MAX STIRNER

Ο ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΤΟΥ

Μετάφραση ~ Επιμέλεια

ΖΗΣΗΣ ΣΑΡΙΚΑΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΥΡΑΘΕΝ

Στην αγαπημένη μου Marie Dähnhardt[1]

Max Stirner
(σκίτσο του Φρήντριχ Ένγκελς)

Max Stirner

Ο ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ
ΚΑΙ Η
ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΤΟΥ

Εισαγωγή - Μετάφραση
Ζήσης Σαρίκας

ΘΥΡΑΘΕΝ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ζήσης Σαρίκας: Εισαγωγή 9
Βιογραφικό του Μαξ Στίρνερ 23
Επιλογή Βιβλιογραφίας 25

Ο ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ ΚΑΙ Η ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΤΟΥ

«Τοποθέτησα την υπόθεσή μου στο τίποτα» 27
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ: *ΑΝΘΡΩΠΟΣ* 31
I. Μια ανθρώπινη ζωή 32
II. Άνθρωποι της παλιάς και της νέας εποχής 38
1. Οι αρχαίοι 38
2. Οι νεότεροι 47
§1. *Το πνεύμα* 50
§2. *Οι κατεχόμενοι* 55
Το στοιχειό 61
Η λασκαρισμένη βίδα 64
§3. *Η ιεραρχία* 86
III. Οι ελεύθεροι 117
§1. *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός* 117
§2. *Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός* 134
§3. *Ο ανθρωπιστικός φιλελευθερισμός* 142
Υστερόγραφο 162

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ: *ΕΓΩ* 171
I. Η κυριότητα 172
II. Ο ιδιοκτήτης 188
1. Η δύναμή μου 201
2. Η συναλλαγή μου 224
3. Η αυτοαπόλαυσή μου 335
III. Ο μοναδικός 372
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ 383

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Αν εξαιρεσουμε καποια ησσονος σημασιας άρθρα και συμπιλήματα, ο γερμανός φιλόσοφος Μαξ Στίρνερ (1806-1856) έγραψε ένα και μοναδικό ογκώδες βιβλίο, που φέρει τον πρωτότυπο και προκλητικό τίτλο *Ο μοναδικός και η ιδιοκτησία του* (1844). Ορθά παρομοιάστηκε το βιβλίο αυτό με «κομήτη»: έλαμψε για λίγο έντονα στο ευρωπαϊκό πνευματικό στερέωμα, δέχτηκε δριμείες κριτικές (με σημαντικότερη εκείνη των Καρλ Μαρξ και Φρίντριχ Ένγκελς στη *Γερμανική ιδεολογία*), εξαφανίστηκε και επανεμφανίστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ού, χάρη στη βιογραφία του Στίρνερ που έγραψε ο γερμανός (παρά το όνομά του) αναρχικός Τζον Χένρυ Μακάυ και στην αίγλη που εξέπεμπαν διεθνώς τα έργα του Φρίντριχ Νίτσε (ο Στίρνερ θεωρήθηκε ένας από τους πιθανούς προδρόμους του μεγάλου γερμανού φιλοσόφου). Έκτοτε η παρουσία του είναι πιο σταθερή, αφού έχει μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες, έχει γίνει αντικείμενο ακαδημαϊκής ενασχόλησης και εξακολουθεί, ιδίως, να συζητιέται σε ριζοσπαστικούς κύκλους πολιτικής σκέψης και δράσης και σε περιόδους έντονων πολιτικών ζυμώσεων όπως π.χ. ο Μάης του 1968. Γενικά, το βιβλίο αυτό αποτελεί εκ βάθρων κριτική και απόρριψη, όχι μόνο διαφόρων παραδοσιακών φιλοσοφικών αντιλήψεων, της θρησκευτικής σκέψης και πράξης στο σύνολό της, της ηθικής και των διαφόρων ανθρώπινων θεσμών (με πρώτο και καλύτερο το κράτος), αλλά και πολιτικών ιδεών και πραγματικοτήτων όπως η κοινοβουλευτική δημοκρατία, ο φιλελευθερισμός, ο κομουνισμός και ο αναρχισμός (πιο συγκεκριμένα, εκείνος του Προυντόν).

Ήδη από τον τίτλο του, το βιβλίο αυτό θέλει να τονίσει ότι το άτομο, το εγώ, κάθε μεμονωμένο εγώ, είναι μοναδικό και δεν μπορεί να αναχθεί ούτε πρέπει να καθορίζεται από καμιά κοινωνική, πολιτική ή θρησκευτική διάσταση: «τοποθετεί την υπόθεσή του στο τίποτε». Ως τέτοιο, μπορεί να θεωρεί, δικαιωματικά, όλα τα υπόλοιπα πράγματα, τον κόσμο και τους ανθρώπους, «ιδιοκτησία» του. Ο «μοναδικός» πρέπει να χρησιμοποιεί και να αναλώνει κατά βούληση τους ανθρώπους και τα πράγματα,

προκειμένου να ζει τη ζωή του πλήρως και μέχρι τέλους, να «απολαμβάνει τον εαυτό του».

Το εγώ είναι λοιπόν για τον Στίρνερ η πρώτη αρχή, την οποία όμως δεν μπορούμε να ορίσουμε γιατί βρίσκεται σε μια συνεχή διαδικασία «ροής και διάλυσης» ή, μ' άλλα λόγια, σε πλήρη απροσδιοριστία. Αν προσπαθήσουμε να το σκεφτούμε (και συνεπώς να το ορίσουμε), του στερούμε ακριβώς τη μοναδικότητά του, εφόσον, θέλουμε δεν θέλουμε, θα το κλείσουμε μέσα σε κάποιο ευρύτερο πλαίσιο, σε κάποια γενική ουσία ή καθορισμό. Το μοναδικό εγώ εκφράζει ποιοι είμαστε (ο καθένας από μας) και όχι τι έχουμε από κοινού, τι μας χαρακτηρίζει από κοινού (τι είμαστε)· είναι φθαρτό και πεπερασμένο και βγαίνει μέσα από ένα δημιουργικό μηδέν, στο οποίο κάθε τόσο επιστρέφει.

Ο μοναδικός κινείται, λοιπόν, μέσα στον κόσμο σύμφωνα με το απόλυτο συμφέρον και την ιδία θέλησή του· θεσμισμένες έννοιες όπως γενική θέληση, γενικό συμφέρον, καλό του συνόλου κτλ. είναι ψευδείς και αλλοτριωτικές. Το χαρακτηριστικό του μοναδικού είναι η κυριότητα (μια μορφή ουσιαστικής ατομικής αυτονομίας και αυτοελέγχου), την οποία διαθέτει πάντα και υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, ακόμη κι όταν είναι δούλος ή υφίσταται βασανιστήρια. Σε αντίθεση με την κυριότητα, η πολυδιαφημισμένη, ιδίως μετά τη Γαλλική Επανάσταση, ελευθερία είναι για τον Στίρνερ έννοια περιορισμένου βεληνεκούς, καθώς γι' αυτόν σημαίνει απλώς «ελευθερία από κάτι». Όσο πιο ελεύθεροι γινόμαστε, τόσο περισσότερους καταναγκασμούς ανακαλύπτουμε. Όσο για την «εσωτερική ελευθερία», την οποία μπορεί να έχει ακόμη κι ένας δούλος, όπως υποστήριζαν ήδη από την αρχαιότητα οι στωικοί φιλόσοφοι, δεν είναι παρά φενάκη.

Η έκταση και ο βαθμός στον οποίο μπορεί να εφαρμόσει την κυριότητά του ο μοναδικός και να χρησιμοποιήσει και να αναλώσει την ιδιοκτησία του εξαρτώνται από την ποσότητα της δύναμής του, η οποία ποικίλει, προφανώς, από άνθρωπο σε άνθρωπο. Η δύναμη αυτή συνιστά και το μόνο δικαίωμα του ατόμου, το οποίο δεν πρέπει να αναγνωρίζει ή πρέπει να απορρίπτει ως απάτη κάθε άλλο θεσμισμένο δικαίωμα, υποχρέωση ή καθήκον, όπως είναι τα λεγόμενα «ανθρώπινα δικαιώματα» ή τα πάσης φύσεως «ιερά και αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα». Επομένως, οι άνθρωποι είναι εξ ορισμού άνισοι και η έννοια της ισότητας, της ίσης κατανομής του πλούτου άλλη μια αυταπάτη, ένα πέπλο που σκεπάζει τις πραγματικές ανθρώπινες σχέσεις, κι ένας πλήρως ανεδαφικός και ουτοπικός στόχος. Έτσι, ο Στίρνερ αντιστρέφει πλήρως την άποψη του γάλλου αναρχικού στοχαστή Πιερ Ζοζέφ Προυντόν ότι «η ιδιοκτησία είναι

κλοπή»: δεν νοείται «μοναδικός» δίχως ιδιοποίηση, ιδιοκτησία (ανάλογη με τη δύναμή του), άρα ο μοναδικός είναι «εξ ορισμού κλέφτης». Η ιδιοκτησία είναι κάτι που κατακτάται και αποκτάται συνεχώς, κάτι που χάνεται και βρίσκεται συνεχώς, άρα δεν υπάρχουν κατοχυρωμένα και αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα ιδιοκτησίας, τα οποία απολαμβάνουν κάποιοι λόγω καταγωγής, κοινωνικής τάξης, συγκυριών κτλ.

Η έννοια της κυριότητας, της ατομικής αυτονομίας, δεν μπορεί να συνδυαστεί σε καμιά περίπτωση με την έννοια της υποχρέωσης ή του καθήκοντος –παρά τις αντίθετες προσπάθειες που έγιναν και γίνονται από εκείνους που ανήκουν στην παράδοση της θεωρίας του «κοινωνικού συμβολαίου». Η αυτονομία του ατόμου δεν μπορεί να υπαχθεί σε κανέναν εξωτερικό καταναγκασμό, νόμο και δέσμευση, και έχει ως πρότυπο την αυτονομία του Θεού, που «δεν υπηρετεί κανένα ανώτερο πρόσωπο». Επίσης, δεν μπορεί να υπαχθεί σε κανέναν εσωτερικό καταναγκασμό· αντιδιαστέλλεται προς κάθε στενό, περιορισμένο, μονόπλευρο εγωισμό, όπως π.χ. εκείνον του φιλάργυρου. Οι πράξεις του τελευταίου είναι σαφώς ιδιοτελείς και συμφεροντολόγες· ζει για να εκπληρώσει έναν και μοναδικό σκοπό, τη συγκέντρωση πλούτου, που απορροφά ή παραγκωνίζει όλους τους άλλους. Το άτομο όμως είναι, κατά τον Στίρνερ, μεταξύ άλλων, ένα σύνολο σκοπών και επιθυμιών, και δεν πρέπει να αφήνει κανέναν τέτοιο σκοπό ή επιθυμία να «αυτονομείται» και να γίνεται κύριός του. Ο φιλάργυρος είναι δούλος μιας επιθυμίας του, άρα δεν μπορεί να θεωρηθεί αυτόνομος, κυρίαρχος του εαυτού του.

Αφού ο Στίρνερ απορρίπτει κάθε έννοια υποχρέωσης ή καθήκοντος για το άτομο, είναι λογικό να θεωρεί τη θρησκεία και την ηθική κυρίους που απαιτούν από το άτομο να θυσιάσει την αυτονομία του για έναν «ξένο σκοπό». Σημαίνει αυτό ότι ο εγωιστής, ο μοναδικός, είναι ανήθικος; Όχι, βρίσκεται μάλλον «πέρα από το καλό και το κακό», όχι όμως με τη μεταγενέστερη έννοια του Νίτσε, που ζητούσε μια «επαναξιολόγηση» όλων των αξιών, αλλά με την έννοια ότι δέχεται την ύπαρξη, και υποστηρίζει την επιδίωξη, *μη ηθικών αγαθών*, δηλαδή αγαθών που δεν εμπεριέχουν υποχρεώσεις προς τους άλλους, αγαθών όχι ετεροκαθοριζόμενων αλλά αυτοκαθοριζόμενων. Δυστυχώς, ο Στίρνερ δεν επιμένει περισσότερο στη διαύγαση αυτού του αυτοκαθορισμού και της αντιπαράθεσής του προς την ηθική, με αποτέλεσμα να αφήνει τη θεωρία του ανολοκλήρωτη. Ωστόσο, ένα παράδειγμα μπορεί να βοηθήσει κάπως στην προσέγγιση της σύλληψής του. Εξετάζοντας τη συμπεριφορά και τις πράξεις του θανάσιμα εκκεντρικού αυτοκράτορα της Ρώμης Νέρωνα, τόσο ο στιρνερικός ε-

γωιστής όσο και οποιοσδήποτε μοραλιστής θα συμφωνούσαν ότι ήταν κατά πρώτο λόγο ιδιοτελείς και κατά δεύτερο απαράδεκτες. Ο μοραλιστής όμως τις θεωρεί απαράδεκτες *επειδή* ήταν ιδιοτελείς, επειδή δηλαδή ήταν ανήθικες, καθώς δεν περιείχαν ούτε καθορίζονταν από καμιά υποχρέωση προς τους άλλους ανθρώπους. Αντίθετα, ο εγωιστής, που υποστηρίζει την ιδιοτέλεια, τις κρίνει απαράδεκτες επειδή αποδείκνυαν ότι ο Νέρωνας ήταν δούλος, αιχμάλωτος κάποιων επιθυμιών του, που καταργούσαν την προσωπική του αυτονομία και αυτοέλεγχο και τον είχαν καταστήσει ον «κατεχόμενο». Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως στην ένσταση ότι όλοι οι σύγχρονοι (και οι σημερινοί) άνθρωποι είναι στην ουσία ιδιοτελείς, εγωιστές, ο Στίρνερ θα είχε να απαντήσει πως ο εγωισμός τους είναι «αθέλητος», δηλαδή όχι πλήρης και συνειδητοποιημένος. Οι άνθρωποι της νεοτερικής εποχής δεν είναι τόσο εγωιστές όσο χρειάζεται, διότι το φόβητρο της ηθικής εξακολουθεί να πλανάται πάνω από τα κεφάλια τους, έστω κι αν την παραβαίνουν, έστω κι αν δεν μπορούν να την υποστηρίξουν αυστηρά. Επιπλέον, οι εγωιστικές τους πράξεις είναι φυλακισμένες μέσα στους φραγμούς που θέτουν η θρησκεία, η ηθική, το κράτος, η οικογένεια κτλ., δηλαδή δομές ανεξαρτητοποιημένες και πανίσχυρες: συνεπώς, οι πράξεις τους είναι ετεροκαθοριζόμενες και απλώς «επιτρεπτές» από τους θεσμούς και τους νόμους, δηλαδή μη προερχόμενες από ιδία θέληση.

Από τα παραπάνω καθίσταται φανερό ότι η κυριότητα του μοναδικού δεν μπορεί να συμβιβαστεί με παραπλανητικές αλλά καθιερωμένες και «καθαγιασμένες» τάξεις πραγμάτων, μορφές οργάνωσης, θεσμούς και ιδέες όπως το κράτος, ο λαός, η πατρίδα, η οικογένεια, η ανθρώπινη ιδιότητα, η κοινωνική τάξη, κάθε κοινότητα και ομάδα, η γλώσσα κτλ. Ιδεολογίες και πραγματικότητες όπως ο εθνικισμός, ο πατριωτισμός, ο φυλετισμός κτλ. είναι αλλοτριωτικές και απολύτως ασυμβίβαστες με την έννοια του μοναδικού, καθώς εδραιώνουν δεσμούς, δεσμεύσεις και καθήκοντα εντελώς ανεξάρτητα από τη θέλησή του και υπονομευτικά της κυριότητάς του.

Όσον αφορά στο κράτος, ο Στίρνερ το αποκαλεί θηρίο και μηχανή μαζί, Θεό και διάβολο. Ο μοναδικός είναι για πάντα αντίπαλος και ξένος προς μια μια τέτοια δομή, που απαιτεί την υποταγή και τον περιορισμό του και επιβάλλει την εξημέρωση και τη δουλεία του, καθώς η ατομική αυτονομία του είναι ασυμβίβαστη με οποιαδήποτε υποταγή στον νόμο και πολιτική υπακοή. Απ' αυτή την άποψη, ακόμη και η περιβόητη αθηναϊκή δημοκρατία δεν διαφέρει, κατά τον Στίρνερ, από οποιαδήποτε

γνωστή μορφή κράτους. Ο *δήμος*, το σώμα των αθηναίων πολιτών, η πόλις-κράτος είχε αυτονομηθεί και απαιτούσε απλώς την υπακοή του ατόμου, την αποποίηση της αυτονομίας του. Γι' αυτό επινοήθηκε ο *οστρακισμός*, που ήταν η νομιμοποιημένη αποπομπή των ανεπιθύμητων ατόμων (αξίζει να σημειώσουμε εδώ πως λίγο αργότερα ο Νίτσε υποστηρίζει, σε ένα από τα πρώιμα κείμενά του[2], ότι ο οστρακισμός ήταν θετικό φαινόμενο: όταν ένα άτομο ξεπερνούσε, χάρη στις ικανότητές του, όλα τα άλλα και γινόταν συνεπώς επικίνδυνο, παραμεριζόταν, χάρη σ' αυτό τον θεσμό, από την κοινότητα, «προκειμένου να ξαναρχίσει το παιχνίδι των ανταγωνιζόμενων δυνάμεων»). Ο Σωκράτης ήταν, κατά τον Στίρνερ, «τρελός» που παραχώρησε στους Αθηναίους το δικαίωμα να τον καταδικάσουν. Δεν άκουσε τις παραινέσεις των μαθητών του να το σκάσει, έμεινε στη φυλακή και ήπιε τελικά το κώνειο, αποδεικνύοντας περίτρανα πως ήταν «κορόιδο», θύμα της ιδεοληψίας του ότι δεν ήταν άτομο αλλά μέλος μιας κοινότητας. (Εξίσου κορόιδο φάνηκε και ο Χριστός, που άφησε να τον σταυρώσουν, τη στιγμή που είχε πετύχει ήδη τον κλονισμό και μάλιστα την ανατροπή του εθνικού, δηλαδή του μη χριστιανικού, κατεστημένου). Αντίθετα, ο μαθητής του Σωκράτη Αλκιβιάδης, ένας «ιδιοφυής μηχανορράφος», απέδειξε πως ήταν αληθινός εγωιστής, μοναδικός, καθώς σε καμιά περίπτωση δεν επέτρεψε στους Αθηναίους να τον κρίνουν ή να τον καταδικάσουν ως σώμα (γι' αυτό και το έσκασε για να αποφύγει τη δίκη με την κατηγορία της συνενοχής στον ακρωτηριασμό των *Ερμών*).

Για τον Στίρνερ, τέλος, αυτό που ονομάζεται έγκλημα, δεν αφορά άμεσες σχέσεις μεταξύ ατόμων: ο εγκληματίας δεν τιμωρείται από άτομα για πράξεις που έκανε σε βάρος τους, αλλά από το κράτος για πράξεις που παρέβησαν κάποια θεσπισμένη, παγιωμένη, καθαγιασμένη ιδέα. Η συζυγική απιστία π.χ. δεν θα ήταν έγκλημα αν δεν ήταν καθαγιασμένος και αναμφισβήτητος ο θεσμός του γάμου. Επομένως, το έγκλημα δεν θα υπήρχε όπως είναι σημασιοδοτημένο μέχρι σήμερα, αν οι άνθρωποι ενεργούσαν ως μοναδικοί και έκριναν τις πράξεις τους μόνο σε σχέση με τον αντίκτυπό τους στα συμφέροντα των ατόμων και όχι στα πάσης φύσεως «ιερά» πράγματα. Η παράβλαψη του άλλου θα εξακολουθούσε όμως να υπάρχει, και εφόσον δεν θα υπήρχαν κανόνες για να επιλυθούν οι συγκρούσεις μεταξύ των ανταγωνιστικών συμφερόντων των «μοναδικών», ούτε άλλοι καταναγκασμοί εκτός από την αυτονομία του καθενός, δεν θα μπορούσαν να αποκλειστούν η αιμομιξία, η παιδοκτονία, η δολοφονία κτλ. Μόνον η «ικανοποίησή μου», λέει ο Στίρνερ, «αποφασίζει για τις σχέσεις μου με τους ανθρώπους».

Η προσπάθεια του Στίρνερ να αποχωρίσει τον μοναδικό από κάθε ιερή (καθαγιασμένη) και παγιωμένη μορφή οργάνωσης, θεσμό και ιδέα σημαίνει ότι τον αντιλαμβάνεται σαν ένα ον απολύτως μοναχικό; Όχι. Ο Στίρνερ δηλώνει ότι πρωταρχική και «φυσική» κατάσταση του ανθρώπου είναι η κοινωνία και η ιστορική σχέση των δύο είναι όμοια μ' εκείνη του παιδιού με τη μητέρα του. Το παιδί, αρχικά αχώριστο από τη μητέρα του, επιζητά στη συνέχεια ένα λιγότερο αποπνικτικό περιβάλλον, που το βρίσκει στο δρόμο, στα παιχνίδια με τους συνομηλίκους του. Αν η μητέρα πασχίσει να το κρατήσει στην παλιά κατάσταση, καταστρέφει την ατομικότητα και την αυτονομία του και ανακόπτει την ωρίμανσή του: το ίδιο πράγμα κάνει ούτως ή άλλως η κοινωνία, η οποία από την πρώτη στιγμή της σύστασής της τείνει να αυτονομηθεί και να επιβάλλει δεσμεύσεις, δηλαδή την κυριαρχία της, στο άτομο. Καμιά από τις μέχρι τούδε κοινωνίες δεν έχει ξεφύγει, κατά τον Στίρνερ, απ' αυτόν τον κανόνα. Όλες στηρίζονται σε σχέσεις «ανήκειν» και όχι σε σχέσεις «ενώνεσθαι». Γι' αυτό ο Στίρνερ προτείνει να αντικατασταθεί η κοινωνία των μελών που ανήκουν σ' αυτήν από την *ένωση* ή τον *συνασπισμό* των εγωιστών, οι οποίοι ενώνονται δίχως να ξεχνούν ή μάλλον συνεχίζοντας να επιδιώκουν το προσωπικό συμφέρον τους, δίχως καμιά υποταγή του ενός στον άλλο, δίχως καμιά δέσμευση απέναντι στο σύνολο που απαρτίζουν. Εν ονόματι της ατομικής αυτονομίας, της κυριότητας, η ένωση αυτή θα είναι απολύτως χαλαρή και ρευστή, ανά πάσα στιγμή υποκείμενη σε έλεγχο, αναδιαμόρφωση, κατάργηση, επαναδημιουργία, καθώς ανά πάσα στιγμή θα τείνει, όπως κάθε μορφή ανθρώπινης κοινωνίας, να απολιθωθεί, να καθαγιαστεί και να υποσκελίσει τελεσίδικα το άτομο. Για να το πετύχουν αυτό τα μοναδικά άτομα, θα πρέπει να έχουν απορρίψει οποιαδήποτε έννοια αυτοθυσίας και να βρίσκονται διαρκώς σε κατάσταση *εξέγερσης* (έννοια την οποία αντιπαραθέτει ο Στίρνερ στην ανεπαρκή, κατά τη γνώμη του, επικίνδυνη και ατελέσφορη από μόνη της έννοια και πρακτική της *επανάστασης*). Μέσα στην ένωση, που δεν θα είναι αυτοσκοπός ούτε θα θέτει για τα άτομα ως καθήκον την πραγματοποίηση κάποιου γενικού σκοπού (π.χ. τη γενική ευημερία, την ισότητα κτλ.), θα διεξάγεται ένας «πόλεμος όλων εναντίον όλων», καθώς τα άτομα θα αγωνίζονται μεταξύ τους για την «ιδιοκτησία» ανάλογα με την ποσότητα της δύναμής τους.

Μια από τις πρώτες ενστάσεις σ' αυτή τη θεωρία του Στίρνερ για την ένωση ήταν εκείνη του αριστερού εγελιανού Μόζες Χες[3], ο οποίος αντέτεινε ότι όλες οι κοινωνίες μέχρι τώρα δεν ήταν στην ουσία παρά παρόμοιες «ενώσεις» ή «συνασπισμοί» εγωιστών, που απέβλεπαν και κατέλη-

γαν στην εκμετάλλευση των πολλών από τους λίγους. Όσον αφορά στο δεύτερο σκέλος της πρότασης, για τον Στίρνερ δεν τίθεται θέμα «εκμετάλλευσης», εφόσον γι' αυτόν δεν τίθεται και θέμα «ισότητας»: οι δύο όροι είναι μάλλον άστοχοι και υπάρχουν μόνο διαφορές δύναμης και ιδιοκτησίας. Όσο για το πρώτο, η απάντησή του είναι ευνόητη: καμιά κοινωνία μέχρι τώρα δεν ήταν ένωση εγωιστών, δηλαδή αποφενακισμένων ατόμων, ατόμων που θα είχαν προβεί προηγουμένως σε μια απομυθοποίηση των πάντων και θα είχαν απαλλαγεί από κάθε είδος αυταπάτης, μην αναγνωρίζοντας πουθενά κάτι ιερό και απαραβίαστο. Αντίθετα, αποτελούνταν από άτομα που μπορεί να επιδίωκαν τα προσωπικά τους συμφέροντα, πάντα όμως κάτω από την αιγίδα και την «αστυνομική» επιστασία του συνόλου-κοινωνίας που είχαν δημιουργήσει και αφήσει να αυτονομηθεί τα ίδια: δεν ήταν αποφενακισμένα άτομα, αλλά κατεχόμενα από παγιωμένες, καθαγιασμένες ιδέες και πραγματικότητες. Όλοι οι άνθρωποι ήταν μέχρι τώρα έτσι; –είναι το επόμενο ερώτημα. Όχι. Αν η ένωση των εγωιστών ή μοναδικών είναι ένα πρόταγμα για το μέλλον, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν μοναδικοί στις μέχρι τούδε μορφές κοινωνίας, δηλαδή ετερόνομης συνύπαρξης των ατόμων. Τα άτομα αυτά ήταν βέβαια εξαιρέσεις, ωστόσο υπήρχαν. Τέτοιος «μοναδικός» ήταν π.χ. ο Αλκιβιάδης. Ο μοναδικός που ζει μέσα σε μια ετερόνομη κοινωνία δεν τρέφει αυταπάτες, επιδιώκει το προσωπικό του συμφέρον, προσπαθεί να αποφύγει κάθε δέσμευση. Επειδή όμως ζει κι αυτός μέσα στο βασίλειο καταπιεστικών, παντοδύναμων θεσμών, το μόνο όπλο του είναι να τους «ξεγελάσει», να τους χρησιμοποιήσει, δηλαδή, όσο γίνεται, προς ίδιον όφελος. Γι' αυτό, και σ' αυτό το επίπεδο, είναι ορθός ο χαρακτηρισμός του βιβλίου του Στίρνερ ως ιδιότυπου «οδηγού επιβίωσης μέσα στον καπιταλισμό».

Από τα παραπάνω δεν θα έπρεπε πάντως να βγει το συμπέρασμα ότι ο «μοναδικός» είναι ερημίτης ή ασκητής. Συνάπτει κι αυτός σχέσεις (π.χ. φιλικές ή επαγγελματικές), ποτέ όμως δεν παραδίνεται σ' αυτές, δεν αφήνει να τον ορίσουν, δεν θυσιάζει το συμφέρον του για χάρη τους. Ίσα ίσα, τις χρησιμοποιεί για την απόλαυσή του. Οι σχέσεις του χαρακτηρίζονται από προσωρινότητα και διαρκή αμφισβήτηση, διότι μέριμνά του είναι να αξιολογεί και να αξιοποιεί τον εαυτό του με βάση την αποκλειστικότητά του και όχι τις σχέσεις του. Μπορεί να αγαπάει (φιλικά ή ερωτικά) κάποιον ή κάποιαν, απεχθάνεται όμως τη ρομαντική ή αλτρουιστική αγάπη, την παράδοση στον άλλο, τη θυσία δηλαδή του εαυτού του. Αγαπάει μόνο στο βαθμό που αυτό εξυπηρετεί τους δικούς του σκοπούς. Πα-

ρόμοια με τη ρομαντική αγάπη, έννοιες όπως φιλανθρωπία, οίκτος, αλληλεγγύη εκφράζουν, κατά τον Στίρνερ, τυπικές μορφές αυτοαλλοτρίωσης και αυτοπροδοσίας.

Στίρνερ και Φόυερμπαχ Το βιβλίο του Στίρνερ αποτελεί έντονη κριτική και ανασκευή του *opus magnum* του γερμανού νεοεγελιανού φιλόσοφου Λούντβιχ Φόυερμπαχ *Η ουσία του χριστιανισμού* (1841). Αυτός είχε προσπαθήσει να καταρρίψει τη θεολογική και εγελιανή άποψη περί Θεού και απόλυτου πνεύματος υπογραμμίζοντας τον ανθρώπινο χαρακτήρα της θεϊκής ουσίας. Στη θέση του Θεού έβαλε τον άνθρωπο, την ανθρώπινη ουσία ή ιδιότητα, το διαγενικό ον, ελπίζοντας πως θα ξεμπέρδευε μια και καλή με κάθε υπερβατικότητα. Ο Στίρνερ, όμως, υποστηρίζει, ορθά, πως αυτό δεν είναι παρά μια άλλη θεολογική προοπτική, καθώς ο άνθρωπος γενικά, το είδος, δηλαδή μια αφαίρεση, παρουσιάζεται σαν αληθινό και ουσιαστικό μας Είναι, ενώ το ατομικό (και πραγματικό) εγώ παρουσιάζεται σαν κάτι μη ουσιώδες. Άρα η κατάσταση του εγώ μένει κατά βάση η ίδια: αν δεν συνθλίβει πια τον άνθρωπο ο Θεός, τον συνθλίβει και του επιβάλλει τους νόμους του το είδος. Η θρησκευτική αλλοτρίωση έχει μετατραπεί σε ανθρώπινη αλλοτρίωση. Ο φοϋερμπαχικός άνθρωπος είναι μια γενικότητα, μια αφαίρεση και φορέας όλων των κατασταλτικών δυνάμεων, της ηθικής, της θρησκείας, των νόμων· αντίθετα, το μοναδικό εγώ είναι το άλλο άκρο και επιζητά απλώς να πραγματοποιήσει τον εαυτό του στο μέτρο των δυνατοτήτων και ικανοτήτων του.

Στίρνερ και Μαρξ-Ένγκελς Οι κριτικές που δέχτηκε ο Στίρνερ αμέσως μετά την εμφάνιση του «μοναδικού» του βιβλίου ήταν περισσότερες από τους επαίνους και προέρχονταν κυρίως από τους παλιούς ομοϊδεάτες του, τους εγελιανούς της αριστεράς, όπως τον Φόυερμπαχ, τον Χες και τον Μπάουερ. Την πιο δυσμενή κρίση αντιπροσωπεύουν όμως οι Μάρξ και Ένγκελς, το 1845-1846, με το βιβλίο τους *Η γερμανική ιδεολογία*, το οποίο πρωτοδημοσιεύτηκε σε δύο φάσεις, το 1903-1904 και το 1932, και έμεινε συνεπώς για πάντα άγνωστο στον Στίρνερ. Στηριζόμενοι στην πεποίθηση ότι το εγώ, ο εαυτός, η συνείδηση, η αυτοσυνειδησία είναι πράγματα κοινωνικά καθορισμένα και δεν μπορούν να εξεταστούν έξω από τα πλαίσια κάθε συγκεκριμένης εποχής και κοινωνικού περιβάλλοντος, οι Μαρξ και Ένγκελς κατηγορούν τον Στίρνερ ότι οι έννοιές του τού μοναδικού και της αυτοσυνειδησίας είναι κενές αφαιρέσεις, απλοϊκός υλισμός και συνάμα απενσαρκωμένος ι-

δεαλισμός. Απορρίπτουν επίσης την έννοια των μοναδικών για κάθε άνθρωπο συμφερόντων, των καθαρά ατομικών συμφερόντων (για αυτούς ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον, άρα υπάρχει πάντα, έστω και διαστρεβλωμένο, κάτι που θα μπορούσε να ονομαστεί «γενικό συμφέρον»). Υποστηρίζουν, βεβιασμένα και άστοχα είναι αλήθεια, ότι οι απόψεις του Στίρνερ για την ιδιοκτησία τον καθιστούν εκπρόσωπο των γερμανών μικροαστών, που μόνη τους λαχτάρα ήταν να γίνουν αστοί και να καρπωθούν τα προνόμια των τελευταίων. Τέλος, μέμφονται, ορθά από μια ορισμένη οπτική γωνία, τον Στίρνερ για το ότι ανάγει τελικά όλες τις ανθρώπινες σχέσεις σε σχέσεις ωφελιμισμού και εκμετάλλευσης.

Είναι φανερό ότι άβυσσος χωρίζει τον Στίρνερ από τους Μαρξ και Ένγκελς. Οι δύο τελευταίοι αφήνονται όμως να παρασυρθούν από την ούτως ή άλλως συζητήσιμη πεποίθησή τους ότι «δεν καθορίζει η συνείδηση τη ζωή αλλά η ζωή τη συνείδηση» και βλέπουν την προάσπιση του μοναδικού από τον Στίρνερ σαν μια απόπειρα πλήρους ανεξαρτητοποίησης του εγώ από τα κοινωνικο-ιστορικά δεδομένα. Παραβλέπουν όμως το γεγονός ότι ο μοναδικός δεν είναι αλλά *γίνεται*. *Γίνεται αυτό που είναι*, για να χρησιμοποιήσουμε μια έκφραση του Νίτσε. Γίνεται μοναδικός, όταν συνειδητοποιήσει και αντιληφθεί όλα τα φαντάσματα που τον κατατρύχουν (κοινωνία, θρησκεία, ανθρώπινη ιδιότητα, κράτος, έθνος, τάξεις κτλ.), τα οποία δεν έχουν κατεβεί από κάπου σαν από μηχανής θεοί, αλλά είναι, ασφαλώς, ανθρώπινα, ιστορικά κατασκευάσματα. Και κατόπιν προχωρά στη δημιουργική δραστηριότητά του (που μοιάζει μ' αυτή του καλλιτέχνη) είτε ως μεμονωμένο άτομο είτε ενταγμένος σε μια ένωση εξίσου αποφενακισμένων μοναδικών ατόμων (στην περίπτωση που θα συναποφασιστεί η ίδρυσή της). Μια δεύτερη ένσταση των Μαρξ και Ένγκελς είναι ότι ο μοναδικός του Στίρνερ, με τη συνείδηση και τη δημιουργικότητά του, μπορεί να αντιπροσωπεύει μια ριζική άρνηση του κατεστημένου, της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων, σε καμιά περίπτωση όμως δεν μπορεί να αλλάξει την τάξη αυτή. Κάτι τέτοιο μπορεί να το πετύχει μόνο η ανθρώπινη πράξη, η πράξη μιας συλλογικότητας (ομάδας, τάξης κτλ.), η οποία ξεκινά από τις πραγματικές συνθήκες ζωής και παροτρύνει τους ανθρώπους να τις αλλάξουν αποκαλύπτοντάς τους τις κοινωνικές αντιφάσεις. Ο ισχυρισμός αυτός όμως θα ήταν απαράδεκτος για τον Στίρνερ, καθώς δεν δεχόταν απριόρι κανενός είδους ομαδική δράση· επιπλέον (κι αυτή η παρατήρηση είναι δική μου), η συλλογική δράση έχει αποδείξει πάρα πολλές φορές στην ιστορία ότι δεν παρέχει καμιά εγγύηση για τη διαφύλαξη της αυτονομίας του ατόμου, πράγμα που είναι ακριβώς το ζητούμενο της θεωρίας του Στίρνερ.

Στίρνερ και αναρχικοί Μια από τις πιο ιδιόρρυθμες ταυτίσεις είναι εκείνη του Στίρνερ με τους αναρχικούς, αν και ο ίδιος καταφέρεται στο βιβλίο του όχι μόνον εναντίον του σοσιαλισμού και του κομουνισμού αλλά και του αναρχισμού (ιδίως εκείνου του Προυντόν). Η έναρξή της ανάγεται στον Φρίντριχ Ένγκελς και στο βιβλίο του *Ο Λουδοβίκος Φόυερμπαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας* (1886), όπου εντάσσει τον Στίρνερ στην ίδια κατηγορία με τον Προυντόν και τον Μπακούνιν. Η ταύτιση παγιώθηκε λίγο αργότερα από τον Τζον Χένρυ Μακάυ, και «επίγονοι» του Στίρνερ και της θεωρίας του ονομάστηκαν ο αμερικανός αναρχικός Μπέντζαμιν Τάκερ, κάποιοι κύκλοι καλλιτεχνών και λογοτεχνών του «τέλους του αιώνα», ιδίως Γάλλοι, και, τέλος, ορισμένες «τρομοκρατικές» ομάδες αναρχικών που έδρασαν στη Γαλλία και την Ιταλία τη δεκαετία του 1890, καθώς και διάφορες «γκανγκστερικές» συμμορίες της Αμερικής της δεκαετίας του 1920[4].

Από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία, θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο Στίρνερ συμφωνεί με τους αναρχικούς στην απόρριψη κάθε καθαγιασμένης αυθεντίας (θρησκευτικής, πολιτικής ή, ευρύτερα, κοινωνικής), στην άρνηση του κράτους ως μέσου κυριαρχίας, εδραίωσης της κοινωνικής τάξης και επιβολής του δικαίου στα μέλη του (ενός δικαίου που καθορίζει με τη βία και με αυστηρούς κανόνες την ατομικότητά τους και τη δράση τους) και στη μη παραδοχή των αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Οι αναρχικοί όμως πιστεύουν στην κοινωνική δράση και την επανάσταση και τονίζουν ότι, αν μέσω αυτής συντριβούν το κράτος και οι μηχανισμοί του, αν αρθούν οι ιδεολογικές αγκυλώσεις της θρησκείας και της παγιωμένης, αμετακίνητης ηθικής, καθώς και κοντόφθαλμες ιδεολογίες όπως π.χ. ο εθνικισμός, ο ρατσισμός και ο σεξισμός, αν τέλος καταργηθεί η ιδιοκτησία ως εργαλείο οικονομικής εκμετάλλευσης και κοινωνικής ανισότητας, οι άνθρωποι θα μπορέσουν να πραγματοποιήσουν δυνατότητες κρυμμένες ή φιμωμένες μέχρι τώρα και να φτιάξουν μια κοινωνική οργάνωση δίχως αυθεντίες και διακυβέρνηση εκ των άνω, στηριγμένη στην αυτονομία, την αλληλοβοήθεια και τη συνεργασία. Το πρόταγμα αυτό ερείδεται στις εξής πεποιθήσεις: α) ότι ο άνθρωπος είναι, όπως είπε ο Μπακούνιν, βαθύτατα κοινωνικό και συνάμα ατομικό ον· β) ότι έχει έμφυτη ηθική αίσθηση και αίσθηση δικαίου (φυσικό δίκαιο), οι οποίες μπορούν να αποτελέσουν βάση της συνεργασίας και του αμοιβαίου σεβασμού, χωρίς βέβαια να εξαλείφονται ως διά μαγείας οι διαφορές και οι συγκρούσεις, και γ) ότι μπορεί να πειστεί από το ίδιο του το λογικό και

να το χρησιμοποιήσει έτσι ώστε να υλοποιήσει στην πράξη, να δώσει σάρκα και οστά στις ιδέες της ελευθερίας, της ισότητας και της δικαιοσύνης.

Από όσα έχουν ειπωθεί μέχρι τώρα, είναι φανερό ότι ο Στίρνερ δεν μπορεί να ενταχθεί στο κίνημα του αναρχισμού, που δεν αποτελεί, όπως και ο φιλελευθερισμός και ο κομουνισμός, παρά παρακλάδι του Διαφωτισμού, παρά μόνο σε σχέση με την ριζική απόρριψη κάθε αυθεντίας και αρχής. Αρκεί όμως αυτό; Όχι, γιατί από κει και πέρα οι διαφορές του με τον αναρχισμό είναι τεράστιες (π.χ. η άρνηση οποιασδήποτε από κοινού δράσης, των στόχων της ελευθερίας, της ισότητας και της δικαιοσύνης, η προάσπιση της δύναμης και της ιδιοκτησίας κ.ο.κ.). Κατά συνέπεια, πολύ δύσκολα μπορεί να του αποδοθεί ακόμη και ο εν γένει αποδεκτός χαρακτηρισμός του ως «αριστοκράτη» ή «ατομικιστή» αναρχικού.

Στίρνερ και Νίτσε

Πιο πειστική είναι η συγγένεια του Στίρνερ με τον λίγο μεταγενέστερό του γερμανό φιλόσοφο Φρίντριχ Νίτσε. Ο δεύτερος έδωσε επίσης έμφαση στο υπάρχον, μεμονωμένο άτομο, που πασχίζει «εδώ και τώρα» να βγάλει άκρη με την άμεση εμπειρία του, να οργανώσει το χάος της. Έστρεψε το ενδιαφέρον του στον παρόντα κόσμο, απορρίπτοντας κάθε υπερβατική (εξωκοσμική ή αλλοκοσμική) ουσία και λύση, και θεωρώντας, συνεπώς, απαράδεκτη κάθε μορφή θρησκείας και κάθε μορφή τέλειας, δυνάμενης να πραγματοποιηθεί κάποτε στο μέλλον ανθρώπινης ουσίας και κοινότητας (σαν αυτές που πρεσβεύουν λ.χ. ο κομουνισμός και ο αναρχισμός). Υπέβαλε σε εξονυχιστική εξέταση το ηθικό σύμπαν, καταγγέλλοντας τις ηθικές συμβάσεις, κοινοτοπίες και αποκρύψεις. (Για παράδειγμα, η αρχή του οίκτου μπορεί να είναι, κατά τον Νίτσε, στην ουσία αυτοπροστασία κι εκείνη της φιλανθρωπίας συγκαλυμμένη φιλαυτία.) Παράλληλα όμως ζήτησε, έθεσε ως σκοπό, μιαν «επαναξιολόγηση» ή «μεταστοιχείωση» όλων των αξιών. Απέρριψε κάθε θεσμισμένη αυθεντία και, φυσικά, την ύψιστη μορφή της, το σύγχρονο κράτος. Επέκρινε ιδεολογίες και πραγματικότητες όπως ο φιλελευθερισμός, η αντιπροσωπευτική, κοινοβουλευτική δημοκρατία, ο εθνικισμός, ο φυλετισμός κτλ., αφενός επειδή τείνουν να αρνηθούν την ατομικότητα και να ομοιογενοποιήσουν τους ανθρώπους, να τους μετατρέψουν σε αγέλη, σε κοπάδι (αυτό κάνει κατά τον Νίτσε κάθε μορφή εξισωτισμού, κάθε θεωρία ότι οι άνθρωποι είναι ίσοι), και αφετέρου επειδή ανάγουν σε ύψιστες αρχές ιδιότητες που είναι απλά προσαρτήματα, όπως το φύλο, η εθνικότητα κτλ. Ανέδειξε τέλος τη δύναμη και

τη σύγκρουση ως μόνες πανταχού παρούσες και σίγουρες πραγματικότητες στη ζωή και στον κόσμο. (Η *θέληση για δύναμη* είναι για τον Νίτσε η μόνη δύναμη πάνω στη γη, αυτή που κινεί όλα τα όντα και τα κάνει να αλληλοσυγκρούονται, να συνδυάζονται, να ενώνονται, να ανακατεύονται αέναα. Αυτό που διέπει τις ανθρώπινες σχέσεις είναι ο ανταγωνισμός – ο αρχαίος ελληνικός *αγών*.)

Παρά τις προφανείς ομοιότητες της φιλοσοφίας του Νίτσε (η οποία παρουσιάζεται εδώ, βέβαια, *άκρως σχηματικά*[5]) μ' εκείνη του Στίρνερ, πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Νίτσε κάνει μια βασική διάκριση μεταξύ «δυνατών» και «αδύναμων», η οποία δεν αφορά στην ποσότητα της δύναμης, αλλά στον διαφορετικό προσανατολισμό της, στη διαφορετική αξιοποίησή της. Στην ιστορία έχουν επικρατήσει άλλοτε οι «δυνατοί» και άλλοτε οι «αδύναμοι». Οι δυνατοί αντιπροσωπεύουν μια θετική θέληση για δύναμη, μια δύναμη καταφατική προς τη ζωή, ενώ οι αδύναμοι μια δύναμη αρνητική προς τη ζωή. Για παράδειγμα, ο χριστιανισμός ως θρησκεία και ιδεολογία επικράτησε και επέβαλε την κυριαρχία των αδύναμων, των δούλων, και την άρνηση της ζωής, καθώς υποτίμησε και δυσφήμισε το σώμα, τη ζωή και τον κόσμο εδώ κάτω εν ονόματι ενός «επέκεινα», ενός άλλου κόσμου τιμωρίας ή ανταμοιβής (κόλαση και παράδεισος). Ο Χριστός ήταν μεγάλος δημιουργός, αλλά ως αρνητής της ζωής. Η διάκριση αυτή διαφοροποιεί τον Νίτσε από τον Στίρνερ, καθώς ο δεύτερος αρνείται οποιαδήποτε συλλογική προσπάθεια (έστω και μιας ελίτ) για την εγκαθίδρυση νέων αξιών (πράγμα που θα συνεπαγόταν και τη θέσμιση κανόνων) και αντιλαμβάνεται τη ζωή ως ένα πεδίο μάχης μεταξύ διαφορετικών (μοναδικών) ποσοτήτων δύναμης. Επίσης, μιλά για την ελεύθερη προσπάθεια ικανοποίησης όλων των ανθρώπινων (ατομικών όμως) αναγκών και επιθυμιών, δεν αναφέρεται όμως καθόλου στην πιθανότητα να μετουσιώνονται αυτές (διοχετεύοντας την ενέργειά τους σε άλλους διαύλους) και στη δυνατότητα να παρέχουν επίσης ευχαρίστηση. Το αποτέλεσμα είναι να μην μπορεί να αποσπάσει τη φιλοσοφία του από έναν πρωτογενή, «ακατέργαστο» ηδονισμό.

Το γενικό ερώτημα που μπορεί να τεθεί, αλλά θα μείνει εύλογα αναπάντητο προσώρας, είναι το εξής: αν δεχτούμε την ύπαρξη της διαφοράς δύναμης μεταξύ των ανθρώπινων όντων, για την οποία μιλούν ο Στίρνερ και ο Νίτσε, είναι αναπόφευκτο να ισοδυναμεί αυτή με την επιβολή της κυριαρχίας, δηλαδή με την ανισότητα, την αδικία και την ανελευθερία; Δεν θα μπορούσαν να συνυπάρχουν τα απαξιωμένα από τους δύο αυτούς στοχαστές ιδεώδη του Διαφωτισμού με τη *διαφορά στη δύναμη* (ό-

που με τη λέξη δύναμη δεν εννοείται φυσικά καμιά γνωστή και καθιερωμένη μορφή δύναμης); Μ' άλλα λόγια, η διαφορά στη δύναμη δεν μπορεί να κινείται μέσα στα όρια που θα έχει χαράξει μια *θεσμισμένη* ισότητα και ελευθερία;

Εν κατακλείδι, σημειώνουμε ότι ο Στίρνερ έβλεπε την ανθρωπότητα «παγιδευμένη στην πιο σκοτεινή δεισιδαιμονία», αλλά τόνιζε ότι δεν τον ενδιέφερε η ευημερία της και ο διαφωτισμός της. Με τα δικά του λόγια:

«Μήπως γράφω από αγάπη για τους ανθρώπους; Όχι, γράφω επειδή θέλω να παράσχω στις σκέψεις *μου* μια ύπαρξη μέσα στον κόσμο· κι ακόμη κι αν βλέπω εκ των προτέρων ότι οι σκέψεις αυτές θα σας αφαιρέσουν τη γαλήνη και την ηρεμία σας, ακόμη κι αν βλέπω τους πιο αιματηρούς πολέμους και την πτώση πολλών γενεών να βλασταίνουν απ' αυτό τον σπόρο σκέψης –μολαταύτα, θα τον σπείρω. Κάντε μ' αυτόν ό,τι θέλετε και μπορείτε, αυτό είναι δική σας υπόθεση και δεν με απασχολεί.»

Γελοιογραφία του Φρήντριχ Ένγκελς

(Από αριστερά:) Ρούγκε, Μπυλ, Νάουβερκ, Μπρούνο Μπάουερ, Βίγκαντ, Έντγκαρ Μπάουερ, Στίρνερ (με το τσιγάρο), Μέγιεν, 2 άγνωστοι, Κέπεν. Ο σκίουρος παριστάνει τον Πρώσο πρωθυπουργό Άιχορν.

Βιογραφικο του Μαξ Στιρνερ

Ο Γιόχαν Κάσπαρ Σμιντ –αυτό είναι το αληθινό όνομα του Μαξ Στίρνερ*– γεννήθηκε στις 25 Οκτωβρίου 1806 στο Μπαϋρόυτ της Βαυαρίας σε μια μικροαστική προτεσταντική οικογένεια. Επειδή ο πατέρας του πέθανε ενώ αυτός ήταν ακόμη πολύ μικρός, ο δεύτερος γάμος της μητέρας του τον υποχρέωσε να περάσει την παιδική ηλικία του στο Κουλμ, πόλη της βόρειας Γερμανίας. Επέστρεψε στο Μπαϋρόυτ για να ολοκληρώσει τον κύκλο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσής του. Το 1826 γράφτηκε στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, όπου για δύο χρόνια παρακολούθησε μαθήματα φιλολογίας, θεολογίας και ιδίως φιλοσοφίας: ήταν ένας από τους μαθητές του ίδιου του Χέγκελ. Κατά την προσφιλή συνήθεια των γερμανών φοιτητών, γράφτηκε στη συνέχεια σε άλλα πανεπιστήμια, πρώτα στο Πανεπιστήμιο του Ερλάνγκεν, όπου πέρασε ένα εξάμηνο, και κατόπιν στο Πανεπιστήμιο του Κένιξμπεργκ. Οι σπουδές του διακόπηκαν από μια διαμονή τριών χρόνων στο Κουλμ, όπου πέρασε τον καιρό του φροντίζοντας την μητέρα του, που έπασχε από βαριά νοητική νόσο. Επιστρέφοντας στο Βερολίνο το 1833, παρουσιάστηκε σε μια εξέταση *pro facultate docendi* σε πέντε μαθήματα, από τα οποία το ένα ήταν το μάθημα θρησκευτικών. Του απένειμαν όμως μόνο μια περιορισμένη *facultas docendi* [διδακτική επάρκεια], που δεν του επέτρεπε να διδάξει σε κρατικά ιδρύματα. Τελικά εργάστηκε ως καθηγητής σε ένα ιδιωτικό σχολείο θηλέων από το 1839 ώς το 1844.

Η αβουλία του χαρακτήριζε όχι μόνο την επαγγελματική αλλά και την ιδιωτική του ζωή. Το 1837 παντρεύτηκε την κόρη ή την ανιψιά της σπιτονοικοκυράς του, η οποία πέθανε λίγους μήνες μετά το γάμο. Ξαναπαντρεύτηκε το 1843 με τη Μαρία Ντένχαρντ, την οποία γνώρισε σε έναν κύκλο φίλων που αυτοαποκαλούνταν «Ελεύθεροι» (*Die Freien*). Στη μποέμικη αυτή ομάδα των εγελιανών της αριστεράς ανήκαν καθηγητές, σπουδαστές, αξιωματούχοι, δημοσιογράφοι και συγγραφείς. Οι πιο αξιόλογοι ήταν ο Άρνολντ Ρούγκε, οι αδελφοί Μπρούνο και Έντγκαρ Μπάουερ, ο Λούντβιχ Μπυλ, ο Ρούντολφ Γκότσαλ, ο Έντουαρντ Μέγιεν, ο Καρλ Νά-

* Το «Στίρνερ» στην πραγματικότητα ήταν παρατσούκλι που του είχαν δώσει οι συμμαθητές του, λόγω του υπερβολικά μεγάλου μετώπου του (*Stirn*=μέτωπο). Το διατήρησε στη συνέχεια ως φιλολογικό ψευδώνυμο.

ουβερκ και φυσικά ο Στίρνερ. Μεταξύ των διαφόρων που συναναστρέφονταν, περισσότερο ή λιγότερο, την ομάδα αυτή αξίζει να αναφερθεί ο Φρίντριχ Ένγκελς, στην πένα του οποίου χρωστάμε και ένα σκίτσο του Στίρνερ. Τέλος, δύο μεγάλοι αριστεροί εγελιανοί με τους οποίους ήρθε σε θεωρητική σύγκρουση ο συγγραφέας μας ήταν ο Λούντβιχ Φόυερμπαχ και ο Μόζες Χες.

Η προίκα που πήρε ο Στίρνερ από την Ντένχαρντ εξανεμίστηκε γρήγορα –σπαταλημένη σε διασκεδάσεις ή σε διάφορες ανεπιτυχείς επαγγελματικές απόπειρες (ο Στίρνερ επιχείρησε να γίνει ακόμη και γαλακτοπώλης). Το 1847 η σύζυγός του τον χώρισε. Πενήντα χρόνια αργότερα, το 1896, η ίδια δήλωσε στον βιογράφο του Στίρνερ Τζον Χένρυ Μακάυ σχετικά με τον παλιό της σύζυγο ότι «δεν την αγάπησε και δεν την εκτίμησε ποτέ και ότι ήταν υπερβολικά εγωιστής για να έχει έστω και έναν φίλο».

Αφού δημοσίευσε μερικά άρθρα στην *Εφημερίδα του Ρήνου* του Καρλ Μαρξ και στη *Μηνιαία επιθεώρηση* του Λούντβιχ Μπυλ, ο Στίρνερ έφτασε στο απόγειο της συγγραφικής του δραστηριότητας με την έκδοση του έργου του *Ο μοναδικός και η ιδιοκτησία του* το 1844. Η δύση του άστρου του ακολούθησε σχεδόν αμέσως· μετά το βασικό του αυτό έργο δημοσίευσε μόνον κάποιες μεταφράσεις και συμπιλήματα. Από το 1845 μέχρι το 1847 μετέφρασε έργα των οικονομολόγων Ζ. Μπ. Σέι και Άνταμ Σμιθ. Το 1852 δημοσίευσε δύο τόμους μιας *Ιστορίας της αντίδρασης*, που αποτελείτο σχεδόν αποκλειστικά από αποσπάσματα έργων του Μπέρκ, του Αύγουστου Κοντ και άλλων συγγραφέων της εποχής.

Η οικονομική κατάσταση του Στίρνερ χειροτέρευε ολοένα περισσότερο με τα χρόνια. Το 1853 συνελήφθη και φυλακίστηκε δύο φορές για χρέη. Πέθανε σε ηλικία 49 ετών, στις 25 Ιουνίου 1856, ύστερα από το τσίμπημα ενός εντόμου που του μετέδωσε τη νόσο του άνθρακα (;). Η ληξιαρχική πράξη θανάτου του έγραφε: «άνευ πατρός, μητρός, συζύγου, τέκνων».

Επιλογη Βιβλιογραφιας

Βασικά κείμενα και μεταφράσεις

1. Max Stirner, *Der Einzige und sein Eigentum*, επιμ. έκδ. και επίλογος Ahlrich Meyer, Στουτγκάρδη, 1978 (α΄ έκδ. 1844).

2. Max Stirner, *Parerga. Kritiken. Repliken*, επιμ. έκδ. Bernd A. Laska, Νυρεμβέργη, 1986.

3. Max Stirner, *The Ego and Its Own*, επιμ. έκδ. και εισαγ. David Leopold, Κέιμπριτζ, 1995.

4. Max Stirner, *L' Unique et sa propriété et autres écrits*, μετ. Pierre Gallissaire και André Sauge, Λωζάνη, 1972.

5. Henri Arvon (παρουσίαση, επιλογή κειμένων), *Max Stirner ou l' expérience du néant*, Παρίσι, 1973.

Μελέτες

1. Ludwig Feuerbach, *Über das «Wesen des Christentums» in Beziehung auf den «Einzigen und sein Eigentum»*, στο Wigand's Vierteljahrsschrift, τόμ. 2, Λειψία, 1845.

2. Moses Heß, *Die letzten Philosophen*, Ντάρμσταντ, 1845. Ανατυπώθηκε στο Moses Heß, *Philosophische und sozialistische Schriften* 1837-1850, επιμ. έκδ. και εισαγ. Auguste Cornu και Wolfgang Mönke, Βερολίνο, 1961.

3. Karl Marx und Friedrich Engels, *Die deutsche Ideologie. Kritik der neuesten deutschen philosophie in ihren Repräsentanten Feuerbach, B. Bauer und Stirner, und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten*, στο Marx-Engels, *Werke*, τόμ. 3, Βερολίνο, 1958.

4. John Henry Mackay, *Max Stirner. Sein Leben und sein Werk*, Βερολίνο, 1898.

5. Victor Basch, *L' individualisme anarchiste. Max Stirner*, Παρίσι, 1904.

6. Martin Buber, *Dialogisches Leben*, Ζυρίχη, 1947.

7. Karl Löwith, *Von Hegel zu Nietzsche*, Στουτγκάρδη, 1950, (*Από τον Χέγκελ στον Νίτσε*, μετ. Γεωργία Αποστολοπούλου, Αθήνα, 1987.)

8. Henri Arvon, *Aux sources de l' existentialisme : Max Stirner*, Παρίσι, 1954.

9. Hans G. Helms, *Die Ideologie der anonymen Gesellschaft. Max Stirners*

«Einziger» und der Fortschritt des demokratischen Selbstbewusstseins vom Vormärz bis zum Bundesrepublik, Κολωνία, 1966.

10. R.W.K. Paterson, *The Nihilist Egoist: Max Stirner*, Λονδίνο, 1971.

11. Diederick Dettmeijer (επιμ. έκδ. και επιλ. κειμένων), *Max Stirner ou la première confrontation entre Karl Marx et la pensée anti-autoritaire*, Λωζάνη, 1979.

12. James Huneker, *Egoists. A Book of Supermen*, Νέα Υόρκη, 1909.

Τοποθέτησα την υπόθεσή μου στο τίποτα[6]

Και τι δεν θα έπρεπε να ήταν υπόθεσή μου! Πρώτα απ' όλα, η καλή υπόθεση, μετά η υπόθεση του Θεού, η υπόθεση της ανθρωπότητας, της αλήθειας, της ελευθερίας, της ανθρωπιάς, της δικαιοσύνης· περαιτέρω, η υπόθεση του λαού μου, του ηγεμόνα μου, της πατρίδας μου· τέλος, η υπόθεση του πνεύματος, και χίλιες άλλες υποθέσεις. Μόνον η *δική μου* υπόθεση δεν πρέπει ποτέ να είναι υπόθεσή μου. «Ντροπή στον εγωιστή, που σκέφτεται μόνο τον εαυτό του!»

Για να δούμε λοιπόν τι κάνουν με τη *δική τους* υπόθεση αυτοί για των οποίων την υπόθεση πρέπει εμείς να δουλεύουμε, να αφοσιωνόμαστε και να ενθουσιαζόμαστε.

Εσείς έχετε να μας δώσετε πολλές βασικές πληροφορίες για τον Θεό και έχετε για χιλιάδες χρόνια «διερευνήσει τα βάθη της θεϊκότητας» και κοιτάξει μέσα στην καρδιά της, άρα μπορείτε σίγουρα να μας πείτε πώς χειρίζεται ο Θεός την «υπόθεση του Θεού», την οποία εμείς έχουμε την κλήση να υπηρετήσουμε. Εξάλλου, δεν κρύβετε τις πράξεις του Κυρίου. Ποια είναι λοιπόν η υπόθεσή του; Μήπως έκανε κι αυτός δική του, όπως απαιτούν να κάνουμε εμείς, μια ξένη υπόθεση, την υπόθεση της αλήθειας, της αγάπης; Αγανακτείτε από την παρανόηση αυτή και μας ενημερώνετε ότι η υπόθεση του Θεού είναι όντως η υπόθεση της αλήθειας και της αγάπης, αλλά και ότι η υπόθεση αυτή δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ξένη προς αυτόν, επειδή ο Θεός είναι ο ίδιος η αλήθεια και η αγάπη· αγανακτείτε με την παραδοχή ότι ο Θεός μπορεί να μοιάζει μ' εμάς τα φτωχά σκουλήκια, επειδή θα προωθούσε μια ξένη υπόθεση σαν να ήταν δική του. «Θα επωμιζόταν ο Θεός την υπόθεση της αλήθειας, αν δεν ήταν ο ίδιος η αλήθεια;» Ο Θεός νοιάζεται μόνο για *τη δική του* υπόθεση, αλλά επειδή είναι το παν του παντός, όλα είναι υπόθεσή *του*! Εμείς όμως, εμείς δεν είμαστε το παν του παντός, και η υπόθεσή μας είναι πολύ μικρή και περιφρονητέα· γι' αυτό πρέπει να «υπηρετούμε μια ανώτερη υπόθεση». –Τώρα, είναι σαφές ότι ο Θεός ασχολείται μόνο με τα δικά του, μόνο με τον εαυτό του, σκέφτεται μόνο τον εαυτό του και έχει μόνο τον εαυτό του μπροστά στα μάτια του· αλίμονο σε καθετί που δεν είναι της αρεσκείας του! Ο Θεός δεν υπηρετεί κανέναν ανώτερο και ικανοποιεί μόνο τον εαυτό του. Η υπόθεσή του είναι –καθαρά εγωιστική.

Τι συμβαίνει τώρα με την ανθρωπότητα, την οποίας την υπόθεση

πρέπει να κάνουμε δική μας; Είναι η υπόθεσή της υπόθεση ενός άλλου, και υπηρετεί η ανθρωπότητα μια ανώτερη υπόθεση; Όχι, η ανθρωπότητα βλέπει μόνο τον εαυτό της, η ανθρωπότητα θέλει να προωθήσει μόνο την ανθρωπότητα, η ανθρωπότητα είναι υπόθεση του εαυτού της. Προκειμένου να αναπτυχθεί, αφήνει λαούς και άτομα να βασανίζονται στην υπηρεσία της, κι όταν έχουν επιτελέσει αυτό που χρειάζεται η ανθρωπότητα, τους πετάει από ευγνωμοσύνη στην κοπριά της ιστορίας. Η υπόθεση της ανθρωπότητας δεν είναι καθαρά –εγωιστική υπόθεση;

Δεν χρειάζεται να πιάσω το καθετί που θέλει να μας φορτώσει τη δική του υπόθεση και να δείξω ότι ασχολείται μόνο με τον εαυτό του, όχι με μας, μόνο με το καλό του, όχι με το δικό μας. Δείτε τα υπόλοιπα μόνοι σας. Η αλήθεια, η ελευθερία, η ανθρώπινη ιδιότητα, η δικαιοσύνη επιθυμούν κάτι άλλο από το να ενθουσιαστείτε μαζί τους και να τις υπηρετήσετε;

Αυτές αρέσκονται πάρα πολύ να τις υπηρετούμε με προθυμία στην εκτέλεση του καθήκοντός μας. Δείτε αυτό τον λαό, τον οποίο προστατεύουν αφοσιωμένοι πατριώτες. Οι πατριώτες πεθαίνουν σε αιματηρές μάχες ή παλεύοντας με την πείνα και την ένδεια· τι αισθάνεται ο λαός γι' αυτό; Με το λίπασμα των πτωμάτων τους ο λαός γίνεται «ακμάζων»! Τα άτομα έχουν πεθάνει «για τη μεγάλη υπόθεση του λαού», και ο λαός τα ξαποστέλνει με λίγα λόγια ευγνωμοσύνης και –κρατάει αυτός το κέρδος. Αυτό το πράγμα εγώ το ονομάζω επικερδή εγωισμό.

Κοιτάξτε όμως αυτόν τον σουλτάνο που φροντίζει με τόση αγάπη «τους δικούς του». Δεν είναι αυτός η καθαρή ανιδιοτέλεια και δεν θυσιάζεται ανά πάσα στιγμή για τους δικούς του; Ω, ναι, «για τους δικούς του». Δοκίμασε λοιπόν· δείξε πως δεν είσαι δικός του αλλά δικός σου· επειδή θα αποσπαστείς από τον εγωισμό του, θα σε ρίξει στο μπουντρούμι. Ο σουλτάνος έχει τοποθετήσει την υπόθεσή του μόνο στον εαυτό του και σε τίποτε άλλο: είναι για τον εαυτό του το παν του παντός, είναι για τον εαυτό του ο μοναδικός, και δεν ανέχεται κανέναν που θα τολμούσε να μην είναι ένας «από τους δικούς του».

Δεν θέλετε να μάθετε απ' αυτά τα λαμπρά παραδείγματα ότι ο εγωιστής παίρνει τη μερίδα του λέοντος; Εγώ από τη μεριά μου παίρνω ένα μάθημα απ' αυτά, και προτείνω, αντί να συνεχίσω να υπηρετώ ανιδιοτελώς αυτούς τους μεγάλους εγωιστές, να είμαι εγώ ο ίδιος ο εγωιστής.

Ο Θεός και η ανθρωπότητα δεν τοποθέτησαν την υπόθεσή τους σε τίποτε, σε τίποτε άλλο εκτός από τον εαυτό τους. Γι' αυτό κι εγώ θα τοποθετήσω την υπόθεσή μου σε μένα, που είμαι εξίσου με τον Θεό το τίποτε όλων των άλλων, που είμαι το παν μου, που είμαι ο μοναδικός.

Αν ο Θεός, αν η ανθρωπότητα, όπως βεβαιώνετε, έχουν μέσα τους αρκετό περιεχόμενο για να είναι το παν του παντός για τον εαυτό τους, τότε αισθάνομαι ότι αυτό το πράγμα θα μου λείπει ακόμη λιγότερο, και ότι δεν θα έχω παράπονα για την «κενότητά» μου. Δεν είμαι τίποτε, με την έννοια της κενότητας, είμαι όμως το δημιουργικό μηδέν, το μηδέν από το οποίο εγώ ο ίδιος ως δημιουργός δημιουργώ τα πάντα.

Μακριά λοιπόν κάθε υπόθεση που δεν είναι πέρα για πέρα δική μου! Νομίζετε πως τουλάχιστον η «καλή υπόθεση» θα έπρεπε να είναι δική μου υπόθεση; Τι είναι καλό, τι κακό; Εγώ είμαι ο ίδιος η υπόθεσή μου, και δεν είμαι ούτε καλός ούτε κακός. Και τα δύο δεν έχουν για μένα κανένα νόημα.

Το θεϊκό είναι υπόθεση του Θεού· το ανθρώπινο, «του ανθρώπου». Η δική μου υπόθεση δεν είναι το θεϊκό ούτε το ανθρώπινο, δεν είναι το αληθινό, το καλό, το δίκαιο, το ελεύθερο κ.ο.κ.· είναι μόνο το *δικό μου*, και δεν είναι γενική, αλλά *–μοναδική*, όπως είμαι κι εγώ μοναδικός.

Για μένα, τίποτε δεν βρίσκεται πάνω από μένα!

* * *

Πρωτο Μερος

Ανθρωπος

«Ο άνθρωπος είναι για τον άνθρωπο το υπέρτατο ον»,
λέει ο Φόυερμπαχ[7].

«Ο άνθρωπος μόλις ανακαλύφθηκε»,
λέει ο Μπρούνο Μπάουερ[8].

Ας ρίξουμε λοιπόν μια πιο προσεκτική ματιά σ' αυτό το υπέρτατο ον και σ' αυτή την καινούργια ανακάλυψη.

1. ΜΙΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗ ΖΩΗ

Από τη στιγμή που ένας άνθρωπος βλέπει το φως του κόσμου, προσπαθεί να βρει *τον εαυτό του* και να *τον* κερδίσει μέσα από τον κυκεώνα αυτού του κόσμου στον οποίο ρίχτηκε σαν ένα πιόνι ανάμεσα στα άλλα.

Ωστόσο, καθετί με το οποίο έρχεται σε επαφή το παιδί αμύνεται στις επιθέσεις του και βεβαιώνει τη δική του ύπαρξη.

Αφού ο καθένας νοιάζεται μόνο για *τον εαυτό του* και ταυτόχρονα συγκρούεται συνεχώς με τους άλλους, ο *αγώνας* για αυτοεπιβεβαίωση είναι αναπόφευκτος.

Να *νικήσεις* ή να *υποκύψεις* –ανάμεσα σ' αυτές τις δύο εναλλακτικές λύσεις ταλαντεύεται η μοίρα του αγώνα αυτού. Ο νικητής γίνεται *κύριος*, ο ηττημένος, ο *υποτελής*· ο πρώτος ασκεί *επικυριαρχία* και «δικαιώματα επικυριαρχίας», ο δεύτερος εκπληρώνει, μέσα στο φόβο και το σεβασμό, τα «δικαιώματα του υποτελούς».

Αμφότεροι όμως παραμένουν *εχθροί*, και πάντα παραμονεύουν: ο ένας την *αδυναμία* του άλλου, τα παιδιά εκείνη των γονιών και οι γονείς εκείνη των παιδιών (π.χ. τον φόβο τους)· ή το μπαστούνι κατανικά τον άνθρωπο ή ο άνθρωπος το μπαστούνι.

Στην παιδική ηλικία η απελευθέρωση είναι μια προσπάθεια να φτάσουμε στο βάθος των πραγμάτων ή «πίσω από τα πράγματα»: γι' αυτό κατασκοπεύουμε τις αδυναμίες όλων, πράγμα για το οποίο, όπως είναι γνωστό, τα παιδιά έχουν σίγουρο ένστικτο· γι' αυτό μας αρέσει να σπάζουμε πράγματα, να ανασκαλεύουμε κρυφές γωνιές, να ερευνούμε καθετί καλυμμένο ή αποσυρμένο, και δοκιμάζουμε τον εαυτό μας σε όλα. Όταν κάποτε φτάσουμε σ' αυτό που υπάρχει «πίσω» από τα πράγματα, ξέρουμε πως είμαστε ασφαλείς· αν έχουμε καταλήξει στο ότι, για παράδειγμα, το μπαστούνι είναι πολύ αδύναμο για την απείθειά μάς, τότε δεν το φοβόμαστε πια, «έχουμε παραμεγαλώσει γι' αυτό».

Πίσω από το μπαστούνι, πιο ισχυρή απ' αυτό, βρίσκεται η ισχυρογνωμοσύνη μας, το ισχυρογνώμον θάρρος μας. Σιγά σιγά πηγαίνουμε σ' αυτό που βρίσκεται πίσω από καθετί που ήταν για μας ανησυχητικό ή απειλητικό, πίσω από την ανησυχητική και φοβερή δύναμη του μπαστουνιού, το αυστηρό πρόσωπο του πατέρα κ.ο.κ., και πίσω από καθετί βρίσκουμε την αταραξία μας, δηλαδή την απάθεια, την αφο-

βία μας, τη δύναμη εναντίωσής μας, την υπεροχή της δύναμής μας, το ακίνητό μας. Μπροστά σ' αυτό που πριν μας προκαλούσε φόβο και σεβασμό δεν κάνουμε πια πίσω δειλά, αλλά αντίθετα παίρνουμε *θάρρος*. Πίσω από καθετί βρίσκουμε το *θάρρος* μας, την υπεροχή μας· πίσω από την αυστηρή διαταγή των γονιών και των προϊσταμένων βρίσκεται πάντα η θαρραλέα μας επιλογή ή η πανούργα εξυπνάδα μας. Κι όσο περισσότερο νιώθουμε ο εαυτός μας, τόσο μικρότερο φαίνεται εκείνο που έμοιαζε ανίκητο πριν. Και τι είναι η πανουργία, η εξυπνάδα/φρόνηση, το θάρρος, η ισχυρογνωμοσύνη μας; Τι άλλο από *πνεύμα*!

Για πολύ καιρό αποφεύγουμε μια μάχη που τόσο εξαντλητική είναι αργότερα, τη μάχη εναντίον του *λογικού*[9]. Το ωραιότερο κομμάτι της παιδικής ηλικίας περνά δίχως να χρειάζεται να πιαστούμε στα χέρια με το *λογικό*. Δεν νοιαζόμαστε καθόλου γι' αυτό, δεν ανακατευόμαστε μαζί του, δεν δεχόμαστε κανένα λογικό. Δεν μας οδηγεί κανένας σε τίποτε μέσω της *πειθούς*, και είμαστε κουφοί στα καλά επιχειρήματα, αρχές κτλ.· αντίθετα, δύσκολα αντιστεκόμαστε στα χαϊδέματα, τις τιμωρίες και τα τοιαύτα.

Αυτός ο σκληρός αγώνας ζωής και θανάτου με το *λογικό* αρχίζει αργότερα, και μαζί του μια καινούργια φάση: στην παιδική ηλικία τρέχουμε και χοροπηδάμε χωρίς να σκοτιζόμαστε πολύ.

Πνεύμα ονομάζεται η πρώτη αυτοανακάλυψη, η πρώτη αποθεοποίηση του θεϊκού, δηλαδή του ανησυχητικού, του στοιχειού, των «ανώτερων δυνάμεων». Τίποτε πια δεν επιβάλλεται στο γεμάτο φρεσκάδα αίσθημα της νιότης μας, αυτό το αίσθημα του εαυτού: ο κόσμος δυσφημείται, διότι είμαστε πάνω απ' αυτόν, είμαστε *πνεύμα*.

Για πρώτη φορά βλέπουμε ότι μέχρι τώρα δεν βλέπαμε τον κόσμο *με τα μάτια του πνεύματος*, αλλά απλώς χάσκαμε στη θέα του.

Στις *φυσικές δυνάμεις* ασκούμε τις πρώτες δυνάμεις μας. Οι γονείς μάς επιβάλλονται ως φυσική δύναμη· αργότερα λέμε: πρέπει να ξεκόψουμε από τον πατέρα και τη μητέρα, όλες οι φυσικές δυνάμεις πρέπει να θεωρούνται σπασμένες. Τις έχουμε υπερνικήσει. Για τους λογικούς, δηλαδή «πνευματικούς ανθρώπους», δεν υπάρχει οικογένεια ως φυσική δύναμη: εμφανίζεται μια απάρνηση των γονιών, των αδελφών κτλ. Αν αυτοί «ξαναγεννιούνται» σαν *πνευματικές, λογικές δυνάμεις*, δεν είναι μολαταύτα καθόλου ό,τι ήταν πριν.

Ο νέος άνθρωπος δεν νικά μόνο τους γονείς αλλά και τους *ενήλικες γενικά*: γι' αυτόν δεν είναι πια εμπόδια και δεν τους λογαριάζει· διότι

τώρα λέει: Πρέπει κανείς να υπακούει στον Θεό παρά στον άνθρωπο[10].

Καθετί «γήινο» οπισθοχωρεί και γίνεται αξιοπεριφρόνητο, «μακρινό» μπροστά σ' αυτή την υψηλή άποψη: την *ουράνια* άποψη.

Η στάση έχει τώρα αντιστραφεί, ο νέος αποκτά μια *πνευματική* συμπεριφορά, ενώ το αγόρι, που δεν αισθανόταν ακόμη πνεύμα, μεγάλωσε με μια άνευ πνεύματος μάθηση. Ο πρώτος δεν επιδιώκει να βάλει στο χέρι τα *πράγματα* (για παράδειγμα, να βάλει μέσα στο κεφάλι του τα *δεδομένα* της ιστορίας), αλλά τις σκέψεις που είναι κρυμμένες μέσα στα πράγματα, άρα, π.χ., το πνεύμα της ιστορίας· αντίθετα, το αγόρι καταλαβαίνει βέβαια από *συνδέσεις*, όχι όμως από ιδέες, από πνεύμα: έτσι βάζει στη σειρά διάφορα που μπορεί να μάθει, δίχως να ενεργεί απριόρι και θεωρητικά, δηλαδή δίχως να αναζητά ιδέες.

Όπως στην παιδική ηλικία έχει κανείς να υπερνικήσει την αντίσταση *των νόμων του κόσμου*, έτσι και τώρα συγκρούεται, σ' οτιδήποτε επιχειρεί να κάνει, με μια αντίρρηση του πνεύματος, του λογικού, *της δικής του συνείδησης*. «Αυτό είναι ανορθολογικό, μη χριστιανικό, μη πατριωτικό» και τα τοιαύτα, μάς φωνάζει η συνείδηση και μας αποτρέπει από το εγχείρημά μας φοβίζοντάς μας. Δεν φοβόμαστε τη δύναμη των εκδικητριών Ευμενίδων[11], την οργή του Ποσειδώνα[12], τον Θεό, όσο κι αν βλέπει αυτός τα πιο κρυμμένα πράγματα, το μπαστούνι της τιμωρίας του πατέρα, αλλά –*τη συνείδηση*.

Τώρα «κρεμιόμαστε από τις σκέψεις μας» και ακολουθούμε τις διαταγές τους, όπως άλλοτε ακολουθούσαμε εκείνες των γονιών και των ανθρώπων. Οι σκέψεις μας (ιδέες, παραστάσεις, *πίστεις*) ρυθμίζουν τις πράξεις μας, όπως τις ρύθμιζαν στην παιδική ηλικία οι διαταγές των γονιών μας.

Μολαταύτα, σκεφτόμασταν κι όταν ήμασταν παιδιά, μόνο που τότε οι σκέψεις μας δεν ήταν άσαρκες, αφηρημένες, *απόλυτες*, δηλαδή *τίποτε άλλο από σκέψεις*, ένας ουρανός δι' εαυτόν, ένας καθαρός κόσμος σκέψεων, *λογικές σκέψεις*.

Αντίθετα, τότε είχαμε μόνο σκέψεις που κάναμε για ένα *πράγμα*. Σκεφτόμασταν το πράγμα με τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Έτσι, μπορεί να σκεφτόμασταν «ο κόσμος που βλέπουμε εδώ, φτιάχτηκε από τον Θεό», αλλά δίχως να σκεφτόμαστε (να «ερευνούμε») τα «βάθη της ίδιας της θεϊκότητας»· Μπορεί να σκεφτόμασταν «αυτό είναι το αληθινό σ' αυτό το πράγμα», αλλά δίχως να σκεφτόμαστε το αληθινό ή την ίδια την αλήθεια ούτε να τη συνδέουμε με μια φράση όπως «ο Θεός είναι η αλήθεια». Τα «βάθη της θεϊκότητας, που είναι η αλήθεια»

δεν τα αγγίζαμε. Ο Πόντιος Πιλάτος[13] δεν στέκεται σε τέτοια καθαρώς λογικά, δηλαδή θεολογικά ερωτήματα όπως «τι είναι αλήθεια;», αν και δεν διστάζει σε μια μεμονωμένη περίπτωση να ερευνήσει «τι είναι αληθινό σε ένα πράγμα», δηλαδή αν το *πράγμα* είναι αληθινό.

Κάθε σκέψη συνδεδεμένη με ένα *πράγμα* δεν είναι ακόμη *τίποτε άλλο από σκέψη*, απόλυτη σκέψη.

Το να φέρεις στο φως την *καθαρή σκέψη* ή το να είσαι προσκολλημένος σ' αυτήν, είναι νεανική ευχαρίστηση, και όλα τα φωτεινά σχήματα του κόσμου των σκέψεων, όπως η αλήθεια, η ελευθερία, η ανθρωπιά, *ο* άνθρωπος κ.ο.κ. φωτίζουν και ενθουσιάζουν τη νεανική ψυχή.

Όταν όμως το πνεύμα αναγνωρίζεται ως το ουσιώδες πράγμα, υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο αν είναι το πνεύμα φτωχό ή πλούσιο, και γι' αυτό προσπαθεί κανείς να γίνει πλούσιος σε πνεύμα· το πνεύμα θέλει να επεκταθεί για να ιδρύσει το βασίλειό του, ένα βασίλειο που δεν είναι αυτού του κόσμου, τον οποίο μόλις έχει υπερνικήσει. Έτσι, λαχταρά να γίνει το παν του παντός για τον εαυτό του· διότι, αν και είμαι πνεύμα, δεν είμαι ακόμη *ολοκληρωμένο* πνεύμα και πρέπει πρώτα να αναζητήσω το τέλειο πνεύμα.

Έτσι όμως εγώ, που μόλις βρήκα τον εαυτό μου ως πνεύμα, χάνω και πάλι τον εαυτό μου αμέσως, λυγίζοντας μπροστά στο τέλειο πνεύμα, που δεν είναι δικό μου αλλά «*του επέκεινα*[14]», και νιώθοντας την κενότητά μου.

Από το πνεύμα εξαρτώνται όλα, κάθε πνεύμα όμως είναι το «σωστό»; Το σωστό και αληθινό πνεύμα είναι το ιδεώδες του πνεύματος, το «άγιο πνεύμα». Δεν είναι το δικό μου ή δικό σου πνεύμα, αλλά ένα ιδεώδες, ένα πνεύμα «του επέκεινα», ο «Θεός». «Ο Θεός είναι πνεύμα.» Κι αυτός ο ουράνιος πατέρας, «του επέκεινα», «θα δώσει πνεύμα αγαθό σ' αυτούς που το ζητούν[15]».

Ο άντρας διακρίνεται από τον νέο στο ότι παίρνει τον κόσμο έτσι όπως είναι, αντί να τον φαντάζεται στραβά και να θέλει να τον βελτιώσει, δηλαδή να τον φτιάξει σύμφωνα με τα ιδεώδη του· στον άντρα εδραιώνεται η άποψη ότι πρέπει να χειρίζεται κανείς τον κόσμο σύμφωνα με το *συμφέρον* του, όχι σύμφωνα με τα *ιδεώδη* του.

Για όσο καιρό γνωρίζει κανείς τον εαυτό του μόνον ως *πνεύμα*, και βάζει όλη την αξία του στο ότι είναι πνεύμα (είναι εύκολο για τον νέο να δώσει τη ζωή του, τη «σωματική» ζωή του για ένα τίποτε, για την πιο ηλίθια προσβολή τιμής), έχει μόνο σκέψεις, ιδέες που ελπίζει να

τις πραγματοποιήσει μια μέρα, όταν θα έχει βρει ένα πεδίο δράσης· άρα έχει στο μεταξύ μόνον *ιδεώδη*, ανολοκλήρωτες ιδέες ή σκέψεις.

Μόνον αργότερα, όταν έχει ερωτευτεί τον *σωματικό* εαυτό του και βρίσκει ευχαρίστηση στον εαυτό του ως πρόσωπο με σάρκα και οστά –αυτό συμβαίνει όμως στην ώριμη ηλικία, στον άντρα–, αποκτά ένα *προσωπικό ή εγωιστικό* ενδιαφέρον, δηλαδή ένα ενδιαφέρον όχι μόνο για το πνεύμα μας, για παράδειγμα, αλλά για πλήρη ικανοποίηση, ικανοποίηση ολόκληρου του «φιλαράκου», ένα *ιδιοτελές* ενδιαφέρον. Συγκρίνετε μόνον έναν άντρα με έναν νέο, και δείτε αν δεν θα σας φανεί πιο σκληρός, λιγότερο μεγαλόψυχος, πιο ιδιοτελής. Είναι γι' αυτό χειρότερος; Όχι, απαντάτε· απλώς έχει γίνει πιο καθορισμένος ή, όπως λέτε επίσης, πιο «πρακτικός». Το βασικό όμως είναι ότι παίρνει *τον εαυτό του* περισσότερο ως κέντρο απ' ό,τι ο νέος, ο οποίος «ενθουσιάζεται» για άλλα πράγματα, π.χ. για τον Θεό, την πατρίδα, και τα τοιαύτα.

Έτσι, ο άντρας δείχνει μια *δεύτερη* αυτοανακάλυψη. Ο νέος βρήκε τον εαυτό του ως *πνεύμα* και τον έχασε πάλι στο *γενικό* πνεύμα, στο τέλειο, άγιο πνεύμα, στον άνθρωπο, στην ανθρωπότητα, κοντολογίς σε όλα τα ιδεώδη· ο άντρας βρίσκει τον εαυτό του ως *ενσαρκωμένο* πνεύμα.

Τα αγόρια έχουν μόνο *μη πνευματικά*, δηλαδή κενά από σκέψεις και ιδέες ενδιαφέροντα, οι νέοι μόνο *πνευματικά* ενδιαφέροντα· ο άντρας έχει σωματικά, προσωπικά, εγωιστικά ενδιαφέροντα.

Όταν το παιδί δεν έχει ένα *αντικείμενο* για να ασχοληθεί μαζί του, αισθάνεται ανία: διότι δεν ξέρει ακόμη πώς να ασχοληθεί με τον εαυτό του. Αντίθετα, ο νέος πετάει πέρα το αντικείμενο, διότι γι' αυτόν *σκέψεις* προκύπτουν από το αντικείμενο· ασχολείται με τις σκέψεις του, τα όνειρά του, ασχολείται πνευματικά ή «το πνεύμα του είναι απασχολημένο».

Ο νέος εντάσσει καθετί μη πνευματικό στο περιφρονητικό όνομα «εξωτερικότητες». Αν, μολαταύτα, παραμένει κολλημένος στις πιο μικρές απ' αυτές (όπως στις φοιτητικές ομάδες[16] και άλλες τυπικότητες), αυτό γίνεται επειδή και όταν ανακαλύπτει *πνεύμα* σ' αυτές, δηλαδή όταν είναι *σύμβολα* γι' αυτόν.

Όπως εγώ βρίσκω τον εαυτό μου πίσω από τα πράγματα και μάλιστα ως πνεύμα, έτσι οφείλω αργότερα να τον βρω και *πίσω από τις σκέψεις*, ως δημιουργός και *ιδιοκτήτης* τους. Την εποχή των πνευμάτων, οι σκέψεις μεγάλωναν και έβγαιναν πάνω από το κεφάλι που τις

γέννησε· σαν παραισθήσεις πυρετού αιωρούνταν γύρω μου και με τα-ρακουνούσαν, μια φοβερή δύναμη. Οι σκέψεις είχαν γίνει από μόνες τους σωματικές, ήταν φαντάσματα, όπως ο Θεός, ο αυτοκράτορας, ο πάπας, η πατρίδα κτλ. Αν καταστρέψω τη σωματικότητά τους, τότε παίρνω πίσω αυτό που είναι δικό μου και λέω: μόνον εγώ είμαι σωματικός. Και τώρα παίρνω τον κόσμο σαν αυτό που είναι για μένα, σαν το *δικό μου*, σαν ιδιοκτησία μου: συνδέω τα πάντα με μένα.

Αν ως πνεύμα απωθούσα τον κόσμο με τη βαθύτερη περιφρόνηση, τώρα απωθώ τα πνεύματα ή τις ιδέες ως ιδιοκτήτης στη «ματαιότητά» τους. Δεν έχουν πια καμιά εξουσία πάνω μου, όπως καμιά «γήινη δύναμη» δεν έχει εξουσία πάνω στο πνεύμα.

Το παιδί ήταν ρεαλιστικό, πιασμένο από τα πράγματα αυτού του κόσμου, ώσπου σιγά-σιγά κατάφερε να πάει πίσω από τα πράγματα· ο νέος ήταν ιδεαλιστικός, ενθουσιασμένος από σκέψεις, ώσπου έγινε, αφού δούλεψε γι' αυτό, άντρας, ο εγωιστικός άντρας, που χειρίζεται τα πράγματα και τις σκέψεις σύμφωνα με την ευχαρίστηση της καρδιάς του και θέτει το προσωπικό του συμφέρον πάνω απ' όλα. Τέλος, ο γέρος; Όταν θα γίνω τέτοιος, θα έχω αρκετό χρόνο να μιλήσω γι' αυτό.

II. ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΠΟΧΗΣ

Πώς αναπτύχθηκε ο καθένας μας, για τι πάσχισε, τι πέτυχε, σε τι απέτυχε, ποιους σκοπούς επιδίωξε κάποτε και σε ποια σχέδια και επιθυμίες είναι τώρα προσηλωμένη η καρδιά του, ποιες αλλαγές γνώρισαν οι απόψεις του και ποιους κλονισμούς οι αρχές του –κοντολογίς, πώς έγινε αυτός σήμερα ό,τι δεν ήταν χθες ή πριν από χρόνια: αυτά βγάζει περισσότερο ή λιγότερο εύκολα από τη μνήμη του και νιώθει πολύ ζωντανά τις αλλαγές που του συνέβησαν όταν βλέπει να ξετυλίγεται μπροστά στα μάτια του η ζωή ενός άλλου.

Ας δούμε λοιπόν τις δραστηριότητες με τις οποίες ασχολούνταν οι πρόγονοί μας.

1. Οι αρχαίοι

Το έθιμο έδωσε κάποτε το όνομα «αρχαίοι» στους προχριστιανικούς προγόνους μας, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι θέλουμε να τους κατηγορήσουμε ότι, σε σύγκριση με μας τους πεπειραμένους ανθρώπους, αυτοί πρέπει να ονομάζονται πράγματι παιδιά, αλλά ότι θα συνεχίσουμε να τους τιμάμε ως καλούς αρχαίους μας. Πώς όμως απαρχαιώθηκαν, και ποιος μπόρεσε να τους αντικαταστήσει με τη δήθεν καινοτομία του;

Γνωρίζουμε καλά τον επαναστάτη καινοτόμο και ασεβή κληρονόμο, που αποκαθαγίασε ακόμη και το Σάββατο των πατέρων για να καθαγιάσει την Κυριακή του, και διέκοψε την πορεία του χρόνου για να αρχίσει από τον ίδιο μια καινούργια χρονολόγηση. Τον γνωρίζουμε και τον ξέρουμε –είναι ο Χριστός. Παραμένει όμως αυτός αιωνίως νέος, είναι ακόμη και σήμερα ο καινούργιος άνθρωπος ή θα απαρχαιωθεί κι αυτός όπως οι «αρχαίοι»;

Οι αρχαίοι ήταν όμως εκείνοι που γέννησαν αυτόν τον νέο που τους έθαψε. Ας κρυφακούσουμε αυτή την πράξη γέννησης.

«Για τους αρχαίους ο κόσμος ήταν μια αλήθεια», λέει ο Φόυερμπαχ, ξεχνάει όμως να προσθέσει το σημαντικό: μια αλήθεια, «πίσω από την αναλήθεια της οποίας προσπαθούσαν να πάνε, και τελικά το έκαναν». Αυτό που εννοείται μ' αυτά τα λόγια του Φόυερμπαχ εύκολα μπορεί να το αναγνωρίσει κανείς αν τα βάλει δίπλα στη χριστιανική θέση για τη «ματαιότητα και προσωρινότητα του κόσμου». Διότι, ό-

πως ο χριστιανός δεν μπορεί να πειστεί ποτέ για τη ματαιότητα του θεϊκού λόγου, αλλά πιστεύει στην αιώνια και ακλόνητη αλήθεια του, η οποία, όσο περισσότερο ερευνώνται τα βάθη της τόσο περισσότερο λαμπρά βγαίνει στο φως και θριαμβεύει, έτσι και οι αρχαίοι ζούσαν με το αίσθημα ότι ο κόσμος και οι εγκόσμιες σχέσεις (π.χ. οι φυσικοί δεσμοί αίματος) ήταν το αληθινό, μπροστά στο οποίο έπρεπε να υποκλιθεί το ανήμπορό τους εγώ. Ακριβώς εκείνο στο οποίο έδιναν τη μεγαλύτερη αξία οι αρχαίοι, απορρίφτηκε από τους χριστιανούς ως άνευ αξίας, και εκείνο που αναγνώριζαν οι πρώτοι ως το αληθινό το στιγμάτισαν οι δεύτεροι ως μάταιο ψέμα: η υψηλή σημασία της πατρίδας χάνεται, και ο χριστιανός πρέπει να βλέπει τον εαυτό του σαν «ξένο πάνω στη γη[17]»· η ιερότητα των ταφικών τελετών, από τις οποίες ξεπήδησε ένα έργο τέχνης σαν την *Αντιγόνη* του Σοφοκλή, χαρακτηρίζεται αθλιότητα («αφήστε τους νεκρούς να θάψουν τους νεκρούς τους[18]»)· η απαράβατη αλήθεια των οικογενειακών δεσμών παρουσιάζεται σαν αναλήθεια από την οποία δεν μπορεί να απαλλαχτεί κανείς αρκετά νωρίς[19]· και το ίδιο συμβαίνει για όλα.

Βλέπουμε ότι για το κάθε μέρος αλήθεια είναι το αντίθετο απ' ό,τι για το άλλο, για το ένα μέρος το φυσικό, για το άλλο το πνευματικό, για το ένα τα επίγεια πράγματα και σχέσεις, για το το άλλο τα ουράνια (η ουράνια πατρίδα, «η Ιερουσαλήμ που είναι εκεί πάνω» κτλ.)· μένει όμως ακόμα να εξετάσουμε πώς η νέα εποχή κι αυτή η αναμφισβήτητη ανατροπή μπόρεσαν να γεννηθούν από την αρχαιότητα. Οι ίδιοι οι αρχαίοι όμως δούλεψαν για να κάνουν την αλήθεια τους ψέμα.

Ας πάμε όμως ευθύς στα πιο λαμπρά χρόνια των αρχαίων, στον αιώνα του Περικλή[20]. Τότε εξαπλωνόταν η κουλτούρα των σοφιστών, και η Ελλάδα αστειευόταν μ' αυτό που ήταν ώς τότε γι' αυτήν τερατώδης σοβαρότητα.

Πολύν καιρό ήταν υποδουλωμένοι οι πατέρες στην αδιατάρακτη δύναμη της υπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων ώστε να μη μάθουν αναγκαστικά οι μεταγενέστεροι από πικρές εμπειρίες να *αισθάνονται τον εαυτό τους*. Με θαρραλέα θρασύτητα λένε οι *σοφιστές*[21] τα εγκαρδιωτικά λόγια: «Μην σαστίζεις!» και διαδίδουν τη διαφωτιστική διδασκαλία. «χρησιμοποίησε ενάντια σε κάθε πράγμα τη διάνοιά σου, την ευστροφία σου, το πνεύμα σου· με καλή και εξασκημένη διάνοια τα βγάζει κανείς πέρα καλύτερα με τον κόσμο, παρέχει στον εαυτό του την καλύτερη μοίρα, την πιο ευχάριστη ζωή». Αναγνωρίζουν έτσι το *πνεύμα* ως το αληθινό όπλο του ανθρώπου ενάντια στον κόσμο. Γι'

αυτό επιμένουν τόσο στη διαλεκτική επιδεξιότητα, στην ευφράδεια, στην τέχνη της συζήτησης κτλ. Αναγγέλλουν ότι το πνεύμα πρέπει να χρησιμοποιείται ενάντια σε καθετί· απέχουν, όμως, ακόμη πολύ από την αγιότητα του πνεύματος, διότι γι' αυτούς είναι ένα *μέσο*, ένα όπλο, όπως για τα παιδιά ο δόλος και η ισχυρογνωμοσύνη: το πνεύμα τους είναι η αδέκαστη *διάνοια*.

Σήμερα θα το ονομάζαμε αυτό μονόπλευρη κουλτούρα της διάνοιας και θα προσθέταμε την προειδοποίηση: «μην καλλιεργείτε μόνο τη διάνοιά σας αλλά, και ιδίως, την καρδιά σας». Το ίδιο έκανε κι ο *Σωκράτης*[22]. Διότι, αν δεν απελευθερωνόταν η καρδιά από τις φυσικές ενορμήσεις της, αλλά έμενε γεμάτη με τα πιο τυχαία περιεχόμενα και, ως ανεξέλεγκτη απληστία, απόλυτα κάτω από την εξουσία των πραγμάτων, δηλαδή απλώς ένα δοχείο των πιο διαφορετικών *ορέξεων*, τότε αναπόφευκτα η ελεύθερη διάνοια θα έπρεπε να υπηρετεί την «κακή καρδιά» και να ήταν έτοιμη να δικαιολογεί καθετί που επιθυμούσε η αχρεία καρδιά.

Γι' αυτό λέει ο Σωκράτης ότι δεν αρκεί να χρησιμοποιεί κανείς τη διάνοιά του σε όλα τα πράγματα, αλλά το ζήτημα είναι για ποια *υπόθεση* τη χρησιμοποιεί. Πρέπει τώρα να πούμε ότι οφείλει κανείς να υπηρετεί την «καλή υπόθεση». Το να υπηρετείς όμως την καλή υπόθεση σημαίνει –να είσαι ηθικός. Γι' αυτό είναι ο Σωκράτης ιδρυτής της ηθικής.

Η αρχή της σοφιστικής οδηγεί, εξάλλου, στο ότι ο πιο τυφλός και εξαρτημένος σκλάβος των επιθυμιών του μπορούσε να είναι εξαίρετος σοφιστής, και με την οξύτητα της διάνοιάς του να ερμηνεύει και να διαμορφώνει τα πάντα προς όφελος της άξεστης καρδιάς του. Τι υπάρχει εδώ για το οποίο να μη μπορεί να βρεθεί ένας «καλός λόγος» ή το οποίο να μην μπορεί να υποστηριχτεί επιτυχώς;

Γι' αυτό λέει ο Σωκράτης: «Πρέπει να έχετε "καθαρή καρδιά", αν θέλετε να εκτιμηθεί η εξυπνάδα σας.» Απ' αυτό το σημείο αρχίζει η δεύτερη περίοδος της ελληνικής απελευθέρωσης του πνεύματος, η περίοδος της *καθαρότητας της καρδιάς*. Διότι η πρώτη έκλεισε με τους σοφιστές, οι οποίοι διακήρυξαν την παντοδυναμία της διάνοιας. Η καρδιά όμως παρέμεινε *στραμμένη προς τον κόσμο*, παρέμεινε υπηρέτης του κόσμου, επηρεαζόμενη συνεχώς από κοσμικές επιθυμίες. Αυτή η άξεστη καρδιά έπρεπε από δω και πέρα να καλλιεργηθεί: η *εποχή της καλλιέργειας της καρδιάς*. Πώς όμως να καλλιεργηθεί η καρδιά; Ό,τι είχε πετύχει η διάνοια, αυτή η μία πλευρά του πνεύ-

ματος, δηλαδή την ικανότητα να παίζει ελεύθερα με και πάνω από κάθε θέμα, πρέπει να το αποκτήσει και η καρδιά: καθετί *κοσμικό* πρέπει να καταστραφεί μπροστά της, έτσι ώστε στο τέλος η οικογένεια, η κοινότητα, η πατρίδα, και τα τοιαύτα να εγκαταλειφθούν για χάρη της καρδιάς, δηλαδή της *μακαριότητας*, της μακαριότητας της καρδιάς.

Η καθημερινή εμπειρία επιβεβαιώνει ότι η διάνοια μπορεί να έχει απαρνηθεί προ πολλού μια υπόθεση για την οποία η καρδιά χτυπάει ακόμα πολλά χρόνια. Η σοφιστική διάνοια είχε γίνει τόσο πολύ κύρια των παλιών κυρίαρχων δυνάμεων που αρκούσε τώρα να διωχτούν από την καρδιά, στην οποία κατοικούσαν ανενόχλητες, για να απαλλαχτεί πλήρως απ' αυτές ο άνθρωπος.

Αυτόν τον πόλεμο τον διεξήγαγε ο Σωκράτης, και η συνθήκη της ειρήνης υπογράφτηκε μόνο τη μέρα του θανάτου του παλιού κόσμου.

Με τον Σωκράτη αρχίζει η εξέταση της καρδιάς, και κάθε περιεχόμενο της καρδιάς περνά από κόσκινο. Στις τελευταίες και πιο ακραίες προσπάθειές τους οι αρχαίοι έβγαλαν κάθε περιεχόμενο από την καρδιά και την άφησαν να μη χτυπάει πια για τίποτε: αυτό ήταν έργο των σκεπτικών[23]. Την εποχή των σκεπτικών επιτεύχθηκε μια καθαρότητα της καρδιάς ίδια με την καθαρότητα που είχαν καταφέρει να δώσουν στη διάνοια οι σοφιστές.

Η κουλτούρα των σοφιστών πέτυχε να μην *στέκεται πια ακίνητη* η διάνοια του καθένα μπροστά σε οτιδήποτε, και η κουλτούρα των σκεπτικών να μην *συγκινείται* πια η καρδιά του καθένα από τίποτε.

Για όσο καιρό είναι μπλεγμένος ο άνθρωπος στις κινήσεις του κόσμου και δεσμευμένος από σχέσεις με τον κόσμο –κι έτσι είναι μέχρι το τέλος της αρχαιότητας, επειδή η καρδιά του έχει ακόμη να παλέψει για την ανεξαρτησία της από το κοσμικό– δεν είναι ακόμη πνεύμα· διότι το πνεύμα είναι ασώματο και δεν έχει καμιά σχέση με τον κόσμο και τη σωματικότητα: για το πνεύμα ο κόσμος δεν υπάρχει, ούτε φυσικοί δεσμοί, αλλά μόνον το πνευματικό και πνευματικοί δεσμοί. Επομένως, ο άνθρωπος πρέπει να φτάσει πρώτα σε τόσο πλήρη ανεμελιά και αφροντισία, σε τόσο πλήρη έλλειψη σχέσεων όσο τον παρουσιάζει η κουλτούρα των σκεπτικών, να γίνει τόσο πλήρως αδιάφορος προς τον κόσμο που να μην τον συγκινεί ούτε η ίδια η κατάρρευσή του, για να μπορέσει να αισθανθεί τον εαυτό του ως άνευ κόσμου, δηλαδή ως πνεύμα. Κι αυτό είναι το αποτέλεσμα του γιγάντιου έργου των αρχαίων: το ότι ο άνθρωπος γνωρίζει τον εαυτό του ως ον

άνευ σχέσεων και άνευ κόσμου, ως *πνεύμα*.

Μόνον τώρα, αφού τον έχει εγκαταλείψει κάθε εγκόσμια μέριμνα, είναι το παν του παντός, είναι δι' εαυτόν, δηλαδή είναι πνεύμα για το πνεύμα, ή, σαφέστερα, νοιάζεται μόνο για το πνευματικό.

Στη χριστιανική πονηριά του φιδιού και αθωότητα των περιστερών[24], οι δύο πλευρές της αρχαίας απελευθέρωσης του πνεύματος, η διάνοια και η καρδιά, είναι τόσο ολοκληρωμένες που εμφανίζονται πάλι νέες και καινούργιες, και καμιά από τις δύο δεν αφήνει πια τον εαυτό της να σαστίσει από το εγκόσμιο και το φυσικό.

Έτσι, οι αρχαίοι ανέβηκαν στο πνεύμα και πάσχισαν να γίνουν *πνευματικοί*. Ένας άνθρωπος όμως που θέλει να είναι ενεργός ως πνεύμα οδηγείται σε καθήκοντα τελείως διαφορετικά από εκείνα που είχε μπορέσει να θέσει προηγουμένως: σε καθήκοντα που δίνουν πραγματικά στο πνεύμα να κάνει κάτι και όχι στην απλή *αίσθηση* ή στην *οξύνοια*, η οποία πασχίζει μόνο να γίνει κύρια των *πραγμάτων*. Το πνεύμα ασχολείται αποκλειστικά με το πνευματικό, και στα πάντα αναζητά τα «ίχνη του πνεύματος»: για το *πιστεύον* πνεύμα, «τα πάντα έρχονται από τον Θεό» και το ενδιαφέρουν μόνο στο βαθμό που αποκαλύπτουν αυτή την προέλευση· για το *φιλοσοφικό* πνεύμα τα πάντα εμφανίζονται με τη σφραγίδα του λογικού και το ενδιαφέρουν μόνο στο βαθμό που μπορεί να ανακαλύψει σ' αυτά λογικό, δηλαδή πνευματικό περιεχόμενο.

Οι αρχαίοι δεν άσκησαν λοιπόν το πνεύμα, που δεν έχει να κάνει απολύτως τίποτε με το μη πνευματικό, με κανένα *πράγμα*, αλλά μόνο με την ουσία που υπάρχει πίσω και πάνω από τα πράγματα, με τις *σκέψεις*, επειδή δεν το είχαν· όχι, έφτασαν μόνο στο σημείο να πασχίζουν γι' αυτό και να το λαχταρούν, και συνεπώς το όξυναν απέναντι στον υπερβολικά δυνατό εχθρό τους, τον κόσμο της αίσθησης (και τι δεν ήταν όμως αισθητό γι' αυτούς, αφού ο Ιεχωβάς ή οι θεοί των εθνικών απείχαν ακόμη πολύ από τη σύλληψη «ο Θεός είναι *πνεύμα*», αφού η «επουράνια πατρίδα» δεν είχε πάρει ακόμη τη θέση της αισθητής πατρίδας κ.ο.κ.;)· όξυναν ενάντια στον αισθητό κόσμο την *αίσθηση*, την οξύνοια. Ακόμη και σήμερα οι Εβραίοι, αυτά τα πρόωρα παιδιά της αρχαιότητας, δεν έχουν προχωρήσει παραπέρα· και, παρά όλη την λεπτότητα και τη ρώμη της εξυπνάδας/φρόνησης και της διάνοιάς τους, η οποία εύκολα γίνεται κύρια των πραγμάτων και τα αναγκάζει να την υπηρετούν, δεν μπορούν να ανακαλύψουν το πνεύμα, το οποίο *δεν υπολογίζει καθόλου τα πράγματα*.

Ο χριστιανός έχει πνευματικά ενδιαφέροντα, επειδή επιτρέπει στον εαυτό του να είναι *πνευματικός* άνθρωπος· ο Εβραίος ούτε καν καταλαβαίνει αυτά τα ενδιαφέροντα στην καθαρότητά τους, διότι δεν επιτρέπει στον εαυτό του να *μην αποδώσει αξία* στα πράγματα. Δεν φτάνει στην καθαρή *πνευματικότητα*, μια πνευματικότητα σαν αυτή που εκφράζεται θρησκευτικά, για παράδειγμα, στην πίστη των χριστιανών, η οποία δικαιολογεί από μόνη της, δηλαδή δίχως έργα. Η *έλλειψη πνευματικότητάς τους* απομακρύνει για πάντα τους Εβραίους από τους χριστιανούς· γιατί ο πνευματικός άνθρωπος είναι ακατανόητος για τον μη πνευματικό, όπως το μη πνευματικό είναι αξιοπεριφρόνητο για το πνευματικό. Οι Εβραίοι έχουν όμως μόνο «το πνεύμα αυτού του κόσμου».

Η αρχαία οξύνοια και βαθύτητα βρίσκεται τόσο μακριά από το πνεύμα και την πνευματικότητα του χριστιανικού κόσμου όσο η γη από τον ουρανό.

Όποιος αισθάνεται ελεύθερο πνεύμα, δεν καταπιέζεται και δεν αγχώνεται από τα πράγματα αυτού του κόσμου, επειδή δεν τους δίνει προσοχή· αν εξακολουθεί κανείς να νιώθει το βάρος τους, πρέπει να είναι αρκετά περιορισμένος ώστε να τους δίνει *βαρύτητα*, όπως προφανώς συμβαίνει όταν συνεχίζει να νοιάζεται για την «αγαπημένη ζωή» του. Εκείνος για τον οποίο αυτό που προέχει είναι να γνωρίζει τον εαυτό ως ελεύθερο πνεύμα και να συμπεριφέρεται ως τέτοιο, λίγο αναρωτιέται πόσο άθλια πάνε τα πράγματα γι' αυτόν και γενικά δεν σκέφτεται τι μέτρα πρέπει να λάβει για να ζήσει ελεύθερα ή με άφθονες απολαύσεις. Δεν ταράζεται από τους μπελάδες της ζωής που εξαρτώνται από τα πράγματα, επειδή ζει μόνον πνευματικά και με πνευματική τροφή, κατά τα άλλα όμως μόνο καταβροχθίζει ή καταπίνει, δίχως σχεδόν να το ξέρει, και πεθαίνει, βέβαια, σωματικά, όταν τελειώνει η τροφή του· ως πνεύμα όμως ξέρει πως είναι αθάνατος και κλείνει τα μάτια του με μια προσευχή ή μια σκέψη. Η ζωή του είναι ενασχόληση με το πνευματικό, είναι *–σκέψη*, τα υπόλοιπα δεν τον ενδιαφέρουν· καθώς ασχολείται με το πνευματικό όπως μπορεί και θέλει να κάνει πάντα, μέσω της προσευχής, της θεώρησης ή της φιλοσοφικής γνώσης, το πράττειν του είναι πάντα σκέπτεσθαι· και γι' αυτό ο Ντεκάρτ[25], ο οποίος το κατάλαβε πολύ καλά αυτό, μπόρεσε να διατυπώσει την πρόταση: «Σκέπτομαι, άρα υπάρχω.» Αυτό σημαίνει πως το σκέπτεσθαί μου είναι το Είναι μου ή η ζωή μου· μόνον όταν ζω πνευματικά, ζω· μόνον ως πνεύμα υπάρχω πραγματικά ή –είμαι εξ ο-

λοκλήρου πνεύμα και μόνον πνεύμα. Ο δύστυχος Πέτερ Σλέμιλ[26], που έχασε τη σκιά του, είναι το πορτρέτο αυτού του ανθρώπου που έχει γίνει πνεύμα: διότι το σώμα του πνεύματος δεν έχει σκιά. –Αντίθετα, πόσο αλλιώτικα είναι τα πράγματα στους αρχαίους! Όσο θαρραλέα και αντρίκια κι αν μπορούσαν να φερθούν απέναντι στη βία των πραγμάτων, όφειλαν μολαταύτα να την αναγνωρίσουν και δεν μπορούσαν να κάνουν αλλιώς από το να προφυλάξουν τη ζωή τους απ' αυτή όσο καλύτερα γινόταν. Μόνον αργότερα αναγνώρισαν ότι η «αληθινή ζωή» τους δεν ήταν αυτή που έκαναν στον αγώνα εναντίον των πραγμάτων του κόσμου, αλλά η «πνευματική», η «απομακρυσμένη» απ' αυτά τα πράγματα· και όταν το είδαν αυτό, έγιναν χριστιανοί, δηλαδή οι «νεότεροι» και οι νεωτεριστές σ' αντίθεση προς τους αρχαίους. Η απομακρυσμένη από τα πράγματα, η πνευματική ζωή, δεν παίρνει πια καμιά τροφή από τη φύση, αλλά «ζει μόνο με σκέψεις», και γι' αυτό δεν είναι πια «ζωή», αλλά *–σκέψη*.

Δεν πρέπει όμως να νομίσει κανείς ότι οι αρχαίοι ήταν *δίχως σκέψεις*, όπως ακριβώς είναι αδιανόητο να είναι δίχως ζωή και ο πνευματικότερος των ανθρώπων. Αντίθετα, είχαν τις σκέψεις τους για καθετί σχετικά με τον κόσμο, τον άνθρωπο, τους θεούς κ.ο.κ., και αποδείχτηκαν παθιασμένα ενεργοί στο να φέρουν όλα αυτά στη συνείδησή τους. Δεν ήξεραν όμως τη σκέψη, έστω κι αν σκέφτονταν για καθετί και «παιδεύονταν από τις σκέψεις τους». Συγκρίνετέ τους με τη χριστιανική ρήση: «Οι σκέψεις μου δεν είναι σκέψεις σας· όπως ο ουρανός είναι ανώτερος από τη γη, έτσι και οι σκέψεις μου είναι ανώτερες από τις δικές σας[27]», και θυμηθείτε τι ειπώθηκε παραπάνω για τις παιδικές σκέψεις μας.

Τι αναζητά τότε η αρχαιότητα; Την αληθινή *απόλαυση της ζωής*, τη χαρά *της ζωής*! Θα καταλήξει στην «αληθινή ζωή» μόνο στο τέλος της.

Ο έλληνας ποιητής Σιμωνίδης[28] λέει: «Η υγεία είναι το ευγενέστερο αγαθό για τον θνητό άνθρωπο, ακολουθεί η ομορφιά, τρίτο τα πλούτη που αποκτιούνται δίχως δόλο, τέταρτο οι απολαύσεις και οι χαρές μιας παρέας νέων.» Όλα αυτά είναι *αγαθά της ζωής*, χαρές της ζωής. Και τι άλλο αναζητούσε ο Διογένης από τη Σινώπη[29], αν όχι την αληθινή απόλαυση της ζωής, την οποία ανακάλυψε στο να έχει όσο το δυνατόν λιγότερες ανάγκες; Τι άλλο ο Αρίστιππος[30], που τη βρήκε στην ευδιαθεσία κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες; Αναζητούν το ευδιάθετο, ανέφελο *θάρρος για ζωή*, την *ευδιαθεσία*, επιδιώκουν την «καλή διάθεση».

Οι στωικοί[31] θέλουν να πραγματώσουν τον *σοφό άνθρωπο*, τον άνθρωπο *της σοφίας της ζωής*, τον άνθρωπο που *ξέρει να ζει*, άρα μια σοφή ζωή· τον βρίσκουν στην περιφρόνηση του κόσμου, σε μια ζωή δίχως εξέλιξη, δίχως εξάπλωση, δίχως φιλική συνεννόηση με τον κόσμο, δηλαδή στην *απομονωμένη ζωή*, στη ζωή ως ζωή, όχι στη ζωή με άλλους: μόνον ο στωικός ζει, όλα τα άλλα είναι γι' αυτόν νεκρά. Οι επικούρειοι[32] αναζητούν, αντίθετα, μια ζωή που κινείται.

Οι αρχαίοι, καθώς θέλουν να έχουν καλή διάθεση, επιθυμούν την *καλή ζωή* (οι Εβραίοι ιδιαίτερα μια μακρά, ευλογημένη με παιδιά και αγαθά ζωή), την ευδαιμονία, την ευζωία με τις πιο ποικίλες μορφές. Ο Δημόκριτος[33] π.χ. εξυμνεί ως τέτοια τη «γαλήνη της ψυχής», στην οποία «ζει κανείς ήπια, δίχως φόβο και διέγερση».

Εννοεί, λοιπόν, να κάνεις το καλύτερο, να φτιάξεις για τον εαυτό σου την καλύτερη μοίρα και να περάσεις μέσα από τον κόσμο όσο το δυνατόν καλύτερα. Καθώς όμως δεν μπορεί να απαλλαγεί από τον κόσμο –και όντως δεν μπορεί, επειδή όλη η δραστηριότητά του ξοδεύεται ακριβώς στην προσπάθεια να απαλλαγεί απ' αυτόν, δηλαδή στο να *απωθήσει τον κόσμο* (πράγμα για το οποίο είναι αναγκαίο να εξακολουθεί να υπάρχει αυτό που πρέπει να απωθηθεί και που απωθείται, αλλιώς δεν θα υπήρχε τίποτε να απωθηθεί) –επιτυγχάνει το πολύ πολύ έναν ακραίο βαθμό απελευθέρωσης και ξεχωρίζει από τους λιγότερο απελευθερωμένους μόνον ως προς τον βαθμό. Ακόμη κι αν έφτασε μέχρι την απονέκρωση της γήινης αίσθησης, η οποία επιτρέπει πια μόνο το μονότονο ψιθύρισμα της λέξης «βράχμα», δεν μπορεί μολαταύτα να διακριθεί ουσιαστικά από τον *αισθητό άνθρωπο*.

Ακόμη και η στωική στάση και η αντρική αρετή σημαίνουν μόνο τούτο, ότι πρέπει κανείς να διατηρήσει και να βεβαιώσει τον εαυτό του ενάντια στον κόσμο· και η ηθική των στωικών (η μόνη τους επιστήμη, διότι το μόνο που ήξεραν να πουν για το πνεύμα ήταν το πώς έπρεπε να συμπεριφέρεται αυτό προς τον κόσμο, και για τη φύση [φυσική] το πώς έπρεπε να επιβεβαιώνεται ενάντιά της ο σοφός) δεν είναι μια διδασκαλία του πνεύματος, αλλά της απώθησης του κόσμου και της αυτοεπιβεβαίωσης ενάντια στον κόσμο. Κι αυτή έγκειται στην «αταραξία και στην ηρεμία της ζωής», δηλαδή στην πιο ρητή ρωμαϊκή αρετή.

Οι Ρωμαίοι, άλλωστε (ο Οράτιος[34], ο Κικέρων[35] κ.ο.κ.), δεν προχώρησαν ποτέ μακρύτερα απ' αυτή τη *σοφία της ζωής*.

Η *καλοπέραση* (*ηδονή*) των επικούρειων είναι η ίδια *σοφία της ζωής*[36] των στωικών, μόνο πιο πονηρή, πιο εξαπατητική. Οι επικούρειοι διδάσκουν απλώς μια *άλλη συμπεριφορά* απέναντι στον κόσμο, μας παροτρύνουν να έχουμε πονηρή στάση απέναντι στον κόσμο: πρέπει να εξαπατήσουμε τον κόσμο, διότι είναι εχθρός μας.

Η ρήξη με τον κόσμο ολοκληρώνεται από τους *σκεπτικούς*. Όλη μου η σχέση με τον κόσμο είναι «άνευ αξίας και αλήθειας». Ο Τίμων[37] λέει: «τα αισθήματα και οι σκέψεις που αντλούμε από τον κόσμο, δεν περιέχουν καμιά αλήθεια». «Τι είναι αλήθεια;», αναφωνεί ο Πόντιος Πιλάτος. Κατά τη διδασκαλία του Πύρρωνα[38], ο κόσμος δεν είναι ούτε καλός ούτε κακός, ούτε όμορφος ούτε άσχημος κ.ο.κ., αλλά αυτά είναι *κατηγορήματα* που του δίνω εγώ. Ο Τίμων λέει: «Καθ' εαυτό, τίποτε δεν είναι καλό ή κακό· μόνον ο άνθρωπος το *σκέφτεται* ως τέτοιο»· απέναντι στον κόσμο μένει μόνο η αταραξία και η αφασία (η βουβαμάρα –ή, με άλλα λόγια, η απομονωμένη εσωτερικότητα). Δεν υπάρχει πια «καμιά αλήθεια να αναγνωριστεί στον κόσμο»· τα πράγματα αντιφάσκουν προς τον εαυτό τους, οι σκέψεις για τα πράγματα δεν μπορούν να διακριθούν μεταξύ τους (καλό και κακό είναι ένα πράγμα, έτσι ώστε αυτό που ονομάζει ο ένας καλό ο άλλος το βρίσκει κακό)· εδώ τελειώνει η αναγνώριση της «αλήθειας», και μένει μόνον ο *άνθρωπος δίχως ικανότητα αναγνώρισης*, ο άνθρωπος που δεν βρίσκει να αναγνωρίσει τίποτε στον κόσμο και αφήνει αυτόν τον κενό από αλήθεια κόσμο έτσι όπως είναι, δίχως να νοιάζεται γι' αυτόν.

Έτσι τέλειωσε η αρχαιότητα με τον *κόσμο των πραγμάτων*, με την τάξη του κόσμου και τον κόσμο ως σύνολο· στην τάξη του κόσμου όμως ή στα πράγματα του κόσμου αυτού δεν ανήκει μόνον η φύση, αλλά όλες οι σχέσεις στις οποίες βλέπει ο άνθρωπος να έχει μπει από τη φύση, π.χ. η οικογένεια, η κοινότητα, κοντολογίς οι λεγόμενοι «φυσικοί δεσμοί». Με τον *κόσμο του πνεύματος* αρχίζει λοιπόν ο χριστιανισμός. Ο άνθρωπος που στέκεται *οπλισμένος* απέναντι στον κόσμο είναι ο αρχαίος, ο *–εθνικός*[39] (στον οποίο ανήκει και ο Εβραίος ως μη χριστιανός)· ο άνθρωπος που δεν οδηγείται πια παρά από την «ευχαρίστηση της καρδιάς του», από το ενδιαφέρον, από τη σύμπνοιά του, από το *–πνεύμα* του, είναι ο νεότερος, ο χριστιανός.

Επειδή οι αρχαίοι επιδίωκαν την *υπερνίκηση του κόσμου* και πάσχιζαν να λυτρώσουν τον άνθρωπο από τα βαριά δεσμά της σύνδεσης με *άλλα πράγματα*, έφτασαν τελικά στη διάλυση του κράτους και στην πριμοδότηση καθετί ιδιωτικού. Η κοινότητα, η οικογένεια κ.ο.κ. εί-

και ως φυσικές σχέσεις, επαχθείς τροχοπέδες που στενεύουν την *πνευματική ελευθερία* μου.

2. Οι νεότεροι

«Αν κάποιος είναι εν Χριστώ, είναι *καινούργιο πλάσμα*· τα παλιά έχουν παρέλθει, κοίτα, όλα έχουν γίνει *καινούργια*[40].»

Όπως ειπώθηκε πιο πριν: «για τους αρχαίους ο κόσμος ήταν μια αλήθεια», εδώ πρέπει να πούμε: «για τους νεότερους το πνεύμα ήταν μια αλήθεια»· και στις δύο περιπτώσεις όμως, δεν πρέπει να ξεχάσουμε να προσθέσουμε: «μια αλήθεια, πίσω από την αναλήθεια της οποίας προσπαθούσαν να πάνε και τελικά το έκαναν».

Μια παρόμοια πορεία σαν αυτή που ακολούθησε η αρχαιότητα μπορεί να αποδειχτεί και στον χριστιανισμό, καθώς η *διάνοια* ήταν αιχμάλωτη κάτω από την κυριαρχία των χριστιανικών δογμάτων μέχρι την εποχή που προετοίμαζε τη Μεταρρύθμιση, αλλά τον αιώνα πριν από τη Μεταρρύθμιση ανυψώθηκε *σοφιστικά* και έπαιξε αιρετικά παιχνίδια με όλες τις αρχές της πίστης. Κι έλεγαν τότε, ιδίως στην Ιταλία και στην αυλή της Ρώμης: «αν η καρδιά παραμείνει προσανατολισμένη χριστιανικά, η διάνοια μπορεί να συνεχίσει να ευχαριστιέται».

Πολύ πριν από τη Μεταρρύθμιση, οι άνθρωποι ήταν τόσο πολύ συνηθισμένοι σε λεπτολόγους «καβγάδες» που ο πάπας, και οι περισσότεροι, είδαν στην αρχή και την εμφάνιση του Λούθηρου[41] σαν απλό «καβγά καλογέρων». Ο ανθρωπισμός αντιστοιχεί στη σοφιστική και, όπως την εποχή των σοφιστών η ελληνική ζωή βρισκόταν στη μεγαλύτερη άνθισή της (αιώνας του Περικλή), έτσι τα πιο λαμπρά πράγματα έγιναν την περίοδο του ανθρωπισμού ή, όπως θα μπορούσε ίσως να πει κανείς, του μακιαβελισμού[42] (τέχνη της τυπογραφίας, Νέος Κόσμος κ.ο.κ.). Αυτή την εποχή, η καρδιά απείχε ακόμη πολύ από το να θέλει να απαλλαχτεί από το χριστιανικό της περιεχόμενο.

Τελικά όμως η Μεταρρύθμιση πήρε, όπως ο Σωκράτης, στα σοβαρά την ίδια την *καρδιά*, και από τότε οι καρδιές έγιναν καταφανώς –μη χριστιανικές. Καθώς με τον Λούθηρο οι άνθρωποι άρχισαν να λαμβάνουν υπόψη σοβαρά το ζήτημα, αυτό το βήμα της Μεταρρύθμισης οδήγησε αναγκαστικά στην ελάφρυνση και της καρδιάς από το βαρύ φορτίο της χριστιανικής πίστης. Η καρδιά, από μέρα σε μέρα

πιο μη χριστιανική, χάνει το περιεχόμενο με το οποίο απασχολούνταν, ώσπου στο τέλος έμεινε μόνο η κενή *εγκαρδιότητα*, η εντελώς γενική αγάπη για τους ανθρώπους, η αγάπη *του* ανθρώπου, η συνείδηση της ελευθερίας, η «αυτοσυνειδησία».

Μόνον έτσι ολοκληρώνεται ο χριστιανισμός, επειδή έχει καταντήσει γυμνός, πεθαμένος και κενός περιεχομένου. Δεν υπάρχει πια κανένα περιεχόμενο εναντίον του οποίου να μην εξεγείρεται η καρδιά, εκτός κι αν ασύνειδα ή δίχως «αυτοσυνειδησία» τα αφήνει να περνούν απαρατήρητα. Η καρδιά *κριτικάρει* μέχρι θανάτου με *σκληρόκαρδη* ανοικτιρμοσύνη καθετί που θέλει να εισχωρήσει σ' αυτήν, και δεν είναι ικανή για φιλία ούτε αγάπη (εκτός κι αν το κάνει ασύνειδα ή αν καταληφθεί εξ απροόπτου). Τι υπάρχει στους ανθρώπους, άλλωστε, να αγαπήσεις, αφού είναι όλοι τους «εγωιστές», κανένας τους *άνθρωπος* ως τέτοιος, κανένας *μόνον πνεύμα*; Ο χριστιανός αγαπάει μόνο το πνεύμα· πού μπορεί όμως να βρεθεί ένας που να είναι μόνον πνεύμα;

Το να πρέπει να αγαπάς τον σωματικό άνθρωπο, με δέρμα και μαλλιά, αυτό δεν ήταν πια «πνευματική» εγκαρδιότητα, αλλά προδοσία της «καθαρής» εγκαρδιότητας, του «θεωρητικού ενδιαφέροντος». Διότι δεν πρέπει να φαντάζεται κανείς την καθαρή εγκαρδιότητα σαν εκείνη την ευπροσηγορία που τον κάνει να σφίγγει το χέρι κάθε άλλου· αντίθετα, η καθαρή εγκαρδιότητα δεν είναι εγκάρδια απέναντι σε κανέναν, είναι μόνον θεωρητικό ενδιαφέρον, έγνοια για τον άνθρωπο ως άνθρωπο, όχι ως πρόσωπο. Το πρόσωπο τής είναι αποκρουστικό, επειδή είναι «εγωιστικό», επειδή δεν είναι ο άνθρωπος, αυτή η ιδέα. Μόνο για την ιδέα όμως υπάρχει θεωρητικό ενδιαφέρον. Για την καθαρή εγκαρδιότητα ή την καθαρή θεωρία, οι άνθρωποι υπάρχουν μόνο για να κριτικάρονται, να χλευάζονται και να περιφρονούνται πλήρως· γι' αυτές, όπως και για τον φανατικό ιερέα, οι άνθρωποι είναι μόνο «βόρβορος» και άλλα τέτοια ωραία πράγματα.

Καθώς έχουμε φτάσει σ' αυτή την ακρότατη κορυφή της αδιάφορης εγκαρδιότητας, οφείλουμε τελικά να καταλάβουμε ότι το πνεύμα, που είναι το μόνο που αγαπά ο χριστιανός, δεν είναι τίποτε ή ότι είναι ¬ψέμα.

Ό,τι ειπώθηκε εδώ ανεπεξέργαστα, συνοπτικά και όχι ακόμη εντελώς κατανοητά, ελπίζουμε πως θα διευκρινιστεί στην πορεία.

Ας πάρουμε την κληρονομιά που μας άφησαν οι αρχαίοι και, ως δραστήριοι εργάτες, ας κάνουμε μ' αυτήν ό,τι μπορούμε! Ο κόσμος

κείται περιφρονημένος στα πόδια μας, βαθιά κάτω από μας και τον ουρανό μας, στον οποίο δεν φτάνουν πια τα δυνατά του χέρια και δεν εισχωρεί η ανάσα του, που ναρκώνει τις αισθήσεις· όσο εκμαυλιστικός κι αν είναι, δεν μπορεί να ξεγελάσει παρά μόνο την *αίσθησή* μας, δεν μπορεί να παραπλανήσει το πνεύμα –και πνεύμα είμαστε, άλλωστε, πραγματικά. Το πνεύμα, έχοντας φτάσει κάποτε *πίσω* από τα πράγματα, πήγε επίσης *πάνω* απ' αυτά, και ελευθερώθηκε από τα δεσμά τους, χειραφετήθηκε, έγινε «του επέκεινα», ελεύθερο. Έτσι μιλάει η «πνευματική ελευθερία».

Στο πνεύμα, το οποίο απελευθερώθηκε έπειτα από πολύ κόπο από τον κόσμο, στο άνευ κόσμου πνεύμα, δεν μένει μετά την απώλεια του κόσμου και του εγκόσμιου παρά μόνον –το πνεύμα και το πνευματικό.

Μολαταύτα, καθώς το πνεύμα απλώς απομακρύνθηκε από τον κόσμο και έκανε τον εαυτό του ένα ον *ελεύθερο απ' αυτόν*, δίχως να μπορέσει πραγματικά να τον εκμηδενίσει, ο κόσμος παραμένει για το πνεύμα ένας αμετακίνητος λίθος-εμπόδιο, ένα δυσφημισμένο ον· και καθώς το πνεύμα δεν γνωρίζει και δεν αναγνωρίζει, από την άλλη μεριά, παρά το πνεύμα και το πνευματικό, πρέπει συνεχώς να κινείται από την επιθυμία να πνευματικοποιήσει τον κόσμο, δηλαδή να τον λυτρώσει από τη «δυσφήμιση». Γι' αυτό προχωράει, σαν νεαρός, με σχέδια για τη σωτηρία ή τη βελτίωση του κόσμου.

Είδαμε ότι οι αρχαίοι υπηρετούσαν το φυσικό, το κοσμικό, την φυσική τάξη του κόσμου, αλλά αναρωτιούνταν ασταμάτητα αν μπορούσαν να απαλλαχτούν απ' αυτή την υπηρεσία· και όταν κουράστηκαν μέχρι θανάτου από τις διαρκώς ανανεούμενες προσπάθειες εξέγερσης, τότε γεννήθηκε, ανάμεσα στις τελευταίες αναπνοές τους, ο *Θεός*, ο «νικητής του κόσμου». Όλο το πράττειν τους δεν ήταν παρά *σοφία του κόσμου*, προσπάθεια να πάνε πίσω και πάνω από τον κόσμο. Και ποια είναι η σοφία των πολλών αιώνων που ακολούθησαν; Πίσω από τι προσπάθησαν να πάνε οι νεότεροι; Όχι πια πίσω από τον κόσμο, διότι οι αρχαίοι το είχαν κάνει αυτό· αλλά πίσω από τον Θεό που τους είχαν αφήσει οι αρχαίοι, πίσω από τον Θεό «που είναι πνεύμα», πίσω από καθετί που είναι του πνεύματος, πνευματικό. Η δραστηριότητα του πνεύματος όμως, που «ερευνά ακόμη και τα βάθη της *θεϊκότητας*», είναι η *θεολογία*. Αν οι αρχαίοι είχαν να επιδείξουν μόνο σοφία του κόσμου, οι νεότεροι δεν μπόρεσαν ποτέ και δεν μπορούν να πάνε πέρα από τη θεολογία. Θα δούμε αργότερα ότι ακόμη και οι πιο

πρόσφατες εξεγέρσεις εναντίον του Θεού είναι απλώς οι πιο ακραίες προσπάθειες της θεολογίας, δηλαδή θεολογικές εξεγέρσεις.

§ 1 *Το πνεύμα.* Το βασίλειο των πνευμάτων είναι απίστευτα μεγάλο, το πνευματικό απείρως πολύ: ας δούμε λοιπόν τι είναι πραγματικά αυτό το πνεύμα, αυτή η κληρονομιά των αρχαίων.

Από τους πόνους της γέννας τους προέκυψε, αλλά οι ίδιοι δεν μπορούσαν να εκφραστούν ως πνεύμα· μπόρεσαν να το γεννήσουν, αλλά να μιλήσει όφειλε το ίδιο. Ο «γεννημένος Θεός, ο υιός του ανθρώπου» είναι ο πρώτος που είπε τη λέξη ότι το πνεύμα, δηλαδή, αυτός, ο Θεός, δεν έχει καμιά δουλειά με το γήινο και με τις επίγειες σχέσεις, αλλά αποκλειστικά με το πνεύμα και τις πνευματικές σχέσεις.

Το θάρρος μου, ακατάβλητο από όλα τα χτυπήματα του κόσμου, η ακαμψία μου και η ισχυρογνωμοσύνη μου είναι μήπως ήδη πνεύμα με την πλήρη έννοια του όρου, επειδή ο κόσμος δεν μπορεί να τις αγγίσει; Τότε όμως θα υπήρχε μια εχθρότητα του πνεύματος με τον κόσμο και όλη η δραστηριότητα του πρώτου θα εξαντλούνταν στο να μην υποκύπτει σ' αυτόν! Όχι, όσο το πνεύμα δεν ασχολείται μόνο με τον εαυτό του, όσο δεν έχει να κάνει αποκλειστικά με τον *δικό του* κόσμο, τον πνευματικό, δεν είναι *ελεύθερο* πνεύμα, αλλά μόνον «πνεύμα αυτού εδώ του κόσμου», αλυσοδεμένο σ' αυτόν. Το πνεύμα είναι ελεύθερο πνεύμα, δηλαδή πραγματικά πνεύμα, μόνο σε *έναν δικό του* κόσμο· σ' «αυτόν εδώ», τον επίγειο κόσμο, είναι ένας ξένος. Μόνο μέσω ενός πνευματικού κόσμου είναι το πνεύμα πραγματικά πνεύμα, διότι «αυτός εδώ» ο κόσμος δεν το καταλαβαίνει και δεν ξέρει πώς να κρατήσει κοντά του «το κορίτσι από τα ξένα[43]».

Από πού όμως θα έρθει στο πνεύμα αυτός ο πνευματικός κόσμος; Από πού αλλού εκτός από τον ίδιο του τον εαυτό! Το πνεύμα πρέπει να αποκαλυφθεί, και οι λέξεις που λέει, οι αποκαλύψεις με τις οποίες φανερώνεται, είναι ο κόσμος *του*. Όπως ένας οραματιστής ζει και έχει τον κόσμο *του* μόνο στις φανταστικές εικόνες που δημιουργεί ο ίδιος, όπως ο τρελός που γεννά για τον εαυτό του τον δικό του ονειρικό κόσμο, δίχως τον οποίο δεν θα ήταν τρελός, έτσι και το πνεύμα πρέπει να δημιουργήσει για τον εαυτό του τον κόσμο των πνευμάτων του, και δεν είναι πνεύμα πριν το κάνει αυτό.

Έτσι, τα δημιουργήματά του το κάνουν πνεύμα, και απ' αυτά το γνωρίζουμε, αυτόν τον δημιουργό: μέσα τους ζει, είναι ο κόσμος του.

Τι είναι τώρα το πνεύμα; Είναι ο δημιουργός ενός πνευματικού κό-

σμου! Ακόμη και σε σένα και σε μένα οι άνθρωποι δεν αναγνωρίζουν πνεύμα μέχρι να δουν ότι έχουμε κάνει δικό μας το πνευματικό, δηλαδή σκέψεις τις οποίες φέραμε μέσα μας στη ζωή, έστω κι αν μας ήρθαν από έξω· διότι, όσο ήμασταν παιδιά, μπορεί να έφεραν μπροστά μας τις πιο εποικοδομητικές σκέψεις, δίχως να το θέλουμε ή να είμαστε σε θέση να τις ξαναδημιουργήσουμε μέσα μας. Άρα το πνεύμα υπάρχει μόνον όταν δημιουργεί το πνευματικό: είναι πραγματικό μόνο μαζί με το πνευματικό, το δημιούργημά του.

Καθώς λοιπόν το γνωρίζουμε από τα έργα του, το ερώτημα είναι τι είναι αυτά. Τα έργα ή παιδιά του πνεύματος δεν είναι όμως τίποτε άλλο από –πνεύματα.

Αν είχα μπροστά μου Εβραίους, Εβραίους αληθινούς και γνήσιους, θα έπρεπε να σταματήσω εδώ και να τους αφήσω να στέκονται μπροστά σ' αυτό το μυστήριο όπως στέκονται για δύο χιλιάδες χρόνια περίπου μπροστά του, δίχως να το πιστεύουν και να το αναγνωρίζουν. Επειδή όμως εσύ, αγαπητέ μου αναγνώστη, δεν είσαι καθαρόαιμος Εβραίος –κανένας τέτοιος δεν θα παρεξέκλινε μέχρι εδώ– θα κάνουμε μαζί λίγο δρόμο ώσπου κι εσύ ίσως να μου γυρίσεις την πλάτη επειδή σε κοροϊδεύω.

Αν σου έλεγε κάποιος ότι είσαι εξ ολοκλήρου πνεύμα, θα άγγιζες το σώμα σου και δεν θα τον πίστευες, αλλά θα απαντούσες: «*Έχω* πνεύμα, δεν υπάρχω όμως μόνον ως πνεύμα, αλλά είμαι ένας άνθρωπος με σώμα.» Θα εξακολουθούσες να ξεχωρίζεις τον εαυτό σου από το «πνεύμα σου». «Αλλά», θα απαντούσε αυτός, «είναι η μοίρα σου, αν και τώρα είσαι ακόμη στα δεσμά του σώματος, κάποτε να γίνεις "μακάριο πνεύμα", και, όπως κι αν φαντάζεσαι τη μελλοντική όψη του πνεύματός σου, είναι σίγουρο ότι πεθαίνοντας θα αποβάλλεις αυτό το σώμα διατηρώντας ταυτόχρονα τον εαυτό σου, δηλαδή το πνεύμα σου, στην αιωνιότητα· άρα, το πνεύμα σου είναι το αιώνιο και το αληθινό σε σένα, το σώμα μόνον η κατοικία "εδώ κάτω", την οποία μπορείς να εγκαταλείψεις και ίσως να ανταλλάξεις με μια άλλη.»

Τώρα τον πιστεύεις! Πράγματι, για την ώρα δεν είσαι μόνον πνεύμα· αλλά, όταν θα αποδημήσεις από το θνητό σώμα, τότε θα πρέπει να φροντίσεις τον εαυτό σου δίχως το σώμα, και γι' αυτό χρειάζεται να προβλέψεις και να μεριμνήσεις έγκαιρα για τον εαυτό σου. «Τι θα ωφελήσει τον άνθρωπο αν κερδίσει ολόκληρο τον κόσμο και ζημιώσει την ψυχή του;[44]»

Ας υποτεθεί όμως ότι αμφιβολίες που προέκυψαν στην πορεία του

χρόνου όσον αφορά στις αρχές της χριστιανικής πίστης, σου αφαίρεσαν πριν από πολύ καιρό την πίστη στην αθανασία του πνεύματός σου: άφησες, μολαταύτα, μια αρχή ανέπαφη, και κρατιέσαι ακόμη απ' αυτή τη μία αλήθεια, ότι δηλαδή το πνεύμα σου είναι το καλύτερο κομμάτι σου και ότι το πνευματικό έχει περισσότερες απαιτήσεις από σένα από καθετί άλλο. Παρά όλο τον αθεϊσμό σου, στον ζήλο εναντίον του εγωισμού συναγωνίζεσαι αυτούς που πιστεύουν στην αθανασία.

Ποιον όμως σκέφτεσαι κάτω από το όνομα του εγωιστή; Έναν άνθρωπο που αντί να ζει για μια ιδέα, δηλαδή για ένα πνευματικό πράγμα, και να θυσιάζει γι' αυτό το προσωπικό του όφελος, υπηρετεί το τελευταίο. Ένας καλός πατριώτης π.χ. προσάγει τη θυσιαστήρια προσφορά του στον βωμό της πατρίδας· είναι αναμφισβήτητο όμως ότι η πατρίδα είναι μια ιδέα, διότι για τα ζώα, που είναι ανίκανα για πνεύμα, ή για τα παιδιά, που δεν έχουν ακόμη πνεύμα, δεν υπάρχει ούτε πατρίδα ούτε πατριωτισμός. Αν τώρα κάποιος δεν αποδεικνύεται καλός πατριώτης, φανερώνει τον εγωισμό του σε σχέση με την πατρίδα. Και το ίδιο γίνεται σε αναρίθμητες άλλες περιπτώσεις: όποιος, μέσα στην ανθρώπινη κοινωνία, αντλεί όφελος από ένα προνόμιο, διαπράττει το αμάρτημα του εγωισμού ενάντια στην ιδέα της ισότητας· όποιος ασκεί κυριαρχία, κατηγορείται ως εγωιστής ενάντια στην ιδέα της ελευθερίας κ.ο.κ.

Περιφρονείς τον εγωιστή επειδή βάζει το πνευματικό πίσω από το προσωπικό και νοιάζεται για τον εαυτό του, ενώ εσύ θα ήθελες να τον δεις να δρα για την αγάπη μιας ιδέας. Αυτό που σας ξεχωρίζει είναι ότι εσύ κάνεις κεντρικό σημείο το πνεύμα, ενώ εκείνος τον εαυτό του· ή ότι εσύ χωρίζεις το εγώ σου στα δυο και ανυψώνεις το «καθαυτό εγώ» σου, το πνεύμα, σε εξουσιαστή του υπόλοιπου, που έχει μικρότερη αξία, ενώ εκείνος δεν θέλει να ξέρει τίποτε γι' αυτή τη διαίρεση, και επιδιώκει, *κατά την όρεξή του*, πνευματικά και υλικά ενδιαφέροντα. Νομίζεις ότι συγκρούεσαι μόνο μ' εκείνους που δεν έχουν κανένα πνευματικό ενδιαφέρον, στην πραγματικότητα όμως καταριέσαι όποιον δεν βλέπει το πνευματικό ενδιαφέρον ως «αληθινό και ύψιστο» ενδιαφέρον του. Ωθείς τον ιπποτισμό σου απέναντι σ' αυτή την καλλονή τόσο μακριά, που φτάνεις να ισχυρίζεσαι πως είναι η μόνη καλλονή στον κόσμο. Δεν ζεις για *σένα*, αλλά για το *πνεύμα* σου και γι' αυτό που είναι του πνεύματος, δηλαδή για τις ιδέες.

Καθώς το πνεύμα υπάρχει μόνο στο βαθμό που δημιουργεί το

πνευματικό, ας εξετάσουμε το πρώτο του δημιούργημα. Μόλις το πραγματοποιήσει αυτό, ακολουθεί από κει και πέρα μια φυσική αναπαραγωγή δημιουργημάτων, όπως στον μύθο, όπου μόνον οι πρώτοι άνθρωποι πρέπει να δημιουργηθούν, ενώ το υπόλοιπο είδος αναπαράγεται από μόνο του. Το πρώτο δημιούργημα, αντίθετα, πρέπει να γεννηθεί «από το μηδέν», δηλαδή το πνεύμα διαθέτει για την πραγματοποίησή του μόνο τον εαυτό του ή μάλλον ούτε καν τον εαυτό του ακόμη, αλλά πρέπει να τον δημιουργήσει· επομένως, το πρώτο του δημιούργημα είναι ο εαυτός του, το *πνεύμα*. Όσο μυστικιστικά κι αν ηχεί αυτό, το βιώνουμε σαν καθημερινή εμπειρία. Είσαι σκεπτόμενος πριν να σκεφτείς; Καθώς δημιουργείς την πρώτη σκέψη, δημιουργείς τον εαυτό σου, τον σκεπτόμενο· διότι δεν σκέφτεσαι πριν σκεφτείς μια σκέψη, δηλαδή πριν έχεις μια σκέψη. Δεν σε κάνει τραγουδιστή το τραγούδι σου, ομιλούντα η ομιλία σου; Έτσι και η παραγωγή του πνευματικού είναι εκείνη που σε κάνει πνεύμα.

Στο μεταξύ, όπως ξεχωρίζεις τον εαυτό *σου* από τον στοχαστή, τον τραγουδιστή και τον ομιλητή, έτσι τον ξεχωρίζεις και από το πνεύμα, και αισθάνεσαι πολύ καλά ότι είσαι και κάτι άλλο εκτός από πνεύμα. Αλλά, όπως στο σκεπτόμενο εγώ η ακοή και η όραση εύκολα χάνονται μέσα στον ενθουσιασμό της σκέψης, έτσι κι εσύ μπορεί να έχεις κυριευτεί από τον ενθουσιασμό του πνεύματος και να επιθυμείς με όλη σου τη δύναμη να γίνεις εντελώς πνεύμα και να χαθείς μέσα σ' αυτό. Το πνεύμα είναι το *ιδεώδες* σου, το απρόσιτο, αυτό που ανήκει στο επέκεινα: πνεύμα ονομάζεται ο Θεός σου, «ο Θεός είναι πνεύμα».

Καταφέρεσαι ενάντια σε καθετί που δεν είναι πνεύμα και γι' αυτό καταφέρεσαι και ενάντια στον *εαυτό σου*, γιατί δεν μπορεί να απαλλαγεί από ένα υπόλοιπο μη πνευματικού. Αντί να πεις: «Είμαι κάτι περισσότερο από πνεύμα», λες με συντριβή: «Είμαι κάτι λιγότερο από πνεύμα· και το πνεύμα, το καθαρό πνεύμα ή το πνεύμα που δεν είναι παρά πνεύμα, μπορώ μόνο να το σκεφτώ, αλλά δεν είμαι αυτό· και, αφού δεν είμαι πνεύμα, αυτό είναι ένας άλλος, υπάρχει ως άλλος, τον οποίο ονομάζω "Θεό"».

Στη ουσία του θέματος ανήκει το ότι το πνεύμα, που πρέπει να υπάρχει ως καθαρό πνεύμα, πρέπει να είναι «του επέκεινα», διότι, αφού εγώ δεν είμαι αυτό, αυτό μπορεί να υπάρχει μόνο έξω από μένα· αφού κανένας άνθρωπος γενικά δεν περιέχεται πλήρως στην έννοια «πνεύμα», το καθαρό πνεύμα, το πνεύμα ως τέτοιο, πρέπει να υπάρχει μόνον έξω από τους ανθρώπους, μόνον επέκεινα του ανθρώπινου

κόσμου, όχι στη γη, αλλά στον ουρανό.

Απ' αυτόν τον διαχωρισμό μεταξύ εμού και του πνεύματος, από το ότι αυτά δεν είναι δύο ονόματα για ένα και το αυτό πράγμα, αλλά δύο ονόματα διαφορετικά για εντελώς διαφορετικά πράγματα, τόσο που εγώ δεν είμαι πνεύμα και το πνεύμα δεν είναι εγώ, παίρνουμε μια εντελώς ταυτολογική εξήγηση της αναγκαιότητας να κατοικεί το πνεύμα στο επέκεινα, δηλαδή να είναι Θεός.

Απ' αυτό φαίνεται επίσης πόσο εντελώς θεολογική είναι η απελευθέρωση που πασχίζει να μας δώσει ο Φόυερμπαχ[45]. Λέει πράγματι ότι παραγνωρίσαμε την ίδια μας την ουσία και γι' αυτό την αναζητήσαμε στο επέκεινα, αλλά ότι τώρα, επειδή βλέπουμε ότι ο Θεός είναι μόνον η ανθρώπινη ουσία μας, πρέπει να την αναγνωρίσουμε πάλι ως δική μας και να τη φέρουμε πίσω από το επέκεινα στο εδώ κάτω. Τον Θεό, που είναι πνεύμα, ο Φόυερμπαχ τον ονομάζει «ουσία μας». Μπορεί να μας αρέσει η αντίθεση που εγκαθιδρύει ανάμεσα στην «ουσία μας» και σ' *εμάς*, μπορεί να μας αρέσει το ότι μας χωρίζει σε ένα ουσιώδες και ένα μη ουσιώδες εγώ; Δεν επιστρέφουμε έτσι στη θλιβερή αθλιότητα να βλέπουμε τον εαυτό μας εξορισμένο από τον εαυτό μας;

Τι κερδίζουμε λοιπόν αν, για αλλαγή, μεταφέρουμε το θεϊκό, που βρίσκεται έξω μας, σε μας; *Είμαστε* αυτό, το οποίο είναι μέσα μας; Τόσο λίγο όσο είμαστε αυτό, το οποίο είναι έξω από μας. Είμαι τόσο λίγο η καρδιά μου, όσο είμαι η αγαπημένη μου, αυτό το «άλλο εγώ» μου. Επειδή ακριβώς δεν είμαστε το πνεύμα που κατοικεί μέσα μας, πρέπει να το πάρουμε και να το βάλουμε έξω από μας: αυτό δεν ήταν εμείς, δεν ήταν ένα με μας, και γι' αυτό δεν μπορούμε να το σκεφτούμε σαν να υπάρχει αλλιώς παρά έξω από μας, πέρα από μας, στο επέκεινα.

Με τη δύναμη της *απόγνωσης* πιάνει ο Φόυερμπαχ όλο το περιεχόμενο του χριστιανισμού, όχι για να το πετάξει πέρα, αλλά για να το τραβήξει μέσα του, για να αποσπάσει, με μια τελευταία προσπάθεια, αυτό το προ πολλού ποθούμενο και πάντοτε μακρινό περιεχόμενο από τον ουρανό του και να το κρατήσει για πάντα. Δεν είναι αυτό ένα άδραγμα της έσχατης απόγνωσης, ένα άδραγμα ζωής και θανάτου, και δεν είναι συγχρόνως η χριστιανική λαχτάρα και επιθυμία για το επέκεινα; Ο ήρωας δεν θέλει να πάει στο επέκεινα, αλλά να τραβήξει το επέκεινα κοντά του και να το αναγκάσει να γίνει «εδώ κάτω»! Κι από τότε δεν φωνάζει όλος ο κόσμος, με περισσότερη ή λιγότερη επί-

γνωση, ότι το «εδώ κάτω» είναι αυτό που μετράει και ότι ο ουρανός πρέπει να έρθει στη γη και να τον βιώσουμε εδώ;

Ας αντιπαραθέσουμε με συντομία τη θεολογική άποψη του Φόυερμπαχ στην αντίφαση που του προσάπτουμε! «Η ουσία του ανθρώπου είναι το *υπέρτατο ον* του ανθρώπου[46]· η θρησκεία τώρα ονομάζει αυτό το υπέρτατο ον *Θεό* και το θεωρεί αντικειμενική ουσία, στην πραγματικότητα όμως είναι μόνον η καθαυτό ουσία του ανθρώπου· και γι' αυτό, το σημείο καμπής στην ιστορία του κόσμου είναι ότι στο εξής ως Θεός στον άνθρωπο δεν θα εμφανίζεται πια ο *Θεός* αλλά ο *άνθρωπος*.»

Σ' αυτό ανταπαντούμε: «Το υπέρτατο ον είναι ασφαλώς η ουσία του ανθρώπου, επειδή ακριβώς όμως είναι η *ουσία* του και όχι ο ίδιος, είναι εντελώς το ίδιο αν εμείς τη βλέπουμε έξω απ' αυτόν και τη θεωρούμε "Θεό" ή αν τη βρίσκουμε μέσα του και την ονομάζουμε "ουσία του ανθρώπου" ή "άνθρωπο". *Εγώ* δεν είμαι ούτε Θεός ούτε *ο άνθρωπος*, ούτε το υπέρτατο ον ούτε η ουσία μου, και γι' αυτό είναι βασικά το ίδιο αν σκέφτομαι την ουσία μου σαν να είναι μέσα μου ή έξω από μένα. Πράγματι, σκεφτόμαστε πάντα το υπέρτατο ον σαν να βρίσκεται σε ένα διπλό επέκεινα, το εσωτερικό και το εξωτερικό συγχρόνως· διότι, σύμφωνα με τη χριστιανική άποψη, "το πνεύμα του Θεού" είναι επίσης "δικό μας πνεύμα" και "κατοικεί μέσα μας"[47]. Κατοικεί στον ουρανό και συγχρόνως μέσα μας· εμείς οι φουκαράδες είμαστε μόνον η "κατοικία" του, και αν ο Φόυερμπαχ καταστρέψει την ουράνια κατοικία του και το αναγκάσει να έρθει να εγκατασταθεί σε μας με όλα του τα υπάρχοντα, τότε εμείς, η γήινη κατοικία του, θα έχουμε άσχημο συνωστισμό.»

Μετά αυτή την παρέκβαση όμως (την οποία θα έπρεπε να την φυλάξουμε για παρακάτω, αν είχαμε σκοπό να ακολουθήσουμε το σωστό νήμα και να αποφύγουμε τις επαναλήψεις), επιστρέφουμε στο πρώτο δημιούργημα του πνεύματος, το ίδιο το πνεύμα.

Το πνεύμα είναι κάτι άλλο από μένα. Αυτό το άλλο όμως τι είναι;

§ 2 *Οι κατεχόμενοι*[48]. Είδες ποτέ ένα πνεύμα; «Όχι, εγώ όχι, αλλά η γιαγιά μου είδε.» Βλέπεις, και με μένα συμβαίνει το ίδιο: εγώ ο ίδιος δεν είδα κανένα, αλλά η γιαγιά μου τα είδε να τρέχουν ανάμεσα στα πόδια της, και από εμπιστοσύνη στην ειλικρίνεια της γιαγιάς μας πιστεύουμε στην ύπαρξη των πνευμάτων.

Δεν είχαμε όμως παππούδες, που σήκωναν κάθε φορά τους ώμους

όταν άκουγαν τις γιαγιάδες να λένε για τα φαντάσματά τους; Ναι, αυτοί ήταν άπιστοι άντρες που έβλαψαν πολύ την καλή θρησκεία μας, αυτοί οι διαφωτιστές! Θα το νιώσουμε καλά αυτό! Τι άλλο βρίσκεται στη βάση αυτής της ένθερμης πίστης στα φαντάσματα, αν όχι η πίστη «στην ύπαρξη πνευματικών όντων γενικά», και δεν κλονίζεται αυτή η τελευταία άσχημα όταν ασεβείς άνθρωποι της διάνοιας υπονομεύουν την πρώτη; Οι ρομαντικοί[49] αισθάνθηκαν πολύ καλά τι πλήγμα ήταν για την ίδια την πίστη στον Θεό η εγκατάλειψη της πίστης στα πνεύματα ή στα φαντάσματα, και προσπάθησαν να μας βοηθήσουν να αποφύγουμε τις ολέθριες συνέπειές της όχι μόνο μέσω μιας επαναφύπνισης του κόσμου των παραμυθιών, αλλά τελικά, και ειδικά, μέσω της «παρείσφρησης σε έναν ανώτερο κόσμο», μέσω των υπνοβατών τους, των οραματιστών του Πρέβορστ κ.ο.κ. Οι καλοί πιστοί και πατέρες της Εκκλησίας δεν διαισθάνονταν ότι με την πίστη στα φαντάσματα η θρησκεία τους έχανε το έδαφός της και αιωρούνταν στο εξής στον αέρα. Όποιος δεν πιστεύει πια σε κανένα φάντασμα, αρκεί να προωθεί με συνέπεια την απιστία του για να καταλάβει ότι πίσω από τα πράγματα γενικά δεν υπάρχει κανένα ξεχωριστό ον, φάντασμα ή –πράγμα που είναι το ίδιο, αν πάρουμε τη λέξη με την αφελή αποδοχή της– «πνεύμα».

«Υπάρχουν πνεύματα!» Κοίτα γύρω στον κόσμο και πες αν δεν σε βλέπει ένα πνεύμα μέσα από το καθετί. Μέσα από το όμορφο λουλουδάκι σού μιλάει το πνεύμα του δημιουργού, που το έφτιαξε τόσο θαυμάσια· τα άστρα αναγγέλλουν το πνεύμα που τα έβαλε σε τάξη, από τις κορυφές των βουνών φυσάει ένα υπέροχο πνεύμα, μέσα από τα νερά μουρμουρίζει ένα πνεύμα νοσταλγίας, και –μέσα από τους ανθρώπους μιλούν εκατομμύρια πνεύματα. Τα βουνά μπορεί να καταρρεύσουν, τα λουλούδια να μαραθούν, ο κόσμος των άστρων να γκρεμιστεί, οι άνθρωποι να πεθάνουν –τι σημασία έχει η καταστροφή αυτών των ορατών σωμάτων; Το πνεύμα, το «αόρατο», παραμένει αιώνιο!

Ναι, όλος ο κόσμος είναι στοιχειωμένος! Μόνον αυτό; Όχι, είναι κι ο ίδιος φάντασμα, είναι αλλόκοτος ολοκληρωτικά, είναι το περιπλανώμενο φαινόμενο σώμα ενός πνεύματος, είναι φάντασμα. Τι άλλο θα μπορούσε να είναι ένα φάντασμα, τότε, από ένα φαινόμενο σώμα αλλά πραγματικό πνεύμα; Λοιπόν, ο κόσμος είναι «μάταιος», «μηδαμινός», απλώς εκτυφλωτική «φαινομενικότητα»· η αλήθεια του είναι μόνον το πνεύμα· ο κόσμος είναι το φαινόμενο σώμα ενός πνεύματος.

Κοίτα κοντά ή μακριά, ένας *κόσμος φαντασμάτων* σε περιβάλλει από παντού· έχεις πάντα «εμφανίσεις» ή οράματα. Καθετί που εμφανίζεται σε σένα, είναι μόνον η φαινομενικότητα ενός πνεύματος που κατοικεί μέσα σου, είναι μια φαντασματική «εμφάνιση»· ο κόσμος είναι για σένα μόνον ένας «φαινόμενος κόσμος», πίσω από τον οποίο βαδίζει το πνεύμα. «Βλέπεις πνεύματα.»

Μήπως σκέφτεσαι να συγκρίνεις τον εαυτό σου με τους αρχαίους, που έβλεπαν παντού θεούς; Οι θεοί, αγαπητέ μου νεότερε, δεν είναι πνεύματα· οι θεοί δεν υποβιβάζουν τον κόσμο σε φαινομενικότητα και δεν τον πνευματικοποιούν.

Για σένα όμως όλος ο κόσμος είναι πνευματικοποιημένος και έχει γίνει αινιγματικό φάντασμα· γι' αυτό δεν εκπλήσσεσαι όταν δεν βρίσκεις και σε σένα παρά ένα φάντασμα. Δεν είναι το σώμα σου στοιχειωμένο από το πνεύμα σου, και δεν είναι το δεύτερο το αληθινό και το πραγματικό, ενώ το πρώτο κάτι «προσωρινό, μηδαμινό», κάτι «φαινομενικό»; Δεν είμαστε όλοι φαντάσματα, απόκοσμα όντα, που περιμένουν την «λύτρωσή» τους, δηλαδή «πνεύματα»;

Από τότε που εμφανίστηκε το πνεύμα στον κόσμο, από τότε που «ο λόγος έγινε σάρκα[50]», ο κόσμος πνευματικοποιήθηκε, μαγεύτηκε, έγινε φάντασμα.

Έχεις πνεύμα, επειδή έχεις σκέψεις. Τι είναι οι σκέψεις σου; «Πνευματικές οντότητες.» «Δηλαδή, όχι πράγματα;» «Όχι, αλλά το πνεύμα των πραγμάτων, το βασικό σημείο σε όλα τα πράγματα, το ενδότατο σ' αυτά, η –ιδέα τους.» «Συνεπώς, αυτό που σκέφτεσαι δεν είναι μόνον η σκέψη σου;» «Αντίθετα, είναι το πραγματικό, το καθαυτό αληθινό που υπάρχει στον κόσμο: είναι η ίδια η αλήθεια· αν σκέφτομαι αληθινά, σκέφτομαι την αλήθεια. Μπορεί, βέβαια, να απατηθώ σχετικά με την αλήθεια, και να την *παραγνωρίσω*· μα αν *αναγνωρίζω* αληθινά, το αντικείμενο της γνώσης μου είναι η αλήθεια.» «Προσπαθείς λοιπόν πάντα να αναγνωρίσεις την αλήθεια;» «Για μένα η αλήθεια είναι ιερή. Μπορεί βέβαια να συμβεί να βρω μια αλήθεια ατελή και να την αντικαταστήσω με μια καλύτερη, αλλά δεν μπορώ να καταργήσω *την* αλήθεια. *Πιστεύω* στην αλήθεια, και γι' αυτό τη διερευνώ· τίποτε δεν την ξεπερνάει, είναι αιώνια.»

Ιερή, αιώνια είναι η αλήθεια· είναι το Ιερό, το Αιώνιο. Εσύ όμως, που άφησες να σε γεμίσει και να σε οδηγεί αυτό το ιερό πράγμα, καθαγιάζεσαι κι ο ίδιος. Επιπλέον, το ιερό δεν είναι για τις αισθήσεις σου –και ποτέ δεν ανακαλύπτεις τα ίχνη του ως αισθητός[51] άνθρω-

πος–, αλλά για την πίστη σου ή, ακριβέστερα, για το *πνεύμα* σου· διότι από μόνο του είναι ένα πνευματικό πράγμα, ένα πνεύμα, είναι πνεύμα για το πνεύμα.

Καθόλου εύκολο δεν είναι να παραμεριστεί το ιερό, παρά τα όσα λένε πολλοί σήμερα, οι οποίοι δεν βάζουν πια στο στόμα τους αυτή την «άβολη» λέξη. Αν εγώ μπορώ από μια άποψη να επιπλήττομαι ακόμη ως εγωιστής, παραμένει η σκέψη σε κάτι άλλο, το οποίο πρέπει να υπηρετώ περισσότερο από τον εαυτό μου και να είναι για μένα σπουδαιότερο από καθετί άλλο· κοντολογίς, κάτι στο οποίο πρέπει να αναζητήσω την αληθινή ευδαιμονία μου, κάτι –«ιερό». Όσο ανθρώπινο κι αν μπορεί να φαίνεται αυτό το ιερό, όσο κι αν είναι το ίδιο το ανθρώπινο, αυτό δεν του αφαιρεί την ιερότητά του, αλλά το πολύ πολύ το μετατρέπει από μη γήινο σε γήινο ιερό, από θεϊκό σε ανθρώπινο.

Τα ιερά πράγματα υπάρχουν μόνο για τον εγωιστή που δεν αναγνωρίζει τον εαυτό του, για τον *αθέλητο* εγωιστή, γι' αυτόν που πάντα αναζητά το δικό του, και όμως δεν θεωρεί τον εαυτό του υπέρτατο ον, γι' αυτόν που υπηρετεί μόνον τον εαυτό του και συγχρόνως πιστεύει πάντα ότι υπηρετεί ένα ανώτερο ον, γι' αυτόν που δεν ξέρει τίποτε ανώτερο από τον εαυτό του κι όμως ενθουσιάζεται για κάτι ανώτερο· κοντολογίς, για τον εγωιστή που δεν θα ήθελε να ήταν εγωιστής, και υποβιβάζει τον εαυτό του, δηλαδή πολεμά τον εγωισμό του, αλλά συγχρόνως υποβιβάζει τον εαυτό του μόνο για «να ανυψωθεί» και συνεπώς να ικανοποιήσει τον εγωισμό του. Επειδή θα ήθελε να πάψει να είναι εγωιστής, αναζητά σε γη και ουρανό ανώτερα όντα τα οποία υπηρετεί και για τα οποία θυσιάζεται· όσο κι αν τραντάζει όμως και ταλαιπωρεί τον εαυτό του, τελικά κάνει τα πάντα για χάρη του, και ο δυσφημισμένος εγωισμός δεν τον εγκαταλείπει. Γι' αυτό τον ονομάζω αθέλητο εγωιστή.

Ο κόπος και η φροντίδα του να απαλλαχτεί από τον εαυτό του δεν είναι παρά η παρανοημένη ενόρμηση για αυτοδιάλυση. Αν είσαι δεμένος στην περασμένη ώρα σου, αν πρέπει να ψελλίζεις σήμερα επειδή ψέλλιζες και χθες[52], αν δεν μπορείς να αλλάξεις τον εαυτό σου κάθε στιγμή, αισθάνεσαι δεμένος στα δεσμά του σκλάβου και αποσβολωμένος. Ως εκ τούτου, πάνω από κάθε λεπτό της ύπαρξής σου σού γνέφει ένα φρέσκο λεπτό του μέλλοντος, και μπορείς, αναπτύσσοντας τον εαυτό σου, να απαλλαχτείς «από τον εαυτό σου», δηλαδή από τον εαυτό που είχες εκείνη τη στιγμή. Έτσι όπως είσαι την κάθε στιγμή, είσαι δικό σου δημιούργημα, και σ' αυτό το «δημιούργημα»

δεν θέλεις να χάσεις τον εαυτό σου, τον δημιουργό. Είσαι ο ίδιος ανώτερο ον απ' ό,τι είσαι, και ξεπερνάς τον εαυτό σου. Αλλά το ότι είσαι αυτό που είναι ανώτερο από σένα, δηλαδή το ότι είσαι, όχι απλώς δημιούργημα, αλλά ομοίως και δημιουργός σου –ακριβώς αυτό αποτυχαίνεις, ως αθέλητος εγωιστής, να αναγνωρίσεις· και γι' αυτό η «ανώτερη ουσία» είναι για σένα κάτι ξένο. Κάθε ανώτερη ουσία, όπως η αλήθεια, η ανθρωπότητα κ.ο.κ. είναι μια ουσία πάνω από μας.

Η ξενότητα είναι διακριτικό σημάδι του «ιερού». Σε καθετί ιερό υπάρχει κάτι «αλλόκοτο», δηλαδή ξένο, με το οποίο δεν νιώθουμε οικεία και σαν στο σπίτι μας. Ό,τι είναι ιερό για μένα, *δεν είναι δικό μου*· και αν, για παράδειγμα, η ιδιοκτησία άλλων δεν ήταν ιερή για μένα, θα την έβλεπα σαν *δική* μου και θα την έπαιρνα όταν δινόταν μια καλή ευκαιρία. Αν, από την άλλη μεριά, θεωρώ το πρόσωπο του κινέζου αυτοκράτορα ιερό, τότε μένει ξένο για τα μάτια μου, τα οποία κλείνω όταν εμφανίζεται.

Γιατί δεν είναι ιερή μια αναμφισβήτητη μαθηματική αλήθεια, που θα μπορούσε μάλιστα να ονομαστεί αιώνια, σύμφωνα με τη συνήθη κατανόηση των λέξεων; Διότι δεν είναι «εξ αποκαλύψεως», διότι δεν είναι η αποκάλυψη ενός ανώτερου όντος. Αν με το «εξ αποκαλύψεως» εννοούμε μόνον τις λεγόμενες θρησκευτικές αλήθειες, παραπλανιόμαστε πολύ και παραγνωρίζουμε εντελώς το εύρος της έννοιας «ανώτερο ον». Οι αθεϊστές είναι γεμάτοι σαρκασμό για το ανώτερο ον, που τιμήθηκε επίσης με το όνομα «υπέρτατο ον» *ή être suprême*, και συνεχίζουν να ποδοπατούν τη μια μετά την άλλη «απόδειξη της ύπαρξής του», δίχως να αντιληφθούν ότι οι ίδιοι καταστρέφουν το παλιότερο ανώτερο ον από ανάγκη για ένα καινούργιο, το οποίο βάζουν στη θέση του πρώτου. Μήπως δεν είναι «ο άνθρωπος» ανώτερο ον από τον μεμονωμένο, ατομικό άνθρωπο, και δεν τιμούνται, δεν θεωρούνται ιερές οι αλήθειες, τα δικαιώματα και οι ιδέες, που απορρέουν από την έννοιά του, σαν αποκαλύψεις αυτής της έννοιας; Διότι, ακόμη κι αν πρέπει να ακυρώσουμε αρκετές αλήθειες που φαίνονται να εκδηλώθηκαν από την έννοια αυτή, αυτό δείχνει μόνο μια παρανόηση εκ μέρους μας, δίχως να βλάπτει καθόλου την ιερή έννοια ή να αφαιρεί την ιερότητά τους από εκείνες τις αλήθειες που «δίκαια» θεωρούνται αποκαλύψεις της. *Ο άνθρωπος* βρίσκεται πάνω από κάθε μεμονωμένο, ατομικό άνθρωπο και μολαταύτα, αν και είναι η «ουσία» του, δεν είναι στην πραγματικότητα η ουσία του (η οποία είναι μάλλον τόσο ατομική όσο και το ίδιο το άτομο), αλλά ένα γενικό και «ανώτερο»,

η «υπέρτατη ουσία[53]» των αθεϊστών. Και, όπως οι θεϊκές αποκαλύψεις δεν γράφτηκαν από το χέρι του Θεού, αλλά γνωστοποιήθηκαν από τα «όργανα του Κυρίου», έτσι και η καινούργια υπέρτατη ουσία δεν καταγράφει η ίδια τις αποκαλύψεις της, αλλά μας τις γνωστοποιεί μέσω των «αληθινών ανθρώπων». Μόνον που η καινούργια ουσία μαρτυρεί μια όντως πιο πνευματική σύλληψη από τον παλιό Θεό, διότι αυτός παρουσιαζόταν ακόμη με ένα είδος ενσάρκωσης ή μορφής, ενώ η αθόλωτη πνευματικότητα της καινούργιας ουσίας διατηρείται, και δεν επινοείται γι' αυτήν κανένα ιδιαίτερο υλικό σώμα. Και, επιπρόσθετα, δεν της λείπει η σωματικότητα, που μάλιστα φαίνεται ακόμη πιο σαγηνευτική, επειδή μοιάζει πιο φυσική και εγκόσμια, και δεν συνίσταται σε τίποτε λιγότερο από τον κάθε σωματικό άνθρωπο ή αυτόχρημα από την «ανθρώπινη ιδιότητα» ή από «όλους τους ανθρώπους». Έτσι, ο φαντασματικός χαρακτήρας του πνεύματος μέσα σε ένα φαινόμενο σώμα έχει γίνει και πάλι συμπαγής και δημοφιλής.

Ιερή είναι, λοιπόν, η υπέρτατη ουσία και καθετί στο οποίο αποκαλύπτεται ή θα αποκαλυφθεί αυτή η ουσία· καθαγιασμένοι είναι όμως εκείνοι που αναγνωρίζουν αυτή την υπέρτατη ουσία μαζί με το δικό της, δηλαδή μαζί με τις αποκαλύψεις της. Το ιερό καθαγιάζει με τη σειρά του αυτόν που το λατρεύει, ο οποίος γίνεται με τη λατρεία του ο ίδιος άγιος, όπως είναι άγιο και καθετί που κάνει: μια άγια πορεία, άγιες σκέψεις και πράξεις, φαντασιώσεις και βλέψεις.

Προφανώς, η διαμάχη γύρω από το τι τιμάμε ως υπέρτατη ουσία έχει νόημα μόνον αν ακόμη και οι πιο εξερεθισμένοι αντίπαλοι παραδέχονται αμοιβαία τη βασική αρχή ότι υπάρχει δηλαδή μια υπέρτατη ουσία την οποία οφείλουμε να λατρεύουμε ή να υπηρετούμε. Αν χαμογελούσε κανείς με οίκτο μπροστά σε όλη αυτή την διαμάχη σχετικά με μια υπέρτατη ουσία, όπως κάνει για παράδειγμα ένας χριστιανός μπροστά στη λογομαχία ενός σίτη με έναν σουνίτη ή ενός βραχμάνου με έναν βουδιστή, η υπόθεση σχετικά με μια υπέρτατη ουσία θα ήταν γι' αυτόν μηδαμινή και η διαμάχη πάνω σ' αυτή τη βάση μάταιο παιχνίδι. Είτε είναι ο ένας και μοναδικός Θεός ή ο τριαδικός Θεός, είτε ο λουθηρανικός Θεός ή το *être suprême*, είτε όχι ο Θεός αλλά «ο άνθρωπος» αυτό που αντιπροσωπεύει την υπέρτατη ουσία, δεν υπάρχει καμιά διαφορά για εκείνον που αρνείται την ίδια την υπέρτατη ουσία, διότι γι' αυτόν αυτοί οι υπηρέτες μιας υπέρτατης ουσίας είναι όλοι τους –ευσεβείς άνθρωποι: τόσο ο πιο λυσσασμένος αθεϊστής όσο και ο πιο πιστός χριστιανός.

Στην πρώτη γραμμή του ιερού λοιπόν βρίσκεται η υπέρτατη ουσία και η πίστη στην ουσία αυτή, η «ιερή πίστη» μας.

Το στοιχειό

Με τα φαντάσματα μπαίνουμε στο βασίλειο των πνευμάτων, στο βασίλειο των *ουσιών*.

Αυτό που στοιχειώνει το σύμπαν και έχει την απόκρυφη, «ακατανόητη» ύπαρξή του εκεί, είναι ακριβώς το μυστηριώδες στοιχειό, το οποίο ονομάζουμε υπέρτατη ουσία. Και το να πάμε στο βάθος αυτού του *φαντάσματος*, να το *συλλάβουμε*, για να ανακαλύψουμε την πραγματικότητα μέσα του (να αποδείξουμε την «ύπαρξη του Θεού») –αυτό το καθήκον βάζουν για αιώνες στον εαυτό τους οι άνθρωποι· με τη φρικτή μη δυνατότητα, την ατέλειωτη δουλειά των Δαναΐδων[54], να μετασχηματίσουν το στοιχειό σε μη στοιχειό, το μη πραγματικό σε πραγματικό, το πνεύμα σε ατόφιο και σωματικό πρόσωπο –μ' αυτό το πράγμα τυραννιούνται. Πίσω από τον υπάρχοντα κόσμο ψάχνουν να βρουν το «πράγμα καθ' εαυτό», την ουσία, πίσω από το *πράγμα* αναζητούν το *μη πράγμα*.

Όταν κοιτάζει κανείς στο *βάθος* κάθε υπόθεσης, όταν δηλαδή ερευνά την *ουσία* της, ανακαλύπτει συχνά κάτι εντελώς άλλο από αυτό που φαινόταν να είναι αυτή· μελωμένα λόγια και ψευδόμενη καρδιά, πομπώδη λόγια και φτωχές σκέψεις κ.ο.κ. Ανεβάζοντας κανείς ψηλά την ουσία υποβιβάζει τη μέχρι τούδε παραγνωρισμένη φαινομενικότητα σε απλή *επίφαση*, σε εξαπάτηση. Η ουσία του τόσο ελκυστικού, λαμπρού κόσμου είναι γι' αυτόν που βλέπει στο βάθος του –ματαιότητα: η ματαιότητα είναι –ουσία του κόσμου (κινήσεις του κόσμου). Τώρα, όποιος είναι θρησκευόμενος δεν ασχολείται με την απατηλή επίφαση, με τα μάταια φαινόμενα, αλλά βλέπει την ουσία και στην ουσία έχει –την αλήθεια.

Οι ουσίες που βγαίνουν από ορισμένα φαινόμενα είναι κακές, και αντίστροφα, εκείνες που βγαίνουν από άλλα καλές. Η ουσία του ανθρώπινου αισθήματος, για παράδειγμα, είναι η αγάπη, η ουσία της ανθρώπινης θέλησης είναι το καλό, της σκέψης του το αληθινό κ.ο.κ.

Ό,τι περνούσε στην αρχή για ύπαρξη, όπως ο κόσμος, και τα τοιαύτα, εμφανίζεται τώρα σαν απλή επίφαση, και το *αληθινά υπάρχον* είναι μάλλον η ουσία, της οποίας το βασίλειο είναι γεμάτο από θεούς, πνεύματα, δαίμονες, δηλαδή από καλές ή κακές ουσίες. Μόνον αυτός

ο αντιστραμμένος κόσμος, ο κόσμος των ουσιών, υπάρχει αληθινά. Η ανθρώπινη καρδιά μπορεί να είναι χωρίς αγάπη, αλλά η ουσία της υπάρχει, ο Θεός, που «είναι η αγάπη»· η ανθρώπινη σκέψη μπορεί να βρίσκεται μέσα στην πλάνη, αλλά η ουσία της, η αλήθεια υπάρχει: «ο Θεός είναι η αλήθεια» κ.ο.κ.

Το να γνωρίζουμε και να αναγνωρίζουμε τις ουσίες και μόνον αυτές, αυτό είναι η θρησκεία: το βασίλειό της είναι ένα βασίλειο των ουσιών, του στοιχειού και του φαντάσματος.

Η λαχτάρα να κάνουμε κατανοητό το στοιχειό, ή να πραγματοποιήσουμε το *μη-νόημα*, γέννησε ένα *σωματικό φάντασμα*, ένα φάντασμα ή ένα πνεύμα με πραγματικό σώμα, ένα ενσαρκωμένο φάντασμα. Πόσο βασανίστηκαν οι πιο ισχυροί και ιδιοφυείς χριστιανοί για να συλλάβουν αυτή τη φαντασματική εμφάνιση! Πάντα όμως παρέμενε η αντίφαση μεταξύ δύο φύσεων, της θεϊκής και της ανθρώπινης, δηλαδή της φαντασματικής και της αισθητής· παρέμενε το πιο παράξενο στοιχειό, ένα μη πράγμα. Ποτέ φάντασμα δεν ήταν πιο βασανιστικό για την ψυχή, και κανένας σαμάνος, που εκστασιάζεται για να διώξει ένα φάντασμα, φτάνοντας στη λυσσασμένη μανία και στους νευρικούς σπασμούς, δεν μπορεί να αντέξει τέτοια ψυχικά βασανιστήρια σαν αυτά που τράβηξαν οι χριστιανοί απ' αυτό το πιο ακατανόητο απ' όλα φάντασμα.

Μέσω του Χριστού, όμως, ήρθε συγχρόνως στο φως η αλήθεια του ζητήματος, ότι δηλαδή το αληθινό πνεύμα ή φάντασμα –είναι ο άνθρωπος. Το *σωματικό* ή ενσαρκωμένο πνεύμα είναι ακριβώς ο άνθρωπος: αυτός ο ίδιος είναι το φρικώδες ον και συνάμα η εμφάνιση και η ύπαρξη του όντος. Στο εξής, ο άνθρωπος δεν φοβάται πια, αλήθεια, φαντάσματα *έξω* απ' αυτόν, αλλά απ' αυτόν· τρομοκρατείται από τον εαυτό του. Στο βάθος του στήθους του κατοικεί *το πνεύμα της αμαρτίας*· ακόμη και η πιο αδύνατη σκέψη (κι αυτή είναι ήδη ένα πνεύμα) μπορεί να είναι ο *διάβολος* κ.ο.κ. –Το φάντασμα έχει φορέσει ένα σώμα, ο Θεός έχει γίνει άνθρωπος, αλλά ο άνθρωπος είναι τώρα ο ίδιος το φρικώδες στοιχειό, πίσω από το οποίο επιδιώκει αυτός να πάει, να το εξορκίσει, να εμβαθύνει σ' αυτό, να το φέρει στην πραγματικότητα και στην ομιλία: ο άνθρωπος είναι –πνεύμα. Ας μαραίνεται το σώμα, αρκεί να σωθεί το πνεύμα: όλα εξαρτώνται από το πνεύμα, και μοναδικός σκοπός είναι η σωτηρία του πνεύματος ή η «σωτηρία της ψυχής». Ο άνθρωπος έχει γίνει φάντασμα για τον εαυτό του, αλλόκοτο στοιχειό, στο οποίο έχει δοθεί μια καθορισμένη έδρα

μέσα στο σώμα (διαμάχη γύρω από την έδρα της ψυχής, αν είναι στο κεφάλι κ.ο.κ.)

Εσύ δεν είσαι για μένα κι εγώ δεν είμαι για σένα ανώτερη ουσία. Μολαταύτα, μια ανώτερη ουσία μπορεί να είναι κρυμμένη μέσα στον καθένα από μας, και να ζητά τον αμοιβαίο σεβασμό. Για να πάρουμε αμέσως το πιο γενικό, ο άνθρωπος ζει και σε σένα και σε μένα. Αν δεν βλέπω σε σένα τον άνθρωπο, τι έχω να σέβομαι σε σένα; Ασφαλώς, δεν είσαι ο άνθρωπος και η αληθινή και κατάλληλη μορφή του, αλλά μόνο ένα θνητό περίβλημά του, από το οποίο μπορεί να αποχωριστεί, δίχως να πάψει να υπάρχει ο ίδιος· επί του παρόντος όμως κατοικεί σε σένα αυτή η γενική και ανώτερη ουσία, κι εσύ την παρουσιάζεις μπροστά μου, επειδή ένα άφθαρτο πνεύμα έχει πάρει μέσω εσού ένα φθαρτό σώμα, έτσι που πραγματικά η μορφή σου είναι «ειλημμένη», ένα πνεύμα, που εμφανίζεται, εμφανίζεται μέσω εσού, δίχως να είναι δεμένο με το σώμα σου και μ' αυτό τον ιδιαίτερο τρόπο εμφάνισης –άρα ένα στοιχειό. Γι' αυτό, εγώ δεν σε βλέπω σαν ανώτερη ουσία, αλλά σέβομαι μόνον εκείνη την ανώτερη ουσία που «περιφέρεται» μέσω εσού: «Σέβομαι τον άνθρωπο σε σένα». Οι αρχαίοι δεν έβλεπαν τίποτε τέτοιο στους δούλους τους, και η ανώτερη ουσία ο «άνθρωπος» είχε ακόμη λιγοστή απήχηση. Αντίθετα, έβλεπαν μεταξύ τους φαντάσματα άλλου είδους. Ο λαός είναι μια ανώτερη ουσία από το άτομο, και, όπως ο άνθρωπος ή το πνεύμα του ανθρώπου, είναι ένα πνεύμα που στοιχειώνει το άτομο: το πνεύμα του λαού[55]. Γι' αυτό, τιμούσαν αυτό το πνεύμα, και μόνο στο βαθμό που το άτομο υπηρετούσε αυτό το πνεύμα ή ένα πνεύμα σαν αυτό, όπως το πνεύμα της οικογένειας π.χ., μπορούσε να τους φανεί σημαντικό· μόνο για χάρη της ανώτερης ουσίας, του λαού, παραχωρούσαν κάποια αξία στο «μέλος του λαού». Όπως εσύ είσαι καθαγιασμένος μέσω του «ανθρώπου» που σε στοιχειώνει, έτσι καθαγιάζονταν εκείνη την εποχή οι άνθρωποι από κάποια ανώτερη ουσία σαν τον λαό, την οικογένεια, και τα τοιαύτα. Μόνο για χάρη μιας ανώτερης ουσίας τιμώνταν κανείς από παλιά, μόνον ως φάντασμα θεωρούνταν καθαγιασμένο, δηλαδή προστατευόμενο και αναγνωρισμένο πρόσωπο. Αν εγώ νοιάζομαι και φροντίζω για σένα, επειδή σε αγαπώ, επειδή η καρδιά μου βρίσκει σε σένα την τροφή της και η ανάγκη μου την ικανοποίησή της, αυτό δεν συμβαίνει για χάρη μιας ανώτερης ουσίας της οποίας το καθαγιασμένο σώμα είσαι εσύ, δεν συμβαίνει επειδή εγώ βλέπω σε σένα ένα φάντασμα, δηλαδή ένα εμφανιζόμενο πνεύμα, αλλά από εγωιστική ευ-

χαρίστηση: εσύ ο ίδιος με την *ουσία* σου αξίζεις για μένα, διότι η ουσία σου δεν είναι ανώτερη, ανώτερη και γενικότερη από σένα, είναι μοναδική όπως κι εσύ ο ίδιος, επειδή είναι εσύ.

Δεν «στοιχειώνει» όμως μόνον ο άνθρωπος, αλλά τα πάντα. Η ανώτερη ουσία, το πνεύμα, που περιφέρεται μέσα σε καθετί, είναι την ίδια στιγμή δεμένο με το τίποτε και μόνον –«εμφανίζεται» σ' αυτό. Φαντάσματα σε κάθε γωνιά!

Εδώ θα ήταν το κατάλληλο μέρος για να κάνουμε μια επισκόπηση των πνευμάτων, αν δεν έπρεπε να επανεμφανιστούν παρακάτω, προκειμένου να εξαφανιστούν μπροστά στον εγωισμό. Γι' αυτό ας αναφέρουμε μερικά εν είδει παραδειγμάτων, προκειμένου να πάμε στη στάση που πρέπει να κρατάμε απέναντί τους.

Ιερό π.χ. είναι πάνω απ' όλα το «άγιο πνεύμα», ιερή η αλήθεια, ιερό το δίκαιο, ο νόμος, μια καλή υπόθεση, η μεγαλειότητα, ο γάμος, το κοινό καλό, η τάξη, η πατρίδα κ.ο.κ.

Η λασκαρισμένη βίδα

Άνθρωπε, το κεφάλι σου είναι στοιχειωμένο· έχεις λασκαρισμένη βίδα! Φαντάζεσαι μεγάλα πράγματα, και ζωγραφίζεις για σένα έναν ολόκληρο κόσμο θεών, που υπάρχει για σένα, ένα βασίλειο πνευμάτων, όπου είσαι καλεσμένος, ένα ιδεώδες, που σου γνέφει. Έχεις μια έμμονη ιδέα!

Μην νομίζεις ότι αστειεύομαι ή μιλώ μεταφορικά, όταν θεωρώ αληθινούς τρελούς, τρελούς για το τρελοκομείο, τους ανθρώπους που κρεμιούνται από το ανώτερο (κι αυτό ισχύει σχεδόν για όλους τους ανθρώπους, αφού η μεγάλη πλειονότητα είναι τέτοιοι). Τι είναι αυτό που λέγεται «έμμονη ιδέα»; Μια ιδέα που έχει υποτάξει τον άνθρωπο σ' αυτήν. Αν αντιληφθείτε ότι μια τέτοια έμμονη ιδέα είναι τρέλα, κλείνετε τον δούλο της στο φρενοκομείο. Η αλήθεια της πίστης όμως, για την οποία δεν πρέπει να αμφιβάλλουμε, η μεγαλειότητα π.χ. του λαού, στην οποία δεν πρέπει να επιτιθέμαστε (όποιος το κάνει είναι ένοχος εσχάτης προδοσίας), η αρετή, ενάντια στην οποία ο λογοκριτής δεν αφήνει να περάσει ούτε λέξη, προκειμένου να διατηρήσει καθαρή την ηθικότητα κτλ., δεν είναι αυτά «έμμονες ιδέες»; Όλη η βλακώδης φλυαρία των περισσότερων εφημερίδων μας π.χ. δεν είναι μωρολόγημα τρελών που πάσχουν από την έμμονη ιδέα της ηθικότητας, της νομιμότητας, του χριστιανισμού κτλ. και που φαίνονται να περι-

φέρονται ελεύθεροι επειδή το τρελοκομείο μέσα στο οποίο περπατούν πιάνει πολύ μεγάλο χώρο; Θίξτε την έμμονη ιδέα ενός τέτοιου τρελού και αμέσως θα πρέπει να φυλάξετε την πλάτη σας από τα ύπουλα χτυπήματα του παράφρονα. Γιατί αυτοί οι μεγάλοι παράφρονες μοιάζουν και σ' αυτό τους λεγόμενους μικρούς παράφρονες: ορμούν ύπουλα σ' εκείνον που θίγει την έμμονη ιδέα τους. Πρώτα πρώτα του κλέβουν το όπλο, τον ελεύθερο λόγο, και κατόπιν του επιτίθενται με τα νύχια τους. Κάθε μέρα αποκαλύπτεται η δειλία και η εκδικητικότητα αυτών των μανιακών, και ο ηλίθιος λαός επευφημεί τα τρελά μέτρα που παίρνουν. Πρέπει να διαβάσει κανείς τις καθημερινές εφημερίδες αυτής της εποχής και να ακούσει τους φιλισταίους[56] να μιλούν, για να αποκτήσει τη φρικτή πεποίθηση ότι είναι κλεισμένος στο ίδιο σπίτι με τρελούς. «Δεν πρέπει να λες τον αδελφό σου τρελό, αλλιώς...[57]» Εγώ όμως δεν φοβάμαι την κατάρα και λέω: οι αδελφοί μου είναι θεότρελοι. Είτε ένας φτωχός τρελός του τρελοκομείου είναι κυριευμένος από τη φαντασίωση ότι είναι ο Πατήρ Θεός, ο αυτοκράτορας της Ιαπωνίας, το άγιο πνεύμα κτλ., είτε ένας βολεμένος αστός φαντάζεται ότι ο προορισμός του είναι να είναι καλός χριστιανός, πιστός προτεστάντης, νομοταγής πολίτης, ενάρετος άνθρωπος κτλ. –πρόκειται για την ίδια «έμμονη ιδέα». Όποιος δεν προσπάθησε και δεν τόλμησε ποτέ να γίνει καλός χριστιανός, πιστός προτεστάντης, ενάρετος άνθρωπος κτλ., αυτός είναι *φυλακισμένος* και προκατειλημμένος από την πίστη, την αρετή κτλ. Όπως οι σχολαστικοί φιλοσοφούσαν μόνο εντός της πίστης της εκκλησίας, όπως ο πάπας Βενέδικτος ΙΔ΄[58] έγραφε χοντρά βιβλία εντός της παπικής δεισιδαιμονίας, δίχως ποτέ να θέτει εν αμφιβόλω αυτή την πίστη, όπως οι συγγραφείς γεμίζουν ολόκληρες φυλλάδες για το κράτος, δίχως να θέτουν υπό ερώτηση την έμμονη ιδέα του κράτους, όπως οι εφημερίδες μας είναι μπουκωμένες από πολιτική, επειδή κατατρύχονται από την ψευδαίσθηση ότι ο άνθρωπος δημιουργήθηκε για να είναι ένα *ζῷον πολιτικόν*[59], έτσι και οι υπήκοοι συνεχίζουν να φυτοζωούν μέσα στην υποταγή, οι ενάρετοι μέσα στην αρετή, οι φιλελεύθεροι στην «ανθρώπινη ιδιότητα» κ.ο.κ., δίχως ποτέ να βάζουν το κοφτερό μαχαίρι της κριτικής σ' αυτές τις έμμονες ιδέες. Αξερίζωτες, σαν τις παραισθήσεις ενός παράφρονα, οι σκέψεις αυτές παραμένουν ακλόνητες και όποιος τις θέτει εν αμφιβόλω, αυτός τα βάζει με το *ιερό*! Ναι, η «έμμονη ιδέα», αυτό είναι το αληθινά ιερό!

Δεν συναντάμε παρά κατεχόμενους από τον διάβολο ή δεν πέφτου-

με εξίσου συχνά σε ανθρώπους κατεχόμενους από το αντίθετο, από το καλό, την αρετή, την ηθικότητα, τον νόμο ή τη μια ή την άλλη «αρχή»; Οι κατοχές του διαβόλου δεν είναι οι μόνες. Ο Θεός δρα πάνω μας όπως κι ο διάβολος: στην πρώτη περίπτωση έχουμε «έργα της θείας χάριτος», στη δεύτερη «έργα του διαβόλου». Οι κατεχόμενοι είναι *προσηλωμένοι* στις γνώμες τους.

Αν η λέξη «κατοχή» δεν σας αρέσει, ονομάστε την προ-κατάληψη· μάλιστα, αφού το πνεύμα σάς κατέχει, και απ' αυτό έρχονται όλες οι «εμπνεύσεις», ονομάστε την έμπνευση και ενθουσιασμό. Προσθέτω ότι ο πλήρης ενθουσιασμός –γιατί δεν μπορούμε να σταματήσουμε σε ένα μισό και τεμπέλικο ενθουσιασμό– ονομάζεται φανατισμός.

Ο *φανατισμός* είναι ακριβώς σαν στο σπίτι του στους μορφωμένους ανθρώπους· διότι είναι κανείς μορφωμένος στο βαθμό που ενδιαφέρεται για τα πνευματικά πράγματα, κι αυτό το ενδιαφέρον, όταν είναι ζωντανό, είναι και πρέπει να είναι φανατισμός· είναι ένα φανατικό ενδιαφέρον για το ιερό (*fanum*[60]). Δείτε τους φιλελεύθερούς μας, δείτε *Die Sächsischen Vaterlandsblätter*[61], ακούστε τι λέει ο Σλόσερ[62]: «Η εταιρεία του Ολμπάχ[63] αποτελούσε κανονική συνωμοσία ενάντια στην παραδοσιακή διδασκαλία και το υπάρχον σύστημα, και τα μέλη της ήταν τόσο φανατικά στην απιστία τους όσο είναι για τη μηχανική λατρεία του Θεού και ορθοδοξία οι καλόγεροι και οι παπάδες, οι ιησουίτες και οι πιετιστές[64], οι μεθοδιστές, οι ιεραποστολικές και βιβλικές εταιρείες[65].»

Παρατηρήστε πώς συμπεριφέρεται ένας «ηθικός άνθρωπος», που σήμερα συχνά σκέφτεται ότι έχει τελειώσει με τον Θεό και πετάει πέρα τον χριστιανισμό σαν απαρχαιωμένο πράγμα. Αν τον ρωτήσει κανείς αν αμφέβαλε ποτέ σχετικά με το αν η συνουσία μεταξύ αδελφού και αδελφής είναι αιμομιξία, αν η μονογαμία είναι η αλήθεια του γάμου, αν η ευσέβεια είναι ιερό καθήκον κ.ο.κ., τότε θα τον πιάσει ηθική ανατριχίλα με τη σκέψη ότι μπορεί κανείς να αγγίσει την αδελφή του και σαν γυναίκα κ.ο.κ. Και πόθεν αυτή η ανατριχίλα; Από το ότι *πιστεύει* σ' αυτές τις ηθικές επιταγές. Αυτή η ηθική *πίστη* είναι βαθιά ριζωμένη στο στήθος του. Όσο κι αν λυσσάει εναντίον των *ευσεβών* χριστιανών, άλλο τόσο έχει μείνει και ο *ίδιος* χριστιανός, συγκεκριμένα ένας *ηθικός* χριστιανός. Με τη μορφή της ηθικότητας ο χριστιανισμός τον κρατάει αιχμάλωτο, και μάλιστα κάτω από την *πίστη*. Η μονογαμία πρέπει να είναι κάτι ιερό, και όποιος είναι δίγαμος τιμωρείται σαν *εγκληματίας*· εκείνος που διαπράττει αιμομιξία, υποφέρει

σαν εγκληματίας. Εκείνοι που φωνάζουν συνέχεια ότι το κράτος δεν πρέπει να ανακατεύεται με τη θρησκεία, ότι ο Εβραίος είναι πολίτης όπως ο χριστιανός, δείχνουν να συμφωνούν μ' αυτό. Δεν είναι αυτά με την αμομιξία και τη μονογαμία *άρθρα πίστης*; Θίξτε τα και θα δείτε αν δεν είναι αυτός ο ηθικός άνθρωπος και *ήρωας της πίστης*, όχι λιγότερο από τον Κρουμάχερ[66] η τον Φίλιππο Β'[67]. Αυτοί αγωνίζονται για την πίστη της εκκλησίας, ο ηθικός άνθρωπος για την πίστη του κράτους ή για τους ηθικούς νόμους του κράτους· διότι τα άρθρα πίστης καταδικάζουν εκείνον που δρα διαφορετικά απ' ό,τι επιτρέπει η *πίστη* τους. Η πυρωμένη σφραγίδα του «εγκλήματος» μπαίνει πάνω του, και μπορεί να λιώσει στα αναμορφωτήρια ή τις φυλακές. Η ηθική πίστη είναι τόσο φανατική όσο η θρησκευτική! Όταν αδελφός και αδελφή ρίχνονται στη φυλακή λόγω μιας σχέσης που έπρεπε να είχαν κανονίσει με τη «συνείδησή» τους, αυτό ονομάζεται «ελευθερία της πίστης». «Οι δυο τους όμως δίνουν ένα ολέθριο παράδειγμα!» Ναι, όντως: διότι άλλοι θα μπορούσαν να σκεφτούν ότι το κράτος δεν πρέπει να ανακατεύεται με τη σχέση τους κι αυτό θα ήταν το τέλος της «καθαρότητας των ηθών». Έτσι, λοιπόν, οι θρησκευτικοί ήρωες της πίστης είναι γεμάτοι ζήλο για τον «ιερό Θεό», ενώ οι ηθικοί για το «ιερό καλό».

Εκείνοι που είναι γεμάτοι ζήλο για κάτι ιερό συχνά δεν μοιάζουν και πολύ. Πόσο διαφέρουν οι αυστηροί ορθόδοξοι ή παλιομοδίτες πιστοί από τους αγωνιστές «της αλήθειας, του φωτός και του δικαίου», από τους φιλαλήθεις[68], τους φίλους του φωτός[69], τους διαφωτιστές[70] κ.ο.κ. Κι όμως, πόσο ασήμαντη είναι αυτή η διαφορά! Αν κλονίσει κανείς μεμονωμένες παραδοσιακές αλήθειες (π.χ. θαύματα, απεριόριστη εξουσία των ηγεμόνων κ.ο.κ.), τότε τον χτυπούν οι διαφωτιστές, και μόνον οι παλιομοδίτες πιστοί ολοφύρονται. Αν κλονίσει όμως κανείς την ίδια την αλήθεια, τότε έχει και τους δύο, ως πιστούς, αντίπαλούς του. Το ίδιο με την ηθικότητα: οι αυστηροί πιστοί είναι ανελέητοι, τα πιο φωτεινά μυαλά πιο ανεκτικά. Όποιος όμως τα βάλει με την ίδια την ηθικότητα, αυτός θα έχει να κάνει και με τους δυο. «Η αλήθεια, η ηθικότητα, το δίκαιο, το φως κ.ο.κ.» πρέπει να είναι και να παραμείνουν «ιερά». Αυτό που βρίσκει κανείς για να επικρίνει τον χριστιανισμό, είναι κατ' ανάγκην απλώς «μη χριστιανικό» κατά την άποψη αυτών των διαφωτιστών· ο χριστιανισμός όμως πρέπει να μείνει «ακλόνητος», και είναι ανόσιο πράγμα, «ανοσιούργημα» να τον υπονομεύεις. Κατά τα άλλα, αν ο αιρετικός εναντίον της καθαρής πίστης δεν υ-

φίσταται πια τους διωγμούς που υφίστατο άλλοτε, ο αιρετικός εναντίον των καθαρών ηθών τους υφίσταται σήμερα περισσότερο.

* * *

Η ευσέβεια δέχτηκε εδώ και έναν αιώνα τόσο πολλά χτυπήματα και τόσες πολλές φορές άκουσε να καθυβρίζεται η «υπερανθρώπινη ουσία» της σαν «απάνθρωπη», που είναι αδύνατο να μπει κανείς στον πειρασμό να τα βάλει άλλη μια φορά μαζί της. Κι όμως, σχεδόν πάντα εμφανίστηκαν μόνον ηθικοί αντίπαλοί της στην αρένα για να επιτεθούν εναντίον της υπέρτατης ουσίας υπέρ –μιας άλλης υπέρτατης ουσίας. Έτσι, λέει ο Προυντόν[71] αδίστακτα: «Ο άνθρωπος είναι προορισμένος να ζει χωρίς θρησκεία, αλλά ο ηθικός νόμος είναι αιώνιος και απόλυτος. Ποιος θα τολμούσε σήμερα να επιτεθεί στην ηθική;[72]» Οι ηθικοί άνθρωποι έβγαλαν το καλύτερο κομμάτι από τη θρησκεία, το έφαγαν μόνοι τους, και τώρα ζορίζονται να απαλλαγούν από την αδενοπάθεια που έπαθαν. Αν εμείς, συνεπώς, δείχνουμε ότι η θρησκεία δεν ζημιώθηκε καθόλου στο ενδότερο μέρος της, στο βαθμό που τη μέμφονται μόνο για την υπερανθρώπινη ουσία της, και ότι επικαλείται σε τελευταία ανάλυση μόνον το «πνεύμα» (γιατί ο Θεός είναι πνεύμα), τότε έχουμε δείξει επαρκώς την τελική συμφωνία της με την ηθικότητα, και μπορούμε να αφήσουμε πίσω μας τον ξεροκέφαλο καβγά της μ' αυτήν. Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με μια υπέρτατη ουσία και δεν έχει σημασία για μένα αν είναι υπερανθρώπινη ή ανθρώπινη, αφού είναι σε κάθε περίπτωση μια ουσία πάνω από μένα, μια υπερ-της-δικής-μου ουσία, για να το πω έτσι. Τελικά, μόλις η στάση απέναντι στην ανθρώπινη ουσία ή στον «άνθρωπο» απέβαλε το φιδοτόμαρο της παλιάς θρησκείας, φόρεσε ένα καινούργιο, εξίσου θρησκευτικό.

Έτσι, ο Φόυερμπαχ μας πληροφορεί ότι «αν *αναποδογυρίσει* κανείς τη θεωρησιακή φιλοσοφία, κάνοντας πάντα το κατηγόρημα υποκείμενο, και συνεπώς το υποκείμενο αντικείμενο και αρχή, έχει τη γυμνή, αγνή και καθαρή αλήθεια[73]». Μ' αυτό το πράγμα, χάνουμε βέβαια την περιορισμένη θρησκευτική οπτική γωνία, χάνουμε τον Θεό, που είναι υποκείμενο απ' αυτή την οπτική γωνία· μόνο που την ανταλλάσσουμε με την άλλη πλευρά της θρησκευτικής οπτικής γωνίας, την *ηθική*. Δεν λέμε πια π.χ.: «ο Θεός είναι η αγάπη», αλλά «η αγάπη είναι θεϊκή». Αν επίσης βάλουμε στη θέση του κατηγορήματος «θεϊκή» το ισο-

δύναμο «ιερή», τότε το ζήτημα επιστρέφει πλήρως με την παλιά του μορφή. Σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, η αγάπη πρέπει να είναι το καλό στον άνθρωπο, η θεϊκότητά του, αυτό που τον τιμά, η αληθινή του *ανθρώπινη ιδιότητα* («αυτή πρώτη τον κάνει άνθρωπο», κάνει έναν άνθρωπο απ' αυτόν). Πράγμα που θα μπορούσε να εκφραστεί ακριβέστερα ως εξής: Η αγάπη είναι το *ανθρώπινο* στον άνθρωπο, και το μη ανθρώπινο είναι ο δίχως αγάπη εγωιστής. Ακριβώς όμως όλα αυτά που ο χριστιανισμός και μαζί του η θεωρησιακή φιλοσοφία (δηλαδή, η θεολογία) προσφέρουν ως το καλό, το απόλυτο, δεν είναι για την αυτοκυριότητα το καλό (ή, πράγμα που σημαίνει το ίδιο, είναι *μόνον το καλό*). Κατά συνέπεια, με τον μετασχηματισμό του κατηγορήματος σε υποκείμενο, η χριστιανική *ουσία* (και το κατηγόρημα περιέχει βέβαια την ουσία) παγιώνεται πιο καταπιεστικά. Ο Θεός και το θεϊκό μπλέκονται ακόμη πιο άλυτα με μένα. Το να διώξεις τον Θεό από τον ουρανό του και να του κλέψεις την «*υπερβατικότητά*» του, αυτό δεν μπορεί να θεμελιώσει κανέναν ισχυρισμό για πλήρη νίκη, αν έτσι έχει οδηγηθεί αυτός μέσα στο ανθρώπινο στήθος κι αν έχει ανταμειφθεί με μια αναπόσβεστη *εμμένεια*. Τώρα, λένε, το θεϊκό είναι το αληθινά ανθρώπινο!

Οι ίδιοι άνθρωποι, που εναντιώνονται στον χριστιανισμό ως βάση του κράτους, δηλαδή στο λεγόμενο χριστιανικό κράτος, δεν κουράζονται να επαναλαμβάνουν ότι η ηθικότητα είναι «ο στυλοβάτης της κοινωνικής ζωής και του κράτους». Λες και η κυριαρχία της ηθικότητας δεν είναι πλήρης κυριαρχία του ιερού, μια «ιεραρχία».

Μπορούμε να αναφέρουμε εδώ, εν παρόδω, το διαφωτιστικό κίνημα, το οποίο, αφού οι θεολόγοι επέμεναν για πολύ καιρό ότι μόνον η πίστη είναι ικανή να συλλάβει τις θρησκευτικές αλήθειες, ότι μόνον στους πιστούς αποκαλύπτεται ο Θεός, και ότι συνεπώς μόνον η καρδιά, το συναίσθημα, η πιστεύουσα φαντασία είναι θρησκευτική, αναδείχτηκε με τον ισχυρισμό ότι η «φυσική διάνοια», το ανθρώπινο λογικό ήταν επίσης ικανό να αναγνωρίσει τον Θεό. Τι άλλο σημαίνει αυτό από το ότι το λογικό προέβαλε την αξίωση πως ήταν τόσο ορθοδοξότατης όσο και η φαντασία; Μ' αυτή την έννοια έγραψε ο Ραϊμάρους[74] τις *Vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion*. Επρεπε να οδηγηθεί το πράγμα στο εξής, στο ότι *ολόκληρος ο άνθρωπος* με όλες τις ικανότητές του αποδείχτηκε *θρησκευτικός*· η καρδιά και τα πάθη, η διάνοια και το λογικό, το αίσθημα, η γνώση και η θέληση, κοντολογίς όλα στον άνθρωπο, φάνηκαν θρησκευτικά. Ο Χέγκελ[75] έδειξε ότι ακό-

μη και η φιλοσοφία ήταν θρησκευτική. Και τι δεν ονομάζεται θρησκεία σήμερα; Η «θρησκεία της αγάπης», η «πολιτική θρησκεία», κοντολογίς κάθε ενθουσιασμός. Έτσι συμβαίνει πράγματι.

Ακόμη και σήμερα χρησιμοποιούμε τη λατινική λέξη «*Religion*», η οποία εκφράζει την έννοια του *δεσίματος*[76]. Σίγουρα παραμένουμε δεμένοι, στο βαθμό που η θρησκεία καταλαμβάνει το ενδότερο είναι μας· είναι όμως και το πνεύμα δεμένο; Αντίθετα, αυτό είναι ελεύθερο, είναι ο μόνος κύριος, δεν είναι το δικό μας πνεύμα, αλλά απόλυτο. Συνεπώς, η ορθή βεβαιωτική μετάφραση της λέξης *Religion* θα ήταν «*ελευθερία του πνεύματος*»! Εκείνος του οποίου το πνεύμα είναι ελεύθερο είναι θρησκευτικός, με τον ίδιο τρόπο που ονομάζεται αισθητός εκείνος που αφήνει τις αισθήσεις του να τρέξουν ελεύθερα. Τον πρώτο τον δένει το πνεύμα, τον δεύτερο οι επιθυμίες. Επομένως, η θρησκεία είναι το δέσιμο ή η *religio* αναφορικά με μένα –είμαι δεμένος· είναι ελευθερία αναφορικά με το πνεύμα –το πνεύμα είναι ελεύθερο ή έχει ελευθερία του πνεύματος. Πολλοί γνωρίζουν εκ πείρας σε τι κακό μάς βγαίνει, όταν οι επιθυμίες τρέχουν μαζί μας, ελεύθερες και αχαλίνωτες· το ότι όμως το ελεύθερο πνεύμα, η λαμπρή πνευματικότητα, ο ενθουσιασμός για πνευματικά ενδιαφέροντα, ή όπως μπορεί να ονομάζεται με τις πιο ποικίλες τροπές αυτό το πολύτιμο κόσμημα, μας φέρνει σε πιο δύσκολη θέση απ' ό,τι η πιο άγρια έλλειψη αγωγής, αυτό οι άνθρωποι δεν το βλέπουν, εκτός κι αν είναι συνειδητά εγωιστές.

Ο Ραϊμάρους και όλοι εκείνοι που έδειξαν ότι και το λογικό μας και η καρδιά μας κτλ. οδηγούν στον Θεό, έδειξαν μ' αυτό ότι είμαστε ολοκληρωτικά κατεχόμενοι. Ασφαλώς, δυσαρέστησαν τους θεολόγους, από τους οποίους αφαίρεσαν το προνόμιο της θρησκευτικής ανάτασης, αλλά έδωσαν περισσότερο έδαφος στη θρησκεία, στην ελευθερία του πνεύματος. Διότι, όταν το πνεύμα δεν είναι πια περιορισμένο στο συναίσθημα ή στην πίστη, αλλά ανήκει στον εαυτό του, στο πνεύμα, και ως διάνοια, λογικό και σκέψη γενικά –όταν λοιπόν μπορεί να παίρνει μέρος, με τη μορφή της διάνοιας κτλ., στις πνευματικές και ουράνιες αλήθειες–, τότε ολόκληρο το πνεύμα ασχολείται μόνο με πνευματικά πράγματα, δηλαδή με τον εαυτό του, και είναι συνεπώς ελεύθερο. Τώρα είμαστε τόσο ολοκληρωτικά θρήσκοι, που «ένορκοι», «ορκισμένοι άνθρωποι» μάς καταδικάζουν σε θάνατο, και κάθε αστυνομικός μάς πάει, σαν καλός χριστιανός, στο κρατητήριο δυνάμει του «επαγγελματικού όρκου» που έχει δώσει.

Η ηθικότητα μπόρεσε να έρθει σε αντίθεση με την ευσέβεια μόνον από τη στιγμή που εξεγέρθηκε και ξέσπασε το ασυγκράτητο μίσος εναντια σε καθετί που έμοιαζε με «διαταγή» (διατάγματα, εντολές κτλ.) και χλευάστηκε και καταδιώχτηκε ο προσωπικός «απόλυτος κύριος»· συνεπώς, μπόρεσε να αποκτήσει ανεξαρτησία μόνο μέσω του φιλελευθερισμού, του οποίου η πρώτη μορφή απέκτησε σημασία στην παγκόσμια ιστορία ως «ιδιότητα του πολίτη», και εξασθένησε τις καθαυτό θρησκευτικές δυνάμεις (βλέπε «Φιλελευθερισμός» πιο κάτω). Διότι η αρχή μια ηθικότητας που όχι απλώς προχωρεί δίπλα στην ευσέβεια αλλά και πατάει στα δικά της πόδια, δεν έγκειται πια στις θεϊκές εντολές, αλλά στον νόμο του λογικού, από τον οποίο οφείλουν να δικαιολογήσουν την ισχύ τους οι εντολές, στο βαθμό που πρέπει να παραμείνουν έγκυρες. Στον νόμο του λογικού, ο άνθρωπος καθορίζεται από μόνος του, διότι «ο άνθρωπος» είναι ορθολογικός, και από την «ουσία του ανθρώπου» προκύπτουν αναγκαία αυτοί οι νόμοι. Η ευσέβεια και η ηθικότητα χωρίζονται ως προς το ότι η πρώτη κάνει τον θεό νομοθέτη, ενώ η δεύτερη τον άνθρωπο.

Από μια ορισμένη οπτική γωνία της ηθικότητας, οι άνθρωποι συλλογίζονται περίπου ως εξής: Είτε ο άνθρωπος άγεται από την αισθητότητά του και είναι, ακολουθώντας την, *ανήθικος*, είτε άγεται από το καλό, το οποίο, παρμένο από τη θέληση, ονομάζεται ηθική αίσθηση (αίσθηση και προ-κατάληψη υπέρ του καλού): τότε αποδεικνύεται ηθικός. Απ' αυτή την οπτική γωνία, πώς μπορεί π.χ. να ονομαστεί ανήθικη η πράξη του Σαντ εναντίον του Κοτσεμπούε[77]; Αυτό που εννοείται κοινώς ως ανιδιοτελές, αυτό ήταν σίγουρα στον ίδιο βαθμό μεταξύ άλλων και οι κλεψιές που έκανε ο άγιος Κρισπίνος[78] υπέρ των φτωχών. «Δεν έπρεπε να σκοτώσει γιατί είναι γραμμένο: Ου φονεύσεις!» Άρα, το να υπηρετείς το καλό, το καλό του λαού, όπως σκόπευε τουλάχιστον ο Σαντ, ή το καλό των φτωχών, όπως λογάριαζε ο Κρισπίνος, αυτό είναι ηθικό· η δολοφονία όμως και η κλοπή είναι ανήθικες: ο σκοπός ηθικός, το μέσο ανήθικο. Γιατί; «Γιατί η δολοφονία, ο φόνος είναι κάτι απόλυτα κακό.» Όταν οι αντάρτες[79] παράσερναν τους εχθρούς της πατρίδας σε φαράγγια και τους σκότωναν κρυμμένοι πίσω από τους θάμνους, αυτό ήταν δολοφονία; Σύμφωνα με την αρχή της ηθικότητας, που μας διατάζει να υπηρετούμε το καλό, μπορείτε να ρωτήσετε αν μπορεί ποτέ ο φόνος να είναι πραγματοποίηση του καλού· και, αν ναι, πρέπει να δεχτείτε εκείνον τον φόνο που το πραγματοποιεί. Δεν μπορείτε να καταδικάσετε την πράξη του Σαντ:

ήταν ηθική, επειδή ήταν στην υπηρεσία του καλού, επειδή ήταν ανιδιοτελής· ήταν μια πράξη τιμωρίας, την οποία επιτέλεσε το άτομο, μια εκτέλεση, που έγινε με κίνδυνο της ίδιας του της ζωής. Τι άλλο ήταν κατά βάθος το εγχείρημά του από το να καταργήσει τα γραπτά μέσω της ωμής βίας; Δεν γνωρίζετε τον ίδιο τρόπο ενέργειας υπό τη «νόμιμη» και καθαγιασμένη μορφή του; Και τι μπορεί κανείς να του αντιπαρατάξει από την αρχή σας της ηθικότητας; «Ήταν όμως μια παράνομη εκτέλεση.» Δηλαδή το ανήθικο σ' αυτήν ήταν η μη νομιμότητά της, η ανυπακοή στον νόμο; Τότε δέχεστε ότι το καλό δεν είναι τίποτε άλλο από τον –νόμο, και η *ηθικότητα* τίποτε άλλο από *νομιμοφροσύνη*. Η ηθικότητά σας πρέπει να βυθιστεί σ' αυτή την εξωτερικότητα της «νομιμοφροσύνης», σ' αυτή την ψευδευλάβεια της εκπλήρωσης του νόμου, μόνον που η τελευταία είναι συγχρόνως πιο τυραννική και πιο εξερεθιστική από την παλαιότερη ψευδευλάβεια. Διότι σ' αυτήν χρειαζόταν μόνον η *πράξη*, εσάς όμως σας χρειάζεται και η *διάθεση*· πρέπει να φέρει κανείς *μέσα του* τον νόμο, τον καταστατικό κανόνα· και όποιος έχει το πιο σύμφωνο με τον νόμο φρόνημα, αυτός είναι ο πιο ηθικός. Ακόμη και το τελευταίο υπόλειμμα της ευδιαθεσίας στην καθολική[80] ζωή πρέπει να χαθεί μέσα σ' αυτή την προτεσταντική νομιμότητα. Εδώ τουλάχιστον η κυριαρχία του νόμου είναι για πρώτη φορά πλήρης. «Δεν ζω εγώ, αλλά ο νόμος ζει μέσα μου.» Έτσι, έφτασα τελικά να είμαι μόνον «το δοχείο της δόξας του νόμου». «Κάθε Πρώσος φέρει τον χωροφύλακά του μέσα στο στήθος του», λέει ένας Πρώσος ανώτερος αξιωματικός.

Γιατί δεν πετυχαίνουν ορισμένες *αντιπολιτεύσεις*; Αποκλειστικά επειδή δεν θέλουν να εγκαταλείψουν τον δρόμο της ηθικότητας ή της νομιμότητας. Εξ ου η άμετρη υποκρισία της αφοσίωσης, της αγάπης κτλ., λόγω της αποκρουστικότητας της οποίας πρέπει να νιώθει κανείς καθημερινά την πιο μεγάλη αηδία μ' αυτή τη διεφθαρμένη και υποκριτική σχέση με μια «νόμιμη αντιπολίτευση». Στην *ηθική* σχέση της αγάπης και της αφοσίωσης δεν μπορεί να έχει θέση μια διχασμένη ή αντιτιθέμενη θέληση· η ωραία σχέση διαταράζεται όταν ο ένας θέλει αυτό και ο άλλος το αντίθετο. Τώρα όμως, σύμφωνα με τη μέχρι τούδε πρακτική και την παλιά προκατάληψη της αντίθεσης, η ηθική σχέση πρέπει να διατηρηθεί πρώτα απ' όλα. Τι μένει τότε στην αντίθεση; Μήπως η θέληση να έχει μια ελευθερία, όταν ο αγαπώμενος θεωρεί προσήκον να την αρνηθεί; Καθόλου! Δεν πρέπει να *θέλει* την ελευθερία· μπορεί μόνον να την *εύχεται*, να παρακαλά γι' αυτήν, να

ψευδίζει ένα «παρακαλώ, παρακαλώ!». Τι θα γινόταν αν η αντίθεση ήθελε πραγματικά, ήθελε με όλη την ενέργεια της θέλησης; Όχι, πρέπει να απαρνηθεί τη *θέληση*, προκειμένου να ζήσει για την *αγάπη*, να απαρνηθεί την ελευθερία –για την αγάπη της ηθικότητας. Δεν πρέπει ποτέ «να διεκδικήσει ως δικαίωμα» κάτι που επιτρέπεται μόνον «να ζητήσει ως χάρη». Η αγάπη, η αφοσίωση κτλ. απαιτούν απαρέγκλιτα και κατηγορηματικά να υπάρχει μόνο μία θέληση, στην οποία οι άλλοι αφοσιώνονται, την οποία υπηρετούν, ακολουθούν, αγαπούν. Ανεξάρτητα από το αν θεωρείται η θέληση αυτή λογική ή παράλογη, και στις δύο περιπτώσεις δρα κανείς ηθικά όταν την ακολουθεί και ανήθικα όταν ξεκόβει απ' αυτήν. Η θέληση που διέπει τη λογοκρισία φαίνεται σε πολλούς παράλογη· όποιος, όμως, αποφεύγει, στη χώρα της λογοκρισίας, να λογοκριθεί το βιβλίο του, δρα ανήθικα, και όποιος το αφήνει να λογοκριθεί, δρα ηθικά. Αν κάποιος εγκαταλείψει την ηθική του κρίση και στήσει ένα κρυφό τυπογραφείο, πρέπει να ονομαστεί ανήθικος και από πάνω άμυαλος, αν αφήσει να τον πιάσουν. Θα μπορούσε όμως ένας τέτοιος άνθρωπος να έχει την αξίωση να έχει μια αξία στα μάτια των «ηθικών» ανθρώπων; Ίσως! –Δηλαδή, αν φανταζόταν ότι υπηρετούσε μια «ανώτερη ηθικότητα».

Ο ιστός της σημερινής υποκρισίας κρέμεται στο σύνορο δύο περιοχών, ανάμεσα στις οποίες ταλαντεύεται η εποχή μας πέρα δώθε απλώνοντας συγχρόνως τα λεπτά νήματα της εξαπάτησης και της αυτοεξαπάτησης. Επειδή δεν είναι πια αρκετά δυνατή για να υπηρετήσει την *ηθικότητα* δίχως αμφιβολίες και αδυναμία, επειδή δεν είναι ακόμη αρκετά ανελέητη για να ζήσει πλήρως σύμφωνα με τον εγωισμό, τρέμει πάνω στον αράχνινο ιστό της υποκρισίας, μια στο ένα μέρος και μια στο άλλο, και, χτυπημένη από την κατάρα «να κάνει *μισές δουλειές*», πιάνει μόνο άθλιες, ηλίθιες μύγες. Αν τόλμησε κανείς κάποτε να κάνει μια «ελεύθερη» πρόταση, αμέσως τη νερώνει πάλι με διαβεβαιώσεις αγάπης και *–υποκρίνεται παραίτηση*· από την άλλη μεριά, αν είχε κανείς τα κότσια να απορρίψει την ελεύθερη πρόταση με ηθικές επικλήσεις στην πίστη, αμέσως βουλιάζει το ηθικό θάρρος, κι αυτός διαβεβαιώνει πώς άκουσε τα ελεύθερα λόγια με ιδιαίτερη ευχαρίστηση κτλ. και *–υποκρίνεται επιδοκιμασία*. Κοντολογίς, θέλει κανείς να έχει το ένα, αλλά και να μην στερηθεί το άλλο: θέλει να έχει μια *ελεύθερη θέληση*, αλλά να μην χάσει στη ζωή την *ηθική θέληση*. –Ελάτε σε επαφή, φιλελεύθεροι, με έναν δουλοπρεπή νομιμόφρονα. Θα γλυκάνετε κάθε λέξη ελευθερίας με μια ματιά της πιο νομιμόφρο-

νης εμπιστοσύνης, κι εκείνος θα ντύσει τη δουλοπρέπειά του με τις πιο κολακευτικές φράσεις περί ελευθερίας. Ύστερα θα χωρίσετε, κι ο καθένας σας θα σκεφτεί: «Σε ξέρω καλά, αλεπού!» Μυρίζεται τον διάβολο σε σας τόσο καλά όσο μυρίζεστε εσείς σ' αυτόν τον σκοτεινό γερο-Κύριο, τον Θεό.

Ένας Νέρωνας[81] είναι «κακός» άνθρωπος μόνο για τα μάτια του «καλού»· για τα δικά μου δεν είναι τίποτε άλλο από ένας *κατεχόμενος*, όπως και ο καλός. Οι καλοί βλέπουν σ' αυτόν ένα αρχικάθαρμα, και τον ξαποστέλνουν στην κόλαση. Γιατί τίποτε δεν στάθηκε εμπόδιο στις αυθαιρεσίες του; Γιατί τον ανέχτηκαν τόσο πολύ; Οι ήμεροι Ρωμαίοι, που άφησαν όλη τη θέλησή τους δεμένη σ' έναν τέτοιο τύραννο, ήταν μια τρίχα καλύτεροί του; Στην παλαιά Ρώμη θα τον είχαν εκτελέσει στη στιγμή, ποτέ δεν θα γίνονταν δούλοι του. Αλλά οι συγκαιρινοί του «καλοί» μεταξύ των Ρωμαίων τού αντέτασσαν μόνον ηθικές απαιτήσεις, όχι τη *θέλησή* τους· στενοχωρούνταν που ο αυτοκράτοράς τους δεν τιμούσε την ηθικότητα όπως αυτοί· οι ίδιοι παρέμεναν «ηθικοί υπήκοοι», ώσπου να βρει κάποιος στο τέλος το θάρρος να παρατήσει την «ηθική, υπάκουη υποτέλεια». Και τότε οι ίδιοι «καλοί Ρωμαίοι», οι οποίοι, ως «υπάκουοι υποτελείς» κουβαλούσαν όλο το όνειδος της έλλειψης θέλησης, αλάλαζαν με την ανόσια, ανήθικη πράξη του εξεγερμένου. Πού ήταν λοιπόν στους «καλούς» το θάρρος για *επανάσταση*, το οποίο τώρα εξυμνούσαν, αφού πρώτα το είχε βρει ένας άλλος; Οι καλοί δεν μπορούσαν να έχουν το θάρρος αυτό, διότι μια επανάσταση, ακόμη και μια εξέγερση, είναι πάντα κάτι «ανήθικο», το οποίο μπορεί κανείς να αποφασίσει αν πάψει να είναι «καλός» και γίνει είτε «κακός» είτε –τίποτε από τα δύο. Ο Νέρωνας δεν ήταν χειρότερος από την εποχή του, στην οποία μπορούσε κανείς να είναι μόνο το ένα από τα δύο, καλός ή κακός. Η εποχή του έπρεπε να εκφέρει γι' αυτόν την κρίση: ήταν κακός, και μάλιστα στον ύψιστο βαθμό, όχι θηλυπρεπής δειλός αλλά αρχικάθαρμα. Όλοι οι ηθικοί άνθρωποι μπορούν να εκφέρουν μόνον αυτή την κρίση γι' αυτόν. Παλιάνθρωποι σαν αυτόν ζουν και σήμερα μεταξύ μας (βλ. π.χ. τα απομνημονεύματα του Ρίτερ φον Λανγκ[82]) μέσα στους ηθικούς. Δεν είναι βολικό βέβαια να ζεις ανάμεσά τους, καθώς δεν μπορείς να είσαι σίγουρος ούτε στιγμή για τη ζωή σου· μπορείς όμως να πεις ότι είναι πιο βολικό να ζεις ανάμεσα στους ηθικούς; Κι εδώ, εξίσου δεν είσαι βέβαιος για τη ζωή σου, μόνον που τώρα κρέμεσαι από τον «τρόπο της δικαιοσύνης». Πάντως, για την τιμή σου είσαι λιγότερο βέβαιος α-

πό οτιδήποτε άλλο, και η κονκάρδα με τα εθνικά χρώματα εξαφανίζεται στη στιγμή. Η σκληρή γροθιά της ηθικότητας μεταχειρίζεται δίχως οίκτο την ευγενή φύση του εγωισμού.

«Δεν μπορείς όμως να βάλεις στο ίδιο τσουβάλι έναν παλιάνθρωπο και έναν έντιμο άνθρωπο!» Λοιπόν, κανένας άνθρωπος δεν το κάνει αυτό συχνότερα από σας, κριτές των ηθών· κι ακόμη περισσότερο, φυλακίζετε σαν εγκληματία έναν έντιμο άνθρωπο που μιλάει ανοιχτά εναντίον του υπάρχοντος συντάγματος, των καθαγιασμένων θεσμών κτλ. και εμπιστεύεστε σε έναν επιτήδειο παλιάνθρωπο το πορτοφόλι και ακόμη πιο σημαντικά πράγματα. Άρα, στην πράξη, δεν μπορείτε να με κατηγορήσετε για τίποτε. «Στη θεωρία όμως;» Λοιπόν, εδώ τους βάζω και τους δύο όντως στο ίδιο τσουβάλι, σ' αυτό του ηθικού νόμου. Και οι δύο έχουν νόημα μόνο στον «ηθικό» κόσμο, όπως ακριβώς την προχριστιανική εποχή ένας Εβραίος που τηρούσε τον νόμο και ένας που τον παρέβαινε είχαν νόημα και σημασία μόνο σε σχέση με τον ιουδαϊκό νόμο· αντίθετα, πριν από τον Ιησού, οι Φαρισαίοι δεν ήταν παρά «αμαρτωλοί και τελώνες[83]». Έτσι, πριν από την αυτοκυριότητα, ο ηθικός Φαρισαίος μετράει τόσο όσο και ο ανήθικος αμαρτωλός.

Ως κατεχόμενος, ο Νέρωνας ήταν πολύ ενοχλητικός. Αλλά ένας άνθρωπος που κατέχει τον εαυτό του δεν θα του αντιτάξει ανόητα το «ιερό», και μετά να θρηνολογεί επειδή ο τύραννος δεν θα το σεβαστεί, αλλά τη θέλησή του. Πόσο συχνά δεν επιδεικνύεται η ιερότητα των αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων του ανθρώπου στους εχθρούς αυτών και πόσο συχνά δεν δείχτηκε και αποδείχτηκε εκ των προτέρων η μια ή η άλλη ελευθερία ως «ιερό δικαίωμα του ανθρώπου»! Αυτοί που το κάνουν αυτό είναι για γέλια, όπως πράγματι παθαίνουν, όταν δεν παίρνουν, έστω και ασύνειδα, τον δρόμο που οδηγεί στον σκοπό. Έχουν το προαίσθημα ότι μόνον όταν η πλειονότητα εγκρίνει πρώτα αυτή την ελευθερία, θα τη θέλει, και μετά θα πάρει αυτό που *θέλει* να έχει. Η ιερότητα της ελευθερίας και όλες οι δυνατές αποδείξεις της ιερότητας αυτής ποτέ δεν θα την παράσχουν σε κανέναν: τα θρηνολογήματα και τα παρακάλια χαρακτηρίζουν μόνο τους ζητιάνους.

Ο ηθικός άνθρωπος είναι αναγκαστικά περιορισμένος από το ότι δεν γνωρίζει άλλον εχθρό από τον «ανήθικο» άνθρωπο. «Όποιος δεν είναι ηθικός, είναι ανήθικος!», άρα αποδοκιμαστέος, περιφρονητέος κτλ. Γι' αυτό δεν μπορεί ο ηθικός άνθρωπος να καταλάβει ποτέ τον εγωιστή. Η άνευ γάμου συνουσία δεν είναι ανηθικότητα; Όπως κι αν ε-

λιχθεί ο ηθικός άνθρωπος, πρέπει να μείνει σ' αυτή τη γνωμοδότηση· η Εμιλία Γκαλότι[84] θυσίασε τη ζωή της γι' αυτή την ηθική αλήθεια. Και όντως είναι ανηθικότητα. Ένα ενάρετο κορίτσι μπορεί να γίνει γεροντοκόρη· ένας ενάρετος άντρας μπορεί να περάσει τον καιρό του παλεύοντας με τις φυσικές ορμές του, ώσπου ίσως να τις αμβλύνει, μπορεί για χάρη της αρετής να ευνουχίσει τον εαυτό του, όπως έκανε ο άγιος Ωριγένης[85] για χάρη του ουρανού: έτσι, τιμά τον ιερό γάμο, την ιερή παρθενία –είναι πράγματα ηθικά. Η μη παρθενία δεν μπορεί ποτέ να γίνει ηθική πράξη. Με όποια επιείκεια κι αν κρίνει και συγχωρεί ο ηθικός άνθρωπος εκείνον που είναι παραδομένος σ' αυτήν, αυτή παραμένει πταίσμα, αμάρτημα σε βάρος μιας ηθικής εντολής, είναι χρωματισμένη με μια ανεξίτηλη κηλίδα. Η παρθενία είναι –καλό. –Αντίθετα, για τον εγωιστή, και η παρθενία δεν είναι ένα καλό το οποίο δεν μπορεί να αποφύγει: δεν έχει καμιά σημασία γι' αυτόν. Τι συνεπάγεται αυτό για την κρίση του ηθικού ανθρώπου; Το εξής, ότι ο ηθικός άνθρωπος ρίχνει τον εγωιστή στη μόνη κατηγορία ανθρώπων που γνωρίζει εκτός από τους ηθικούς ανθρώπους, δηλαδή στους ανήθικους. Δεν μπορεί να κάνει αλλιώς, πρέπει να βρίσκει τον εγωιστή ανήθικο κάθε φορά που ο τελευταίος δεν σέβεται με μια πράξη του την ηθικότητα. Αν δεν τον έκρινε έτσι, θα γινόταν αποστάτης από την ηθικότητα δίχως να το ομολογεί στον εαυτό του, δεν θα ήταν πια αληθινά ηθικός άνθρωπος. Ας μην παραπλανηθεί κανείς από τέτοια φαινόμενα, που σήμερα δεν μπορούν πια να καταταχθούν στα σπάνια, κι ας αναλογιστεί ότι όποιος εκχωρεί κάποιο σημείο της ηθικότητας, μπορεί να καταταχθεί στους αληθινά ηθικούς ανθρώπους τόσο λίγο όσο ήταν ευσεβής χριστιανός ο Λέσινγκ[86] όταν, στη γνωστή παραβολή του, σύγκρινε τη χριστιανική θρησκεία, καθώς και τη μωαμεθανική και την ιουδαϊκή, με «κάλπικο δαχτυλίδι». Συχνά οι άνθρωποι βρίσκονται ήδη μακρύτερα απ' ό,τι τολμούν να ομολογήσουν. –Επειδή όσον αφορά στην κουλτούρα ο Σωκράτης στεκόταν στο επίπεδο της ηθικότητας, θα ήταν ανηθικότητα αν είχε ακολουθήσει τις εκμαυλιστικές παροτρύνσεις του Κρίτωνα[87] και το είχε σκάσει από τη φυλακή· το να μείνει εκεί ήταν το μόνο ηθικό πράγμα. Ήταν όμως αποκλειστικά επειδή ο Σωκράτης –ήταν ηθικός άνθρωπος. Αντίθετα, οι «δίχως αρχές και αθεόφοβοι» άνθρωποι της Επανάστασης είχαν ορκιστεί πίστη στον Λουδοβίκο ΙΣΤ΄[88], πράγμα που δεν τους εμπόδισε να ψηφίσουν την εκθρόνισή του και κατόπιν τον θάνατό του· η πράξη όμως ήταν ανήθικη και θα προκαλεί εσαεί φρίκη στους ηθικούς ανθρώπους.

Όλα αυτά αφορούν περισσότερο ή λιγότερο μόνον την «αστική ηθικότητα», την οποία κοιτούν με περιφρόνηση οι πιο ελεύθεροι. Αυτή είναι ακόμη, όπως γενικά ο αστισμός, το πάτριό της έδαφος, πολύ λίγο απομακρυσμένη και ελεύθερη από τον θρησκευτικό ουρανό για να μη μεταφυτεύει άκριτα και δίχως δεύτερη κουβέντα τους νόμους του στη δική της περιοχή, αντί να παράγει δικές της και ανεξάρτητες διδασκαλίες. Η ηθικότητα έχει εντελώς διαφορετικό αέρα όταν συνειδητοποιεί την αξιοπρέπειά της και ανυψώνει σε μόνη ρυθμιστική δύναμη την αρχή της, δηλαδή την ουσία του ανθρώπου ή «τον άνθρωπο». Όσοι έχουν δουλέψει πολύ με μια τέτοια αποφασισμένη συνείδηση έρχονται σε ρήξη με τη θρησκεία, της οποίας ο Θεός δεν βρίσκει πια καμιά θέση δίπλα στον «άνθρωπό» τους, και όπως αυτοί (βλέπε παρακάτω) τρυπούν το σκάφος του κράτους, έτσι θρυμματίζουν επίσης τη μόνη «ηθικότητα» που ακμάζει μέσα στο κράτος και οφείλουν στο εξής να μην χρησιμοποιούν πια ακόμη και το όνομά της. Διότι, αυτό που ονομάζουν ηθικότητα αυτοί οι «κριτικοί» διαχωρίζεται σαφώς από τη λεγόμενη «αστική ή πολιτική ηθική», και πρέπει να φαίνεται στον πολίτη σαν «ελευθερία δίχως νόημα ούτε χαλινό». Κατά βάθος, όμως, έχει μόνον το πλεονέκτημα της «καθαρότητας της αρχής», η οποία, ελευθερωμένη από τη μίανσή της από το θρησκευτικό στοιχείο, έχει πετύχει τώρα καθολική δύναμη στον διαυγασμένο καθορισμό της ως –«ανθρώπινη ιδιότητα». Επομένως, δεν πρέπει κανείς να εκπλήσσεται που το όνομα «ηθικότητα» διατηρείται πλάι σε άλλα, όπως ελευθερία, ανθρωπιά, αυτοσυνειδησία κτλ., και που είναι εφοδιασμένο εδώ κι εκεί με την προσθήκη «ελεύθερη ηθικότητα» –ακριβώς όπως το κράτος πρέπει να επανεμφανιστεί ως «ελεύθερο κράτος» ή, αν όχι, ως «ελεύθερη κοινωνία», έστω κι αν το αστικό κράτος υφίσταται κακομεταχείριση.

Επειδή αυτή η ηθικότητα, η ολοκληρωμένη σε ανθρώπινη ιδιότητα, έχει εξηγηθεί πλήρως με τη θρησκεία από την οποία προέκυψε ιστορικά, τίποτε δεν την εμποδίζει να γίνει θρησκεία για λογαριασμό της. Διότι μια διάκριση ανάμεσα στη θρησκεία και την ηθικότητα ισχύει για όσο καιρό οι σχέσεις μας με τον ανθρώπινο κόσμο ρυθμίζονται και καθαγιάζονται από τη σχέση μας με μια υπερανθρώπινη ουσία, ή για όσο καιρό το πράττειν μας είναι πράττειν «για χάρη του Θεού». Αν, από την άλλη μεριά, φτάσουμε να λέμε ότι «ο άνθρωπος είναι το υπέρτατο ον για τον άνθρωπο», τότε η διάκριση αυτή χάνεται, και η η-

θικότητα, καθώς αποσπάται από τη θέση της τής υποταγής, ολοκληρώνεται σε –θρησκεία. Διότι τότε, το ανώτερο ον (ο άνθρωπος) που ήταν μέχρι εκείνη τη στιγμή υποταγμένο στο υπέρτατο ον, έχει ανεβεί στο απόλυτο ύψος, και εμείς συνδεόμαστε μ' αυτό όπως συνδέεται κανείς με το υπέρτατο ον, δηλαδή θρησκευτικά. Η ηθικότητα και η ευσέβεια είναι τώρα τόσο συνώνυμες όσο στις απαρχές του χριστιανισμού, και μόνον επειδή υπέρτατο ον έχει γίνει ένα άλλο, ένας ιερός τρόπος ζωής δεν ονομάζεται πια «ιερός» αλλά «ανθρώπινος». Αν έχει νικήσει η ηθικότητα, τότε έχει λάβει χώρα μια πλήρης *–αλλαγή κυρίων*.

Μετά την εκμηδένιση της πίστης, ο Φόυερμπαχ φαντάζεται πως εισπλέει στον δήθεν ασφαλή κόλπο της αγάπης. «Ο πρώτος και ύψιστος νόμος πρέπει να είναι η αγάπη του ανθρώπου για τον άνθρωπο. *Homo hominis Deus est* [ο άνθρωπος είναι Θεός για τον άνθρωπο] –αυτή είναι το ανώτατο πρακτικό αξίωμα –αυτό είναι το σημείο καμπής της παγκόσμιας ιστορίας[89].» Στην πραγματικότητα όμως έχει αλλάξει μόνον ο Θεός, ο *Deus*, η αγάπη παραμένει· εκεί είχαμε αγάπη για τον υπερανθρώπινο Θεό, εδώ έχουμε για τον ανθρώπινο Θεό, για τον *homo* ως *Deus*. Άρα, ο άνθρωπος είναι για μένα –ιερός. «Ο γάμος είναι από μόνος του ιερός. Το ίδιο και όλες οι ηθικές σχέσεις. Ιερά είναι και πρέπει να είναι για σένα η φιλία, η ιδιοκτησία, ο γάμος, η ευημερία κάθε ανθρώπου, ιερά όμως *καθ' εαυτά* και *δι' εαυτά*[90].» Δεν ξαναβρίσκουμε εδώ τον ιερέα; Ποιος είναι ο Θεός του; Ο άνθρωπος! Τι είναι το θεϊκό; Το ανθρώπινο! Διότι απλώς άλλαξε το κατηγόρημα σε υποκείμενο και, αντί για την πρόταση «ο Θεός είναι η αγάπη», έχουμε την πρόταση «η αγάπη είναι θεϊκή»· αντί για την πρόταση «ο Θεός έγινε άνθρωπος», την πρόταση «ο άνθρωπος έγινε Θεός» κ.ο.κ. Δεν πρόκειται παρά για μια καινούργια *–θρησκεία*. «Όλες οι ηθικές έννοιες είναι ηθικές και καλλιεργούνται με ηθικό νόημα μόνον εκεί όπου θεωρούνται από μόνες τους (δίχως να καθαγιάζονται από την ευλογία του ιερέα) *θρησκευτικές*.» Η φράση του Φόυερμπαχ, «η θεολογία είναι ανθρωπολογία», εννοεί μόνον ότι «η θρησκεία πρέπει να είναι ηθική και μόνον η ηθική είναι θρησκεία».

Γενικά, ο Φόυερμπαχ δεν κάνει παρά μια μετάθεση του υποκειμένου και του κατηγορήματος, με προτίμηση για το δεύτερο. Αφού όμως λέει ο ίδιος, «η αγάπη δεν είναι ιερή (και ποτέ δεν θεωρήθηκε τέτοια από τους ανθρώπους) επειδή είναι κατηγόρημα του Θεού, αλλά είναι κατηγόρημα του Θεού επειδή είναι θεϊκή καθ' εαυτήν και δι' ε-

αυτήν», μπόρεσε να ανακαλύψει ότι έπρεπε να αρχίσει ο αγώνας εναντίον των ίδιων των κατηγορημάτων, εναντίον της αγάπης και καθετί ιερού. Πώς μπορεί να ελπίζει ότι θα απομακρύνει τους ανθρώπους από τον Θεό όταν τους αφήνει το θεϊκό; Και αν, όπως λέει ο Φόιερμπαχ, ο ίδιος ο Θεός δεν ήταν ποτέ το βασικό πράγμα γι' αυτούς, αλλά μόνον τα κατηγορήματά του, τότε θα μπορούσε να τους αφήσει για περισσότερο καιρό τα ευτελή στολίδια, αφού η κούκλα, ο καθαυτό πυρήνας, παραμένει ούτως ή άλλως. Αναγνωρίζει εξάλλου ότι σ' αυτόν «πρόκειται μόνο για την εκμηδένιση μιας αυταπάτης»· πιστεύει όμως ότι αυτή «δρα ολέθρια στους ανθρώπους, διότι ακόμη και η αγάπη, καθ' εαυτήν το ενδότατο και πιο αληθινό αίσθημα, γίνεται, μέσω της θρησκευτικότητας, αφανής, ψευδαισθησιακή, εφόσον η θρησκευτική αγάπη αγαπά τον άνθρωπο μόνο για χάρη του Θεού, άρα αγαπά τον άνθρωπο μόνο φαινομενικά, ενώ πραγματικά τον Θεό[91]». Συμβαίνει τίποτε διαφορετικό με την ηθική αγάπη; Αγαπά *αυτή* τον άνθρωπο, αυτόν τον άνθρωπο για χάρη *αυτού* του ανθρώπου ή για χάρη της ηθικότητας, άρα –εφ' όσον *Homo hominis Deus*– για χάρη του Θεού;

* * *

Η λασκαρισμένη βίδα έχει κι άλλες τυπικές μορφές, από τις οποίες χρήσιμο θα ήταν εδώ να αναφέρουμε μερικές.

Έτσι, η *άρνηση του εαυτού* είναι κοινή στους άγιους και στους ανόσιους, στους καθαρούς και στους ακάθαρτους. Ο ακάθαρτος άνθρωπος *αρνείται* όλα τα «καλύτερα αισθήματα», κάθε αιδώ, ακόμη και τη φυσική δειλία, και ακολουθεί μόνον την όρεξη που τον κυβερνά. Ο καθαρός άνθρωπος αρνείται τη φυσική σχέση του με τον κόσμο («αρνείται τον κόσμο») και ακολουθεί μόνον την «επιθυμία» που κυριαρχεί πάνω του. Σπρωγμένος από τη δίψα για χρήμα, ο φιλάργυρος αρνείται όλες τις προειδοποιήσεις της συνείδησης, κάθε αίσθημα τιμής, κάθε πραότητα και κάθε οίκτο: παρασυρμένος από την έντονη επιθυμία, αφήνει κάθε σέβας στην άκρη. Όμοια συμπεριφέρεται και ο άγιος. Κάνει τον εαυτό του «περίγελο του κόσμου», είναι σκληρόκαρδος και «ακριβοδίκαιος»· διότι η επιθυμία τον σέρνει από τη μύτη. Όπως ο ανόσιος άνθρωπος *αρνείται τον εαυτό του* μπροστά στον Μαμωνά[92], έτσι και ο άγιος άνθρωπος αρνείται τον *εαυτό του* μπροστά στον Θεό και τους θεϊκούς νόμους. Ζούμε τώρα σε μια εποχή όπου η

αναισχυντία του άγιου γίνεται κάθε μέρα πιο αισθητή και αποκαλύπτεται περισσότερο, πράγμα που την αναγκάζει να ξεσκεπάζεται και να γυμνώνεται κάθε μέρα λίγο περισσότερο. Η αναισχυντία και η βλακεία των επιχειρημάτων που αντιπαρατάσσουν οι άνθρωποι στην «πρόοδο της εποχής» δεν έχουν ξεπεράσει προ πολλού κάθε μέτρο και προσδοκία; Έτσι όμως πρέπει να είναι. Οι αρνητές του εαυτού τους οφείλουν, ως άγιοι άνθρωποι, να πάρουν την ίδια πορεία που παίρνουν ως ανόσιοι· όπως οι δεύτεροι βυθίζονται σιγά σιγά στην πληρέστερη, αρνούμενη τον εαυτό, χυδαιότητα και *ευτέλεια*, έτσι και οι πρώτοι οφείλουν να ανεβούν στην πιο ανυπόληπτη ανάταση. Ο Μαμμωνάς της γης και ο *Θεός* του ουρανού απαιτούν και οι δύο τον ίδιο βαθμό –άρνησης του εαυτού. Ο ευτελής, όπως και ο υψιπετής, λαχταρούν ένα «καλό», ο ένας το υλικό ο άλλος το ιδεϊκό, το λεγόμενο «ύψιστο καλό»· και τελικά αμφότεροι συμπληρώνουν ο ένας τον άλλο, καθώς ο «υλικά προσανατολισμένος» άνθρωπος θυσιάζει τα πάντα για ένα ιδεϊκό φάντασμα, τη *ματαιοδοξία* του, ενώ ο «πνευματικά προσανατολισμένος» για μια υλική ικανοποίηση, το *καλώς ζην*.

Εκείνοι που ενθαρρύνουν τον άνθρωπο στην «ανιδιοτέλεια» νομίζουν ότι λένε κάτι πολύ ασυνήθιστο. Τι εννοούν μ' αυτό; Ίσως κάτι παρόμοιο με την «άρνηση του εαυτού». Ποιος είναι όμως αυτός ο εαυτός που πρέπει να υποστεί άρνηση και να μην έχει κανένα όφελος; Φαίνεται πως *εσύ* ο ίδιος πρέπει να είσαι αυτό. Και για ποιου το όφελος σού συνιστούν την ανιδιοτελή άρνηση του εαυτού; Και πάλι για *δικό σου* όφελος και κέρδος, μόνο που μέσω της ανιδιοτέλειας εξασφαλίζεις το «αληθινό όφελός» σου.

Πρέπει να ωφελήσεις τον εαυτό σου, κι όμως δεν πρέπει να επιδιώκεις το *δικό σου* όφελος.

. Ανιδιοτελή θεωρούν τον *ευεργέτη* των ανθρώπων, έναν Φράνκε[93], που ίδρυσε το ορφανοτροφείο, έναν Ο'Κόνελ[94], που εργάζεται σκληρά για τον ιρλανδικό λαό του· αλλά και τον *φανατικό*, ο οποίος, σαν τον Άγιο Βονιφάτιο[95], βάζει σε κίνδυνο τη ζωή του για τον προσηλυτισμό των εθνικών, ή, σαν τον Ροβεσπιέρο[96], θυσιάζει τα πάντα στην αρετή, σαν τον Κέρνερ[97], πεθαίνει για τον Θεό, τον βασιλιά και την πατρίδα. Γι' αυτό προσπαθούν, μεταξύ άλλων, οι αντίπαλοι του Ο'Κόνελ να του προσάψουν κάποια ιδιοτέλεια ή δίψα για κέρδος, για την οποία φαίνεται να τους δίνει κάποια βάση το κεφάλαιο Ο'Κόνελ· γιατί, αν κατάφερναν να δημιουργήσουν υποψίες για την «ανιδιοτέλειά» του, θα τον χώριζαν εύκολα από τους οπαδούς του.

Τι άλλο όμως μπορούσαν να αποδείξουν εκτός από το ότι ο Ο'Κόνελ εργαζόταν για έναν άλλο *σκοπό* από εκείνον που ισχυριζόταν; Ανεξάρτητα όμως από το αν αυτός σκοπεύει να κερδίσει χρήμα ή να απελευθερώσει τον λαό, το σίγουρο είναι πως και στις δύο περιπτώσεις αγωνίζεται για ένα σκοπό, και μάλιστα *τον δικό του* σκοπό: το προσωπικό όφελος, με τη διαφορά ότι το εθνικό του προσωπικό όφελος μπορεί να βγει σε καλό και *για άλλους*, και να είναι συνεπώς *κοινό όφελος*.

Σημαίνει αυτό ότι η ανιδιοτέλεια είναι μη πραγματική και δεν υπάρχει πουθενά; Αντίθετα, τίποτε δεν είναι πιο συνηθισμένο! Μπορεί μάλιστα να την αποκαλέσει κανείς στοιχείο της μόδας στον πολιτισμένο κόσμο, το οποίο θεωρείται τόσο απαραίτητο που, ακόμη κι όταν κοστίζει πάρα πολλά σε πρώτη ύλη, οι άνθρωποι τουλάχιστον στολίζονται με την ευτελή απομίμησή του και κάνουν πως το έχουν. Πού αρχίζει η ανιδιοτέλεια; Ακριβώς εκεί όπου ένας σκοπός παύει να είναι *δικός μας σκοπός* και *δική μας* ιδιοκτησία, την οποία εμείς μπορούμε, ως ιδιοκτήτες, να διαθέτουμε όπως θέλουμε· εκεί όπου γίνεται έμμονος σκοπός ή –έμμονη ιδέα· εκεί όπου αρχίζει να μας εμπνέει, να μας ενθουσιάζει, να μας φανατίζει· κοντολογίς, εκεί όπου εισχωρεί στην *ισχυρογνωμοσύνη* μας και γίνεται –κύριός μας. Δεν είναι κανείς ανιδιοτελής για όσο καιρό κρατάει τον σκοπό υπό τον έλεγχό του· γίνεται ανιδιοτελής μόνο μ' εκείνο το «Εδώ στέκομαι, δεν μπορώ να κάνω αλλιώς[98]», το θεμελιώδες αξίωμα όλων των κατεχόμενων· γίνεται ανιδιοτελής στην περίπτωση ενός *ιερού* σκοπού, μέσω του αντιστοιχούντος ιερού ζήλου.

Δεν είμαι ανιδιοτελής για όσο καιρό ο σκοπός παραμένει *δικός μου*, και εγώ, αντί να παραδίδομαι στα τυφλά μέσα της υλοποίησής του, τον αφήνω πάντα ανοιχτό ερώτημα. Ο ζήλος μου δεν χρειάζεται τώρα να είναι μικρότερος και από τον πιο φανατικό, αλλά εγώ μένω την ίδια στιγμή πολύ ψυχρός απέναντί του, άπιστος, και ο πιο αδιάλλακτος εχθρός του· παραμένω *κριτής* του, διότι είμαι ιδιοκτήτης του.

Η ανιδιοτέλεια ανθίζει πλούσια στο βασίλειο της «κατάστασης του κατεχόμενου», τόσο στις κατοχές του διαβόλου όσο και στις κατοχές ενός καλού πνεύματος: εδώ ελάττωμα, τρέλα κ.ο.κ.· εκεί ταπεινότητα, αφοσίωση κ.ο.κ.

Πού μπορεί να κοιτάξει κανείς δίχως να δει θύματα της άρνησης του εαυτού; Εκεί κάθεται απέναντί μου ένα κορίτσι, που ίσως να έχει κάνει αιματηρές θυσίες στο βωμό της ψυχής της για δέκα χρόνια ήδη.

Πάνω από το ανθισμένο σώμα γέρνει ένα κεφάλι θανάσιμα κουρασμένο, και χλομά μάγουλα προδίδουν την αργή αιμορραγία της νιότης της. Καημένο παιδί, πόσες φορές δεν χτύπησαν τα πάθη την καρδιά σου και δεν διεκδίκησαν τα δικαιώματά τους οι πλούσιες δυνάμεις της νιότης! Όταν το κεφάλι σου στριφογύριζε πάνω στο μαλακό μαξιλάρι, πώς τάραζε τα μέλη σου η φύση που είχε ξυπνήσει, πώς φούσκωνε το αίμα τις φλέβες σου, και τι φλογερές εικόνες έδιναν στα μάτια σου εκείνη τη φιλήδονη λάμψη! Τότε εμφανιζόταν όμως το φάντασμα της ψυχής και της ευτυχίας της. Φοβόσουν, τα χέρια σου μπλέκονταν μεταξύ τους, τα ταραγμένα σου μάτια σηκώνονταν προς τα πάνω, –προσευχόσουν. Οι θύελλες της φύσης κόπαζαν, γαλήνευε ο ωκεανός των πόθων σου. Σιγά σιγά, τα κουρασμένα βλέφαρα έκλειναν πάνω από τη ζωή που έσβηνε κάτω τους και τα βουερά κύματα της καρδιάς σου πέθαιναν. Τα χέρια σου ξεκουράζονταν εξουθενωμένα, σταυρωμένα πάνω στο αδρανές στήθος σου, άφηνες ακόμη έναν αδύναμο, τελευταίο αναστεναγμό και –*η ψυχή σου γαλήνευε*. Αποκοιμιόσουν, για να ξυπνήσεις το πρωί για καινούργιους αγώνες και για καινούργιες –προσευχές. Τώρα η συνήθεια της αποποίησης κρυώνει τη θέρμη της επιθυμίας σου, και τα τριαντάφυλλα της νιότης σου χλομιάζουν μέσα στη χλώρωση της μακαριότητάς σου. Η ψυχή έχει σωθεί, το σώμα ας χαθεί! Ω Λαΐδα[99], ω Νινόν[100], πόσο δίκιο είχατε να περιφρονείτε αυτή την ωχρή αρετή! Μια ελεύθερη κοπέλα ενάντια σε χίλιες παρθένες που γκριζάρισαν από την αρετή!

Η έμμονη ιδέα μπορεί επίσης να γίνει αντιληπτή ως «αξίωμα», «αρχή», «σημείο στήριξης» και τα παρόμοια. Ο Αρχιμήδης[101] ζητούσε ένα σημείο στήριξης *έξω* από τη γη, για να την κινήσει. Οι άνθρωποι έψαχναν συνεχώς αυτό το σημείο στήριξης και ο καθένας τους το κατελάμβανε όπως μπορούσε. Αυτό το ξένο σημείο στήριξης είναι ο *κόσμος του πνεύματος*, των ιδεών, των σκέψεων, των ουσιών κτλ.· είναι ο *ουρανός*. Ο ουρανός είναι το «σημείο στήριξης» για να κινηθεί η γη, για να επιβλέπονται τα γήινα πράγματα και να –περιφρονούνται. Να εξασφαλίσει για τον εαυτό της τον ουρανό, να αδράξει γερά και μια για πάντα το ουράνιο σημείο στήριξης –με πόσο πόνο και κόπο δεν αγωνίστηκε η ανθρωπότητα γι' αυτό!

Ο χριστιανισμός είχε σκοπό να μας λυτρώσει από μια ζωή καθορισμένη από τη φύση, από τις ορέξεις ως ωστικές δυνάμεις, κι έτσι ήθελε να μην αφήσει τον άνθρωπο να καθορίζεται απ' αυτές. Αυτό δεν συνεπάγεται την ιδέα ότι ο *άνθρωπος* δεν πρέπει *να έχει* ορέξεις, αλ-

λα ότι οι ορέξεις δεν πρέπει να τον έχουν, δεν πρέπει να είναι *έμμονες*, ανεξέλεγκτες, άλυτες. Τώρα, αυτό που μηχανεύτηκε ο χριστιανισμός (η θρησκεία) εναντίον των ορέξεων, δεν μπορούμε να το εφαρμόσουμε στον δικό του κανόνα διαγωγής, σύμφωνα με τον οποίο το πνεύμα (η σκέψη, οι παραστάσεις, οι ιδέες, η πίστη κ.ο.κ.) πρέπει να μας καθορίζουν, δεν μπορούμε να απαιτήσουμε να μην μπορεί να μας καθορίζει και το πνεύμα ή η παράσταση, η ιδέα και να μην γίνεται *έμμονη* και ανέγγιχτη ή «ιερή»; Αν το κάναμε, θα φτάναμε στη *διάλυση του πνεύματος*, στη διάλυση όλων των σκέψεων, παραστάσεων κτλ. Όπως λέγαμε «πρέπει να έχουμε ορέξεις, αλλά οι ορέξεις δεν πρέπει να έχουν εμάς», τώρα θα λέγαμε «πρέπει να έχουμε πνεύμα, αλλά το πνεύμα δεν πρέπει να έχει εμάς». Αν το τελευταίο μοιάζει να μην έχει νόημα, αναλογιστείτε ότι σε πολλούς ανθρώπους μια σκέψη γίνεται «αξίωμα», έτσι που αυτοί γίνονται αιχμάλωτοί του και δεν είναι αυτοί που έχουν το αξίωμα, αλλά μάλλον το αξίωμα έχει αυτούς. Και με το αξίωμα έχουν ένα «μόνιμο σημείο στήριξης» πάλι. Οι διδασκαλίες της κατήχησης γίνονται δίχως να το αντιληφθούμε *θεμελιώδεις αρχές* μας και δεν επιδέχονται πια καμιά απόρριψη. Η σκέψη τους ή το –πνεύμα έχει τη μόνη δύναμη, και καμιά αντίρρηση της «σάρκας» δεν ακούγεται πια. Μολαταύτα, μόνο μέσω της «σάρκας» μπορώ να σπάσω την τυραννία του πνεύματος· διότι μόνον όταν ένας άνθρωπος αντιλαμβάνεται και τη σάρκα του, αντιλαμβάνεται ολόκληρο τον *εαυτό* του, και μόνον όταν αντιλαμβάνεται ολόκληρο τον εαυτό του, είναι ένα ον αντιληπτικό και ορθολογικό. Ο χριστιανός δεν αντιλαμβάνεται τον θρήνο της υποδουλωμένης φύσης του, αλλά ζει με «ταπεινότητα»· γι' αυτό δεν μουρμουρίζει για την αδικία που γίνεται σε βάρος του *προσώπου* του· πιστεύει πως είναι ικανοποιημένος με την «ελευθερία του πνεύματος». Αν όμως η σάρκα πάρει καμιά φορά τον λόγο κι αν είναι ο τόνος της έτσι όπως δεν μπορεί να είναι κανένας άλλος, δηλαδή «παθιασμένος», «ανάγωγος», «κακοδιάθετος», «κακός» κτλ., τότε αυτός νομίζει ότι ακούει διαβολικές φωνές, φωνές *εναντίον του πνεύματος* (διότι η ευσχημοσύνη, η έλλειψη πάθους, η ευμενής διάθεση και τα παρόμοια είναι –πνεύμα), και καταφέρεται δικαιολογημένα εναντίον τους. Θα έπρεπε να μην ήταν χριστιανός, αν ήθελε να τις ανέχεται. Ακούει μόνον την ηθικότητα και χτυπάει την ανηθικότητα στο στόμα, ακούει μόνον τη νομιμότητα και φιμώνει τον λόγο που δεν έχει νόμο: το *πνεύμα* της ηθικότητας και της νομιμότητας τον κρατά αιχμάλωτο, είναι ένας αυστηρός, άκαμπτος *αφέντης*. Είναι αυτό που

ονομάζουν «κυριαρχία του πνεύματος» –και είναι συγχρόνως το *σημείο στήριξης* του πνεύματος.

Ποιον θέλουν λοιπόν να ελευθερώσουν οι γνωστοί φιλελεύθεροι κύριοι; Για ποιου την ελευθερία φωνάζουν και διψούν λοιπόν; *Για του πνεύματος*! Του πνεύματος της ηθικότητας, της νομιμότητας, της ευσέβειας, του φόβου του Θεού κ.ο.κ. Αυτό θέλουν και οι αντιφιλελεύθεροι κύριοι, και όλος ο καβγάς ανάμεσά τους είναι σχετικά με ένα πλεονέκτημα: αν οι δεύτεροι θα είναι οι μόνοι που θα έχουν τον λόγο ή αν οι πρώτοι θα πάρουν «μερίδιο στην απόλαυση του πλεονεκτήματος αυτού». Το *πνεύμα* παραμένει ο απόλυτος *κύριος* και για τους δύο, και μαλώνουν μόνο για το ποιος θα καταλάβει τον ιεραρχικό θρόνο του «τοποτηρητή του Κυρίου». Το καλύτερο στην υπόθεση είναι ότι μπορεί κανείς να παρατηρεί ήσυχα την αναταραχή με τη βεβαιότητα ότι τα άγρια θηρία της ιστορίας θα ξεσχίσουν το ένα το άλλο, όπως εκείνα της φύσης· τα αποσυνθεμένα πτώματά τους θα λιπάνουν το έδαφος για –τους δικούς μας καρπούς.

Θα επανέλθουμε παρακάτω σε αρκετές λασκαρισμένες βίδες, όπως της κλήσης, της φιλαλήθειας, της αγάπης κ.ο.κ.

* * *

Όταν γίνεται αντιδιαστολή ανάμεσα σ' αυτό που έχει ως δικό του κάποιος και σ' εκείνο που του δίνεται, δεν έχει σημασία η αντίρρηση ότι δεν μπορούμε να έχουμε τίποτε απομονωμένο, αλλά ότι παίρνουμε τα πάντα σε μια οικουμενική αλληλοσύνδεση, και άρα μέσω της εντύπωσης που μας προκαλεί αυτό που υπάρχει γύρω μας, και ότι, συνεπώς, το έχουμε αυτό ως κάτι «που μας δίνεται»· διότι υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στα αισθήματα και τις σκέψεις που *εγείρονται* σε μένα και σ' εκείνα που *δίνονται* σε μένα. Ο Θεός, η αθανασία, η ελευθερία, η ανθρώπινη ιδιότητα κ.ο.κ. εγχαράσσονται σε μας από την παιδική ηλικία ως σκέψεις και αισθήματα που κινούν περισσότερο ή λιγότερο δυνατά το ενδότερο είναι μας· είτε μας κυβερνούν δίχως να το συνειδητοποιούμε είτε, μερικές φορές, σε πιο πλούσιες φύσεις, εκφράζονται σε συστήματα και έργα τέχνης· πάντα όμως, δεν είναι αισθήματα που εγείρονται, αλλά που δίνονται, επειδή πρέπει να πιστεύουμε σ' αυτά και να εξαρτιόμαστε απ' αυτά. Το ότι ένα Απόλυτο υπάρχει και ότι πρέπει εμείς να το δεχτούμε, να το αισθανθού-

με και να το σκεφτούμε, είναι γερά ριζωμένο σαν πίστη σ' εκείνους που αναλώνουν όλη τη δύναμη του πνεύματός τους στο να το αναγνωρίσουν και να το παρουσιάσουν. Το *αίσθημα* για το Απόλυτο υπάρχει εδώ ως δοσμένο και στο εξής απολήγει μόνον στις ποικίλες εκδηλώσεις του ίδιου του τού εαυτού. Έτσι, στον Κλόπστοκ[102], το θρησκευτικό αίσθημα ήταν κάτι δοσμένο, το οποίο βρήκε απλώς καλλιτεχνική έκφραση στο έργο του *Der Messias*. Αν, από την άλλη μεριά, η θρησκεία, την οποία βρήκε να προϋπάρχει, ήταν γι' αυτόν μόνον ένα ερέθισμα για αίσθημα και σκέψη, κι αν ήξερε να πάρει απέναντί της μια στάση εντελώς *δική του*, τότε δεν θα προέκυπτε η θρησκευτική έμπνευση, αλλά μια διάλυση και ανάλωση της ίδιας της θρησκείας. Αντί γι' αυτό, ο Κλόπστοκ απλώς συνέχισε στα ώριμα χρόνια του τα παιδικά του αισθήματα, που είχε λάβει όταν ήταν παιδί, και σπατάλησε τις δυνάμεις της αντρικής του ηλικίας στολίζοντας αυτές τις παιδαριωδίες του.

Επομένως, η διαφορά είναι αν τα αισθήματα δίνονται ή εγείρονται σε μένα. Τα δεύτερα είναι δικά μου, εγωιστικά, επειδή δεν έχουν εγχαραχτεί, ειπωθεί και επιβληθεί σε μένα *ως αισθήματα*· τα πρώτα όμως τα δέχομαι με ανοιχτές αγκάλες, τα διατηρώ σαν κληρονομιά, τα καλλιεργώ και *κατέχομαι* απ' αυτά. Ποιος δεν παρατήρησε ποτέ, συνειδητά ή ασύνειδα, ότι ολόκληρη η παιδεία μας αποβλέπει στο να δημιουργήσει *αισθήματα* σε μας, δηλαδή να μας τα δώσει, αντί να αφήσει την παραγωγή τους σε μας τους ίδιους, όπως κι αν γινόταν αυτή; Όταν ακούμε το όνομα του Θεού πρέπει να νιώθουμε φόβο για τον Θεό, όταν ακούμε το όνομα της αυτού μεγαλειότητας, πρέπει να το δεχόμαστε με σεβασμό, δέουσα προσοχή, υποταγή· όταν ακούμε το όνομα της ηθικότητας, πρέπει να σκεφτόμαστε ότι ακούμε κάτι απαραβίαστο· όταν ακούμε το όνομα του Κακού ή για κακούς, πρέπει να ανατριχιάζουμε κ.ο.κ. Η πρόθεση κατευθύνεται προς αυτά τα *αισθήματα*, κι όποιος π.χ. ακούει με ευχαρίστηση τα κατορθώματα του «κακού», θα πρέπει να «σωφρονιστεί και να διδαχτεί» με τη ράβδο. Παραγεμισμένοι έτσι με *αισθήματα που μας δίνονται*, εμφανιζόμαστε μπροστά στα κάγκελα της ενηλικίωσης και «ανακηρυσσόμαστε ενήλικοι». Ο εξοπλισμός μας αποτελείται από «υψηλά αισθήματα, υψηλές σκέψεις, αρχές που προκαλούν ενθουσιασμό, αιώνιες αρχές» κ.ο.κ. Οι νέοι ενηλικιώνονται όταν κελαηδούν σαν τους γέρους· από το σχολείο μαθαίνουν να λένε το παλιό τραγούδι, και όταν μπει αυτό

μέσα τους, ανακηρύσσονται ενήλικοι.

Δεν πρέπει να αισθανόμαστε, σε κάθε πράγμα και όνομα που έρχεται σε μας, αυτό που θα μπορούσαμε και θα έπρεπε να αισθανθούμε· στο όνομα του Θεού π.χ. δεν πρέπει να σκεφτόμαστε τίποτε γελοίο, να μην αισθανόμαστε τίποτε ασεβές, αλλά είναι προδιαγεγραμμένο και δοσμένο για μας τι και πώς πρέπει να αισθανόμαστε όταν ακούμε αυτό το όνομα.

Αυτό είναι το νόημα της *μέριμνας για την ψυχή*, ότι δηλαδή η ψυχή ή το πνεύμα μου πρέπει να είναι κουρδισμένο έτσι όπως βρίσκουν σωστό οι άλλοι κι όχι εγώ. Πόσο κόπο δεν κοστίζει σε κάποιον να εξασφαλίσει τελικά για τον εαυτό του ένα *δικό του* αίσθημα απέναντι στο τάδε και στο δείνα όνομα και να γελάει καταπρόσωπο σε πολλούς που περιμένουν από μας να έχουμε ένα άγιο πρόσωπο και μια ατάραχη φάτσα όταν ακούμε τα λόγια τους. Αυτό που δίνεται *μάς είναι ξένο*, δεν είναι δικό μας, και γι' αυτό είναι «ιερό», και είναι δύσκολο να διώξουμε τον «ιερό φόβο» που έχουμε γι' αυτό.

Σήμερα ακούμε και πάλι να εξυμνούν τη «σοβαρότητα», τη «σοβαρότητα που απαιτούν θέματα και συζητήσεις μεγάλης σημασίας», τη «γερμανική σοβαρότητα» κ.ο.κ. Αυτό το είδος σοβαρότητας δείχνει καθαρά πόσο παλιές και σοβαρές έχουν γίνει ήδη η τρέλα και η «κατάσταση του κατεχόμενου». Διότι τίποτε δεν είναι πιο σοβαρό από έναν τρελό όταν φτάνει στο κεντρικό σημείο της τρέλας του: ο μεγάλος του ζήλος δεν καταλαβαίνει τότε πια κανένα αστείο. (Βλέπε τρελοκομεία).

§ 3 *Η ιεραρχία.* Η ιστορική σκέψη για τη μογγολικότητά μας, την οποία θα εισάγω αποσπασματικά στο σημείο αυτό, δεν δίνεται με αξιώσεις ελεγμένης ορθότητας ή πληρότητας, αλλά μόνον επειδή μου φαίνεται ότι μπορεί να συμβάλει στη διαλεύκανση όσων ακολουθούν.

Η ιστορία του κόσμου, της οποίας η διαμόρφωση ανήκει πραγματικά εξ ολοκλήρου στην καυκάσια φυλή, μοιάζει να έχει γνωρίσει μέχρι τώρα δύο καυκάσιες εποχές. Στην πρώτη απ' αυτές έπρεπε να επεξεργαστούμε μέχρι τέλους και να αποβάλουμε την έμφυτη *νεγρικότητά μας*· αυτήν τη διαδέχτηκε η *μογγολικότητα* (η κινεζικότητα), η οποία έπρεπε επίσης να γνωρίσει μια μέρα ένα τρομερό τέλος. Η νεγρικότητα αντιπροσωπεύει την *αρχαιότητα*, την εποχή της εξάρτησης από *πράγματα* (φάγωμα πετεινών, πτήση πουλιών, φτέρνισμα, αστραπές και βροντές, θρόισμα ιερών δέντρων κ.ο.κ.)· η μογγολικό-

τρια την εποχή της εξάρτησης από σκέψεις, τη *χριστιανική*. Φυλαγμένα για το μέλλον είναι τα λόγια, «είμαι ιδιοκτήτης του κόσμου των πραγμάτων και ιδιοκτήτης του κόσμου του πνεύματος».

Στη νέγρικη εποχή ανήκουν οι εκστρατείες του Σέσωστρι[103] και η πολυδαιότητα της Αιγύπτου και της βόρειας Αφρικής γενικά. Στη μογγολική εποχή ανήκουν οι επιδρομές των Ούνων και των Μογγόλων, μέχρι τους Ρώσους.

Η αξία *μου* είναι αδύνατο να ανεβεί ψηλά για όσο το σκληρό διαμάντι του *μη-εγώ* έχει τόσο ψηλή τιμή, όπως όντως συνέβη με τον Θεό και τον κόσμο. Το μη-εγώ είναι ακόμη πολύ κοκκώδες και ακαταδάμαστο για να το καταναλώσω και να το απορροφήσω εγώ· οι άνθρωποι μάλλον σέρνονται με εξαιρετική *φούρια* πάνω σ' αυτό το *αμεταχείριστο*, δηλαδή πάνω σ' αυτή την *ουσία*, σαν παράσιτα πάνω σ' ένα σώμα, από το οποίο ρουφούν χυμούς για να φάνε, δίχως όμως να το καταλώνουν. Είναι η φούρια του σκουληκιού, η φιλεργία των Μογγόλων. Στους Κινέζους, το καθετί παραμένει όπως ήταν, και τίποτε «ουσιώδες» ή «υποστασιακό» δεν υφίσταται κάποια αλλαγή· απλώς δουλεύουν πιο ενεργά πάνω σ' αυτό που παραμένει, το οποίο φέρει το όνομα «αρχαίο», «πρόγονοι» κ.ο.κ.

Έτσι, στη μογγολική εποχή μας, κάθε αλλαγή δεν ήταν παρά μεταρρυθμιστική ή βελτιωτική, όχι καταστροφική ή αναλωτική και εκμηδενιστική. Η ουσία, το αντικείμενο *παραμένει*. Όλη μας η φιλεργία ήταν μόνον η δραστηριότητα των μυρμηγκιών και τα πηδήματα των ψύλλων, κόλπα ταχυδακτυλουργών πάνω στο τεντωμένο σκοινί του αντικειμενικού, αγγαρεία κάτω από την κυριαρχία του ανάλλακτου ή «αιώνιου». Οι Κινέζοι είναι, αναμφίβολα, ο *πιο θετικός* λαός, επειδή είναι εντελώς θαμμένοι σε κανόνες διαγωγής· ούτε η χριστιανική εποχή όμως βγήκε από το *θετικό*, δηλαδή από την «περιορισμένη ελευθερία», την «ελευθερία μέσα σε κάποια όρια». Στο πιο προηγμένο στάδιο του πολιτισμού η δραστηριότητα αυτή αξίζει το όνομα της *επιστημονικής δραστηριότητας*, της δουλειάς με βάση μια ακίνητη προϋπόθεση, μια μη ανατρέψιμη *υπόθεση*.

Στην πρώτη και πιο ακατανόητη μορφή της η ηθικότητα εμφανίζεται ως *συνήθεια*. Το να δρας σύμφωνα με τα ήθη και τις συνήθειες της χώρας σου –αυτό σημαίνει να είσαι ηθικός εδώ. Γι' αυτό, η καθαρή ηθική δράση, η σαφής, ανόθευτη ηθικότητα ασκείται κυρίως στην Κίνα· οι άνθρωποι εμμένουν στις παλιές συνήθειες και ήθη, και μισούν σαν έγκλημα άξιο θανάτου κάθε καινοτομία. Γιατί η *καινοτομία* είναι ο

θανάσιμος εχθρός της *συνήθειας*, του *παλιού*, της *μονιμότητας*. Είναι, άλλωστε, όντως αναμφισβήτητο ότι ο άνθρωπος ασφαλίζει, μέσω της συνήθειας, τον εαυτό του ενάντια στη φορτικότητα των πραγμάτων, του κόσμου, και ιδρύει έναν δικό του κόσμο, που μόνο σ' αυτόν νιώθει οικεία και σαν στο σπίτι του, δηλαδή χτίζει έναν *ουρανό* για τον εαυτό του. Διότι ο «ουρανός» δεν έχει άλλο νόημα από το να είναι η αληθινή πατρίδα του ανθρώπου, όπου πια τίποτε ξένο δεν τον καθορίζει και τον κυριαρχεί, καμιά επιρροή από το γήινο δεν τον αποξενώνει, όπου, κοντολογίς, οι σκουριές του γήινου έχουν πεταχτεί και ο αγώνας εναντίον του κόσμου έχει πάρει τέλος, όπου, συνεπώς, δεν του *αρνούνται* τίποτα. Ο ουρανός είναι το τέλος της *αποποίησης*, είναι η *ελεύθερη απόλαυση*. Εδώ ο άνθρωπος δεν αρνείται πια τίποτα στον εαυτό του, επειδή τίποτα δεν είναι πια ξένο και εχθρικό προς αυτόν. Τώρα όμως η συνήθεια είναι μια «δεύτερη φύση», που αποσπά και ελευθερώνει τον άνθρωπο από την πρώτη και πρωταρχική του φυσικότητα, ασφαλίζοντάς τον ενάντια σε κάθε απρόβλεπτο που θα προκύψει απ' αυτήν. Η καλά δουλεμένη συνήθεια του Κινέζου έχει μεριμνήσει για κάθε περιστατικό, και για καθετί υπάρχει «πρόβλεψη»· ό,τι κι αν συμβεί, ο Κινέζος ξέρει πάντα πώς πρέπει να φερθεί και δεν χρειάζεται πρώτα να αποφασίσει ανάλογα με την περίσταση: κανένα απρόβλεπτο περιστατικό δεν τον ρίχνει κάτω από τον ουρανό της γαλήνης του. Ο Κινέζος που ζει μέσα στην ηθική και είναι εξοικειωμένος μ' αυτή δεν εκπλήσσεται ούτε καταλαμβάνεται εξαπίνης: συμπεριφέρεται απέναντι στα πάντα με αδιαφορία, δηλαδή με ίδιο πνεύμα και διάθεση, επειδή η διάθεσή του, προστατευμένη από τα προβλεπτικά παλιά ήθη, δεν ταράζεται ποτέ. Άρα, στην κλίμακα της κουλτούρας ή του πολιτισμού, η ανθρωπότητα ανεβαίνει το πρώτο σκαλί χάρη στη συνήθεια· και, καθώς φαντάζεται ότι ανεβαίνοντας στην κουλτούρα ανεβαίνει την ίδια στιγμή στον ουρανό, στο βασίλειο της κουλτούρας ή δεύτερης φύσης, ανεβαίνει στην πραγματικότητα στο πρώτο σκαλί τής -σκάλας για τον ουρανό.

Αν η μογγολικότητα εδραίωσε την ύπαρξη πνευματικών όντων –αν δημιούργησε έναν κόσμο πνευμάτων, έναν ουρανό–, οι Καυκάσιοι πάλεψαν για αιώνες μ' αυτά τα πνευματικά όντα για να φτάσουν στο βάθος τους. Τι άλλο έκαναν λοιπόν από το να χτίζουν πάνω σε μογγολικό έδαφος; Δεν έχτισαν στην άμμο, αλλά στον αέρα· πάλεψαν με το μογγολικό, με τον μογγολικό ουρανό, τον Τιέν[104]. Πότε θα καταστρέψουν τελικά αυτό τον ουρανό; Πότε θα γίνουν τελικά *πραγματι-*

κοί Καυκάσιοι και θα βρουν τον εαυτό τους; Πότε η «αθανασία της ψυχής», που εκείνες τις πιο πρόσφατες εποχές νόμιζε ότι ασφαλιζόταν περισσότερο αν παρουσιαζόταν ως «αθανασία του πνεύματος», θα μεταβαλλόταν τελικά σε *θνητότητα του πνεύματος*;

Χάρη στους φιλόπονους αγώνες της μογγολικής φυλής, οι άνθρωποι *έχτισαν έναν ουρανό*, ενώ εκείνοι της καυκάσιας φυλής, επειδή με τον μογγολικό τους χρωματισμό είχαν να κάνουν με τον ουρανό, ανέλαβαν το αντίθετο καθήκον, να καταλάβουν εξ εφόδου αυτόν τον ουρανό των ηθών, ανέλαβαν μια δραστηριότητα *κατάληψης του ουρανού*. Να υπονομεύσουν κάθε ανθρώπινο κανόνα για να δημιουργήσουν πάνω στον αδειανό χώρο έναν καινούργιο και καλύτερο, να χαλάσουν όλα τα ήθη για να βάλουν στη θέση τους ολοένα πιο καινούργια και καλά κ.ο.κ. –σ' αυτό περιοριζόταν η πράξη τους. Είναι όμως έτσι αυτή η πράξη καθαρά και πραγματικά αυτό στο οποίο απέβλεπε και πετυχαίνει τον τελικό σκοπό της; Όχι, σ' αυτή τη δημιουργία ενός «καλύτερου» είναι χρωματισμένη από μογγολικότητα. Καταλαμβάνει τον ουρανό εξ εφόδου μόνο για να φτιάξει έναν άλλο ουρανό, γκρεμίζει μια παλιά δύναμη μόνο για να νομιμοποιήσει μια καινούργια, μόνο –*βελτιώνει*. Ωστόσο, ο σκοπός, όσο κι αν μπορεί να χάνεται από τα μάτια σε κάθε καινούργια απόπειρα, είναι η πραγματική, πλήρης συντριβή του ουρανού, των ηθών κ.ο.κ., κοντολογίς του ασφαλισμένου μόνον έναντι του κόσμου ανθρώπου, της *απομόνωσης* ή *εσωτερικότητας* του ανθρώπου. Μέσω του ουρανού της κουλτούρας, ο άνθρωπος επιδιώκει να απομονωθεί από τον κόσμο, να τσακίσει την εχθρική του δύναμη. Αυτή η απομόνωση στον ουρανό όμως πρέπει εξίσου να τσακιστεί, και ο αληθινός σκοπός της εφόδου στον ουρανό είναι η συντριβή, η εκμηδένιση του ουρανού. Το *βελτιώνειν* και το *μεταρρυθμίζειν* είναι η μογγολικότητα του Καυκάσιου, διότι αυτός εδραιώνει έτσι εκ νέου ό,τι υπήρχε ήδη, συγκεκριμένα έναν *κανόνα διαγωγής*, κάτι γενικό, έναν ουρανό. Τρέφει την πιο ασυμφιλίωτη έχθρα εναντίον του ουρανού και, μολαταύτα, χτίζει καθημερινά καινούργιους ουρανούς: στοιβάζοντας τον έναν ουρανό πάνω στον άλλο, απλώς λιώνει τον έναν κάτω από τον άλλο: ο ουρανός των Εβραίων καταστρέφει τον ουρανό των Ελλήνων, ο ουρανός των χριστιανών εκείνον των Εβραίων, ο ουρανός των προτεσταντών εκείνον των καθολικών κ.ο.κ. –Αν *οι εφορμώντες να καταλάβουν τον ουρανό* άνθρωποι με καυκάσιο αίμα αποβάλλουν το μογγολικό τους δέρμα, θα θάψουν τον άνθρωπο του αισθήματος κάτω από τα ερείπια του τερατώδους

κόσμου του αισθήματος, τον απομονωμένο άνθρωπο κάτω από τον απομονωμένο κόσμο του, τον παραδεισιακό άνθρωπο κάτω από τον ουρανό του. Και ουρανός είναι το *βασίλειο των πνευμάτων*, το βασίλειο της *ελευθερίας του πνεύματος*.

Το βασίλειο του ουρανού, το βασίλειο των πνευμάτων και των φαντασμάτων, βρήκε τη σωστή τάξη του στη θεωρησιακή φιλοσοφία. Εδώ διατυπώθηκε ως το βασίλειο των σκέψεων, εννοιών και ιδεών· ο ουρανός είναι κατοικημένος από σκέψεις και ιδέες, κι αυτό το «βασίλειο των πνευμάτων» είναι τότε η αληθινή πραγματικότητα.

Το να θέλεις να κερδίσεις ελευθερία για το πνεύμα, αυτό είναι μογγολικότητα· η ελευθερία του πνεύματος είναι μογγολική ελευθερία, ελευθερία του αισθήματος, ηθική ελευθερία, ελευθερία των ηθών κ.ο.κ.

Η λέξη «ηθικότητα» λαμβάνεται βέβαια σαν συνώνυμη της αυτενέργειας, του αυτοκαθορισμού. Κάτι τέτοιο όμως δεν υπάρχει μέσα της, και ο Καυκάσιος φάνηκε αυτενεργός *παρά* τη μογγολική ηθικότητά του. Ο μογγολικός ουρανός ή τα ήθη παρέμεναν το στέρεο φρούριο, και μόνον επιτιθέμενος ακατάπαυστα εναντίον αυτού του φρουρίου απέδειξε ο Καυκάσιος πως ήταν ηθικός· αν δεν είχε πια να κάνει με τα ήθη, αν δεν τα αντιμετώπιζε ως ανίκητο, μόνιμο εχθρό, τότε θα έπαυε κάθε σχέση μ' αυτά, άρα και η ηθικότητα. Το ότι η αυτενέργειά του είναι, λοιπόν, ηθική δείχνει ακριβώς τον μογγολικό χαρακτήρα της και είναι ένα σημάδι πως αυτός δεν έχει βρει τον εαυτό του μέσα σ' αυτήν. Η «ηθική αυτενέργεια» αντιστοιχεί πλήρως στη «θρησκευτική και ορθόδοξη φιλοσοφία», στη «συνταγματική μοναρχία», στο «χριστιανικό κράτος», στην «ελευθερία μέσα σε ορισμένα όρια», στην «περιορισμένη ελευθερία του τύπου» ή, με μια εικόνα, στον ήρωα τον δεμένο σε ένα κρεβάτι αρρώστου.

Ο άνθρωπος δεν νίκησε πραγματικά τον σαμανισμό και τα στοιχειά του μέχρι να βρει τη δύναμη να παραμερίσει όχι μόνον την πίστη στα φαντάσματα ή στα πνεύματα, αλλά και την πίστη στο πνεύμα.

Όποιος πιστεύει σε ένα στοιχειό, δεν δέχεται την «εισαγωγή ενός ανώτερου κόσμου» περισσότερο από εκείνον που πιστεύει στο πνεύμα, και αμφότεροι ψάχνουν να βρουν πίσω από τον αισθητό κόσμο έναν υπεραισθητό· κοντολογίς, παράγουν και πιστεύουν σε έναν *άλλο* κόσμο, κι αυτός, *το προϊόν του πνεύματός τους*, είναι πνευματικός κόσμος: διότι οι αισθήσεις τους δεν πιάνουν και δεν γνωρίζουν τίποτε από έναν άλλο, μη αισθητό κόσμο, μόνον το πνεύμα τους ζει μέσα σ'

αυτόν. Είναι εύκολο να γίνει το βήμα απ' αυτή τη μογγολική πίστη στην *ύπαρξη πνευματικών όντων* στην ιδέα ότι το *καθαυτό Είναι* του ανθρώπου είναι το *πνεύμα* του, και ότι κάθε φροντίδα πρέπει να στραφεί μόνο σ' αυτό, στη «σωτηρία της ψυχής» του. Έτσι εξασφαλίζεται η επίδραση πάνω στο πνεύμα, η λεγόμενη «ηθική επίδραση».

Επομένως, είναι ολοφάνερο ότι η μογγολικότητα αντιπροσωπεύει την πλήρη απουσία δικαιωμάτων για την αισθητότητα, αντιπροσωπεύει τη μη αισθητότητα και τη μη φύση, και ότι η συνείδηση της αμαρτίας ήταν η μογγολική μάστιγά μας, που κράτησε χιλιετίες ολόκληρες.

Ποιος όμως θα διαλύσει το πνεύμα στο *μηδέν* του; Μόνον εκείνος που θα παρουσιάσει, μέσω του πνεύματός του, τη φύση ως το *μηδαμινό*, το πεπερασμένο και το προσωρινό, θα μπορέσει να παρουσιάσει και το πνεύμα σαν παρόμοια μηδαμινότητα: *εγώ* μπορώ να το κάνω· ο καθένας από σας μπορεί επίσης, αν δράσει και δημιουργήσει ως απεριόριστο εγώ: με μια λέξη, ο *εγωιστής*.

* * *

Μπροστά στο ιερό, οι άνθρωποι χάνουν κάθε αίσθημα δύναμης και κάθε θάρρος: συμπεριφέρονται απέναντί του *ανήμπορα* και *αποθαρρυμένα*. Κι όμως, κανένα πράγμα δεν είναι ιερό από μόνο του, αλλά αν το *ανακηρύξω εγώ ιερό*, δηλαδή μέσω της δήλωσής μου, της κρίσης μου, της γονυκλισίας μου, κοντολογίς –της συνείδησής μου.

Ιερό είναι καθετί που πρέπει να είναι απρόσιτο για τον εγωιστή, ανέγγιχτο, έξω από τη *δύναμή* του, δηλαδή πάνω απ' αυτόν: ιερό, με μια λέξη, είναι κάθε θέμα συνείδησης, διότι «αυτό είναι *θέμα συνείδησης* για μένα» σημαίνει απλώς «αυτό είναι για μένα ιερό».

Για τα μικρά παιδιά, όπως και για τα ζώα, δεν υπάρχει τίποτε ιερό, επειδή, για να μπορέσει κανείς να δώσει χώρο σ' αυτή τη σύλληψη, πρέπει να έχει προχωρήσει τόσο πολύ στη διάνοια που να κάνει διακρίσεις όπως «καλό και κακό», «δικαιολογημένο και αδικαιολόγητο» κ.ο.κ.· μόνο σ' αυτό το επίπεδο της σκέψης ή της κατανόησης –την καθαυτό σκοπιά της θρησκείας– μπορεί ο μη φυσικός (δηλαδή ο δημιουργημένος από τη σκέψη) *σεβασμός*, το «ιερό δέος», να πάρει τη θέση του φυσικού *φόβου*. Τότε θεωρεί κανείς κάτι που βρίσκεται έξω απ' αυτόν ισχυρότερο, μεγαλύτερο, πιο δικαιολογημένο, καλύτερο κ.ο.κ., δηλαδή αναγνωρίζει τη δύναμη κάποιου ξένου πράγματος:

δεν το αισθάνεται απλώς, αλλά το αναγνωρίζει ρητά, δηλαδή κάνει παραχωρήσεις και υποχωρήσεις σ' αυτό, αφήνεται να αιχμαλωτιστεί και να δεθεί απ' αυτό (αφοσίωση, ταπεινότητα, δουλικότητα, υποταγή κ.ο.κ.). Εδώ περιφέρεται όλο το μπουλούκι των φαντασμάτων των «χριστιανικών αρετών».

Καθετί για το οποίο τρέφετε σεβασμό ή δέος αξίζει το όνομα του ιερού· δεν λέτε οι ίδιοι ότι θα σας πιάσει «*ιερό δέος*» αν το αγγίσετε; Και δίνετε αυτό το χρώμα ακόμη και στο ανίερο (αγχόνη, έγκλημα κ.ο.κ.). Σας φοβίζει να το αγγίσετε. Έχει μέσα του κάτι αλλόκοτο, δηλαδή ανοίκειο ή *όχι δικό σας*.

«Αν όμως δεν ήταν τίποτα ιερό για τον άνθρωπο, θα άνοιγαν διάπλατα οι πόρτες για την αυθαιρεσία, την πιο απεριόριστη υποκειμενικότητα!» Ο φόβος κάνει την αρχή και μπορεί να γίνει κανείς επίφοβος και στον πιο άξεστο άνθρωπο, πράγμα που ήδη αποτελεί φραγμό στην ιταμότητά του. Στον φόβο όμως παραμένει πάντα η απόπειρα να ελευθερωθεί κανείς απ' αυτό που φοβάται, μέσω πανουργίας, εξαπάτησης, τεχνασμάτων κ.ο.κ. Αντίθετα, το δέος είναι κάτι εντελώς διαφορετικό. Εδώ δεν φοβάται κανείς απλώς, αλλά συγχρόνως τιμά: αυτό που φοβάμαι έχει γίνει εσωτερική δύναμη, από την οποία δεν μπορώ να αποσπαστώ· το τιμώ, είμαι αιχμαλωτισμένος απ' αυτό και αφοσιωμένος σ' αυτό, ανήκω σ' αυτό· με την τιμή που του αποτίω βρίσκομαι πλήρως κάτω από τη δύναμή του, και δεν επιχειρώ πια να ελευθερωθώ. Τώρα είμαι κρεμασμένος απ' αυτό με όλη τη δύναμη της *πίστης*, *πιστεύω*. Εγώ κι αυτό που φοβάμαι είμαστε ένα: «δεν ζω εγώ, αλλά αυτό που σέβομαι ζει μέσα μου!» Επειδή το πνεύμα, το άπειρο, δεν επιδέχεται κανένα τέλος, είναι στάσιμο: φοβάται να πεθάνει, δεν μπορεί να παρατήσει τον μικρό του Ιησού, και τα τυφλά του μάτια δεν μπορούν πια να αναγνωρίσουν το μεγαλείο του πεπερασμένου· το αντικείμενο του φόβου, που τώρα έχει ανεβεί στο επίπεδο του σεβασμού, δεν μπορεί πια να το αγγίσει κανείς: το δέος διαιωνίζεται, το αντικείμενο του σεβασμού θεοποιείται. Ο άνθρωπος δεν δημιουργεί πια, αλλά *μαθαίνει* (γνωρίζει, ερευνά κ.ο.κ.), δηλαδή ασχολείται με ένα παγιωμένο *αντικείμενο*, βυθίζεται σ' αυτό, δίχως επιστροφή στον εαυτό του. Η σχέση μ' αυτό το αντικείμενο είναι αυτή της γνώσης, της εμβάθυνσης και της θεμελίωσης, και όχι της *διάλυσης* (της κατάργησης κ.ο.κ.). «Ο άνθρωπος πρέπει να είναι θρήσκος», αυτό είναι εδραιωμένο· γι' αυτό οι άνθρωποι ασχολούνται μόνο με το ερώτημα πώς μπορούν να φτάσουν σ' αυτό, ποιο είναι το σωστό νόη-

μα της θρησκευτικότητας κ.ο.κ. Τελείως άλλο πράγμα είναι να κάνεις το ίδιο το αξίωμα συζητήσιμο και να το θέτεις εν αμφιβόλω, ακόμη κι αν χαθεί στην πορεία. Και η ηθική είναι τέτοια ιερή σύλληψη: πρέπει να είναι κανείς ηθικός, και πρέπει να αναζητά μόνον το ορθό «πώς», τον ορθό τρόπο να είναι τέτοιος. Δεν τολμούν να ρωτήσουν την ίδια την ηθικότητα αν είναι και η ίδια μια απατηλή εικόνα· παραμένει πάνω από κάθε αμφιβολία, ανάλλακτη. Κι έτσι συμβαίνει με το ιερό, στάδιο με στάδιο, από το «ιερό» έως το «ιερότερο των ιερών».

* * *

Οι άνθρωποι χωρίζονται καμιά φορά σε δύο κατηγορίες, τους *καλλιεργημένους* και τους *ακαλλιέργητους*. Οι πρώτοι, στον βαθμό που άξιζαν το όνομα αυτό, ασχολήθηκαν με τις σκέψεις, με το πνεύμα, και (επειδή κατά τη μετά Χριστόν εποχή, της οποίας η καθαυτό αρχή είναι η σκέψη, ήταν κυρίαρχοι) απαίτησαν υποταγή και σεβασμό προς τις σκέψεις που αναγνώριζαν οι ίδιοι. Το κράτος, ο αυτοκράτορας, η εκκλησία, ο Θεός, η ηθικότητα, η τάξη κ.ο.κ. είναι τέτοιες σκέψεις ή πνεύματα, που υπάρχουν μόνο για το πνεύμα. Ένα απλώς ζωντανό ον, ένα ζώο, νοιάζεται τόσο λίγο γι' αυτά όσο κι ένα παιδί. Οι ακαλλιέργητοι όμως δεν είναι παρά παιδιά, κι όποιος μεριμνά μόνο για τις ανάγκες της ζωής του είναι αδιάφορος προς αυτά τα πνεύματα· επειδή όμως κι αυτός είναι αδύναμος απέναντί τους, υποκύπτει στη δύναμή τους και κυριαρχείται από –σκέψεις. Αυτό είναι το νόημα της ιεραρχίας.

Η ιεραρχία είναι η *κυριαρχία των σκέψεων, η κυριαρχία του πνεύματος!*

Είμαστε ιεραρχικοί μέχρι σήμερα, καταπιεσμένοι από εκείνους που στηρίζονται σε σκέψεις. Οι σκέψεις είναι το ιερό.

Πάντα όμως ο καλλιεργημένος και ο ακαλλιέργητος άνθρωπος συγκρούονται· κι αυτό δεν είναι σύγκρουση μεταξύ δύο ανθρώπων, αλλά σε έναν και τον αυτό άνθρωπο. Διότι κανένας καλλιεργημένος δεν είναι τόσο καλλιεργημένος ώστε να μην βρίσκει χαρά και στα πράγματα, και συνεπώς να μην είναι και ακαλλιέργητος· και κανένας ακαλλιέργητος άνθρωπος δεν είναι εντελώς δίχως σκέψεις. Στον Χέγκελ φαίνεται επιτέλους καθαρά τι λαχτάρα έχει ακριβώς ο πιο καλλιεργημένος για *πράγματα*, και τι φρίκη νιώθει για κάθε «κούφια θεωρία». Γι' αυτόν, η πραγματικότητα, ο κόσμος των πραγμάτων, πρέ-

πει να αντιστοιχεί στη σκέψη, και καμιά έννοια δεν πρέπει να είναι δίχως πραγματικότητα. Αυτό έκανε το σύστημα του Χέγκελ να γίνει γνωστό ως το πιο αντικειμενικό, σαν να γιόρταζαν σ' αυτό την ένωσή τους η σκέψη και το πράγμα. Αυτό ήταν όμως απλώς η πιο ακραία πράξη βίας εκ μέρους της σκέψης, η ύψιστη δεσποτεία και μονοκυριαρχία της, ο θρίαμβος του πνεύματος, και μαζί του ο θρίαμβος της *φιλοσοφίας*. Η φιλοσοφία δεν μπορεί στο εξής να πετύχει κάτι υψηλότερο, διότι το ύψιστό της είναι η *παντοκρατορία του πνεύματος*, η παντοδυναμία του[105].

Οι πνευματικοί άνθρωποι *έχουν βάλει κάτι στο κεφάλι τους*, κάτι που πρέπει να πραγματοποιηθεί. Έχουν *έννοιες* για την αγάπη, την καλοσύνη, και τα τοιαύτα, τις οποίες θα ήθελαν να δουν *πραγματοποιημένες*· γι' αυτό θέλουν να εγκαθιδρύσουν ένα βασίλειο της αγάπης στη γη, όπου κανένας πλέον δεν θα δρα από προσωπικό συμφέρον, αλλά οι πάντες από «αγάπη». Η αγάπη πρέπει να κυριαρχήσει. Αυτό που έχουν βάλει στο κεφάλι τους, πώς αλλιώς μπορεί να το ονομάσει κανείς από -έμμονη ιδέα; Αυτή «στοιχειώνει το κεφάλι τους». Το πιο καταπιεστικό στοιχειό είναι ο άνθρωπος. Σκεφτείτε την παροιμία, «ο δρόμος για τον όλεθρο είναι στρωμένος με αγαθές προθέσεις». Η πρόθεση να πραγματοποιήσεις πλήρως την ανθρώπινη ιδιότητα μέσα σου, να γίνεις πλήρως άνθρωπος, είναι αυτού του ολέθριου είδους· το ίδιο και οι προθέσεις να γίνεις καλός, ευγενής, κατεχόμενος από αγάπη κ.ο.κ.

Στο έκτο μέρος των *Denkwürdigkeiten*, ο Μπρούνο Μπάουερ γράφει: «Η αστική τάξη, που έμελε να αποκτήσει τόσο τρομερή σημασία στη νεότερη ιστορία, δεν είναι ικανή για αυτοθυσιαζόμενη δράση, για ενθουσιασμό για μια ιδέα, για ανάταση· αφιερώνεται μόνον στα συμφέροντα της μετριότητάς της· δηλαδή, παραμένει πάντα περιορισμένη στον εαυτό της και νικά τελικά μόνο μέσω του όγκου της, με τον οποίο μπόρεσε να κουράσει τις προσπάθειες του πάθους, του ενθουσιασμού, της συνέπειας, μέσω της επιφάνειάς της, στην οποία απορροφά ένα μέρος των καινούργιων ιδεών[106].» Και: «Έστρεψε αποκλειστικά προς δικό της όφελος τις επαναστατικές ιδέες, για τις οποίες δεν θυσιάστηκε αυτή αλλά ανιδιοτελείς και παθιασμένοι άνθρωποι, μετέτρεψε το πνεύμα σε χρήμα. -Αυτό, βέβαια, αφού πρώτα αφαίρεσε από τις ιδέες αυτές την αιχμή, τη συνέπεια, την καταστροφική και φανατική εναντίον κάθε εγωισμού σοβαρότητά τους[107].» Οι άνθρωποι αυτοί δεν είναι λοιπόν αυτοθυσιαζόμενοι, ενθουσιώδεις, ιδεαλιστές,

συνεπείς, ζηλωτές· είναι εγωιστές με τη συνηθισμένη έννοια, ιδιοτελείς άνθρωποι, που επιδιώκουν το συμφέρον τους, ψυχροί, υπολογιστές κτλ.

Ποιος είναι τότε «αυτοθυσιαζόμενος»; Με την πληρέστερη έννοια, βέβαια, εκείνος που ρισκάρει τα πάντα *για ένα και μόνο πράγμα*, έναν σκοπό, μια θέληση, ένα πάθος κ.ο.κ. Δεν είναι αυτοθυσιαζόμενος ο ερωτευμένος, ο οποίος παρατάει μάνα και πατέρα και υπομένει όλους τους κινδύνους και τις στερήσεις, για να πετύχει τον σκοπό του; Δεν είναι ο φιλόδοξος, που προσφέρει όλες τις επιθυμίες, τους πόθους και τις ικανοποιήσεις του στο μοναδικό του πάθος, ή ο φιλάργυρος, που αρνείται στον εαυτό του τα πάντα, για να μαζέψει θησαυρούς, ή ο αναζητητής της ηδονής; Κυβερνιέται από ένα πάθος, στο οποίο προσφέρει θυσία όλα τα υπόλοιπα.

Και δεν είναι αυτοί οι αυτοθυσιαζόμενοι άνθρωποι ιδιοτελείς, εγωιστές; Καθώς έχουν μόνον ένα κυρίαρχο πάθος, μεριμνούν μόνο για μια ικανοποίηση, αλλά με το μεγαλύτερο δυνατό ζήλο· είναι εντελώς απορροφημένοι απ' αυτήν. Ολόκληρη η δραστηριότητά τους είναι εγωιστική, πρόκειται όμως για έναν μονόπλευρο, όχι ανοιχτό, οριοθετημένο: είναι «κατάσταση του κατεχόμενου».

«Μα αυτά είναι ασήμαντα πάθη, από τα οποία δεν πρέπει να αφήνει να υποδουλώνεται ο άνθρωπος. Ο άνθρωπος πρέπει να θυσιάζεται για μια μεγάλη ιδέα, μια μεγάλη υπόθεση!» Μια «μεγάλη ιδέα», μια «μεγάλη υπόθεση», όπως για παράδειγμα η δόξα του Θεού, για την οποία αναρίθμητοι άνθρωποι βρήκαν τον θάνατο, ο χριστιανισμός, που βρήκε έτοιμους μάρτυρες, η Εκκλησία, έξω από την οποία δεν υπάρχει σωτηρία και η οποία ζητούσε άπληστα θυσίες των αιρετικών, η ελευθερία και η ισότητα, που έβαλαν στην υπηρεσία τους αιματοβαμμένες λαιμητόμους.

Όποιος ζει για μια μεγάλη ιδέα, μια καλή υπόθεση, μια διδασκαλία, ένα σύστημα, έναν υψηλό προορισμό, δεν πρέπει να αφήσει να τον καταλάβουν εγκόσμιες ορέξεις, εγωιστικά συμφέροντα. Εδώ έχουμε την έννοια της *παπαδοσύνης*[108], ή, όπως μπορεί επίσης να ονομαστεί με την παιδαγωγική της δραστηριότητα, της *δασκαλοσύνης*· διότι οι ιδεαλιστές παριστάνουν τον δάσκαλο. Ο ιερέας έχει ειδικά τον προορισμό να ζει με την ιδέα και να δουλεύει για την ιδέα, την αληθινά καλή υπόθεση. Έτσι, ο λαός αισθάνεται πόσο λίγο του ταιριάζει να δείχνει εγκόσμια υπεροψία, να επιθυμεί μια άνετη ζωή, να συμμετέχει σε απολαύσεις όπως ο χορός και τα τυχερά παιχνίδια, κοντολογίς, να έ-

χει κάτι άλλο από ένα «ιερό ενδιαφέρον». Εδώ οφείλεται, αναμφίβολα, και ο πενιχρός μισθός των δασκάλων, που πρέπει να αισθάνονται πως ανταμείβονται μόνον από την ιερότητα της κλήσης τους και να «αποποιούνται» άλλες απολαύσεις.

Δεν λείπει ούτε ένας κατάλογος των ιερών ιδεών από τις οποίες μία ή περισσότερες πρέπει να θεωρηθούν από τον άνθρωπο κλήση του. Η οικογένεια, η πατρίδα, η επιστήμη και τα παρόμοια μπορούν να βρουν σε μένα έναν υπηρέτη πιστό στην κλήση του.

Εδώ προσκρούουμε στην πανάρχαια τρέλα του κόσμου, η οποία δεν έμαθε ακόμη να κάνει δίχως την παπαδοσύνη: το να ζεις και να δουλεύεις *για μια ιδέα* είναι η κλήση του ανθρώπου, και η *ανθρώπινη* αξία του τελευταίου μετριέται ανάλογα με το πόσο πιστά γίνεται η εκπλήρωση της κλήσης αυτής.

Αυτή είναι η κυριαρχία της ιδέας ή η παπαδοσύνη. Ο Ροβεσπιέρος π.χ. και ο Σαιν Ζυστ[109] ήταν *πέρα για πέρα* παπάδες, εμπνευσμένοι από την ιδέα, ζηλωτές, συνεπή όργανα της ιδέας αυτής, ιδεαλιστές άνθρωποι. Έτσι, ο Σαιν Ζυστ λέει σε μια ομιλία: «Υπάρχει κάτι τρομερό στην ιερή αγάπη για την πατρίδα· είναι τόσο αποκλειστική που θυσιάζει τα πάντα στο δημόσιο συμφέρον, δίχως έλεος, δίχως φόβο, δίχως προσοχή για τον άνθρωπο. Κάνει τον Μάνλιο[110] να πέσει στον γκρεμό· θυσιάζει τις προσωπικές της κλίσεις, οδηγεί τον Ρέγουλο[111] στην Καρχηδόνα, ρίχνει έναν Ρωμαίο στο βάραθρο και βάζει τον Μαρά[112], θύμα της αφοσίωσης σ' αυτήν, στο Πάνθεον[113].»

Τώρα, απέναντι σ' αυτούς τους εκπρόσωπους των ιδεωδών ή ιερών συμφερόντων στέκεται ένας κόσμος αναρίθμητων «προσωπικών» ανίερων συμφερόντων. Καμιά ιδέα, κανένα σύστημα, καμιά ιερή υπόθεση δεν είναι τόσο μεγάλη, ώστε ποτέ να μην ξεπερνιέται και να μην τροποποιείται απ' αυτά τα προσωπικά συμφέροντα. Ακόμη κι αν προς στιγμή και σε καιρούς παραφοράς και φανατισμού είναι σιωπηλά, σύντομα βγαίνουν πάλι στο προσκήνιο μέσω της «υγιούς αίσθησης του λαού». Αυτές οι ιδέες δεν νικούν λοιπόν πλήρως, παρά όταν δεν εναντιώνονται πια στα προσωπικά συμφέροντα, δηλαδή όταν ικανοποιούν τον εγωισμό.

Αυτός ο άνθρωπος που πουλάει φωνάζοντας ρέγκες μπροστά στο παράθυρό μου έχει προσωπικό συμφέρον για καλές πωλήσεις, και, αν η γυναίκα του ή κάποιος άλλος του εύχεται το ίδιο, αυτό παραμένει πάντα προσωπικό συμφέρον. Αν, από την άλλη μεριά, ένας κλέφτης τού έκλεβε το κοφίνι του, τότε θα εμφανιζόταν αμέσως ένα συμφέρον

πολλών, ολόκληρης της πόλης, ολόκληρης της χώρας, ή, με μια λέξη, όλων όσοι απεχθάνονται την κλοπή· ένα συμφέρον απέναντι στο οποίο το πρόσωπο του πωλητή ρεγκών θα γινόταν αδιάφορο, και στη θέση του θα έμπαινε η κατηγορία των «θυμάτων κλοπής». Ακόμη και τώρα όμως, το πράγμα μπορεί να εκβάλλει σε ένα προσωπικό συμφέρον, καθώς ο καθένας από τους συμμετέχοντες θα σκέφτεται ότι πρέπει να συμβάλλει στην τιμωρία του κλέφτη, επειδή η ατιμώρητη κλοπή μπορεί να γενικευτεί και να τον κάνει να χάσει και τα δικά του. Ένας τέτοιος υπολογισμός, όμως, δύσκολα μπορεί να υποτεθεί από πολλούς, και μάλλον θα ακούσουμε την κραυγή ότι ο κλέφτης είναι «εγκληματίας». Εδώ έχουμε μπροστά μας μια κρίση, καθώς η πράξη του κλέφτη βρίσκει την έκφρασή της στην έννοια «έγκλημα». Τώρα το θέμα έχει ως εξής: ακόμη κι αν ένα έγκλημα δεν προκαλεί την παραμικρή ζημιά ούτε σε μένα ούτε σε κανέναν από εκείνους από τους οποίους έχω όφελος, πρέπει μολαταύτα να *καταφερθώ* εναντίον του. Γιατί; Επειδή είμαι ζηλωτής της ηθικότητας, επειδή είμαι γεμάτος από την ιδέα της ηθικότητας· ό,τι είναι εχθρικό προς αυτήν, το υποβάλλω σε διωγμό. Επειδή η κλοπή είναι για τον Προυντόν π.χ. ασυζητητί απεχθής, γι' αυτό πιστεύει ότι με τη φράση «η ιδιοκτησία είναι κλοπή» έχει καταγγείλει ήδη την ιδιοκτησία. Για την παπαδοσύνη, η κλοπή είναι πάντα *έγκλημα*, ή τουλάχιστον παράπτωμα.

Εδώ παίρνει τέλος το προσωπικό συμφέρον. Αυτό το καθορισμένο πρόσωπο, που έχει κλέψει το κοφίνι, είναι απολύτως αδιάφορο για το πρόσωπό μου· μόνο για τον κλέφτη, αυτή την έννοια της οποίας δείγμα αποτελεί αυτό το πρόσωπο, έχω ενδιαφέρον. Ο κλέφτης και ο άνθρωπος είναι στο μυαλό μου ασυμφιλίωτα αντίθετα· διότι δεν είναι κανείς αληθινά άνθρωπος, αν είναι κλέφτης· απαξιώνει κανείς τον *άνθρωπο* ή την «*ανθρώπινη ιδιότητα*», όταν κλέβει. Εγκαταλείποντας το προσωπικό όφελος, πέφτει κανείς στη *φιλανθρωπία*, τη φιλικότητα προς τον άνθρωπο, η οποία συχνά παρανοείται σαν να ήταν αγάπη για τον άνθρωπο, για κάθε μεμονωμένο άνθρωπο, ενώ δεν είναι παρά αγάπη του ανθρώπου, της μη πραγματικής έννοιας, του στοιχειού. Όχι *τους ἀνθρώπους*, αλλά *τον ἄνθρωπον*[114] κλείνει ο φιλάνθρωπος στην καρδιά του. Σίγουρα, νοιάζεται για κάθε μεμονωμένο άνθρωπο, μόνον όμως επειδή θέλει να δει πραγματοποιημένο παντού το αγαπημένο του ιδεώδες.

Έτσι, τίποτε δεν λέγεται εδώ για τη μέριμνα για μένα, για σένα, για μας: αυτό θα ήταν προσωπικό συμφέρον και ανήκει στο κεφάλαιο της

«εγκόσμιας αγάπης». Η φιλανθρωπία είναι ουράνια, πνευματική, παπαδίστικη αγάπη. Ο *άνθρωπος* πρέπει να αποκατασταθεί σε μας, έστω κι αν πρέπει να χαθούμε εμείς οι φτωχοδιάβολοι. Είναι η ίδια παπαδίστικη αρχή όπως εκείνη η περίφημη *fiat justitia, pereat mundus* [ας απονεμηθεί δικαιοσύνη, έστω κι αν χαθεί ο κόσμος[115]]: ο άνθρωπος και η δικαιοσύνη είναι ιδέες, φαντάσματα, για την αγάπη των οποίων θυσιάζονται τα πάντα· συνεπώς, τα παπαδίστικα πνεύματα είναι τα «αυτοθυσιαζόμενα».

Όποιος καίγεται για τον άνθρωπο, δεν δείχνει καμιά προσοχή για τα πρόσωπα, όσο διαρκεί αυτός ο ενθουσιασμός, και πλέει σε ένα ιδεώδες, ιερό συμφέρον. *Ο* άνθρωπος δεν είναι φυσικά πρόσωπο, αλλά ένα ιδεώδες, ένα στοιχειό.

Στον άνθρωπο μπορούν να ανήκουν και να συνυπολογίζονται μόνον τα πιο διαφορετικά πράγματα. Αν βρίσκει κανείς ότι η βασική απαίτηση του ανθρώπου είναι η ευσέβεια, τότε γεννιέται η θρησκευτική παπαδοσύνη· αν βλέπει κανείς στον άνθρωπο την ηθικότητα, τότε σηκώνει το κεφάλι της η ηθική παπαδοσύνη. Τα παπαδίστικα πνεύματα των ημερών μας θέλουν γι' αυτό να κάνουν τα πάντα «θρησκεία»· μια «θρησκεία της ελευθερίας», «θρησκεία της ισότητας» κ.ο.κ.· και γι' αυτά, κάθε ιδέα γίνεται «ιερή υπόθεση», π.χ. ακόμη και η ιδιότητα του πολίτη, η πολιτική, η δημοσιότητα, η ελευθερία του τύπου, η δίκη με ενόρκους.

Τι σημαίνει τώρα «ανιδιοτέλεια» μ' αυτή την έννοια; Το να έχεις μόνο ένα ιδεώδες συμφέρον, μπροστά στο οποίο σβήνει κάθε προσοχή για το πρόσωπα!

Σ' αυτό το πράγμα εναντιώνεται το άκαμπτο κεφάλι του εγκόσμιου ανθρώπου, για αιώνες όμως νικιόταν τόσο όσο να λυγίσει τον απείθαρχο σβέρκο του και να «τιμήσει την ανώτερη δύναμη»· η παπαδοσύνη τον λύγισε. Μόλις κλόνιζε ο εγκόσμιος εγωιστής μια ανώτερη δύναμη, π.χ. τον νόμο της Παλαιάς Διαθήκης, τον πάπα της Ρώμης κ.ο.κ., αμέσως έπεφτε πάνω του μια δύναμη εφτά φορές ανώτερη, όπως η πίστη στη θέση του νόμου, ο μετασχηματισμός όλων των κοσμικών σε κληρικούς στη θέση του περιορισμένου σώματος του κλήρου κ.ο.κ. Του συνέβαινε το ίδιο μ' εκείνον τον κατεχόμενο (δαιμονιόληπτο), μέσα στον οποίο έμπαιναν εφτά διάβολοι τη στιγμή που νόμιζε πως είχε ελευθερωθεί από έναν[116].

Στο χωρίο που προανέφερα, η αστική τάξη δεν έχει κανέναν ιδεαλισμό κ.ο.κ. Αυτή, εξάλλου, συνωμότησε εναντίον της ιδεώδους συνέ-

τειας με την οποία ήθελε ο Ροβεσπιέρος να εφαρμόσει την αρχή. Το ένστικτο του συμφέροντός της τής έλεγε ότι η συνέπεια αυτή λίγο εναρμονιζόταν μ' αυτό που είχε στο μυαλό της, και ότι θα δρούσε εναντίον του εαυτού της αν ήθελε να προωθήσει τον ενθουσιασμό για την αρχή. Έπρεπε να φερθεί τόσο ανιδιοτελώς ώστε να εγκαταλείψει όλους τους σκοπούς της προκειμένου να κάνει να θριαμβεύσει μια τραγική θεωρία; Βέβαια, βολεύει τους παπάδες θαυμάσια όταν ο κόσμος ακούει τις εκκλήσεις τους, «πούλα τα πάντα και ακολούθησέ με» ή «πούλα ό,τι έχεις και δώσ' τα στους φτωχούς, και θα έχεις θησαυρούς στον ουρανό· και έλα, ακολούθησέ με[117]». Μερικοί αποφασισμένοι ιδεαλιστές υπακούουν σ' αυτό το κάλεσμα· οι περισσότεροι όμως δρουν όπως ο Ανανίας και η Σαπφείρα[118], διατηρώντας μια συμπεριφορά κατά το ήμισυ παπαδίστικη ή θρησκευτική και κατά το ήμισυ κοσμική, υπηρετώντας και τον Θεό και τον Μαμμωνά.

Δεν κατηγορώ την αστική τάξη για το ότι δεν θέλησε να αφήσει τους σκοπούς της να ματαιωθούν από τον Ροβεσπιέρο, δηλαδή για το ότι έβαλε τον εγωισμό της πόσο χώρο έπρεπε να αφήσει για την επαναστατική ιδέα. Μπορεί όμως να κατηγορήσει κανείς (αν η μομφή έχει κάποια θέση εδώ) εκείνους που άφησαν τα συμφέροντά τους να ματαιωθούν από τα συμφέροντα της αστικής τάξης. Ωστόσο, δεν θα μάθαιναν κι αυτοί αργά ή γρήγορα να καταλαβαίνουν ποιο ήταν το όφελός τους; Ο Αουγκούστ Μπέκερ[119] λέει: «Για να κερδίσεις τους παραγωγούς (τους προλετάριους), κατά κανένα τρόπο δεν αρκεί μια άρνηση των παραδοσιακών εννοιών του δικαίου. Δυστυχώς, οι άνθρωποι λίγο νοιάζονται για τη θεωρητική νίκη της ιδέας. Πρέπει να τους αποδείξει κανείς *ad oculos* [κατάφωρα] πώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί η νίκη αυτή πρακτικά στη ζωή[120].» Και: «Για να ασκήσεις επίδραση στους ανθρώπους, πρέπει να τους πιάσεις από τα πραγματικά τους συμφέροντα[121].» Αμέσως μετά, δείχνει πώς μια λεπτή χαλάρωση των ηθών εξαπλώνεται ήδη ανάμεσα στους χωρικούς μας, οι οποίοι προτιμούν να ακολουθούν τα πραγματικά συμφέροντά τους παρά τις εντολές της ηθικότητας.

Επειδή οι επαναστάτες παπάδες ή δάσκαλοι υπηρετούσαν τον άνθρωπο, έκοψαν τα κεφάλια των ανθρώπων. Οι επαναστάτες κοσμικοί ή ανίεροι δεν ένιωθαν μεγαλύτερη φρίκη στο να κόβουν κεφάλια, δεν νοιάζονταν όμως τόσο για τα ανθρώπινα δικαιώματα, δηλαδή τα δικαιώματα του ανθρώπου, όσο για τα δικά τους.

Πού οφείλεται όμως το ότι ο εγωισμός εκείνων που επιβεβαιώνουν

το προσωπικό συμφέρον και το συμβουλεύονται ανά πάσα στιγμή νικιέται πάντα από ένα παπαδίστικο ή δασκαλίστικο, δηλαδή ιδεώδες, συμφέρον; Στο ότι το πρόσωπό τους φαίνεται στους ίδιους υπερβολικά μικρό και ασήμαντο –όπως είναι πράγματι– για να μπορούν να έχουν αξιώσεις για τα πάντα και να επιβάλλονται πλήρως. Ένα σίγουρο σημάδι αυτού του πράγματος είναι το ότι οι ίδιοι σχίζονται σε δύο πρόσωπα, ένα αιώνιο και ένα πρόσκαιρο, και κάθε φορά μεριμνούν είτε για το ένα είτε για το άλλο, την Κυριακή για το αιώνιο, τις εργάσιμες μέρες για το πρόσκαιρο, με την προσευχή για το πρώτο, με την εργασία για το δεύτερο. Έχουν τον παπά μέσα τους, γι' αυτό δεν μπορούν να απαλλαγούν απ' αυτόν αλλά ακούν τον εαυτό τους μέσα τους να κηρύττει κάθε Κυριακή.

Πόσο αγωνίστηκαν και υπολόγισαν οι άνθρωποι για να *ανακαλύψουν* αυτές τις δυϊστικές ουσίες! Οι ιδέες διαδέχονταν η μια την άλλη, οι αρχές το ίδιο, τα συστήματα το ίδιο, και καμιά τους δεν μπορούσε μακροπρόθεσμα να εμποδίσει την εμφάνιση της αντίφασης του «εγκόσμιου» ανθρώπου, του λεγόμενου «εγωιστή». Δεν αποδεικνύει αυτό ότι όλες αυτές οι ιδέες ήταν πάρα πολύ ανήμπορες για να δεχτούν μέσα τους όλη τη θέλησή μου και να την ικανοποιήσουν; Ήταν και παρέμειναν εχθρικές, έστω κι αν η εχθρότητα παρέμενε κρυμμένη για μεγάλο διάστημα. Θα ισχύει το ίδιο και με την *αυτοκυριότητα*; Δεν είναι κι αυτή μια απόπειρα μεσολάβησης; Σ' όποια αρχή κι αν στραφώ, όπως σ' αυτήν του *λογικού*, οφείλω πάντα να την εγκαταλείψω. Ή μήπως μπορώ να είμαι πάντα ορθολογικός, να κανονίζω τα πάντα στη ζωή μου σύμφωνα με το λογικό; Μπορώ, βέβαια, να *πασχίζω* για την ορθολογικότητα, μπορώ να την *αγαπώ*, όπως μπορώ να αγαπώ τον Θεό και κάθε άλλη ιδέα. Μπορώ να είμαι φιλόσοφος, εραστής της σοφίας, όπως αγαπώ τον Θεό. Αυτό που αγαπώ όμως, αυτό για το οποίο πασχίζω, είναι μόνον η ιδέα μου, η σύλληψή μου, η σκέψη μου: είναι μέσα στην καρδιά μου, στο κεφάλι μου, είναι μέσα μου σαν την καρδιά, αλλά δεν είναι εγώ, εγώ δεν είμαι αυτό.

Στη δραστηριότητα των παπαδίστικων πνευμάτων ανήκει αυτό που συχνά ακούει κανείς να ονομάζεται «*ηθική επίδραση*».

Αυτή αρχίζει με την *ταπείνωση*, δεν είναι άλλο από την ίδια την ταπείνωση, το τσάκισμα και το λύγισμα του φρονήματος ώς κάτω στην *ταπεινότητα*. Αν εγώ φωνάξω κάποιον να τρέξει μακριά όταν ένας βράχος είναι έτοιμος να πέσει, δεν ασκώ καμιά ηθική επίδραση μ' αυτή την ειδοποίηση· αν πω στο παιδί, θα πεινάσεις αν δεν φας απ' αυ-

-ό που υπάρχει στο τραπέζι, αυτό δεν είναι ηθική επίδραση. Αν του πω όμως: θα προσεύχεσαι, θα τιμάς τους γονείς σου, θα σέβεσαι τον Εσταυρωμένο, θα λες την αλήθεια κτλ., διότι αυτό ταιριάζει στον άνθρωπο και είναι ο προορισμός του ή διότι αυτό είναι το θέλημα του Θεού, αυτή τη φορά ασκώ ηθική επίδραση: εδώ, ένας άνθρωπος οφείλει να λυγίσει μπροστά στην *κλήση* του ανθρώπου, οφείλει να είναι υπάκουος και να γίνει ταπεινός, οφείλει να εγκαταλείψει τη θέλησή του για μια ξένη, η οποία τίθεται σαν κανόνας και νόμος· οφείλει να χαμηλώσει μπροστά σε κάτι *ανώτερο*: αυτοεξευτελισμός. «Όποιος ταπεινώσει τον εαυτό του, θα ανυψωθεί[122].» Ναι, ναι, τα παιδιά πρέπει να οδηγηθούν έγκαιρα στην ευσέβεια, στη θεοσέβεια και στην εντιμότητα· ένα πρόσωπο καλής ανατροφής είναι ένας άνθρωπος στον οποίο έχουν *ενσταλάξει* και *αποτυπώσει*, του οποίου το μυαλό έχουν πιπιλίσει, στον οποίο έχουν κηρύξει και επιβάλλει «καλές αρχές».

Αν ανασηκώσει κανείς τους ώμους επ' αυτού, αμέσως οι καλοί ανοίγουν τα χέρια με απόγνωση και φωνάζουν: «Για τον Θεό όμως, αν δεν δώσουμε στα παιδιά καλά μαθήματα, θα πέσουν αμέσως στο ορθάνοιχτο στόμα της αμαρτίας και θα γίνουν άχρηστοι αλήτες!» Ησυχα, προφήτες της συμφοράς! Άχρηστοι με τη δική σας έννοια θα γίνουν σίγουρα· η έννοιά σας όμως είναι πολύ άχρηστη. Τα αναιδή παλιόπαιδα δεν θα παρασύρονται πια από τις φλυαρίες και τα κλαψουρίσματά σας και δεν θα έχουν καμία συμπάθεια για όλες τις τρέλες που σας ενθουσίαζαν και σας έκαναν να μωρολογείτε αφ' ότου θυμούνται οι άνθρωποι: θα καταργήσουν το κληρονομικό δίκαιο, δηλαδή δεν θα θέλουν να κληρονομήσουν τις ηλιθιότητές σας, όπως τις κληρονομήσατε εσείς από τους προγόνους σας· θα ξεπαστρέψουν το *προπατορικό αμάρτημα*. Αν τους διατάξετε: «Σκύψτε μπροστά στο Ύψιστο», θα απαντήσουν: «Αν αυτό θέλει να μας κάνει να σκύψουμε, ας έρθει εδώ το ίδιο κι ας το κάνει· εμείς τουλάχιστον δεν θα σκύψουμε οικειοθελώς.» Κι αν τους απειλήσετε με την οργή του και τις τιμωρίες που θα τους επιβάλλει, θα το πάρουν σαν να τους απειλείτε με τον μπαμπούλα. Αν δεν καταφέρετε πια να τους προκαλέσετε φόβο για τα φαντάσματα, τότε η κυριαρχία των φαντασμάτων θα πάρει τέλος και τα παραμύθια της γιαγιάς δεν θα βρίσκουν πια *–πίστη*.

Και δεν είναι ακριβώς πάλι οι φιλελεύθεροι αυτοί που πιέζουν για καλή εκπαίδευση και βελτίωση του εκπαιδευτικού συστήματος; Διότι, πώς θα μπορούσε να εμφανιστεί δίχως την πειθαρχία ο φιλελευθερισμός τους, η «ελευθερία τους μέσα στα όρια του νόμου»; Ακόμη κι

αν δεν εκπαιδεύουν ακριβώς στον φόβο του Θεού, απαιτούν, μολαταύτα, αυστηρότερα τον *φόβο του ανθρώπου*, και αφυπνίζουν με την πειθαρχία τον «ενθουσιασμό για την αληθινά ανθρώπινη κλήση».

* * *

Πέρασε πολύς καιρός από την εποχή κατά την οποία οι άνθρωποι ήταν ικανοποιημένοι με την ψευδαίσθηση ότι κατείχαν την αλήθεια, χωρίς να σκέφτονται σοβαρά αν θα έπρεπε να είναι οι ίδιοι ίσως αληθινοί για να κατέχουν την αλήθεια. Η εποχή αυτή ήταν ο *Μεσαίωνας*. Με την κοινή συνείδηση –δηλαδή αυτήν που ασχολείται με πράγματα, που έχει δεκτικότητα μόνο για πράγματα ή γι' αυτό που είναι αισθητό και επηρεάζον τις αισθήσεις– νόμιζαν πως συλλάμβαναν αυτό που δεν έχει σχέση με πράγματα και δεν είναι αντιληπτό από τις αισθήσεις. Όπως κανείς εξασκεί το μάτι του για να δει το πιο μακρινό ή με κόπο το χέρι του ώσπου να φτάσει σε επαρκή δεξιότητα για να πιέζει τα πλήκτρα σωστά, έτσι κι αυτοί παίδεψαν τον εαυτό τους με τους πιο ποικίλους τρόπους, προκειμένου να γίνουν ικανοί να δεχτούν μέσα τους πλήρως το υπεραισθητό. Αυτό όμως που παίδευαν ήταν μόνον ο αισθητός άνθρωπος, η κοινή συνείδηση, η λεγόμενη πεπερασμένη ή αντικειμενική σκέψη. Καθώς η σκέψη αυτή, η διάνοια αυτή, την οποία διαβάλλει ο Λούθηρος με το όνομα του λογικού, είναι ανίκανη να καταλάβει το θεϊκό, το παίδεμά της συνέβαλε στην κατανόηση της αλήθειας ακριβώς τόσο όσο θα μάθαιναν τα πόδια κάποιου να παίζουν φλάουτο, αν αυτός τα ασκούσε χρόνο με το χρόνο στο χορό, με την ελπίδα ότι θα μάθαιναν φλάουτο. –Ο Λούθηρος, με τον οποίο τελειώνει ο λεγόμενος Μεσαίωνας, ήταν ο πρώτος που κατάλαβε ότι ο ίδιος ο άνθρωπος έπρεπε να γίνει κάτι άλλο απ' ό,τι ήταν, αν ήθελε να καταλάβει την αλήθεια: έπρεπε να γίνει τόσο αληθινός όσο η ίδια η αλήθεια. Μόνον εκείνος που έχει ήδη ενταγμένη την αλήθεια στην πίστη του, μόνον εκείνος που *πιστεύει* σ' αυτήν, μπορεί να πάρει μέρος σ' αυτήν· μόνον ο πιστός τη βρίσκει προσπελάσιμη και ερευνά τα βάθη της. Μόνον το όργανο του ανθρώπου που είναι ικανό να φυσήσει μπορεί να αποκτήσει την περαιτέρω ικανότητα να παίζει φλάουτο, και μέτοχος της αλήθειας μπορεί να γίνει μόνον όποιος έχει το σωστό όργανο γι' αυτήν. Όποιος είναι ικανός να σκέφτεται μόνον ό,τι είναι αισθητό, το αντικειμενικό, αφορών τα πράγματα, φαντάζεται την αλήθεια μόνον ως κάτι που αφορά τα πράγματα. Η αλήθεια όμως εί-

ναι πνεύμα, κάτι εντελώς ασύλληπτο από τις αισθήσεις, και συνεπώς μόνον για την «ανώτερη συνείδηση», όχι για την «προσανατολισμένη στο γήινο».

Συνεπώς, με τον Λούθηρο εμφανίζεται η άποψη ότι η αλήθεια, επειδή είναι *σκέψη*, είναι μόνο για τον *σκεπτόμενο* άνθρωπο. Κι αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος πρέπει να υιοθετήσει στο εξής μια κυριολεκτικά άλλη σκοπιά, την ουράνια, πιστεύουσα, επιστημονική ή τη σκοπιά της *σκέψης* έναντι του αντικειμένου της –την *σκέψη*–, τη σκοπιά του πνεύματος έναντι του πνεύματος. Άρα: μόνον το όμοιο αναγνωρίζει το όμοιο! «Είσαι όμοιος με το πνεύμα, το οποίο καταλαβαίνεις[123].»

Επειδή ο προτεσταντισμός έσπασε τη μεσαιωνική ιεραρχία, μπόρεσε να ριζώσει η γνώμη ότι αυτό που έσπασε ήταν η ιεραρχία γενικά, και παραγνωρίστηκε εντελώς το ότι ο προτεσταντισμός ήταν ακριβώς μια «μεταρρύθμιση», άρα μια ανανέωση της απαρχαιωμένης ιεραρχίας. Η μεσαιωνική ιεραρχία ήταν αδύναμη, διότι ήταν υποχρεωμένη να αφήσει όλη τη μπορετή βαρβαρότητα του ανίερου να υπάρχει ανενόχλητη πλάι της. Η Μεταρρύθμιση ήταν η πρώτη που εδραίωσε τη δύναμη της ιεραρχίας. Ο Μπρούνο Μπάουερ πιστεύει: «Όπως η Μεταρρύθμιση ήταν κυρίως η αφηρημένη απόσπαση της θρησκευτικής αρχής από την τέχνη, το κράτος και την επιστήμη, κι έτσι η απελευθέρωσή της απ' αυτές τις δυνάμεις με τις οποίες ήταν δεμένη κατά τις απαρχές της Εκκλησίας και στην ιεραρχία του Μεσαίωνα, έτσι και τα θεολογικά και εκκλησιαστικά κινήματα που προέκυψαν από τη Μεταρρύθμιση είναι μόνον η συνεπής πραγματοποίηση αυτής της αφαίρεσης της θρησκευτικής αρχής από τις άλλες δυνάμεις της ανθρώπινης ιδιότητας[124].» Εγώ, όμως, θεωρώ ότι ακριβώς το αντίθετο είναι το σωστό, και νομίζω ότι η κυριαρχία των πνευμάτων ή ελευθερία του πνεύματος (πράγμα που είναι το ίδιο), ποτέ άλλοτε δεν ήταν τόσο περιεκτική και παντοδύναμη, επειδή η τωρινή, αντί να αποσπάσει τη θρησκευτική αρχή από την τέχνη, το κράτος, και την επιστήμη, απέσπασε μάλλον αυτές τις τελευταίες από την εγκοσμιότητα, τις ανέβασε στο «βασίλειο του πνεύματος» και τις έκανε θρησκευτικές.

Δίκαια τοποθετήθηκαν πλάι πλάι ο Λούθηρος και ο Ντεκάρτ με το «όποιος πιστεύει είναι Θεός» του πρώτου και το «σκέπτομαι, άρα υπάρχω» (*cogito, ergo sum*) του δεύτερου. Ο ουρανός του ανθρώπου είναι η *σκέψη* –το πνεύμα. Όλα μπορούν να του τα πάρουν, εκτός από τη σκέψη, εκτός από την πίστη. Μια *καθορισμένη* πίστη, όπως η πίστη στον Δία, στην Αστάρτη[125], στον Ιεχωβά, στον Αλλάχ κ.ο.κ. μπορεί να

καταστραφεί, αλλά η ίδια η πίστη είναι ακατάστρεπτη. Στη σκέψη βρίσκεται η ελευθερία. Αυτό που χρειάζομαι και αυτό για το οποίο πεινώ δεν μου απονέμεται πια από καμιά χάρη, ούτε από την Παρθένο Μαρία ούτε από τη μεσολάβηση των αγίων ούτε από την Εκκλησία που λύνει και δένει, αλλά το εξασφαλίζω μόνος μου στον εαυτό μου. Κοντολογίς, το Είναι μου (το *sum*) είναι μια ζωή στον ουρανό της σκέψης, του πνεύματος, ένα *cogitare*. Εγώ ο ίδιος όμως δεν είμαι τίποτε άλλο από πνεύμα, από σκεπτόμενο (κατά τον Ντεκάρτ) πνεύμα, από πιστεύον (κατά τον Λούθηρο) πνεύμα. Το σώμα μου, αυτό δεν είμαι εγώ· η σάρκα μου μπορεί να *υποφέρει* από επιθυμίες ή βάσανα. Εγώ δεν είμαι η σάρκα μου, αλλά είμαι *πνεύμα*, μόνον πνεύμα.

Η σκέψη αυτή διατρέχει την ιστορία της Μεταρρύθμισης ώς σήμερα.

Από τον Ντεκάρτ και εξής, πρώτη η νεότερη φιλοσοφία προσπάθησε σοβαρά να δώσει στον χριστιανισμό την πλήρη του αποτελεσματικότητα, κάνοντας την «επιστημονική συνείδηση» μόνη αληθινή και έγκυρη συνείδηση. Γι' αυτό αρχίζει με την απόλυτη *αμφιβολία*, με το *dubitare*, με τη «συντριβή» της κοινής συνείδησης, με την απόρριψη κάθε πράγματος που δεν είναι νομιμοποιημένο από το «πνεύμα», τη «σκέψη». Για τη φιλοσοφία αυτή, η *φύση*, η γνώμη των ανθρώπων, οι «ανθρώπινοι κανόνες» τους δεν αξίζουν τίποτε, και δεν ησυχάζει ώσπου να εισάγει το λογικό στα πάντα και να μπορέσει να πει: «Το πραγματικό είναι το ορθολογικό, και μόνον το ορθολογικό είναι το πραγματικό[126]». Έτσι οδήγησε τελικά το πνεύμα, το λογικό, στη νίκη, και όλα είναι πνεύμα, επειδή όλα είναι ορθολογικά· τόσο ολόκληρη η φύση όσο και οι πιο διεστραμμένες σκέψεις των ανθρώπων περιέχουν λογικό· διότι «τα πάντα πρέπει να βοηθούν για το καλύτερο», δηλαδή να οδηγούν στη νίκη του λογικού.

Το *dubitare* του Ντεκάρτ περιέχει την κατηγορηματική έκφραση ότι μόνο το *cogitare*, η σκέψη, το πνεύμα *–υπάρχει*. Μια πλήρης ρήξη με την «κοινή» συνείδηση, η οποία αποδίδει πραγματικότητα σε *ανορθολογικά πράγματα*! Μόνο το ορθολογικό υπάρχει, μόνο το πνεύμα υπάρχει! Αυτή είναι η αρχή της νεότερης φιλοσοφίας, η αυθεντικά χριστιανική. Αν ο Ντεκάρτ διαχώριζε ήδη αυστηρά το σώμα από το πνεύμα, ο Γκαίτε λέει: «το πνεύμα είναι αυτό που χτίζει το σώμα[127]».

Αυτή η ίδια φιλοσοφία όμως, η χριστιανική, δεν καταφέρνει να απαλλαγεί από το ορθολογικό, και γι' αυτό πολεμά με ζήλο το «απλώς υποκειμενικό», τις «φαντασιώσεις, τα τυχαία, το αυθαίρετο» κ.ο.κ. Αυτό που θέλει είναι να γίνεται ορατό το θεϊκό σε όλα τα πράγματα,

και κάθε συνείδηση να γίνει γνώση του θεϊκού, και ο άνθρωπος να βλέπει παντού τον Θεό· ο Θεός όμως δεν υπάρχει ποτέ χωρίς τον *διάβολο*.

Γι' αυτό, δεν πρέπει να ονομάζουμε φιλόσοφο εκείνον που, ενώ έχει τα μάτια του ανοιχτά στα πράγματα του κόσμου, διαυγή και αθάμπωτη ματιά, ορθή κρίση για τον κόσμο, δεν βλέπει στον κόσμο παρά μόνο τον κόσμο, στα αντικείμενα μόνο τα αντικείμενα, κοντολογίς τα πάντα πεζά, έτσι όπως είναι. Φιλόσοφος είναι μόνον εκείνος που βλέπει, υποδεικνύει και αποδεικνύει μέσα στον κόσμο τον ουρανό, μέσα στο γήινο το υπεργήινο, μέσα στο εγκόσμιο το *θεϊκό*. Ο πρώτος μπορεί να είναι όσο σοφός θέλετε, αλλά ισχύει το εξής: «Αυτό που δεν βλέπει καμιά διάνοια σοφού, το ασκεί απλά μια παιδική ψυχή[128].» Αυτή η παιδική ψυχή, αυτό το μάτι για το θεϊκό είναι αυτό που κάνει τον φιλόσοφο. Ο πρώτος έχει μόνο μια «κοινή» συνείδηση, όποιος όμως γνωρίζει το θεϊκό και ξέρει να μιλήσει γι' αυτό έχει «επιστημονική» συνείδηση. Γι' αυτό έδιωξαν τον Μπέικον[129] από το βασίλειο των φιλοσόφων. Κι αυτό που ονομάζεται αγγλική φιλοσοφία δεν φαίνεται να έχει ξεπεράσει τις ανακαλύψεις εκείνων που ονομάζονται «ανοιχτά μυαλά», όπως ο Μπέικον και ο Χιουμ[130]. Οι Άγγλοι δεν μπόρεσαν να ανυψώσουν σε φιλοσοφική σημασία την απλότητα της παιδικής ψυχής, δεν ήξεραν να φτιάξουν φιλοσόφους από παιδικές ψυχές. Μ' άλλα λόγια, η φιλοσοφία τους δεν μπόρεσε να γίνει *θεολογική ή θεολογία*, κι όμως η φιλοσοφία μπορεί πραγματικά να *αναπτυχθεί μέχρι τέλους* και να ολοκληρωθεί μόνον ως θεολογία. Η θεολογία είναι το πεδίο της τελευταίας μάχης της. Ο Μπέικον δεν σκοτιζόταν για θεολογικά ζητήματα και κύρια σημεία.

Η γνώση έχει ως αντικείμενο τη ζωή. Η γερμανική σκέψη προσπαθεί περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη να φτάσει στις απαρχές και στις πηγές της ζωής και δεν βλέπει τη ζωή ώσπου να τη δει μέσα στην ίδια τη γνώση. Το *cogito, ergo sum* [σκέπτομαι, άρα υπάρχω] του Ντεκάρτ έχει το νόημα: ζει κανείς μόνον όταν σκέφτεται. Σκεπτόμενη ζωή σημαίνει: «πνευματική ζωή»! Ζει μόνο το πνεύμα, η ζωή του είναι η αληθινή ζωή. Ομοίως, στη φύση υπάρχουν μόνον οι «αιώνιοι νόμοι», το πνεύμα ή το λογικό της φύσης είναι η αληθινή της ζωή. Στον άνθρωπο, όπως και στη φύση, ζει μόνον η σκέψη· όλα τα άλλα είναι νεκρά! Σ' αυτή την αφαίρεση, στη ζωή των γενικοτήτων οφείλει να καταλήξει η ιστορία του πνεύματος. Ζει μόνον ο Θεός, που είναι πνεύμα. Το μόνο που ζει είναι το φάντασμα.

Πώς μπορεί κανείς να προσπαθήσει να ισχυριστεί για τη νεότερη φιλοσοφία ή εποχή ότι έφεραν την ελευθερία, ελευθερώνοντάς μας από τη δύναμη της αντικειμενικότητας; Ή μήπως είμαι εγώ ελεύθερος από έναν δεσπότη όταν δεν φοβάμαι τον προσωπικό δυνάστη, αλλά κάθε προσβολή του σεβασμού που φαντάζομαι ότι του οφείλω; Το ίδιο ισχύει και για τη νεότερη εποχή. Αυτή μόνο μετέτρεψε τα *υπάρχοντα* αντικείμενα, τον πραγματικό δυνάστη κ.ο.κ., σε αντικείμενα *που έχουν συλληφθεί*, σε *έννοιες*, μπροστά στις οποίες όχι μόνο δεν χάθηκε ο παλιός σεβασμός, αλλά εντάθηκε. Ακόμη κι αν οι άνθρωποι έγραψαν στα παλιά τους τα παπούτσια τον Θεό και τον διάβολο υπό την παλιά τους χονδροειδή πραγματικότητα, έδωσαν εξίσου μεγάλη προσοχή στις έννοιές τους. «Απαλλάχτηκαν από τον Κακό, αλλά το κακό έμεινε[131].» Αφότου πάρθηκε η απόφαση να μην αφήνει κανείς πια το υπάρχον και το απτό να του επιβάλλεται, δεν δίσταζε και πολύ να εξεγερθεί εναντίον του υπάρχοντος κράτους και των υπαρχόντων νόμων· ποιος θα τολμούσε όμως να αμαρτήσει εναντίον της *έννοιας* του κράτους, να μην υποταχθεί στην *έννοια* του νόμου; Κι έτσι έμεινε «πολίτης» και «πιστός στο νόμο», νομιμόφρων άνθρωπος· και μάλιστα φανταζόταν ότι ήταν τόσο πιο πιστός στο νόμο όσο πιο ορθολογικά καταργούσε τον προηγούμενο ελαττωματικό νόμο για να διακονήσει το «πνεύμα του νόμου». Κατ' αυτό τον τρόπο, τα αντικείμενα υπέστησαν απλώς μια αλλαγή μορφής· αλλά τα πρωτεία και η υπεροχή τους διατηρήθηκαν· κοντολογίς, έμενε κανείς κολλημένος στην υπακοή και στην «κατάσταση του κατεχόμενου», ζούσε μέσα στη *σκέψη*, και είχε ένα αντικείμενο, για το οποίο σκεφτόταν, το οποίο σεβόταν και μπροστά στο οποίο ένιωθε δέος και φόβο. Δεν έκανε τίποτε άλλο από το να μετασχηματίσει τα *πράγματα* σε *παραστάσεις* για τα πράγματα, σε σκέψεις και έννοιες, κι έτσι η *εξάρτησή* του γινόταν όλο και πιο εσωτερική και αδιάλυτη. Έτσι, δεν είναι δύσκολο π.χ. να χειραφετηθεί κανείς από τις εντολές των γονέων ή να αποσπαστεί από τις παραινέσεις του θείου και της θείας, από τις παρακλήσεις του αδελφού και της αδελφής· αλλά η αποποιημένη υπακοή εύκολα μπαίνει στη συνείδησή του, και όσο λιγότερο υποχωρεί αυτός στις ατομικές απαιτήσεις, επειδή τις θεωρεί ανορθολογικές, αφού πρώτα τις έχει εξετάσει ορθολογικά, με βάση το λογικό του, τόσο περισσότερο συνειδητά εμμένει στην υιική στοργή, στην αγάπη της οικογένειας, και τόσο περισσότερο δύσκολο του είναι να συγχωρήσει τον εαυτό του για ένα παράπτωμα σε βάρος της *παράστασης* που έχει

σχηματίσει για την οικογενειακή αγάπη και το καθήκον της υιικής στοργής. Απελευθερωμένος από την εξάρτηση από την υπάρχουσα οικογένεια, πέφτει στην πιο δεσμευτική εξάρτηση από την έννοια της οικογένειας: κυριαρχείται από το πνεύμα της οικογένειας. Η αποτελούμενη από Χανς, Γκρέτε κ.ο.κ. υπάρχουσα οικογένεια, της οποίας η κυριαρχία έχει γίνει ανίσχυρη, είναι τώρα εσωτερικευμένη, καθώς έχει μείνει ως «οικογένεια» γενικά, στην οποία εφαρμόζει κανείς την παλιά ρήση, «πρέπει να πειθαρχούμε στον Θεό παρά στον άνθρωπο[132]», που σημαίνει εδώ: «Δεν μπορώ βέβαια να συμβιβαστώ με τις α-νόητες απαιτήσεις σας, αλλά παραμένετε, ως «οικογένειά» μου, το αντικείμενο της αγάπης και της φροντίδας μου.» Διότι «η οικογένεια» είναι ιερή έννοια, την οποία δεν πρέπει ποτέ να προσβάλλει το άτομο. –Κι αυτή η οικογένεια, η εσωτερικευμένη και απαισθητοποιημένη σε σκέψη, σε παράσταση, θεωρείται τώρα το «ιερό», του οποίου η δεσποτεία είναι δέκα φορές πιο οδυνηρή, επειδή κάνει θόρυβο μέσα στη συνείδησή μου. Η δεσποτεία αυτή σπάζει μόνον όταν και η παράσταση της οικογένειας γίνεται *μηδέν* για μένα. Τα χριστιανικά λόγια: «Τι κοινό υπάρχει ανάμεσα σε σένα και μένα, γυναίκα[133];», «Διότι ήλθα να χωρίσω τον γιο εναντίον του πατέρα του και τη θυγατέρα εναντίον της μητέρας της[134]», και άλλα, συνοδεύονται από μια αναφορά στην ουράνια ή αληθινή οικογένεια και δεν σημαίνουν κάτι περισσότερο από την απαίτηση του κράτους, στην περίπτωση μιας σύγκρουσης μεταξύ αυτού και της οικογένειας, να υπακούμε στις διαταγές του.

Η περίπτωση της ηθικότητας είναι παρόμοια με της οικογένειας. Πολλοί απαλλάσσονται εύκολα από τα ήθη, αλλά πολύ δύσκολα από την παράσταση «ηθικότητα». Η ηθικότητα είναι η «ιδέα» των ηθών, η πνευματική τους δύναμη, η δύναμή τους πάνω στη συνείδηση· αντίθετα, τα ήθη είναι πολύ υλικά για να κυριαρχήσουν πάνω στο πνεύμα, και δεν δεσμεύουν έναν «πνευματικό» άνθρωπο, έναν λεγόμενο ανεξάρτητο, ένα «ελεύθερο πνεύμα».

Ο προτεστάντης ας κάνει ό,τι θέλει, η «αγία γραφή», ο «λόγος του Θεού» παραμένει ιερός γι' αυτόν. Για όποιον έπαψε αυτό να είναι «ιερό», αυτός έπαψε να είναι –προτεστάντης. Μαζί μ' αυτό όμως, παραμένει γι' αυτόν επίσης ιερό καθετί που «θεσπίζεται» μέσω του ιερού, οι δημόσιες αρχές που διορίζονται από τον Θεό κ.ο.κ. Για τον προτεστάντη, αυτά τα πράγματα παραμένουν αδιάλυτα, απροσπέλαστα, «υπεράνω πάσης αμφιβολίας»· και επειδή η *αμφιβολία*, η ο-

ποία στην πράξη γίνεται τράνταγμα, είναι ό,τι πιο δικό του έχει ο άνθρωπος, αυτά τα πράγματα μένουν «πάνω απ' αυτόν». Όποιος δεν μπορεί να *απαλλαχτεί* απ' αυτά, θα τα *–πιστέψει*· διότι το να πιστεύεις σ' αυτά σημαίνει να *είσαι δεσμευμένος* απ' αυτά. Λόγω του ότι στον προτεσταντισμό η *πίστη* έγινε εσωτερική, έγινε εσωτερική και η *υποτέλεια*: οι άνθρωποι πήραν μέσα τους αυτά τα ιερά πράγματα, τα έμπλεξαν με όλες τις σκέψεις και τις προσπάθειές τους, τα έκαναν «*ζήτημα συνείδησης*», έπλασαν απ' αυτά ένα «*ιερό καθήκον*» για τους *ίδιους*. Έτσι, αυτό από το οποίο δεν μπορεί να απαλλαχτεί η προτεσταντική συνείδηση είναι ιερό γι' αυτήν, και η *ευσυνειδησία* προσδιορίζει σαφέστερα τον χαρακτήρα της.

Ο προτεσταντισμός έκανε πραγματικά τον άνθρωπο «κράτος που το κυβερνά η μυστική αστυνομία». Ο σπιούνος και ωτακουστής «συνείδηση» παρακολουθεί κάθε κίνηση του πνεύματος, και κάθε πράξη και σκέψη είναι γι' αυτόν «ζήτημα συνείδησης», δηλαδή δουλειά της αστυνομίας. Αυτός ο διαχωρισμός του ανθρώπου σε «φυσική ενόρμηση» και «συνείδηση» (εσωτερική πλέμπα και εσωτερική αστυνομία) είναι ο προτεστάντης. Το λογικό της Βίβλου (στη θέση του καθολικού[135] «λογικού της εκκλησίας») θεωρείται ιερό, κι αυτό το αίσθημα και επίγνωση ότι το ρήμα της Βίβλου είναι ιερό ονομάζεται *–συνείδηση*. Έτσι λοιπόν «εισορμά στη συνείδηση» κάποιου η ιερότητα. Αν δεν ελευθερωθεί κανείς από τη συνείδηση, μπορεί όντως να δρα ασυνείδητα, ποτέ όμως άνευ συνείδησης.

Ο καθολικός μένει ικανοποιημένος όταν εκπληρώνει τη *διαταγή*· ο προτεστάντης δρα σύμφωνα με την «καλύτερη κρίση και συνείδησή» του. Ο καθολικός είναι *μόνον κοσμικός*· ο προτεστάντης *κληρικός*. Αυτή είναι η πρόοδος της εποχής της Μεταρρύθμισης πέρα από τον Μεσαίωνα, και συγχρόνως η κατάρα της –το ότι το *πνευματικό* ολοκληρώθηκε.

Τι άλλο ήταν η ιησουίτικη ηθική από μια συνέχιση της πώλησης συγχωροχαρτιών; Μόνον που ο ελαφρωμένος από το βάρος των αμαρτιών του κέρδισε τώρα μια *επίγνωση* της άφεσης αμαρτιών, και πείστηκε πόσο πραγματικά του είχαν αφαιρεθεί οι αμαρτίες, διότι στη μια ή στην άλλη ιδιαίτερη περίπτωση (περιπτωσιολογία) δεν είχε διαπράξει καμιά αμαρτία. Η πώληση συγχωροχαρτιών είχε καταστήσει επιτρεπτές όλες τις αμαρτίες και τις παραβιάσεις και είχε αποσιωπήσει κάθε κίνηση της συνείδησης. Όλη η αισθητότητα μπορούσε να βασιλεύει, αρκεί να αγοραζόταν από την εκκλησία. Αυτή η εύνοια προς

την αισθητότητα συνεχίστηκε από τους ιησουΐτες, ενώ οι αυστηρών ηθών, σκοτεινοί, φανατικοί, μετανοούντες, μεταμελημένοι, προσευχόμενοι προτεστάντες (ως αληθινοί εκπληρωτές του χριστιανισμού) αναγνώριζαν μόνον τον διανοητικό και ιερατικό άνθρωπο. Ο καθολικισμός, και ιδιαίτερα οι ιησουΐτες, βοήθησαν τον εγωισμό μ' αυτό τον τρόπο, έβρισκαν αθέλητους και ασύνειδους οπαδούς μέσα στον ίδιο τον προτεσταντισμό, και μας έσωσαν από τη διαφθορά και την καταστροφή που προκαλούσε η *αισθητότητα*. Μολαταύτα, το προτεσταντικό πνεύμα απλώνει την κυριαρχία του ολοένα περισσότερο, και επειδή το ιησουΐτικο πνεύμα αντιπροσωπεύει δίπλα σ' αυτό –το «θεϊκό»– μόνον το αδιαχώριστο από κάθε θεϊκό «διαβολικό», δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί πουθενά από μόνο του, αλλά πρέπει να παρακολουθεί και να βλέπει πώς νικά στη Γαλλία π.χ. ο φιλισταϊσμός του προτεσταντισμού[136] και πώς είναι το πνεύμα στην κορυφή.

Ο προτεσταντισμός δέχεται φιλοφρονήσεις συνήθως για το ότι ξανάδωσε υπόληψη στο κοσμικό, όπως στον γάμο, το κράτος κ.ο.κ. Το ίδιο το κοσμικό όμως ως κοσμικό, το ανίερο, του είναι ακόμη πιο αδιάφορο απ' ό,τι στον καθολικισμό, ο οποίος αφήνει τον ανίερο κόσμο να υπάρχει, και μάλιστα απολαμβάνει τις ηδονές του, ενώ ο ορθολογικός, συνεπής προτεστάντης προσπαθεί να εκμηδενίσει ολοσχερώς το κοσμικό, και τούτο απλώς *καθαγιάζοντάς το*. Έτσι, ο γάμος απογυμνώθηκε από τη φυσικότητά του, επειδή έγινε ιερός, όχι με την έννοια του καθολικού μυστηρίου, όπου απλώς δέχεται τον καθαγιασμό του από την εκκλησία κι έτσι είναι μη ιερός κατά βάθος, αλλά με την έννοια ότι είναι κάτι ιερό από μόνο του, μια ιερή σχέση. Το ίδιο ισχύει και για το κράτος κ.ο.κ. Παλιότερα, ο ίδιος ο πάπας καθαγίαζε και έδινε την ευλογία του στο κράτος και στους ηγέτες του· τώρα το κράτος είναι ιερό από μόνο του, η μεγαλειότητα είναι ιερή, δίχως να χρειάζεται την ευλογία του ιερέα. Η τάξη της φύσης, ή φυσικός νόμος, γενικά καθαγιάστηκε ως «διαταγή του Θεού». Έτσι, διαβάζουμε π.χ. στην Ομολογία Πίστης του Άουγκσμπουργκ[137]: «Έτσι, εμμένουμε σ' αυτό που είπαν ορθά και δίκαια οι νομοδιδάσκαλοι: ότι το να είναι μαζί ο άντρας και η γυναίκα είναι φυσικό δικαίωμα. Τώρα, αν είναι αυτό *φυσικό δικαίωμα, τότε είναι διαταγή του Θεού*, συνεπώς φυτεμένο στη φύση και συνεπώς επίσης *θεϊκό* δικαίωμα.» Και δεν είναι τίποτε άλλο από φωτισμένος προτεσταντισμός η δήλωση του Φόυερμπαχ ότι οι ηθικές σχέσεις είναι ιερές, όχι βέβαια ως διαταγή του Θεού αλλά, αντίθετα, για χάρη του *πνεύματος* που κατοικοεδρεύει σ'

αυτές; «Ο γάμος όμως –φυσικά ως ελεύθερος δεσμός αγάπης– είναι *ιερός από μόνος του*, μέσω της φύσης του δεσμού που συνάπτεται εδώ. Ο μόνος *θρησκευτικός* γάμος είναι ο *αληθινός*, αυτός που αντιστοιχεί στην *ουσία* του γάμου και της αγάπης. Το ίδιο ισχύει για όλες τις ηθικές σχέσεις. Είναι *ηθικές*, καλλιεργούνται με ηθική έννοια, μόνον όταν θεωρούνται *θρησκευτικές από μόνες τους*. Η αληθινή φιλία υπάρχει μόνον εκεί όπου τα όριά της διατηρούνται με θρησκευτική ευσυνειδησία, με την ίδια ευσυνειδησία με την οποία ο πιστός προασπίζει την αξιοπρέπεια του Θεού του. Η φιλία είναι και πρέπει να είναι για σένα ιερή, ιερή η ιδιοκτησία, ιερός ο γάμος, ιερό το καλό κάθε ανθρώπου, αλλά ιερό *καθ' εαυτό και δι' εαυτό*[138].»

Αυτό είναι πολύ ουσιώδες σημείο. Στον καθολικισμό, το κοσμικό μπορεί όντως να *καθαγιαστεί* ή να *καταστεί ιερό*, δεν είναι όμως ιερό δίχως αυτή την ιερατική ευλογία· στον προτεσταντισμό, αντίθετα, οι κοσμικές σχέσεις είναι ιερές *από μόνες τους*, ιερές από την απλή ύπαρξή τους. Στον καθαγιασμό μέσω του οποίου απονέμεται ιερότητα αντιστοιχεί ακριβώς το ιησουΐτικο αξίωμα «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα». Κανένα μέσο δεν είναι ιερό ή ανίερο από μόνο του, αλλά η σχέση του με την εκκλησία, η χρήση του από την εκκλησία, το αγιάζει. Η βασιλοκτονία ανακηρύχτηκε ως τέτοιο· αν γινόταν για το καλό της εκκλησίας, μπορούσε να είναι σίγουρη ότι θα αγιαζόταν από την εκκλησία, έστω κι αν η καθαγίαση δεν γινόταν δημόσια. Για τον προτεστάντη, η μεγαλειότητα είναι ιερή· για τον καθολικό, μόνον εκείνη η μεγαλειότητα που καθαγιάζεται από τον ποντίφικα μπορεί να θεωρηθεί τέτοια· και θεωρείται τέτοια απ' αυτόν μόνον επειδή ο πάπας, έστω κι αν δεν προβαίνει σε κάποια ειδική πράξη, της απονέμει αυτή την ιερότητα μια για πάντα. Αν απέσυρε αυτός την καθαγίασή του, ο βασιλιάς θα έμενε για τον καθολικό μόνον ένας «κοσμικός ή λαϊκός άνθρωπος», ένας «ακαθαγίαστος».

Αν ο προτεστάντης ψάχνει να βρει μια ιερότητα μέσα στο ίδιο το αισθητό, για να εξαρτάται μετά μόνον από το ιερό, ο καθολικός προσπαθεί να απελάσει το αισθητό σε μια ξεχωριστή περιοχή, όπου αυτό διατηρεί, όπως και η υπόλοιπη φύση, την αξία του για τον εαυτό του. Η καθολική εκκλησία εξάλειψε τον κοσμικό γάμο από την καθαγιασμένη νομοκατεστημένη της τάξη και απέσπασε τους δικούς της από την κοσμική οικογένεια· η προτεσταντική εκκλησία ανακήρυξε ιερό τον γάμο και τον οικογενειακό δεσμό, και συνεπώς όχι ανάρμοστο για τους κληρικούς της.

Ένας ιησουΐτης μπορεί, ως καλός καθολικός, να αγιάσει τα πάντα. Χρειάζεται π.χ. να πει απλώς στον εαυτό του: «Εγώ ως ιερέας είμαι απαραίτητος στην εκκλησία, αλλά την υπηρετώ με περισσότερο ζήλο όταν ικανοποιώ όπως πρέπει τις επιθυμίες μου· συνεπώς, θα αποπλανήσω αυτό το κορίτσι, θα δηλητηριάσω τον τάδε εχθρό μου κ.ο.κ.· ο σκοπός μου είναι ιερός επειδή είναι ενός ιερέα, συνεπώς αγιάζει τα μέσα.» Διότι τελικά όλα αυτά γίνονται για το καλό της εκκλησίας. Γιατί λοιπόν να διστάσει ο καθολικός ιερέας να δώσει τη δηλητηριασμένη όστια στον αυτοκράτορα Ερρίκο Ζ'[139] –για το καλό της εκκλησίας;

Οι γνήσια εκκλησιαστικοί προτεστάντες καταφέρθηκαν εναντίον κάθε «αθώας ηδονής», επειδή μόνον το ιερό, το πνευματικό μπορεί να είναι αθώο. Έπρεπε λοιπόν να απορρίπτουν καθετί μέσα στο οποίο δεν έβρισκαν το άγιο πνεύμα: τον χορό, το θέατρο, την επίδειξη (π.χ. στην εκκλησία) και τα παρόμοια.

Σε σύγκριση μ' αυτό τον πουριτανικό καλβινισμό[140], ο λουθηρανισμός είναι περισσότερο στον θρησκευτικό, δηλαδή πνευματικό, δρόμο· είναι πιο ριζοσπαστικός. Διότι ο πρώτος αποκλείει με τη μία ένα πλήθος πραγμάτων ως αισθητά και εγκόσμια και *εξαγνίζει* την εκκλησία· αντίθετα, ο λουθηρανισμός προσπαθεί κατά το δυνατόν να εισάγει *πνεύμα* σε όλα τα πράγματα, να αναγνωρίσει το άγιο πνεύμα ως ουσία στο καθετί, κι έτσι να *αγιάσει* καθετί εγκόσμιο. («Κανένας δεν μπορεί να απαγορέψει ένα φιλί με τιμή.» Το πνεύμα της τιμής το αγιάζει.) Γι' αυτό πετυχαίνει ο λουθηρανός Χέγκελ (ο ίδιος δηλώνει κάπου πως «θέλει να παραμείνει λουθηρανός») να πραγματοποιήσει πλήρως την έννοια μέσω των πάντων. Στα πάντα υπάρχει λογικό, δηλαδή άγιο πνεύμα, ή «το πραγματικό είναι ορθολογικό». Διότι το πραγματικό είναι όντως τα πάντα· διότι στα πάντα, σε κάθε ψέμα, για παράδειγμα, μπορεί να ανακαλυφθεί η αλήθεια: δεν υπάρχει απόλυτο ψέμα, απόλυτο κακό κ.ο.κ.

Τα μεγάλα «έργα του πνεύματος» δημιουργήθηκαν σχεδόν αποκλειστικά από προτεστάντες, διότι αυτοί ήταν οι μόνοι αληθινοί οπαδοί και ολοκληρωτές του *πνεύματος*.

* * *

Πόσο λίγα είναι ικανός να ελέγξει ο άνθρωπος! Πρέπει να αφήνει τον ήλιο να διατρέχει την πορεία του, τη θάλασσα να κυλά τα κύματά της, τα βουνά να ανεβαίνουν στον ουρανό. Έτσι, στέκεται ανίσχυρος μπροστά στο *ανεξέλεγκτο*. Μπορεί να αποφύγει την εντύπωση ότι είναι *ανήμπορος* μπροστά σ' αυτό τον γιγάντιο κόσμο; Είναι ένας παγιωμένος *νόμος*, στον οποίο πρέπει να υποτάσσεται, καθορίζει τη *μοίρα* του. Για τι πράγμα δούλευε λοιπόν η προχριστιανική ανθρωπότητα; Για να απαλλαγεί από τις εφορμήσεις της μοίρας, για να μην αφήνει κανέναν να ταράζεται απ' αυτήν. Οι στωικοί το κατάφεραν αυτό με την απάθεια, χαρακτηρίζοντας τις επιθέσεις της φύσης αδιάφορες, και μην αφήνοντας να προσβληθούν απ' αυτές. Ο Οράτιος εκφωνεί το περίφημο *Nil admirari* [Να μην παραξενευόμαστε από τίποτε[141]], με το οποίο αναγγέλλει επίσης την αδιαφορία για τον άλλο, για τον κόσμο: αυτός δεν πρέπει να μας επηρεάζει ούτε να μας εκπλήσσει. Κι αυτό το *impavidum ferient ruinae* [Οι συμφορές θα πλήξουν τον ατρόμητο[142]] εκφράζει την ίδια αταραξία όπως ο Ψαλμός 46, 3: «Δεν φοβόμαστε, έστω κι αν γκρεμιστεί αμέσως ο κόσμος.» Σ' όλα αυτά υπάρχει χώρος για τη χριστιανική φράση ότι ο κόσμος είναι άδειος, για τη χριστιανική *περιφρόνηση* του κόσμου.

Το *αδιατάρακτο* πνεύμα του «σοφού», με το οποίο προετοίμαζε ο αρχαίος κόσμος το τέλος του, υπέστη τώρα μια *εσωτερική αναστάτωση* από την οποία δεν μπορούσε να τον προστατέψει καμιά *αταραξία*, κανένα στωικό θάρρος. Το πνεύμα, ασφαλισμένο από κάθε επίδραση του κόσμου, αναίσθητο στα χτυπήματά του και ανεβασμένο *πάνω* απ' όλες τις επιθέσεις του, δίχως να εκπλήσσεται από τίποτε, δίχως να αποσυντονίζεται από καμιά κατάρρευση του κόσμου, άφριζε και ξεχείλιζε ακατάπαυστα, επειδή αέρια (πνεύματα) αναπτύσσονταν μέσα του και, καθώς είχαν γίνει αναποτελεσματικές οι *μηχανικές συγκρούσεις* που έρχονταν από έξω, *χημικές εντάσεις* που προκαλούνταν μέσα του, άρχισαν να παίζουν το θαυμαστό τους παιχνίδι.

Πράγματι, η αρχαία ιστορία τελειώνει με το ότι *εγώ* έχω κατακτήσει την ιδιοκτησία μου πάνω στον κόσμο. «Όλα παραδόθηκαν σε μένα από τον πατέρα μου[143].» Ο κόσμος έπαψε να είναι πανίσχυρος, απλησίαστος, ιερός, θεϊκός κτλ.· έχει «*αποθεοποιηθεί*», κι εγώ τον χειρίζομαι ανάλογα με τη θέλησή μου τόσο πολύ που, αν με ένοιαζε, θα ασκούσα πάνω του όλη τη θαυματοποιό δύναμή μου, δηλαδή τη δύναμη του πνεύματος, μετακινώντας βουνά, διατάζοντας συκαμινιές να ξεριζωθούν και να φυτευτούν στη θάλασσα[144], και θα πραγματο-

παρούσα καθετί δυνατό, δηλαδή *σκεπτό*: «Τα πάντα είναι δυνατά σ' αυτόν που πιστεύει[145].» Είμαι ο *κύριος* του κόσμου, δική μου είναι η «δόξα». Ο κόσμος έχει γίνει *πεζός*, διότι το θεϊκό εξαφανίστηκε απ' αυτόν: είναι ιδιοκτησία μου, την οποία μπορώ να διαθέσω όπως εγώ (δηλαδή το πνεύμα) θέλω.

Όταν έχω ανεβεί στη θέση του *ιδιοκτήτη του κόσμου*, ο εγωισμός έχει κερδίσει την πρώτη πλήρη νίκη του, έχει υπερνικήσει τον κόσμο, έχει γίνει *άνευ κόσμου*, κι έχει βάλει σε σίγουρο μέρος τα αποκτήματα μιας μακράς περιόδου.

Η πρώτη ιδιοκτησία, η πρώτη «δόξα» αποκτήθηκε!

Ο κύριος του κόσμου όμως δεν είναι ακόμη κύριος των σκέψεων, των αισθημάτων, της θέλησής του: δεν είναι κύριος και ιδιοκτήτης του πνεύματος, διότι αυτό είναι ακόμη ιερό, το «άγιο πνεύμα», και ο «άνευ κόσμου» χριστιανός είναι ανίκανος να γίνει «άνευ Θεού». Αν ο αρχαίος αγώνας ήταν αγώνας εναντίον του *κόσμου*, ο μεσαιωνικός (χριστιανικός) αγώνας είναι εναντίον του *εαυτού*, του πνεύματος· ο πρώτος εναντίον του εξωτερικού κόσμου, ο δεύτερος εναντίον του εσωτερικού. Ο μεσαιωνικός άνθρωπος είναι ο άνθρωπος που «έχει στραφεί προς τα μέσα», ο σκεπτόμενος, στοχαστικός άνθρωπος.

Όλη η σοφία των αρχαίων είναι *σοφία του κόσμου*, όλη η σοφία των νεότερων *λογιοσύνη του Θεού*.

Οι εθνικοί (μαζί και οι Εβραίοι) είχαν τελειώσει *με τον κόσμο*· τώρα το θέμα ήταν να τελειώσουν με τον εαυτό, με το *πνεύμα*, δηλαδή να γίνουν άνευ πνεύματος ή άνευ Θεού.

Για δυο χιλιάδες χρόνια σχεδόν δουλεύαμε για να υποτάξουμε το άγιο πνεύμα, και σιγά σιγά κόψαμε και ποδοπατήσαμε πολλά κομμάτια ιερότητας· ο γιγάντιος αντίπαλος όμως ανυψώνεται συνεχώς και πάλι κάτω από αλλαγμένη μορφή και όνομα. Το πνεύμα έχει τώρα αποθεοποιηθεί, αποαγιοποιηθεί, αποκαθαγιαστεί. Σίγουρα, έχει πάψει προ πολλού να φτερουγίζει πάνω από τα κεφάλια μας σαν περιστέρι· σίγουρα, δεν χαροποιεί πια μόνον τους αγίους του, αλλά αφήνει να το πιάσουν και οι λαϊκοί· ως πνεύμα όμως της ανθρώπινης ιδιότητας, ως πνεύμα *του* ανθρώπου, παραμένει ξένο πνεύμα για μένα και για σένα, μακριά από το να γίνει απεριόριστη *ιδιοκτησία* μας, την οποία μπορούμε να διαθέσουμε όπως μας αρέσει. Μολαταύτα, συνέβη κάτι το οποίο οδήγησε φανερά την πορεία της μεταχριστιανικής ιστορίας: η απόπειρα να γίνει το άγιο πνεύμα *πιο ανθρώπινο*, και να έρθει πιο κοντά στους ανθρώπους ή οι άνθρωποι σ' αυτό. Έτσι μπόρεσε τε-

λικά να συλληφθεί ως «πνεύμα της ανθρώπινης ιδιότητας» και, κάτω από διάφορες εκφράσεις όπως «ιδέα της ανθρώπινης ιδιότητας, ανθρωπότητας, ανθρωπιάς, γενικής φιλανθρωπίας» κ.ο.κ., να φανεί πιο ελκυστικό, πιο οικείο και πιο προσιτό.

Δεν θα έπρεπε να σκεφτεί κανείς ότι τώρα ο καθένας μπορούσε να κατέχει το άγιο πνεύμα, να λαμβάνει μέσα του την ιδέα της ανθρώπινης ιδιότητας, να δίνει μέσα του μορφή και ύπαρξη στην ανθρωπότητα;

Όχι, το πνεύμα δεν απογυμνώθηκε από την ιερότητά του και δεν έχασε το απρόσιτό του, δεν είναι προσιτό σε μας, δεν είναι ιδιοκτησία μας· διότι το πνεύμα της ανθρώπινης ιδιότητας δεν είναι *δικό μου* πνεύμα. *Ιδεώδες* μου μπορεί να είναι, και ως σκέψη το ονομάζω δικό μου: η *σκέψη* της ανθρώπινης ιδιότητας είναι ιδιοκτησία μου, και το αποδεικνύω αυτό επαρκώς παρουσιάζοντάς το ανάλογα με τις απόψεις μου και διαμορφώνοντάς το σήμερα έτσι, αύριο αλλιώς: το παρουσιάζουμε στον εαυτό μας με τους πιο ποικίλους τρόπους. Αλλά είναι την ίδια στιγμή ένα καταπίστευμα το οποίο δεν μπορώ να απαλλοτριώσω ούτε να ξεφορτωθώ.

Ανάμεσα σε πολλές αλλαγές, το άγιο πνεύμα έγινε με τον καιρό η «*απόλυτη ιδέα*», η οποία και πάλι με ποικίλες διαθλάσεις χωρίστηκε στις διαφορετικές έννοιες της φιλανθρωπίας, της ορθολογικότητας, της αρετής του πολίτη κ.ο.κ.

Μπορώ όμως να ονομάσω την ιδέα ιδιοκτησία μου, όταν αυτή είναι ιδέα της ανθρώπινης ιδιότητας, και μπορώ να θεωρήσω νικημένο το πνεύμα, όταν το υπηρετώ, «θυσιάζω τον εαυτό μου» σ' αυτό; Στο τέλος της, η αρχαιότητα κέρδισε την ιδιοκτησία της του κόσμου μόνον όταν έσπασε την παντοδυναμία και τη «θεϊκότητά» του, αναγνωρίζοντας την ανημποριά και τη «ματαιότητά» του.

Αντίστοιχα είναι τα πράγματα και με το *πνεύμα*. Όταν το έχω υποβαθμίσει σε *στοιχειό*, και τον έλεγχο που μου ασκεί σε *λασκαρισμένη βίδα*, τότε έχει χάσει για τα μάτια μου την ιερότητα, την αγιότητα, τη θεϊκότητά του, και τότε το *χρησιμοποιώ*, όπως χρησιμοποιεί κανείς κατά το κέφι του τη *φύση* ανενδοίαστα.

Η «φύση της υπόθεσης», η «έννοια της σχέσης» πρέπει να με καθοδηγούν όταν χειρίζομαι την υπόθεση και συνάπτω τη σχέση. Λες και υπάρχει καθ' εαυτήν μια έννοια της υπόθεσης, και δεν είναι πια η έννοια που σχηματίζουμε εμείς για την υπόθεση! Λες και μια σχέση που συνάπτεται δεν είναι μοναδική χάρη στη μοναδικότητα αυτών που τη

συνάπτουν! Λες και εξαρτάται αυτό από το πώς τη χαρακτηρίζουν άλλοι! Όπως όμως χώρισαν οι άνθρωποι την «ουσία του ανθρώπου» από τον πραγματικό άνθρωπο, και έκριναν τον δεύτερο από την πρώτη, έτσι χωρίζουν επίσης τη δράση του απ' αυτόν και την αποτιμούν ανάλογα με την «ανθρώπινη αξία» της. *Έννοιες* πρέπει να αποφασίζουν παντού, έννοιες να ρυθμίζουν τη ζωή, έννοιες να *κυριαρχούν*. Αυτός είναι ο θρησκευτικός κόσμος, στον οποίο έδωσε συστηματική έκφραση ο Χέγκελ, βάζοντας μέθοδο στην α-νοησία και ολοκληρώνοντας τους εννοιολογικούς κανόνες σε στρογγυλή και στέρεα θεμελιωμένη δογματική. Από έννοιες παράγονται τα πάντα, και ο πραγματικός άνθρωπος, δηλαδή εγώ, είμαι υποχρεωμένος να ζω σύμφωνα μ' αυτούς τους εννοιακούς νόμους. Μπορεί να υπάρξει χειρότερη κυριαρχία νόμων, και ο χριστιανισμός δεν ομολόγησε από την αρχή ότι ήθελε να ενισχύσει την κυριαρχία του νόμου του ιουδαϊσμού; («Ούτε γράμμα του νόμου δεν πρέπει να χαθεί![146]»

Ο φιλελευθερισμός δεν έκανε άλλο πράγμα από το να θέσει επί τάπητος άλλες έννοιες, δηλαδή αντί για τις θεϊκές ανθρώπινες, αντί για τις εκκλησιαστικές κρατικές, αντί για τις έννοιες πίστης έννοιες «επιστημονικές» ή, γενικά, αντί για «ακατέργαστα δόγματα» και κανόνες πραγματικές έννοιες και αιώνιους νόμους.

Τώρα κυριαρχεί στον κόσμο μόνον το *πνεύμα*. Μια αναρίθμητη πληθώρα εννοιών βομβούν γύρω από τα κεφάλια, και τι κάνουν εκείνοι που πασχίζουν να πάνε μακρύτερα; Αρνούνται τις έννοιες αυτές για να βάλουν άλλες στη θέση τους. Λένε: Έχετε λαθεμένη έννοια για το δίκαιο, για το κράτος, για τον άνθρωπο, για την ελευθερία, για την αλήθεια, για τον γάμο κ.ο.κ.· η έννοια του δικαίου κτλ. είναι εκείνη που θέτουμε εμείς τώρα. Έτσι προχωρά προς τα μπρος η σύγχυση των ιδεών.

Η ιστορία του κόσμου ήταν σκληρή για μας, και το πνεύμα απέκτησε πανίσχυρη δύναμη. Εσύ πρέπει να εκτιμάς τα άθλια παπούτσια μου, που μπορούν να προστατέψουν τα γυμνά πόδια σου, το αλάτι μου, με το οποίο θα γίνουν πιο νόστιμες οι πατάτες σου, και το πολυτελές αμάξι μου, που η κατοχή του θα σε απάλλασσε αμέσως από κάθε χρεία· δεν πρέπει όμως να απλώσεις το χέρι σου σ' αυτά. Ο άνθρωπος πρέπει να αναγνωρίζει την *ανεξαρτησία* όλων αυτών και αναρίθμητων άλλων πραγμάτων: πρέπει να καταταχθούν στο μυαλό του σαν κάτι ασύλληπτο και απλησίαστο, πρέπει να είναι μακριά απ' αυτόν. Πρέπει να τα προσέχει, να τα σέβεται· αλίμονο σ' εκείνον που θα α-

πλώσει τα χέρια του με λαχτάρα· το ονομάζουμε αυτό «έχω μακριά δάχτυλα»!

Πόσο λίγα πράγματα να ζητιανέψουμε έχουν μείνει για μας, ή, μάλλον, τίποτε! Το καθετί έχει απομακρυνθεί από μας, δεν πρέπει να αποτολμούμε τίποτε, αν δεν μας το δίνουν· ζούμε ακόμη επειδή μας κάνει *χάρη* ο δότης. Δεν πρέπει να μαζέψεις από κάτω ούτε μια καρφίτσα, αν δεν έχεις πάρει άδεια να το κάνεις. Και από ποιον να την πάρεις; Από τον *σεβασμό*! Μόνον όταν αυτός σ' αφήνει να την έχεις ως ιδιοκτησία, μόνον όταν μπορείς να τη *σέβεσαι* ως ιδιοκτησία, μόνον τότε μπορείς να την πάρεις. Απεναντίας, δεν πρέπει να συλλαμβάνεις μια σκέψη, να ξεστομίζεις μια συλλαβή, να κάνεις μια πράξη, που να μην έχουν πάρει την άδεια μόνον από σένα, αντί από την ηθικότητα ή από το λογικό ή από την ανθρώπινη ιδιότητα. Ευτυχισμένο *αβίαστο* του επιθυμούντος ανθρώπου, πόσο ανελέητα προσπάθησαν να σε σφάξουν πάνω στο βωμό του *καταναγκασμού*!

Γύρω από τον βωμό όμως ορθώνεται μια εκκλησία, και οι τοίχοι της προχωρούν ολοένα παραπέρα. Αυτό που κλείνουν μέσα τους είναι *ιερό*. Δεν μπορείς πια να το φτάσεις, να το αγγίσεις. Ουρλιάζοντας από λυσσασμένη πείνα γυρίζεις γύρω από τους τοίχους αυτούς ψάχνοντας να βρεις έστω και λίγα ψήγματα ανίερου, και οι κύκλοι της πορείας σου γίνονται ολοένα πλατύτεροι. Σε λίγο η εκκλησία αυτή θα καλύψει όλη τη γη, κι εσύ θα απωθηθείς στο έσχατο άκρο· ένα βήμα ακόμη, κι ο *κόσμος του ιερού* έχει νικήσει: πέφτεις στην άβυσσο. Γι' αυτό σου συνιστώ, όσο είναι καιρός ακόμη, σταμάτα να περιπλανιέσαι γύρω από το ξοφλημένο πια ανίερο, κάνε το άλμα και παραβίασε τις πόρτες του ίδιου του ιερού. Μόλις *καταβροχθίσεις το ιερό*, θα το έχεις κάνει *δικό σου*! Χώνεψε την όστια, και θα απαλλαγείς απ' αυτήν!

III. ΟΙ ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ[147]

Επειδή οι αρχαίοι και οι νεότεροι παρουσιάστηκαν προηγουμένως σε δύο μέρη, μπορεί να νομίσει κανείς ότι οι ελεύθεροι θα περιγραφούν τώρα σε ένα τρίτο μέρος, ανεξάρτητα και ξεχωριστά. Δεν είναι έτσι. Οι ελεύθεροι είναι μόνον οι πιο νεοτερικοί ανάμεσα στους «νεότερους» και μπαίνουν σε ξεχωριστό μέρος απλώς επειδή ανήκουν στο παρόν, και το παροντικό είναι εκείνο που πάνω απ' όλα ζητά την προσοχή μας εδώ. «Ελεύθεροι» είναι για μένα απλώς μια μετάφραση του «φιλελεύθεροι», αλλά για την έννοια της ελευθερίας (όπως γενικά και για τόσα άλλα πράγματα, των οποίων η πρόωρη εισαγωγή δεν ήταν δυνατόν να αποφευχθεί) θα μιλήσω αργότερα.

§ 1 *Ο πολιτικός φιλελευθερισμός.* Αφού κενώθηκε μέχρι τις τελευταίες σταγόνες το κύπελλο της λεγόμενης απόλυτης μοναρχίας, τον 18ο αιώνα οι άνθρωποι κατάλαβαν ότι το πιοτό τους δεν είχε ανθρώπινη γεύση, το κατάλαβαν πολύ καλά για να μην αρχίσουν να ποθούν ένα άλλο ποτήρι. Επειδή οι πατέρες μας ήταν «άνθρωποι» πάνω απ' όλα, ήθελαν επιτέλους να θεωρούνται τέτοιοι.

Όποιος βλέπει σε μας κάτι άλλο από ανθρώπους, σ' αυτόν εμείς δεν βλέπουμε, παρόμοια, έναν άνθρωπο, αλλά ένα μη άνθρωπο και τον αντιμετωπίζουμε ως τέτοιο· αντίθετα, όποιον μας αναγνωρίζει ως ανθρώπους και μας προστατεύει από τον κίνδυνο να μας μεταχειριστούν απάνθρωπα, τον τιμάμε ως αληθινό προστάτη και φύλακά μας.

Ας ενωθούμε λοιπόν κι ας προστατέψουμε αμοιβαία τον άνθρωπο στον καθένα μας· τότε βρίσκουμε στο να *είμαστε μαζί* την αναγκαία προστασία, και σε μας, που *είμαστε μαζί*, μια κοινότητα εκείνων που γνωρίζουν την ανθρώπινη αξιοπρέπειά τους και είναι μαζί ως «άνθρωποι». Το «είμαστε μαζί» είναι το *κράτος*· εμείς «που είμαστε μαζί» είμαστε το *έθνος*.

Στο να είμαστε μαζί ως έθνος ή κράτος είμαστε μόνον άνθρωποι. Το πώς συμπεριφερόμαστε ως άτομα αλλού και σε ποιες εγωιστικές ενορμήσεις μπορεί να υποχωρούμε εδώ, αυτό ανήκει αποκλειστικά στην *ιδιωτική ζωή* μας· η *δημόσια* ή κρατική ζωή μας είναι *καθαρά ανθρώπινη*. Ό,τι μη ανθρώπινο ή «εγωιστικό» εμμένει σε μας, αυτό υποβιβάζεται σε «ιδιωτική υπόθεση», και ξεχωρίζουμε καθαρά το κράτος από την «αστική κοινωνία», στην οποία βρίσκει τον

χώρο του ο εγωισμός.

Ο αληθινός άνθρωπος είναι το έθνος, το άτομο όμως είναι πάντα ένας εγωιστής. Γι' αυτό, βγάλτε την ατομικότητα ή την απομόνωσή σας, όπου κατοικούν η εγωιστική ανισότητα και η διχόνοια, και αφιερωθείτε αποκλειστικά στον αληθινό άνθρωπο, στο έθνος ή το κράτος. Τότε θα θεωρηθείτε άνθρωποι και θα έχετε ό,τι είναι του ανθρώπου· το κράτος, ο αληθινός άνθρωπος, θα σας δώσει το δικαίωμα να αποκτήσετε ό,τι είναι δικό του και θα σας δώσει τα «ανθρώπινα δικαιώματα»: ο άνθρωπος σάς δίνει τα δικαιώματά του!

Έτσι μιλάει ο αστισμός[148].

Ο αστισμός δεν είναι τίποτε άλλο από τη σκέψη ότι το κράτος είναι το παν του παντός, ο αληθινός άνθρωπος, και ότι η ανθρώπινη αξία του ατόμου έγκειται στο να είναι πολίτης του κράτους. Στο να είναι καλός πολίτης, αναζητά αυτός την ύψιστη τιμή του· πέρα απ' αυτό δεν γνωρίζει τίποτε ανώτερο· το μόνο που βρίσκει είναι ίσως το απαρχαιωμένο –να είναι καλός χριστιανός.

Η αστική τάξη αναπτύχθηκε στον αγώνα εναντίον των προνομιούχων νομοκατεστημένων τάξεων, οι οποίες τη μεταχειρίστηκαν ιπποτικά ως «τρίτη νομοκατεστημένη τάξη» και την έριξαν μαζί με τον «*canaille*» [χύδην όχλο]. Μ' άλλα λόγια, μέχρι εκείνη την εποχή στο κράτος υπήρχε «σεβασμός της ανισότητας των προσώπων[149]». Ο γιος ενός ευγενούς επιλεγόταν για αξιώματα στα οποία μάταια απέβλεπαν οι πιο διακεκριμένοι αστοί. Γι' αυτό οργιζόταν το αστικό αίσθημα. Όχι πια διακρίσεις, όχι προτίμηση σε πρόσωπα, όχι διαφορά τάξεων! Όλοι να είναι ίσοι! Κανένα *ξεχωριστό συμφέρον* δεν πρέπει να επιδιώκεται περαιτέρω, αλλά το *γενικό συμφέρον όλων*. Το κράτος πρέπει να είναι μια κοινότητα ελεύθερων και ίσων ανθρώπων, και ο καθένας πρέπει να αφιερωθεί στην «ευημερία του συνόλου», να διαλυθεί μέσα στο *κράτος*, να το κάνει σκοπό και ιδεώδες του. Κράτος! Κράτος! Έτσι ηχεί η γενική κραυγή, και από δω και πέρα οι άνθρωποι αναζητούν την «ορθή μορφή κράτους», το καλύτερο σύνταγμα, άρα το κράτος στην καλύτερη σύλληψή του. Η σκέψη του κράτους μπήκε σε όλες τις καρδιές και ξύπνησε τον ενθουσιασμό· το να το υπηρετείς, αυτόν τον κοσμικό Θεό, έγινε η νέα θεϊκή υπηρεσία και λατρεία. Η καθαυτό *πολιτική* εποχή είχε ανατείλει. Το να υπηρετείς το κράτος ή το έθνος, έγινε ύψιστο ιδεώδες, το συμφέρον του κράτους ύψιστο συμφέρον, η υπηρεσία προς το κράτος (για την οποία καθόλου δεν χρειάζεται κανείς να είναι υπάλληλος) ύψιστη τιμή.

Έτσι διώχτηκαν φοβισμένα τα *ξεχωριστά* συμφέροντα και προσωπικότητες, και η θυσία υπέρ του κράτους έγινε σύνθημα. Πρέπει να παρατήσει κανείς τον *εαυτό του* και να ζει μόνο για το κράτος. Πρέπει να δρα «ανιδιοτελώς», να μη θέλει να ωφελήσει *τον εαυτό του*, αλλά το κράτος. Έτσι το κράτος έγινε το αληθινό πρόσωπο, μπρος στο οποίο σβήνει η ατομική προσωπικότητα· δεν ζω εγώ, αλλά αυτό σε μένα. Συνεπώς, σε σύγκριση με την παλαιότερη φιλαυτία, αυτό το πράγμα ήταν η ίδια η ανιδιοτέλεια και η *απροσωπία*. Μπροστά σ' αυτό τον Θεό, το κράτος, κάθε εγωισμός έσβησε, και μπροστά του όλοι ήταν ίσοι: ήταν δίχως καμιά άλλη διάκριση –άνθρωποι, μόνον άνθρωποι.

Η επανάσταση πήρε φωτιά από την εύφλεκτη ύλη της *ιδιοκτησίας*. Η κυβέρνηση χρειαζόταν χρήμα. Τώρα έπρεπε να αποδείξει την πρόταση ότι ήταν *απόλυτη*, άρα κύρια κάθε ιδιοκτησίας, μοναδική ιδιοκτήτρια· έπρεπε να *πάρει* για τον εαυτό της το χρήμα *της*, το οποίο ήταν στην κατοχή, όχι στην ιδιοκτησία των υπηκόων. Αντί γι' αυτό, συγκάλεσε συνέλευση των τάξεων, για να της *εγκριθεί* αυτό το χρήμα. Η φοβισμένη οπισθοχώρηση μπροστά στις τελικές συνέπειες κατέστρεψε την αυταπάτη μιας *απόλυτης* κυβέρνησης· όποιος θέλει να του «εγκριθεί» κάτι, δεν μπορεί να θεωρείται απόλυτος. Οι υπήκοοι αναγνώρισαν ότι αυτοί ήταν οι *πραγματικοί ιδιοκτήτες*, και ότι κάποιος ζητούσε το *δικό τους* χρήμα. Οι μέχρι τούδε υπήκοοι συνειδητοποίησαν ότι ήταν *ιδιοκτήτες*. Ο Μπεϊγύ[150] το περιγράφει αυτό με λίγα λόγια: «Αν δεν μπορείτε να διαθέσετε την ιδιοκτησία μου δίχως τη συγκατάθεσή μου, πόσο λιγότερο μπορείτε να διαθέσετε το πρόσωπό μου, καθετί που αφορά στην πνευματική και κοινωνική μου θέση! Όλα αυτά είναι ιδιοκτησία μου, όπως το κομμάτι γης που καλλιεργώ· κι έχω δικαίωμα, συμφέρον, να κάνω ο ίδιος τους νόμους.» Τα λόγια του Μπεϊγύ ηχούν βέβαια σαν να ήταν *ο καθένας* ιδιοκτήτης τώρα. Ωστόσο, αντί για την κυβέρνηση, αντί για τον ηγεμόνα, ιδιοκτήτης και κύριος έγινε τώρα –το έθνος. Από δω και πέρα, το ιδεώδες θα ονομάζεται «ελευθερία του λαού», «ελεύθερος λαός» κτλ.

Ήδη από την 8η Ιουλίου 1789, η δήλωση του επισκόπου της Ωτέν και Μπαριέρ[151] κατέστρεψε την εικόνα της δήθεν σπουδαιότητας του καθένα, του *ατόμου*, στη νομοθεσία· έδειξε την πλήρη *απουσία δύναμης* των μελών της συντακτικής συνέλευσης· η *πλειοψηφία των αντιπροσώπων* είχε γίνει *κύριος*. Όταν θα προταθεί στις 9 Ιουλίου το σχέδιο για τον καταμερισμό των εργασιών για το σύνταγμα, ο Μιραμπώ[152]

παρατηρεί: «Η κυβέρνηση έχει μόνον εξουσία, όχι δικαιώματα· μόνον στον λαό βρίσκεται η πηγή κάθε *δικαιώματος*.» Στις 16 Ιουλίου φωνάζει πάλι ο Μιραμπώ: «Δεν είναι ο λαός η πηγή κάθε *δύναμης*;» Άρα, η πηγή κάθε δικαιώματος και η πηγή κάθε –δύναμης! Παρεμπιπτόντως, εμφανίζεται εδώ το περιεχόμενο του «δικαιώματος»: είναι η *δύναμη*. «Όποιος έχει δύναμη, έχει δικαίωμα.»

Η αστική τάξη είναι η κληρονόμος των προνομιούχων νομοκατεστημένων τάξεων. Πράγματι, τα δικαιώματα των βαρόνων, που αφαιρέθηκαν απ' αυτούς ως «σφετερισμοί», πέρασαν απλώς στην αστική τάξη. Διότι αυτή ονομαζόταν τώρα «έθνος». «Στα χέρια του έθνους» δόθηκαν όλα τα *προνόμια*. Έτσι έπαψαν να είναι «προνόμια»: έγιναν «δικαιώματα». Το έθνος απαιτεί από δω και πέρα δεκάτη, άμισθη υποχρεωτική εργασία, έχει κληρονομήσει τη δικαιοσύνη των χωροδεσποτών, το δικαίωμα υλοτομίας και κυνηγιού, τους –δουλοπάροικους. Η νύχτα της 4ης Αυγούστου ήταν η νύχτα του θανάτου των προνομίων (οι πόλεις, οι κοινότητες, τα δημοτικά συμβούλια ήταν επίσης προνομιούχα και προικισμένα με προνόμια και χωροδεσποτικά δικαιώματα), και τελείωσε με την καινούργια αυγή του «δικαίου», των «δικαιωμάτων του κράτους», των «δικαιωμάτων του έθνους».

Ο μονάρχης ήταν, στο πρόσωπο του «βασιλικού κυρίου», αξιοδάκρυτος, σε σύγκριση μ' αυτόν τον καινούργιο μονάρχη, το «κυρίαρχο έθνος». Αυτή η δεύτερη *μοναρχία* ήταν χίλιες φορές πιο αυστηρή, πιο σοβαρή και πιο συνεπής. Απέναντι σ' αυτόν τον καινούργιο μονάρχη, δεν υπήρχε κανένα δικαίωμα, κανένα προνόμιο πια· πόσο περιορισμένος φαίνεται συγκριτικά ο «απόλυτος βασιλιάς» του Παλαιού Καθεστώτος! Η επανάσταση προκάλεσε τον μετασχηματισμό της *περιορισμένης μοναρχίας* σε *απόλυτη μοναρχία*. Στο εξής, κάθε δικαίωμα που δεν απονέμεται πια απ' αυτόν τον μονάρχη είναι «σφετερισμός», κάθε προνόμιο όμως που απονέμει αυτός είναι «δικαίωμα». Η εποχή προσέβλεπε στην *απόλυτη βασιλεία*, στην απόλυτη μοναρχία, αυτό ήταν που προκάλεσε την πτώση αυτής της δήθεν απόλυτης βασιλείας, που απείχε πάρα πολύ από του να είναι απόλυτη, καθώς περιοριζόταν από χίλιους μικρούς κυρίους.

Η αστική τάξη πραγματοποίησε αυτό στο οποίο προσέβλεπαν και για το οποίο προσπαθούσαν αιώνες ολόκληρους, βρήκε δηλαδή εκείνο τον απόλυτο κύριο, του οποίου η δύναμη δεν μειωνόταν πια από περισσότερο ή λιγότερο σημαντικούς άλλους κυρίους και μικροαφέντες. Φανέρωσε τον κύριο που απονέμει μόνος του «νόμιμους τί-

τλους» και που χωρίς την έγκρισή του *τίποτε δεν είναι νόμιμο*. «Έτσι ξέρουμε τώρα ότι ένα είδωλο δεν είναι τίποτα στον κόσμο, και ότι δεν υπάρχει άλλος Θεός από τον ένα και μοναδικό[153].»

Δεν μπορεί να εναντιωθεί κανείς πια *στο δίκαιο* όπως σε *ένα* δικαίωμα, με τον ισχυρισμό ότι είναι «άδικο». Το μόνο που μπορεί να πει είναι ότι είναι α-νοησία, αυταπάτη. Αν το ονόμαζε κανείς άδικο, θα έπρεπε να του αντιπαραθέσει ένα *άλλο δίκαιο* και να το μετρήσει με βάση αυτό. Αν όμως απορρίπτει κανείς το δίκαιο ως τέτοιο, το δίκαιο καθ' εαυτό και δι' εαυτό, εξ ολοκλήρου, απορρίπτει και την έννοια του άδικου και εξαλείφει κάθε έννοια δικαίου (στην οποία ανήκει και η έννοια του άδικου).

Τι σημαίνει το ότι απολαμβάνουμε όλοι «ισότητα των πολιτικών δικαιωμάτων»; Μόνον αυτό, ότι το κράτος δεν έχει καμιά έγνοια για το πρόσωπό μου, ότι είμαι γι' αυτό, όπως και κάθε άλλος, μόνον ένας άνθρωπος, δίχως να έχω καμιά άλλη σημασία που να του επιβάλλω. Δεν του επιβάλλομαι ως ευγενής, ως γιος ευπατρίδη ή ως κληρονόμος ενός αξιωματούχου, του οποίου το αξίωμα έρχεται σε μένα κληρονομικά (όπως στον Μεσαίωνα οι κομητείες κτλ. και αργότερα, κατά την απόλυτη βασιλεία, όπου εμφανίζονται κληρονομικά αξιώματα). Σήμερα, το κράτος έχει αναρίθμητη πληθώρα δικαιωμάτων να απονείμει, π.χ. το δικαίωμα να διοικείς ένα τάγμα, έναν λόχο κτλ., το δικαίωμα να διδάσκεις σε ένα πανεπιστήμιο κτλ.· έχει να τα απονείμει, επειδή είναι δικά του, δηλαδή δικαιώματα του κράτους ή «πολιτικά» δικαιώματα. Λίγο το ενδιαφέρει πού τα απονέμει, αρκεί ο επωφελούμενος να επιτελεί τα καθήκοντα που προκύπτουν από τα παραχωρημένα αυτά δικαιώματα. Όλοι είμαστε για το κράτος εντάξει και *ίσοι*, κανένας δεν αξίζει περισσότερο ή λιγότερο από τον άλλο. Είναι αδιάφορο για μένα ποιος παίρνει τη διοίκηση του στρατού, λέει το κυρίαρχο κράτος, αρκεί ο δωρεοδόχος να καταλαβαίνει το θέμα όπως πρέπει. Η «ισότητα των πολιτικών δικαιωμάτων» έχει συνεπώς το νόημα ότι ο καθένας μπορεί να αποκτήσει κάθε δικαίωμα το οποίο μπορεί να παραχωρήσει το κράτος, αν πληροί τους σχετικούς όρους –οι οποίοι πρέπει να αναζητηθούν στη φύση του ιδιαίτερου δικαιώματος, όχι σε μια προτίμηση για το πρόσωπο (*persona grata*): η φύση του δικαιώματος να γίνεις αξιωματικός φέρει μαζί της την αναγκαιότητα να έχεις υγιή μέλη και επαρκή ποσότητα γνώσεων, δεν έχει όμως ως όρο της την ευγενή καταγωγή· αν, από την άλλη μεριά, ακόμη και ο πιο άξιος αστός δεν μπορεί να πάρει αυτή τη θέση, τότε λαμβάνει χώρα μια

ανισότητα των πολιτικών δικαιωμάτων. Αυτή η βασική αρχή της ισότητας έχει εφαρμοστεί περισσότερο ή λιγότερο από όλα τα σημερινά κράτη.

Η μοναρχία των νομοκατεστημένων τάξεων (έτσι θέλω να ονομάσω την απόλυτη βασιλεία, την εποχή των βασιλιάδων *πριν* από την Επανάσταση) κρατούσε το άτομο σε εξάρτηση από πολλές μικρές μοναρχίες. Αυτές ήταν συνεταιρισμοί (εταιρείες), όπως οι συντεχνίες, οι ευγενείς, ο κλήρος, η τάξη των αστών, οι πόλεις, οι κοινότητες κ.ο.κ. Παντού το άτομο έπρεπε *κατά πρώτο λόγο* να θεωρεί τον εαυτό του μέλος αυτής της μικρής εταιρείας και να δείχνει απόλυτη υπακοή στο *esprit de corps* [πνεύμα της ομάδας] ως μονάρχη του. Για παράδειγμα, περισσότερο από τον ευγενή ως άτομο έπρεπε να αξίζει η οικογένειά του, η τιμή του γένους του. Μόνο μέσω της *συντεχνίας* του, της νομοκατεστημένης τάξης του, συνδεόταν το άτομο με τη μεγαλύτερη συντεχνία, το κράτος· όπως στον καθολικισμό το άτομο επικοινωνεί με τον Θεό μόνο μέσω του ιερέα. Σ' αυτό έβαλε τέλος η τρίτη νομοκατεστημένη τάξη, καθώς έδειξε το θάρρος να αρνηθεί τον εαυτό της ως *νομοκατεστημένη τάξη*. Αποφάσισε να μην είναι πια και να μην ονομάζεται *νομοκατεστημένη* τάξη δίπλα σε άλλες νομοκατεστημένες τάξεις, αλλά να μετουσιωθεί και να γενικευτεί σε «*έθνος*». Έτσι δημιούργησε μια πολύ πιο τέλεια και απόλυτη μοναρχία, και ολόκληρη η μέχρι τούδε επικρατούσα *αρχή των νομοκατεστημένων τάξεων*, η αρχή των μικρών μοναρχιών μέσα στη μεγάλη, καταποντίστηκε. Δεν μπορούμε λοιπόν να λέμε ότι η επανάσταση έγινε εναντίον των δύο πρώτων προνομιούχων νομοκατεστημένων τάξεων, αλλά εν γένει εναντίον των μικρών μοναρχιών των νομοκατεστημένων τάξεων. Καθώς όμως συντρίφτηκαν οι νομοκατεστημένες τάξεις και η τυραννία τους (και ο βασιλιάς ήταν μόνο βασιλιάς νομοκατεστημένων τάξεων, όχι πολίτης-βασιλιάς), έμειναν τα απελευθερωμένα από την ανισότητα των νομοκατεστημένων τάξεων άτομα. Έπρεπε τώρα να είναι αυτά δίχως νομοκατεστημένη τάξη και «ξεκαπίστρωτα», μη δεσμευόμενα πια από καμιά νομοκατεστημένη τάξη (*status*) ή γενικό δεσμό; Όχι, η τρίτη νομοκατεστημένη τάξη, ανακήρυξε τον εαυτό της έθνος όχι για να παραμείνει νομοκατεστημένη τάξη δίπλα σε άλλες, αλλά για να γίνει η *μοναδική νομοκατεστημένη τάξη*. Αυτή είναι το έθνος, το «κράτος» (*status*). Τι έγινε τότε το άτομο; Ένας πολιτικός προτεστάντης, διότι είχε συνδεθεί άμεσα με τον Θεό του, το κράτος. Δεν αποτελούσε πια μέρος της μοναρχίας, των ευγενών ως ευγενής, της μο-

ναρχίας της συντεχνίας ως τεχνίτης, αλλά αναγνώριζε, όπως και τα άλλα άτομα, και δεν γνώριζε παρά –*έναν μόνο κύριο*, το κράτος. Ως υπηρέτες αυτού του κυρίου όλα τα άτομα έλαβαν τον ίδιο τιμητικό τίτλο του «πολίτη».

Η *μπουρζουαζία* είναι η αριστοκρατία της *αξίας* και το έμβλημά της είναι «ας φορέσει η αξία τα στέμματά της». Αγωνίστηκε εναντίον της «τεμπέλικης» αριστοκρατίας, διότι σύμφωνα μ' αυτήν, τη φιλόπονη, τη με φιλοπονία και αξία αποκτημένη αριστοκρατία, ελεύθερος δεν είναι ο «γεννημένος», ούτε εγώ, αλλά ο άνθρωπος «που αξίζει», ο έντιμος *υπηρέτης* (του βασιλιά του· του κράτους· του λαού στα συνταγματικά κράτη). Μέσω της *υπηρεσίας* αποκτά κανείς ελευθερία, δηλαδή αποκτά «αξίες», έστω κι αν υπηρετεί τον Μαμμωνά. Πρέπει να είναι κανείς άξιος του κράτους, δηλαδή της αρχής του κράτους, του ηθικού πνεύματός του. Εκείνος που *υπηρετεί* αυτό το πνεύμα του κράτους είναι καλός πολίτης, όποιο νόμιμο επάγγελμα κι αν κάνει. Στα μάτια του, οι «νεοτεριστές» ασκούν μια «τέχνη που δεν δίνει ψωμί»· μόνον ο «μαγαζάτορας» είναι «πρακτικός», και πνεύμα του μαγαζάτορα είναι τόσο το πνεύμα που κυνηγά υπαλληλικές θέσεις όσο κι εκείνο που προσπαθεί στο εμπόριο να κάνει τη μπάζα του ή να γίνει χρήσιμο στον εαυτό του και στους άλλους αλλιώς.

Αν όμως οι άνθρωποι που αξίζουν θεωρούνται οι ελεύθεροι (διότι τι μπορεί να λείπει απ' αυτή την ελευθερία την οποία λαχταρούν με την καρδιά τους ο βολεμένος αστός και ο πιστός υπάλληλος;), τότε οι «υπηρέτες» είναι οι –ελεύθεροι. Ο υπάκουος υπηρέτης είναι ο ελεύθερος άνθρωπος! Τι τρομερή α-νοησία! Κι όμως, αυτό είναι το νόημα της μπουρζουαζίας, και ο ποιητής της, ο Γκαίτε, όπως και ο φιλόσοφός της, ο Χέγκελ, κατάφεραν να εξυμνήσουν την εξάρτηση του υποκειμένου από το αντικείμενο, την υπακοή στον αντικειμενικό κόσμο. Μόνον όποιος υπηρετεί την υπόθεση, «αφιερώνεται αποκλειστικά σ' αυτήν», έχει την αληθινή ελευθερία. Και η υπόθεση ήταν στους στοχαστές –το *λογικό*, αυτό που, σαν το κράτος και την εκκλησία, δίνει γενικούς νόμους και κρατάει αλυσοδεμένο τον ατομικό άνθρωπο μέσω της *σκέψης της ανθρώπινης ιδιότητας*. Καθορίζει τι είναι «αληθινό», σύμφωνα με το οποίο πρέπει να δρα κανείς. Όχι πιο «ορθολογικοί» άνθρωποι από τους έντιμους υπηρέτες, που ονομάζονται πρώτα καλοί πολίτες ως υπηρέτες του κράτους.

Είτε είσαι βαθύπλουτος είτε θεόφτωχος –το αστικό κράτος το αφήνει αυτό στη δική σου μέριμνα· πρέπει να έχεις όμως «καλή διάθεση».

Αυτήν ζητάει από σένα, και θεωρεί επιτακτικότερο καθήκον του να την εδραιώσει σε όλους. Γι' αυτό θα σε προστατέψει από «κακές παρακινήσεις», κρατώντας χαλιναγωγημένους τους «κακά διατεθειμένους» και βουβαίνοντας τους εμπρηστικούς λόγους τους μέσω της λογοκρισίας, των νόμων περί τύπου και της φυλακής, και διορίζοντας, από την άλλη μεριά, ως λογοκριτές «καλά διατεθειμένους» ανθρώπους και ασκώντας με κάθε τρόπο πάνω σου μια *ηθική επιρροή* μέσω ανθρώπων «καλά διατεθειμένων και καλοπροαίρετων». Μόλις καταφέρει να σε κάνει κουφό στις κακές παρακινήσεις, τότε ανοίγει πάλι, άοκνα, τα αφτιά σου στις καλές *παρακινήσεις*.

Με την εποχή της μπουρζουαζίας αρχίζει ο *φιλελευθερισμός*. Οι άνθρωποι θέλουν να δουν να εγκαθιδρύεται παντού ό,τι είναι «ορθολογικό», «προσήκον στους καιρούς» κ.ο.κ. Ο ακόλουθος ορισμός του φιλελευθερισμού, που υποτίθεται πως έχει λεχθεί προς τιμήν του, τον χαρακτηρίζει πλήρως: «Ο φιλελευθερισμός δεν είναι τίποτε άλλο παρά η γνώση του λογικού, εφαρμοσμένη στις υπάρχουσες σχέσεις μας[154].» Ο σκοπός του είναι μια «ορθολογική τάξη», μια «ηθική συμπεριφορά», μια «περιορισμένη ελευθερία», όχι η αναρχία, η απουσία νόμων, η αυτοκυριότητα. Αν όμως κυβερνά το λογικό, το *πρόσωπο* υποκύπτει. Η τέχνη όχι μόνο αναγνώρισε προ πολλού το άσχημο, αλλά το θεωρεί αναγκαίο για την ύπαρξή της και το ενσωματώνει· χρειάζεται το αχρείο κ.ο.κ. Και στον χώρο της θρησκείας, οι πιο ακραίοι φιλελεύθεροι φτάνουν στο σημείο να θέλουν να δουν τον πιο θρήσκο άνθρωπο ως πολίτη, δηλαδή τον θρήσκο-αχρείο· δεν θέλουν πια να ξέρουν τίποτε για δίκες κατά των αιρετικών. Εναντίον του «ορθολογικού νόμου» όμως δεν πρέπει να εξεγείρεται κανένας, γιατί αλλιώς τον απειλούν οι σκληρότερες τιμωρίες. Αυτό που θέλουν δεν είναι η ελεύθερη κίνηση και πραγμάτωση του προσώπου ή εμού, αλλά του λογικού, δηλαδή μια κυριαρχία του λογικού, μια κυριαρχία. Οι φιλελεύθεροι είναι ζηλωτές, όχι ακριβώς υπέρ της πίστης, υπέρ του Θεού, αλλά ασφαλώς υπέρ του κυρίου τους, του *λογικού*. Δεν ανέχονται καμιά έλλειψη αγωγής και συνεπώς καμιά αυτοανάπτυξη και αυτοκαθορισμό: *κηδεμονεύουν* τόσο όσο οι πιο απόλυτοι ηγεμόνες.

«Πολιτική ελευθερία», τι πρέπει να σκεφτούμε γι' αυτό; Μήπως την ελευθερία του ατόμου από το κράτος και τους νόμους του; Όχι· αντίθετα, την *υποταγή* του ατόμου στο κράτος και τους νόμους του. Γιατί όμως «ελευθερία»; Επειδή δεν είναι πια κανείς χωρισμένος από το κράτος μέσω ενδιάμεσων προσώπων, αλλά έχει ευθεία και άμεση

σχέση μ' αυτό· επειδή είναι –πολίτης, όχι υπήκοος ενός άλλου, ούτε καν του βασιλιά ως προσώπου, αλλά μόνον υπό την ιδιότητα του τελευταίου ως «κεφαλής του κράτους». Η πολιτική ελευθερία, αυτή η βασική διδασκαλία του φιλελευθερισμού, δεν είναι παρά μια δεύτερη φάση του –προτεσταντισμού, και πηγαίνει παράλληλα με τη «θρησκευτική ελευθερία[155]». Ή μήπως θα ήταν ορθότερο να εννοήσουμε με τη δεύτερη μια ελευθερία *από* τη θρησκεία; Κάθε άλλο. Θέλει να εκφράσει μόνο την ελευθερία από ενδιάμεσα πρόσωπα, την ελευθερία από μεσολαβητές ιερείς, το ξεπέρασμα της «λαϊκότητας», άρα την ευθεία και άμεση σχέση με τη θρησκεία ή με τον Θεό. Μόνο υπό την προϋπόθεση ότι έχει κανείς θρησκεία, μπορεί να απολαύσει ελευθερία της θρησκείας· αυτή όμως δεν σημαίνει να είσαι δίχως θρησκεία, αλλά εσωτερικότητα της πίστης, αδιαμεσολάβητη συναλλαγή με τον Θεό. Για όποιον είναι «θρησκευτικά ελεύθερος» η θρησκεία είναι υπόθεση της καρδιάς, είναι *δική του υπόθεση*, είναι «ιερή σοβαρότητα». Έτσι και για τον «πολιτικά ελεύθερο», το κράτος είναι μια ιερή σοβαρότητα· είναι υπόθεση της καρδιάς του, βασική υπόθεσή του, δική του υπόθεση.

Η πολιτική ελευθερία εννοεί ότι η *πόλις*, το κράτος, είναι ελεύθερο· η θρησκευτική ελευθερία ότι η θρησκεία είναι ελεύθερη, όπως η ελευθερία της συνείδησης σημαίνει ότι η συνείδηση είναι ελεύθερη· όχι, λοιπόν, ότι είμαι ελεύθερος από το κράτος, από τη θρησκεία, από τη συνείδηση, *ή ότι έχω απαλλαγεί* απ' αυτές. Δεν εννοεί τη *δική μου* ελευθερία, αλλά την ελευθερία μιας δύναμης που με κυριαρχεί και με υποτάσσει· σημαίνει ότι ένας από τους *δυνάστες* μου, όπως το κράτος, η θρησκεία, η συνείδηση, είναι ελεύθερος. Το κράτος, η θρησκεία, η συνείδηση, αυτοί οι δυνάστες, με κάνουν δούλο, και η ελευθερία *τους* είναι δουλεία *μου*. Το ότι σ' αυτό ακολουθούν αναγκαία την αρχή «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» είναι προφανές. Αν ο σκοπός είναι η ευημερία του κράτους, ο πόλεμος είναι αγιασμένο μέσο· αν σκοπός του κράτους είναι η δικαιοσύνη, η ανθρωποκτονία είναι αγιασμένο μέσο και ονομάζεται με το ιερό της όνομα: «εκτέλεση»· το ιερό κράτος *αγιάζει* καθετί που το ωφελεί.

Η «ατομική ελευθερία», πάνω από την οποία επαγρυπνεί με ζήλο ο αστικός φιλελευθερισμός, δεν σημαίνει καθόλου έναν εντελώς ελεύθερο αυτοκαθορισμό, με τον οποίο οι πράξεις γίνονται πλήρως *δικές μου*, αλλά μόνον ανεξαρτησία των *προσώπων*. Ατομικά ελεύθερος είναι εκείνος που δεν είναι υπεύθυνος απέναντι σε κανέναν *άνθρωπο*.

Αν το πάρουμε αυτό υπ' αυτή την έννοια –και δεν πρέπει να το εννοήσουμε αλλιώς–, όχι μόνον ο κυρίαρχος είναι ατομικά ελεύθερος, δηλαδή *ανεύθυνος απέναντι στους ανθρώπους* («απέναντι στον Θεό» αναγνωρίζει βέβαια ότι είναι υπεύθυνος), αλλά και όλοι όσοι «είναι υπεύθυνοι μόνον απέναντι στον νόμο». Αυτό το είδος ελευθερίας επιτεύχθηκε μέσω της επαναστατικής κίνησης του αιώνα αυτού –συγκεκριμένα, η ανεξαρτησία της αυθαίρετης θέλησης ή *tel est notre plaisir* [έτσι ευαρεστούμεθα[156]]. Γι' αυτό έπρεπε ο συνταγματικός ηγεμόνας να απογυμνωθεί από κάθε προσωπικότητα, από κάθε ατομικό αποφασίζειν, προκειμένου να μην παραβιάζει ως πρόσωπο, ως *ατομικός άνθρωπος*, την «ατομική ελευθερία» των άλλων. Η *προσωπική θέληση του ηγέτη* εξαφανίστηκε στον συνταγματικό ηγεμόνα· σωστά λοιπόν ανθίστανται σ' αυτό το πράγμα οι απόλυτοι ηγεμόνες. Μολαταύτα, αυτοί οι ίδιοι θέλουν να είναι με την καλύτερη έννοια «χριστιανοί ηγεμόνες». Γι' αυτό όμως πρέπει να γίνουν *καθαρά πνευματική δύναμη*, διότι ο χριστιανός υποτάσσεται μόνο στο *πνεύμα* («ο Θεός είναι πνεύμα»). Κατά συνέπεια, η καθαρά πνευματική δύναμη αντιπροσωπεύεται μόνον από τον συνταγματικό ηγεμόνα, εκείνον που, δίχως καμιά προσωπική σημασία, στέκεται εκεί πνευματικοποιημένος σε βαθμό που μπορεί να θεωρηθεί πλήρες, αλλόκοτο «πνεύμα», ιδέα. Ο συνταγματικός βασιλιάς είναι ο αληθινά *χριστιανός* βασιλιάς, η γνήσια συνέπεια της χριστιανικής αρχής. Στη συνταγματική μοναρχία, η ατομική κυριαρχία, δηλαδή ένας κυρίαρχος που *θέλει* πραγματικά, βρήκε το τέλος της· εδώ, λοιπόν, επικρατεί η *ατομική ελευθερία*, η ανεξαρτησία κάθε ατομικού άρχοντα, καθενός που μπορεί να μου επιβάλλει ένα *tel est notre plaisir*. Είναι η ολοκληρωμένη *χριστιανική* ζωή του κράτους, μια πνευματικοποιημένη ζωή.

Το αστικό καθεστώς συμπεριφέρεται απολύτως *φιλελεύθερα*. Κάθε *προσωπική* εισβολή στη σφαίρα του άλλου εξεγείρει το αστικό αίσθημα· αν ο αστός δει ότι κάποιος εξαρτάται από τη διάθεση, την ευχαρίστηση, τη θέληση ενός ανθρώπου ως ατόμου (δηλαδή ως κάποιου μη εξουσιοδοτημένου από μια «ανώτερη δύναμη»), προβάλλει αμέσως τον φιλελευθερισμό του και φωνάζει για «αυθαιρεσία». Κοντολογίς, ο αστός επιβεβαιώνει την ελευθερία του απ' αυτό που ονομάζει *διαταγές* (*ordonnance*): «Κανένας δεν έχει δουλειά να μου δίνει –διαταγές!» *Διαταγές* σημαίνει ότι αυτό που θα κάνω εγώ είναι θέλημα ενός άλλου ανθρώπου, ενώ ο *νόμος* δεν εκφράζει μια προσωπική δύναμη του άλλου. Η αστική ελευθερία είναι η ελευθερία ή ανεξαρτη-

σία από τη θέληση ενός άλλου προσώπου, η λεγόμενη προσωπική ή ατομική ελευθερία· διότι είμαι προσωπικά ελεύθερος σημαίνει είμαι ελεύθερος τόσο ώστε κανένα άλλο πρόσωπο να μην μπορεί να διαθέτει το δικό μου ή ότι αυτό που οφείλω ή δεν οφείλω εγώ να κάνω δεν εξαρτάται από το προσωπικό διάταγμα ενός άλλου. Η ελευθερία του τύπου, για παράδειγμα, είναι μια τέτοια ελευθερία του φιλελευθερισμού, αυτού που αγωνίζεται μόνον εναντίον του καταναγκασμού της λογοκρισίας ως προσωπικής αυθαιρεσίας, αλλά που δείχνει, από την άλλη μεριά, σε ακραίο βαθμό την τάση και τη θέληση να ασκήσει τυραννία στον τύπο μέσω «νόμων περί τύπου»· οι αστοί φιλελεύθεροι θέλουν ελευθερία να γράφουν γι' *αυτούς*· διότι, καθώς είναι *νομοταγείς*, δεν θα βρεθούν μέσω των γραπτών τους εκτεθειμένοι απέναντι στον νόμο. Μόνον φιλελεύθερα κείμενα, δηλαδή νόμιμα, πρέπει να τυπώνονται· αλλιώς, οι «νόμοι περί τύπου» απειλούν με «τιμωρίες του τύπου». Αν βλέπει κανείς ασφαλισμένη την προσωπική ελευθερία, δεν παρατηρεί καθόλου, όταν προκύψει κάποιο καινούργιο ζήτημα, πώς εδραιώνεται η πιο κραυγαλέα ανελευθερία. Διότι έχει απαλλαγεί κανείς από διαταγές, και «κανένας δεν έχει το δικαίωμα να μας διατάζει», αλλά έχει γίνει άλλο τόσο πιο υπάκουος στον *–νόμο*. Τώρα υποδουλώνεται κανείς σύμφωνα με τους τρόπους που ορίζει το δίκαιο.

Στο αστικό κράτος υπάρχουν μόνον «ελεύθεροι άνθρωποι», που *εξαναγκάζονται* να δεχτούν χιλιάδες πράγματα (τον σεβασμό, μια ομολογία πίστης, και τα τοιαύτα). Και τι μ' αυτό όμως; Αφού τους εξαναγκάζει μόνο το κράτος, ο νόμος, και όχι κάποιος άνθρωπος!

Τι θέλει η αστική τάξη όταν καταφέρεται εναντίον κάθε προσωπικής διαταγής, κάθε διαταγής που δεν θεμελιώνεται στην «υπόθεση» ή στο «λογικό»; Αγωνίζεται απλώς προς το συμφέρον της «υπόθεσης» εναντίον της κυριαρχίας των «προσώπων»! Υπόθεση του πνεύματος είναι όμως το ορθολογικό, το καλό, το νόμιμο κ.ο.κ.· αυτό είναι η «καλή υπόθεση». Η αστική τάξη θέλει έναν *απρόσωπο* εξουσιαστή.

Ακόμη παραπέρα, αν η αρχή είναι αυτή, να κυριαρχεί δηλαδή τον άνθρωπο μόνον η υπόθεση, συγκεκριμένα η υπόθεση της ηθικότητας, η υπόθεση της νομιμότητας κ.ο.κ., τότε δεν μπορεί να επιτραπεί κανένας προσωπικός περιορισμός του ενός από τον άλλο (όπως παλιότερα π.χ. ο αστός αποκλειόταν από τα αριστοκρατικά αξιώματα, ο αριστοκράτης από τα κοινά αστικά επαγγέλματα, κτλ.)· δηλαδή πρέπει να υπάρχει *ελεύθερος ανταγωνισμός*. Μόνο μέσω του πράγματος

μπορεί κάποιος να σταματήσει τον άλλο (ο πλούσιος π.χ. τον άπορο μέσω του χρήματος, δηλαδή ενός πράγματος), όχι ως πρόσωπο. Από δω και πέρα υπάρχει και είναι δεκτή μόνο μια κυριαρχία, αυτή του *κράτους*· προσωπικά, κανένας δεν είναι πια κύριος του άλλου. Ήδη από τη γέννησή τους τα παιδιά ανήκουν στο κράτος, το οποίο δεν επιτρέπει την παιδοκτονία, απαιτεί τη βάφτισή τους κ.ο.κ.

Για το κράτος όμως, όλα τα παιδιά του μετρούν εντελώς το ίδιο («αστική ή πολιτική ισότητα»), και μπορούν να δουν μόνα τους τι θα κάνουν μεταξύ τους: μπορούν να *ανταγωνίζονται* το ένα το άλλο.

Ο ελεύθερος ανταγωνισμός σημαίνει απλώς ότι ο καθένας μπορεί να παρουσιάσει τον εαυτό του, να τον επιβεβαιώσει, να αγωνιστεί εναντίον του άλλου. Φυσικά, το φεουδαρχικό κόμμα τάχθηκε εναντίον αυτού του πράγματος, καθώς η ύπαρξή του εξαρτιόταν από τον μη ανταγωνισμό. Οι αγώνες στη Γαλλία την εποχή της Μεταρρύθμισης δεν είχαν άλλο περιεχόμενο από το ότι η μπουρζουαζία αγωνιζόταν υπέρ του ελεύθερου ανταγωνισμού, και οι φεουδαλιστές προσπαθούσαν να επαναφέρουν το σύστημα των συντεχνιών.

Τώρα, ο ελεύθερος ανταγωνισμός νίκησε και έπρεπε να νικήσει το σύστημα των συντεχνιών (βλ. παρακάτω).

Αν η επανάσταση κατέληξε σε μια αντίδραση, αυτό απλώς έδειξε *τι ήταν πραγματικά*. Διότι κάθε προσπάθεια καταλήγει στην αντίδραση όταν *φτάνει στον νουνεχή στοχασμό*, και ορμάει εμπρός συνεχίζοντας την πρωταρχική δράση μόνο για όσο καιρό είναι μια *μέθη*, μια «απρονοησία». Η «περίσκεψη» θα είναι πάντα η συνθηματική λέξη της αντίδρασης, επειδή η περίσκεψη θέτει όρια, και ελευθερώνει το πραγματικά ηθελημένο, δηλαδή την αρχή, από την αρχική «αχαλινωσιά» και «απουσία ορίων». Άγριοι νεαροί, υπεροπτικοί σπουδαστές, που παραβλέπουν όλες τις εκτιμήσεις, είναι *πραγματικά* φιλισταίοι, διότι σ' αυτούς, όπως και στους τελευταίους, οι εκτιμήσεις αποτελούν την ουσία της διαγωγής τους· μόνον που ως ψευτοπαλικαράδες εξεγείρονται εναντίον των εκτιμήσεων και έχουν αρνητικές σχέσεις μ' αυτές, αλλά αργότερα, ως φιλισταίοι, παραδίδονται σε εκτιμήσεις και έχουν θετικές σχέσεις μ' αυτές. Και στις δύο περιπτώσεις, όλη η δράση και η σκέψη τους περιστρέφονται γύρω από «εκτιμήσεις»· ο φιλισταίος όμως είναι *αντιδραστικός* σε σχέση με τον νεαρό· είναι ο άγριος τύπος που έχει περιέλθει στον νουνεχή στοχασμό, όπως ο δεύτερος είναι ο μη στοχαζόμενος φιλισταίος. Η καθημερινή εμπειρία επιβεβαιώνει την αλήθεια αυτής της μεταστροφής και δείχνει πώς ο υπερόπτης νε-

αρός γίνεται φιλισταίος όταν γεράσει.

Έτσι αποδεικνύει και η λεγόμενη αντίδραση στη Γερμανία ότι ήταν μόνον η *νουνεχής* συνέχιση του πολεμοχαρούς ενθουσιασμού υπέρ της ελευθερίας.

Η επανάσταση δεν στράφηκε εναντίον *του κατεστημένου γενικά*, αλλά εναντίον *αυτού του κατεστημένου*, εναντίον μιας *καθορισμένης κατάστασης*. Εξάλειψε *αυτόν* τον εξουσιαστή, όχι *τον* εξουσιαστή, και οι Γάλλοι υπέστησαν τότε την πιο ανελέητη κυριαρχία· σκότωσε τους παλιούς φαύλους, αλλά θέλησε να δώσει στους ενάρετους μια σίγουρη κατάσταση, δηλαδή έβαλε στη θέση του ελαττώματος την αρετή. (Το ελάττωμα και η αρετή ξεχωρίζουν από τη μεριά τους και πάλι μόνον όπως ξεχωρίζει ένας άγριος νεαρός από έναν φιλισταίο.)

Μέχρι σήμερα η αρχή της επανάστασης έμεινε μόνο στο να πολεμά εναντίον του *τάδε* και του *δείνα* υπάρχοντος, δηλαδή στο να είναι *μεταρρυθμιστική*. Όσο πολλά κι αν *βελτιώθηκαν*, όσο γερά κι αν προωθήθηκε η «νουνεχής πρόοδος», πάντα τοποθετήθηκε ένας *καινούργιος κύριος* στη θέση του παλιού, και η ανατροπή είναι πάντα –χτίσιμο. Παραμένουμε στη διαφορά μεταξύ του νέου και του γέρου φιλισταίου. Η Επανάσταση άρχισε μικροαστικά με την εξέγερση της τρίτης νομοκατεστημένης τάξης, της μεσαίας τάξης, και μικροαστικά ξεραίνεται. Δεν έγινε ελεύθερος ο *ατομικός άνθρωπος* –και μόνον αυτός είναι ο *άνθρωπος*– αλλά ο αστός, ο *citoyen* [πολίτης], ο *πολιτικός* άνθρωπος, ο οποίος γι' αυτό δεν είναι *ο άνθρωπος* αλλά ένα δείγμα του ανθρώπινου είδους, και ειδικότερα ένα δείγμα του είδους Πολίτης, ένας *ελεύθερος πολίτης*.

Στην επανάσταση δεν έδρασε κοσμοϊστορικά το *άτομο* αλλά ένας *λαός*: το *έθνος*, το κυρίαρχο έθνος, ήθελε να κάνει τα πάντα. Ένα φανταστικό εγώ, μια ιδέα, όπως είναι το έθνος, εμφανίζεται να δρα· τα άτομα συμβάλλουν ως όργανα της ιδέας αυτής και δρουν ως «πολίτες».

Το αστικό καθεστώς έχει τη δύναμή του και συγχρόνως τα όριά του στον *θεμελιώδη νόμο του κράτους*, σε μια Χάρτα[157], σε έναν νόμιμο ή «δίκαιο» ηγεμόνα, που καθοδηγείται ο ίδιος από, και κυβερνά με βάση «ορθολογικούς» νόμους, κοντολογίς στη *νομιμότητα*. Η περίοδος της μπουρζουαζίας κυριαρχείται από το βρετανικό πνεύμα της νομιμότητας. Μια συνέλευση επαρχιακών νομοκατεστημένων τάξεων κρατάει πάντα στη μνήμη της ότι οι αρμοδιότητές της φτάνουν μόνο μέχρι το τάδε σημείο, και ότι έχει κληθεί μόνον από ευμένεια και μπο-

ρεί να απορριφτεί ξανά από δυσμένεια. Θυμίζει πάντα στον εαυτό της την *–κλήση* της. Είναι αναμφισβήτητο ότι ο πατέρας μου με γέννησε· τώρα όμως που έχω γεννηθεί, οι προθέσεις του να κάνει παιδί δεν με ενδιαφέρουν καθόλου, ό,τι κι αν με *καλεί* αυτός πάντα να κάνω, Εγώ κάνω ό,τι θέλω ο ίδιος. Επομένως, μια κεκλημένη συνέλευση νομοκατεστημένων τάξεων, η γαλλική στις αρχές της Επανάστασης, αναγνώριζε πολύ ορθά ότι ήταν ανεξάρτητη από τον καλούντα. Υ*πήρχε*, και θα ήταν ηλίθια αν δεν πρόβαλε το δικαίωμα για ύπαρξη, αλλά φανταζόταν πως ήταν εξαρτημένη όπως από έναν πατέρα. Ο κεκλημένος δεν χρειάζεται πια να ρωτά «τι ήθελε ο καλών όταν με δημιούργησε;», αλλά «τι θέλω εγώ από τη στιγμή που έχω ανταποκριθεί στην κλήση;» Ούτε ο καλών, ούτε τα μέλη της συντακτικής συνέλευσης, ούτε η χάρτα σύμφωνα με την οποία κλήθηκε η συνάντησή τους *–τίποτε* δεν πρέπει να είναι γι' αυτόν ιερή και απαραβίαστη δύναμη. Είναι *εξουσιοδοτημένος* για καθετί που βρίσκεται υπό την εξουσία του· δεν θα γνωρίζει καμιά περιορισμένη «εξουσιοδότηση», δεν θα θέλει να είναι *νομιμόφρων*. Αν μπορεί κανείς να περιμένει κάτι από συνελεύσεις γενικά, αυτό το πράγμα θα έδινε μια εντελώς *εγωιστική* συνέλευση, απαλλαγμένη από κάθε ομφάλιο λώρο και κάθε εκτίμηση. Οι συνελεύσεις όμως είναι πάντα ευλαβικές, και συνεπώς δεν μπορεί κανείς να παραξενεύεται αν τόσος πολύς μισός ή αναποφάσιστος, δηλαδή υποκριτικός, «εγωισμός» παρελαύνει μέσα τους.

Τα μέλη των νομοκατεστημένων τάξεων πρέπει να μείνουν μέσα στα *όρια* που χαράζει γι' αυτά η χάρτα, η θέληση του βασιλιά, και τα τοιαύτα. Αν δεν θέλουν ή δεν μπορούν να το κάνουν αυτό, πρέπει να «αποσυρθούν». Ποιος πιστός στο καθήκον του άνθρωπος θα μπορούσε να δράσει αλλιώς, ποιος θα μπορούσε να βάλει ως *πρώτο* πράγμα την πεποίθηση και τη θέλησή του; Ποιος θα μπορούσε να είναι τόσο ανήθικος ώστε να θέλει να επιβεβαιώσει *τον εαυτό του*, αν αυτό θα σήμαινε την καταστροφή της συντεχνίας και των πάντων; Οι άνθρωποι κρατιούνται επιμελώς μέσα στα όρια της *εξουσιοδότησής* τους· ο καθένας πρέπει να μένει φυσικά μέσα στα όρια της δύναμής του, επειδή κανένας δεν μπορεί να κάνει περισσότερα απ' όσα μπορεί. «Η δύναμή μου ή αντίστοιχα η ανημποριά μου θα έπρεπε να είναι τα μόνα όριά μου, ενώ οι εξουσιοδοτήσεις δεσμευτικοί κανόνες; Θα έπρεπε να αναγνωρίσω μια τέτοια άποψη που υπονομεύει τα πάντα; Όχι, είμαι *–νομοταγής* πολίτης!»

Η αστική τάξη επαγγέλλεται μια ηθική που συνδέεται στον ύψιστο

βαθμό με την ουσία της. Η πρώτη απαίτηση της ηθικής αυτής είναι ότι πρέπει να έχει κανείς μια σταθερή δουλειά, ένα έντιμο επάγγελμα και να κάνει ηθική ζωή. Ανήθικοι είναι γι' αυτήν ο απατεώνας, η πόρνη, ο κλέφτης, ο ληστής και ο δολοφόνος, ο παίκτης, ο άνθρωπος δίχως περιουσία και κοινωνική θέση, ο επιπόλαιος. Ο προκομμένος αστός χαρακτηρίζει τη διάθεσή του απέναντι σ' αυτούς τους «ανήθικους» ως «βαθύτατη αγανάκτηση». Αυτό που λείπει απ' όλους αυτούς είναι η μόνιμη κατοικία, η σταθερή *απασχόληση*, η σταθερή και έντιμη ζωή, το σταθερό εισόδημα κ.ο.κ.· κοντολογίς, επειδή η ύπαρξή τους δεν στηρίζεται σε μια *σίγουρη βάση*, ανήκουν στα επικίνδυνα «άτομα ή μεμονωμένα πρόσωπα», στο επικίνδυνο *προλεταριάτο*· είναι «μεμονωμένοι φωνακλάδες», που δεν παρέχουν καμιά «εγγύηση» και «δεν έχουν τίποτα να χάσουν», άρα και «τίποτα να ρισκάρουν». Η σύναψη οικογενειακού δεσμού π.χ. *δεσμεύει* τον άνθρωπο, ο δεσμευμένος δίνει μια εγγύηση, μπορεί κανείς να τον πιάσει από κάπου· αντίθετα, την πόρνη όχι. Ο παίκτης παίζει τα πάντα στο παιχνίδι, καταστρέφει τον εαυτό του και άλλους· –καμιά εγγύηση. Θα μπορούσε κανείς να συμπεριλάβει στο όνομα «πλάνητες» όλους εκείνους που φαίνονται στον αστό ύποπτοι, εχθρικοί και επικίνδυνοι· κάθε πλάνης τρόπος ζωής τον δυσαρεστεί. Διότι υπάρχουν και πλάνητες του πνεύματος που βρίσκουν τον τόπο κατοικίας που κληρονόμησαν από τους γονείς τους υπερβολικά στενό και καταπιεστικό για να μπορούν να αρκεστούν σ' αυτόν τον περιορισμένο χώρο: αντί να κρατιούνται μέσα στα όρια ενός μετρημένου τρόπου σκέψης και να θεωρούν απαράβατη αλήθεια καθετί που προσφέρει παρηγοριά και καθησύχαση σε εκατομμύρια ανθρώπους, υπερπηδούν όλα τα σύνορα της παράδοσης και κυκλοφορούν εδώ κι εκεί εφοδιασμένοι με την αυθάδη κριτική τους και την αχαλίνωτη μανία τους για αμφιβολία, αυτοί οι εκκεντρικοί πλάνητες. Αποτελούν την τάξη των άστατων, των ανήσυχων, των ευμετάβλητων, δηλαδή των προλεταρίων, και ονομάζονται, όταν εκδηλώνουν την ασταθή φύση τους, «ανήσυχα κεφάλια».

Τέτοια ευρεία έννοια έχει το λεγόμενο προλεταριάτο ή η ενδημική πενία. Πόσο λάθος θα έκανε κανείς αν απέδιδε στην αστική τάξη την επιθυμία να βάλει τα δυνατά της για να καταργήσει τη φτώχεια (ενδημική πενία)! Αντίθετα, ο καλός αστός βοηθά τον εαυτό του με την απαράμιλλα παρηγορητική πεποίθηση ότι «γεγονός είναι ότι τα καλά της τύχης είναι άνισα μοιρασμένα και θα είναι πάντα έτσι, σύμφωνα με το σοφό θέσπισμα του Θεού». Η φτώχεια, την οποία συναντά ο

γνήσιος αστός σε κάθε σοκάκι, δεν τον ενοχλεί περισσότερο από το να δώσει μια ελεημοσύνη ή να βρει δουλειά και φαγητό για έναν «έντιμο και χρήσιμο» νεαρό. Άλλο τόσο όμως αισθάνεται την ήσυχη ευχαρίστησή του να σκοτεινιάζει από τη φτώχεια που *αναζητά το καινούργιο* και είναι *ανικανοποίητη*, από εκείνους τους φτωχούς που δεν συμπεριφέρονται πια *ήσυχα* και δεν ανέχονται τα πάντα, αλλά αρχίζουν να *παραλογίζονται* και να είναι ανήσυχοι. Κλείστε μέσα τον αλήτη, ρίξτε τον υποκινητή της αναταραχής στο πιο σκοτεινό μπουντρούμι! Θέλει «να προκαλέσει δυσαρέσκεια και να εξεγείρει τους ανθρώπους εναντίον των υπαρχουσών διατάξεων» μέσα στο κράτος –λιθοβολείστε τον, λιθοβολείστε τον!

Ακριβώς όμως απ' αυτούς τους δυσαρεστημένους έρχεται ο εξής περίπου συλλογισμός: για τους «καλούς αστούς» δεν έχει σημασία ποιος προστατεύει αυτούς και τις αρχές τους (π.χ. ένας απόλυτος ή ένας συνταγματικός βασιλιάς, μια δημοκρατία κ.ο.κ.)· αρκεί να προστατεύονται. Και ποια είναι η αρχή τους, της οποίας τον προστάτη πάντα «αγαπούν»; Η εργασία όχι· η γέννηση επίσης όχι. Αλλά η *μετριότητα*, η μέση οδός: λιγάκι γέννηση και λιγάκι εργασία, δηλαδή μια *κατοχή που δίνει τόκο*. Η κατοχή είναι εδώ το σταθερό, το δεδομένο, το κληρονομημένο (γέννηση), η τοκοφορία είναι ο κόπος γι' αυτήν (εργασία)· συνεπώς, *εργαζόμενο κεφάλαιο*. Μόνον, όχι υπερβολές, όχι ακρότητες, όχι ριζοσπαστισμό! Δικαίωμα γέννησης ασφαλώς, μόνον όμως κληρονομική κατοχή· εργασία ασφαλώς, λίγη όμως ή καθόλου δική μας, αλλά εργασία του κεφαλαίου και –των υποτελών εργαζόμενων.

Αν μια εποχή είναι βυθισμένη σε μια πλάνη, πάντα κάποιοι αντλούν όφελος απ' αυτήν και άλλοι ζημία. Κατά τον Μεσαίωνα, γενικευμένη ανάμεσα στους χριστιανούς ήταν η πλάνη ότι η εκκλησία έπρεπε να έχει όλη τη δύναμη ή την ανώτατη εξουσία πάνω στη γη· οι ιεράρχες δεν πίστευαν σ' αυτή την «αλήθεια» λιγότερο από τους λαϊκούς, και όλοι ήταν δεμένοι με μάγια στην ίδια πλάνη. Μέσω αυτής, όμως, οι ιεράρχες είχαν το *όφελος* της δύναμης, ενώ οι λαϊκοί τη *ζημία* της υποτέλειας. Όπως λέει το ρητό όμως, «από τη ζημία γίνεται κανείς έξυπνος», οι λαϊκοί έγιναν τελικά έξυπνοι και σταμάτησαν να πιστεύουν στη μεσαιωνική «αλήθεια». –Μια παρόμοια σχέση βρίσκεται ανάμεσα στην αστική και την εργατική τάξη. Και ο αστός και ο εργάτης πιστεύουν στην αλήθεια του *χρήματος*· όσοι δεν το έχουν, δεν πιστεύουν λιγότερο σ' αυτό από εκείνους που το έχουν, άρα τόσο οι λαϊκοί όσο

και οι ιερείς.

«Το χρήμα κυβερνάει τον κόσμο», αυτός είναι ο βασικός τόνος της αστικής εποχής. Ένας αριστοκράτης δίχως περιουσία και ένας εργάτης δίχως περιουσία είναι δύο «πεινάλες» που δεν έχουν καμιά σημασία από άποψη πολιτικού κύρους: η γέννηση και η εργασία δεν κάνουν το ίδιο, αλλά το *χρήμα φέρνει κύρος*. Οι κατέχοντες κυβερνούν, αλλά το κράτος εκπαιδεύει ανάμεσα στους μη κατέχοντες τους «υπηρέτες» του, στους οποίους δίνει χρήμα (μισθό) ανάλογο με το βαθμό με τον οποίο κυριαρχούν (κυβερνούν) εν ονόματί του.

Λαμβάνω τα πάντα από το κράτος. Έχω τίποτα δίχως την *έγκριση* του κράτους; Τι έχω δίχως αυτήν, που να μην μου το *παίρνει* μόλις ανακαλύπτει πως λείπει ένας «νόμιμος τίτλος»; Δεν έχω λοιπόν τα πάντα από τη χάρη του, από την έγκρισή του;

Η αστική τάξη στηρίζεται μόνο σ' αυτό, *στον νόμιμο τίτλο*. Ο αστός είναι αυτό που είναι μέσω της *προστασίας του κράτους*, της χάρης του κράτους. Θα πρέπει να φοβάται ότι θα χάσει τα πάντα αν συντριφτεί η δύναμη του κράτους.

Τι συμβαίνει όμως μ' εκείνον που δεν έχει να χάσει τίποτα, με τον προλετάριο; Καθώς αυτός δεν έχει να χάσει τίποτα, δεν χρειάζεται την προστασία του κράτους γι' αυτό το «τίποτα». Αντίθετα, μπορεί να κερδίσει αν αυτή η προστασία αποσυρθεί από τους προστατευόμενούς του.

Γι' αυτό ο μη κατέχων θα βλέπει το κράτος ως μια δύναμη που προστατεύει τον κατέχοντα, η οποία παρέχει προνόμια στον δεύτερο, αλλά αυτόν, αντίθετα, του ρουφά το αίμα. Το κράτος είναι *–αστικό κράτος*, η «καταστατική θέση» της αστικής τάξης. Προστατεύει τον άνθρωπο όχι ανάλογα με την εργασία του, αλλά με το πόσο ευάγωγος («αφοσιωμένος») είναι, δηλαδή ανάλογα με το αν απολαμβάνει και χειρίζεται τα δικαιώματα που του εμπιστεύεται το κράτος σε συμφωνία με τη θέληση, δηλαδή τους νόμους, του κράτους.

Υπό το καθεστώς της αστικής τάξης οι εργαζόμενοι πέφτουν πάντα στα χέρια των κατεχόντων, εκείνων που έχουν στη διάθεσή τους κάποιο κρατικό αγαθό (και καθετί που μπορεί να κατέχει κανείς είναι κρατικό αγαθό, ανήκει στο κράτος και είναι απλώς τιμάριο για τα άτομα), ιδίως χρήμα και αγαθά, άρα στα χέρια των καπιταλιστών. Ο εργάτης δεν μπορεί να κάνει την εργασία του *να αξίζει* ανάλογα με την αξία που έχει αυτή για εκείνον που την απολαμβάνει. «Η εργασία κακοπληρώνεται!» Ο καπιταλιστής έχει το μεγαλύτερο κέρδος

απ' αυτήν. –Καλοπληρωμένες και περισσότερο από καλοπληρωμένες είναι μόνον οι εργασίες εκείνων που ανεβάζουν την αίγλη και *την κυριαρχία* του κράτους, οι εργασίες των ανώτερων υπηρετών του *κράτους*. Το κράτος πληρώνει καλά ώστε οι «καλοί πολίτες» του, οι κατέχοντες, να μπορούν να πληρώνουν κακά δίχως κίνδυνο· εξασφαλίζει για τον εαυτό του με την καλή πληρωμή τους υπηρέτες του, από τους οποίους σχηματίζει μια προστατευτική δύναμη, μια «αστυνομία[158]» (σ' αυτήν ανήκουν στρατιώτες, υπάλληλοι κάθε είδους, π.χ. της δικαιοσύνης, της εκπαίδευσης κ.ο.κ., κοντολογίς ολόκληρος ο «κρατικός μηχανισμός») για τους «καλούς πολίτες», και αυτοί πληρώνουν πρόθυμα υψηλούς φόρους σ' αυτό, προκειμένου να πληρώνουν άλλο τόσο χαμηλούς μισθούς στους εργάτες τους.

Η τάξη των εργατών όμως, επειδή είναι απροστάτευτη σ' αυτό που είναι ουσιαστικά (διότι οι εργάτες δεν απολαμβάνουν την προστασία του κράτους ως εργάτες, αλλά ως υπήκοοί του έχουν ένα μερίδιο στην προστασία από την αστυνομία, στη λεγόμενη προστασία του νόμου), παραμένει μια δύναμη εχθρική προς αυτό το κράτος, το κράτος των κατεχόντων, το «βασίλειο των αστών». Η αρχή της, η εργασία, δεν αναγνωρίζεται ανάλογα με την *αξία* της: υφίσταται εκμετάλλευση, είναι *λάφυρο πολέμου* των κατεχόντων, των εχθρών.

Οι εργάτες έχουν την πιο τεράστια δύναμη στα χέρια τους, και αν καταφέρουν κάποτε να τη συνειδητοποιήσουν και να τη χρησιμοποιήσουν, τίποτε δεν θα τους αντισταθεί: αρκεί μόνο να σταματήσουν τη δουλειά, να θεωρήσουν τα προϊόντα της εργασίας τους δικά τους και να τα χαρούν. Αυτό είναι το νόημα των εργατικών αναταραχών που εκδηλώνονται εδώ κι εκεί.

Το κράτος στηρίζεται *–στη δουλεία της εργασίας*. Αν *ελευθερωθεί η εργασία*, το κράτος θα χαθεί.

§ 2 *Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός*. Είμαστε άνθρωποι που έχουμε γεννηθεί ελεύθεροι, και όπου κι αν δούμε, βλέπουμε να μας έχουν κάνει υπηρέτες των εγωιστών! Πρέπει λοιπόν να γίνουμε κι εμείς εγωιστές; Ο Θεός να φυλάει! Προτιμάμε να κάνουμε τους εγωιστές αδύνατον να υπάρχουν! Θέλουμε να τους κάνουμε όλους «κουρελήδες»· θέλουμε όλοι να μην έχουν τίποτε, προκειμένου να έχουν «όλοι».

Αυτά λένε οι σοσιαλιστές.

Ποιο είναι αυτό το πρόσωπο που σας ονομάζει «όλοι»; –Είναι η «κοινωνία»! –Είναι σωματική λοιπόν; –*Είμαστε* το σώμα της! –Εσείς;

Δεν είστε από μόνοι σας σώμα; –Εσύ είσαι σίγουρα σωματικός, κι εσύ κι εσύ, αλλά όλοι μαζί είστε μόνο σώματα, όχι σώμα. Κατά συνέπεια, η ενωμένη κοινωνία μπορεί να έχει σώματα στην υπηρεσία της, όχι όμως ένα και ίδιον σώμα. Σαν το «έθνος» των πολιτικών, είναι απλώς «πνεύμα», το σώμα σ' αυτήν είναι μόνο φαινομενικότητα.

Στον πολιτικό φιλελευθερισμό, η ελευθερία του ανθρώπου είναι ελευθερία από *πρόσωπα*, από προσωπική κυριαρχία, από τον *κύριο*: η προστασία κάθε ατομικού προσώπου ενάντια σε άλλα πρόσωπα, προσωπική ελευθερία.

Κανένας δεν έχει να δώσει διαταγές, μόνον ο νόμος δίνει διαταγές.

Αν έγιναν όμως τα πρόσωπα *ίσα*, δεν ισχύει το ίδιο και για τις *κτήσεις* τους. Κι όμως, ο φτωχός *χρειάζεται* τον πλούσιο, κι ο πλούσιος τον φτωχό, ο πρώτος το χρήμα του πλούσιου, ο δεύτερος την εργασία του φτωχού. Έτσι, κανένας δεν χρειάζεται τον άλλο ως *πρόσωπο*, αλλά ως *δότη*, επομένως ως κάποιον που έχει να δώσει κάτι, ως κάτοχο ή ιδιοκτήτη. Έτσι, αυτό που κάνει τον *άνθρωπο*, είναι αυτό που *έχει*. Και σ' αυτό που έχουν, στον «έχειν» τους, είναι οι άνθρωποι άνισοι.

Κατά συνέπεια, συμπεραίνει ο κοινωνικός φιλελευθερισμός, *κανένας δεν πρέπει να έχει*, όπως, κατά τον πολιτικό φιλελευθερισμό, *κανένας δεν πρέπει να δίνει διαταγές*· δηλαδή, όπως στη δεύτερη περίπτωση μόνο το *κράτος* δίνει διαταγές, έτσι και στην πρώτη μόνον η *κοινωνία* πρέπει να έχει.

Το κράτος, ακριβώς λόγω του ότι προστατεύει το πρόσωπο και την ιδιοκτησία του ενός από τον άλλο, τους *χωρίζει*: ο καθένας *είναι* το κομμάτι του για τον εαυτό του και *έχει* το κομμάτι του για τον εαυτό του. Όποιος αρκείται με ό,τι είναι και έχει, βρίσκει αυτή την κατάσταση πραγμάτων επωφελή· όποιος όμως θέλει να είναι και να έχει περισσότερο, αναζητά αυτό το περισσότερο και το βρίσκει στη δύναμη άλλων *προσώπων*. Εδώ όμως σκοντάφτει σε μια αντίφαση: ως πρόσωπο κανένας δεν είναι κατώτερος από τον άλλο, κι όμως ο ένας *έχει* αυτό που άλλος θα ήθελε να έχει αλλά δεν έχει. Έτσι, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το ένα πρόσωπο είναι κάτι περισσότερο από το άλλο, επειδή το πρώτο έχει ό,τι χρειάζεται το δεύτερο, το πρώτο είναι πλούσιος άνθρωπος, το δεύτερο φτωχός.

Πρέπει λοιπόν, ρωτά τώρα παραπέρα ο κοινωνικός φιλελευθερισμός, να αφήσουμε να επιβιώσει αυτό που δίκαια θάψαμε, πρέπει να αφήσουμε να ισχύει αυτή η πλαγίως εγκαθιδρυμένη ανισότητα των προσώπων; Όχι, οφείλουμε, αντίθετα, να ολοκληρώσουμε κάτι που έ-

χει γίνει ώς τα μισά. Από την ελευθερία μας από το πρόσωπο του άλλου λείπει ακόμα η ελευθερία απ' αυτό το οποίο μπορεί να ελέγχει ο άλλος, απ' αυτό το οποίο έχει υπό την προσωπική του εξουσία· κοντολογίς, από την ελευθερία μας λείπει η ελευθερία από την «προσωπική ιδιοκτησία». Ας καταργήσουμε λοιπόν την *προσωπική ιδιοκτησία*. Κανένας να μην έχει πια κάτι, ο καθένας να είναι *–κουρελής*. Η ιδιοκτησία να είναι *απρόσωπη*, να ανήκει στην *–κοινωνία*.

Μπροστά στον ανώτατο *άρχοντα*, τον μοναδικό *διοικητή*, γίναμε όλοι ίσοι, ίσα πρόσωπα, δηλαδή μηδενικά.

Μπροστά στον ανώτατο *ιδιοκτήτη*, θα γίνουμε όλοι ίσοι *–κουρελήδες*. Για την ώρα, κάποιος είναι ακόμη κατά την εκτίμηση κάποιου άλλου «κουρελής», «επί ξύλου κρεμάμενος»· κατόπιν όμως παίρνει τέλος αυτή η εκτίμηση, είμαστε όλοι κουρελήδες, και ως συνολική μάζα της κομουνιστικής κοινωνίας μπορούμε να ονομαστούμε «συρφετός κουρελήδων».

Όταν ο προλετάριος ιδρύσει πραγματικά την «κοινωνία» που σχεδιάζει, όπου κάθε διαφορά ανάμεσα σε φτωχό και πλούσιο θα έχει παραμεριστεί, θα *είναι* κουρελής, διότι θα νομίζει πως είναι κάτι το να είναι κουρελής, και θα μπορεί να κάνει το «κουρελής» τίτλο τιμής, όπως έκανε η Επανάσταση με τον «αστό». Ο κουρελής είναι το ιδεώδες του, κουρελήδες πρέπει να γίνουμε όλοι.

Αυτή είναι, προς όφελος της «ανθρώπινης ιδιότητας», η δεύτερη κλοπή που γίνεται σε βάρος του «προσωπικού». Κάνουν το άτομο να μην έχει ούτε διοίκηση ούτε ιδιοκτησία· την πρώτη την παίρνει το κράτος, τη δεύτερη η κοινωνία.

Επειδή στην κοινωνία γίνονται αισθητές οι πιο καταπιεστικές άσχημες καταστάσεις, ιδιαίτερα οι καταπιεσμένοι, και συνεπώς τα μέλη των κατώτερων στρωμάτων της κοινωνίας, νομίζουν ότι βρίσκουν το φταίξιμο στην κοινωνία και κάνουν καθήκον τους να ανακαλύψουν τη *δίκαιη κοινωνία*. Πρόκειται απλώς για το παλιό φαινόμενο του να ψάχνεις να βρεις το φταίξιμο πρώτα παντού αλλού εκτός *από τον εαυτό σου*· δηλαδή στο κράτος, στη φιλαυτία των πλουσίων κ.ο.κ., οι οποίοι οφείλουν την ύπαρξή τους ακριβώς στο δικό μας φταίξιμο.

Οι σκέψεις και τα συμπεράσματα του κομουνισμού μοιάζουν πολύ απλά. Όπως είναι τα πράγματα αυτή την εποχή, στην παρούσα κατάσταση λοιπόν σχετικά με το κράτος, ορισμένοι, η πλειοψηφία, μειονεκτούν έναντι των άλλων, της μειοψηφίας. Σ' αυτή την *κατάσταση* πραγμάτων, οι πρώτοι ζουν μέσα στην *ένδεια*, οι δεύτεροι στην *ευη-*

μερία. Γι' αυτό πρέπει να καταργηθεί η παρούσα κατάσταση πραγμάτων, δηλαδή το ίδιο το κράτος. Και τι θα μπει στη θέση του; Αντί για την ευημερία λίγων *–μια γενική ευημερία, μια ευημερία όλων*.

Μέσω της Επανάστασης η μπουρζουαζία έγινε πανίσχυρη, και κάθε ανισότητα ξεπεράστηκε από την άνοδο ή τον υποβιβασμό του καθένα στην αξιοπρέπεια του *αστού*: ο κοινός άνθρωπος ανυψώθηκε, ο αριστοκράτης υποβιβάστηκε· η *τρίτη* νομοκατεστημένη τάξη έγινε μοναδική, συγκεκριμένα, τάξη των *πολιτών του κράτους*. Τώρα ανταπαντά ο κομουνισμός: Η αξιοπρέπεια και η ουσία μας δεν έγκειται στο ότι είμαστε όλοι *ίσα παιδιά* του κράτους, της μητέρας μας, γεννημένοι όλοι με τις ίδιες αξιώσεις για την αγάπη και την προστασία της, αλλά στο ότι όλοι υπάρχουμε *ο ένας για τον άλλο*. Αυτή είναι η ισότητά μας, ή είμαστε *ίσοι* στο ότι εγώ κι εσύ κι όλοι μας, ο καθένας για τον άλλο, είμαστε ενεργοί ή «δουλεύουμε»· άρα στο ότι ο καθένας μας είναι ένας *εργαζόμενος*. Το βασικό για μας δεν είναι *τι είμαστε για το κράτος*, δηλαδή *πολίτες*, άρα δεν είναι η ιδιότητά μας του πολίτη, αλλά τι είμαστε *ο ένας για τον άλλο*, το ότι ο καθένας μας υπάρχει μόνο μέσω του άλλου, ο οποίος, καθώς μεριμνά για τις δικές μου ανάγκες, βλέπει την ίδια στιγμή τις δικές του να ικανοποιούνται από μένα. Αυτός δουλεύει π.χ. για το ντύσιμό μου (ράφτης), εγώ για την ανάγκη του της ψυχαγωγίας (συγγραφέας κωμωδιών, σχοινοβάτης κτλ.), αυτός για τη διατροφή μου (αγρότης κτλ.), εγώ για τη μόρφωσή του (επιστήμονας κτλ.). Επομένως, η *ιδιότητα του εργαζόμενου* συνιστά την αξιοπρέπεια και την *–ισότητά μας*.

Τι πλεονέκτημα μας προσφέρει το αστικό καθεστώς; Βάρη! Και πόσο εκτιμάται η εργασία μας; Τόσο λίγο όσο γίνεται! Η εργασία όμως είναι εντούτοις η μοναδική αξία μας· το ότι είμαστε *εργαζόμενοι* είναι το καλύτερο πράγμα σε μας, είναι η σημασία μας μέσα στον κόσμο, και συνεπώς πρέπει να είναι η υπόληψή μας και να αποκτήσει υπόληψη. Τι μπορείτε να μας αντιπαρατάξετε εσείς; Ασφαλώς μόνον *–εργασία*. Μόνο για εργασία ή υπηρεσίες σάς οφείλουμε μια ανταμοιβή, όχι για την απλή ύπαρξή σας· όχι λοιπόν γι' αυτό που είστε *για σας*, αλλά μόνο γι' αυτό που είστε *για μας*. Από τι έχετε αξιώσεις από μας; Μήπως από την καλή καταγωγή σας; Όχι, μόνον από ό,τι επιθυμητό ή χρήσιμο κάνετε για μας. Ας είναι λοιπόν έτσι: θέλουμε να αξίζουμε για σας μόνο τόσο όσο κάνουμε για σας· με τον ίδιο τρόπο όμως θα σας βλέπουμε κι εμείς. Οι *υπηρεσίες* καθορίζουν την αξία, δηλαδή εκείνες που αξίζουν κάτι για μας, και συνεπώς *οι εργασίες του*

ενός για τον άλλο, οι εργασίες για το κοινό καλό. Ας είναι ο καθένας στα μάτια του άλλου ένας *εργαζόμενος.* Όποιος κάνει κάτι χρήσιμο, δεν είναι κατώτερος από κανέναν, ή όλοι οι εργαζόμενοι (εργαζόμενοι φυσικά με την έννοια των εργαζόμενων «για το κοινό καλό», δηλαδή κομουνιστές εργαζόμενοι) είναι ίσοι. Αλλά, καθώς ο εργαζόμενος είναι άξιος του μισθού του[159], ας είναι όλοι οι μισθοί ίσοι.

Για όσο καιρό η πίστη αρκούσε για την τιμή και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, καμιά εργασία, όσο επίπονη κι αν ήταν, δεν αποδοκιμαζόταν, αν δεν παρεμπόδιζε έναν άνθρωπο στην πίστη του. Αντίθετα τώρα, που ο καθένας πρέπει να διαμορφώσει τον εαυτό του σε άνθρωπο, η καταδίκη του ανθρώπου να ασχολείται με μια μηχανική εργασία ισοδυναμεί με τη δουλεία. Αν ένας εργάτης εργοστασίου πρέπει να σκοτώνεται από την κούραση για δώδεκα ώρες και παραπάνω, αποκόβεται από το να γίνει άνθρωπος. Κάθε εργασία πρέπει να έχει τον σκοπό να ικανοποιείται ο άνθρωπος. Επομένως, αυτός πρέπει να γίνει και σ' αυτήν *κύριος/μάστορας*, δηλαδή να μπορεί να την εκτελέσει ως ολότητα. Εκείνος που σε ένα εργοστάσιο κατασκευής καρφιτσών φτιάχνει μόνον τα κεφάλια τους ή τραβάει το σύρμα κτλ., δουλεύει μηχανικά, σαν μηχανή: παραμένει απειρότεχνος, δεν γίνεται μάστορας: η εργασία του δεν μπορεί να τον *ικανοποιήσει*, αλλά μόνο να τον *κουράσει*. Η εργασία του δεν είναι τίποτε δι' εαυτήν, δεν έχει σκοπό *εν εαυτή*, δεν είναι τίποτε ολοκληρωμένο· δουλεύει μόνο για έναν άλλο, ο οποίος τον *χρησιμοποιεί* (τον εκμεταλλεύεται). Γι' αυτόν τον εργαζόμενο στην υπηρεσία ενός άλλου δεν υπάρχει καμιά *απόλαυση ενός καλλιεργημένου πνεύματος*, το πολύ πολύ άξεστες διασκεδάσεις: η *κουλτούρα* τού είναι απαγορευμένη. Για να είναι κανείς καλός χριστιανός, χρειάζεται μόνο να *πιστεύει*, κι αυτό μπορεί να γίνει κάτω από τις πιο καταπιεστικές συνθήκες. Γι' αυτό οι χριστιανικά διατεθειμένοι μεριμνούν μόνο για την ευσέβεια των καταπιεσμένων εργατών, την υπομονή, την υποταγή τους κ.ο.κ. Οι καταπιεσμένες τάξεις μπορούσαν να υπομένουν την αθλιότητά τους μόνο για όσο καιρό ήταν *χριστιανοί*: γιατί ο χριστιανισμός δεν αφήνει τα μουρμουρητά και την αγανάκτησή τους να εκδηλωθούν. Τώρα δεν αρκεί πια ο *κατευνασμός* των επιθυμιών, αλλά απαιτείται ο *κορεσμός* τους. Η μπουρζουαζία κήρυξε το ευαγγέλιο της *απόλαυσης του κόσμου*, της υλικής απόλαυσης, και τώρα παραξενεύεται που αυτή η διδασκαλία βρίσκει οπαδούς και σε μας τους φτωχούς· έδειξε ότι όχι η πίστη και η φτώχεια, αλλά η κουλτούρα και η κατοχή κάνουν έναν άνθρωπο ευ-

τυχή: αυτό το καταλαβαίνουμε κι εμείς οι προλετάριοι.

Το αστικό καθεστώς μάς ελευθέρωσε από τις διαταγές και την αυθαιρεσία των ατόμων. Έμεινε μόνον εκείνη η αυθαιρεσία που προέρχεται από τη συγκυρία των καταστάσεων και μπορεί να ονομαστεί τυχαίο των περιστάσεων· μένει η ευνοϊκή τύχη και οι «ευνοημένοι από την τύχη».

Όταν π.χ. ένας κλάδος της βιομηχανίας καταστρέφεται και χιλιάδες εργαζόμενοι μένουν χωρίς ψωμί, σκέφτεται κανείς αρκετά εύλογα να αναγνωρίσει ότι δεν φταίει το άτομο, αλλά ότι «το κακό βρίσκεται στην κατάσταση».

Ας αλλάξουμε λοιπόν την κατάσταση, αλλά ας το κάνουμε ολοκληρωτικά, και έτσι ώστε το τυχαίο της να γίνει ανίσχυρο και *νόμος*! Ας μην είμαστε πια δούλοι της τύχης! Ας δημιουργήσουμε μια νέα τάξη πραγμάτων, που θα βάλει τέλος στις *διακυμάνσεις*. Ας είναι η τάξη αυτή ιερή!

Παλιότερα, έπρεπε να προσαρμόζεται κανείς στους *κυρίους* για να καταφέρει κάτι· μετά την Επανάσταση, το σύνθημα ήταν: «Άδραξε την *τύχη*!» Το κυνήγι της τύχης ή το τυχερό παιχνίδι, εδώ αφιερωνόταν η αστική ζωή. Κατόπιν, μαζί μ' αυτό, η απαίτηση ότι όποιος έχει αποκτήσει κάτι, δεν πρέπει να το ξαναβάζει επιπόλαια στο παιχνίδι.

Παράξενη και όμως άκρως φυσική αντίφαση. Ο ανταγωνισμός, μέσα στον οποίο ξετυλίγεται αποκλειστικά η αστική ή πολιτική ζωή, είναι από τη μια άκρη ώς την άλλη παιχνίδι τύχης, από τις κερδοσκοπίες στο χρηματιστήριο ώς την άγρα αξιωμάτων, το κυνήγι πελατών, το ψάξιμο για δουλειά, την προσδοκία για προαγωγή και παράσημα, το μικρεμπόριο των εβραίων παλιατζήδων κ.ο.κ. Αν καταφέρει κανείς να υποσκελίσει και να ξεπεράσει τους αντιπάλους του, τότε η «τυχερή ζαριά» έχει γίνει· διότι πρέπει ήδη να θεωρείται τύχη το να βλέπει ο νικητής τον εαυτό του εξοπλισμένο με μια ικανότητα (έστω κι αν την ανέπτυξε με τον πιο επιμελή ζήλο) ενάντια στην οποία οι άλλοι δεν ξέρουν πώς να τα βγάλουν πέρα, άρα το να μη βρίσκονται ικανότεροι απ' αυτόν. Και τώρα αυτοί που περνούν την καθημερινότητά τους μέσα σ' αυτές τις μεταβολές της τύχης, δίχως να βρίσκουν τίποτε κακό, κυριεύονται από την πιο ενάρετη αγανάκτηση όταν η ίδια η αρχή τους εμφανίζεται με γυμνή μορφή και φέρνει, ως τυχερό παιχνίδι, «κακοτυχία». Το *τυχερό παιχνίδι* είναι ένας πάρα πολύ σαφής, πάρα πολύ απροκάλυπτος ανταγωνισμός, και, όπως κάθε καθαρή γύμνια, προσβάλλει το σεβάσμιο αίσθημα της ντροπής.

Οι σοσιαλιστές θέλουν να δώσουν τέλος σ' αυτή τη δραστηριότητα της τύχης και να διαμορφώσουν μια κοινωνία όπου οι άνθρωποι δεν θα εξαρτώνται πια από την *τύχη*, αλλά θα είναι ελεύθεροι.

Με τον φυσικότερο τρόπο εκφράζεται η προσπάθεια αυτή πρώτα ως μίσος των «άτυχων» για τους «τυχερούς», εκείνων για τους οποίους η τύχη έκανε λίγα ή τίποτα για εκείνους για τους οποίους έκανε τα πάντα.

Αυτή όμως η κακή διάθεση δεν στρέφεται τόσο εναντίον των τυχερών όσο εναντίον της *τύχης*, αυτής της πυώδους πληγής του αστικού καθεστώτος.

Καθώς οι κομουνιστές ανακηρύσσουν ουσία του ανθρώπου την ελεύθερη δραστηριότητα, χρειάζονται, όπως και κάθε τρόπος σκέψης που βάζει στο κέντρο την εργάσιμη ημέρα, μια Κυριακή· όπως όλες οι υλικές προσπάθειες, χρειάζονται έναν Θεό, μια ανύψωση και οικοδόμηση δίπλα στη στερούμενη πνεύματος «εργασία» τους.

Το ότι ο κομουνιστής βλέπει σε σένα τον άνθρωπο, τον αδελφό, αυτό είναι η κυριακάτικη πλευρά του κομουνισμού. Σύμφωνα με την πλευρά της εργάσιμης ημέρας, καθόλου δεν σε παίρνει ως άνθρωπο απλώς, αλλά ως ανθρώπινο εργαζόμενο ή εργαζόμενο άνθρωπο. Η πρώτη άποψη έχει μέσα της τη φιλελεύθερη αρχή· στη δεύτερη κρύβεται ο αντιφιλελευθερισμός. Αν ήσουν «κηφήνας», δεν θα παραγνώριζε βέβαια τον άνθρωπο μέσα σου, αλλά θα επιχειρούσε να τον καθαρίσει, ως «τεμπέλη», από την τεμπελιά και να σε προσηλυτίσει στην *πίστη* ότι η εργασία είναι «προορισμός και κλήση» του ανθρώπου.

Έτσι δείχνει ένα διπλό πρόσωπο: με το ένα προσέχει να ικανοποιείται ο πνευματικός άνθρωπος, με το άλλο κοιτά γύρω για να βρει μέσα για τον υλικό ή σωματικό άνθρωπο. Δίνει στον άνθρωπο ένα διπλό *πόστο*, ένα για υλική απόκτηση κι ένα για πνευματική.

Το αστικό καθεστώς *παρουσίασε ελεύθερα* τα πνευματικά και υλικά αγαθά και άφησε στη διάθεση του καθένα να απλώσει το χέρι του όπου του άρεσε.

Ο κομουνισμός τα παρέχει πραγματικά στον καθένα, του τα επιβάλλει και τον αναγκάζει να τα αποκτήσει. Παίρνει στα σοβαρά την ιδέα ότι, επειδή μόνον τα υλικά και πνευματικά αγαθά μάς κάνουν ανθρώπους, πρέπει ασυζητητί να τα αποκτήσουμε, προκειμένου να γίνουμε άνθρωποι. Το αστικό καθεστώς έκανε την απόκτηση ελεύθερη, ο κομουνισμός *εξαναγκάζει σε απόκτηση*, και αναγνωρίζει μόνον τον *αποκτώντα*, εκείνον που ασκεί ένα επάγγελμα. Δεν αρκεί να εί-

ναι ελεύθερο το επάγγελμα, πρέπει και να το *αδράξεις*.

Δεν μένει λοιπόν στην κριτική παρά το να αποδείξει ότι η απόκτηση αυτών των αγαθών δεν μας κάνει καθόλου ανθρώπους.

Με τη φιλελεύθερη εντολή ότι ο καθένας πρέπει να κάνει από τον εαυτό του έναν άνθρωπο ή να κάνει τον εαυτό του άνθρωπο, τέθηκε η αναγκαιότητα ότι ο καθένας πρέπει να κερδίσει χρόνο γι' αυτή τη δουλειά του εξανθρωπισμού, δηλαδή να του δοθεί η δυνατότητα να δουλέψει *πάνω στον εαυτό του*.

Το αστικό καθεστώς πίστεψε ότι το πέτυχε αυτό παραδίδοντας από τη μια μεριά καθετί ανθρώπινο στον ανταγωνισμό, αλλά και δίνοντας από την άλλη στο άτομο ένα δικαίωμα για κάθε ανθρώπινο πράγμα. «Ο καθένας μπορεί να πασχίζει για οτιδήποτε!»

Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός βρίσκει ότι το θέμα δεν ρυθμίζεται με το «μπορεί», διότι «μπορεί» σημαίνει απλώς «δεν είναι απαγορευμένο σε κανέναν», όχι όμως «έχει καταστεί δυνατό για τον καθένα». Γι' αυτό διαβεβαιώνει ότι το αστικό καθεστώς είναι φιλελεύθερο μόνο με το στόμα και με τα λόγια, αλλά στην πραγματικότητα άκρως αντιφιλελεύθερο. Από τη μεριά του, αυτός θέλει να δώσει σε όλους μας τα *μέσα* για να μπορέσουμε να δουλέψουμε πάνω στον εαυτό μας.

Η αρχή της εργασίας υπερτερεί ασφαλώς από εκείνη της τύχης ή του ανταγωνισμού. Συγχρόνως όμως ο εργαζόμενος, έχοντας συνείδηση ότι το ουσιώδες σ' αυτόν είναι «ο εργαζόμενος», κρατιέται μακριά από τον εγωισμό και υποτάσσεται στην κυριαρχία μιας κοινωνίας εργαζομένων, όπως ο αστός παραδιδόταν στο κράτος του ανταγωνισμού. Το όμορφο όνειρο ενός «κοινωνικού καθήκοντος» εξακολουθεί να υπάρχει. Κάποιοι πιστεύουν και πάλι ότι η κοινωνία *δίνει* ό,τι χρειαζόμαστε, και γι' αυτό της είμαστε *υποχρεωμένοι*, της οφείλουμε τα πάντα[160]. Παραμένουν στο να θέλουν να *υπηρετήσουν* έναν «ανώτατο δότη όλων των αγαθών». Το ότι η κοινωνία δεν είναι ένα εγώ, το οποίο να μπορεί να δώσει, να απονείμει ή να χορηγήσει, αλλά ένα όργανο ή μέσο, από το οποίο εμείς μπορούμε να αντλήσουμε όφελος, το ότι εμείς δεν έχουμε κοινωνικά καθήκοντα, αλλά απλώς συμφέροντα, στων οποίων την επιδίωξη οφείλει να μας υπηρετήσει, το ότι δεν χρωστάμε στην κοινωνία καμιά θυσία, αλλά ότι, αν θυσιάζουμε κάτι, το θυσιάζουμε σε μας: αυτά τα πράγματα δεν τα σκέφτονται οι σοσιαλιστές, οι οποίοι, σαν φιλελεύθεροι που είναι, παραμένουν αιχμάλωτοι της θρησκευτικής αρχής και προσβλέπουν με ζήλο σε μια –ιερή κοινωνία, όπως ήταν το κράτος μέχρι τώρα!

Η κοινωνία, από την οποία έχουμε τα πάντα, είναι ένας νέος κύριος, ένα νέο «υπέρτατο ον», που «μας υποχρεώνει και μας παίρνει στην υπηρεσία του».

Μια ακριβέστερη εκτίμηση τόσο του πολιτικού όσο και του κοινωνικού φιλελευθερισμού θα βρει τη θέση της πιο κάτω. Επί του παρόντος θα αρκεστούμε να τους κλητεύσουμε ενώπιον του δικαστηρίου του ανθρωπιστικού ή κριτικού φιλελευθερισμού.

§ 3 *Ανθρωπιστικός φιλελευθερισμός.* Ο φιλελευθερισμός ολοκληρώνεται με τον φιλελευθερισμό που ασκεί αυτοκριτική, με τον «κριτικό φιλελευθερισμό[161]». Σ' αυτόν, ο κριτικός παραμένει φιλελεύθερος και δεν πάει πέρα από την αρχή του φιλελευθερισμού, τον άνθρωπο. Έτσι, θα προτιμήσουμε να τον ονομάσουμε, χρησιμοποιώντας το όνομα αυτό, «ανθρωπιστικό» φιλελευθερισμό.

Ο εργαζόμενος θεωρείται ο πιο υλιστής και εγωιστικός άνθρωπος. Δεν κάνει απολύτως τίποτα για την *ανθρώπινη ιδιότητα*, αλλά μόνο *για τον εαυτό του*, για την ευημερία του.

Το αστικό καθεστώς, επειδή διακήρυξε *τον άνθρωπο* ελεύθερο μόνον όσον αφορά στη γέννησή του, όφειλε να τον αφήσει, όσον αφορά στα υπόλοιπα, στα νύχια του μη ανθρώπου (του εγωιστή). Γι' αυτό έχει ο εγωισμός, υπό το καθεστώς του πολιτικού φιλελευθερισμού, τεράστιο πεδίο για να το χρησιμοποιεί ελεύθερα.

Ο εργαζόμενος θα *χρησιμοποιήσει* την κοινωνία για τους *εγωιστικούς* σκοπούς του, όπως έκανε ο αστός με το κράτος. Έχεις μόνον έναν εγωιστικό σκοπό, την ευημερία σου! κατηγορεί ο ανθρωπιστικός φιλελεύθερος τον σοσιαλιστή· υιοθέτησε ένα *καθαρά ανθρώπινο συμφέρον*, κι εγώ θα γίνω σύντροφός σου. «Για να το κάνεις όμως αυτό, πρέπει να έχεις μια συνείδηση πιο ισχυρή, πιο περιεκτική από μια *συνείδηση εργαζόμενου*.» «Ο εργαζόμενος δεν κάνει τίποτε, γι' αυτό δεν έχει τίποτε: δεν κάνει τίποτε, επειδή η εργασία του μένει πάντα ατομική, υπολογισμένη στενά με βάση την ανάγκη του, καθημερινή[162].» Σ' αντίθεση μ' αυτό, θα μπορούσε κανείς να σκεφτεί το εξής: η εργασία του Γκούτενμπεργκ[163] δεν παρέμεινε ατομική, αλλά γέννησε αναρίθμητα παιδιά και ζει ακόμη και σήμερα· υπολογίστηκε με βάση την ανάγκη της ανθρωπότητας, και ήταν αιώνια, άφθαρτη εργασία.

Η ανθρωπιστική συνείδηση περιφρονεί εξίσου τη συνείδηση του αστού και τη συνείδηση του εργαζόμενου: διότι ο αστός «αισθάνεται α-

γανάκτηση» για τους πλάνητες (για όλους που δεν έχουν «συγκεκριμένη απασχόληση») και για την «ανηθικότητά» τους· ο εργαζόμενος «εξεγείρεται» απέναντι στους *τεμπέληδες* («κηφήνες») και τις «ανήθικες», καθότι παρασιτικές και αντικοινωνικές, αρχές τους. Σ' αυτά απαντά ο ανθρωπιστής φιλελεύθερος: Το ότι πολλοί δεν έχουν σταθερή ζωή, είναι δικό σου προϊόν, ακαλλιέργητε! Το ότι εσύ όμως, προλετάριε, θέλεις να *δουλεύουν σκληρά* όλοι και να καταστήσεις τον *μόχθο* γενικό, αυτό οφείλεται στη ζωή του φορτωμένου γάιδαρου που εξακολουθείς να κάνεις μέχρι τώρα. Ασφαλώς, θέλεις να ελαφρύνεις τον μόχθο βάζοντας *όλους* να δουλεύουν σκληρά, μόνον όμως για να κερδίσουν όλοι την ίδια *σχόλη*. Τι θα κάνουν όμως με τη σχόλη τους; Τι θα κάνει η «κοινωνία» σου για να περνάει *ανθρώπινα* αυτή η σχόλη; Πρέπει και πάλι να αφήσει την κερδισμένη σχόλη στην εγωιστική προτίμηση, και ακριβώς το κέρδος που προωθεί η κοινωνία σου πέφτει στον εγωιστή, όπως το *κέρδος* του αστικού καθεστώτος, η *απελευθέρωση του ανθρώπου από κάθε κύριο*, δεν μπόρεσε να εφοδιαστεί με ένα ανθρώπινο περιεχόμενο από το κράτος και γι' αυτό αφέθηκε στην αυθαίρετη επιλογή.

Ασφαλώς, είναι αναγκαίο να μην έχει κανέναν κύριο ο άνθρωπος, γι' αυτό όμως ο εγωιστής δεν πρέπει να γίνει κύριος του ανθρώπου, αλλά ο άνθρωπος του εγωιστή. Ασφαλώς, ο άνθρωπος πρέπει να βρει σχόλη, αν όμως τη χρησιμοποιήσει ο εγωιστής, ο άνθρωπος τη χάνει· γι' αυτό πρέπει να δώσετε στη σχόλη ανθρώπινη σημασία. Εσείς όμως, εργαζόμενοι, δεν καταπιάνεστε με την εργασία σας κινούμενοι από μια εγωιστική ώθηση, επειδή θέλετε να φάτε, να πιείτε, να ζήσετε; Πώς θα μπορέσετε να είστε λιγότερο εγωιστές στη σχόλη; Δουλεύετε μόνον επειδή είναι καλό να χασομεράτε (να τεμπελιάζετε) μετά το τέλος της δουλειάς σας, και όσο για το πώς θα χρησιμοποιήσετε τον ελεύθερο χρόνο σας, αυτό το αφήνετε στην *τύχη*.

Αν όμως πρέπει να αμπαρωθεί κάθε πόρτα μπροστά στον εγωισμό, τότε πρέπει να πασχίσετε για μια πλήρως «ανιδιοτελή» δράση, για *πλήρη* ανιδιοτέλεια. Μόνον αυτό είναι ανθρώπινο, διότι μόνον ο άνθρωπος είναι ανιδιοτελής, ενώ ο εγωιστής πάντα ιδιοτελής.

* * *

Ας αφήσουμε για λίγο την ανιδιοτέλεια, κι ας ρωτήσουμε: Δεν αισθάνεσαι ενδιαφέρον, ενθουσιασμό για τίποτε; Ούτε για την ελευθερία, την ανθρώπινη ιδιότητα κτλ.; «Ω ναι, αλλά αυτό δεν είναι εγωιστικό ενδιαφέρον, ιδιοτέλεια, αλλά ανθρώπινο, δηλαδή –*θεωρητικό* ενδιαφέρον, ενδιαφέρον όχι για ένα άτομο ή άτομα (όλους), αλλά για την *ιδέα*, τον άνθρωπο!»

Κι εσύ δεν βλέπεις ότι έχεις ενθουσιασμό μόνο για την *ιδέα* σου, την ιδέα σου της ελευθερίας;

Και επιπλέον, δεν βλέπεις ότι η ανιδιοτέλειά σου είναι και πάλι, όπως η θρησκευτική, μια ουράνια ιδιοτέλεια; Ασφαλώς, το όφελος του ατόμου σε αφήνει ψυχρό, και θα μπορούσες αφηρημένα να φωνάξεις *fiat libertas. pereat mundus* [ας επικρατήσει η ελευθερία, έστω κι αν χαθεί ο κόσμος]. Δεν νοιάζεσαι ούτε για την επόμενη μέρα και δεν ενδιαφέρεσαι σοβαρά για τις ανάγκες του ατόμου, ούτε για τη δική σου καλοπέραση ούτε για του άλλου· όλα αυτά είναι μηδέν για σένα, επειδή είσαι –ονειροπόλος.

Ο ανθρωπιστής φιλελεύθερος θα είναι τόσο φιλελεύθερος ώστε να δηλώσει ότι καθετί δυνατό για τον άνθρωπο είναι *ανθρώπινο*; Κάθε άλλο! Πράγματι, δεν συμμερίζεται την ηθική προκατάληψη του φιλισταίου για την πόρνη, αλλά «το ότι η γυναίκα αυτή μετατρέπει το σώμα της σε μηχανή που βγάζει λεφτά[164]», την κάνει, ως άνθρωπο, αξιοπεριφρόνητη γι' αυτόν. Εκφέρει την κρίση: η πόρνη δεν είναι άνθρωπος ή: στο βαθμό που μια γυναίκα είναι πόρνη, σ' αυτό το βαθμό είναι μη ανθρώπινη, απανθρωποποιημένη. Ακόμη μακρύτερα: ο Εβραίος, ο χριστιανός, ο προνομιούχος, ο θεολόγος κ.ο.κ. δεν είναι άνθρωπος· στο βαθμό που εσύ είσαι Εβραίος κ.ο.κ. στον ίδιο βαθμό δεν είσαι άνθρωπος. Και πάλι η επιτακτική απαίτηση: Πέταξε καθετί ιδιαίτερο από πάνω σου, επίκρινέ το! Να μην είσαι Εβραίος, χριστιανός κ.ο.κ., αλλά άνθρωπος, μόνον άνθρωπος! Διαβεβαίωσε την ανθρώπινη ιδιότητά σου ενάντια σε κάθε περιοριστικό καθορισμό· κάνε τον εαυτό σου, μέσω αυτής, άνθρωπο και *ελεύθερο* απ' αυτά τα όρια· κάνε τον εαυτό σου «ελεύθερο άνθρωπο», αναγνώρισε δηλαδή την ανθρώπινη ιδιότητα ως τη μόνη *ουσία σου* που καθορίζει τα πάντα.

Εγώ λέω: Είσαι πράγματι κάτι παραπάνω από Εβραίος, χριστιανός κ.ο.κ., αλλά και κάτι παραπάνω από άνθρωπος. Αυτά είναι όλα ιδέες, εσύ όμως είσαι σωματικός. Νομίζεις λοιπόν ότι μπορείς να γίνεις ποτέ «άνθρωπος ως τέτοιος»; Νομίζεις ότι οι απόγονοί μας δεν θα είχαν προκαταλήψεις και όρια να παραμερίσουν, για τα οποία δεν

είναι αρκετές οι δικές μας δυνάμεις; Ή μήπως νομίζεις ότι στα σαράντα ή στα πενήντα σου χρόνια θα έχεις φτάσει τόσο μακριά που οι επόμενες μέρες δεν θα έχουν τίποτε να διαλύσουν σε σένα και ότι θα είσαι άνθρωπος; Οι μεταγενέστεροι άνθρωποι θα έχουν ακόμη να αγωνιστούν για πολλές ελευθερίες που εμείς ούτε καν νιώθουμε την έλλειψή τους. Για τι πράγμα χρειάζεσαι εσύ αυτή τη μεταγενέστερη ελευθερία; Αν θεωρείς τον εαυτό σου μηδενικό ώσπου να γίνεις άνθρωπος, τότε πρέπει να περιμένεις έως τη Δευτέρα Παρουσία, έως τη μέρα όπου ο άνθρωπος ή η ανθρώπινη ιδιότητα θα φτάσουν στην ολοκλήρωση. Επειδή όμως σίγουρα θα πεθάνεις πιο πριν, τι γίνεται με το έπαθλο της νίκης σου;

Καλύτερα λοιπόν αντίστρεψε την υπόθεση και πες στον εαυτό σου: *Εγώ είμαι άνθρωπος*! Δεν χρειάζεται να αρχίσω παράγοντας τον άνθρωπο σε μένα, διότι αυτός μου ανήκει ήδη, όπως όλες οι ιδιότητές μου.

Πώς μπορεί όμως κανείς, ρωτά ο κριτικός, να είναι μαζί Εβραίος και άνθρωπος; Πρώτον, απαντώ, δεν μπορεί κανείς να είναι ούτε Εβραίος ούτε άνθρωπος, αν το «κανείς», το Εβραίος και το άνθρωπος πρέπει να σημαίνουν το ίδιο· το «κανείς» ξεπερνάει πάντα αυτούς τους καθορισμούς, και όσο Εβραίος κι αν είναι ο Σμουλ, δεν μπορεί να είναι Εβραίος και μόνον Εβραίος, επειδή είναι ήδη *αυτός ο συγκεκριμένος* Εβραίος. Δεύτερον, ως Εβραίος, δεν μπορεί κανείς βέβαια να είναι άνθρωπος, αν άνθρωπος σημαίνει ότι δεν είσαι κάτι ιδιαίτερο. Τρίτον όμως –κι αυτό είναι που μετράει– εγώ μπορώ, ως Εβραίος, να είμαι πλήρως αυτό που *μπορώ* να είμαι. Δύσκολα θα περιμένατε από τον Σαμουήλ ή τον Μωυσή και από άλλους να είχαν ανεβάσει τον εαυτό τους πάνω από τον ιουδαϊσμό, αν και πρέπει να πείτε ότι δεν ήταν ακόμη «άνθρωποι». Ήταν απλώς αυτό που μπορούσαν να είναι. Ισχύει κάτι άλλο με τους σημερινούς Εβραίους; Επειδή εσείς ανακαλύψατε την ιδέα της ανθρώπινης ιδιότητας, αυτό συνεπάγεται ότι κάθε Εβραίος μπορεί να προσηλυτιστεί σ' αυτήν; Αν μπορεί να το κάνει, δεν παραλείπει να το κάνει, κι αν παραλείπει να το κάνει, δεν μπορεί να το κάνει. Τι τον ενδιαφέρει η απαίτησή σας και η *κλήση* που του απευθύνετε, να είναι άνθρωπος;

* * *

Στην «ανθρώπινη κοινωνία», την οποία υπόσχεται ο ανθρωπιστής φιλελεύθερος, τίποτε «ιδιαίτερο» που έχει ο ένας και ο άλλος δεν βρίσκει αναγνώριση, τίποτε που φέρει τον χαρακτήρα του «ιδιωτικού» δεν έχει αξία. Μ' αυτό τον τρόπο κλείνει πλήρως ο κύκλος του φιλελευθερισμού, που έχει ως καλή αρχή τον άνθρωπο και την ανθρώπινη ελευθερία και ως κακή τον εγωισμό και καθετί ιδιωτικό, τον Θεό στα δύο πρώτα, τον διάβολο στα δεύτερα· και, αν το ιδιαίτερο ή ιδιωτικό πρόσωπο έχασε μέσα στο κράτος την αξία του (όχι προσωπικό προνόμιο), αν η ιδιαίτερη (ιδιωτική) ιδιοκτησία δεν αναγνωρίζεται πια μέσα στην «κοινωνία των εργαζόμενων ή των κουρελήδων», έτσι και καθετί ιδιαίτερο και ιδιωτικό δεν θα υπολογίζεται μέσα στην «ανθρώπινη κοινωνία»· και όταν η «καθαρή κριτική» θα έχει ολοκληρώσει το επίμοχθο έργο της, τότε θα μάθουμε τι πρέπει να θεωρούμε ιδιωτικό και τι πρέπει να αφήσουμε να υπάρχει «διαποτισμένοι από την αίσθηση της μηδαμινότητάς μας».

Επειδή το κράτος και η κοινωνία δεν αρκούν για τον ανθρωπιστικό φιλελευθερισμό, τα αρνείται και τα δύο και συνάμα τα διατηρεί. Έτσι, από τη μια μεριά ακούμε ότι το καθήκον της εποχής «δεν είναι πολιτικό, αλλά κοινωνικό», και από την άλλη μας υπόσχονται ένα «ελεύθερο κράτος», και πάλι για το μέλλον. Στην πραγματικότητα, η «ανθρώπινη κοινωνία» είναι και τα δύο μαζί, το πιο γενικό κράτος και η πιο γενική κοινωνία. Μόνον εναντίον του περιορισμένου κράτους ακούγεται ο ισχυρισμός ότι κάνει πολλή φασαρία για τα πνευματικά ιδιωτικά ενδιαφέροντα (π.χ. για τη θρησκευτική πίστη των ανθρώπων), και εναντίον της περιορισμένης κοινωνίας ότι κάνει το ίδιο για τα ιδιωτικά υλικά ενδιαφέροντα. Και οι δύο πρέπει να αφήσουν τα ιδιωτικά ενδιαφέροντα στους ιδιωτικούς ανθρώπους και να ασχοληθούν, ως ανθρώπινη κοινωνία, μόνον με τα γενικά ανθρώπινα ενδιαφέροντα.

Επειδή οι πολιτικοί σκέφτονται να καταργήσουν την *προσωπική θέληση*, την αυτοθέληση ή αυθαιρεσία, δεν παρατηρούν ότι μέσω της *ιδιοκτησίας* η προσωπική θέληση βρήκε ένα σίγουρο καταφύγιο.

Επειδή οι σοσιαλιστές κατάσχουν επίσης την *ιδιοκτησία*, δεν βλέπουν ότι αυτή εξασφαλίζει τη συνέχιση της ύπαρξής της μέσα στην *αυτοκυριότητα*. Ιδιοκτησία είναι λοιπόν μόνο το χρήμα και τα αγαθά, ή είναι κάθε γνώμη κάτι δικό μου, κάτι που μου ανήκει.

Άρα, κάθε *γνώμη* πρέπει να καταργηθεί ή να γίνει απρόσωπη. Το πρόσωπο δεν δικαιούται να έχει καμιά γνώμη, αλλά, όπως η αυτοθέ-

λήση μεταφέρθηκε στο κράτος, η ιδιοκτησία στην κοινωνία, έτσι και η γνώμη πρέπει να μεταφερθεί σε κάτι *γενικό*, «στον άνθρωπο», και συνεπώς να γίνει γενική ανθρώπινη γνώμη.

Αν η γνώμη παραμένει υπαρκτή, τότε έχω τον Θεό *μου* (ο Θεός δεν είναι παρά «Θεός μου», είναι μια γνώμη ή μια πίστη) και συνεπώς την πίστη *μου*, τη θρησκεία μου, τις σκέψεις μου, τα ιδεώδη μου. Γι' αυτό πρέπει να γεννηθεί μια γενική ανθρώπινη πίστη, ο «*φανατισμός της ελευθερίας*». Συγκεκριμένα, αυτή θα ήταν μια πίστη που θα συμφωνούσε με την «ουσία του ανθρώπου», και επειδή μόνον «ο άνθρωπος» είναι ορθολογικός (εγώ κι εσύ μπορεί να είμαστε πολύ ανορθολογικοί!), μια ορθολογική πίστη.

Όπως η αυτοθέληση και η ιδιοκτησία γίνονται *ανίσχυρες*, έτσι πρέπει να γίνουν και η αυτοκυριότητα και ο εγωισμός γενικά.

Σ' αυτή την ανώτατη ανάπτυξη «του ελεύθερου ανθρώπου», ο εγωισμός και η αυτοκυριότητα καταπολεμούνται κατ' αρχήν, και υποδεέστεροι σκοποί όπως η κοινωνική «ευημερία» των σοσιαλιστών κτλ. σβήνουν μπροστά στην υψηλή «ιδέα της ανθρώπινης ιδιότητας». Καθετί που δεν είναι «γενικό ανθρώπινο» είναι κάτι χωριστό, ικανοποιεί μόνο μερικούς ή έναν· όταν πάλι τους ικανοποιεί όλους, το κάνει αυτό σ' αυτούς μόνον ως άτομα, όχι ως ανθρώπους, και γι' αυτό ονομάζεται «εγωιστικό».

Για τους σοσιαλιστές, η ευημερία είναι ακόμη ο ύψιστος στόχος, όπως ο ελεύθερος *ανταγωνισμός* ήταν αυτό που ενέκριναν οι πολιτικοί φιλελεύθεροι· τώρα η ευημερία είναι επίσης ελεύθερη, και είμαστε ελεύθεροι να την πραγματοποιήσουμε, όπως ήταν ελεύθερος όποιος ήθελε να εισέλθει στον αγώνα (ανταγωνισμό) να το κάνει αυτό.

Για να πάρετε όμως μέρος στον ανταγωνισμό χρειάζεται μόνο να είστε αστοί, για να πάρετε μέρος στην ευημερία *εργαζόμενοι*. Κανένας από τους δύο δεν είναι συνώνυμος με τον «άνθρωπο». Ο άνθρωπος είναι «αληθινά καλά» μόνον όταν είναι «πνευματικά ελεύθερος»! Διότι ο άνθρωπος είναι πνεύμα: γι' αυτό όλες οι δυνάμεις που είναι σ' αυτόν, στο πνεύμα, ξένες, όλες οι υπερανθρώπινες, ουράνιες, μη ανθρώπινες δυνάμεις, πρέπει να καταρριφθούν και το όνομα «άνθρωπος» να είναι πάνω από κάθε όνομα.

Έτσι, σ' αυτό το τέλος της νεότερης εποχής (εποχής των νεότερων) επιστρέφει ως βασική αρχή αυτό που ήταν βασική αρχή και στο ξεκίνημά της: η «πνευματική ελευθερία».

Στον κομουνιστή ιδιαίτερα λέει ο ανθρωπιστής φιλελεύθερος: Αν η

κοινωνία προδιαγράφει για σένα τη δραστηριότητά σου, τότε αυτή η τελευταία είναι όντως ελεύθερη από την επιρροή του ατόμου, του εγωιστή, αλλά δεν θα είναι γι' αυτό *καθαρά ανθρώπινη* δραστηριότητα ούτε κι εσύ όργανο της ανθρώπινης ιδιότητας. Το τι είδος δραστηριότητας απαιτεί από σένα η κοινωνία, αυτό παραμένει κάτι *τυχαίο*· θα μπορούσε να σου δώσει π.χ. μια θέση στην οικοδόμηση ενός ναού ή σε κάτι παρόμοιο, ή, ακόμη κι αν δεν το έκανε αυτό, εσύ θα μπορούσες από δική σου παρόρμηση να είσαι ενεργός για κάτι τρελό, δηλαδή μη ανθρώπινο· ακόμη περισσότερο, στην πραγματικότητα δουλεύεις για να θρέψεις τον εαυτό σου, γενικά για να ζήσεις, για χάρη της προσφιλούς ζωής, όχι για την εξύμνηση της ανθρώπινης ιδιότητας. Συνεπώς, δεν επιτυγχάνεις την ελεύθερη δραστηριότητα αν δεν ελευθερωθείς πρώτα από όλες τις βλακείες, από κάθε μη ανθρώπινο, δηλαδή εγωιστικό (αφορών μόνο το άτομο, όχι τον άνθρωπο μέσα στο άτομο), αν δεν διαλύσεις όλες τις αναληθείς σκέψεις που συσκοτίζουν τον άνθρωπο ή την ιδέα της ανθρώπινης ιδιότητας: κοντολογίς, αν όχι απλώς δεν υπάρχει πια εμπόδιο στη δραστηριότητά σου, αλλά και το ίδιο το περιεχόμενό της είναι μόνον ανθρώπινο και συ ζεις και δρας μόνο για την ανθρώπινη ιδιότητα. Αυτό όμως δεν συμβαίνει όσο ο σκοπός των προσπαθειών σου είναι μόνο η *ευημερία*, η δική σου και όλων: αυτό που κάνεις για την κοινωνία των κουρελήδων δεν είναι ακόμη τίποτε για την «ανθρώπινη κοινωνία».

Η εργασία μόνη της δεν σε κάνει άνθρωπο, επειδή είναι κάτι τυπικό και το αντικείμενό της τυχαίο· το ζήτημα είναι ποιος είσαι εσύ, ο εργαζόμενος. Γενικά, μπορεί να δουλεύεις κινούμενος από εγωιστικές (υλικές) παρορμήσεις, απλώς για να εξασφαλίσεις τροφή κ.ο.κ.: πρέπει όμως να είναι μια εργασία που να προωθεί την ανθρώπινη ιδιότητα, που να είναι υπολογισμένη για το καλό της ανθρωπότητας, που να υπηρετεί την ιστορική, δηλαδή ανθρώπινη εξέλιξη, κοντολογίς μια *ανθρώπινη* εργασία. Αυτό συνεπάγεται δύο πράγματα: πρώτο, ότι πρέπει να ωφελεί την ανθρώπινη ιδιότητα, δεύτερο, ότι επιχειρείται από έναν «άνθρωπο». Το πρώτο μόνο του μπορεί να ισχύει για κάθε εργασία, όπως οι εργασίες της φύσης, π.χ. των ζώων, χρησιμοποιούνται από την ανθρωπότητα για την προώθηση της επιστήμης κτλ.· το δεύτερο απαιτεί να γνωρίζει αυτός που εργάζεται το ανθρώπινο αντικείμενο της εργασίας του· και, επειδή μπορεί να αποκτήσει αυτή τη συνείδηση μόνον όταν *γνωρίζει τον εαυτό του ως άνθρωπο*, η αποφασιστική συνθήκη είναι η *–αυτοσυνειδησία*.

Σίγουρα, πολλά επιτυγχάνονται ήδη όταν παύεις να είσαι «κομμάτι-εργάτης», μ' αυτό όμως αποκτάς μόνο μια άποψη για το σύνολο της εργασίας σου και μια συνείδηση γι' αυτό το πράγμα, η οποία εξακολουθεί να είναι πολύ μακριά από την αυτοσυνειδησία, μια συνείδηση για τον αληθινό σου «εαυτό» ή «ουσία», τον άνθρωπο. Στον εργαζόμενο εξακολουθεί να παραμένει η επιθυμία για μια «ανώτερη συνείδηση», την οποία ικανοποιεί σε ώρα σχόλης, επειδή η δραστηριότητα της εργασίας δεν μπορεί να την κατευνάσει. Γι' αυτό η σχόλη στέκεται πλάι στην εργασία του, κι αυτός βλέπει τον εαυτό του αναγκασμένο να ονομάσει με μια ανάσα ανθρώπινες την εργασία και την αργία, και μάλιστα να αποδώσει την αληθινή ανάταση στον αργό, τον τεμπέλη. Εργάζεται μόνο για να απαλλαχτεί από την εργασία: θέλει να ελευθερώσει την εργασία μόνο για να ελευθερωθεί ο ίδιος απ' αυτήν.

Κοντολογίς, η εργασία του δεν έχει ικανοποιητικό περιεχόμενο, επειδή μόνον του επιβάλλεται από την κοινωνία, είναι μόνον μια αγγαρεία, ένα καθήκον, μια κλήση· και αντίστροφα, η κοινωνία του δεν ικανοποιεί, επειδή δίνει μόνον εργασία.

Η εργασία θα έπρεπε να τον ικανοποιεί ως άνθρωπο: αντί γι' αυτό, ικανοποιεί την κοινωνία· η κοινωνία θα έπρεπε να τον μεταχειρίζεται σαν άνθρωπο, και τον μεταχειρίζεται σαν –ευτελή εργαζόμενο ή εργαζόμενο κουρελή.

Αυτή είναι η στάση της κριτικής προς την εργασία. Υποδεικνύει το «πνεύμα», διεξάγει τον αγώνα του «πνεύματος με τη μάζα[165]» και ανακηρύσσει την κομουνιστική εργασία μη πνευματική μαζική εργασία. Επειδή η μάζα αποστρέφεται την εργασία, κοιτάει να την ελαφρύνει. Στη λογοτεχνία, που σήμερα παρέχεται μαζικά, αυτός ο φόβος για την εργασία γεννά την πασίγνωστη *επιφανειακότητα*, που αρνείται «τον κόπο της έρευνας[166]».

Γι' αυτό, ο ανθρωπιστικός φιλελευθερισμός λέει: Θέλετε εργασία· εντάξει, τη θέλουμε κι εμείς, αλλά στο πληρέστερο μέτρο της. Δεν τη θέλουμε για να κερδίσουμε σχόλη, αλλά για να βρούμε όλοι ικανοποίηση μέσα σ' αυτήν. Θέλουμε την εργασία, επειδή είναι η αυτοανάπτυξή μας.

Τότε όμως και η εργασία πρέπει να προσαρμοστεί σ' αυτό τον σκοπό! Τον άνθρωπο τιμά μόνον η ανθρώπινη, αυτοσυνείδητη εργασία, μόνον η εργασία που δεν έχει ως σκοπό καμιά «εγωιστική» πρόθεση, αλλά τον άνθρωπο, και που είναι αυτοαποκάλυψη του ανθρώπου· έ-

τσι ώστε το ρητό πρέπει να είναι *laboro, ergo sum*, δουλεύω, άρα είμαι άνθρωπος. Ο ανθρωπιστής φιλελεύθερος θέλει την εργασία του *πνεύματος*, η οποία επεξεργάζεται κάθε υλικό· θέλει το πνεύμα, το οποίο δεν αφήνει τίποτε σε ησυχία ή στην κατάσταση που βρίσκεται, το οποίο δεν ησυχάζει με τίποτε, διαλύει τα πάντα, υποβάλλει εκ νέου σε κριτική κάθε κερδισμένο αποτέλεσμα. Αυτό το αεικίνητο πνεύμα είναι ο αληθινός εργαζόμενος, ξεπαστρεύει τις προκαταλήψεις, συντρίβει τα όρια και τους περιορισμούς και ανυψώνει τον άνθρωπο πάνω από το καθετί που θα ήθελε να κυριαρχήσει πάνω του, ενώ ο κομουνιστής δουλεύει μόνο για τον εαυτό του, και ούτε καν ελεύθερα, αλλά από ανάγκη: κοντολογίς, αντιπροσωπεύει τον καταναγκαστικά εργαζόμενο.

Ο εργαζόμενος αυτού του τύπου δεν είναι «εγωιστικός», επειδή δεν δουλεύει για άτομα –είτε για τον εαυτό του είτε για άλλα άτομα–, άρα όχι για *ιδιωτικούς* ανθρώπους, αλλά για την ανθρωπότητα και την πρόοδό της: δεν ανακουφίζει τους ατομικούς πόνους, ούτε νοιάζεται για τις ατομικές ανάγκες, αλλά παραμερίζει σύνορα μέσα στα οποία καταπιέζεται η ανθρωπότητα, καταστρέφει προκαταλήψεις, που κυριαρχούν πάνω σε μια ολόκληρη εποχή, υπερπηδά εμπόδια που κόβουν τον δρόμο σε όλους, παραμερίζει πλάνες, μέσα στις οποίες είναι φυλακισμένοι οι άνθρωποι, ανακαλύπτει αλήθειες, οι οποίες βρίσκονται απ' αυτόν για όλους και για όλες τις εποχές· κοντολογίς –ζει και εργάζεται για την ανθρώπινη ιδιότητα.

Τώρα, κατά πρώτο λόγο, όποιος ανακαλύπτει μια μεγάλη αλήθεια, σίγουρα ξέρει ότι μπορεί να είναι χρήσιμη για τους άλλους ανθρώπους, και επειδή μια φθονερή κατακράτησή της δεν του προκαλεί ευχαρίστηση, την ανακοινώνει· παρόλο όμως που έχει τη συνείδηση ότι η γνωστοποίηση αυτή έχει εξαιρετική αξία για τους άλλους, κατά κανένα τρόπο δεν αναζήτησε και δεν βρήκε την αλήθεια αυτή για χάρη των άλλων, αλλά για τον εαυτό του, επειδή το επιθυμούσε ο ίδιος, επειδή το σκοτάδι και η ψευδαίσθηση δεν τον άφηναν σε ησυχία μέχρι να παράσχει στον εαυτό του, κινητοποιώντας τις καλύτερες δυνάμεις του, φως και διαφωτισμό.

Εργάζεται λοιπόν για χάρη του εαυτού του και για την ικανοποίηση της ανάγκης του. Το ότι έτσι ήταν επίσης χρήσιμος σε άλλους, ναι, στους μεταγενέστερους, αυτό δεν αφαιρεί από την εργασία του τον *εγωιστικό* της χαρακτήρα.

Κατά δεύτερο λόγο, αν κι αυτός εργάστηκε μόνο για τον εαυτό του,

γιατί να είναι η πράξη του ανθρώπινη, ενώ εκείνη των άλλων μη ανθρώπινη, δηλαδή εγωιστική; Μήπως επειδή αυτό το βιβλίο, η ζωγραφιά, η συμφωνία κ.ο.κ. είναι η εργασία ολόκληρου του Είναι του, μήπως επειδή έδωσε τον καλύτερό του εαυτό σ' αυτό, μήπως τον έβαλε ολόκληρο σ' αυτό και θα γίνει καθ' ολοκληρίαν γνωστός απ' αυτό, ενώ η εργασία ενός χειροτέχνη αντικαθρεφτίζει μόνο τον χειροτέχνη, δηλαδή την επιδεξιότητα στη χειροτεχνία, όχι τον «άνθρωπο»; Στα ποιήματα του πρώτου έχουμε ολόκληρο τον Σίλλερ[167]· σε τόσες πολλές εκατοντάδες θερμάστρες έχουμε, αντίθετα, μόνο τον τεχνίτη θερμαστρών μπροστά μας, όχι τον «άνθρωπο».

Σημαίνει όμως αυτό κάτι περισσότερο από το «στη μια εργασία *με* βλέπετε όσο το δυνατόν πληρέστερα, *στην άλλη μόνο την επιδεξιότητά μου*»; Πάλι *εγώ* δεν είμαι αυτός που εκφράζει η πράξη; Και δεν είναι πιο εγωιστικό να προσφέρεις τον *εαυτό σου* στον κόσμο μέσα σε ένα έργο, να δουλεύεις τον εαυτό σου και να τον διαμορφώνεις, από το να μένεις κρυμμένος πίσω από την εργασία σου; Λες, βέβαια, ότι αποκαλύπτεις τον άνθρωπο. Μόνον που ο άνθρωπος που αποκαλύπτεις είσαι εσύ· αποκαλύπτεις μόνο τον εαυτό σου, αν και με την εξής διαφορά με τον χειροτέχνη, ότι εκείνος δεν καταλαβαίνει πώς να συμπιέσει τον εαυτό του μέσα σε μια εργασία, αλλά προκειμένου να τον γνωρίσει κανείς ως αυτόν που είναι, πρέπει να τον αναζητήσει στις άλλες του σχέσεις ζωής, και ότι η ανάγκη σου, μέσω της ικανοποίησης της οποίας γεννήθηκε το έργο σου, ήταν –θεωρητική ανάγκη.

Θα απαντήσεις όμως ότι εσύ αποκαλύπτεις έναν τελείως διαφορετικό άνθρωπο, πιο αξιόλογο, ανώτερο, μεγαλύτερο, έναν άνθρωπο που είναι περισσότερο άνθρωπος από τον άλλο. Θα δεχτώ ότι εσύ εκπληρώνεις ό,τι είναι δυνατό στον άνθρωπο, ότι κατορθώνεις ό,τι δεν μπορεί να πετύχει κανένας άλλος. Πού έγκειται λοιπόν το μεγαλείο σου; Ακριβώς στο ότι είσαι κάτι παραπάνω από τους άλλους ανθρώπους (τη «μάζα»), παραπάνω απ' ό,τι είναι συνήθως οι άνθρωποι, παραπάνω από τους «συνηθισμένους ανθρώπους»· ακριβώς στο ότι είσαι πάνω από τους άλλους. Ξεχωρίζεις από τους άλλους ανθρώπους όχι επειδή είσαι άνθρωπος, αλλά επειδή είσαι ένας «μοναδικός» άνθρωπος. Σίγουρα, δείχνεις τι μπορεί να κάνει ένας άνθρωπος· επειδή όμως εσύ, ένας άνθρωπος, το κάνεις, αυτό καθόλου δεν δείχνει ότι άλλοι, επίσης άνθρωποι, μπορούν να το κάνουν· το έκανες μόνον ως *μοναδικός* άνθρωπος και είσαι σ' αυτό μοναδικός.

Δεν κάνει ο άνθρωπος το μεγαλείο σου, αλλά *εσύ* το δημιουργείς, ε-

πειδή είσαι κάτι παραπάνω από άνθρωπος, και ισχυρότερος από άλλους –ανθρώπους.

Υπάρχει η πεποίθηση ότι δεν μπορεί να είναι κανείς κάτι παραπάνω από άνθρωπος. Ίσως να μην μπορεί να είναι τίποτε λιγότερο!

Υπάρχει επίσης η πεποίθηση πως ό,τι επιτυγχάνει κανείς, είναι καλό για τον άνθρωπο. Στο βαθμό που εγώ παραμένω συνεχώς άνθρωπος ή, όπως ο Σίλλερ, Σουηβός, όπως ο Καντ[168] Πρώσος, όπως ο Γουσταύος Αδόλφος[169] μύωπας, ασφαλώς γίνομαι, μέσω των ανώτερων ιδιοτήτων μου διακεκριμένος άνθρωπος, Σουηβός, Πρώσος ή μύωπας. Η περίπτωση όμως δεν είναι καλύτερη από εκείνη του μπαστουνιού του Φρειδερίκου του Μεγάλου, που έγινε διάσημο χάρη στον Φρειδερίκο.

Το «Δοξάστε τον Θεό» αντιστοιχεί στη σύγχρονη ρήση: «Δοξάστε τον άνθρωπο». Εγώ όμως σκέφτομαι να κρατήσω τη δόξα για μένα.

Η Κριτική, επειδή απαιτεί από τον άνθρωπο να είναι «ανθρώπινος», εκφράζει την απαραίτητη συνθήκη της κοινωνικότητας· διότι μόνον ως άνθρωπος μεταξύ ανθρώπων είναι κανείς *κατάλληλος για συναναστροφές*. Έτσι γνωστοποιεί τον *κοινωνικό* της σκοπό, την εγκαθίδρυση της «ανθρώπινης κοινωνίας».

Ανάμεσα στις κοινωνικές θεωρίες, η κριτική είναι αναμφισβήτητα η πιο ολοκληρωμένη, διότι απομακρύνει και απαξιώνει τα πάντα που χωρίζουν άνθρωπο από άνθρωπο: όλα τα προνόμια, μέχρι εκείνο της πίστης. Σ' αυτήν, η αρχή της αγάπης του χριστιανισμού, η αληθινή κοινωνική αρχή, βρίσκει την καθαρότερη ολοκλήρωσή της, και επιχειρείται το τελευταίο δυνατό πείραμα για να αφαιρεθεί από τον άνθρωπο η αποκλειστικότητα και η αποστροφή: ένας αγώνας εναντίον του εγωισμού με την πιο απλή και γι' αυτό πιο σκληρή του μορφή, με τη μορφή της μοναδικότητας, της αποκλειστικότητας.

«Πώς μπορείτε να ζείτε αληθινά κοινωνικά, όσο υπάρχει ακόμη ανάμεσά σας έστω και μία αποκλειστικότητα;»

Εγώ ρωτώ αντίστροφα: Πώς μπορείτε να είστε αληθινά μοναδικοί, όσο υπάρχει ακόμη ανάμεσά σας έστω και μια σύνδεση; Αν συνδέεστε, δεν μπορείτε να χωριστείτε ο ένας από τον άλλο, κι αν ένας «δεσμός» σάς ενώνει, είστε κάτι μόνον *ανά δύο*, και δώδεκα από σας κάνουν μια ντουζίνα, χιλιάδες έναν λαό, εκατομμύρια την ανθρωπότητα.

«Μόνον όταν είστε ανθρώπινοι, μπορείτε να κάνετε παρέα μεταξύ σας ως άνθρωποι, όπως ακριβώς μπορείτε να κατανοήσετε ο ένας τον άλλο ως πατριώτες μόνον όταν είστε πατριωτικοί!»

Εντάξει, τότε εγώ απαντώ: Μόνον όταν είστε μοναδικοί, μπορείτε να έχετε σχέσεις μεταξύ σας ως αυτό που είστε.

Ακριβώς ο πιο οξύς κριτικός χτυπιέται χειρότερα από την κατάρα της αρχής την οποία δέχεται. Καθώς αποδιώχνει το ένα αποκλειστικό πράγμα μετά το άλλο, καθώς αποτινάζει την εκκλησιαστικότητα, τον πατριωτισμό κτλ., λύνει τον ένα δεσμό μετά τον άλλο και χωρίζει τον εαυτό του από τον άνθρωπο της εκκλησίας, τον πατριώτη κτλ., ώσπου στο τέλος, όταν όλοι οι δεσμοί έχουν κοπεί, βρίσκεται μόνος. Αυτός ακριβώς πρέπει να αποκλείσει τα πάντα που έχουν κάτι αποκλειστικό ή ιδιωτικό, και τι μπορεί στο τέλος να είναι πιο αποκλειστικό από το ίδιο το αποκλειστικό, μοναδικό πρόσωπο!

Ή μήπως σκέφτεται αυτός ότι θα ήταν καλύτερα αν *όλοι* γίνονταν «άνθρωποι» και παρατούσαν την αποκλειστικότητα; Ακριβώς όμως επειδή «όλοι» σημαίνει «κάθε άτομο», εξακολουθεί να υφίσταται η πιο κατάφωρη αντίφαση, καθώς το «άτομο» είναι η αποκλειστικότητα η ίδια. Αν ο ανθρωπιστής φιλελεύθερος δεν παραχωρεί πια στο άτομο τίποτε ιδιωτικό ή αποκλειστικό, καμιά ιδιωτική σκέψη και ιδιωτική τρέλα· αν κριτικάρει το καθετί απομακρύνοντάς το από κοντά του, διότι το μίσος του εναντίον του ιδιωτικού είναι απόλυτο και φανατικό· αν δεν γνωρίζει ανοχή απέναντι στο ιδιωτικό, επειδή καθετί ιδιωτικό είναι *μη ανθρώπινο*: μολαταύτα, δεν μπορεί να κριτικάρει και να αποδιώξει το ίδιο το ιδιωτικό πρόσωπο, επειδή η σκληρότητα του ατομικού προσώπου αντιστέκεται στην κριτική του, και οφείλει να αρκεστεί να το ανακηρύξει «ιδιωτικό πρόσωπο», αφήνοντάς του αληθινά και πάλι καθετί ιδιωτικό.

Τι θα κάνει η κοινωνία, που δεν απασχολείται πια με τίποτε ιδιωτικό; Θα καταστήσει αδύνατο το ιδιωτικό; Όχι, αλλά «θα το υποτάξει στα συμφέροντα της κοινωνίας, και, για παράδειγμα, θα αφήσει στην ιδιωτική θέληση να θεσπίσει όσες εορτάσιμες μέρες θέλει, αρκεί αυτό να μην έρχεται σε σύγκρουση με το γενικό συμφέρον[170]». Καθετί ιδιωτικό *αφήνεται ελεύθερο*, δηλαδή δεν έχει ενδιαφέρον για την κοινωνία.

«Με την ύψωση φραγμών ενάντια στην επιστήμη, η εκκλησία και η θρησκευτικότητα έδειξαν ότι είναι ακόμη αυτό που ήταν πάντα, μόνο που αυτό κρυβόταν πίσω από μια άλλη εμφάνιση όταν τις παρουσίαζαν σαν τη βάση και αναγκαία θεμελίωση του κράτους: ένα ζήτημα καθαρά ιδιωτικής μέριμνας. Ακόμη και τότε που ήταν συνδεδεμένες με το κράτος και το έκαναν χριστιανικό, αποτελούσαν μόνον την

απόδειξη ότι το κράτος δεν είχε αναπτύξει ακόμη τη γενική πολιτική ιδέα του, ότι έθετε μόνον ιδιωτικά δικαιώματα –αποτελούσαν μόνο την ύψιστη έκφραση του ότι το κράτος ήταν ιδιωτική υπόθεση και είχε να κάνει μόνο με ιδιωτικές υποθέσεις. Όταν το κράτος θα βρει τελικά το θάρρος και τη δύναμη να εκπληρώσει τον γενικό του προορισμό και να είναι ελεύθερο· όταν, συνεπώς, θα μπορέσει να δώσει στα ιδιαίτερα συμφέροντα και στις ιδιωτικές μέριμνες την αληθινή τους θέση –τότε η θρησκεία και η εκκλησία θα είναι ελεύθερες όπως δεν ήταν ποτέ μέχρι τότε. Ως ζήτημα της πιο καθαρά ιδιωτικής μέριμνας, και ικανοποίηση της καθαρά προσωπικής ανάγκης, θα αφεθούν στον εαυτό τους, και κάθε άτομο, κάθε θρησκευτική κοινότητα και εκκλησιαστική κοινότητα, θα μπορούν να μεριμνούν για τη μακαριότητα των ψυχών τους όπως θέλουν και θεωρούν αναγκαίο. Ο καθένας θα μεριμνά για τη μακαριότητα της ψυχής του, στο βαθμό που αυτό είναι γι' αυτόν προσωπική ανάγκη, και θα δέχεται και θα αμείβει ως επιστάτη της σωτηρίας της ψυχής εκείνον που θα του δείχνει να εγγυάται καλύτερα την ικανοποίηση της ανάγκης του. Η επιστήμη θα αφεθεί τελικά έξω απ' το παιχνίδι[171].»

Τι θα συμβεί τότε; Θα πάρει τέλος η κοινωνική ζωή και θα εξαφανιστεί κάθε κοινωνικότητα, κάθε αδελφοποίηση, καθετί που δημιουργείται από την αρχή της αγάπης ή της κοινωνίας;

Λες και ο ένας δεν θα αναζητά πάντα τον άλλο, επειδή τον *χρειάζεται*· λες και ο ένας πρέπει να προσαρμόζεται στον άλλο, όταν τον *χρειάζεται*. Η διαφορά είναι όμως ότι τότε το άτομο *ενώνεται* πραγματικά με το άτομο, ενώ πρωτύτερα ήταν *δεμένο* μ' αυτό με έναν δεσμό: γιος και πατέρας είναι συνδεδεμένοι με έναν δεσμό πριν από την ενηλικίωση, έπειτα απ' αυτήν μπορούν να εμφανίζονται μαζί ως ανεξάρτητα όμως άτομα· πριν από την ενηλικίωση, *συνανήκαν* ως μέλη της οικογένειας, έπειτα απ' αυτήν ενώνονται ως εγωιστές· η υιικότητα και η πατρότητα παραμένουν, αλλά γιος και πατέρας δεν είναι πια κολλημένοι σ' αυτές.

Στ' αλήθεια, το τελευταίο προνόμιο είναι «ο άνθρωπος»· μ' αυτόν είναι όλοι προνομιούχοι ή τιμαριοδοτημένοι. Γιατί όπως λέει ο ίδιος ο Μπρούνο Μπάουερ, «το προνόμιο παραμένει ακόμη κι αν έχει επεκταθεί σε όλους[172]».

Έτσι, ο φιλελευθερισμός περνά από τις εξής φάσεις:

Πρώτη: Το άτομο δεν *είναι* ο άνθρωπος, άρα η ατομική του προσωπικότητα δεν μετράει καθόλου: καμιά προσωπική θέληση, καμιά αυ-

θαιρεσία, καμιά διαταγή ή διάταγμα!

Δεύτερη: Το άτομο δεν έχει τίποτε ανθρώπινο, άρα δεν ισχύει κανένα δικό μου και δικό σου ή ιδιοκτησία.

Τρίτη: Επειδή το άτομο δεν είναι άνθρωπος ούτε έχει κάτι ανθρώπινο, δεν πρέπει να υπάρχει καθόλου: πρέπει, ως εγωιστής με τα εγωιστικά του υπάρχοντα, να εκμηδενιστεί από την κριτική, προκειμένου να κάνει χώρο για τον άνθρωπο, «τον μόλις ανακαλυφθέντα άνθρωπο».

Όμως, αν και το άτομο δεν είναι άνθρωπος, ο άνθρωπος είναι ήδη παρών μέσα στο άτομο, και έχει, όπως κάθε στοιχειό και καθετί θεϊκό, την ύπαρξή του μέσα σ' αυτό. Γι' αυτό, ο πολιτικός φιλελευθερισμός απονέμει στο άτομο καθετί που του ανήκει ως «άνθρωπο εκ γενετής», ως γεννημένο άνθρωπο, μεταξύ των οποίων την ελευθερία της συνείδησης, την κατοχή αγαθών κτλ. –κοντολογίς τα «ανθρώπινα δικαιώματα»· ο σοσιαλισμός δίνει στο άτομο ό,τι του ανήκει ως *ενεργό* άνθρωπο, ως «εργαζόμενο» άνθρωπο· τέλος, ο ανθρωπιστικός φιλελευθερισμός δίνει στο άτομο ό,τι έχει ως «άνθρωπος», δηλαδή όλα όσα ανήκουν στην ανθρώπινη ιδιότητα. Συνεπώς, ο μοναδικός δεν έχει απολύτως τίποτα, ενώ η ανθρώπινη ιδιότητα τα πάντα· και η κηρυγμένη από τον χριστιανισμό αναγκαιότητα «αναγέννησης» απαιτείται απερίφραστα και στον πληρέστερο βαθμό. Γίνε ένα καινούργιο πλάσμα, γίνε «άνθρωπος»!

Θα πίστευε κανείς ότι ακούει πάλι το τέλος του «Πάτερ ημών»! Στον άνθρωπο ανήκει η *κυριαρχία* (η «δύναμη» ή *δύναμις*)· συνεπώς, κανένα άτομο δεν μπορεί να είναι κύριος, ο άνθρωπος όμως είναι κύριος των ατόμων· στον άνθρωπο ανήκει η *βασιλεία*, ο κόσμος, συνεπώς το άτομο δεν πρέπει να είναι ιδιοκτήτης, αλλά ο άνθρωπος, «όλοι», διαφεντεύουν τον κόσμο ως ιδιοκτησία· στον άνθρωπο οφείλεται φήμη, *εξύμνηση* ή «δόξα» από όλα, διότι ο άνθρωπος ή η ανθρώπινη ιδιότητα είναι ο σκοπός του ατόμου, για τον οποίο εργάζεται, σκέφτεται, ζει, και για του οποίου την εξύμνηση πρέπει να γίνει «άνθρωπος».

Μέχρι τώρα, οι άνθρωποι προσπαθούσαν πάντα να βρουν μια κοινότητα στην οποία οι αλλοτινές ανισότητές τους θα γίνονταν «μη ουσιώδεις»· πάσχιζαν για εξίσωση, συνεπώς για *ισότητα*, και ήθελαν όλοι να μπουν κάτω από ένα καπέλο, πράγμα που δεν σήμαινε τίποτε λιγότερο από το ότι αναζητούσαν έναν κύριο, έναν δεσμό, μια πίστη («πιστεύω εις ένα Θεόν»). Για τους ανθρώπους δεν μπορεί να υπάρ-

ξει τίποτε πιο κοινοτικό ή πιο ίσο από τον ίδιο τον άνθρωπο, και σ' αυτή την κοινότητα η ορμή για αγάπη βρήκε την ικανοποίησή της: δεν ησύχασε ώσπου να επιφέρει αυτή την τελευταία εξίσωση, να εξομαλύνει όλες τις ανισότητες, να βάλει τον άνθρωπο στην αγκαλιά του ανθρώπου. Ακριβώς όμως κάτω απ' αυτή την κοινότητα γίνονται πιο κατάφωρες η κατάπτωση και η κατάρρευση. Σε μια πιο περιορισμένη κοινότητα, ο Γάλλος στεκόταν ακόμη ενάντια στον Γερμανό, ο χριστιανός ενάντια στον μουσουλμάνο κτλ. Τώρα, αντίθετα, ο *άνθρωπος* στέκεται ενάντια στους *ανθρώπους*, ή, καθώς οι άνθρωποι δεν είναι ο άνθρωπος, ο άνθρωπος στέκεται ενάντια στον μη άνθρωπο.

Τη φράση «ο Θεός έγινε άνθρωπος» τη διαδέχεται τώρα μια άλλη, «ο άνθρωπος έγινε εγώ». Αυτό είναι το *ανθρώπινο εγώ*. Εμείς όμως την αντιστρέφουμε και λέμε: Δεν μπορούσα να βρω τον εαυτό μου όσο καιρό τον αναζητούσα ως άνθρωπο. Τώρα όμως που φαίνεται ότι ο άνθρωπος φιλοδοξεί να γίνει εγώ και να κερδίσει μια σωματικότητα σε μένα, παρατηρώ ότι τα πάντα εξαρτώνται από μένα, και ο άνθρωπος είναι χαμένος δίχως εμένα. Δεν θέλω όμως να παραδώσω τον εαυτό μου και να γίνω λειψανοθήκη αυτού του αγιότατου πράγματος και δεν θα ρωτώ στο εξής αν είμαι άνθρωπος ή μη άνθρωπος στις δραστηριότητές μου: ας μείνει αυτό το *πνεύμα* μακριά από το σβέρκο μου!

Ο ανθρωπιστικός φιλελευθερισμός στρώνεται στη δουλειά δραστικά. Αν θέλεις να είσαι ή να έχεις κάτι ιδιαίτερο έστω και σε ένα σημείο, αν θέλεις να διατηρείς έστω και ένα προνόμιο πάνω από τους άλλους, να έχεις την αξίωση έστω για ένα δικαίωμα που να μην είναι ένα «γενικό ανθρώπινο δικαίωμα», είσαι *εγωιστής*.

Πολύ καλά! Εγώ δεν θέλω να είμαι ή να έχω τίποτε ιδιαίτερο πάνω από τους άλλους, δεν θέλω να διεκδικώ κανένα προνόμιο ενάντια σ' αυτούς, αλλά και ούτε μετρώ τον εαυτό μου με βάση τους άλλους, ούτε γενικά θέλω κανένα *δικαίωμα*. Θέλω να είμαι τα πάντα και να έχω τα πάντα που μπορώ να είμαι και να έχω. Αν οι άλλοι είναι και έχουν *παρόμοια*, τι με νοιάζει; Το ίσο, το ίδιο δεν μπορούν να είναι ούτε να έχουν. Δεν προκαλώ *ζημιά* σε κανέναν, όπως δεν προκαλώ ζημιά στον βράχο όταν «υπερτερώ» έναντι αυτού όσον αφορά στην κίνηση. Αν αυτοί *μπορούν* να το έχουν αυτό, θα το έχουν.

Το να μην προκαλείς στους άλλους *ζημιά*, ιδού σε τι παραπέμπει η απαίτηση να μην κατέχεις κανένα προνόμιο· το να αποποιείσαι κάθε «υπερτερείν», η πιο αυστηρή θεωρία *αποποίησης*. Δεν πρέπει να θε-

ωρεί κανείς τον εαυτό του «κάτι ιδιαίτερο», όπως π.χ. Εβραίο ή χριστιανό. Έτσι, εγώ δεν θεωρώ τον εαυτό μου κάτι ιδιαίτερο, αλλά κάτι *μοναδικό*. Σίγουρα έχω *ομοιότητα* με άλλους· ωστόσο, αυτό χρησιμεύει μόνο για σύγκριση ή σκέψη· στην πραγματικότητα, είμαι ασύγκριτος, μοναδικός. Η σάρκα μου δεν είναι σάρκα τους, το πνεύμα μου δεν είναι πνεύμα τους. Αν τους βάλετε κάτω από τις γενικότητες «σάρκα, πνεύμα», αυτές είναι δικές σας *σκέψεις*, οι οποίες δεν έχουν καμιά δουλειά με τη *δική μου σάρκα*, με το *δικό μου* πνεύμα, και καθόλου δεν μπορούν να επιβάλλουν μια «κλήση» στο δικό μου.

Δεν θέλω να αναγνωρίσω ή να σεβαστώ σε σένα τίποτα, ούτε τον ιδιοκτήτη ούτε τον κουρελή, ούτε επίσης τον άνθρωπο, αλλά να σε *χρησιμοποιήσω*. Στο αλάτι βρίσκω ότι κάνει το φαγητό νόστιμο για μένα, γι' αυτό και το διαλύω· στο ψάρι αναγνωρίζω μια τροφή, γι' αυτό το τρώω· σε σένα ανακαλύπτω το χάρισμα να κάνεις τη ζωή μου ευχάριστη, γι' αυτό σε διαλέγω για σύντροφο. Ή στο αλάτι μελετώ την κρυστάλλωση, στο ψάρι τη ζωικότητα, σε σένα τους ανθρώπους κτλ. Για μένα όμως είσαι μόνο αυτό που είσαι για μένα, δηλαδή το αντικείμενό μου, και, επειδή είσαι το αντικείμενό μου, είσαι η ιδιοκτησία μου.

Στον ανθρωπιστικό φιλελευθερισμό ολοκληρώνεται η κουρελοσύνη[173]. Πρέπει πρώτα να κατεβούμε στην πιο κουρελίδικη, στην πιο φτωχή κατάσταση, αν θέλουμε να φτάσουμε στην *κυριότητα*, διότι πρέπει να βγάλουμε από πάνω μας καθετί ξένο. Τίποτε όμως δεν μοιάζει πιο κουρελίδικο από τον γυμνό –άνθρωπο.

Είναι κάτι παραπάνω από κουρελοσύνη όμως, όταν πετώ πέρα και τον άνθρωπο, επειδή αισθάνομαι ότι κι αυτός είναι ξένος προς εμένα και ότι δεν μπορώ να έχω βλέψεις πάνω σ' αυτή τη βάση. Αυτό δεν είναι πια απλή κουρελοσύνη: επειδή έχει πέσει κάτω και το τελευταίο κουρέλι, μένει εδώ η πραγματική γύμνια, η απογύμνωση από καθετί ξένο. Ο κουρελής έβγαλε από πάνω του την ίδια την κουρελοσύνη, και έπαψε έτσι να είναι αυτό που ήταν, κουρελής.

Εγώ δεν είμαι πια κουρελής, ήμουν όμως.

* * *

Μέχρι αυτή την ώρα, η διένεξη δεν μπορούσε να φτάσει στην έκρηξη, επειδή είναι, στην πραγματικότητα, απλώς ένας καβγάς μεταξύ νεότερων και απαρχαιωμένων φιλελεύθερων, μεταξύ εκείνων που εννο-

ούν την «ελευθερία» σε μικρή ποσότητα και εκείνων που θέλουν την ελευθερία στην «πλήρη ποσότητά» της, όρα μεταξύ των *μετριοπαθών* και των *άμετρων*. Τα πάντα περιστρέφονται γύρω από το ερώτημα, *πόσο ελεύθερος* πρέπει να είναι ο άνθρωπος; Το ότι ο άνθρωπος πρέπει να είναι ελεύθερος, σ' αυτό πιστεύουν όλοι· γι' αυτό και είναι όλοι φιλελεύθεροι. Ο μη άνθρωπος όμως, που βρίσκεται μέσα σε κάθε άτομο, πώς είναι δυνατόν να εμποδιστεί; Πώς μπορεί κανείς να κανονίσει ώστε να μην αφήσει τον μη άνθρωπο ελεύθερο την ίδια στιγμή με τον άνθρωπο;

Ως σύνολο, ο φιλελευθερισμός έχει έναν θανάσιμο εχθρό, ένα ανίκητο αντίθετο, όπως ο Θεός έχει τον διάβολο: πλάι στον άνθρωπο στέκεται πάντα ο μη άνθρωπος, το άτομο, ο εγωιστής. Το κράτος, η κοινωνία, η ανθρώπινη ιδιότητα δεν ελέγχουν αυτόν τον διάβολο.

Ο ανθρωπιστικός φιλελευθερισμός ανέλαβε το καθήκον να δείξει στους άλλους φιλελεύθερους ότι εξακολουθούν να μη θέλουν την «ελευθερία».

Αν οι άλλοι φιλελεύθεροι είχαν μπροστά στα μάτια τους μόνον απομονωμένο εγωισμό και ήταν κατά το μεγαλύτερο μέρος τυφλοί, ο ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός έχει «μαζικά» εναντίον του τον εγωισμό, ρίχνει ανάμεσα στις μάζες όλους εκείνους που δεν κάνουν, όπως αυτός, δική τους την υπόθεση της ελευθερίας, έτσι που τώρα ο άνθρωπος και ο μη άνθρωπος είναι χωρισμένοι αυστηρά, στέκονται ο ένας απέναντι στον άλλο ως εχθροί: δηλαδή, από τη μια οι «μάζες» και από την άλλη η «κριτική[174]»· δηλαδή, η «ελεύθερη, ανθρώπινη κριτική», όπως λέγεται[175], σε αντίθεση προς τη χονδροειδή, π.χ. θρησκευτική κριτική.

Η κριτική εκφράζει την ελπίδα ότι θα νικήσει όλη τη μάζα και «θα της δώσει ένα γενικό πιστοποιητικό πτώχευσης[176]». Έτσι θέλει να έχει την τελευταία λέξη και να παρουσιάσει κάθε διένεξη των «λιπόψυχων και άτολμων» σαν εγωιστική *ισχυρογνωμοσύνη*, σαν μικρότητα, ασημαντότητα. Κάθε φιλονικία χάνει τη σημασία της και οι μικρές έριδες εγκαταλείπονται, επειδή κατά την κριτική ένας κοινός εχθρός κατέρχεται στον στίβο. «Είστε όλοι εγωιστές, ο ένας δεν είναι καλύτερος από τον άλλο!» Τώρα οι εγωιστές στέκονται μαζί εναντίον της κριτικής.

Είναι πραγματικά εγωιστές; Όχι, πολεμούν την κριτική, επειδή ακριβώς τους κατηγορεί για εγωισμό· δεν παραδέχονται πως είναι ένοχοι εγωισμού. Συνεπώς, η κριτική και η μάζα στέκονται στην ίδια βάση: και οι δύο πολεμούν τον εγωισμό, και οι δύο τον απορρίπτουν

και τον φορτώνουν η μια στην άλλη.

Η κριτική και η μάζα επιδιώκουν τον ίδιο σκοπό, την ελευθερία από τον εγωισμό, και ερίζουν μόνο για το ποια από τις δύο τον προσεγγίζει περισσότερο ή τον επιτυγχάνει.

Οι Εβραίοι, οι χριστιανοί, οι οπαδοί της απολυταρχίας, οι άνθρωποι του σκότους και του φωτός, οι πολιτικοί, οι κομουνιστές, όλοι μ' άλλα λόγια κρατούν μακριά τους τη μομφή του εγωισμού· και, καθώς η κριτική τούς επιρρίπτει αυτή τη μομφή απερίφραστα και με την πιο ευρεία έννοια, όλοι *δικαιολογούν* τον εαυτό τους έναντι της κατηγορίας για εγωισμό και πολεμούν τον –εγωισμό, τον ίδιο εχθρό με τον οποίο διεξάγει πόλεμο η κριτική.

Και οι δύο, η κριτική και η μάζα, είναι εχθροί των εγωιστών, και επιδιώκουν να ελευθερωθούν από τον εγωισμό, τόσο καθαρίζοντας και εξαγνίζοντας τον εαυτό τους απ' αυτόν όσο και αποδίδοντάς τον στο αντίθετο κόμμα.

Ο κριτικός είναι το αληθινό «φερέφωνο της μάζας», αυτός που της δίνει την «απλή έννοια και τους τρόπους ομιλίας» του εγωισμού, ενώ τα φερέφωνα που δεν επιτράπηκε να νικήσουν ήταν απλοί σκιτζήδες[177]. Αυτός είναι ο αρχηγός και ο στρατηγός της μάζας στον απελευθερωτικό πόλεμο εναντίον του εγωισμού· αυτό που πολεμάει αυτός, το πολεμάει κι αυτή. Την ίδια στιγμή όμως είναι και εχθρός της, όχι βέβαια ο εχθρός μπροστά της, αλλά ο φιλικός εχθρός, που σείει το κνούτο πίσω από τους άτολμους για να τους εμπνεύσει με το ζόρι θάρρος.

Έτσι, η αντίθεση μεταξύ κριτικής και μάζας ανάγεται στην ακόλουθη αντίφαση: «Είστε εγωιστές!» «Όχι, δεν είμαστε!» «Θα σας το αποδείξω!» «Θα ακούσεις τη δικαιολογία μας!»

Ας πάρουμε λοιπόν και τους δύο γι' αυτό που ισχυρίζονται πως είναι, μη εγωιστές, και γι' αυτό που θεωρεί ο ένας τον άλλο, εγωιστές. Είναι εγωιστές και δεν είναι.

Η Κριτική λέει πραγματικά: Πρέπει να ελευθερώσεις το εγώ σου από κάθε περιορισμό τόσο πλήρως που να γίνει *ανθρώπινο* εγώ. Εγώ λέω: Απελευθέρωσε τον εαυτό σου όσο περισσότερο μπορείς, τότε θα έχεις κάνει το δικό σου· διότι δεν είναι δεδομένο για τον καθένα να σπάσει όλους τους φραγμούς ή σαφέστερα: αυτό που είναι φραγμός για τον ένα δεν είναι αναγκαία φραγμός για όλους. Συνεπώς, μην κουράζεσαι ασχολούμενος με τους φραγμούς των άλλων· αρκεί να ρίξεις κάτω τους δικούς σου. Ποιος κατάφερε ποτέ να ρίξει κάτω έστω

και έναν φραγμό *για όλους τους ανθρώπους*; Δεν υπάρχουν αναρίθμητοι άνθρωποι σήμερα, όπως και κάθε εποχή, που κάθονται και ταλαιπωρούνται με «όλους τους φραγμούς της ανθρώπινης ιδιότητας»; Όποιος ανατρέπει έναν από *τους δικούς του* φραγμούς, μπορεί να δείξει στους άλλους τον τρόπο και το μέσο· αλλά η ανατροπή *των δικών τους* φραγμών παραμένει δική τους υπόθεση. Κανένας δεν κάνει τίποτε άλλο. Το να απαιτείς από τον κόσμο να γίνουν πλήρως άνθρωποι σημαίνει ότι τους ζητάς να γκρεμίσουν όλους τους ανθρώπινους φραγμούς. Αυτό είναι αδύνατο, διότι ο *άνθρωπος* δεν έχει φραγμούς. Έχω, βέβαια, μερικούς, αλλά με αφορούν μόνον οι *δικοί μου*, και μόνον αυτούς μπορώ να παραβιάσω. Δεν μπορώ να γίνω *ανθρώπινο* εγώ, επειδή εγώ είμαι εγώ και όχι απλώς άνθρωπος.

Ας δούμε όμως ακόμη, αν η Κριτική μάς έχει διδάξει κάτι που να μπορούμε να το βάλουμε καλά στο μυαλό μας! Δεν είμαι ελεύθερος, όταν είμαι άνευ συμφερόντων, δεν είμαι άνθρωπος, όταν δεν είμαι ανιδιοτελής; Τώρα, αν και εξίσου λίγο μετράει για μένα να είμαι ελεύθερος ή άνθρωπος, δεν θέλω να αφήσω να περάσει αχρησιμοποίητη οποιαδήποτε ευκαιρία να πραγματώσω *τον εαυτό μου* ή να τον κάνω να αξίζει. Η Κριτική μού προσφέρει αυτή τη δυνατότητα με τη διδασκαλία ότι, όταν παγιώνεται κάτι μέσα σε μένα και γίνεται αδιάλυτο, εγώ γίνομαι φυλακισμένος και υπηρέτης του, δηλαδή κατεχόμενος. Ένα συμφέρον, ό,τι κι αν είναι αυτό, παίρνει σαν λάφυρο έναν δούλο, εμένα, όταν δεν μπορώ να φύγω μακριά απ' αυτό, και δεν είναι πια ιδιοκτησία μου αλλά εγώ δική του. Ας δεχτούμε λοιπόν το δίδαγμα της Κριτικής κι ας μην αφήσουμε κανένα μέρος της ιδιοκτησίας μας να γίνει στάσιμο και να νιώθουμε ωραία μόνον όταν το *–διαλύουμε*.

Έτσι, αν η Κριτική λέει: Είσαι άνθρωπος μόνον αν κριτικάρεις και διαλύεις άοκνα! Εμείς λέμε: Άνθρωπος είμαι δίχως αυτό, και εγώ είμαι εγώ ωσαύτως· γι' αυτό θέλω μόνο να φροντίζω να ασφαλίζω την ιδιοκτησία μου για μένα, και, για να το κάνω αυτό, την παίρνω συνεχώς πίσω σε μένα, εκμηδενίζω σ' αυτήν κάθε κίνηση για ανεξαρτησία, και την καταβροχθίζω πριν μπορέσει να παγιωθεί και να γίνει «έμμονη ιδέα» ή «μανία».

Δεν το κάνω όμως αυτό για χάρη της «ανθρώπινης κλήσης» μου, αλλά επειδή εγώ καλώ τον εαυτό μου σ' αυτό. Δεν κορδώνομαι ότι διαλύω καθετί που μπορεί να διαλύσει ένας άνθρωπος, και, για παράδειγμα, όταν δεν είμαι ακόμη δέκα χρόνων, δεν κριτικάρω την α-νοησία των Δέκα Εντολών, αλλά είμαι ομοίως άνθρωπος, και δρω ανθρώ-

πινα ακριβώς σ' αυτό, στο ότι τις αφήνω δίχως κριτική. Κοντολογίς, δεν έχω καμιά κλήση, και δεν ακολουθώ καμιά, ούτε καν την κλήση να είμαι άνθρωπος.

Απορρίπτω λοιπόν ό,τι κέρδισε ο φιλελευθερισμός με τις διάφορες προσπάθειές του; Μακριά από μένα η ιδέα ότι θα αφήσουμε να χαθεί κάτι που επιτεύχθηκε! Μόνο που, αφού ο «άνθρωπος» ελευθερώθηκε μέσω του φιλελευθερισμού, στρέφω τα μάτια μου πάλι σε μένα και λέω στον εαυτό μου ανοιχτά: Αυτό που φαίνεται να έχει κερδίσει ο άνθρωπος, το κέρδισα μόνον *εγώ*.

Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος όταν «ο άνθρωπος είναι για τον άνθρωπο το υπέρτατο ον». Έτσι ανήκει στην ολοκλήρωση του φιλελευθερισμού το ότι κάθε άλλο υπέρτατο ον εκμηδενίζεται, η θεολογία ανατρέπεται από την ανθρωπολογία, ο Θεός και η χάρη του γελοιοποιούνται, ο «αθεϊσμός» γίνεται καθολικός.

Ο εγωισμός της ιδιοκτησίας έδωσε το τελευταίο πράγμα που είχε να δώσει όταν ακόμη και το «ο Θεός μου» έγινε κάτι α-νόητο· διότι ο Θεός υπάρχει μόνον όταν έχει στην καρδιά του τη σωτηρία του ατόμου, όπως το τελευταίο αναζητά σ' αυτόν τη σωτηρία του.

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός κατάργησε την ανισότητα των κυρίων και των υπηρετών: έκανε τον λαό *δίχως κυρίους*, αναρχικό. Ο κύριος απομακρύνθηκε τώρα από το άτομο, τον «εγωιστή», για να γίνει φάντασμα: ο νόμος ή το κράτος. Ο κοινωνικός φιλελευθερισμός καταργεί την ανισότητα της κατοχής, των φτωχών και των πλούσιων, και κάνει τον κόσμο *άνευ κατοχής* ή άνευ ιδιοκτησίας. Η ιδιοκτησία αποσπάται από το άτομο και εγχειρίζεται στη φαντασματική κοινωνία. Ο ανθρωπιστικός φιλελευθερισμός κάνει τον κόσμο *άνευ Θεού*, αθεϊστικό. Γι' αυτό πρέπει να εξαλειφθεί ο Θεός του ατόμου, ο «Θεός μου». Τώρα, η απουσία κυρίων είναι όντως την ίδια στιγμή απουσία υπηρεσίας, η απουσία κατοχής την ίδια στιγμή απουσία μέριμνας, και η απουσία Θεού την ίδια στιγμή απουσία προκατάληψης: διότι μαζί με τον κύριο ξεπέφτει και ο υπηρέτης, μαζί με την κατοχή και η μέριμνα γι' αυτήν, μαζί με τον γερά ριζωμένο Θεό και η προκατάληψη. Όμως, επειδή ο κύριος εμφανίζεται εκ νέου ως κράτος, εμφανίζεται εκ νέου και ο υπηρέτης ως υπήκοος· επειδή η κατοχή γίνεται η ιδιοκτησία της κοινωνίας, η μέριμνα εγείρεται εκ νέου ως εργασία· και, επειδή ο Θεός ως άνθρωπος γίνεται προκατάληψη, γεννιέται μια καινούργια πίστη, η πίστη στην ανθρώπινη ιδιότητα ή ελευθερία. Διότι τώρα εξυψώνεται ο Θεός του ατόμου, ο Θεός όλων, δηλαδή, ο «άνθρωπος»· «το

ύψιστο πράγμα για όλους εμάς είναι να είμαστε άνθρωποι». Αλλά επειδή κανένας δεν μπορεί να γίνει πλήρως αυτό που εννοεί η ιδέα «άνθρωπος», ο άνθρωπος μένει για το άτομο ένα υπέροχο επέκεινα, ένα άφταστο υπέρτατο ον, ένας Θεός. Την ίδια στιγμή όμως αυτός είναι ο «αληθινός Θεός», επειδή είναι πλήρως κατάλληλος για μας, συγκεκριμένα ο ίδιος μας ο «*εαυτός*»· εμείς οι ίδιοι, αλλά χωρισμένος από μας και ανεβασμένος πάνω από μας.

Υστερόγραφο

Η προηγούμενη εξέταση της «ελεύθερης ανθρώπινης Κριτικής» γράφτηκε αποσπασματικά μετά την εμφάνιση των βιβλίων για τα οποία γίνεται λόγος, όπως γίνεται και όπου αλλού αναφέρονται κείμενα αυτής της τάσης. Δεν έκανα πολλά περισσότερα από το να ενώσω αυτά τα αποσπάσματα. Η Κριτική όμως προχωρά ακούραστα προς τα μπρος και καθιστά αναγκαίο να γυρίσω άλλη μια φορά σ' αυτήν, τώρα που το βιβλίο μου τελείωσε, και να προσθέσω αυτή την τελική παρατήρηση.

Έχω μπροστά μου το τελευταίο (όγδοο) τεύχος της *Allgemeine Literaturzeitung* του Μπρούνο Μπάουερ.

Κι εδώ τα «γενικά συμφέροντα της κοινωνίας» βρίσκονται στην κορυφή. Η Κριτική όμως έχει τώρα σκεφτεί και έχει δώσει σ' αυτή την «κοινωνία» έναν προσδιορισμό, μέσω του οποίου διακρίνεται από μια μορφή με την οποία συγχεόταν ακόμη παλιότερα: το «κράτος», το οποίο σε παλαιότερα κείμενα εξυμνούνταν ως «ελεύθερο κράτος», εγκαταλείπεται εντελώς επειδή δεν μπορεί κατά κανένα τρόπο να εκπληρώσει το καθήκον μιας «ανθρώπινης κοινωνίας». Η κριτική είδε απλώς το 1842 «τον εαυτό της αναγκασμένο να ταυτίσει προς στιγμήν το ανθρώπινο είναι με το πολιτικό είναι»· τώρα όμως ανακάλυψε ότι το κράτος, ακόμα και ως «ελεύθερο κράτος», δεν είναι η ανθρώπινη κοινωνία, ή, όπως θα μπορούσε ομοίως να λεχθεί, ότι ο λαός δεν είναι «ο άνθρωπος». Είδαμε με ποιο τρόπο τελείωσε η Κριτική με τη θεολογία και έδειξε καθαρά ότι ο Θεός καταρρέει μπροστά στον άνθρωπο· τη βλέπουμε τώρα να ξεκαθαρίζει τους λογαριασμούς της με την πολιτική με τον ίδιο τρόπο και να δείχνει ότι οι λαοί και οι εθνικότητες πέφτουν μπροστά στον άνθρωπο· βλέπουμε επίσης πώς κανονίζει τους λογαριασμούς της με την εκκλησία και το κράτος, ανακηρύσσοντας και τα δύο μη ανθρώπινα, και θα δούμε –γιατί ήδη μας το φανε-

ρώνει– πώς θα αποδείξει επίσης ότι μπροστά στον άνθρωπο η «μάζα», την οποία φτάνει η ίδια να αποκαλεί «πνευματικό ον», φαίνεται δίχως αξία. Και πώς θα μπορούσαν τα μικρότερα «πνευματικά όντα» να κρατηθούν μπροστά στο υπέρτατο πνεύμα; Ο «άνθρωπος» γκρεμίζει τα ψεύτικα είδωλα.

Αυτό που προτίθεται λοιπόν να κάνει επί του παρόντος ο κριτικός είναι η ενδελεχής εξέταση της «μάζας», την οποία θα τοποθετήσει πριν από «τον άνθρωπο», προκειμένου να την πολεμήσει με βάση αυτόν. «Ποιο είναι τώρα το αντικείμενο της Κριτικής;» –«Η μάζα, ένα πνευματικό ον!» Ο κριτικός θα «μάθει να γνωρίζει» τη μάζα και θα ανακαλύψει ότι βρίσκεται σε αντίφαση με τον άνθρωπο· θα αποδείξει πως η μάζα είναι μη ανθρώπινη, και θα πετύχει εξίσου καλά σ' αυτή την απόδειξη όσο και στις προηγούμενες, ότι το θεϊκό και το εθνικό, ή το εκκλησιαστικό και το κρατικό, είναι το μη ανθρώπινο.

Η μάζα ορίζεται ως «το σημαντικότερο προϊόν της Επανάστασης, το εξαπατημένο πλήθος, το οποίο παραδόθηκε σε μια άνευ ορίων δυσαρέσκεια από τις αυταπάτες του πολιτικού διαφωτισμού, και γενικά ολόκληρου του διαφωτισμού του 18ου αιώνα». Η Επανάσταση ικανοποίησε με το αποτέλεσμά της κάποιους και άφησε ανικανοποίητους άλλους· το ικανοποιημένο μέρος είναι η αστική τάξη (μπουρζουαζία[178], φιλισταίοι κτλ.), το ανικανοποίητο είναι η –μάζα. Έτσι τοποθετημένος ο κριτικός, δεν ανήκει κι αυτός στη «μάζα»;

Οι ανικανοποίητοι βρίσκονται όμως ακόμη σε μεγάλη ασάφεια, και η ανικανοποίησή τους εξωτερικεύεται σε μια «άνευ ορίων δυσαρέσκεια». Αυτών των ανθρώπων θέλει να γίνει κύριος ο εξίσου ανικανοποίητος κριτικός: δεν μπορεί να θέλει και να πετύχει τίποτε παραπάνω από το να βγάλει αυτό το «πνευματικό ον», τη μάζα, από τη δυσαρέσκειά της, και να «ανεβάσει» τους δυσαρεστημένους, δηλαδή να τους δώσει την ορθή στάση απέναντι σ' εκείνα τα αποτελέσματα της Επανάστασης που πρέπει να ξεπεραστούν. Έτσι, μπορεί να γίνει η κεφαλή της μάζας, το αποφασιστικό φερέφωνό της. Γι' αυτό θέλει επίσης να «καταργήσει το βαθύ χάσμα που τον χωρίζει από τη μάζα». Από αυτούς που «θέλουν να ανεβάσουν τις κατώτερες λαϊκές τάξεις» διακρίνεται από το ότι δεν θέλει να απαλλάξει από τη «δυσαρέσκεια» μόνον αυτές αλλά και τον ίδιο τον εαυτό του.

Ασφαλώς όμως η συνείδησή του δεν τον απατά, όταν παίρνει τη μάζα για «φυσικό αντίπαλο της θεωρίας» και προβλέπει ότι «όσο περισσότερο αναπτυχθεί η θεωρία αυτή, τόσο περισσότερο συμπαγή θα

κάνει τη μάζα». Διότι ο κριτικός δεν μπορεί να διαφωτίσει ούτε να ικανοποιήσει τη μάζα με την *προϋπόθεσή* του, τον άνθρωπο. Αν είναι η μάζα, απέναντι στην αστική τάξη, απλώς «κατώτερη λαϊκή τάξη», μια ασήμαντη από πολιτική άποψη μάζα, τότε, ακόμη περισσότερο, πρέπει να είναι, απέναντι «στον άνθρωπο», απλή «μάζα», ασήμαντη από ανθρώπινη άποψη, μη ανθρώπινη μάζα ή πλήθος μη ανθρώπων.

Ο κριτικός εξαλείφει καθετί ανθρώπινο, και, ξεκινώντας από την προϋπόθεση ότι το ανθρώπινο είναι το αληθινό, δουλεύει εναντίον του εαυτού του, πολεμώντας το παντού όπου είχε βρεθεί μέχρι εκείνη τη στιγμή. Αποδεικνύει μόνον ότι το ανθρώπινο δεν μπορεί να βρεθεί πουθενά αλλού εκτός από το κεφάλι του, αλλά το μη ανθρώπινο παντού. Το μη ανθρώπινο είναι το πραγματικό, το παντού και πάντοτε παρόν, και με την απόδειξη ότι «δεν είναι ανθρώπινο» ο κριτικός απλώς εκφέρει την ταυτολογική πρόταση ότι είναι το μη ανθρώπινο.

Τι θα συνέβαινε όμως, αν το μη ανθρώπινο, γυρίζοντας αποφασιστικά την πλάτη του στον εαυτό του, απομακρυνόταν και από τον ανήσυχο κριτικό και τον άφηνε να στέκεται εκεί, ανέγγιχτο και άθικτο από τη διαμαρτυρία του; «Με ονομάζεις μη ανθρώπινο», θα μπορούσε αυτό να του πει, «και είμαι αυτό πραγματικά –για σένα· είμαι όμως μόνον επειδή εσύ με φέρνεις σε αντίθεση με το ανθρώπινο, και μπορούσα να περιφρονώ τον εαυτό μου μόνο για όσο διάστημα άφηνα να με μαγεύει αυτή η αντίθεση. Ήμουν αξιοπεριφρόνητο, επειδή αναζητούσα τον «καλύτερο εαυτό» μου έξω από μένα· ήμουν το μη ανθρώπινο, επειδή ονειρευόμουν το «ανθρώπινο»· έμοιαζα με τους ευσεβείς, που διψούν για το «αληθινό εγώ» τους και μένουν πάντα «φτωχοί αμαρτωλοί»· σκεπτόμουν τον εαυτό μου μόνο σε σύγκριση με έναν άλλο· αρκετά, δεν ήμουν το παν του παντός, δεν ήμουν *–μοναδικό*. Τώρα όμως έπαψα να εμφανίζομαι στον εαυτό μου ως το μη ανθρώπινο, να μετρώ τον εαυτό μου και να αφήνομαι να μετριέμαι από τον άνθρωπο, έπαψα να αναγνωρίζω οτιδήποτε πάνω από μένα: κι έτσι, αντίο, ανθρωπιστή κριτικέ! Ήμουν απλώς το μη ανθρώπινο, και τώρα δεν είμαι πια, αλλά είμαι το μοναδικό, ναι, προς μεγάλη σου φρίκη, το εγωιστικό· όχι όμως το εγωιστικό όπως αφήνεται αυτό να μετριέται από το ανθρώπινο, το ανθρωπιστικό και το ανιδιοτελές, αλλά το εγωιστικό ως το –μοναδικό.»

Πρέπει να προσέξουμε άλλη μια φράση από το ίδιο τεύχος. «Η Κριτική δεν θέτει δόγματα και δεν θέλει να μάθει να γνωρίζει τίποτε άλλο από *πράγματα*[179].»

Ο κριτικός φοβάται μήπως γίνει «δογματικός» ή μήπως θέσει δόγματα. Φυσικά, έτσι θα γινόταν το αντίθετο του κριτικού, δογματικός, θα γινόταν από καλός κριτικός κακός ή από ανιδιοτελής εγωιστής κ.ο.κ. «Τώρα κανένα δόγμα!» –αυτό είναι το δόγμα του. Διότι ο κριτικός παραμένει μαζί με τον δογματικό στο ίδιο έδαφος, αυτό των *σκέψεων*. Σαν τον τελευταίο, ξεκινάει πάντα από μια σκέψη, διαφέρει όμως στο ότι δεν σταματά να διατηρεί την αρχή-σκέψη στη *διαδικασία του σκέπτεσθαι*, κι έτσι δεν την αφήνει να γίνει στάσιμη. Έτσι προβάλλει τη διαδικασία του σκέπτεσθαι σε βάρος της πίστης στη σκέψη, την πρόοδο του σκέπτεσθαι σε βάρος της στασιμότητας του σκέπτεσθαι. Από την κριτική δεν είναι ασφαλής καμιά σκέψη, διότι η κριτική είναι το σκέπτεσθαι ή το ίδιο το σκεπτόμενο πνεύμα.

Γι' αυτό επαναλαμβάνω ότι ο θρησκευτικός κόσμος –κι αυτός είναι ο κόσμος των σκέψεων– φτάνει στην ολοκλήρωσή του με την κριτική, όπου το σκέπτεσθαι επεκτείνεται πέρα από κάθε σκέψη, μην επιτρέποντας σε καμιά να εδραιωθεί «εγωιστικά». Τι θα έμενε από την «καθαρότητα της κριτικής», από την καθαρότητα του σκέπτεσθαι, αν έστω και μια σκέψη ξέφευγε από τη διαδικασία του σκέπτεσθαι; Έτσι εξηγείται το ότι ο κριτικός έχει αρχίσει ήδη να ειρωνεύεται ελαφρά, εδώ κι εκεί, την σκέψη του ανθρώπου, της ανθρωπότητας και της ανθρώπινης ιδιότητας, επειδή προαισθάνεται ότι εδώ μια σκέψη κοντεύει να παγιωθεί δογματικά. Δεν μπορεί όμως να διαλύσει αυτή τη σκέψη αν δεν βρει πρώτα μια «ανώτερη» σκέψη, μέσα στην οποία λιώνει η πρώτη· διότι αυτός κινείται μόνο –με σκέψεις. Αυτή η ανώτερη σκέψη θα μπορούσε να διατυπωθεί ως εκείνη της ίδιας της κίνησης του σκέπτεσθαι ή της διαδικασίας του σκέπτεσθαι, δηλαδή ως η σκέψη του σκέπτεσθαι ή της κριτικής.

Η ελευθερία του σκέπτεσθαι έχει πράγματι ολοκληρωθεί έτσι, η ελευθερία του πνεύματος γιορτάζει τον θρίαμβό της: διότι οι ατομικές, «εγωιστικές» σκέψεις έχουν χάσει τη δογματική τους βιαιότητα. Δεν έχει μείνει τίποτε εκτός από –το δόγμα του ελεύθερου σκέπτεσθαι ή της κριτικής.

Ενάντια σε καθετί που ανήκει στον κόσμο του σκέπτεσθαι η κριτική έχει δίκιο, δηλαδή δύναμη: είναι η νικήτρια. Η κριτική και μόνον η κριτική «στέκεται στο ύψος των καιρών». Από τη σκοπιά της σκέψης, δεν υπάρχει δύναμη που να υπερτερεί της δικής της, και είναι απόλαυση να βλέπεις πόσο εύκολα και παιχνιδιάρικα καταπίνει αυτός ο δράκοντας όλα τα άλλα σκουλήκια της σκέψης. Κάθε σκουλήκι κάμπτεται

βέβαια, αλλά η κριτική το συνθλίβει ό,τι «συστροφή» κι αν κάνει.

Δεν είμαι αντίπαλος της κριτικής, δηλαδή δεν είμαι δογματικός και δεν νιώθω να με αγγίζουν τα δόντια του κριτικού, με τα οποία καταξεσκίζει τον δογματικό. Αν ήμουν «δογματικός», θα έθετα ένα δόγμα, δηλαδή μια σκέψη, μια ιδέα, μια αρχή, και θα το ολοκλήρωνα ως «συστηματικός», φτιάχνοντάς το σύστημα, δηλαδή οικοδόμημα σκέψης. Αν ήμουν, αντίθετα, κριτικός, δηλαδή αντίπαλος του δογματικού, θα διεξήγαγα τον αγώνα του ελεύθερου σκέπτεσθαι εναντίον της υποδουλωτικής σκέψης, θα υπερασπιζόμουν το σκέπτεσθαι ενάντια σ' αυτό το οποίο έχουμε σκεφτεί. Εγώ όμως δεν είμαι υπέρμαχος ούτε μιας σκέψης ούτε του σκέπτεσθαι· διότι «εγώ», από το οποίο ξεκινώ εγώ, δεν είμαι σκέψη ούτε συνίσταμαι στο σκέπτεσθαι. Πάνω σε μένα, τον μη δυνάμενο να ονομαστεί, συντρίβεται το βασίλειο των σκέψεων, του σκέπτεσθαι και του πνεύματος.

Η κριτική είναι ο αγώνας του κατεχόμενου ενάντια στην κατοχή ως τέτοια, ενάντια σε κάθε κατοχή: αγώνας θεμελιωμένος στην επίγνωση ότι υπάρχει παντού κατοχή ή, όπως λέει ο κριτικός, θρησκευτική και θεολογική σχέση. Αυτός ξέρει ότι όχι μόνον έναντι του Θεού, αλλά και έναντι άλλων ιδεών, όπως το δίκαιο, το κράτος, ο νόμος κ.ο.κ., έχει κανείς θρησκευτική σχέση ή σχέση πίστης· αναγνωρίζει δηλαδή την κατοχή παντού. Έτσι, θέλει να διαλύσει μέσω του σκέπτεσθαι τις σκέψεις. Εγώ όμως λέω πως μόνον η απουσία σκέψεων με σώζει πραγματικά από τις σκέψεις. Όχι το σκέπτεσθαι, αλλά η απουσία σκέψεών μου ή εγώ ο άσκεπτος, ο ακατανόητος, με σώζει από την κατοχή.

Ένα απότομο τίναγμα μού παρέχει την ίδια υπηρεσία με το πιο ανήσυχο σκέπτεσθαι, ένα άπλωμα των μελών αποτινάζει τη βάσανο των σκέψεων, ένα αναπήδημα διώχνει τον βραχνά του θρησκευτικού κόσμου από το στήθος μου, μια δυνατή κραυγή χαράς ρίχνει κάτω φορτία που κουβαλούσα χρόνια. Η τεράστια όμως σημασία της δίχως σκέψη χαρούμενης κραυγής δεν μπορούσε να αναγνωριστεί όσο διαρκούσε η μακριά νύχτα του σκέπτεσθαι και του πιστεύειν.

«Τι χοντροκοπιά και επιπολαιότητα να θέλεις να λύσεις με μια τομή τα πιο δύσκολα προβλήματα και να απαλλαχτείς από τα πιο εκτενή καθήκοντα!»

Έχεις όμως εσύ καθήκοντα, αν δεν τα θέτεις ο ίδιος σε σένα; Όσο τα θέτεις εσύ, αυτά δεν θα σε αφήνουν, κι εγώ δεν έχω τίποτε εναντίον του ότι εσύ σκέφτεσαι και σκεπτόμενος δημιουργείς χίλιες σκέψεις. Εσύ όμως, εσύ που έχεις θέσει τα καθήκοντα, δεν πρέπει να μπορείς

να τα ανατρέψεις εκ νέου; Πρέπει να μένεις δεμένος σ' αυτά τα καθήκοντα, και πρέπει αυτά να γίνουν απόλυτα καθήκοντα;

Για να αναφέρω ένα μόνο παράδειγμα, η κυβέρνηση δυσφημίστηκε επειδή χρησιμοποιεί βία ενάντια στις ιδέες, παρεμβαίνοντας εναντίον του τύπου μέσω της αστυνομικής δύναμης της λογοκρισίας, και κάνοντας προσωπικό αγώνα έναν φιλολογικό αγώνα. Λες και επρόκειτο μόνο για σκέψεις και λες και όφειλε κανείς να φέρεται απέναντι στις σκέψεις ανιδιοτελώς, αρνούμενος τον εαυτό του και θυσιάζοντάς τον! Οι σκέψεις αυτές δεν επιτίθενται στους ίδιους τους κυβερνώντες και δεν προκαλούν έτσι τον εγωισμό τους; Και δεν θέτουν οι σκεπτόμενοι, σ' αυτούς εναντίον των οποίων επιτίθενται, τη *θρησκευτική* απαίτηση να σέβονται τη δύναμη του σκέπτεσθαι, των ιδεών; Αυτοί οι τελευταίοι πρέπει να υποκύπτουν με τη θέλησή τους και δίχως αντίσταση, διότι η θεϊκή δύναμη του σκέπτεσθαι, η Μινέρβα[180], μάχεται στο πλευρό των εχθρών τους. Δεν θα ήταν αυτό μια πράξη κατοχής, μια θρησκευτική θυσία; Σίγουρα, οι ίδιοι οι κυβερνώντες βρίσκονται σε θρησκευτική αιχμαλωσία και ακολουθούν την ηγετική δύναμη μιας ιδέας ή μιας πίστης· την ίδια στιγμή όμως είναι ανομολόγητοι εγωιστές και ο συγκρατημένος εγωισμός τους ξεσπάει ακριβώς εδώ εναντίον των εχθρών τους: κατεχόμενοι από την πίστη τους, είναι την ίδια στιγμή μη κατεχόμενοι από την πίστη των αντιπάλων τους, δηλαδή είναι εγωιστές απέναντί τους. Αν θέλει κανείς να τους προσάψει μια κατηγορία, θα μπορούσε να είναι μόνο το αντίθετο, δηλαδή ότι είναι κατεχόμενοι από τις ιδέες τους.

Ενάντια στις σκέψεις δεν πρέπει να εκδηλώνεται καμιά εγωιστική βία, καμιά αστυνομική δύναμη, και τα τοιαύτα. Έτσι πιστεύουν αυτοί που πιστεύουν στο σκέπτεσθαι. Το σκέπτεσθαι όμως και οι σκέψεις του δεν είναι ιερές για *μένα*, και υπερασπίζω *το τομάρι μου* ενάντια σ' αυτές όπως και σε άλλα πράγματα. Αυτό μπορεί να είναι παράλογη άμυνα· αν όμως, όπως ο Αβραάμ, είμαι υποχρεωμένος στο λογικό, πρέπει να θυσιάσω σ' αυτό ό,τι πιο αγαπημένο έχω!

Στο βασίλειο της σκέψης, το οποίο, όπως εκείνο της πίστης, είναι το βασίλειο του ουρανού, έχει άδικο όποιος χρησιμοποιεί *μη σκεπτόμενη* δύναμη, όπως έχει άδικο όποιος συμπεριφέρεται δίχως αγάπη μέσα στο βασίλειο της αγάπης ή συμπεριφέρεται μη χριστιανικά, αν και είναι χριστιανός και ζει συνεπώς στο βασίλειο της αγάπης: σ' αυτά τα βασίλεια, στα οποία θεωρεί ότι ανήκει και συγχρόνως αποσπάται από τους νόμους τους, είναι «αμαρτωλός» ή «εγωιστής». Μπορεί όμως να

αποσπαστεί από την κυριαρχία αυτών των βασιλείων, μόνον αν γίνει εγκληματίας απέναντί τους.

Κι εδώ το αποτέλεσμα είναι ότι ο αγώνας των σκεπτόμενων εναντίον της κυβέρνησης έχει πράγματι δίκιο, δηλαδή δύναμη, στο βαθμό που διεξάγεται εναντίον των σκέψεων της κυβέρνησης (η κυβέρνηση είναι βουβή και δεν έχει να δώσει καμιά φιλολογική απάντηση), αλλά, από την άλλη μεριά, έχει άδικο, δηλαδή αδυναμία, στο βαθμό που δεν μπορεί να κατεβάσει στο πεδίο της μάχης τίποτε άλλο από σκέψεις εναντίον μιας προσωπικής δύναμης (η εγωιστική δύναμη βουλώνει το στόμα των σκεπτόμενων). Ο θεωρητικός αγώνας δεν μπορεί να ολοκληρώσει τη νίκη, και η ιερή δύναμη της σκέψης υποκύπτει στη δύναμη του εγωισμού. Μόνον ο εγωιστικός αγώνας, ο αγώνας των εγωιστών και των δύο πλευρών, ξεκαθαρίζει τα πάντα.

Αυτό το τελευταίο τώρα, το να γίνει το σκέπτεσθαι υπόθεση της εγωιστικής επιλογής, υπόθεση του μοναδικού, ένα απλό πάρεργο ή χόμπι κατά κάποιο τρόπο, και να του αφαιρεθεί η σημασία τού «να είναι η δύναμη που αποφασίζει τελικά»· αυτός ο υποβιβασμός και η αποϊεροποίηση του σκέπτεσθαι· αυτή η εξίσωση του μη σκεπτόμενου και του γεμάτου σκέψεις εγώ· αυτή η χονδροειδής αλλά πραγματική «ισότητα» –δεν μπορεί να παραχθεί από την κριτική, επειδή η τελευταία δεν είναι παρά ιέρεια του σκέπτεσθαι και δεν βλέπει πέρα από το σκέπτεσθαι παρά μόνο –τον κατακλυσμό.

Η κριτική ισχυρίζεται όντως π.χ. ότι η ελεύθερη κριτική θα έπρεπε να νικήσει το κράτος, αλλά συγχρόνως αμύνεται έναντι της κατηγορίας που της απευθύνει η κυβέρνηση του κράτους, ότι δεν είναι παρά «αυθαιρεσία και αναίδεια»· νομίζει λοιπόν ότι η «αυθαιρεσία και η αναίδεια» δεν μπορούν να νικήσουν και ότι μόνον αυτή μπορεί. Ισχύει μάλλον το αντίθετο: το κράτος μπορεί πραγματικά να νικηθεί μόνον από την αναιδή αυθαιρεσία.

Μπορεί τώρα, για να κλείσουμε μ' αυτό, να φανεί καθαρά ότι ο κριτικός δεν μεταμόρφωσε τον εαυτό του με τη νέα του αλλαγή, αλλά απλώς «διόρθωσε μια αβλεψία», «ξέμπλεξε ένα θέμα», και υπερβάλλει πολύ όταν λέει ότι «η κριτική κριτίκαρε τον εαυτό της»· αυτή ή μάλλον αυτός κριτίκαρε απλώς την «αβλεψία» του και την απάλλαξε από τις «ασυνέπειές» της. Αν ήθελε να κριτικάρει την κριτική, θα έπρεπε να δει αν υπήρχε τίποτε στην προϋπόθεσή της.

Εγώ από τη μεριά μου ξεκινώ από μια προϋπόθεση, εφόσον προϋποθέτω *τον εαυτό μου*· η προϋπόθεσή μου όμως δεν αγωνίζεται για

την τελειότητά της όπως ο «αγωνιζόμενος για την τελειότητά του άνθρωπος», αλλά μόνο με υπηρετεί στο να τη χαρώ και να την αναλώσω. Αναλώνω την προϋπόθεσή μου, και τίποτε άλλο, και υπάρχω μόνον αναλώνοντάς την. Έτσι όμως, η προϋπόθεση αυτή δεν είναι καν προϋπόθεση: διότι, καθώς είμαι ο μοναδικός, δεν ξέρω τίποτε από τη δυϊκότητα ενός προϋποθέτοντος και προϋποτιθέμενου εγώ (ενός «ατελούς» και «τέλειου» εγώ ή ανθρώπου)· αυτό το πράγμα όμως, ότι αναλώνω τον εαυτό μου, σημαίνει μόνον ότι εγώ είμαι. Δεν προϋποθέτω τον εαυτό μου, επειδή κάθε στιγμή απλώς θέτω ή δημιουργώ τον εαυτό μου, και είμαι μόνο επειδή δεν προϋποτίθεμαι αλλά τίθεμαι, και, επιπλέον, τίθεμαι μόνο τη στιγμή που θέτω τον εαυτό μου· δηλαδή, είμαι δημιουργός και δημιούργημα μαζί.

Αν πρέπει να υποστούν πλήρη διάλυση οι μέχρι τούδε προϋποθέσεις, δεν πρέπει να διαλυθούν πάλι μέσα σε μια ανώτερη προϋπόθεση –σε μια σκέψη ή στο ίδιο το σκέπτεσθαι, στην κριτική. Γιατί αυτή η διάλυση πρέπει να αποβεί σε καλό *μου*· διαφορετικά θα ανήκει μόνο στη σειρά των αναρίθμητων διαλύσεων που, προς όφελος άλλων (π.χ. του ανθρώπου, του Θεού, του κράτους, της καθαρής ηθικής κτλ.), χαρακτήρισαν παλιές αλήθειες αναλήθειες και εξάλειψαν προϋποθέσεις που υποθάλπονταν για πολύ καιρό.

Δευτερο Μερος

Εγω

Στο κατωφλι της νεας εποχης στεκεται ο «Θεός-άνθρωπος». Στην έξοδό της θα εξαερωθεί μόνον ο Θεός από τον Θεό-άνθρωπο; Και μπορεί ο Θεός-άνθρωπος να πεθάνει πραγματικά, αν πεθάνει μόνον ο Θεός μέσα του; Δεν σκέφτηκαν αυτό το ζήτημα και θεώρησαν ότι τέλειωσαν όταν έφεραν, στις μέρες μας, σε νικηφόρο τέλος το έργο του διαφωτισμού, την υπερνίκηση του Θεού: δεν παρατήρησαν ότι ο άνθρωπος σκότωσε τον Θεό μόνο και μόνο για να γίνει αυτός –«ο *μοναδικός* Θεός ψηλά». Το *επέκεινα έξω από μας* εξαλείφθηκε όντως, και το μεγάλο εγχείρημα των διαφωτιστών ολοκληρώθηκε· αλλά το *επέκεινα μέσα μας* έγινε ένας καινούργιος ουρανός και μας καλεί σε καινούργιες εφόδους στον ουρανό: ο Θεός αναγκάστηκε να αφήσει τη θέση του, όχι όμως σε μας, αλλά –στον άνθρωπο. Πώς μπορείτε να πιστεύετε ότι ο Θεός-άνθρωπος είναι νεκρός, αν δεν πεθάνει, εκτός από τον Θεό, και ο άνθρωπος μέσα του;

Ι. Η ΚΥΡΙΟΤΗΤΑ

«Το πνεύμα δεν διψά για ελευθερία;» –Αχ, όχι μόνο το πνεύμα μου, αλλά και το σώμα μου, κάθε ώρα! Όταν μπροστά στην ευωδιαστή κουζίνα του παλατιού η μύτη μου μιλάει στον ουρανίσκο μου για τα γευστικά φαγητά που ετοιμάζονται εκεί, αυτός αισθάνεται μια φοβερή επιθυμία, καθώς γεύεται το ξερό ψωμί του· όταν τα μάτια μου λένε στη ροζιασμένη πλάτη μου για μαλακά κρεβάτια, στα οποία θα ξεκουραζόταν πιο ευχάριστα απ' ό,τι στο αχυρόστρωμά της, τότε την κυριεύει μια καταπνιγμένη λύσσα· όταν –αλλά ας μην συνεχίσουμε μ' αυτά τα βάσανα περαιτέρω. –Και το ονομάζεις εσύ αυτό λαχτάρα για ελευθερία; Από τι θέλεις να ελευθερωθείς λοιπόν; Από το παξιμάδι σου και από το αχυρόστρωμά σου; Τότε, πέταξ' τα! –Αυτό όμως δεν φαίνεται να σε εξυπηρετεί: θέλεις μάλλον να έχεις την ελευθερία να απολαμβάνεις εξαίρετα φαγητά και πουπουλένια κρεβάτια. Θα σου δώσουν οι άνθρωποι αυτή την «ελευθερία» –θα σου την επιτρέψουν; Δεν ελπίζεις στη φιλανθρωπία τους, επειδή ξέρεις ότι όλοι σκέφτονται όπως –εσύ: ο καθένας είναι για τον εαυτό του ο πλησίον του! Πώς, λοιπόν, θα φτάσεις στην απόλαυση αυτών των φαγητών και κρεβατιών; Προφανώς, όχι αλλιώς από το να τα κάνεις ιδιοκτησία σου!

Αν το σκεφτείς σωστά, δεν θέλεις την ελευθερία να έχεις όλα αυτά τα ωραία πράγματα, γιατί μ' αυτή την ελευθερία δεν τα έχεις ακόμη: θέλεις πραγματικά να τα έχεις, θέλεις να τα ονομάζεις *δικά σου* και να τα κατέχεις ως *ιδιοκτησία σου*. Τι σου χρησιμεύει λοιπόν μια ελευθερία, αν δεν σου φέρνει τίποτε; Και, αν ελευθερωθείς από τα πάντα, δεν θα έχεις πια τίποτα· διότι η ελευθερία είναι κενή περιεχομένου. Όποιος δεν ξέρει να τη χρησιμοποιήσει, γι' αυτόν δεν έχει καμιά αξία, αυτή η ανώφελη άδεια· αλλά το πώς τη χρησιμοποιώ εγώ, αυτό εξαρτάται από την αυτοκυριότητά μου.

Δεν έχω αντίρρηση για την ελευθερία, αλλά σου εύχομαι περισσότερα από την ελευθερία· δεν θα πρέπει απλώς να *απαλλαγείς* απ' αυτό που δεν θέλεις, θα πρέπει επίσης να *έχεις* αυτό που θέλεις, θα πρέπει να μην είσαι μόνον «ελεύθερος», θα πρέπει επίσης να είσαι «ιδιοκτήτης».

Ελεύθερος –από τι; Ω, πόσα υπάρχουν για να αποτινάξουμε! Ο ζυγός της υποτέλειας, της υπάτης εξουσίας, της αριστοκρατίας και των ηγεμόνων, η κυριαρχία των επιθυμιών και των παθών· ναι, ακόμη και

η κυριαρχία της θέλησης κάποιου, της ιδίας θέλησης, διότι η πληρέστερη άρνηση του εαυτού δεν είναι τίποτε άλλο από ελευθερία –συγκεκριμένα, ελευθερία από τον αυτοκαθορισμό, από τον ίδιο μας τον εαυτό. Και η ορμή για ελευθερία σαν κάτι απόλυτο, άξιο κάθε επαίνου, μας στέρησε την κυριότητα: γέννησε την άρνηση του εαυτού. Ωστόσο, όσο περισσότερο ελεύθερος γίνομαι, τόσο περισσότερος καταναγκασμός μαζεύεται μπροστά στα μάτια μου, τόσο περισσότερο ανήμπορος αισθάνομαι. Ο ανελεύθερος γιος της ερημιάς δεν αισθάνεται ακόμη τίποτε από όλους τους φραγμούς που πιέζουν τον πολιτισμένο άνθρωπο: μοιάζει στον εαυτό του πιο ελεύθερος από τον δεύτερο. Στο βαθμό που κατακτώ ελευθερία για τον εαυτό μου, δημιουργώ για τον εαυτό μου καινούργια σύνορα και καθήκοντα· αν έχω εφεύρει τον σιδηρόδρομο, αισθάνομαι και πάλι αδύναμος, επειδή δεν μπορώ να πετάξω στον ουρανό σαν τα πουλιά· και, αν έχω λύσει κάποιο πρόβλημα, του οποίου η σκοτεινότητα βασάνιζε το μυαλό μου, αμέσως μετά με περιμένουν αναρίθμητα άλλα, που η αινιγματικότητά τους εμποδίζει την πρόοδό μου, σκοτεινιάζει την ελεύθερη ματιά μου, κάνει οδυνηρά αισθητά τα όρια σε μένα τα όρια της ελευθερίας μου. «Τώρα που ελευθερωθήκατε από την αμαρτία, υποδουλωθήκατε στην αρετή.»[181] Οι ρεπουμπλικάνοι με την ευρεία ελευθερία τους δεν έχουν γίνει υπηρέτες του νόμου; Πόσο λαχταρούσαν πάντα οι αληθινές χριστιανικές καρδιές να «γίνουν ελεύθερες», πόσο φλέγονταν να δουν τον εαυτό τους λυτρωμένο από τα «δεσμά αυτής της επίγειας ζωής»! Κοίταζαν πέρα προς τη γη της ελευθερίας. («Η Ιερουσαλήμ που βρίσκεται πάνω είναι ελεύθερη· αυτή είναι η μητέρα όλων μας[182].»)

Το να είσαι ελεύθερος από κάτι –σημαίνει μόνο να είσαι αδέσμευτος ή απαλλαγμένος. «Αυτός είναι ελεύθερος από τον πονοκέφαλο» είναι ίδιο με το: «είναι απαλλαγμένος απ' αυτόν». «Αυτός είναι ελεύθερος από την προκατάληψη», είναι ίδιο με το: «δεν την συνέλαβε ποτέ» ή «απαλλάχτηκε απ' αυτήν». Με το στερητικό *α* ή με το *άνευ* ολοκληρώνουμε την ελευθερία που συνιστά ο χριστιανισμός –αναμάρτητος, άνευ Θεού, άνευ ηθικής κτλ.

Η ελευθερία είναι η διδασκαλία του χριστιανισμού. «Ως ελεύθεροι, και όχι σαν άνθρωποι που έχουν ως επικάλυμμα της κακίας την ελευθερία[183].» «Έτσι να μιλάτε κι έτσι να πράττετε, όπως αυτοί που θα κριθούν από τον νόμο της ελευθερίας[184].»

Πρέπει λοιπόν να παρατήσουμε την ελευθερία επειδή προδίδει πως

είναι χριστιανικό ιδεώδες; Όχι, δεν πρέπει να αφήσουμε να χαθεί τίποτε, ούτε η ελευθερία· αλλά πρέπει να γίνει δική μας, κι αυτό δεν μπορεί να γίνει με τη μορφή της ελευθερίας.

Τι διαφορά υπάρχει ανάμεσα στην ελευθερία και την κυριότητα! Μπορεί κανείς να απαλλαγεί από πολλά πράγματα, όχι όμως από όλα· γίνεται κανείς ελεύθερος από πολλά, όχι όμως από όλα. Εσωτερικά μπορεί να είναι κανείς ελεύθερος παρά την κατάσταση της δουλείας, αν και εδώ πάλι μπορεί να είναι ελεύθερος από πολλά και διαφορετικά πράγματα, όχι όμως από όλα· καθώς όμως είναι δούλος, δεν είναι *ελεύθερος* από το μαστίγιο, τα δυναστικά καπρίτσια κτλ. του κυρίου του. «Η ελευθερία ζει μόνο στο βασίλειο των ονείρων!» Αντίθετα, η κυριότητα είναι όλη μου η ουσία και η ύπαρξη, είναι εγώ ο ίδιος. Είμαι ελεύθερος από αυτό από το οποίο έχω *απαλλαγεί*, είμαι ιδιοκτήτης αυτού το οποίο έχω υπό *την εξουσία* μου ή το οποίο *ελέγχω*. *Δικός μου* είμαι πάντα και υπό όλες τις περιστάσεις, όταν ξέρω πώς να έχω τον εαυτό μου και δεν τον πετώ στους άλλους. Το να είναι κανείς ελεύθερος είναι κάτι που δεν μπορώ αληθινά *να θέλω*, επειδή δεν μπορώ να το κάνω, να το δημιουργήσω: μπορώ μόνο να το εύχομαι και –και να αποβλέπω σ' αυτό, διότι παραμένει ιδεώδες, στοιχειό. Τα σιδερένια δεσμά της πραγματικότητας προξενούν κάθε στιγμή στη σάρκα μου τους πιο οδυνηρούς μώλωπες. *Δικός μου* όμως παραμένω. Ακόμη κι αν είμαι παραδομένος ως υποτελής σε έναν αφέντη, σκέφτομαι μόνο τον εαυτό μου και το συμφέρον μου· τα χτυπήματά του, είναι αλήθεια, με αγγίζουν: δεν είμαι *ελεύθερος* απ' αυτά· τα υπομένω όμως μόνο για *το όφελός μου*, ίσως για να τον εξαπατήσω και να τον καθησυχάσω προφασιζόμενος υπομονή, είτε για να μην επισύρω πάνω μου κάτι χειρότερο αν αντισταθώ. Καθώς όμως δεν χάνω από τα μάτια μου τον εαυτό μου και το προσωπικό συμφέρον μου, θα αδράξω την πρώτη καλή ευκαιρία για να τσαλαπατήσω τον δουλοκτήτη. Το ότι τότε γίνομαι *ελεύθερος* απ' αυτόν και το μαστίγιό του είναι μόνον η συνέπεια του προγενέστερου εγωισμού μου. Εδώ ίσως πει κανείς ότι ακόμη και στην κατάσταση της δουλείας ήμουν «ελεύθερος», δηλαδή «καθ' εαυτόν» ή «εσωτερικά». Αλλά το «ελεύθερος καθ' εαυτόν» δεν είναι «ελεύθερος πραγματικά», και το «εσωτερικά» δεν είναι «εξωτερικά». Αντίθετα, ήμουν πλήρως *δικός μου*, εσωτερικά και εξωτερικά. Κάτω από την κυριαρχία ενός σκληρού αφέντη, το σώμα μου δεν είναι «ελεύθερο» από τα βασανιστήρια και τα μαστιγώματα· αλλά είναι τα κόκαλά *μου* εκείνα που τρίζουν από

το μαρτύριο, είναι οι μυς *μου* εκείνοι που σπαρταρούν από τα χτυπήματα και είμαι *εγώ* εκείνος που βογκά, επειδή βογκά το σώμα *μου*. Το ότι *εγώ* στενάζω και τρέμω αποδεικνύει ότι είμαι ακόμη σε μένα, ότι είμαι ακόμη δικός μου. Το πόδι μου δεν είναι «ελεύθερο» από το ραβδί του κυρίου, είναι όμως *δικό μου* πόδι και είναι αχώριστο από μένα. Ας μου το βγάλει αυτός και θα δει αν έχει ακόμη το πόδι μου! Στα χέρια του δεν θα έχει παρά το –κουφάρι του ποδιού μου, που είναι τόσο λίγο πόδι μου όσο είναι ακόμη σκυλί ένα ψόφιο σκυλί: ένα σκυλί έχει μια καρδιά που χτυπάει, ένα ψόφιο σκυλί δεν έχει τέτοια και γι' αυτό δεν είναι πια σκυλί.

Αν φρονεί κανείς ότι ένας δούλος μπορεί όμως να είναι εσωτερικά ελεύθερος, λέει στην πραγματικότητα μόνο το πιο αναμφισβήτητο και κοινότοπο πράγμα. Διότι ποιος θα ισχυριζόταν ότι κάποιος άνθρωπος είναι *εντελώς* δίχως ελευθερία; Αν είμαι κόλακας, δεν μπορώ γι' αυτό να είμαι ελεύθερος από αναρίθμητα πράγματα, π.χ. από την πίστη στον Δία, από την επιθυμία για φήμη και τα παρόμοια; Γιατί λοιπόν να μην μπορεί ένας δούλος που τον μαστιγώνουν να είναι εσωτερικά ελεύθερος από μη χριστιανικά αισθήματα, από το μίσος για τον εχθρό του κτλ.; Αυτός είναι τότε «χριστιανικά ελεύθερος», απαλλαγμένος από το μη χριστιανικό· είναι όμως απόλυτα ελεύθερος, ελεύθερος από τα πάντα, π.χ. από τη χριστιανική ψευδαίσθηση ή από τους σωματικούς πόνους κ.ο.κ.;

Στο μεταξύ, όλα αυτά μοιάζουν να λέγονται περισσότερο εναντίον ονομάτων παρά εναντίον του ίδιου του πράγματος. Είναι όμως το όνομα αδιάφορο, και δεν ενέπνεε και ξεγελούσε πάντα τους ανθρώπους μια λέξη, ένα σύνθημα; Ωστόσο, μεταξύ της ελευθερίας και της κυριότητας υπάρχει βαθύτερο χάσμα από μια απλή διαφορά λέξεων.

Όλος ο κόσμος επιθυμεί ελευθερία, όλοι λαχταρούν να έρθει η βασιλεία της. Ω, μαγευτικό όμορφο όνειρο μιας ανθηρής «βασιλείας της ελευθερίας», ενός «ελεύθερου ανθρώπινου γένους»! –και ποιος δεν το ονειρεύτηκε; Έτσι, οι άνθρωποι πρέπει να γίνουν ελεύθεροι, εντελώς ελεύθεροι, ελεύθεροι από όλους τους καταναγκασμούς! Από όλους, πραγματικά από όλους; «Α, ναι, δεν βλέπετε ότι δεν υπάρχει καταναγκασμός;» Τότε όμως πρέπει να γίνουν ελεύθεροι οπωσδήποτε από τη θρησκευτική πίστη, από τα αυστηρά καθήκοντα της ηθικότητας, από την ασυγκινησία του νόμου, από –«Τι φοβερή παρεξήγηση!» Ε τότε, από *τι* πρέπει να γίνουν ελεύθεροι και από τι όχι;

Το αξιαγάπητο όνειρο εξαφανίστηκε· ξυπνητοί όλοι, τρίβουν τα μι-

σάνοιχτα μάτια τους και τα προσηλώνουν στον πεζό ερωτώντα. «Από τι πρέπει να γίνουν ελεύθεροι οι άνθρωποι;» –Από την τυφλή πίστη, φωνάζει ο ένας. Έι, φωνάζει ένας άλλος, κάθε πίστη είναι τυφλή· οφείλουν να γίνουν ελεύθεροι από κάθε πίστη. Όχι, όχι, για το όνομα του Θεού –ορμάει και πάλι ο πρώτος– μην πετάτε κάθε πίστη από πάνω σας, γιατί αλλιώς θα μπει μέσα σας η δύναμη της βαρβαρότητας. Πρέπει να έχουμε δημοκρατία –ακούγεται ένας τρίτος– και να γίνουμε ελεύθεροι από όλους τους κυρίους που μας διοικούν. Αυτό δεν μας βοηθάει, λέει ένας τέταρτος: τότε θα αποκτήσουμε απλώς έναν καινούργιο κύριο, μια «κυρίαρχη πλειοψηφία»· καλύτερα να ελευθερωθούμε από τη φρικτή ανισότητα. –Ω δύσμοιρη ισότητα, ακούω το πληβείο σου μούγκρισμα πάλι! Πώς ονειρευόμουν τόσο ωραία μέχρι τώρα έναν παράδεισο της *ελευθερίας*, και τι αναίδεια και αχαλινωσιά υψώνει τώρα την άγρια κραυγή της! Έτσι θρηνολογεί ο πρώτος, και πάει να πιάσει το σπαθί εναντίον της «άμετρης ελευθερίας». Σύντομα δεν ακούμε τίποτε άλλο από τον ήχο των σπαθιών που διασταυρώνουν οι ασυμφωνούντες που ονειρεύονται την ελευθερία.

Ανέκαθεν η ορμή για ελευθερία κατέληγε στην επιθυμία για μια *καθορισμένη* ελευθερία, π.χ. την ελευθερία της πίστης· ο πιστεύων άνθρωπος ήθελε να γίνει ελεύθερος και ανεξάρτητος· από τι; Μήπως από την πίστη; Όχι! Αλλά από τους ιεροεξεταστές της πίστης. Έτσι τώρα και με την «πολιτική ή αστική» ελευθερία. Ο πολίτης θέλει να γίνει ελεύθερος, όχι από την ιδιότητα του πολίτη, αλλά από τη γραφειοκρατία, την αυθαιρεσία των ηγεμόνων, και τα παρόμοια. Ο ηγεμόνας Μέτερνιχ είπε κάποτε ότι «είχε βρει έναν τρόπο κατάλληλο για να οδηγήσει τους ανθρώπους για όλο το μέλλον στο μονοπάτι της γνήσιας ελευθερίας.» Ο κόμης της Προβηγκίας έφυγε μακριά από τη Γαλλία ακριβώς την εποχή που ετοιμαζόταν η «βασιλεία της ελευθερίας», και είπε: «Η φυλάκισή μου έγινε ανυπόφορη για μένα· είχα μόνο ένα πάθος, την επιθυμία για *ελευθερία*, σκεφτόμουν μόνον αυτήν.»

Η ορμή για μια *καθορισμένη* ελευθερία περικλείει πάντα την πρόθεση για μια καινούργια *κυριαρχία*, όπως έγινε με την Επανάσταση, η οποία πράγματι «μπορούσε να δώσει στους υπερασπιστές της το υψηλό αίσθημα ότι αγωνίζονταν για την ελευθερία», αλλά στην πραγματικότητα μόνον επειδή απέβλεπαν σε μια καθορισμένη ελευθερία, άρα σε μια καινούργια *κυριαρχία*, την «κυριαρχία του νόμου».

Ελευθερία θέλετε όλοι, θέλετε *την* ελευθερία. Γιατί τότε παζαρεύ-

ετε λίγο ή πολύ; *Η* ελευθερία μπορεί μόνο να είναι ολόκληρη η ελευθερία· ένα κομμάτι ελευθερίας δεν είναι η ελευθερία. Απελπίζεστε για τη δυνατότητα να αποκτήσετε ολόκληρη την ελευθερία, την ελευθερία από τα πάντα –και μάλιστα θεωρείτε τρέλα ακόμη και να το εύχεστε αυτό; –Ε τότε, σταματήστε να κυνηγάτε το φάντασμα, και ξοδέψτε τον κόπο σας για κάτι καλύτερο από το –*ανέφικτο*.

«Αχ, δεν υπάρχει όμως τίποτε καλύτερο από την ελευθερία!»

Τι έχετε λοιπόν όταν έχετε ελευθερία, πλήρη ελευθερία –γιατί δεν θα μιλήσω εδώ για τα ψίχουλά σας της ελευθερίας; Είστε απαλλαγμένοι από όλα που σας ενοχλούν, από όλα, και βέβαια δεν υπάρχει τίποτε που να μην σας ενόχλησε έστω και μια φορά στη ζωή σας και δεν σας έφερε σε αμηχανία. Και για χάρη τίνος πράγματος θέλετε τότε να απαλλαγείτε απ' αυτό; Σίγουρα *για χάρη του εαυτού σας*, επειδή αυτό είναι στο δρόμο *σας*! Αλλά, αν κάτι δεν ήταν ενοχλητικό για σας, αν, αντίθετα, ήταν εντελώς στο πνεύμα σας (όπως π.χ. το γλυκό, αλλά *ακαταμάχητα προστακτικό* βλέμμα του αγαπημένου σας προσώπου) –τότε δεν θα θέλατε να απαλλαγείτε και να ελευθερωθείτε απ' αυτό. Γιατί όχι; Και πάλι *για χάρη του εαυτού σας*! Άρα, παίρνετε τον εαυτό *σας* για μέτρο και κριτή των πάντων. Ευχαρίστως αφήνετε την ελευθερία να φύγει, όταν η ανελευθερία, η «γλυκιά υπηρεσία της αγάπης», σας βολεύει· και επαναφέρετε την ελευθερία σας στην περίπτωση που αρχίζει να σας *βολεύει* καλύτερα, με την προϋπόθεση, που δεν είναι το βασικό στοιχείο εδώ, ότι δεν φοβάστε μια τέτοια «Ανάκληση της Ένωσης» για άλλους (ίσως θρησκευτικούς) λόγους.

Γιατί δεν θέλετε να πάρετε το θάρρος και να κάνετε πραγματικά τον *εαυτό σας* κεντρικό σημείο και βασικό πράγμα; Γιατί προσπαθείτε να πιάσετε στον αέρα την ελευθερία, το όνειρό σας; Είστε το όνειρό σας; Μην ρωτάτε πρώτα τα όνειρά σας, τις παραστάσεις σας, τις σκέψεις σας, διότι όλα αυτά είναι «κούφια θεωρία». Ρωτείστε τον εαυτό *σας* και για τον εαυτό σας –αυτό είναι *πρακτικό*, κι εσείς θέλετε πολύ να είστε «πρακτικοί». Εδώ όμως ο ένας αφουγκράζεται τι έχει να πει επ' αυτού ο Θεός του (φυσικά, Θεός του είναι αυτό που σκέφτεται αυτός με το όνομα Θεός), ένας άλλος τι θα αποφασίσει επ' αυτού το ηθικό του αίσθημα, η συνείδησή του, η αίσθησή του τού καθήκοντος, και ένας τρίτος υπολογίζει τι θα σκεφτούν οι άνθρωποι επ' αυτού –και, όταν ο καθένας τους έχει ρωτήσει έτσι τον Κύριο τον Θεό του (οι άνθρωποι είναι εξίσου καλός και μάλιστα πιο συμπαγής Κύριος ο Θεός από τον Θεό του επέκεινα, τον φανταστικό Θεό: *vox pop-*

uli. vox dei [φωνή λαού, φωνή Θεού]), τότε υποτάσσεται στη θέληση του Κυρίου του και δεν ακούει καθόλου αυτό που πρόθυμα θα ήθελε να πει και να αποφασίσει *ο ίδιος*.

Γι' αυτό στραφείτε καλύτερα στον εαυτό σας παρά στους θεούς ή στα είδωλά σας. Βγάλτε από μέσα σας αυτό που βρίσκεται εκεί, φέρτε το στο φως, αποκαλύψτε τον εαυτό σας.

Το πώς δρα κανείς ξεκινώντας μόνον από τον εαυτό του και δεν ρωτά περαιτέρω, αυτό το πραγματοποίησαν οι χριστιανοί στην παράσταση «Θεός». Αυτός δρα «όπως του αρέσει». Και ο τρελός ο άνθρωπος, που θα μπορούσε να κάνει το ίδιο, πρέπει, αντίθετα, να δρα «όπως αρέσει στον Θεό». –Αν λέγεται ότι και ο Θεός ενεργεί σύμφωνα με αιώνιους νόμους, αυτό ταιριάζει και σε μένα, διότι κι εγώ δεν μπορώ να βγω από το δέρμα μου, αλλά έχω τον νόμο μου σε ολόκληρη τη φύση μου, δηλαδή σε μένα.

Αρκεί όμως να σας υπενθυμίσει κανείς τον εαυτό σας, για να σας ρίξει αμέσως σε απελπισία. «Τι είμαι εγώ;», ρωτάει ο καθένας σας. Μια άβυσσος από δίχως κανόνες και νόμους ενορμήσεις, επιθυμίες, ευχές, πάθη, ένα χάος δίχως φως και αστέρι-οδηγό! Πώς θα πάρω μια σωστή απάντηση, αν δεν λάβω υπόψη μου τις εντολές του Θεού ή τα καθήκοντα που εντέλλεται η ηθική, αν δεν λάβω υπόψη μου τη φωνή του λογικού, η οποία, στην πορεία της ιστορίας, και έπειτα από πικρές εμπειρίες, ανύψωσε σε νόμο το καλύτερο και το ορθολογικότερο, και ρωτήσω μόνο τον εαυτό μου; Το πάθος μου θα με συμβουλεύσει ακριβώς τα πιο α-νόητα πράγματα. –Έτσι, ο καθένας θεωρεί τον εαυτό του –*διάβολο*· γιατί αν θεωρούσε τον εαυτό του απλώς ζώο (αν δεχτούμε ότι δεν ενδιαφέρεται για τη θρησκεία κτλ.), εύκολα θα έβρισκε ότι το ζώο, που ακολουθεί μολαταύτα μόνο την ενόρμησή του (τη συμβουλή του, θα λέγαμε), δεν συμβουλεύει στον εαυτό του και δεν κάνει α-νόητα πράγματα, αλλά πολύ σωστά βήματα. Η συνήθεια όμως του θρησκευτικού τρόπου σκέψης έχει αιχμαλωτίσει το πνεύμα μας τόσο άσχημα που –τρομοκρατούμαστε από τον εαυτό μας στη γύμνια και τη φυσικότητά του· μας υποβάθμισε τόσο πολύ που θεωρούμε τον εαυτό μας βαρυμένο από το προπατορικό αμάρτημα, γεννημένο διάβολο. Φυσικά, έρχεται αμέσως στο μυαλό σας ότι η κλήση σας απαιτεί από σας να κάνετε το «καλό», το ηθικό, το σωστό. Τώρα, αν ρωτήσετε *τον εαυτό σας* τι να κάνετε, πώς μπορεί να βγει από μέσα σας η σωστή φωνή, αυτή που δείχνει τον δρόμο για το καλό, το σωστό, το αληθινό κ.ο.κ.; Πώς συμβιβάζεται ο Θεός και ο Βελίαλ[185];

Τι θα σκεφτόσασταν όμως αν κάποιος σας απαντούσε λέγοντας: «Το ότι πρέπει να ακούει κανείς τον Θεό, τη συνείδηση, τα καθήκοντα, τους νόμους κτλ., αυτά είναι μπούρδες, με τις οποίες έχουν γεμίσει το κεφάλι και την καρδιά σας και σας έχουν κάνει τρελούς;» Και αν σας ρωτούσε πώς είστε τόσο σίγουροι ότι η φωνή της φύσης είναι εκμαυλίστρια; Και αν σας ζητούσε να αντιστρέψετε το πράγμα και να θεωρήσετε ακριβώς τη φωνή του Θεού και της συνείδησης έργο του διαβόλου; Υπάρχουν τέτοιοι ιερόσυλοι άνθρωποι· πώς θα ξεμπερδέψετε μαζί τους; Δεν μπορείτε να επικαλεστείτε τους παπάδες, τους γονείς και τους καλούς ανθρώπους σας, διότι ακριβώς αυτοί χαρακτηρίζονται από τους πρώτους *εκμαυλιστές*, αληθινοί εκμαυλιστές και διαφθορείς των νέων, που σπέρνουν με ζήλο τα ζιζάνια της αυτοπεριφρόνησης και του σεβασμού προς τον Θεό, λασπώνουν τις νεανικές καρδιές και αποβλακώνουν τα νεανικά κεφάλια.

Τώρα όμως αυτοί οι ιερόσυλοι προχωρούν περισσότερο και ρωτούν: Για χάρη ποιου ενδιαφέρεστε για τις εντολές του Θεού και τις άλλες; Δεν θεωρείτε βέβαια ότι αυτό συμβαίνει από αβροφροσύνη προς τον Θεό; Όχι, το κάνετε –και πάλι *για χάρη του εαυτού σας*. –Συνεπώς, κι εδώ το βασικό πράγμα είστε *εσείς*, και ο καθένας πρέπει να πει στον εαυτό του, *εγώ* είμαι το παν για τον εαυτό μου και τα κάνω όλα *για λογαριασμό μου*. Αν καταλάβετε ποτέ ότι ο Θεός, οι εντολές κ.ο.κ. μόνο βλάπτουν, ότι *σας* περιστέλλουν και σας χαλούν, σίγουρα θα τις πετάξετε από πάνω σας, ακριβώς όπως καταδίκασαν κάποτε οι χριστιανοί τον Απόλλωνα ή τη Μινέρβα ή την ηθική των εθνικών. Βέβαια έβαλαν στη θέση τους τον Χριστό και μετά την Παρθένο Μαρία και μια χριστιανική ηθική· το έκαναν όμως αυτό για τη σωτηρία της ψυχής τους, άρα από εγωισμό ή κυριότητα.

Και μέσω αυτού του εγωισμού, αυτής της κυριότητας, *απαλλάχτηκαν* από τον παλιό κόσμο των θεών και έγιναν *ελεύθεροι* απ' αυτόν. Η κυριότητα *δημιούργησε* μια καινούργια *ελευθερία*· διότι η κυριότητα είναι ο δημιουργός των πάντων, όπως η μεγαλοφυΐα (μια καθορισμένη κυριότητα), που είναι πάντα πρωτοτυπία, έχει θεωρηθεί δημιουργός καινούργιων παραγωγών στην ιστορία του κόσμου.

Αν πρέπει να ισχύσει κάποτε «η ελευθερία» χάρη στις προσπάθειές σας, τότε εξαντλείστε τις απαιτήσεις της. Ποιος πρέπει να γίνει ελεύθερος; Εσύ, εγώ, εμείς. Από τι ελεύθερος; Από καθετί που δεν είναι εσύ, εγώ, εμείς. Εγώ είμαι λοιπόν ο πυρήνας, που πρέπει να απαλλαχτεί από όλα τα περιτυλίγματα, που πρέπει να ελευθερωθεί από όλα

τα στενόχωρα κελύφη. Τι μένει όταν εγώ ελευθερωθώ από όλα όσα δεν είναι εγώ; Εγώ και μόνον εγώ. Η ελευθερία όμως δεν έχει τίποτε να προσφέρει σ' αυτό το ίδιο το εγώ. Όσο για το τι θα γίνει αφότου εγώ γίνω ελεύθερος, η ελευθερία σιωπά επ' αυτού –όπως οι κυβερνήσεις μας απλώς αφήνουν τον κρατούμενο να φύγει, όταν περάσει ο χρόνος κράτησής του, και τον εμπιστεύονται στην εγκατάλειψη.

Τώρα, αν αγωνιζόμαστε για την ελευθερία από αγάπη για το εγώ, γιατί να μη διαλέξουμε το ίδιο το εγώ για αρχή, μέση και τέλος; Εγώ δεν αξίζω περισσότερο από την ελευθερία; Δεν είμαι εγώ αυτός που ελευθερώνω τον εαυτό μου, δεν είμαι εγώ πρώτα; Ακόμη και ανελεύθερος, ακόμη και σε χίλια δεσμά, είμαι όμως· και δεν υπάρχω, σαν την ελευθερία, μόνο στο μέλλον και σε ελπίδες, αλλά είμαι παρών ακόμη κι αν είμαι ο πιο αξιοθρήνητος δούλος.

Σκεφτείτε το αυτό καλά και αποφασίστε να βάλετε στη σημαία σας το όνειρο της «ελευθερίας» ή την απόφαση του «εγωισμού», της «κυριότητας». Η «ελευθερία» ξυπνά *την οργή* σας εναντίον καθετί που δεν είστε εσείς· ο «εγωισμός» σάς καλεί *στη χαρά* με τον εαυτό σας, στην αυτοαπόλαυση[186]· η «ελευθερία» είναι και παραμένει μια *λαχτάρα*, ένα ρομαντικό παράπονο, μια χριστιανική ελπίδα για το επέκεινα και το μέλλον· η «κυριότητα» είναι μια πραγματικότητα, που *από μόνη της* απομακρύνει όση ανελευθερία φράζει τον δρόμο σας. Ό,τι δεν σας ενοχλεί, δεν θα θελήσετε να απαρνηθείτε· και, αν αρχίσει να σας ενοχλεί, τότε να ξέρετε ότι «πρέπει να υπακούετε περισσότερο στον *εαυτό σας* παρά στον άνθρωπο»!

Η ελευθερία διδάσκει μόνον: Απαλλαχτείτε, ξεφορτωθείτε καθετί που σας βαραίνει· δεν σας διδάσκει ποιοι είστε εσείς οι ίδιοι. Απαλλαχτείτε, απαλλαχτείτε! Αυτό είναι το σύνθημά της, κι εσείς, που ακολουθείτε πρόθυμα το κάλεσμά της, απαλλάσεστε ακόμη και από τον εαυτό σας, «αρνείστε τον εαυτό σας». Η κυριότητα όμως σας φωνάζει πίσω στον εαυτό σας, λέει: «Έλα στον εαυτό σου!» Υπό την αιγίδα της ελευθερίας απαλλάσσεστε από πολλών λογιών πράγματα, κάτι καινούργιο όμως σας πιέζει πάλι: «Έχετε απαλλαγεί από τον Κακό, το κακό όμως έχει παραμείνει[187].» Ως *ιδιοκτήτες* είστε *πραγματικά απαλλαγμένοι από τα πάντα*, και ό,τι μένει κολλημένο σε σας, *το έχετε δεχτεί*· είναι η επιλογή και η αρέσκειά σας. Ο *ιδιοκτήτης* είναι ο *γεννημένος ελεύθερος*, ο ελεύθερος εξ αρχής· αντίθετα, ο ελεύθερος άνθρωπος είναι μόνον ο *μανιακός της ελευθερίας*, ο ονειρευόμενος και ενθουσιώδης οπαδός.

Ο πρώτος είναι *πρωταρχικά ελεύθερος*, επειδή δεν αναγνωρίζει τίποτε άλλο από τον εαυτό του· δεν έχει ανάγκη να ελευθερωθεί, επειδή απορρίπτει εκ των προτέρων καθετί εξωτερικό από τον εαυτό του, επειδή δεν εκτιμά τίποτε περισσότερο από τον εαυτό του, επειδή δεν βάζει τίποτε πάνω από τον εαυτό του, κοντολογίς, επειδή ξεκινάει από τον εαυτό του και «έρχεται στον εαυτό του». Ενώ είναι φυλακισμένος μέσα σε έναν παιδικό σεβασμό, προσπαθεί ήδη να «ελευθερωθεί» απ' αυτή τη φυλάκιση. Η κυριότητα δουλεύει μέσα στον μικρό εγωιστή και του παρέχει την επιθυμητή –ελευθερία.

Χιλιετίες πολιτισμού συσκότισαν το τι είστε, σας έκαναν να πιστέψετε ότι δεν είστε εγωιστές, αλλά *η κλήση σας είναι* να είστε ιδεαλιστές («καλοί άνθρωποι»). Αποτινάξτε από πάνω σας αυτό! Μην αναζητάτε την ελευθερία, που σας στερεί ακριβώς *τον εαυτό σας*, με την «άρνηση του εαυτού»· αλλά αναζητείστε τον εαυτό σας, γίνετε εγωιστές, γίνετε, ο καθένας σας, ένα *πανίσχυρο εγώ*. Ίι, σαφέστερα: αναγνωρίστε τον εαυτό σας και πάλι, αναγνωρίστε τι είστε πραγματικά, και παρατήστε τις υποκριτικές σας προσπάθειες, τη μωρή μανία σας να είστε κάτι άλλο απ' αυτό που είστε. Τις αποκαλώ υποκριτικές, επειδή μείνατε μολαταύτα εγωιστές όλες αυτές τις χιλιετίες, αλλά κοιμισμένοι, αυτοεξαπατώμενοι, τρελοί εγωιστές, εσείς *εαυτόν τιμωρούμενοι*, εσείς βασανιστές του εαυτού σας. Ποτέ ακόμη δεν μπόρεσε μια θρησκεία να κάνει δίχως υποσχέσεις και «επαγγελίες», είτε για το επέκεινα είτε το εδώ κάτω («μακρόχρονη ζωή» κτλ.)· διότι ο άνθρωπος *θέλει να ανταμείβεται* και δεν κάνει τίποτε «τζάμπα». Τι είναι όμως εκείνο το «να κάνεις το καλό για το καλό», δίχως βλέψη ανταμοιβής; Λες κι εδώ επίσης δεν περιέχεται η ανταμοιβή στην ικανοποίηση που θα δώσει αυτό. Συνεπώς, ακόμη και η θρησκεία στηρίζεται στον εγωισμό μας και τον –εκμεταλλεύεται· υπολογισμένη για τις *επιθυμίες* μας, πνίγει πολλές άλλες για χάρη μιας. Αυτό προκαλεί τότε το φαινόμενο του *εξαπατημένου* εγωισμού, όπου ικανοποιώ, όχι τον εαυτό μου, αλλά μια από τις επιθυμίες μου, π.χ. την ενόρμηση της ευδαιμονίας. Η θρησκεία μού υπόσχεται –το «ύψιστο αγαθό»· για να το αποκτήσω, αγνοώ όλες τις άλλες επιθυμίες και δεν τις ικανοποιώ πια. –Όλες οι πράξεις και οι προσπάθειές σας είναι μυστικός, συγκαλυμμένος και κρυμμένος εγωισμός. Επειδή όμως είναι εγωισμός, τον οποίο δεν θέλετε να παραδεχτείτε και κρύβετε από τον ίδιο τον εαυτό σας, άρα εγωισμός όχι φανερός και δημόσιος, άρα ασύνειδος, *δεν είναι εγωισμός*, αλλά δουλεία, υποτέλεια, άρνηση του εαυτού. Είστε ε-

γωιστές, και δεν είστε, επειδή αρνείστε τον εγωισμό. Εκεί όπου φαίνεται περισσότερο πως είστε τέτοιοι, έχετε προκαλέσει σε βάρος της λέξης «εγωιστής» –απέχθεια και περιφρόνηση.

Εξασφαλίζω την ελευθερία μου απέναντι στον κόσμο στο βαθμό που κάνω δικό μου τον κόσμο, «τον κερδίζω και τον κάνω κτήμα» για μένα, μέσω οποιασδήποτε δύναμης, μέσω εκείνης της πειθούς, της παράκλησης, της κατηγορηματικής απαίτησης, ακόμη και μέσω της δύναμης της υποκρισίας, της εξαπάτησης κ.ο.κ.· διότι τα μέσα που χρησιμοποιώ, είναι καθορισμένα από το τι είμαι. Αν είμαι αδύναμος, έχω μόνο αδύναμα μέσα, όπως τα προαναφερθέντα, τα οποία όμως είναι αρκετά καλά για ένα σημαντικό κομμάτι του κόσμου. Εξάλλου, η εξαπάτηση, η υποκρισία, το ψέμα φαίνονται χειρότερα απ' ό,τι είναι. Ποιος δεν εξαπάτησε την αστυνομία, τον νόμο; Ποιος δεν πήρε γρήγορα το ύφος του αξιοσέβαστου νομοταγούς μπροστά σ' έναν αστυνομικό, για να κρύψει μια παρανομία που έκανε κ.ο.κ.; Όποιος δεν το έκανε αυτό, άφησε απλώς να του ασκηθεί βία: *ήταν αδύναμο ανθρωπάκι* από –συνείδηση. Ξέρω πως η ελευθερία μου μειώνεται ήδη από το ότι δεν μπορώ να επιβάλλω τη θέλησή μου σε έναν άλλο (είτε σε κάτι δίχως θέληση, όπως σε έναν βράχο, είτε σε κάτι με θέληση, όπως σε μια κυβέρνηση, ένα άτομο κ.ο.κ.)· αρνούμαι την κυριότητά μου, όταν –παρόντος ενός άλλου– παραδίδομαι, δηλαδή τα παρατώ, παραιτούμαι, υποτάσσομαι· συνεπώς, από *αφοσίωση*, *υποταγή*. Διότι άλλο πράγμα είναι όταν παρατώ τον μέχρι τούδε τρόπο ενέργειάς μου, επειδή δεν με οδηγεί στον σκοπό, κι έτσι απομακρύνομαι από έναν λαθεμένο δρόμο, κι άλλο όταν αφήνομαι να γίνω αιχμάλωτος. Γυρνώ γύρω από έναν βράχο που φράζει τον δρόμο μου μέχρι τη στιγμή που θα αποκτήσω αρκετό μπαρούτι για να τον κομματιάσω· γυρνώ γύρω από τους νόμους ενός λαού μέχρι τη στιγμή που θα έχω μαζέψει αρκετή δύναμη για να τους γκρεμίσω. Επειδή δεν μπορώ να πιάσω το φεγγάρι, πρέπει αυτό να είναι για μένα «ιερό», μια Αστάρτη; Αν μπορούσα να σε πιάσω, θα σ' έπιανα αληθινά, κι αν βρω ένα μέσο για να φτάσω ώς εσένα, δεν θα με φοβίσεις! Εσύ ακατανόητε, θα μείνεις ακατανόητος για μένα μέχρι τη στιγμή που αποκτήσω τη δύναμη της κατανόησης και θα σε ονομάσω *δικό μου*· δεν παραιτούμαι μπροστά σε σένα, αλλά περιμένω μόνο την ώρα μου. Ακόμη κι αν επί του παρόντος αρκούμαι να έχω κάτι εναντίον σου, να ξέρεις ότι θα το θυμηθώ!

Ανέκαθεν, οι ισχυροί άνθρωποι έκαναν έτσι. Όταν οι «νομοταγείς»

εξύψωναν μια ανυπότακτη δύναμη και την έκαναν κύριό τους, τη λάτρευαν και απαιτούσαν λατρεία προς αυτήν από όλους, εμφανιζόταν ένας τέτοιος γιος της φύσης, που δεν ήθελε να υποταχθεί και εκδίωκε τη λατρευόμενη δύναμη από τον Όλυμπό της. Φώναζε το «στάσου» του στον ήλιο που έτρεχε, και άφηνε τη γη να διαγράφει τον κύκλο της: και οι «αφοσιωμένοι» εκπλήσσονταν που δεν έπεφτε φωτιά από τον ουρανό να τον κάψει· έριξε τον πάπα κάτω από τον θρόνο του Πέτρου, και οι «νομοταγείς» δεν ήξεραν πώς να τον εμποδίσουν· έβαλε το τσεκούρι του στις ιερές βαλανιδιές[188] και οι «νομοταγείς» έκρωζαν μάταια –για να σιωπήσουν τελικά.

Η ελευθερία μου γίνεται πλήρης μόνον όταν είναι –*δύναμή* μου· μ' αυτήν όμως παύω να είναι απλώς ελεύθερος και γίνομαι ιδιοκτήτης. Γιατί είναι η ελευθερία των λαών «κούφια λέξη»; Επειδή οι λαοί δεν έχουν καμιά δύναμη! Με μια ανάσα του ζωντανού εγώ τινάζω πέρα λαούς, είτε είναι η ανάσα ενός Νέρωνα είτε ενός κινέζου αυτοκράτορα είτε ενός φτωχού συγγραφέα. Γιατί τα γ...[189] νομοθετικά σώματα λαχταρούν μάταια την ελευθερία και δασκαλεύονται γι' αυτό από τους υπουργούς; Γιατί δεν είναι «ισχυρά»! Η δύναμη είναι ωραίο πράγμα, και χρήσιμο για πολλούς σκοπούς· διότι «προχωρά κανείς περισσότερο με μια χούφτα δύναμη παρά με ένα σακί γεμάτο δίκιο.» Λαχταράτε την ελευθερία; Τρελοί! Πάρτε τη δύναμη, και η ελευθερία θα ρθει μόνη της. Δείτε, όποιος έχει δύναμη «στέκεται πάνω από τον νόμο». Τι γεύση βρίσκετε σ' αυτή την προοπτική, εσείς «νομοταγείς» άνθρωποι; Δεν έχετε όμως γεύση!

Η φωνή για «ελευθερία» ακούγεται δυνατά ένα γύρω. Αισθάνονται όμως και ξέρουν οι άνθρωποι τι πρέπει να σημαίνει μια δωρισμένη ή χορηγημένη ελευθερία; Δεν αναγνωρίζεται στο πλήρες εύρος της λέξης ότι κάθε ελευθερία είναι ουσιαστικά –αυτοαπελευθέρωση, δηλαδή ότι εγώ μπορώ να έχω μόνο τόση ελευθερία όση μπορώ να παράσχω στον εαυτό μου μέσω της κυριότητάς μου. Τι ωφελεί τα πρόβατα το ότι κανένας δεν περιορίζει την ελευθερία του λόγου τους; Εξακολουθούν να βελάζουν. Δώστε σε κάποιον που είναι εσωτερικά μουσουλμάνος, Εβραίος ή χριστιανός την άδεια να πει ό,τι θέλει: θα ξεστομίσει μόνον ανάξια λόγου πράγματα. Αν, αντίθετα, κάποιοι άλλοι κλέψουν από σας την ελευθερία να μιλάτε και να ακούτε, ξέρουν πολύ καλά το προσωρινό τους πλεονέκτημα, καθώς εσείς ίσως μπορείτε να πείτε ή να ακούσετε κάτι από το οποίο αυτά τα «κάποια» πρόσωπα θα έχαναν την αξιοπιστία τους.

Αν, μολαταύτα, σας δίνουν ελευθερία, είναι απλώς αγύρτες που δίνουν περισσότερα απ' όσα έχουν. Διότι δεν σας δίνουν τίποτα από το δικό τους, αλλά κλεμμένα πράγματα: σας δίνουν τη δική σας ελευθερία, την ελευθερία που πρέπει να παίρνετε εσείς οι ίδιοι· και σας τη δίνουν μόνον για να μην την πάρετε και ζητήσετε συγχρόνως λογαριασμό από τους κλέφτες και τους απατεώνες. Μέσα στην πανουργία τους ξέρουν καλά πως η δοσμένη (χορηγημένη) ελευθερία δεν είναι ελευθερία, διότι μόνον η ελευθερία την οποία παίρνει κανείς μόνος του, συνεπώς η ελευθερία του εγωιστή, ταξιδεύει με ανοιχτά πανιά. Η χαρισμένη ελευθερία κατεβάζει τα πανιά της μόλις ξεσπάσει θύελλα ή γίνει γαλήνη: θέλει πάντα να φυσάει ήπιος και μέτριος άνεμος.

Εδώ βρίσκεται η διαφορά ανάμεσα στην αυτοαπελευθέρωση και τη χειραφέτηση (χειραφεσία, απελευθέρωση). Αυτοί που σήμερα «βρίσκονται στην αντιπολίτευση» διψούν και φωνάζουν για «απελευθέρωση». Οι ηγεμόνες θέλουν να ανακηρύξουν τους λαούς τους «ενήλικες», δηλαδή να τους χειραφετήσουν! Συμπεριφερθείτε σαν ενήλικες και θα είστε τέτοιοι χωρίς καμιά διακήρυξη ενηλικίωσης· αν δεν συμπεριφερθείτε κατάλληλα, θα είστε ανάξιοι γι' αυτήν και ποτέ δεν θα ενηλικιωθείτε από καμιά διακήρυξη ενηλικίωσης. Όταν ενηλικιώνονταν οι Έλληνες, έδιωχναν τους τυράννους τους, και ο ενήλικος γιος γίνεται ανεξάρτητος από τον πατέρα του. Αν περίμεναν οι Έλληνες να τους κάνουν τη χάρη οι τύραννοί τους και να τους απονείμουν ενηλικιότητα, θα περίμεναν πολύ. Ένας συνετός πατέρας διώχνει έναν γιο που δεν θέλει να ενηλικιωθεί από το σπίτι και το κρατάει μόνος του· καλά να πάθει ο μπούφος!

Ο άνθρωπος στον οποίο έχουν δώσει την ελευθερία δεν είναι παρά ένας απελεύθερος, ένας *libertinus*, ένα σκυλί που σέρνει πίσω του ένα κομμάτι αλυσίδα: είναι ανελεύθερος με ένδυμα ελευθερίας, όπως ο γάιδαρος που φοράει τη λεοντή. Οι χειραφετημένοι Εβραίοι δεν είναι σε τίποτε βελτιωμένοι από μόνοι τους, αλλά μόνον ανακουφισμένοι ως Εβραίοι, αν και αυτός που ανακουφίζει την κατάστασή τους είναι ασφαλώς κάτι παραπάνω από χριστιανός της εκκλησίας, ο οποίος δεν θα μπορούσε να το κάνει αυτό δίχως να φανεί ασυνεπής. Αλλά, χειραφετημένος ή όχι, ο Εβραίος παραμένει Εβραίος· όποιος δεν είναι αυτοαπελευθερωμένος είναι απλώς –χειραφετημένος. Το προτεσταντικό κράτος μπορεί ασφαλώς να απελευθερώσει (χειραφετήσει) τους καθολικούς· επειδή όμως αυτοί δεν απελευθερώνουν οι ίδιοι τον εαυτό τους, παραμένουν απλώς –καθολικοί.

Για το ίδιον όφελος και την ανιδιοτέλεια μιλήσαμε ήδη. Οι φίλοι της ελευθερίας εξοργίζονται εναντίον του ιδίου οφέλους, επειδή στο θρησκευτικό τους πάσχισμα για ελευθερία δεν μπορούν να –ελευθερωθούν μόνοι τους από το «υπέροχο» πράγμα που λέγεται «άρνηση του εαυτού». Ο εγωισμός προκαλεί την οργή του φιλελεύθερου, διότι ο εγωιστής δεν αφοσιώνεται ποτέ σε μια υπόθεση για χάρη της ίδιας αλλά για χάρη του εαυτού του: η υπόθεση πρέπει να τον υπηρετεί. Εγωιστικό είναι το να μην αποδίδεις σε καμιά υπόθεση μια δική της ή «απόλυτη» αξία, αλλά να αναζητάς την αξία της μέσα σου. Ακούει κανείς συχνά ότι στα πιο απεχθή χαρακτηριστικά της εγωιστικής συμπεριφοράς ανήκει η μελέτη για εξεύρεση μιας καλοπληρωμένης δουλειάς, επειδή φανερώνει την πιο επαίσχυντη βεβήλωση της επιστήμης· για τι άλλο όμως υπάρχει η επιστήμη, αν όχι για να αναλώνεται; Αν κανείς δεν ξέρει να τη χρησιμοποιήσει για τίποτε καλύτερο από το να κερδίσει το ψωμί του, τότε ο εγωισμός του είναι όντως ευτελής, διότι η δύναμη αυτού του εγωιστή είναι περιορισμένη· αλλά το εγωιστικό στοιχείο εδώ και η βεβήλωση της επιστήμης μπορούν να βλάψουν μόνον έναν κατεχόμενο.

Επειδή ο χριστιανισμός, όντας ανίκανος να κάνει το άτομο να μετράει ως μοναδικό, το σκέφτηκε μόνον ως εξαρτώμενο, και επειδή δεν ήταν παρά μια *κοινωνική θεωρία* –μια διδασκαλία του ζην-μαζί, τόσο του ανθρώπου με τον Θεό όσο και του ανθρώπου με τον άνθρωπο, καθετί «ίδιον» (ίδιον όφελος, ιδία θέληση, ιδία αίσθηση, κυριότητα, αγάπη του εαυτού κτλ.) έπρεπε να πέσει με τον χριστιανισμό στη χειρότερη δυσφήμιση. Ο χριστιανικός τρόπος θέασης των πραγμάτων μεταμόρφωσε γενικά έντιμες λέξεις σε ανέντιμες· γιατί να μην τις ξαναδώσουμε την υπόληψή τους; Έτσι, η «βρισιά» σήμαινε με την παλιά της έννοια «χωρατό», αλλά για τη χριστιανική σοβαρότητα η διασκέδαση έγινε αίσχος, διότι η πρώτη δεν καταλάβαινε από αστεία· «θρασύς» σήμαινε παλιότερα μόνο «τολμηρός», «γενναίος»· το «ανοσιούργημα», η «ύβρις» ήταν μόνον «τολμηρή πράξη». Είναι γνωστό για πόσο καιρό κοιτούσαν με λοξό μάτι το «λογικό».

Η γλώσσα μας συντονίστηκε ωραία με τη χριστιανική οπτική γωνία, και η γενική συνείδηση είναι ακόμη πάρα πολύ χριστιανική για να μην κάνει πίσω από φόβο μπροστά σε καθετί μη χριστιανικό, σαν να είναι κάτι ατελές ή κακό. Συνεπώς, και το «ίδιον όφελος» την έχει άσχημα.

Το ίδιον όφελος σημαίνει με τη χριστιανική έννοια: βλέπω μόνο αν κάτι είναι χρήσιμο για μένα ως αισθητό άνθρωπο. Είναι όμως η αισθη-

τότητα τότε ολόκληρη η κυριότητά μου; Είμαι στον εαυτό μου όταν παραδίδομαι στην αισθητότητα; Ακολουθώ τον εαυτό μου, τον *δικό μου* καθορισμό, όταν ακολουθώ την αισθητότητα; Είμαι *δικός μου* μόνον όταν είμαι κύριος του εαυτού μου αντί να με κυριαρχεί είτε η αισθητότητα είτε κάτι άλλο (ο Θεός, ο άνθρωπος, οι κρατούντες, ο νόμος, το κράτος, η εκκλησία)· το *ίδιον όφελός μου* επιζητεί ό,τι ωφελεί εμένα, αυτόν τον κάτοχο του εαυτού του ή ανήκοντα στον εαυτό του.

Εξάλλου, βλέπει κανείς ανά πάσα στιγμή τον εαυτό του αναγκασμένο να πιστέψει ότι το συνεχώς κατηγορούμενο ίδιον όφελος είναι μια δύναμη που ελέγχει τα πάντα. Στη συνεδρίαση της 10ης Φεβρουαρίου 1844, ο Βέλκερ[190] υποστηρίζει μια πρόταση σχετικά με την ανεξαρτησία των δικαστών και εξηγεί με έναν εμπεριστατωμένο λόγο ότι δικαστές που μπορούν να ανακληθούν, να απολυθούν, να μετατεθούν και να συνταξιοδοτηθούν, κοντολογίς μέλη του δικαστικού σώματος που μπορούν διά της διοικητικής οδού και μόνον να θιχτούν ή να τεθούν σε κίνδυνο, στερούνται κάθε αξιοπιστίας και μάλιστα χάνουν κάθε σεβασμό και εμπιστοσύνη εκ μέρους του λαού. Ολόκληρη η δικαστική εξουσία, φωνάζει ο Βέλκερ, χάνει το ηθικό της απ' αυτή την εξάρτηση! Χωρίς περιστροφές, αυτό σημαίνει απλώς ότι οι δικαστές βρίσκουν πλεονεκτικότερο να εκφέρουν τις αποφάσεις τους όπως θα ήθελαν οι υπουργοί και όχι όπως θα ήθελε ο νόμος. Πώς να διορθωθεί αυτό; Μήπως κάνοντάς τους να καταλάβουν την ποταπότητα του εξαγορασμού τους και τρέφοντας κατόπιν την ελπίδα ότι θα συνέλθουν και θα εκτιμούν στο εξής περισσότερο τη δικαιοσύνη από το ίδιον όφελός τους; Όχι, ο λαός δεν ανεβαίνει μέχρι αυτή τη ρομαντική ελπίδα, διότι αισθάνεται ότι το ίδιον όφελος είναι πιο ισχυρό από οποιοδήποτε άλλο κίνητρο. Γι' αυτό τα πρόσωπα που ήταν μέχρι τώρα δικαστές μπορούν να παραμείνουν τέτοιοι, τόσο πολύ έχουν πειστεί οι άνθρωποι ότι αυτοί δρουν ως εγωιστές· μόνον που δεν πρέπει πια να βρίσκουν το ίδιον όφελός τους να ευνοείται από τον εξαγορασμό της δικαιοσύνης, αλλά να διατηρούνται τόσο ανεξάρτητοι από την κυβέρνηση ώστε με μια απόφαση σύμφωνη με τα γεγονότα να μην επισκιάζουν τη δική τους υπόθεση, το «καλώς εννοούμενο συμφέρον» τους, αλλά να εξασφαλίζουν έναν βολικό συνδυασμό ενός καλού μισθού και του σεβασμού εκ μέρους των πολιτών.

Έτσι, ο Βέλκερ και οι πολίτες του Μπάντεν θεωρούν τον εαυτό τους ασφαλισμένο μόνον όταν μπορούν να υπολογίζουν στο ίδιον όφελος. Τότε όμως, τί πρέπει να σκεφτεί κανείς για τις αναρίθμητες φράσεις

περί ανιδιοτέλειας από τις οποίες ξεχειλίζουν τα στόματά τους;

Με μια υπόθεση με την οποία καταγίνομαι για ίδιον όφελος έχω άλλη σχέση απ' ό,τι με μια υπόθεση την οποία υπηρετώ ανιδιοτελώς. Θα μπορούσε κανείς να παραθέσει το ακόλουθο κριτήριο για την αναγνώρισή τους: απέναντι στη μία μπορώ να *αμαρτήσω* ή να διαπράξω ένα *αμάρτημα*, ενώ την άλλη μόνο να τη *σπαταλήσω*, να τη διώξω από πάνω μου, να τη στερήσω στον εαυτό μου, δηλαδή να κάνω μια απερισκεψία. Το ελεύθερο εμπόριο το βλέπουν και με τους δύο αυτούς τρόπους: τη μία φορά, εν μέρει ως μια ελευθερία που μπορεί *κάτω από ορισμένες συνθήκες* να απονεμηθεί ή να αποσυρθεί, την άλλη φορά, εν μέρει ως μια ελευθερία που πρέπει να θεωρείται *κάτω από όλες τις συνθήκες ιερή*.

Αν δεν ενδιαφέρομαι για μια υπόθεση καθ' εαυτήν και δι' εαυτήν και αν δεν την επιθυμώ για χάρη αυτής της ίδιας, τότε την επιθυμώ αποκλειστικά σαν ένα *μέσο για έναν σκοπό*, για τη χρησιμότητά της· για χάρη ενός άλλου σκοπού, όπως τα στρείδια για την ωραία γεύση τους. Τώρα, δεν πρέπει να υπηρετεί τον εγωιστή κάθε υπόθεση σαν μέσο, του οποίου ο τελικός σκοπός είναι αυτός ο ίδιος; Και πρέπει αυτός να υπερασπίζεται μια υπόθεση που δεν τον υπηρετεί σε τίποτε, όπως π.χ. ο προλετάριος το κράτος;

Η κυριότητα περιλαμβάνει καθετί ίδιον και ξαναδίνει υπόληψη σ' ό,τι εξευτέλισε η χριστιανική γλώσσα. Επίσης όμως, δεν έχει κανένα ξένο κριτήριο, διότι κατά καμία έννοια δεν είναι *ιδέα* όπως η ελευθερία, η ηθικότητα, η ανθρώπινη ιδιότητα κτλ.: είναι μόνο μια περιγραφή του *ιδιοκτήτη*.

II. Ο ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Εγώ –μπορώ να φτάσω σε μένα και στο δικό μου μέσω του φιλελευθερισμού;

Ποιον βλέπει ο φιλελεύθερος ως όμοιό του; Τον άνθρωπο! Να είσαι μόνον άνθρωπος –και είσαι ασφαλώς– και ο φιλελεύθερος σε ονομάζει αδελφό του. Ρωτάει πολύ λίγα για τις ιδιωτικές γνώμες και τις ιδιωτικές τρέλες σου, αρκεί να διακρίνει τον «άνθρωπο» σε σένα.

Καθώς όμως προσέχει λίγο τι είσαι εσύ *privatim* [ως ιδιωτικό άτομο] –και μάλιστα, ακολουθώντας αυστηρά την αρχή του δεν δίνει καμιά σημασία σ' αυτό– βλέπει σε σένα μόνον το τι είσαι *generatim* [διαγενικά]. Μ' άλλα λόγια, βλέπει σε σένα, όχι εσένα, αλλά το *είδος*· όχι τον Χανς ή τον Κουντς, αλλά τον άνθρωπο· όχι τον πραγματικό ή μοναδικό, αλλά την ουσία σου ή την έννοιά σου· όχι τον σωματικό άνθρωπο, αλλά το πνεύμα.

Ως Χανς δεν θα είσαι όμοιός του, επειδή αυτός είναι Κουντς, δηλαδή όχι Χανς· ως άνθρωπος είσαι το ίδιο μ' αυτόν. Και, επειδή ως Χανς δεν υπάρχεις δυνητικά καθόλου γι' αυτόν (στο βαθμό που είναι φιλελεύθερος και όχι ασύνειδα εγωιστής), έχει κάνει αληθινά την «αδελφική αγάπη» πολύ εύκολη γι' αυτόν: αγαπάει σε σένα όχι τον Χανς, για τον οποίο δεν ξέρει και δεν θέλει να μάθει τίποτα, αλλά τον άνθρωπο.

Το να μη βλέπει κανείς σε σένα και σε μένα τίποτε άλλο από «ανθρώπους», αυτό είναι χριστιανικός τρόπος θέασης των πραγμάτων, σύμφωνα με τον οποίο ο ένας είναι για τον άλλο μόνο μια *έννοια* (π.χ. ένας άνθρωπος κεκλημένος για μακαριότητα κ.ο.κ.), ανεβασμένη στην κορυφή.

Ο καθαυτό χριστιανισμός μάς συγκεντρώνει κάτω από μια κυριολεκτικά γενική έννοια: εκεί είμαστε «υιοί του Θεού» και «οδηγούμαστε από το πνεύμα του Θεού[191]». Ωστόσο, δεν μπορούν όλοι να καυχιούνται ότι είναι υιοί του Θεού, αλλά «το ίδιο Πνεύμα, που *μαρτυρεί μαζί* με το δικό μας πνεύμα ότι είμαστε υιοί του Θεού, φανερώνει επίσης ποιοι είναι υιοί του διαβόλου[192]». Κατά συνέπεια, για να είσαι παιδί του Θεού, δεν πρέπει να είσαι παιδί του διαβόλου· η συγγένεια αυτή με τον Θεό απέκλειε ορισμένους ανθρώπους. Αντίθετα, για να είμαστε *παιδιά του ανθρώπου*, δηλαδή ανθρώπων, χρειάζεται μόνο να ανήκουμε στο ανθρώπινο *είδος*, να είμαστε *δείγματα* του ίδιου είδους.

Αυτό που είμαι εγώ ως αυτό το εγώ λίγο ενδιαφέρει τον καλό φιλελεύθερο, διότι είναι *ιδιωτική μου υπόθεση*· του αρκεί ότι είμαστε και οι δύο παιδιά της ίδιας μητέρας, συγκεκριμένα του ανθρώπινου είδους: ως «παιδί του ανθρώπου» είμαι εγώ όμοιός σου.

Τι είμαι εγώ τώρα για σένα; Μήπως αυτό *το σωματικό εγώ*, που περπατά και στέκεται; Τίποτε λιγότερο απ' αυτό. Αυτό το σωματικό εγώ, με τις σκέψεις, τις αποφάσεις και τα πάθη του, είναι για τα μάτια σου μια «ιδιωτική υπόθεση», η οποία δεν σε αφορά, είναι μια «υπόθεση δι' εαυτήν». Ως «υπόθεση για σένα» υπάρχει μόνον η έννοιά μου, η διαγενική μου έννοια, μόνον *ο άνθρωπος*, ο οποίος, όπως ονομάζεται Χανς, εξίσου καλά θα μπορούσε να ονομάζεται Πέτερ ή Μίχελ. Βλέπεις σε μένα όχι εμένα, τον σωματικό, αλλά κάτι μη πραγματικό, το στοιχειό, δηλαδή έναν *άνθρωπο*.

Στην πορεία των χριστιανικών αιώνων ανακηρύξαμε τα πιο διαφορετικά πρόσωπα «όμοιούς» μας, παίρνοντας όμως κάθε φορά ως κριτήριο το *πνεύμα* που περιμέναμε απ' αυτά: π.χ. πρώτα εκείνους στους οποίους μπορούσε να υποτεθεί ότι υπήρχε το πνεύμα της ανάγκης της σωτηρίας, αργότερα εκείνους που είχαν το πνεύμα της εντιμότητας και τέλος εκείνους που έδειχναν ανθρώπινο πνεύμα και όψη. Έτσι, η θεμελιώδης αρχή της «ισότητας» ποίκιλε.

Συλλαμβάνοντας, τώρα, την ισότητα ως ισότητα του *ανθρώπινου πνεύματος*, ανακάλυψαν μια ισότητα που περιλαμβάνει *όλους* τους ανθρώπους· διότι ποιος θα μπορούσε να αρνηθεί ότι εμείς οι άνθρωποι έχουμε ένα ανθρώπινο, δηλαδή κανένα άλλο από ανθρώπινο, πνεύμα!

Έχουμε όμως προχωρήσει έτσι περισσότερο απ' ό,τι στις απαρχές του χριστιανισμού; Τότε έπρεπε να είχαμε ένα *θεϊκό πνεύμα*, σήμερα ένα *ανθρώπινο*· όμως, αν δεν μας εξάντλησε το θεϊκό, πώς θα μπορούσε το ανθρώπινο να εκφράσει πλήρως αυτό που είμαστε; Ο Φόυερμπαχ π.χ. πιστεύει ότι, αν ανθρωποποιήσει το θεϊκό, έχει βρει την αλήθεια. Όχι, αν ο Θεός μας βασάνισε, «ο άνθρωπος» είναι ικανός να μας πιέσει ακόμη πιο μαρτυρικά. Για να το πω με μια λέξη: το ότι είμαστε άνθρωποι, αυτό είναι το λιγότερο σε μας και έχει σημασία μόνο στο μέτρο που είναι μια από τις *ιδιότητές* μας, δηλαδή ιδιοκτησία μας. Είμαι όντως μεταξύ άλλων πραγμάτων άνθρωπος, όπως είμαι π.χ. ζωντανό ον, συνεπώς ζώο, ή Ευρωπαίος, Βερολινέζος, και τα τοιαύτα· όποιος όμως θέλει να με προσέχει μόνον ως άνθρωπο ή Βερολινέζο, δείχνει μια προσοχή που είναι για μένα πολύ αδιάφορη. Και

γιατί; Γιατί προσέχει μόνο μια *ιδιότητά* μου, όχι *εμένα*.

Το ίδιο ισχύει και για το *πνεύμα*. Ένα χριστιανικό πνεύμα, ένα έντιμο πνεύμα, και τα τοιαύτα μπορεί να είναι επίκτητη ιδιότητά μου, δηλαδή ιδιοκτησία μου, εγώ όμως δεν είμαι αυτό το πνεύμα: αυτό είναι δικό μου όχι εγώ δικός του.

Έτσι, έχουμε στον φιλελευθερισμό μόνο τη συνέχιση της παλιάς χριστιανικής υποτίμησης του εγώ, του σωματικού Χανς. Αντί να με παίρνει κανείς όπως εγώ είμαι, βλέπει μόνο την ιδιοκτησία μου, τις ιδιότητές μου, και συνάπτει με μένα δεσμό γάμου μόνο για χάρη των -κτήσεών μου· παντρεύεται, θα λέγαμε, αυτό που έχω εγώ, όχι αυτό που είμαι εγώ. Ο χριστιανός πιάνεται από το πνεύμα μου, ο φιλελεύθερος από την ανθρώπινη ιδιότητα μου.

Όμως, αν το πνεύμα, που δεν θεωρείται *ιδιοκτησία* του σωματικού εγώ αλλά το ίδιο το καθαυτό εγώ, είναι ένα φάντασμα, τότε και ο άνθρωπος, που δεν αναγνωρίζεται ως ιδιότητά μου αλλά ως το καθαυτό εγώ, δεν είναι άλλο από ένα στοιχειό, μια σκέψη, μια έννοια.

Συνεπώς, και ο φιλελεύθερος περιστρέφεται στον ίδιο κύκλο με τον χριστιανό. Επειδή το πνεύμα της ανθρωπότητας, ο άνθρωπος, κατοικεί μέσα σε σένα, είσαι άνθρωπος, όπως είσαι χριστιανός όταν κατοικεί μέσα σου το πνεύμα του Χριστού· όμως, επειδή κατοικεί μέσα σου μόνον ως ένα δεύτερο εγώ, έστω κι αν είναι το καθαυτό ή το «καλύτερο» εγώ σου, παραμένει «του επέκεινα» για σένα, και πρέπει να πασχίσεις για να γίνεις πλήρως άνθρωπος. Πρόκειται για ένα πάσχισμα εξίσου άκαρπο με του χριστιανού, που θέλει να γίνει πλήρως μακάριο πνεύμα!

Τώρα, αφού ο φιλελευθερισμός έχει αναγγείλει τον άνθρωπο, μπορεί κανείς να δηλώσει ανοιχτά ότι έτσι απλώς ολοκληρώθηκε η έσχατη συνέπεια του χριστιανισμού και ότι από την αρχή ο χριστιανισμός δεν έθετε στον εαυτό του άλλο καθήκον από το να πραγματοποιήσει τον «άνθρωπο», τον «αληθινό άνθρωπο». Εξ ου και η αυταπάτη ότι ο χριστιανισμός αποδίδει άπειρη αξία στο εγώ, όπως φαίνεται π.χ. στη διδασκαλία της αθανασίας, στη μέριμνα για την ψυχή κ.ο.κ. Όχι, αποδίδει αυτή την αξία μόνο στον *άνθρωπο*. Μόνον ο *άνθρωπος* είναι αθάνατος, και μόνον επειδή κι εγώ είμαι άνθρωπος, είμαι επίσης αθάνατος. Πράγματι, ο χριστιανισμός έπρεπε να διδάξει ότι κανένας δεν πάει χαμένος, όπως ο φιλελευθερισμός εξισώνει τους πάντες ως ανθρώπους· η αιωνιότητα όμως του πρώτου, όπως και η ισότητα του δεύτερου, αφορά μόνο στον *άνθρωπο* μέσα μου, όχι εμένα. Μόνον ως

φορέας και ξενιστής του ανθρώπου δεν πεθαίνω εγώ, όπως ακριβώς «ο βασιλιάς δεν πεθαίνει ποτέ». Ο Λούντβιχ πεθαίνει, ο βασιλιάς όμως παραμένει· εγώ πεθαίνω, αλλά το πνεύμα μου, ο άνθρωπος, παραμένει. Για να ταυτιστώ πλήρως με τον άνθρωπο επινοήθηκε και τέθηκε η απαίτηση να γίνω ένα «πραγματικό διαγενικό ον[193]».

Η *ανθρώπινη θρησκεία* είναι μόνον η τελευταία μεταμόρφωση της χριστιανικής. Διότι ο φιλελευθερισμός είναι θρησκεία, επειδή χωρίζει την ουσία μου από μένα και τη βάζει πάνω από μένα, επειδή ανυψώνει «τον άνθρωπο» στον ίδιο βαθμό που κάθε άλλη θρησκεία το κάνει για τον Θεό ή το είδωλο, επειδή μετατρέπει το δικό μου σε κάτι «του επέκεινα», επειδή μετατρέπει τις ιδιότητές μου και την ιδιοκτησία μου σε κάτι ξένο, συγκεκριμένα, σε μια «ουσία»· κοντολογίς, επειδή με βάζει κάτω από τον άνθρωπο και έτσι δημιουργεί για μένα μια «κλήση». Ο φιλελευθερισμός όμως ανακηρύσσει τον εαυτό του θρησκεία ακόμη και στη μορφή όταν απαιτεί για αυτό το υπέρτατο ον, τον άνθρωπο, έναν ζήλο πίστης, «μια πίστη που μια μέρα θα δείξει επιτέλους τον φλογερό ζήλο της, έναν ζήλο που θα είναι ανίκητος[194]». Όμως, επειδή ο φιλελευθερισμός είναι ανθρώπινη θρησκεία, ο ομολογητής της τηρεί *ανεκτική* στάση απέναντι στον ομολογητή οποιασδήποτε άλλης θρησκείας (καθολικής, ιουδαϊκής κ.ο.κ.), όπως έκανε ο Φρειδερίκος ο Μέγας απέναντι στον καθένα που επιτελούσε τα καθήκοντά του ως υπήκοος, όποιος κι αν ήταν ο τρόπος με τον οποίο ήθελε αυτός να εξασφαλίσει τη μακαριότητα. Αυτή η θρησκεία πρέπει τώρα να ανεβεί στη βαθμίδα της γενικής και συνηθισμένης και να χωριστεί από τις άλλες ως απλές «ιδιωτικές τρέλες», απέναντι στις οποίες τηρείται εξάλλου μια άκρως *φιλελεύθερη* στάση λόγω της ασημαντότητάς τους.

Μπορεί να την ονομάσει κανείς *κρατική θρησκεία*, θρησκεία του «ελεύθερου κράτους», όχι με την μέχρι τούδε έννοια ότι είναι μια θρησκεία ευνοημένη ή πριμοδοτημένη από το κράτος, αλλά εκείνη η θρησκεία την οποία το «ελεύθερο κράτος» όχι μόνον έχει το δικαίωμα αλλά και υποχρεούται να απαιτεί από τον καθένα από τους δικούς του, ανεξάρτητα από το αν είναι αυτός *privatim* Εβραίος, χριστιανός ή ό,τι άλλο. Διότι αυτή προσφέρει την ίδια υπηρεσία στο κράτος όπως η υιική ευσέβεια στην οικογένεια. Αν η οικογένεια πρέπει να αναγνωριστεί και να διατηρηθεί στην υπάρχουσα κατάστασή της από τον καθένα από τους δικούς της, τότε γι' αυτόν ο δεσμός του αίματος πρέπει να είναι ιερός, και το αίσθημά του γι' αυτόν πρέπει να είναι της

ευσέβειας, του σεβασμού για τους δεσμούς αίματος, μέσω των οποίων κάθε σχέση αίματος γίνεται γι' αυτόν καθαγιασμένο πρόσωπο. Έτσι και κάθε μέλος της κοινότητας του κράτους πρέπει να θεωρεί αυτή την κοινότητα ιερή, και η έννοια που είναι ύψιστη για το κράτος πρέπει να είναι ύψιστη και γι' αυτόν.

Ποια έννοια όμως είναι η ύψιστη για το κράτος; Αναμφίβολα, η έννοια ότι είναι μια πραγματικά ανθρώπινη κοινωνία, μια κοινωνία στην οποία ο καθένας που είναι πραγματικά άνθρωπος, δηλαδή *όχι μη άνθρωπος*, μπορεί να γίνει δεκτός ως μέλος. Όσο μακριά κι αν πηγαίνει η ανοχή ενός κράτους, σταματά μπροστά στον μη άνθρωπο και στο μη ανθρώπινο. Και όμως αυτός ο «μη άνθρωπος» είναι άνθρωπος, και όμως το «μη ανθρώπινο» είναι ανθρώπινο και μάλιστα δυνατό μόνο για έναν άνθρωπο, όχι για ένα ζώο· είναι όντως κάτι «δυνατό για τον άνθρωπο». Όμως, αν και κάθε μη άνθρωπος είναι άνθρωπος, το κράτος τον αποκλείει· τον εγκλείει ή τον μετασχηματίζει από κάτοικο του κράτους σε κάτοικο της φυλακής (κάτοικο του τρελάδικου ή του νοσοκομείου, σύμφωνα με τον κομουνισμό).

Δεν είναι δύσκολο να πούμε με λίγες καθαρές λέξεις τι είναι ένας «μη άνθρωπος»: είναι ένας άνθρωπος, στον οποίο δεν αντιστοιχεί η *έννοια* άνθρωπος, όπως το μη ανθρώπινο είναι κάτι ανθρώπινο, το οποίο δεν είναι σύμφωνο με την *έννοια* «ανθρώπινο». Η λογική το ονομάζει αυτό «αυτοαντιφάσκουσα κρίση». Θα μπορούσε να εκφέρει κανείς αυτή την κρίση, ότι δηλαδή κάποιος μπορεί να είναι άνθρωπος δίχως να είναι άνθρωπος, αν δεν δεχόταν την υπόθεση ότι η έννοια του ανθρώπου μπορεί να είναι χωρισμένη από την ύπαρξη, η ουσία από την εμφάνιση; Λένε: αυτός *εμφανίζεται* όντως ως άνθρωπος, αλλά δεν *είναι* άνθρωπος.

Οι άνθρωποι πέρασαν αυτή την «αυτοαντιφάσκουσα κρίση» μέσα από μια μακρά σειρά αιώνων! Και μάλιστα, κάτι που είναι ακόμη σπουδαιότερο, στη διάρκεια όλης αυτής της περιόδου υπήρχαν μόνο *–μη άνθρωποι*. Ποιο άτομο μπόρεσε πράγματι να αντιστοιχήσει στην έννοιά του; Ο χριστιανισμός γνωρίζει μόνον έναν άνθρωπο, κι αυτός ο ένας –ο Χριστός– είναι συγχρόνως υπό την αντίστροφη έννοια μη άνθρωπος, συγκεκριμένα ένας υπερανθρώπινος άνθρωπος, ένας «Θεός». *Πραγματικός* άνθρωπος είναι μόνον ο –μη άνθρωπος.

Άνθρωποι που δεν είναι άνθρωποι, τι άλλο θα ήταν από *φαντάσματα*; Κάθε πραγματικός άνθρωπος είναι στοιχειό, επειδή δεν αντιστοιχεί στην έννοια «άνθρωπος» ή επειδή δεν είναι «διαγενικός άνθρω-

πος». Παραμένω όμως μη άνθρωπος ακόμη όταν υποβιβάζω τον άνθρωπο (που ορθωνόταν πάνω από μένα και παρέμενε «του επέκεινα» για μένα μόνον ως ιδεώδες μου, ως καθήκον μου, ως ουσία μου ή έννοια για μένα) σε *ιδιότητά* μου, δική μου και ενυπάρχουσα σε μένα, έτσι ώστε ο άνθρωπος να μην είναι τίποτε άλλο παρά η ανθρώπινη ιδιότητά μου, το ανθρώπινο είναι μου, και καθετί που κάνω είναι ανθρώπινο επειδή το κάνω *εγώ*, και όχι επειδή αντιστοιχεί στην *έννοια* «άνθρωπος»; *Εγώ* είμαι πραγματικά ο άνθρωπος και ο μη άνθρωπος σε ένα· διότι είμαι άνθρωπος και συγχρόνως παραπάνω από άνθρωπος, δηλαδή είμαι το εγώ αυτής της δικής μου απλής ιδιότητας.

Έπρεπε τελικά να έρθουμε σ' αυτό, στο να μην απαιτούν πια από μας να είμαστε χριστιανοί, αλλά να γίνουμε άνθρωποι· διότι, αν και δεν μπορούσαμε ποτέ πραγματικά να γίνουμε χριστιανοί, αλλά παραμέναμε πάντα «φτωχοί αμαρτωλοί» (ο χριστιανός ήταν επίσης ένα απρόσιτο ιδεώδες), δεν συνειδητοποιούσαμε τόσο αυτή την αντιφατικότητα, και ήταν ευκολότερη η αυταπάτη απ' ό,τι τώρα που απαιτούν από μας, που είμαστε άνθρωποι και δρούμε ανθρώπινα (ναι, δεν μπορούμε να κάνουμε αλλιώς από το να είμαστε τέτοιοι και να δρούμε έτσι), να είμαστε άνθρωποι, «πραγματικοί άνθρωποι».

Τα σημερινά κράτη μας, επειδή εξακολουθούν να έχουν κολλημένα πάνω τους κάθε λογής πράγματα που τους άφησε η μητέρα τους η εκκλησία, φορτώνουν όντως αυτούς που ανήκουν σ' αυτά διάφορες υποχρεώσεις (π.χ. την εκκλησιαστική θρησκευτικότητα), οι οποίες δεν αφορούν καθόλου τα κράτη αυτά· συνολικά όμως δεν αρνούνται τη σημασία τους, διότι θέλουν να φαίνονται σαν *ανθρώπινες κοινωνίες*, στις οποίες ο άνθρωπος ως άνθρωπος μπορεί να είναι μέλος, έστω κι αν είναι λιγότερο προνομιούχος από άλλα μέλη· τα περισσότερα απ' αυτά τα κράτη αφήνουν να μπουν μέσα τους οπαδοί κάθε θρησκευτικής αίρεσης και δέχονται τους ανθρώπους δίχως διάκριση φυλής ή εθνικότητας: Εβραίοι, Τούρκοι, Μαυριτανοί κ.ο.κ. μπορούν να γίνουν γάλλοι πολίτες. Κατά την πράξη της υποδοχής το κράτος βλέπει λοιπόν μόνον αν είναι κανείς *άνθρωπος*. Η εκκλησία, ως μια κοινωνία πιστών, δεν μπορεί να δεχτεί στους κόλπους της κάθε άνθρωπο· το κράτος, ως κοινωνία ανθρώπων, μπορεί. Όταν όμως το κράτος έχει πραγματοποιήσει πλήρως την αρχή του, να μην προϋποθέτει δηλαδή από τους δικούς του παρά να είναι άνθρωποι (ακόμη και τώρα οι Βορειοαμερικάνοι προϋποθέτουν από τους δικούς τους να έχουν θρησκεία, τουλάχιστον τη θρησκεία της εντιμότητας, της υπευθυνότητας), έχει

σκάψει τον λάκκο του. Αν και θα φαντάζεται ότι αυτοί τους οποίους κατέχει είναι απλώς άνθρωποι, αυτοί θα έχουν γίνει στο μεταξύ απλώς *εγωιστές*, ο καθένας από τους οποίους θα το χρησιμοποιεί ανάλογα με τις εγωιστικές δυνάμεις και σκοπούς του. Με τους εγωιστές καταβαραθρώνεται η «ανθρώπινη κοινωνία»· διότι αυτοί δεν έχουν πια να κάνουν μεταξύ τους ως *άνθρωποι*, αλλά εμφανίζονται εγωιστικά ως ένα *εγώ* εναντίον ενός *εσύ* και ενός *εσείς* εντελώς διαφορετικών και αντιτιθέμενων σ' αυτό.

Αν το κράτος πρέπει να υπολογίζει στην ανθρώπινη ιδιότητά μας, είναι το ίδιο όταν λέμε ότι πρέπει να υπολογίζει στην *ηθικότητά* μας. Το να βλέπουμε τον άνθρωπο σε κάθε άλλον, και να δρούμε ως άνθρωποι μεταξύ μας, αυτό ονομάζεται ηθική συμπεριφορά. Είναι απολύτως η «πνευματική αγάπη» του χριστιανισμού. Διότι, αν εγώ βλέπω σε σένα τον άνθρωπο, όπως βλέπω σε μένα τον άνθρωπο και μόνον αυτόν, τότε νοιάζομαι για σένα, όπως θα νοιαζόμουν για μένα· διότι αντιπροσωπεύουμε απλώς τη μαθηματική πρόταση: Α=Γ και Β=Γ, άρα Α=Β. Εγώ τίποτε άλλο από άνθρωπος κι εσύ τίποτε άλλο από άνθρωπος, άρα εγώ κι εσύ το ίδιο. Η ηθικότητα είναι ασυμβίβαστη με τον εγωισμό, επειδή η πρώτη δεν δίνει εγκυρότητα σε *μένα*, αλλά στον άνθρωπο *μέσα* σε μένα. Όμως, αν το κράτος είναι μια *κοινωνία ανθρώπων*, όχι μια ένωση από εγώ, από τα οποία το καθένα βλέπει μόνο τον εαυτό του, τότε το κράτος δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την ηθικότητα, και πρέπει να επιμένει σ' αυτήν.

Συνεπώς, εμείς οι δύο, το κράτος κι εγώ, είμαστε εχθροί. Εγώ, ο εγωιστής, δεν έχω στην καρδιά μου την ευημερία αυτής της «ανθρώπινης κοινωνίας». Δεν θυσιάζω τίποτε σ' αυτήν, μόνο τη χρησιμοποιώ· για να μπορώ όμως να τη χρησιμοποιώ πλήρως, τη μετατρέπω σε ιδιοκτησία μου και δημιούργημά μου· δηλαδή, την εκμηδενίζω και σχηματίζω στη θέση της την *ένωση των εγωιστών*.

Έτσι, το κράτος προδίδει την έχθρα του εναντίον μου απαιτώντας να είμαι άνθρωπος, πράγμα που προϋποθέτει ότι μπορεί επίσης να μην είμαι άνθρωπος και να θεωρούμαι απ' αυτό «μη άνθρωπος»· μου επιβάλλει ως *καθήκον* το να είμαι άνθρωπος. Επιπλέον, επιθυμεί να μην κάνω τίποτε με το οποίο *αυτό* δεν μπορεί να διαρκέσει· άρα, η *μονιμότητα του κράτους* πρέπει να είναι ιερή για μένα. Επομένως, δεν πρέπει να είμαι εγωιστής, αλλά ένας «έντιμος, χρηστός», δηλαδή ηθικός άνθρωπος. Αρκεί· μπροστά στο κράτος και τη μονιμότητά του εγώ πρέπει να είμαι ανήμπορος και γεμάτος σεβασμό.

Το κράτος αυτό, που δεν υπάρχει ακόμη αλλά περιμένει τη δημιουργία του, είναι το ιδεώδες του προοδευτικού φιλελευθερισμού. Πρέπει να γεννηθεί μια αληθινή «κοινωνία ανθρώπων», όπου θα βρίσκει θέση κάθε «άνθρωπος». Ο φιλελευθερισμός θέλει να πραγματοποιήσει τον «άνθρωπο», δηλαδή να δημιουργήσει γι' αυτόν έναν κόσμο, ο οποίος θα ήταν ο *ανθρώπινος* κόσμος ή η γενική (κομουνιστική) κοινωνία των ανθρώπων. «Η εκκλησία μπορούσε να λάβει υπόψη μόνον το πνεύμα, το κράτος πρέπει να λάβει υπόψη ολόκληρο τον άνθρωπο[195].» Δεν είναι όμως «ο άνθρωπος» «πνεύμα»; Ο πυρήνας του κράτους είναι απλώς «ο άνθρωπος», αυτή η μη πραγματικότητα, κι αυτό το ίδιο είναι μόνο μια «κοινωνία ανθρώπων». Ο κόσμος, τον οποίο δημιουργεί ο πιστός (το πιστεύον πνεύμα), ονομάζεται εκκλησία, ο κόσμος, τον οποίο δημιουργεί ο άνθρωπος (το ανθρώπινο ή ανθρωπιστικό πνεύμα), ονομάζεται κράτος. Αυτός όμως δεν είναι *δικός μου* κόσμος. Ποτέ δεν κάνω τίποτε *ανθρώπινο* αφηρημένα, αλλά πάντα το *δικό μου*· η ανθρώπινη πράξη *μου* είναι διαφορετική από κάθε άλλη ανθρώπινη πράξη, και μόνο μέσω αυτής της διαφορετικότητας είναι πραγματική, ανήκουσα σε μένα πράξη. Το ανθρώπινο μέσα της είναι μια αφαίρεση, και ως τέτοια πνεύμα, δηλαδή είναι προϊόν αφαίρεσης.

Ο Μπρούνο Μπάουερ ισχυρίζεται ότι η αλήθεια της Κριτικής είναι η τελική αλήθεια, και μάλιστα η αλήθεια την οποία αναζήτησε ο ίδιος ο χριστιανισμός: ο «άνθρωπος». Λέει: «Η ιστορία του χριστιανικού κόσμου είναι η ιστορία του υπέρτατου αγώνα για την αλήθεια, γιατί σ' αυτήν –και μόνο σ' αυτήν!– το ζήτημα είναι η ανακάλυψη της τελικής ή της πρώτης αλήθειας –του ανθρώπου και της ελευθερίας[196].»

Εντάξει, ας δεχτούμε αυτό το κέρδος, και ας πάρουμε *τον άνθρωπο* ως το αποτέλεσμα στο οποίο κατέληξε η χριστιανική ιστορία και γενικά οι θρησκευτικές ή ιδεατές προσπάθειες του ανθρώπου. Τώρα, ποιος είναι ο άνθρωπος; *Εγώ*! *Ο άνθρωπος*, το τέλος και το αποτέλεσμα του χριστιανισμού, είναι, ως *εγώ*, η απαρχή και το ακατέργαστο υλικό της καινούργιας ιστορίας, μιας ιστορίας της απόλαυσης μετά την ιστορία των θυσιών, μιας ιστορίας όχι του ανθρώπου ή της ανθρώπινης ιδιότητας, αλλά *–δικής μου*. *Ο άνθρωπος* θεωρείται το γενικό. Ε, λοιπόν, εγώ και το εγωιστικό είμαστε το πραγματικά γενικό, επειδή ο καθένας είναι εγωιστής και προτιμά τον εαυτό του περισσότερο από το καθετί. Το εβραϊκό δεν είναι το καθαρά εγωιστικό, επειδή ο Εβραίος εξακολουθεί να αφιερώνει τον *εαυτό του* στον Ιεχωβά· ούτε

το χριστιανικό, επειδή ο χριστιανός ζει από τη χάρη του Θεού και υποτάσσει *τον εαυτό του* σ' αυτόν. Είτε ως Εβραίος είτε ως χριστιανός, ένας άνθρωπος ικανοποιεί μόνον ορισμένες από τις ανάγκες του, μόνο μια ορισμένη αναγκαιότητα, όχι *τον εαυτό του*: πρόκειται για έναν *μισό* εγωισμό, επειδή είναι εγωισμός ενός μισού ανθρώπου, που είναι κατά το ήμισυ ο εαυτός του και κατά το ήμισυ Εβραίος ή κατά το ήμισυ ιδιοκτήτης του εαυτού του και κατά το ήμισυ δούλος. Γι' αυτό Εβραίοι και χριστιανοί αλληλοαποκλείονται πάντα κατά το ήμισυ· δηλαδή, ως άνθρωποι αναγνωρίζουν ο ένας τον άλλο, αλλά ως δούλοι αλληλοαποκλείονται, διότι είναι υπηρέτες δύο διαφορετικών κυρίων. Αν μπορούσαν να είναι πλήρεις εγωιστές, θα αλληλοαποκλείονταν *πλήρως* και θα ήταν πιο γερά ενωμένοι. Το όνειδός τους δεν είναι το ότι αλληλοαποκλείονται, αλλά ότι το κάνουν αυτό *μισά*. Αντίθετα, ο Μπρούνο Μπάουερ εκτιμά ότι Εβραίοι και χριστιανοί δεν θα μπορέσουν να δουν και να μεταχειριστούν οι μεν τους δε σαν «ανθρώπους» παρά μόνον αν εγκαταλείψουν την ιδιαίτερη ουσία που τους χωρίζει και τους εξαναγκάζει σε αιώνιο χωρισμό και αν αναγνωρίσουν τη γενική ουσία του «ανθρώπου» και τη θεωρήσουν «αληθινή ουσία» τους.

Σύμφωνα με την άποψή του, το σφάλμα τόσο των Εβραίων όσο και των χριστιανών είναι το ότι θέλουν να είναι και να έχουν κάτι «ιδιαίτερο», αντί να είναι μόνον άνθρωποι και να πασχίζουν για το ανθρώπινο, δηλαδή για τα «γενικά δικαιώματα του ανθρώπου». Θεωρεί ότι το βασικό λάθος τους έγκειται στην πίστη ότι είναι «προνομιούχοι», ότι κατέχουν «προνόμια», γενικά στην πίστη στο *προνόμιο*. Αντίθετα, αυτός τους προτείνει τα γενικά δικαιώματα του ανθρώπου. Τα δικαιώματα του ανθρώπου!

Ο άνθρωπος είναι *ο άνθρωπος γενικά* και, στο βαθμό αυτό, ο καθένας που είναι άνθρωπος. Τώρα, ο καθένας πρέπει να έχει τα αιώνια δικαιώματα του ανθρώπου, και, κατά τη γνώμη των κομουνιστών, να τα απολαμβάνει στην πλήρη «δημοκρατία» ή, όπως θα έπρεπε ορθότερα να λέγεται, ανθρωποκρατία. Εγώ όμως έχω μόνος καθετί που –παρέχω στον εαυτό μου· ως άνθρωπος δεν έχω τίποτα. Θα ήθελαν να δώσουν σε κάθε άνθρωπο όλα τα αγαθά σε αφθονία, απλώς επειδή έχει τον τίτλο «άνθρωπος». Εγώ όμως δίνω έμφαση στον *εαυτό μου*, όχι στο ότι είμαι *άνθρωπος*.

Ο άνθρωπος είναι κάτι μόνον ως *ιδιότητά μου* (ιδιοκτησία), όπως το αρσενικό γένος ή το θηλυκό γένος. Για τους αρχαίους το ιδεώδες ήταν να είναι κανείς *άνδρας* με την πλήρη έννοια· η αρετή τους είναι η

virtus και η *ἀρετή*, δηλαδή ο ανδρισμός. Τι θα έπρεπε να σκεφτεί κανείς για μια γυναίκα που θα ήθελε να είναι πλήρως «γυναίκα»; Αυτό δεν δίνεται σε όλες, και πολλές έθεταν έτσι έναν ανέφικτο στόχο. *Θηλυκή*, από την άλλη, είναι η καθεμιά ούτως ή άλλως, εκ φύσεως· η θηλυκότητα είναι η ιδιότητά της, και δεν χρειάζεται την «αληθινή θηλυκότητα». Εγώ είμαι άνθρωπος όπως ακριβώς είναι άστρο η γη. Όσο γελοίο θα ήταν να τεθεί στη γη το καθήκον να είναι «πλήρες άστρο», άλλο τόσο γελοίο είναι να φορτωθώ ως κλήση μου το να είμαι «πλήρης άνθρωπος».

Όταν ο Φίχτε[197] λέει, «το εγώ είναι το παν», αυτό μοιάζει να εναρμονίζεται πλήρως με τη θέση μου. Μόνον που δεν *είναι* το εγώ το παν, αλλά το εγώ *καταστρέφει* τα πάντα, και μόνον το αυτοδιαλυόμενο εγώ, το μη υπάρχον ποτέ εγώ, το *–πεπερασμένο* εγώ είναι πραγματικά εγώ. Ο Φίχτε μιλάει για το «απόλυτο εγώ», εγώ όμως μιλώ για μένα, το φθαρτό εγώ.

Πόσο οικεία φαίνεται η γνώμη ότι *ο άνθρωπος* και *εγώ* σημαίνουμε το ίδιο! Και όμως βλέπει κανείς, π.χ. στον Φόυερμπαχ, ότι η έκφραση «άνθρωπος» πρέπει να κατονομάζει το απόλυτο εγώ, το *είδος*, όχι το φθαρτό, ατομικό εγώ. Ο εγωισμός και η ανθρώπινη ιδιότητα (ανθρωπιά) πρέπει να σημαίνουν το ίδιο, σύμφωνα με τον Φόυερμπαχ όμως, το άτομο «μπορεί να ανυψωθεί μόνον πάνω από τα όρια της ατομικότητάς του και όχι πάνω από τους νόμους, τους ουσιώδεις καθορισμούς του είδους του[198]». Το είδος όμως δεν είναι τίποτε, και, όταν το άτομο ανυψώνεται πάνω από τα όρια της ατομικότητάς του, αυτό είναι μάλλον ο εαυτός του ως άτομο· είναι ο εαυτός του μόνον επειδή ανυψώνει τον εαυτό του, είναι ο εαυτός του επειδή δεν παραμένει αυτό που είναι· διαφορετικά θα ήταν τελειωμένο, νεκρό. *Ο άνθρωπος* είναι μόνον ένα ιδεώδες, το είδος μόνον κάτι που έχουμε σκεφτεί. Το να είσαι *ένας άνθρωπος* δεν σημαίνει εκπληρώνεις το ιδεώδες *του* ανθρώπου, αλλά παρουσιάζεις *τον εαυτό σου*, το άτομο. Το καθήκον μου δεν είναι να *πραγματοποιήσω το γενικά ανθρώπινο*, αλλά πώς να ικανοποιήσω τον εαυτό μου. *Εγώ* είμαι το είδος μου, είμαι δίχως νόρμα, δίχως νόμο, δίχως μοντέλο και τα τοιαύτα. Πιθανόν να μπορώ να κάνω πολύ λίγα από μένα· αυτά τα λίγα όμως είναι τα πάντα, και είναι καλύτερα απ' όσα αφήνω να κάνει από μένα η δύναμη των άλλων, η εκγύμναση την οποία υφίσταμαι από τα ήθη, τη θρησκεία, τους νόμους, το κράτος κ.ο.κ. Καλύτερα –αν μπορεί να μιλήσει κανείς για καλύτερα και χειρότερα– καλύτερα ένα ανάγωγο παιδί παρά ένα παιδί με μεγαλί-

στικη συμπεριφορά, καλύτερα ένας απρόθυμος άνθρωπος παρά ένας που λέει ναι σε όλα. Ο ανάγωγος και ο απρόθυμος βρίσκονται ακόμη στον δρόμο της διαμόρφωσής τους σύμφωνα με τη δική τους θέληση· ο πρόωρα μεγαλωμένος και ο υπάκουος είναι καθορισμένοι από το «είδος», τις γενικές απαιτήσεις κτλ., το είδος είναι νόμος γι' αυτούς. *Καθορισμένοι*, διότι τι άλλο είναι το είδος γι' αυτούς από «καθορισμός» τους, «κλήση» τους; Είτε προσβλέπω στην «ανθρώπινη ιδιότητα», στο είδος, για να προσπαθήσω να φτάσω το ιδεώδες αυτό, είτε προσβλέπω στον Θεό ή τον Χριστό, κάνοντας την ίδια προσπάθεια, υπάρχει εδώ καμιά ουσιαστική διαφορά; Το πολύ πολύ, η πρώτη τάση είναι πιο ωχρή από τη δεύτερη. Όπως είναι το άτομο ολόκληρη η φύση, έτσι είναι το άτομο και ολόκληρο το είδος.

Καθετί που κάνω, σκέφτομαι κτλ., κοντολογίς η έκφραση ή η εκδήλωσή μου, είναι *καθορισμένες* από το τι είμαι. Ο Εβραίος π.χ. μπορεί να θέλει μόνον έτσι ή έτσι, μπορεί να «παρουσιάσει τον εαυτό του» μόνον έτσι· ο χριστιανός μπορεί να παρουσιάσει και να εκδηλώσει τον εαυτό του μόνο χριστιανικά κ.ο.κ. Αν ήταν δυνατόν να ήσουν Εβραίος ή χριστιανός, θα έβγαζες όντως προς τα έξω μόνο το εβραϊκό ή το χριστιανικό· αυτό όμως δεν είναι δυνατό, και παραμένεις, ακόμη και στην πιο αυστηρή διαγωγή σου, *εγωιστής*, αμαρτωλός έναντι αυτής της έννοιας –δεν είσαι δηλαδή Εβραίος. Τώρα, επειδή το εγωιστικό επανεμφανίζεται πάντα, οι άνθρωποι αναζήτησαν μια πιο τέλεια έννοια, η οποία θα εξέφραζε πραγματικά αυτό που είσαι και η οποία, επειδή θα ήταν η αληθινή φύση σου, θα περιείχε όλους τους νόμους της δραστηριότητάς σου. Το τελειότερο πράγμα αυτού του είδους θεωρήθηκε ο «άνθρωπος». Ως Εβραίος είσαι πολύ λίγα και το εβραϊκό δεν είναι το καθήκον σου· το να είσαι Έλληνας, Γερμανός, δεν αρκεί. Αλλά το να είσαι –άνθρωπος, τότε έχεις τα πάντα· δες το ανθρώπινο ως κλήση σου.

Γνωρίζω τώρα τι πρέπει να κάνω, και η καινούργια κατήχηση μπορεί να γραφτεί. Και πάλι, το υποκείμενο υπάγεται στο κατηγόρημα, το ατομικό σε κάτι γενικό· και πάλι είναι εξασφαλισμένη η κυριαρχία μιας *ιδέας*, και έχουν μπει τα θεμέλια για μια καινούργια *θρησκεία*. Αυτό είναι ένα *βήμα μπροστά* στην περιοχή της θρησκείας, και ειδικά του χριστιανισμού· όχι ένα βήμα έξω και πέρα απ' αυτήν.

Το να κάνεις ένα βήμα πέρα απ' αυτήν οδηγεί στο *ανείπωτο*. Για μένα, η φτωχή γλώσσα δεν έχει λέξεις, και «το Ρήμα», ο λόγος, είναι για μένα «απλή λέξη».

Ψάχνουν να βρουν την *ουσία μου*. Αυτή δεν είναι ο Εβραίος, ο Γερμανός κ.ο.κ., άρα είναι ο –άνθρωπος. «Ο άνθρωπος είναι η ουσία μου.»

Είμαι σιχαμερός ή αντιπαθής προς τον εαυτό μου· φρικιώ και αηδιάζω με τον εαυτό μου, είμαι φρίκη για μένα ή δεν είμαι ποτέ αρκετά για μένα και ποτέ δεν κάνω αρκετά για να ικανοποιήσω τον εαυτό μου. Από τέτοια συναισθήματα γεννιέται η αυτοδιάλυση ή η αυτοκριτική. Η θρησκευτικότητα αρχίζει με την άρνηση του εαυτού και τελειώνει με την ολοκληρωμένη κριτική.

Είμαι κατεχόμενος, και θέλω να απαλλαγώ από το «κακό πνεύμα». Πώς να αρχίσω; Θαρραλέα διαπράττω την αμαρτία που φαίνεται στον χριστιανό η χειρότερη, την αμαρτία και βλασφημία κατά του Αγίου Πνεύματος. «Εκείνος που θα βλασφημήσει το Πνεύμα το Άγιο, δεν έχει άφεση στους αιώνες των αιώνων, αλλά υπέχει ευθύνη στην αιώνια κρίση[199].» Δεν θέλω άφεση και δεν φοβάμαι την κρίση.

Ο *άνθρωπος* είναι το τελευταίο κακό *πνεύμα* ή στοιχειό, ο πιο μεγάλος απατεώνας κι αυτός που εμπνέει την περισσότερη εμπιστοσύνη, ο πιο δόλιος ψεύτης με τίμια φάτσα, ο πατέρας των ψεμάτων.

Επειδή ο εγωιστής στρέφεται εναντίον των απαιτήσεων και των εννοιών του παρόντος, επιτελεί ανελέητα την πιο άμετρη *–αποκαθαγίαση*. Τίποτε δεν είναι ιερό γι' αυτόν!

Θα ήταν τρελό να ισχυριστούμε ότι δεν υπάρχει δύναμη πάνω από τη δική μου. Μόνον η στάση που κρατώ απέναντι σ' αυτή τη δεύτερη, θα είναι εντελώς διαφορετική απ' ό,τι στη θρησκευτική εποχή: θα είμαι ο *εχθρός* κάθε ανώτερης δύναμης, ενώ η θρησκεία μάς διδάσκει να την κάνουμε φίλη μας και να είμαστε ταπεινοί απέναντί της.

Ο *αποκαθαγιαστής* τεντώνει τη δύναμή του ενάντια σε κάθε *φόβο έναντι του Θεού*, διότι ο φόβος έναντι του Θεού θα τον καθόριζε σε καθετί το οποίο θα άφηνε να επιβιώσει ως ιερό. Είτε είναι ο Θεός είτε ο άνθρωπος εκείνος που ασκεί την καθαγιαστική δύναμη μέσα στον Θεό-άνθρωπο –είτε, συνεπώς, κάτι θεωρείται ιερό για χάρη του Θεού είτε για χάρη του ανθρώπου (της ανθρώπινης ιδιότητας)– αυτό δεν αλλάζει τον φόβο έναντι του Θεού, επειδή ο άνθρωπος τιμάται ως «υπέρτατο ον» τόσο όσο απαιτεί, από τη θρησκευτική σκοπιά, ο Θεός ως «υπέρτατο ον» τον φόβο και τον σεβασμό μας· και οι δύο μάς επιβάλλονται.

Ο καθαυτό φόβος έναντι του Θεού έχει κλονιστεί εδώ και πολύ καιρό, κι ένας περισσότερο ή λιγότερο συνειδητός «αθεϊσμός», αναγνω-

ρίσιμος εξωτερικά από μια διαδεδομένη «εγκατάλειψη της εκκλησίας», δίνει άθελά του τον τόνο. Αυτό όμως που αφαιρέθηκε από τον Θεό έχει προστεθεί στον άνθρωπο, και η δύναμη της ανθρώπινης ιδιότητας μεγάλωσε ακριβώς στο βαθμό που μειώθηκε η ευσέβεια: «ο άνθρωπος» είναι ο σημερινός Θεός, και ο φόβος έναντι του ανθρώπου πήρε τη θέση του παλιού φόβου έναντι του Θεού.

Επειδή όμως ο άνθρωπος αντιπροσωπεύει μόνον ένα άλλο υπέρτατο ον, δεν συνέβη τίποτε άλλο από μια μεταμόρφωση του υπέρτατου όντος, και ο φόβος έναντι του ανθρώπου είναι απλώς μια άλλη μορφή του φόβου έναντι του Θεού.

Οι αθεϊστές μας είναι ευσεβείς άνθρωποι.

Αν στη λεγόμενη φεουδαρχική εποχή παίρναμε τα πάντα ως τιμάριο από τον Θεό, η ίδια φεουδαρχική σχέση υπάρχει στη φιλελεύθερη εποχή με τον άνθρωπο. Ο Θεός ήταν ο κύριος, τώρα κύριος είναι ο άνθρωπος· ο Θεός ήταν ο μεσολαβητής, τώρα μεσολαβητής είναι ο άνθρωπος· ο Θεός ήταν το πνεύμα, τώρα πνεύμα είναι ο άνθρωπος. Υπ' αυτή την τριπλή άποψη, η φεουδαρχική σχέση υπέστη έναν μετασχηματισμό. Διότι τώρα, πρώτον, παίρνουμε από τον παντοδύναμο άνθρωπο ως τιμάριο τη *δύναμή* μας, η οποία, επειδή έρχεται από κάτι ανώτερο, δεν ονομάζεται δύναμη ή ισχύς, αλλά «δικαίωμα»: το «δικαίωμα του ανθρώπου»· δεύτερον, παίρνουμε ως τιμάριο απ' αυτόν τη θέση μας μέσα στον κόσμο, διότι αυτός, ο μεσολαβητής, μεσολαβεί στη *συναλλαγή* μας με τους άλλους, η οποία δεν μπορεί, συνεπώς, να είναι αλλιώτικη από «ανθρώπινη»· τέλος, παίρνουμε ως τιμάριο απ' αυτόν τον *ίδιο τον εαυτό μας* –συγκεκριμένα, την ίδια την αξία μας ή όλα όσα αξίζουμε–, στο βαθμό που δεν αξίζουμε τίποτε όταν *αυτός* δεν κατοικεί μέσα μας, και όταν ή όπου δεν είμαστε «ανθρώπινοι». –Η δύναμη είναι του ανθρώπου, ο κόσμος είναι του ανθρώπου, εγώ είμαι του ανθρώπου.

Τι όμως, δεν μου επιτρέπεται πάντα να διακηρύσσω πως εγώ είμαι ο δικαιούχος, ο μεσολαβητής και ο ίδιος μου ο εαυτός; Έτσι που να μπορώ να πω:

Η δύναμή μου *είναι* ιδιοκτησία μου.

Η δύναμή μου μού *δίνει* ιδιοκτησία.

Η δύναμή μου *είμαι* εγώ ο ίδιος, και μέσω αυτής είμαι ιδιοκτησία μου.

1. Η δύναμή μου

Το *δίκαιο* είναι το *πνεύμα της κοινωνίας*. Αν η κοινωνία έχει *θέληση*, η θέληση αυτή είναι απλώς το δίκαιο: η κοινωνία υπάρχει μόνο μέσω του δικαίου. Καθώς όμως υπάρχει ασκώντας *κυριαρχία* πάνω στα άτομα, το δίκαιο είναι η κυριαρχική θέλησή της. Ο Αριστοτέλης[200] λέει ότι η δικαιοσύνη είναι το όφελος της κοινωνίας.

Κάθε υπάρχον *δίκαιο* είναι *–ξένος νόμος*, είναι δίκαιο που μου «δίνουν», που με «κάνουν να έχω». Θα έπρεπε όμως να έχω δίκιο επειδή μου το δίνουν όλοι; Και τι άλλο είναι το δίκιο που αποκτώ μέσα στο κράτος, στην κοινωνία, από δίκιο εκείνων που είναι *ξένοι* σε μένα; Όταν ένας βλάκας μου δίνει δίκιο, γίνομαι δύσπιστος απέναντι στο δίκιο μου· δεν θέλω να το πάρω απ' αυτόν. Αλλά κι όταν μου δίνει δίκιο ένας σοφός, ούτε τότε έχω δίκιο. Το αν *εγώ* έχω δίκιο, είναι εντελώς ανεξάρτητο από το αν μου το δίνει ένας βλάκας ή ένας σοφός.

Μολαταύτα, αυτό το δίκαιο επιδιώκαμε μέχρι τώρα. Αναζητούμε το δίκαιο και στρεφόμαστε γι' αυτό τον σκοπό στο δικαστήριο. Σε ποιο; Σε ένα βασιλικό, σε ένα παπικό, σε ένα λαϊκό δικαστήριο κ.ο.κ. Μπορεί ένα σουλτανικό δικαστήριο να κρίνει σύμφωνα με ένα δίκαιο διαφορετικό από εκείνο όρισε ως τέτοιο ο σουλτάνος; Μπορεί να μου δώσει δίκιο, όταν εγώ αναζητώ ένα δίκαιο που δεν συμφωνεί με εκείνο του σουλτάνου; Μπορεί π.χ. να μου απονείμει την εσχάτη προδοσία ως δικαίωμα, όταν αυτή σίγουρα δεν είναι δικαίωμα κατά την άποψη του σουλτάνου; Μπορεί ως δικαστήριο λογοκρισίας να μου δώσει ως δικαίωμα την ελεύθερη έκφραση της γνώμης μου, όταν ο σουλτάνος δεν θέλει να ξέρει τίποτε γι' αυτό το *δικό μου* δικαίωμα; Τι ψάχνω τότε να βρω σ' αυτό το δικαστήριο; Ψάχνω να βρω το σουλτανικό δίκαιο, όχι το *δικό μου*· ψάχνω να βρω *–ξένο* δίκαιο. Όσο αυτό το ξένο δίκαιο εναρμονίζεται με το δικό μου, θα βρίσκω αυτό το τελευταίο.

Το κράτος δεν επιτρέπει να επιτίθεται ο ένας άνθρωπος στον άλλο· αντιτίθεται στη *μονομαχία*. Ακόμη και ο παραμικρός διαπληκτισμός, κατά τον οποίο κανένας από τους συμπλεκόμενους δεν φωνάζει την αστυνομία, τιμωρείται· εκτός κι αν δεν είναι ένα εγώ που χτυπάει ένα εσύ, αλλά, ας πούμε, ένας *αρχηγός οικογένειας* που χτυπάει το παιδί του: η *οικογένεια* δικαιούται να το κάνει αυτό, και στο όνομά της ο πατέρας, εγώ όμως ως μοναδικός όχι.

Η *Vossische Zeitung*[201] μάς παρουσιάζει το «κράτος δικαίου». Εδώ το καθετί πρέπει να αποφασίζεται από τον δικαστή και ένα *δικαστήριο*. Θεωρεί το ανώτατο δικαστήριο λογοκρισίας «δικαστήριο» όπου «εκφέρεται το δίκαιο». Τι λογής δίκαιο; Το δίκαιο της λογοκρισίας. Για να αναγνωρίσει κανείς τις αποφάσεις του δικαστηρίου αυτού ως δίκαιες, πρέπει να θεωρεί δίκαιη και τη λογοκρισία. Μολαταύτα, σκέφτονται ότι το δικαστήριο αυτό προσφέρει προστασία. Μάλιστα, αλλά προστασία από το λάθος ενός ατομικού λογοκριτή: προστατεύει μόνον τον νομοθέτη της λογοκρισίας από τις λαθεμένες ερμηνείες της θέλησής του, ενισχύοντας συγχρόνως εναντίον των συγγραφέων τον νόμο του μέσω της «ιερής δύναμης του δικαίου».

Για το αν έχω δίκιο ή όχι δεν υπάρχει άλλος δικαστής από μένα τον ίδιο. Επ' αυτού μπορούν να κρίνουν και να αποφασίσουν άλλοι μόνον όταν συμφωνούν με το δίκιο μου και όταν αυτό υπάρχει ως δίκαιο και για εκείνους.

Στο μεταξύ, ας πιάσουμε το θέμα αλλιώς. Πρέπει να σέβομαι το σουλτανικό δίκαιο στο σουλτανάτο, το δίκαιο του λαού στη δημοκρατία, το κανονικό δίκαιο στην καθολική κοινότητα κ.ο.κ. Σ' αυτά τα δίκαια πρέπει να υποτάσσομαι και να τα θεωρώ ιερά. Μια «αίσθηση του δικαίου» και μια «νομιμοφροσύνη» αυτού του είδους είναι τόσο γερά ριζωμένες στα κεφάλια των ανθρώπων, που οι πιο επαναστάτες των ημερών μας θέλουν να μας υποτάξουν σε ένα καινούργιο «ιερό δίκαιο», στο «δίκαιο της κοινωνίας», στο δίκαιο της «ανθρώπινης ιδιότητας», στο «δίκαιο όλων» και τα τοιαύτα. Το δίκαιο «όλων» πρέπει να προηγείται του *δικού μου* δικαίου. Ως δίκαιο «όλων» θα είναι ασφαλώς και δικό μου δίκαιο, αφού ανήκω στους όλους· το ότι όμως είναι συγχρόνως δίκαιο άλλων ή ακόμη όλων των άλλων, δεν με παρακινεί να το διατηρήσω. Δεν θα το υπερασπιστώ ως *δίκαιο όλων*, αλλά ως *δικό μου* δίκαιο· και κάθε άλλος ας δει πώς θα το διατηρήσει για τον εαυτό του. Το δικαίωμα όλων (π.χ. να τρώνε) είναι δικαίωμα κάθε ατόμου. Αν ο καθένας το διατηρεί στο ακέραιο για τον εαυτό του, τότε όλοι το ασκούν από μόνοι τους· ας μην νοιάζεται όμως για όλους, ας μην εξάπτεται γι' αυτό όπως για ένα δικαίωμα όλων.

Οι κοινωνικοί μεταρρυθμιστές όμως μας κηρύσσουν το «*δίκαιο της κοινωνίας*». Εδώ το άτομο γίνεται δούλος της κοινωνίας, και έχει δίκιο μόνον όταν η κοινωνία τού *δίνει* δίκιο, δηλαδή όταν ζει σύμφωνα με τους *νόμους* της κοινωνίας, άρα όταν είναι –νομιμόφρονας. Είτε είμαι νομιμόφρονας σε έναν δεσποτισμό είτε σε μια «κοινωνία» αλά Βέ-

ιτλινγκ[202], πρόκειται για την ίδια απουσία δικαίου, καθώς εγώ και στις δύο περιπτώσεις δεν έχω *δικό μου* δίκαιο, αλλά *ξένο*.

Σε σχέση με το δίκαιο ρωτούν πάντα: «Ποιος ή τι μού δίνει το δικαίωμα γι' αυτό;» Απάντηση: ο Θεός, η αγάπη, το λογικό, η φύση, η ανθρώπινη ιδιότητα κ.ο.κ. Όχι, μόνον η *δύναμή σου*, η *ισχύς σου* σού δίνουν το δικαίωμα (το λογικό σου π.χ. μπορεί να σου το δώσει αυτό).

Ο κομουνισμός, που δέχεται ότι οι άνθρωποι «έχουν εκ φύσεως ίσα δικαιώματα», αναιρεί την ίδια του την αρχή, κατά την οποία οι άνθρωποι δεν έχουν εκ φύσεως κανένα δικαίωμα. Διότι δεν θέλει π.χ. να αναγνωρίσει ότι οι γονείς έχουν «εκ φύσεως» δικαιώματα απέναντι στα παιδιά τους ή το αντίστροφο: καταργεί την οικογένεια. Η φύση δεν δίνει κανένα δικαίωμα στους γονείς, στα αδέλφια κ.ο.κ. Γενικά, ολόκληρη αυτή η επαναστατική ή μπαμπουβιστική[203] θεμελιώδης αρχή[204] στηρίζεται σε μια θρησκευτική, δηλαδή εσφαλμένη θεώρηση. Ποιος μπορεί να ζητήσει «δίκιο» αν δεν υιοθετεί ήδη μια θρησκευτική σκοπιά; Δεν είναι το «δίκαιο» μια θρησκευτική έννοια, δηλαδή κάτι ιερό; Η «*ισότητα των δικαιωμάτων*», έτσι όπως την εισηγήθηκε η Επανάσταση, είναι απλώς μια άλλη μορφή της «χριστιανικής ισότητας», της «ισότητας των αδελφών, των τέκνων του Θεού, των χριστιανών κ.ο.κ.», κοντολογίς *fraternité*. Όλα τα ερωτήματα και το καθένα χωριστά σχετικά με το δικαίωμα αξίζει να μαστιγωθούν με τα λόγια του Σίλλερ:

> Πολλά χρόνια χρησιμοποιώ τη μύτη για να μυρίζω·
> Μπορώ όμως να πω πως έχω αποδειγμένο δικαίωμα σ' αυτήν;[205]

Όταν η Επανάσταση χαρακτήρισε την ισότητα «δικαίωμα», πέταξε στη θρησκευτική περιοχή, στην περιοχή του ιερού, του ιδεώδους. Εξ ου ο αγώνας, από τότε, για τα «ιερά, αναπαλλοτρίωτα ανθρώπινα συμφέροντα». Ενάντια στα «αιώνια ανθρώπινα δικαιώματα» προβάλλονται εντελώς φυσικά και εξίσου τα «καλώς αποκτημένα δικαιώματα της κατεστημένης τάξης πραγμάτων»: δικαίωμα εναντίον δικαιώματος, όπου φυσικά το ένα επικρίνεται από το άλλο ως «άδικο». Αυτή είναι η *σύγκρουση των δικαιωμάτων* από την επανάσταση και εξής.

Θέλετε να «έχετε δίκιο» απέναντι στους άλλους. Δεν μπορείτε όμως, και μένετε πάντα στο «άδικο» απέναντί τους· διότι αυτοί δεν θα ήταν σίγουρα αντίπαλοί σας, αν δεν είχαν κι αυτοί δίκιο: πάντα θα σας δίνουν «άδικο». Όμως, το δίκιο σας είναι, απέναντι στο δίκιο των άλλων, ανώτερο, μεγαλύτερο, *ισχυρότερο*, έτσι δεν είναι; Με τίποτε!

Το δίκιο σας δεν είναι ισχυρότερο, αν δεν είστε κι εσείς ισχυρότεροι. Οι κινέζοι υπήκοοι έχουν δικαίωμα στην ελευθερία; Χαρίστε τό τους λοιπόν και δείτε μετά πόσο λάθος κάνατε: επειδή αυτοί δεν ξέρουν να χρησιμοποιήσουν την ελευθερία, δεν έχουν κανένα δικαίωμα επ' αυτής ή, σαφέστερα, επειδή δεν έχουν ελευθερία, δεν έχουν και το δικαίωμα σ' αυτήν. Τα παιδιά δεν έχουν δικαίωμα στην κατάσταση της ενηλικιότητας, επειδή δεν είναι ενήλικοι, δηλαδή επειδή είναι παιδιά. Λαοί που αφήνονται να μένουν ανήλικοι δεν έχουν κανένα δικαίωμα στην ενηλικιότητα· αν έπαυαν να είναι ανήλικοι, τότε θα είχαν το δικαίωμα να είναι ενήλικοι. Αυτό σημαίνει απλώς: αυτό που έχεις *τη δύναμη* να είσαι, σ' αυτό έχεις το *δικαίωμα*. Αντλώ κάθε δικαίωμα και κάθε εξουσιοδότηση από *μένα*· είμαι *εξουσιοδοτημένος* για καθετί το οποίο έχω τη *δύναμη* να κάνω. Είμαι εξουσιοδοτημένος να ανατρέψω τον Δία, τον Ιεχωβά, τον Θεό κ.ο.κ., αν *μπορώ* να το κάνω· αν δεν μπορώ, τότε αυτοί οι θεοί θα έχουν πάντα δίκιο και δύναμη απέναντι σε μένα, και αυτό που θα κάνω θα είναι να φοβάμαι το δίκιο και τη δύναμή τους με ανήμπορο «φόβο έναντι του Θεού», να τηρώ τις εντολές τους και να πιστεύω ότι έχω δίκιο σε καθετί που κάνω σύμφωνα με το *δικό τους* δίκιο, όπως οι ρώσοι συνοριοφύλακες θεωρούν πως είναι εξουσιοδοτημένοι να σκοτώνουν τους ύποπτους που το σκάνε, επειδή σκοτώνουν «κατά διαταγή μιας ανώτερης αρχής», δηλαδή «δίκαια». Είμαι όμως εξουσιοδοτημένος από τον εαυτό μου να σκοτώσω, αν εγώ ο ίδιος δεν το απαγορεύω στον εαυτό μου, αν εγώ ο ίδιος δεν φοβάμαι τον φόνο ως κάτι «άδικο». Αυτή η άποψη βρίσκεται στη βάση του ποιήματος του Καμίζο[206] *Das Mordtal*, όπου ο γκριζομάλλης ινδιάνος δολοφόνος απαιτεί σεβασμό από τον λευκό άνθρωπο του οποίου τους αδελφούς σκότωσε. Το μόνο πράγμα που δεν είμαι εξουσιοδοτημένος να κάνω είναι αυτό που δεν το κάνω με ελεύθερη διάθεση, δηλαδή αυτό για το οποίο δεν εξουσιοδοτώ εγώ τον εαυτό μου.

Εγώ αποφασίζω αν κάτι είναι *δικαίωμα* σε μένα· έξω από μένα δεν υπάρχει δικαίωμα. Αν αυτό είναι δίκαιο για μένα, τότε είναι δίκαιο. Πιθανόν αυτό να μην είναι το δίκαιο για τους άλλους· είναι δικό τους πρόβλημα, όχι δικό μου: ας υπερασπιστούν τον εαυτό τους. Και αν κάτι δεν ήταν δίκαιο για όλο τον κόσμο, αλλά για μένα ήταν, αν δηλαδή το ήθελα, δεν θα ρωτούσα τίποτα για όλο τον κόσμο. Έτσι κάνει ο καθένας που ξέρει να εκτιμά *τον εαυτό του*, ο καθένας στο βαθμό που είναι εγωιστής· διότι η δύναμη προηγείται του δικαιώματος, κι αυτό –αυτοδικαίως.

Επειδή είμαι «εκ φύσεως» άνθρωπος, έχω ίσο δικαίωμα στην απόλαυση όλων των αγαθών, λέει ο Μπαμπέφ. Δεν θα έπρεπε να πει επίσης: επειδή είμαι «εκ φύσεως» πρωτότοκος πρίγκιπας, έχω δικαίωμα στο θρόνο; Τα δικαιώματα του ανθρώπου και τα «καλώς αποκτημένα δικαιώματα» καταλήγουν στο ίδιο πράγμα, συγκεκριμένα στη *φύση*, η οποία μου *δίνει* ένα δικαίωμα, δηλαδή τη *γέννηση* (κατόπιν την κληρονομιά κ.ο.κ.). Έχω γεννηθεί ως άνθρωπος είναι ίδιο με το έχω γεννηθεί ως βασιλόπαις. Ο φυσικός άνθρωπος έχει μόνο φυσικό δικαίωμα (επειδή έχει μόνο φυσική δύναμη) και φυσικές αξιώσεις: έχει δικαίωμα γέννησης και αξιώσεις γέννησης. Η *φύση* όμως δεν μπορεί να με εξουσιοδοτήσει, να μου δώσει ικανότητα ή δύναμη γι' αυτό για το οποίο με εξουσιοδοτεί μόνον η πράξη μου. Το ότι ο βασιλόπαις τοποθετεί τον εαυτό του πάνω από τα άλλα παιδιά, αυτό είναι ήδη πράξη του, που του εξασφαλίζει το προβάδισμα· και το ότι τα άλλα παιδιά επιδοκιμάζουν και αναγνωρίζουν την πράξη αυτή, αυτό είναι η δική τους πράξη που τα κάνει άξια –να είναι υπήκοοι.

Είτε μου δίνει η φύση ένα δικαίωμα είτε ο Θεός, η επιλογή του λαού κ.ο.κ., όλα αυτά είναι το ίδιο *ξένο* δικαίωμα, ένα δικαίωμα που δεν δίνω εγώ στον εαυτό μου ούτε παίρνω για τον εαυτό μου.

Έτσι, οι κομουνιστές λένε: η ίση εργασία εξουσιοδοτεί τους ανθρώπους για ίση απόλαυση. Άλλοτε, είχε εγερθεί το ερώτημα αν ο «ενάρετος» άνθρωπος πρέπει να είναι ο «ευτυχισμένος» πάνω στη γη. Οι Εβραίοι έβγαλαν το ακόλουθο συμπέρασμα: «για να τα πας καλά στη γη». Όχι, η ίση εργασία δεν σε εξουσιοδοτεί γι' αυτό, αλλά μόνον η ίση απόλαυση σε εξουσιοδοτεί για ίση απόλαυση. Απόλαυσε, τότε είσαι εξουσιοδοτημένος για απόλαυση. Αλλά, αν έχεις εργαστεί και αφήνεις να σου πάρουν την απόλαυση, τότε «δίκαια το παθαίνεις αυτό».

Όταν *παίρνετε* την απόλαυση, τότε είναι δικαίωμά σας· αν, αντίθετα, μόνο τη λαχταράτε χωρίς να απλώνετε χέρι πάνω της, τότε παραμένει, όπως και πριν, ένα «καλώς αποκτημένο δικαίωμα» εκείνων που έχουν το προνόμιο για την απόλαυση. Είναι δικαίωμά *τους*, όπως θα γινόταν δικαίωμά *σας* αν απλώνατε χέρι πάνω της.

Η διαμάχη γύρω από το «δικαίωμα της ιδιοκτησίας» συνεχίζεται με ιδιαίτερη ένταση. Οι κομουνιστές ισχυρίζονται ότι «η γη ανήκει δικαίως σ' εκείνον που την καλλιεργεί, και τα προϊόντα της σ' εκείνους που τα βγάζουν[207]». Νομίζω πως ανήκει σ' εκείνον που ξέρει να την πάρει ή που δεν αφήνει να του την πάρουν, που δεν επιτρέπει να του τη στερήσουν. Αν την ιδιοποιείται, τότε του ανήκει όχι μόνον η γη αλλά και

το δικαίωμα γι' αυτό το πράγμα. Αυτό είναι το *εγωιστικό δικαίωμα*: αυτό είναι δικαίωμα για *μένα*, άρα είναι δικαίωμα.

Πέραν τούτου, το δικαίωμα είναι «ελαστικό». Η τίγρη που ορμάει πάνω μου, έχει το δικαίωμα, και εγώ, που την αποκρούω, έχω επίσης το δικαίωμα. Δεν προστατεύω το *δικαίωμά* μου απέναντί της, αλλά τον *εαυτό μου*.

Καθώς το ανθρώπινο δικαίωμα είναι πάντα κάτι δεδομένο, καταλήγει πάντα, στην πραγματικότητα, στο δικαίωμα που οι άνθρωποι δίνουν, δηλαδή «παραχωρούν» ο ένας στον άλλο. Αν παραχωρείται το δικαίωμα της ύπαρξης στα νεογέννητα παιδιά, τότε αυτά το έχουν· αν δεν τους παραχωρείται, όπως συνέβαινε με τους Σπαρτιάτες και τους πρώτους Ρωμαίους, δεν το έχουν. Διότι μόνον η κοινωνία μπορεί να τους το δώσει ή να τους το παραχωρήσει· από μόνα τους δεν μπορούν να το πάρουν ή να το δώσουν στον εαυτό τους. Θα αντιτείνει κανείς ότι τα παιδιά είχαν ήδη «εκ φύσεως» το δικαίωμα να υπάρχουν· μόνον οι Σπαρτιάτες αρνούνταν να *αναγνωρίσουν* το δικαίωμα αυτό. Τότε όμως, αυτά δεν είχαν κανένα δικαίωμα γι' αυτή την αναγνώριση –όχι περισσότερο απ' όσο είχαν το δικαίωμα της αναγνώρισης της ζωής τους εκ μέρους των αγρίων ζώων στα οποία τα έριχναν.

Οι άνθρωποι μιλούν πολύ για το *εκ γενετής δικαίωμα* και παραπονιούνται:

> Για τα δικαιώματα που γεννήθηκαν μαζί μας
> Δυστυχώς δεν γίνεται λόγος.[208]

Τι είδους δικαίωμα είναι αυτό που γεννήθηκε μαζί μου; Το δικαίωμα να αποκτήσω μια κληρονομιά ως πρωτότοκος, να κληρονομήσω έναν θρόνο, να χαρώ μια πριγκιπική ή αριστοκρατική παιδεία, ή επίσης, επειδή με γέννησαν φτωχοί γονείς, να μου παρέχεται δωρεάν παιδεία, να ντύνομαι από δωρεές και τελικά να βγάζω το ψωμί και τις ρέγκες μου στα ανθρακωρυχεία ή στους αργαλειούς; Είναι αυτά δικαιώματα γέννησης, δικαιώματα που έχουν έρθει σε μένα από τους γονείς μου μέσω της *γέννησής* μου; Σκέφτεστε –όχι· σκέφτεστε ότι καταχρηστικά έχουν ονομαστεί αυτά δικαιώματα, και είναι ακριβώς αυτά που θέλετε να καταργήσετε μέσω του *πραγματικού δικαιώματος γέννησης*. Για να το στηρίξετε αυτό, πηγαίνετε στο απλούστερο πράγμα και υποστηρίζετε ότι ο καθένας είναι εκ γενετής *ίσος* με τον άλλο, δηλαδή *άνθρωπος*. Θα συμφωνήσω μαζί σας ότι ο καθένας έχει γεννηθεί άνθρωπος, άρα τα νεογέννητα είναι μεταξύ τους εξ αυτού

ίσα. Γιατί είναι ίσα; Μόνον επειδή δεν φαίνονται ακόμη και δεν αποδεικνύουν στην πράξη παρά ότι είναι απλά *–παιδιά ανθρώπων, γυμνά* ανθρωπάκια. Έτσι όμως είναι συγχρόνως διαφορετικά από εκείνους που έχουν ήδη κάνει κάτι από τον εαυτό τους και δεν είναι πια απλά «παιδιά ανθρώπων» αλλά –παιδιά της δικής τους δημιουργίας. Οι τελευταίοι κατέχουν περισσότερα από απλά δικαιώματα γέννησης: έχουν *αποκτήσει* δικαιώματα. Τι αντίθεση, τι πεδίο μάχης! Η παλιά διαμάχη των εκ γενετής ανθρώπινων δικαιωμάτων και των καλώς αποκτημένων δικαιωμάτων. Επικαλεστείτε τα δικαιώματα γέννησής σας· οι άνθρωποι δεν θα παραλείψουν να σας αντιπαρατάξουν τα καλώς αποκτημένα. Και εσείς και εκείνοι πατάτε σε «έδαφος δικαίου»: διότι ο καθένας από τους δύο έχει ένα «δικαίωμα» έναντι του άλλου, ο πρώτος το εκ γενετής ή φυσικό, ο δεύτερος το αποκτημένο ή «καλώς αποκτημένο».

Αν παραμείνετε στο έδαφος δικαίου, παραμένετε στην –ισχυρογνωμοσύνη[209]. Ο άλλος δεν μπορεί να σας δώσει το δικαίωμά σας, δε μπορεί να «σας δώσει δίκιο». Όποιος έχει τη δύναμη, αυτός έχει –δίκιο· αν δεν έχεις την πρώτη, δεν έχεις και το δεύτερο. Τόσο μεγάλη σοφία είναι αυτή; Κοιτάξτε λοιπόν τους ισχυρούς και τις πράξεις τους! Μιλάμε εδώ φυσικά για την Κίνα και την Ιαπωνία. Δοκιμάστε μια φορά, εσείς Κινέζοι και Γιαπωνέζοι, να τους δώσετε άδικο και θα δείτε πώς θα σας ρίξουν στη φυλακή. (Μόνον μη το μπερδέψετε αυτό με τα «καλοπροαίρετα συμβούλια», που επιτρέπονται στην Κίνα και την Ιαπωνία, επειδή δεν παρενοχλούν τους ισχυρούς αλλά πιθανόν τους *βοηθούν*.) Σε όποιον θα ήθελε να τους δώσει άδικο, μένει μόνο μια πόρτα ανοιχτή για να το κάνει αυτό, η πόρτα της δύναμης. Αν τους αφαιρέσει τη *δύναμή* τους, τότε θα τους δώσει πραγματικά άδικο, θα τους κάνει να χάσουν το δίκιο τους. Διαφορετικά, δεν μπορεί να κάνει τίποτα, παρά να σφίγγει τις μικρές του γροθιές μέσα στις τσέπες του ή να πέσει θύμα σαν φορτικός τρελός.

Κοντολογίς, αν εσείς Κινέζοι και Γιαπωνέζοι δεν ζητήσετε το δίκιο σας, και ιδιαίτερα τα «δικαιώματα που γεννήθηκαν μαζί σας», τότε δεν χρειάζεται να ζητάτε ούτε τα καλώς αποκτημένα δικαιώματα.

Κάνετε πίσω από φόβο μπροστά στους άλλους, επειδή νομίζετε ότι βλέπετε πλάι τους το *φάντασμα του δικαίου*, το οποίο φαίνεται, όπως στις ομηρικές μάχες, να μάχεται, σαν θεά, στο πλευρό τους και να τους βοηθά. Τι κάνετε; Ρίχνετε κάτω το ακόντιο; Όχι, σέρνεστε γύρω γύρω για να πάρετε το στοιχειό με το μέρος σας, για να το κάνετε να

πολεμήσει μαζί σας: επιζητάτε την εύνοια του φαντάσματος. Ένας άλλος απλώς θα ρωτούσε: Θέλω εγώ ό,τι θέλει ο αντίπαλός μου; «Όχι!» Ε λοιπόν, θα του επιτεθώ, έστω κι αν αγωνίζονται με το μέρος του χίλιοι διαβόλοι ή θεοί!

Το «κράτος δικαίου», το οποίο εκπροσωπεί μεταξύ άλλων η *Vossische Zeitung*, ζητά να απολύονται οι υπάλληλοι μόνον από τον *δικαστή*, όχι από τη *διοίκηση*. Μάταιη αυταπάτη! Αν ήταν καθορισμένο από τον νόμο να χάνει ένας υπάλληλος τη θέση του αν τον δουν μια φορά μεθυσμένο, τότε ο δικαστής θα έπρεπε να τον καταδικάσει σύμφωνα με τις δηλώσεις των μαρτύρων κ.ο.κ. Κοντολογίς, ο νομοθέτης θα έπρεπε να δώσει όλους τους πιθανούς λόγους που συνεπάγονται την απώλεια της θέσης, όσο γελοίοι κι αν είναι (π.χ., όποιος γελάει κατάμουτρα στον προϊστάμενό του, δεν πηγαίνει κάθε Κυριακή στην εκκλησία, δεν κοινωνεί μια φορά το μήνα, έχει χρέη, κάνει κακές παρέες, δεν δείχνει αποφασιστικότητα κ.ο.κ., πρέπει να απολύεται. Τα πράγματα αυτά θα μπορούσε να σκεφτεί ο νομοθέτης να τα ορίσει για ένα δικαστήριο τιμής)· και μετά ο δικαστής θα είχε απλώς να διερευνήσει αν ο κατηγορούμενος είχε «καταστεί ένοχος» γι' αυτά τα «παραπτώματα», και, με βάση τα αποδεικτικά στοιχεία, να εκφέρει την απόφαση της απόλυσής του «εν ονόματι του νόμου».

Ο δικαστής είναι χαμένος όταν παύει να είναι *μηχανικός*, όταν «δεν υποστηρίζεται από τους κανόνες που χρησιμεύουν στην εδραίωση της απόδειξης». Διότι τότε έχει μόνο μια γνώμη όπως κάθε άλλος, και, αν αποφασίζει σύμφωνα με τη *γνώμη* αυτή, η ενέργειά του δεν είναι πια *επίσημη*. Ως δικαστής οφείλει να αποφασίζει μόνο σύμφωνα με τον νόμο. Εδώ επαινώ εγώ τα παλιά γαλλικά παρλαμέντα, τα οποία ήθελαν να εξετάζουν από μόνα τους τι ήταν ζήτημα δικαίου, και να το καταγράφουν μόνο μετά την έγκρισή τους. Έκριναν τουλάχιστον σύμφωνα με ένα δικό τους δίκαιο και δεν ήθελαν να παραδοθούν και να γίνουν μηχανές του νομοθέτη, αν και ως δικαστές όφειλαν, βέβαια, να γίνουν δικές τους μηχανές.

Λένε πως η τιμωρία είναι το δικαίωμα του εγκληματία. Αλλά και η ατιμωρησία είναι εξίσου δικαίωμά του. Αν το εγχείρημά του πετύχει, του αξίζει, και αν όχι, πάλι του αξίζει. Όπως στρώσεις, θα κοιμηθείς. Αν κάποιος μπλέξει, δείχνοντας απόκοτη τρέλα, σε κινδύνους και χαθεί εκεί, λέμε πρόθυμα: «του άξιζε, αυτό ήθελε να πάθει». Αν όμως υπερνικήσει τους κινδύνους, αν νικήσει δηλαδή η *δύναμή* του, τότε πάλι του αξίζει. Αν παίξει ένα παιδί με ένα μαχαίρι και κοπεί, του α-

ξίζει αυτό· αν δεν κοπεί όμως, πάλι του *αξίζει*. Ο εγκληματίας επίσης καλά παθαίνει όταν υποφέρει απ' αυτό που ριψοκινδύνευσε να κάνει· γιατί να το ριψοκινδυνεύσει, αφού ήξερε τις πιθανές συνέπειες; Η τιμωρία όμως που ορίζουμε γι' αυτόν είναι δικό μας δικαίωμα, όχι δικό του. Το δικαίωμά μας αντιδρά ενάντια στο δικό του, και αυτός «έχει άδικο», επειδή εμείς έχουμε το πάνω χέρι.

* * *

Τι είναι όμως δίκιο, τι είναι ζήτημα δικαίου σε μια κοινωνία, βρίσκει την έκφρασή του επίσης –στον *νόμο*.

Ό,τι κι αν είναι ο νόμος, πρέπει να τον σέβεται ο –νομοταγής πολίτης. Έτσι εξυμνείται το νομοταγές πνεύμα της παλιάς Αγγλίας. Σ' αυτό αντιστοιχεί πλήρως η φράση του Ευριπίδη[210]: «Υπηρετούμε τους θεούς, ό,τι κι αν είναι αυτοί[211].» Ο *νόμος γενικά*, ο *Θεός γενικά*, εδώ βρισκόμαστε σήμερα.

Οι άνθρωποι προσπαθούν να διαχωρίσουν τον *νόμο* από την αυθαίρετη *διαταγή*, από ένα διάταγμα: ο πρώτος απορρέει από μια δεόντως εξουσιοδοτημένη αυθεντία. Αλλά ένας νόμος για την ανθρώπινη δράση (ηθικός νόμος, νόμος του κράτους κτλ.) είναι πάντα μια *διακήρυξη θέλησης*, και συνεπώς μια διαταγή. Ναι, ακόμη κι αν έδινα εγώ στον εαυτό μου τον νόμο, θα ήταν μόνο δική μου διαταγή, την οποία θα μπορούσα να αρνηθώ να υπακούσω την επόμενη στιγμή. Μπορεί κάποιος να διακηρύξει τι θέλει να ανεχθεί και στη συνέχεια να απαγορεύσει ό,τι δεν ανέχεται με έναν νόμο, καθιστώντας γνωστό πως σε αντίθετη περίπτωση θα μεταχειριστεί τον παραβάτη σαν εχθρό του· κανένας όμως δεν μπορεί να διευθύνει τις ενέργειές *μου*, να ορίζει τι πρέπει να κάνω και να μου δίνει νόμους σ' αυτό τον τομέα. Πρέπει να ανεχθώ να με μεταχειρίζεται σαν εχθρό του, ποτέ όμως να με αντιμετωπίζει σαν *δημιούργημά* του και να κάνει γνώμονά μου το *δικό του* λογικό ή ά-λογο.

Τα κράτη διαρκούν μόνο για όσο καιρό υπάρχει μια *κυριαρχούσα θέληση* και θεωρείται ισοδύναμη με την ιδία θέληση. Η θέληση του κυρίου είναι –νόμος. Τι σου χρησιμεύουν όμως οι νόμοι σου, αν δεν τους υπακούει κανένας, τι σου χρησιμεύουν οι διαταγές σου, αν κανένας δεν δέχεται διαταγές; Το κράτος δεν μπορεί να αρνηθεί την αξίωση να καθορίζει τη θέληση του ατόμου, να κερδοσκοπεί πάνω σ' αυτήν και να υπολογίζει σ' αυτήν. Για το κράτος είναι απολύτως αναγκαίο

να μην έχει κανένας *ιδία θέληση*· αν κάποιος έχει, το κράτος πρέπει να τον αποκλείσει (να τον κλείσει μέσα, να τον εξορίσει κτλ.)· αν έχουν όλοι ιδία θέληση, θα εξαλείψουν το κράτος. Το κράτος δεν εννοείται δίχως κυριαρχία και δουλεία (υποτέλεια)· διότι το κράτος πρέπει να είναι κύριος όλων όσους περιλαμβάνει, και η θέληση αυτή ονομάζεται «θέληση του κράτους».

Εκείνος που, για να υπάρξει, πρέπει να υπολογίζει στην απουσία θέλησης των άλλων, δεν είναι παρά το κατασκεύασμα αυτών των άλλων, όπως ο κύριος είναι κατασκεύασμα του υπηρέτη. Αν έπαυε να υπάρχει η υποταγή, θα τελείωνε και η κυριαρχία.

Η *ιδία θέληση* του εγώ είναι ο καταστροφέας του κράτους· γι' αυτό κατηγορείται από το κράτος σαν «ξεροκεφαλιά». Η ιδία θέληση και το κράτος είναι θανάσιμα εχθρικές δυνάμεις, ανάμεσα στις οποίες δεν είναι δυνατή καμιά «διαρκής ειρήνη[212]». Για όσο καιρό το κράτος επιβεβαιώνεται, παρουσιάζει την ιδία θέληση, τον αιώνιο αντίπαλό του, ως ανορθολογική, κακή κτλ.· και η δεύτερη αφήνεται να πειστεί γι' αυτό –και μάλιστα είναι καθορισμένη από το ότι αφήνεται να πειστεί: δεν έχει έρθει ακόμη στον εαυτό της και στη συνείδηση της αξιοπρέπειάς της, άρα είναι ατελής, μπορεί να πείθεται από ωραία λόγια κτλ.

Κάθε κράτος είναι μια *δεσποτεία*, είτε είναι δεσπότης ένας είτε πολλοί, είτε είναι, όπως εύκολα φαντάζεται κανείς για μια δημοκρατία, όλοι κύριοι, όταν δηλαδή ο ένας εξουσιάζει τον άλλο. Διότι αυτό συμβαίνει όταν ο νόμος που δίνεται κάθε φορά, η εκφρασμένη θέληση, ας πούμε, μιας λαϊκής συνέλευσης, πρέπει να είναι στο εξής *νόμος* για το άτομο, στον οποίο *οφείλει υπακοή* ή απέναντι στον οποίο έχει *καθήκον* να υπακούει. Ακόμη κι αν φανταστούμε την περίπτωση όπου κάθε άτομο του λαού έχει εκφράσει την ίδια θέληση, και όπου, συνεπώς, έχει προκύψει μια τέλεια «γενική θέληση», το πράγμα μένει το ίδιο. Δεν θα ήμουν εγώ δεσμευμένος σήμερα και από δω και πέρα από τη χθεσινή μου θέληση; Στην περίπτωση αυτή, η θέλησή μου θα *πάγωνε*. Απαίσια *στασιμότητα*! Το δημιούργημά μου, δηλαδή μια καθορισμένη έκφραση θέλησης, θα γινόταν ο διοικητής μου. Εγώ όμως ο προικισμένος με θέληση, εγώ ο δημιουργός, θα εμποδιζόμουν στη ροή και στη διάλυσή μου. Επειδή ήμουν τρελός χθες, πρέπει να μείνω τέτοιος σε όλη μου τη ζωή. Έτσι, ζώντας μέσα στο κράτος, είμαι στην καλύτερη περίπτωση –θα μπορούσα εξίσου καλά να πω στη χειρότερη– δούλος του ίδιου μου του εαυτού. Επειδή ήμουν χθες ένας άνθρωπος που εξέφρασε τη θέλησή του, είμαι σήμερα δίχως θέληση: χθες με

τη θέλησή μου, σήμερα παρά τη θέλησή μου.

Πώς μπορώ να το αλλάξω αυτό; Μόνον αν αναγνωρίσω ότι δεν έχω κανένα *καθήκον*, δηλαδή αν δεν *δεσμεύομαι* ούτε αφήνω να με δεσμεύουν. Δεν έχω κανένα καθήκον, άρα δεν έχω και κανένα νόμο.

«Μα θα με δεσμεύσουν!» Κανένας δεν μπορεί να δεσμεύσει τη θέλησή μου, και η απροθυμία μου παραμένει ελεύθερη.

«Όλα όμως θα γίνονταν άνω κάτω, αν ο καθένας μπορούσε να κάνει ό,τι ήθελε!» Ποιος λέει όμως ότι ο καθένας μπορεί να κάνει ό,τι θέλει; Προς τι είσαι τότε εσύ εδώ, εσύ που δεν έχεις ανάγκη να ανέχεσαι τα πάντα; Υπερασπίσου τον εαυτό σου, και κανένας δεν θα σου κάνει τίποτε! Όποιος θελήσει να τσακίσει τη θέλησή σου, θα έχει να κάνει με σένα και θα είναι *εχθρός* σου. Αντιμετώπισέ τον ως τέτοιο. Αν έχεις πίσω σου για προστασία μερικά εκατομμύρια ανθρώπους, τότε θα είστε μια επιβλητική δύναμη και εύκολα θα πάρετε τη νίκη. Ακόμη όμως κι όταν επιβληθείτε στον αντίπαλό σας ως δύναμη, εξακολουθείτε να μην είστε, λόγω αυτού του πράγματος, καθαγιασμένη αυθεντία γι' αυτόν, εκτός κι αν είναι κουτορνίθι. Δεν σας οφείλει σεβασμό και εκτίμηση, έστω κι αν πρέπει να πάρει υπόψη του τη δύναμή σας.

Είμαστε συνηθισμένοι να ταξινομούμε τα κράτη σύμφωνα με τους διαφορετικούς τρόπους κατανομής της «υπάτης εξουσίας». Αν την έχει ένα άτομο –μοναρχία, αν την έχουν όλοι –δημοκρατία κτλ. Υπάτη εξουσία λοιπόν! Εξουσία ενάντια σε ποιον; Ενάντια στο άτομο και στην «ξεροκεφαλιά» του. Το κράτος ασκεί «εξουσία», το άτομο δεν πρέπει να κάνει το ίδιο. Η συμπεριφορά του κράτους είναι η εξουσία, και αποκαλεί την εξουσία του «δίκαιο», ενώ εκείνη του ατόμου «έγκλημα». Έγκλημα λοιπόν, έτσι ονομάζεται η εξουσία του ατόμου· και μόνο με το έγκλημα συντρίβει αυτό την εξουσία του κράτους, όταν πιστεύει ότι το κράτος δεν είναι πάνω απ' αυτό αλλά αυτό πάνω από το κράτος.

Τώρα, θα μπορούσα, αν ήθελα να δράσω γελοία, να σας παραινέσω καλοπροαίρετα να μην φτιάχνετε νόμους που παραβλάπτουν την αυτοανάπτυξη, αυτοδραστηριότητα, αυτοδημιουργία μου. Δεν δίνω αυτή τη συμβουλή. Γιατί αν την ακολουθούσατε, θα ήσασταν ασύνετοι, και εγώ θα είχα απατηθεί σχετικά με όλο το κέρδος μου. Από σας δεν ζητώ τίποτα· γιατί, ό,τι κι αν ζητούσα, εσείς θα εξακολουθούσατε να είσαστε δικτατορικοί νομοθέτες και θα έπρεπε να είστε, διότι ένας κόρακας δεν μπορεί να κελαηδήσει κι ένας ληστής δεν μπορεί να ζή-

σει χωρίς τη ληστεία. Ρωτώ μάλλον εκείνους που θέλουν να είναι εγωιστές τι θεωρούν πιο εγωιστικό –να αφήνουν να τους δίνετε εσείς νόμους και να σέβονται αυτούς που έχουν δοθεί, ή να ασκούν *απείθεια*, και μάλιστα πλήρη ανυπακοή. Οι καλοί άνθρωποι πιστεύουν ότι οι νόμοι πρέπει να υπαγορεύουν μόνον αυτό που θεωρείται δίκαιο και εύλογο από το αίσθημα του λαού. Τι με νοιάζει όμως εμένα τι είναι δεκτό στον λαό και από τον λαό; Ο λαός θα είναι ίσως εναντίον του βλάσφημου· ιδού τότε ένας νόμος κατά της βλασφημίας. Πρέπει εγώ γι' αυτό τον λόγο να μην βλασφημώ; Πρέπει να είναι αυτός ο νόμος κάτι παραπάνω για μένα από μια «διαταγή»; Ερωτώ!

Αποκλειστικά από τη βασική αρχή ότι κάθε *δικαίωμα* και κάθε *εξουσία* ανήκουν στη *συλλογικότητα του λαού* προκύπτουν όλες οι μορφές διακυβέρνησης. Διότι, από καμιά απ' αυτές δεν λείπει αυτή η επίκληση της συλλογικότητας, και ο δεσπότης, όπως και ο πρόεδρος ή οποιαδήποτε αριστοκρατία κτλ., δρουν και διατάζουν «εν ονόματι του κράτους». Είναι κάτοχοι της «εξουσίας του κράτους», και είναι εντελώς αδιάφορο αν ασκεί αυτή την *εξουσία* του κράτους (όπου είναι δυνατό αυτό) ο λαός ως *συλλογικότητα* όλων των ατόμων ή αν την ασκούν μόνον οι εκπρόσωποι της συλλογικότητας αυτής, είτε είναι πολλοί, όπως στις αριστοκρατίες, είτε ένας, όπως στις μοναρχίες. Η συλλογικότητα είναι πάντα πάνω από το άτομο, και έχει μια εξουσία που ονομάζεται *νόμιμη*, που είναι *νόμος*.

Ενάντια στην ιερότητα του κράτους, το άτομο είναι μόνον ένα αγγείο ατίμωσης, στο οποίο μένουν «η ζωντάνια, η κακοβουλία, η μανία για κοροϊδία και για συκοφαντία, η επιπολαιότητα, κτλ.», από τη στιγμή που δεν βρίσκει άξιο αναγνώρισης το κράτος, αυτό το ιερό πράγμα. Η πνευματική *υπεροψία* των υπηρετών του κράτους και των υπηκόων του κράτους έχει λαμπρές ποινές για τη μη πνευματική ζωντάνια.

Όταν η κυβέρνηση χαρακτηρίζει αξιόποινο κάθε παιχνίδι του πνεύματος *εναντίον* του κράτους, έρχονται οι μετριοπαθείς φιλελεύθεροι και αποφαίνονται ότι το κέφι, η σάτιρα, η ευφυολογία, το χιούμορ κ.ο.κ. πρέπει να μπορούν να σπινθηροβολούν, και η *μεγαλοφυΐα* πρέπει να απολαμβάνει ελευθερία. Άρα, δεν πρέπει να είναι ελεύθερος ο *ατομικός άνθρωπος*, αλλά η *μεγαλοφυΐα*. Εδώ το κράτος ή, στο όνομά του, η κυβέρνηση, λένε με απόλυτο δίκιο: Όποιος δεν είναι υπέρ εμού, είναι εναντίον μου[213]. Το κέφι, η ευφυολογία κτλ., κοντολογίς η διακωμώδηση της ουσίας του κράτους, υπονόμευε τα κράτη από πα-

λιά: δεν είναι «αθώα». Και επιπλέον, τι όρια μπορούν να χαραχτούν ανάμεσα στην αθώα και τη μη αθώα ευφυολογία κτλ.; Το ερώτημα αυτό φέρνει σε μεγάλη αμηχανία τους μετριοπαθείς, και το καθετί ανάγεται στην παράκληση να μην είναι το κράτος (η κυβέρνηση) τόσο *εύθικτη*, τόσο *ιδιότροπη*· να μην μυρίζεται αμέσως κακοβουλία σε «άκακα» πράγματα και γενικά να είναι λίγο πιο «ανεκτική». Η υπερβολική ευθιξία είναι ασφαλώς αδυναμία, η αποφυγή της μπορεί να είναι μια αξιέπαινη αρετή· σε καιρό πολέμου όμως δεν μπορεί κανείς να γλιτώσει, και αυτό που μπορεί να επιτρέπεται σε συνθήκες ειρήνης παύει να είναι τέτοιο μόλις κηρυχτεί μια κατάσταση πολιορκίας. Επειδή οι καλοπροαίρετοι φιλελεύθεροι το αισθάνονται αυτό, σπεύδουν να δηλώσουν ότι όσον αφορά στην «αφοσίωση του λαού» δεν υπάρχει σίγουρα κανένας κίνδυνος που πρέπει να φοβόμαστε. Η κυβέρνηση όμως θα είναι πιο έξυπνη και σώφρων και δεν θα αφήσει να πειστεί από κάτι τέτοιο. Ξέρει πολύ καλά πώς ταΐζουν κάποιον με ωραία λόγια και δεν θα αρκεστεί στη θέα αυτού του πιάτου που εκτίθεται στη βιτρίνα.

Οι άνθρωποι θέλουν όμως τον χώρο τους να παίζουν, διότι είναι παιδιά και δεν μπορούν να κάτσουν όπως οι γέροι: η νιότη είναι ασύνετη.

Μόνο γι' αυτό τον χώρο παιχνιδιού, μόνο για λίγες ώρες χαρούμενα χοροπηδήματα διαπραγματεύονται. Από το κράτος ζητούν μόνον, όπως από έναν αψίθυμο μπαμπά, να μην είναι τόσο γκρινιάρικο. Αυτό πρέπει να επιτρέψει να γίνονται μερικές Πομπές του Γαϊδάρου και παιχνίδια γελωτοποιών, όπως τα επέτρεπε η εκκλησία κατά τον Μεσαίωνα[214]. Οι καιροί όμως που μπορούσε να το κάνει αυτό δίχως κίνδυνο πέρασαν. Παιδιά που βγήκαν μια φορά *έξω ελεύθερα*, και πέρασαν μια ώρα δίχως το μαστίγιο, δεν θέλουν πια να μπουν στο *κελλί*. Διότι ο ελεύθερος χώρος δεν είναι πια ένα *συμπλήρωμα* του κελλιού, δεν είναι μια αναζωογονητική αναψυχή, αλλά το *αντίθετό* της, ένα *aut -aut* [είτε-είτε]. Κοντολογίς, το κράτος είτε δεν πρέπει να ανέχεται πια τίποτα είτε πρέπει να ανέχεται τα πάντα και τραβήξει προς τον χαμό του· πρέπει να είναι είτε ευαίσθητο πέρα για πέρα είτε, σαν ένας πεθαμένος, αναίσθητο. Η ανοχή τελείωσε. Αν το κράτος απλώσει ένα δάχτυλο, αρπάζουν ολόκληρο το χέρι. Τέρμα τα αστεία πια, και κάθε αστείο, όπως το κέφι, η ευφυολογία, το χιούμορ κτλ. γίνεται πικρή σοβαρότητα.

Οι φωνασκίες των «φιλελεύθερων» για ελευθερία του τύπου κινού-

νται αντίθετα προς την ίδια τους την αρχή, την αληθινή *θέλησή* τους. Θέλουν αυτό που *δεν θέλουν*, δηλαδή εύχονται, θα ήθελαν. Γι' αυτό αποσκιρτούν τόσο εύκολα όταν εμφανίζεται η λεγόμενη ελευθερία του τύπου· τότε θα ήθελαν τη λογοκρισία. Πολύ φυσικό. Το κράτος είναι ιερό ακόμη και γι' αυτούς, όπως και τα ήθη κτλ. Συμπεριφέρονται απέναντι σ' αυτό σαν κακομαθημένα παιδιά, σαν πονηρά παιδιά που προσπαθούν να εκμεταλλευτούν την αδυναμία των γονιών τους. Ο μπαμπάς κράτος πρέπει να τους επιτρέπει να λένε πολλά που δεν του αρέσουν, ο μπαμπάς όμως έχει το δικαίωμα να λογοκρίνει, με μια αυστηρή ματιά, τις αναιδείς φλυαρίες τους. Αν αναγνωρίζουν στο κράτος τον μπαμπά τους, τότε πρέπει να υπομένουν, όταν αυτός είναι παρών, τη λογοκρισία σ' αυτά που λένε, όπως κάθε παιδί.

* * *

Αν αφήνεις να σου δώσει δίκιο ένας άλλος, εξίσου πρέπει να αφήνεις να σου δίνει και άδικο· αν η δικαίωση και η ανταμοιβή έρχονται σε σένα απ' αυτόν, τότε να περιμένεις και την επίκριση και την τιμωρία απ' αυτόν. Μαζί με το δίκιο πάει και το άδικο, μαζί με τη νομιμότητα και το *έγκλημα*. Τι είσαι *εσύ*; –Είσαι *εγκληματίας*!

«Ο εγκληματίας είναι το καθαυτό έγκλημα του κράτους![215]» λέει η Μπετίνα[216]. Μπορεί να δεχτεί κανείς αυτή τη φράση, έστω κι αν η ίδια η Μπετίνα δεν την εννοεί ακριβώς έτσι. Διότι στο κράτος το αχαλίνωτο εγώ, εγώ όπως ανήκω μόνο στον εαυτό μου, δεν μπορώ να φτάσω στην εκπλήρωση και στην πραγματοποίησή μου. Κάθε εγώ είναι εκ γενετής εγκληματίας έναντι του λαού, του κράτους. Γι' αυτό επιβλέπει αυτό τα πάντα, βλέπει στον καθένα –έναν εγωιστή, και τους εγωιστές τούς φοβάται. Προϋποθέτει το χειρότερο για τον καθένα, και λαμβάνει μέριμνα, αστυνομική μέριμνα, να «μη συμβεί καμιά ζημία στο κράτος», *ne quid respublica detrimenti capiat* [ώστε να μην υποστεί καμιά ζημιά η πολιτεία[217]]. Το αχαλίνωτο εγώ –και αυτό είμαστε πρωταρχικά, και στο μυστικό εσωτερικό μας μέρος παραμένουμε έτσι πάντα– είναι μέσα στο κράτος ο εγκληματίας που δεν σταματά ποτέ. Ο άνθρωπος, ο οποίος άγεται από την τόλμη του, τη θέλησή του, την αστοχασιά του και την αφοβία του, περιβάλλεται από κατασκόπους που έχει βάλει το κράτος, ο λαός. Λέω, ο λαός! Ο λαός –εσείς καλόκαρδοι άνθρωποι νομίζετε πως ο λαός είναι κάτι θαυμάσιο– ο λαός έχει πέρα για πέρα αστυνομικό φρόνημα. –Μόνον όποιος αρνείται τον

εαυτό του, όποιος εφαρμόζει «άρνηση του εαυτού», είναι αποδεκτός από τον λαό.

Στο προαναφερθέν βιβλίο, η Μπετίνα είναι αρκετά αγαθή για να θεωρεί το κράτος μόνον άρρωστο και να ελπίζει στην ανάρρωσή του, η οποία πρέπει να γίνει, κατά την επιθυμία της, μέσω των «δημαγωγών[218]»· το κράτος δεν είναι όμως άρρωστο, αλλά απολύτως εύρωστο, όταν αποκρούει τους δημαγωγούς που θέλουν να αποκτήσουν κάτι για τα άτομα, για «όλους». Οι πιστοί του το εφοδιάζουν με τους καλύτερους δημαγωγούς (καθοδηγητές του λαού). Κατά την Μπετίνα, το κράτος πρέπει «να αναπτύξει το σπέρμα ελευθερίας της ανθρωπότητας, γιατί αλλιώς είναι μια μητέρα-κόρακας[219] που μεριμνά για τροφή για κοράκια![220]» Το κράτος δεν μπορεί να κάνει αλλιώς, διότι, καθώς μεριμνά για την «ανθρωπότητα» (η οποία πρέπει να είναι άλλωστε το «ανθρώπινο» ή «ελεύθερο» κράτος), αντιμετωπίζει το «άτομο» σαν απλή τροφή για κοράκια. Πόσο σωστά μιλάει, από την άλλη μεριά, ο δήμαρχος: «Τι; Το κράτος δεν έχει άλλη υποχρέωση από το να είναι ο νοσηλευτής των αθεράπευτα άρρωστων; –Αυτό δεν είναι σωστό. Από παλιά, το υγιές κράτος απαλλασσόταν από το άρρωστο υλικό, και δεν ανακατευόταν μ' αυτό. Δεν χρειάζεται να είναι τόσο φειδωλό με τους χυμούς του. Κόψε δίχως δισταγμό τα λαίμαργα κλαδιά, για να ανθίσουν τα άλλα. –Μην τρέμετε μπροστά στη σκληρότητα του κράτους, η ηθική, η πολιτική και η θρησκεία του το δείχνουν αυτό. Μην το κατηγορείτε για απουσία αισθημάτων· η συμπάθειά του εξεγείρεται εναντίον αυτού του πράγματος, αλλά η πείρα του τού δείχνει πως η μόνη σωτηρία βρίσκεται σ' αυτή την αυστηρότητα! –Υπάρχουν αρρώστιες στις οποίες βοηθούν μόνο δραστικά μέσα. Ο γιατρός που αναγνωρίζει την αρρώστια ως τέτοια, αλλά καταφεύγει με δειλία σε καταπραϋντικά φάρμακα, ποτέ δεν θα γιατρέψει την αρρώστια, αλλά μπορεί να προκαλέσει τον θάνατο του αρρώστου έπειτα από λίγο ή πολύ καιρό![221]» Η ερώτηση της κυρίας Ρατ[222], «Αν εφαρμόζετε τον θάνατο ως δραστικό μέσο, πώς θα γίνει η γιατρειά;», δεν είναι σωστή. Διότι το κράτος δεν εφαρμόζει τον θάνατο στον εαυτό του, αλλά σε ένα ενοχλητικό μέλος· βγάζει το μάτι που το σκανδαλίζει κ.ο.κ.[223]

«Για το άρρωστο κράτος μόνος δρόμος σωτηρίας είναι να αφήσει τον άνθρωπο να ανθίσει μέσα του[224].» Αν εννοεί κανείς εδώ, όπως η Μπετίνα, με τη λέξη άνθρωπος την έννοια «άνθρωπος», τότε αυτή έχει δίκιο· το «άρρωστο» κράτος θα αναρρώσει από την άνθιση «του ανθρώπου», διότι, όσο περισσότερο είναι ξετρελαμένα τα άτομα με

τον «άνθρωπο» τόσο καλύτερα τα πάει το κράτος. Αν το εξετάσουμε όμως αυτό σε σχέση με το άτομο, με «όλους» (πράγμα που μισοκάνει και η συγγραφέας, γιατί σχετικά με τον «άνθρωπο» παραμένει ασαφής), τότε ηχεί ως εξής: Για μια άρρωστη συμμορία ληστών μοναδικός δρόμος σωτηρίας είναι να αφήσει να ανθίσει μέσα της ο νομοταγής πολίτης! Έτσι όμως θα χανόταν η συμμορία των ληστών· κι επειδή αυτή το καταλαβαίνει, προτιμά να τουφεκίζει εκείνους που έχουν την τάση να γίνουν «καθώς πρέπει άνθρωποι».

Η Μπετίνα είναι στο βιβλίο αυτό πατριώτισσα ή, κάτι που είναι λιγάκι παραπάνω, φιλάνθρωπος, εργάτης για την ανθρώπινη ευτυχία. Είναι δυσαρεστημένη με την υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων με τον ίδιο τρόπο όπως ο τίτλος-φάντασμα του βιβλίου της[225], μαζί με όλους όσοι θα ήθελαν να φέρουν πίσω την παλιά, καλή πίστη και ό,τι συνδέεται μ' αυτήν. Η μόνη διαφορά είναι ότι η Μπετίνα πιστεύει πως οι πολιτικοί, οι υπηρέτες του κράτους και οι διπλωμάτες καταστρέφουν το κράτος, ενώ αυτοί ρίχνουν το βάρος στην καμπούρα των κακόβουλων, των «εκμαυλιστών του λαού».

Τι άλλο είναι ο συνηθισμένος εγκληματίας από κάποιος που έκανε το ολέθριο σφάλμα να επιχειρήσει κάτι που είναι του λαού, αντί να αναζητήσει το δικό του; Αναζήτησε αξιοπεριφρόνητα, ξένα αγαθά, έκανε αυτό που κάνουν οι πιστοί, οι οποίοι επιζητούν αυτό που είναι του Θεού. Τι κάνει ο ιερέας που ορμηνεύει τον εγκληματία; Βάζει μπροστά του τη μεγάλη αδικία που έκανε με την πράξη του, να βεβηλώσει δηλαδή το καθαγιασμένο από το κράτος, την ιδιοκτησία του (στην οποία πρέπει να συνυπολογιστεί και η ζωή αυτών που ανήκουν στο κράτος)· αντί γι' αυτό, θα μπορούσε να του δείξει ότι λέρωσε τον *εαυτό του*, καθώς δεν *περιφρόνησε* το ξένο, αλλά το θεώρησε άξιο να το κλέψει· θα μπορούσε, αν δεν ήταν παπάς. Μιλήστε με τον λεγόμενο εγκληματία όπως με έναν εγωιστή, και θα ντραπεί, όχι επειδή παραβίασε τους νόμους και τα αγαθά σας, αλλά επειδή θεώρησε ότι άξιζε τον κόπο να αποφύγει τους νόμους σας και να επιθυμήσει τα αγαθά σας· θα ντραπεί που δεν περιφρόνησε εσάς και τα δικά σας, θα ντραπεί που φάνηκε τόσο λίγο εγωιστής. Δεν μπορείτε όμως να μιλήσετε εγωιστικά μαζί του, γιατί δεν είστε τόσο μεγάλοι όσο ένας εγκληματίας, γιατί εσείς –δεν διαπράττετε κανένα έγκλημα! Δεν ξέρετε ότι ένα ίδιον εγώ δεν μπορεί να πάψει να είναι εγκληματίας, ότι το έγκλημα είναι η ζωή του. Κι όμως θα έπρεπε να το ξέρατε, αφού «όλοι είμαστε αμαρτωλοί»· νομίζετε όμως προληπτικά ότι ξεφεύγετε α-

πό την αμαρτία, δεν καταλαβαίνετε –διότι φοβόσαστε τον διάβολο– ότι το πταίσμα/ενοχή είναι η αξία ενός ανθρώπου. Ω, αν ήσασταν ένοχοι! Τώρα όμως είστε «σωστοί» –ε τότε, συνεχίστε να κάνετε το καθετί σωστά για τον κύριό σας!

Όταν η χριστιανική συνείδηση, ή ο χριστιανικός άνθρωπος, συντάσσει έναν κώδικα ποινικού δικαίου, τι άλλο μπορεί να είναι εδώ η έννοια του *εγκλήματος* από *–ακαρδία*; Κάθε διάσπαση και προσβολή μιας *σχέσης καρδιάς*, κάθε *άκαρδη συμπεριφορά* απέναντι σε ένα άγιο ον, είναι έγκλημα. Όσο πιο εγκάρδια μπορεί να είναι η σχέση, τόσο πιο κραυγαλέα είναι η γελοιοποίησή της, τόσο πιο αξιόποινο το έγκλημα. Ο καθένας που είναι υποτελής στον κύριο, πρέπει να τον αγαπά· το να αρνηθεί αυτή την αγάπη είναι εσχάτη προδοσία που αξίζει θάνατο. Η μοιχεία είναι μια αξιόποινη ακαρδία, επειδή δεν έχει κανείς καρδιά, ενθουσιασμό, πάθος για την ιερότητα του γάμου. Όσο καιρό επιβάλλει νόμους η καρδιά ή η ψυχή, απολαμβάνει την προστασία των νόμων μόνον όποιος έχει καρδιά ή ψυχή. Το ότι ο άνθρωπος με ψυχή βγάζει νόμους, σημαίνει μόνον ότι τους βγάζει ο *ηθικός* άνθρωπος: ό,τι αντιβαίνει στο «ηθικό αίσθημα» αυτών των ανθρώπων, το ποινικοποιούν. Πώς θα μπορούσε η απιστία, η αποστασία, η επιορκία, κοντολογίς κάθε *ριζική ρήξη*, κάθε κόψιμο παλιών και σεβαστών *δεσμών*, να μην είναι ανόσιο και εγκληματικό στα μάτια τους; Όποιος έρχεται σε ρήξη μ' αυτές τις απαιτήσεις της ψυχής, έχει εχθρούς όλους τους ηθικούς, όλους τους ανθρώπους της ψυχής. Μόνον ο Κρουμάχερ και σία είναι οι σωστοί άνθρωποι για να φτιάξουν με συνέπεια έναν ποινικό κώδικα της καρδιάς, όπως το αποδεικνύει επαρκώς ένα ορισμένο νομοσχέδιο. Η συνεπής νομοθεσία του χριστιανικού κράτους πρέπει να εναποτεθεί πλήρως στα χέρια των *παπάδων*, και δεν θα γίνει καθαρή και συνεπής όσον καιρό την επεξεργάζονται *υπηρέτες των παπάδων*, που είναι πάντα *μισοπαπάδες*. Μόνον τότε θα πιστοποιηθεί ως ασυγχώρητο έγκλημα κάθε έλλειψη ψυχής, κάθε ακαρδία, μόνον τότε θα γίνει καταδικαστέα κάθε διέγερση της ψυχής και θα αναθεματιστεί κάθε ένσταση της κριτικής και της αμφιβολίας· μόνον τότε είναι ο ανήκων στον εαυτό του άνθρωπος ενώπιον της χριστιανικής συνείδησης εξ αρχής ένας ένοχος *–εγκληματίας*.

Οι άνθρωποι της Επανάστασης μιλούσαν συχνά για τη «δίκαιη εκδίκηση» του λαού ως «δικαίωμά» του. Η εκδίκηση και το δικαίωμα συμπίπτουν εδώ. Είναι αυτό συμπεριφορά ενός εγώ προς ένα εγώ; Ο λαός φωνάζει ότι το αντίθετο κόμμα έχει διαπράξει «εγκλήματα» ε-

ναντίον του. Μπορώ να δεχτώ ότι κάποιος διαπράττει έγκλημα εναντίον μου, δίχως να δέχομαι ότι πρέπει να ενεργεί όπως βρίσκω εγώ καλό; Κι αυτή την ενέργεια την ονομάζω σωστή, καλή κτλ.· την αποκλίνουσα την ονομάζω έγκλημα. Έτσι, σκέφτομαι ότι οι άλλοι πρέπει να αποβλέπουν στον *ίδιο* σκοπό με μένα, δηλαδή δεν τους αντιμετωπίζω ως μοναδικούς, που φέρουν τον νόμο τους μέσα τους και ζουν σύμφωνα μ' αυτόν, αλλά ως όντα που πρέπει να υπακούουν σε κάποιον «ορθολογικό» νόμο. Θέτω τι είναι «ο άνθρωπος» και τι είναι το να ενεργείς «αληθινά ανθρώπινα», και απαιτώ από τον καθένα να κάνει νόρμα και ιδεώδες του αυτό τον νόμο· αλλιώς θα εκτεθεί ως «αμαρτωλός και εγκληματίας». Πάνω στον ένοχο όμως πέφτει η «τιμωρία του νόμου»!

Βλέπουμε εδώ πώς είναι πάλι «ο άνθρωπος» που δρομολογεί και την έννοια του εγκλήματος, της αμαρτίας, και αμέσως μετά του δικαίου. Ένας άνθρωπος στον οποίο εγώ δεν αναγνωρίζω «τον άνθρωπο» είναι «αμαρτωλός, ένοχος».

Μόνον εναντίον κάποιου ιερού πράγματος υπάρχουν εγκληματίες· εσύ ενάντια σ' εμένα δεν μπορείς ποτέ να είσαι εγκληματίας, αλλά μόνον αντίπαλος. Αλλά το να μη μισείς εκείνον που προσβάλλει ένα ιερό πράγμα είναι ήδη ένα έγκλημα, όπως φωνάζει ο Σαιν Ζυστ εναντίον του Δαντόν[226]: «Δεν είσαι εγκληματίας και ένοχος, όταν δεν έχεις μισήσει τους εχθρούς της πατρίδας;»

Αν, όπως στην επανάσταση, το τι είναι «ο άνθρωπος» συλλαμβάνεται ως «καλός πολίτης», φτάνουμε απ' αυτή την έννοια του «ανθρώπου» στις γνωστές «πολιτικές παραβάσεις και εγκλήματα».

Σε όλα αυτά, το άτομο, ο ατομικός άνθρωπος, θεωρείται σκύβαλο, και από την άλλη μεριά τιμάται ο γενικός άνθρωπος, «ο άνθρωπος». Τώρα, ανάλογα με το πώς ονομάζεται αυτό το φάντασμα, χριστιανός, Εβραίος, μουσουλμάνος, καλός πολίτης, νομοταγής υπήκοος, ελεύθερος πολίτης, πατριώτης κ.ο.κ., υποκύπτουν μπροστά στον νικηφόρο «άνθρωπο» και εκείνοι που θα ήθελαν να πραγματοποιήσουν μια αποκλίνουσα έννοια του ανθρώπου και εκείνοι που θα ήθελαν να ολοκληρώσουν *τον εαυτό τους*.

Και με τι άλειμμα γίνεται εδώ η σφαγή εν ονόματι του νόμου, του κυρίαρχου λαού, του Θεού κτλ.!

Τώρα, αν οι διωκόμενοι κρύβονται επιδέξια και προστατεύουν τον εαυτό τους από τους αυστηρούς εκκλησιαστικούς κριτές, οι άνθρωποι τους στιγματίζουν σαν «υποκριτές», όπως π.χ. ο Σαιν Ζυστ εκείνους

τους οποίους κατηγορεί στην ομιλία του εναντίον του Δαντόν[227]. Πρέπει να είναι κανείς τρελός και να παραδοθεί στον Μολώχ τους.

Τα εγκλήματα γεννιούνται από *έμμονες ιδέες*. Η ιερότητα του γάμου είναι έμμονη ιδέα. Από την ιερότητα προκύπτει ότι η απιστία είναι *έγκλημα*, κι έτσι ένας ορισμένος νόμος περί γάμου τής επιβάλλει μια βραχύτερη ή μακρύτερη *τιμωρία*. Από εκείνους όμως που δηλώνουν ότι «η ελευθερία είναι ιερή», η τιμωρία αυτή πρέπει να θεωρείται έγκλημα εναντίον της ελευθερίας, και μόνο μ' αυτή την έννοια στιγμάτισε η κοινή γνώμη τον νόμο περί γάμου.

Η κοινωνία θα ήθελε όντως να έχει ο *καθένας* το δικαίωμά του, μόνον όμως εκείνο που καθαγιάζει η ίδια, το κοινωνικό δικαίωμα, όχι το *δικό του* δικαίωμα. *Εγώ* όμως δίνω ή παίρνω το δικαίωμά μου από τη δική μου πληρότητα δύναμης, και απέναντι σε οποιαδήποτε ανώτερη δύναμη είμαι ο πιο αμετανόητος εγκληματίας. Κάτοχος και δημιουργός του δικαιώματός μου, δεν αναγνωρίζω άλλη πηγή δικαιώματος από μένα, ούτε τον Θεό ούτε το κράτος ούτε τη φύση ούτε τον ίδιο τον άνθρωπο με τα «αιώνια ανθρώπινα δικαιώματά» του ούτε το θεϊκό ούτε το ανθρώπινο δικαίωμα.

Το δικαίωμα «καθ' εαυτό και δι' εαυτό». Άρα, δίχως σχέση μ' εμένα! «Απόλυτο δικαίωμα». Άρα, χωρισμένο από μένα! Ένα πράγμα που υπάρχει καθ' εαυτό και δι' εαυτό! Ένα απόλυτο! Ένα αιώνιο δικαίωμα, όπως μια αιώνια αλήθεια!

Σύμφωνα με τον φιλελεύθερο τρόπο θεώρησης, το δικαίωμα πρέπει να είναι υποχρεωτικό για μένα, διότι έχει τεθεί έτσι από το *ανθρώπινο λογικό*, απέναντι στο οποίο το *δικό μου* λογικό είναι «ά-λογο». Παλαιότερα, οι άνθρωποι έψεγαν εν ονόματι του θεϊκού λογικού το αδύναμο ανθρώπινο λογικό· τώρα, εν ονόματι του ισχυρού ανθρώπινου λογικού το εγωιστικό λογικό, το οποίο απορρίπτεται ως «ά-λογο». Και όμως, τίποτε δεν είναι πιο πραγματικό απ' αυτό το «ά-λογο». Ούτε το θεϊκό ούτε το ανθρώπινο λογικό, αλλά μόνον το εκάστοτε δικό σου και το δικό μου λογικό είναι πραγματικά, όπως και επειδή είμαστε πραγματικοί εσύ κι εγώ.

Η σκέψη του δικαιώματος είναι πρωταρχικά δική μου σκέψη ή έχει την καταγωγή της σε μένα. Όταν όμως έχει ξεπηδήσει από μένα, όταν ο «λόγος» έχει βγει έξω, τότε «έχει γίνει σάρκα», μια *έμμονη ιδέα*. Τώρα, δεν απαλλάσσομαι πια από τη σκέψη· όπως κι αν γυρίσω, στέκεται πάντα μπροστά μου. Έτσι, οι άνθρωποι δεν έχουν γίνει ακόμη κύριοι της σκέψης «δικαίωμα», την οποία οι ίδιοι δημιούργησαν· το

δημιούργημά τους τούς διαφεύγει. Αυτό είναι το απόλυτο δικαίωμα, αποδεσμευμένο και ξεδεμένο από μένα. Καθώς το τιμάμε ως απόλυτο, δεν μπορούμε πια να το καταβροχθίσουμε πάλι, και παίρνει από μας τη δημιουργική μας δύναμη· το δημιούργημα είναι κάτι παραπάνω από τον δημιουργό, είναι «καθ' εαυτό και δι' εαυτό».

Σταμάτα επιτέλους να αφήνεις το δικαίωμα να τρέχει γύρω ελεύθερο, οδήγησέ το ξανά στη ρίζα του, σε σένα, είναι *δικό σου* δικαίωμα· και σωστό είναι ό,τι είναι σωστό για σένα.

* * *

Το δικαίωμα έπρεπε να υποστεί μια επίθεση εκ των ένδον, δηλαδή από τη σκοπιά του δικαιώματος· ο φιλελευθερισμός κήρυξε πόλεμο εναντίον του «προνομίου».

Προνομιούχοι και *προικισμένοι με ίσα δικαιώματα* –γύρω απ' αυτές τις δύο έννοιες διεξάγεται πεισματική μάχη. Αποκλεισμένοι ή δεκτοί –θα σήμαινε το ίδιο. Πού υπάρχει όμως μια δύναμη, είτε φανταστική, όπως ο Θεός, ο νόμος, είτε πραγματική, όπως εγώ κι εσύ, μπροστά στην οποία θα ήταν όλοι «προικισμένοι με ίσα δικαιώματα», δηλαδή δεν θα ίσχυε καμιά εξέταση του προσώπου; Ο Θεός αγαπά εξίσου όλους όσοι τον λατρεύουν, ο νόμος βλέπει με το ίδιο καλό μάτι όλους όσοι είναι νομοταγείς· το αν ένας λάτρης του Θεού ή του νόμου είναι καμπούρης και κουτσός, φτωχός ή πλούσιος και τα τοιαύτα, αυτό δεν ενδιαφέρει τον Θεό και τον νόμο· όπως ακριβώς όταν κοντεύεις να πνιγείς και κάνει για σένα το ίδιο να σε σώσει ένας νέγρος ή ο πιο εξαίσιος Καυκάσιος –ναι, σε μια τέτοια κατάσταση, ένα σκυλί δεν αξίζει για σένα λιγότερο από έναν άνθρωπο. Αντίθετα όμως, για ποιον δεν θα ήταν ο καθένας ένα προτιμώμενο ή ένα περιφρονούμενο πρόσωπο; Ο Θεός τιμωρεί τον κακό με την οργή του, ο νόμος κολάζει τους παράνομους, εσύ αφήνεις τον ένα να σου μιλάει ανά πάσα στιγμή και δείχνεις στον άλλο την πόρτα.

Η «ισότητα των δικαιωμάτων» είναι φάντασμα, επειδή το δικαίωμα δεν είναι τίποτε περισσότερο και τίποτε λιγότερο από μια αποδοχή, δηλαδή ένα *ζήτημα χάρης*, το οποίο μπορεί εξάλλου να αποκτήσει κανείς με την αξία του· διότι η αξία και η χάρη δεν αναιρούν η μια την άλλη, επειδή ακόμη και η χάρη θέλει να την αποκτά κανείς με την αξία του, και το καταδεκτικό χαμόγελό μας πάει μόνο σ' εκείνον που ξέρει να το αποσπάσει από μας.

Έτσι, οι άνθρωποι ονειρεύονται «να στέκονται όλοι οι πολίτες του κράτους ο ένας πλάι στον άλλο, με ίσα δικαιώματα». Ως πολίτες του κράτους, όλοι είναι ασφαλώς ίσοι για το κράτος. Ανάλογα με τους ιδιαίτερους σκοπούς του όμως, αυτό θα τους χωρίσει και θα τους προωθήσει ή θα τους αφήσει πίσω· κι ακόμη περισσότερο, πρέπει να τους ξεχωρίσει σε καλούς και κακούς πολίτες.

Ο Μπρούνο Μπάουερ ρυθμίζει το εβραϊκό ζήτημα ξεκινώντας από την άποψη ότι το «προνόμιο» δεν είναι δικαιολογημένο. Επειδή Εβραίοι και χριστιανοί έχουν ο καθένας ένα πλεονέκτημα έναντι του άλλου και είναι αποκλειστικοί απ' αυτή την άποψη, συνεπώς βουλιάζουν στο μηδέν μπροστά στη ματιά του κριτικού. Η ίδια μομφή επιρρίπτεται μαζί μ' αυτούς και στο κράτος, επειδή αυτό δικαιολογεί το πλεονέκτημά τους, χαρακτηρίζοντάς το «προνόμιο» ή αποκλειστικό δικαίωμα, και έτσι παραβλάπτει την κλήση του να γίνει «ελεύθερο κράτος».

Ο καθένας όμως έχει ένα πλεονέκτημα σε σχέση με τον άλλο, συγκεκριμένα τον εαυτό του ή τη μοναδικότητά του· σ' αυτό ο καθένας παραμένει αποκλειστικός.

Επιπλέον, μπροστά σε έναν τρίτο ο καθένας κάνει την ιδιαιτερότητά του να μετράει όσο το δυνατόν περισσότερο, και (αν θέλει να τον κερδίσει) προσπαθεί να την κάνει να φανεί ελκυστική σ' αυτόν.

Τώρα, αυτός ο τρίτος πρέπει να είναι αναίσθητος στη διαφορά μεταξύ του ενός και του άλλου; Το ζητούν αυτό από το κράτος ή την ανθρώπινη ιδιότητα; Διότι τότε αυτά τα δύο θα έπρεπε να ήταν απολύτως δίχως προσωπικό συμφέρον, και ανίκανα να έχουν ενδιαφέρον για οποιονδήποτε. Όμως, δεν έχουν φανταστεί τόσο αδιάφορο ούτε τον Θεό, που χωρίζει τους δικούς του από τους κακούς, ούτε το κράτος, που ξέρει να χωρίζει τους καλούς πολίτες από τους κακούς.

Αναζητούν όμως ακριβώς έναν τέτοιο τρίτο, που δεν χορηγεί πια κανένα «προνόμιο». Αυτός ονομάζεται τότε ελεύθερο κράτος ή ανθρώπινη ιδιότητα ή ό,τι άλλο.

Καθώς οι χριστιανοί και οι Εβραίοι τοποθετούνται χαμηλά από τον Μπρούνο Μπάουερ επειδή υποστηρίζουν τα προνόμιά τους, πρέπει να μπορέσουν και οφείλουν να ελευθερωθούν από τις περιορισμένες τους σκοπιές μέσω της άρνησης του εαυτού ή της ανιδιοτέλειας. Αν αποτινάξουν τον «εγωισμό» τους, η αμοιβαία αδικία θα πάψει να υπάρχει και μαζί της γενικά η χριστιανική και εβραϊκή θρησκευτικότητα: χρειάζεται απλώς και οι μεν και οι δε να μη θέλουν να είναι κάτι

ιδιαίτερο.

Αν όμως παρατούσαν την αποκλειστικότητα αυτή, το πεδίο στο οποίο διεξάγονται οι εχθροπραξίες τους δεν θα εγκαταλειπόταν στην πραγματικότητα καθόλου. Σε περίπτωση ανάγκης, θα έβρισκαν όντως ένα τρίτο πράγμα, μέσα στο οποίο θα μπορούσαν να ενωθούν, μια «γενική θρησκεία», μια «θρησκεία της ανθρώπινης ιδιότητας», και τα τοιαύτα· κοντολογίς, μια εξίσωση, που δεν θα χρειαζόταν να είναι καλύτερη από εκείνη που θα προέκυπτε αν όλοι οι Εβραίοι γίνονταν χριστιανοί, με την οποία θα έπαιρνε ομοίως τέλος το «προνόμιο» του ενός απέναντι στον άλλο. Η *ένταση* θα εξαφανιζόταν όντως, αλλά αυτή δεν θα οφειλόταν στην ουσία των δύο, αλλά στη γειτονία τους. Ως διακριτοί μεταξύ τους, πρέπει αναγκαία να έχουν μόνο τεταμένες σχέσεις και η ανισότητα θα παρέμενε πάντα. Δεν είναι αληθινά ατόπημά σου το ότι σκληρύνεσαι εναντίον μου και διαβεβαιώνεις τη διαφορετικότητα ή ιδιαιτερότητά σου: δεν χρειάζεται να παραιτηθείς ή να αρνηθείς τον εαυτό σου.

Οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τη σημασία της αντίθεσης πάρα πολύ *τυπικά* και αδύναμα όταν θέλουν μόνο να τη «διαλύσουν», για να αφήσουν χώρο για ένα τρίτο πράγμα που θα «ενώσει». Αντίθετα, η αντίθεση αξίζει να *οξυνθεί*. Ως Εβραίοι και χριστιανοί βρίσκεστε σε πολύ μικρή αντίθεση και μαλώνετε μόνο για τη θρησκεία, κατά κάποιο τρόπο για τη γενειάδα του αυτοκράτορα, για ψιλοπράγματα. Εχθροί στη θρησκεία ασφαλώς, στα *υπόλοιπα* όμως καλοί φίλοι και ίσοι μεταξύ σας, ως άνθρωποι. Μολαταύτα, και τα υπόλοιπα είναι άνισα στον καθένα, και η αντίθεσή σας θα πάψει πια απλώς να *αποκρύπτεται* μόνον όταν την αναγνωρίσετε εντελώς, και ο καθένας επιβεβαιώσει τον εαυτό του από την κορυφή ώς τα νύχια ως *μοναδικό*. Τότε η προηγούμενη αντίθεση θα διαλυθεί φυσικά, μόνον όμως επειδή θα έχει απορροφηθεί από μια ισχυρότερη.

Η αδυναμία μας δεν συνίσταται στο ότι βρισκόμαστε σε αντίθεση με άλλους, αλλά στο ότι δεν βρισκόμαστε σε πλήρη αντίθεση· δηλαδή στο ότι δεν είμαστε εντελώς *αποκομμένοι* απ' αυτούς ή στο ότι αναζητούμε μια «κοινότητα», έναν «δεσμό», στο ότι έχουμε ως ιδεώδες την κοινότητα. Μια πίστη, ένας Θεός, μια ιδέα, ένα καπέλο για όλους! Αν μπούμε όλοι κάτω από ένα καπέλο, τότε δεν θα χρειάζεται πια να βγάζει κανένας το καπέλο του μπροστά στον άλλο.

Η τελευταία και πιο αποφασιστική αντίθεση, εκείνη του μοναδικού εναντίον του μοναδικού, είναι κατά βάθος πέρα απ' αυτό που ονομά-

ζεται αντίθεση, δίχως όμως να έχει βυθιστεί πίσω στην «ενότητα» και ενικότητα. Ως μοναδικός, δεν έχεις πια τίποτε κοινό με τον άλλο, και συνεπώς τίποτε που να σε χωρίζει απ' αυτόν ή εχθρικό προς αυτόν· δεν επιδιώκεις να έχεις δίκιο απέναντί του μπροστά σε έναν *τρίτο*, και δεν πατάς μαζί του ούτε στο «έδαφος του δικαίου» ούτε σε κανένα άλλο κοινό έδαφος. Η αντίθεση σβήνει μέσα στην πλήρη *–αποκοπή* ή μοναδικότητα. Αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το καινούργιο κοινό σημείο ή ως μια καινούργια ισότητα, αλλά εδώ η ισότητα συνίσταται ιδίως στην ανισότητα, και δεν είναι η ίδια παρά ανισότητα: μια ίση ανισότητα, και μόνον για εκείνον που κάνει μια «σύγκριση».

Η πολεμική ενάντια στο προνόμιο αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του φιλελευθερισμού, ο οποίος κάνει μεγάλο θόρυβο εναντίον του «προνομίου», επειδή ο ίδιος επαγγέλλεται το «δίκαιο». Μα δεν μπορεί να κάνει κάτι παραπάνω από θόρυβο, καθώς τα προνόμια δεν πέφτουν πριν πέσει το δίκαιο, του οποίου μορφές είναι αυτά. Το δίκαιο όμως αποσυντίθεται στο μηδέν του, όταν το καταπίνει η δύναμη, δηλαδή όταν καταλαβαίνει κανείς τι σημαίνει «η δύναμη προηγείται του δικαίου». Τότε, κάθε δικαίωμα εξηγείται ως προνόμιο, και το προνόμιο το ίδιο ως δύναμη, ως *–ανώτερη δύναμη*.

Η μεγάλη όμως μάχη εναντίον της ανώτερης δύναμης δεν πρέπει να δείξει ένα εντελώς αλλιώτικο πρόσωπο από τη μέτρια μάχη εναντίον του προνομίου, η οποία διεξάγεται μπροστά σε έναν πρώτο κριτή, το «δίκαιο», σύμφωνα με την έννοια του κριτή αυτού;

* * *

Εν κατακλείδι, πρέπει να επιστρέψω στον μισό τρόπο έκφρασης, τον οποίο θέλησα να χρησιμοποιήσω μόνο για όσο καιρό σκάλιζα τα σπλάγχνα του δικαίου και άφηνα τουλάχιστον τη λέξη να υπάρχει. Στην πραγματικότητα όμως, μαζί με την έννοια χάνει και η λέξη το νόημά της. Αυτό που εγώ ονομάζω «δικαίωμά μου» δεν είναι πια «δικαίωμα», επειδή το δικαίωμα μπορεί να το απονείμει μόνον ένα πνεύμα, είτε το πνεύμα της φύσης είτε το πνεύμα του είδους, της ανθρώπινης ιδιότητας, είτε το πνεύμα του Θεού ή της παναγιότητάς του ή της υψηλότητάς του κτλ. Αυτό που έχω δίχως ένα πνεύμα που το δικαιολογεί, το έχω αποκλειστικά και μόνον από *τη δύναμή* μου.

Δεν ζητώ κανένα δικαίωμα, άρα δεν χρειάζεται να αναγνωρίζω κανένα τέτοιο. Αυτό που μπορώ να πάρω με το ζόρι, το παίρνω με το

ζόρι, και πάνω σ' αυτό το οποίο δεν μπορώ να πάρω με το ζόρι, δεν έχω κανένα δικαίωμα, ούτε περιαυτολογώ ούτε παρηγορώ τον εαυτό μου με τα απαράγραπτα δικαιώματά μου.

Με το απόλυτο δικαίωμα χάνεται το ίδιο το δικαίωμα· η κυριαρχία της «έννοιας του δικαιώματος» καταργείται την ίδια στιγμή. Διότι δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι μέχρι τώρα μας κυριαρχούσαν έννοιες, ιδέες ή αρχές, και ότι ανάμεσα σ' αυτούς τους εξουσιαστές έναν από τους σημαντικότερους ρόλους έπαιζε η έννοια του δικαίου ή η έννοια της δικαιοσύνης.

Να έχω το δικαίωμα ή να μην το έχω –αυτό λίγο με ενδιαφέρει· αν είμαι *δυνατός*, τότε είμαι από μόνος μου *εξουσιοδοτημένος*, και δεν χρειάζομαι καμιά άλλη εξουσιοδότηση ή δικαιοδοσία.

Το δίκαιο –είναι μια λασκαρισμένη βίδα, που την έχει δημιουργήσει ένα στοιχειό· η δύναμη –αυτό είμαι εγώ ο ίδιος, είμαι ο δυνατός και κάτοχος της δύναμης. Το δίκαιο είναι πάνω από μένα, είναι απόλυτο, και υπάρχει σε κάποιον ανώτερο, από τον οποίο ρέει σε μένα ως χάρη: το δίκαιο είναι ένα δώρο της χάρης του κριτή· η δύναμη και η ισχύς υπάρχουν μόνο σε μένα, τον ισχυρό και δυνατό.

2. Η συναλλαγή μου

Στην παρέα, στην κοινωνία μπορεί να ικανοποιηθεί στον ύψιστο βαθμό η ανθρώπινη απαίτηση, ενώ η εγωιστική πρέπει πάντα να βγαίνει ζημιωμένη.

Επειδή δύσκολα μπορεί να διαφύγει από τον καθένα ότι το παρόν δεν δείχνει τόσο ζωντανό ενδιαφέρον για κανένα ζήτημα τόσο πολύ όσο για το «κοινωνικό», οφείλει να ρίξει τη ματιά του στην κοινωνία. Πράγματι, αν το ενδιαφέρον γι' αυτό το πράγμα ήταν λιγότερο παθιασμένο και τυφλό, οι άνθρωποι, καθώς θα έβλεπαν την κοινωνία, δεν θα έχαναν τόσο πολύ από τα μάτια τους τα άτομα που είναι μέσα σ' αυτήν και θα αναγνώριζαν ότι μια κοινωνία δεν μπορεί να γίνει καινούργια για όσο καιρό αυτοί που την αποτελούν και τη συγκροτούν παραμένουν παλιοί. Αν π.χ. γεννιόταν στον εβραϊκό λαό μια κοινωνία, η οποία θα διέδιδε μια καινούργια πίστη σε όλη τη γη, οι απόστολοί της δεν θα μπορούσαν να παραμένουν φαρισαίοι.

Όπως είσαι, έτσι παρουσιάζεσαι, έτσι συμπεριφέρεσαι απέναντι στους ανθρώπους: ένας υποκριτής ως υποκριτής, ένας χριστιανός ως

χριστιανός. Συνεπώς, ο χαρακτήρας της κοινωνίας καθορίζεται από τον χαρακτήρα των μελών της: είναι οι δημιουργοί της. Ιδού τι θα έπρεπε να βλέπει κανείς, ακόμη κι αν δεν ήθελε να εξετάσει την έννοια της ίδιας της «κοινωνίας».

Οι άνθρωποι, που συνεχίζουν να απέχουν πολύ από το να αφήσουν *τον εαυτό τους* να φτάσει στην πλήρη ανάπτυξη και αξία του, δεν θεμελίωσαν μέχρι τώρα τις κοινωνίες τους στον *εαυτό τους*, ή μάλλον, απλώς θεμελίωσαν «κοινωνίες» και μπόρεσαν να ζήσουν μέσα σε κοινωνίες. Οι κοινωνίες ήταν πάντα πρόσωπα, ισχυρά πρόσωπα, δήθεν «ηθικά πρόσωπα», δηλαδή φαντάσματα, απέναντι στα οποία το άτομο είχε την ανάλογη λασκαρισμένη βίδα μέσα στο κεφάλι του, τον φόβο των φαντασμάτων. Ως τέτοια φαντάσματα μπόρεσαν να χαρακτηριστούν με τον πιο ταιριαστό τρόπο με τα αντίστοιχα ονόματα «λαός» και «φυλή»: ο λαός των πατριαρχών, ο λαός των Ελλήνων κτλ., τελικά –ο λαός των ανθρώπων, η ανθρωπότητα (ο Ανάχαρσις Κλόουτς[228] ήταν ενθουσιώδης για το «έθνος» της ανθρωπότητας)· μετά κάθε υποδιαίρεση αυτού του «λαού», που μπορούσε και έπρεπε να έχει τις ιδιαίτερες κοινωνίες του, τον ισπανικό, τον γαλλικό λαό κ.ο.κ.· μέσα σ' αυτόν πάλι τις νομοκατεστημένες τάξεις, τις πόλεις, κοντολογίς κάθε είδους συντεχνίες· τέλος, στην έσχατη άκρη η μικρή φυλή της –*οικογένειας*. Έτσι, αντί να λέμε ότι το πρόσωπο που περιφερόταν σαν φάντασμα σε όλες τις μέχρι τούδε κοινωνίες ήταν ο λαός, θα μπορούσαμε επίσης να κατονομάσουμε τα δύο άκρα, συγκεκριμένα, είτε την «ανθρωπότητα» είτε την «οικογένεια», που είναι αμφότερες οι «πιο φυσικά γεννημένες ενότητες». Διαλέγουμε τη λέξη λαός, επειδή η καταγωγή του συνδέθηκε με το ελληνικό «πολλοί» ή «μάζα», αλλά ακόμη περισσότερο επειδή σήμερα οι «εθνικές προσπάθειες» είναι στην ημερήσια διάταξη, και επειδή και οι πιο πρόσφατοι στασιαστές δεν έχουν αποτινάξει ακόμη αυτό το παραπλανητικό πρόσωπο, αν και από την άλλη μεριά οι τελευταίες εκτιμήσεις πρέπει να προτιμήσουν την έκφραση «ανθρωπότητα», διότι από όλες τις μεριές αρχίζουν να δείχνουν ενθουσιασμό για την «ανθρωπότητα».

Ο λαός λοιπόν –η ανθρωπότητα ή η οικογένεια– έγραψαν μέχρι τώρα, απ' ό,τι φαίνεται, ιστορία: κανένα *εγωιστικό* συμφέρον δεν έπρεπε να εμφανιστεί σ' αυτές τις κοινωνίες, αλλά μόνο γενικά, εθνικά συμφέροντα ή συμφέροντα του λαού, συμφέροντα των κοινωνικών τάξεων, οικογενειακά συμφέροντα και «γενικά ανθρώπινα συμφέροντα». Ποιος όμως οδήγησε στην πτώση τους λαούς των οποίων την

παρακμή διηγείται η ιστορία; Ποιος άλλος από τον εγωιστή, που αναζητούσε *τη δική του* ικανοποίηση! Μόλις παρείσφρυε καμιά φορά ένα εγωιστικό συμφέρον, η κοινωνία «διαφθειρόταν» και κινούνταν προς τη διάλυσή της, όπως π.χ. αποδεικνύει η Ρώμη με το εξαιρετικά αναπτυγμένο σύστημα ιδιωτικών δικαιωμάτων της, ή ο χριστιανισμός με τον ακατάπαυστα ενσκήπτοντα «ορθολογικό αυτοκαθορισμό», την «αυτοσυνειδησία», την «αυτονομία του πνεύματος» κ.ο.κ.

Ο χριστιανικός λαός παρήγαγε δύο κοινωνίες των οποίων η διάρκεια θα κρατηθεί στο ίδιο επίπεδο με την ύπαρξη αυτού του λαού: είναι οι κοινωνίες *κράτος* και *εκκλησία*. Μπορούν να ονομαστούν αυτές ένωση εγωιστών; Επιδιώκουμε μέσα τους ένα εγωιστικό, προσωπικό, ίδιον συμφέρον ή ένα λαϊκό, ένα συμφέρον του χριστιανικού *λαού*, δηλαδή ένα συμφέρον του κράτους και της εκκλησίας; Μπορώ και οφείλω εγώ να είμαι ο εαυτός μου μέσα τους; Μπορώ να σκέφτομαι και να δρω όπως θέλω, μπορώ να αποκαλύπτω τον εαυτό μου, να ζω τον εαυτό μου, να απασχολώ τον εαυτό μου; Δεν πρέπει να αφήνω άθικτη τη μεγαλειότητα του κράτους, την ιερότητα της εκκλησίας;

Έστω, δεν μπορώ να κάνω όπως θέλω. Μα θα βρω σε οποιαδήποτε κοινωνία μια τέτοια απεριόριστη ελευθερία δράσης; Ασφαλώς όχι! Συνεπώς, πρέπει να είμαστε ευχαριστημένοι; Καθόλου! Είναι διαφορετικό πράγμα αν αναπηδώ από ένα εγώ ή από έναν λαό, μια γενικότητα: στην πρώτη περίπτωση, είμαι αντίπαλος του αντιπάλου μου, γεννημένος ίσος του, στη δεύτερη, είμαι ένας αντίπαλος περιφρονημένος, δεσμευμένος και υπό κηδεμονία· στην πρώτη, στέκομαι ως άνθρωπος απέναντι σε άνθρωπο, στη δεύτερη, είμαι ένα σχολιαρόπαιδο, που δεν μπορεί να κάνει τίποτε ενάντια στον συμμαθητή του, επειδή ο δεύτερος φώναξε τον πατέρα και τη μητέρα του να τον βοηθήσουν και κρύφτηκε κάτω από τα φουστάνια της, ενώ εγώ τρώω κατσάδα σαν ανάγωγο παιδί και απαγορεύεται να «επιχειρηματολογήσω»· στην πρώτη περίπτωση, παλεύω εναντίον ενός σωματικού εχθρού, στη δεύτερη, εναντίον της ανθρωπότητας, εναντίον μιας γενικότητας, εναντίον μιας «μεγαλειότητας», εναντίον ενός στοιχειού. Για μένα όμως καμιά μεγαλειότητα, τίποτε ιερό δεν είναι όριο· τίποτε που δεν μπορώ να το κατανικήσω. Μόνον ό,τι δεν μπορώ να κατανικήσω, μόνον αυτό περιορίζει ακόμη τη δύναμή μου· και με περιορισμένη δύναμη εγώ είμαι προσωρινά περιορισμένο εγώ, όχι περιορισμένο από τη δύναμη που βρίσκεται *έξω* από μένα, αλλά από *τη δική μου* ακόμη ελλιπή δύναμη, από *την ίδια μου την ανημποριά*. Πά-

ντως, «ο φρουρός πεθαίνει, αλλά δεν παραδίνεται!» Προπαντός, μου χρειάζεται ένας σωματικός αντίπαλος!

> Τολμώ να τα βάλω με κάθε αντίπαλο
> Τον οποίο μπορώ να δω και να μετρήσω με τα μάτια μου,
> Που το κουράγιο του ανάβει και το δικό μου -κτλ.[229]

Πολλά προνόμια καταργήθηκαν όντως με τον καιρό, αποκλειστικά όμως για χάρη του κοινού καλού, για χάρη του κράτους και του καλού του κράτους, καθόλου όμως για το δυνάμωμα του εαυτού μου. Η υποτέλεια στον φεουδάρχη π.χ. καταργήθηκε μόνο για να ενισχυθεί ένας και μόνον κυρίαρχος άρχοντας, ο κύριος του λαού, η μοναρχική εξουσία: η υποτέλεια στον έναν έγινε έτσι ακόμη πιο σκληρή. Μόνον προς όφελος του μονάρχη, είτε λέγεται αυτός «ηγεμόνας» είτε «νόμος», έπεσαν τα προνόμια. Στη Γαλλία οι πολίτες δεν είναι υποτελείς του βασιλιά, αλλά αντ' αυτού είναι υποτελείς του «νόμου» (της Χάρτας). Η *υποτέλεια* διατηρήθηκε, μόνο που το χριστιανικό κράτος αναγνώρισε ότι ο άνθρωπος δεν μπορεί να υπηρετεί δύο αφέντες (τον τιμαριούχο και τον ηγεμόνα)· έτσι, ένας πήρε όλα τα προνόμια· μπορεί τώρα πάλι να *βάζει* τον ένα πάνω από τον άλλο, να φτιάχνει «υψηλά ιστάμενους».

Τι με νοιάζει όμως εμένα το κοινό καλό; Το κοινό καλό ως τέτοιο δεν είναι *δικό μου καλό*, αλλά μόνον το έσχατο άκρο της *άρνησης του εαυτού*. Το κοινό καλό μπορεί να αγάλλεται ηχηρά, ενώ εγώ πρέπει να «λουφάζω»· το κράτος μπορεί να λάμπει, ενώ εγώ να λιμοκτονώ. Πού αλλού έγκειται η τρέλα των φιλελεύθερων από το να αντιπαρατάσσουν τον λαό στην κυβέρνηση και να μιλούν για δικαιώματα του λαού; Διότι ο λαός πρέπει να ενηλικιωθεί κ.ο.κ. Λες κι εκείνος που δεν έχει στόμα, μπορεί να ενηλικιωθεί! Μόνον το άτομο μπορεί να ενηλικιωθεί. Έτσι, ολόκληρο το ζήτημα της ελευθερίας του τύπου αναποδογυρίζεται, όταν διεκδικείται ως «δικαίωμα του λαού». Είναι μόνον ένα δικαίωμα ή, καλύτερα, η δύναμη του *ατόμου*. Αν έχει ένας λαός ελευθερία του τύπου, *εγώ* δεν την έχω, έστω κι αν ζω μέσα σ' αυτό τον λαό: μια ελευθερία του λαού δεν είναι *δική μου* ελευθερία, και η ελευθερία του τύπου ως ελευθερία του λαού πρέπει να έχει πλάι της έναν νόμο περί τύπου που στρέφεται εναντίον *μου*.

Στο εξής πρέπει να επιμείνουμε ενάντια στις σημερινές προσπάθειες για ελευθερία:

Η ελευθερία *του λαού* δεν είναι *δική μου* ελευθερία!

Ας δεχτούμε αυτές τις κατηγορίες, ελευθερία του λαού και δικαίωμα του λαού: π.χ. το δικαίωμα του λαού να φέρει ο καθένας όπλα. Δεν εκπίπτει κανείς ενός τέτοιου δικαιώματος; Δεν μπορεί να εκπέσει κανείς του δικού του δικαιώματος, αλλά ενός δικαιώματος που δεν ανήκει σ' αυτόν αλλά στον λαό. Μπορεί να με φυλακίσουν για χάρη της ελευθερίας του λαού· μπορεί, ως κατάδικος, να εκπέσω του δικαιώματος να φέρω όπλα.

Ο φιλελευθερισμός εμφανίζεται ως η τελευταία προσπάθεια να δημιουργηθεί η ελευθερία του λαού, μια ελευθερία της κοινότητας, της «κοινωνίας», του γενικού, της ανθρωπότητας· το όνειρο μιας ενηλικιωμένης ανθρώπινης ιδιότητας, ενός ενηλικιωμένου λαού, μιας ενηλικιωμένης κοινότητας, μιας ενηλικιωμένης «κοινωνίας».

Ένας λαός δεν μπορεί να είναι ελεύθερος παρά σε βάρος του ατόμου· διότι σ' αυτή την ελευθερία το βασικό στοιχείο δεν είναι το άτομο, αλλά ο λαός. Όσο πιο ελεύθερος ο λαός τόσο πιο δεσμευμένο το άτομο: ακριβώς την πιο ελεύθερη περίοδό του εγκαθίδρυσε ο λαός της Αθήνας τον οστρακισμό, εξόρισε τους αθεϊστές και έδωσε κώνειο στον πιο έντιμο στοχαστή.

Πόσο δεν παίνεψαν τον Σωκράτη για την ευσυνειδησία του να μην ακούσει τη συμβουλή που του έδιναν, να δραπετεύσει από το κελί του! Είναι τρελός που έδωσε στους Αθηναίους το δικαίωμα να τον καταδικάσουν. Γι' αυτό, ό,τι του συνέβη, ήταν δίκιο· γιατί να μείνει στο ίδιο επίπεδο με τους Αθηναίους; Γιατί δεν έκοψε σχέσεις μαζί τους; Αν ήξερε, και μπορούσε να ξέρει τι ήταν, δεν θα παραχωρούσε κανένα δικαίωμα, καμιά αξίωση σε τέτοιους κριτές. Το ότι *δεν δραπέτευσε*, ήταν η αδυναμία του, η ψευδαίσθησή του ότι είχε ακόμη κάτι κοινό με τους Αθηναίους ή η γνώμη ότι ήταν ένα μέλος, ένα απλό μέλος εκείνου του λαού. Μάλλον όμως ο ίδιος ήταν αυτοπροσώπως εκείνος ο λαός, και μόνον αυτός μπορούσε να είναι κριτής του εαυτού του. Δεν υπήρχε *κριτής πάνω απ' αυτόν*· εξάλλου, είχε απαγγείλει πραγματικά μια δημόσια απόφαση για τον εαυτό του υποστηρίζοντας πως ήταν άξιος του Πρυτανείου[230]. Σ' αυτό έπρεπε να μείνει, κι αφού δεν είχε απαγγείλει καμιά θανατική καταδίκη για τον εαυτό του, έπρεπε να περιφρονήσει εκείνη των Αθηναίων και να το σκάσει. Αυτός όμως υποτάχθηκε και αναγνώρισε τον *λαό ως δικαστή* του· πίστευε πως ήταν μικρός μπροστά στη μεγαλειότητα του λαού. Το ότι υποτάχθηκε στη *δύναμη* (στην οποία μόνο μπορούσε να υποταχθεί) όπως σε ένα «δίκαιο», ήταν προδοσία προς τον εαυτό του: ήταν *αρετή*. Οι αφη-

γήσεις αποδίδουν τους ίδιους ενδοιασμούς στον Χριστό, ο οποίος, καταπώς φαίνεται, δεν χρησιμοποίησε την εξουσία του πάνω στις ουράνιες λεγεώνες του. Ο Λούθηρος έπραξε πολύ καλά και συνετά, όταν εξασφάλισε μια άδεια ελεύθερης διέλευσης για το ταξίδι του στη Βορμς[231], και ο Σωκράτης έπρεπε να ξέρει ότι οι Αθηναίοι ήταν *εχθροί* του, και μόνον ο ίδιος κριτής του εαυτού του. Η αυταπάτη του σχετικά με μια «κατάσταση δικαίου», με νόμους κ.ο.κ έπρεπε να δώσει τη θέση της στη διαπίστωση ότι κάθε σχέση είναι σχέση *δύναμης*.

Με στρεψοδικίες και μηχανορραφίες τελείωσε η ελληνική ελευθερία. Γιατί; Επειδή οι συνηθισμένοι Έλληνες μπορούσαν να φτάσουν σ' αυτό το λογικό συμπέρασμα ακόμη λιγότερο απ' ό,τι ο ήρωάς τους της σκέψης, ο Σωκράτης. Διότι τι άλλο είναι η στρεψοδικία από ένας τρόπος να χρησιμοποιείς κάτι κατεστημένο χωρίς να το εξαλείφεις; Θα μπορούσα να προσθέσω «προς ίδιον όφελος», αλλά αυτό βρίσκεται μέσα στο «χρησιμοποιείν». Τέτοιοι στρεψόδικοι είναι οι θεολόγοι που «διαστρεβλώνουν και βιάζουν» τον λόγο του Θεού· τι θα είχαν να διαστρεβλώσουν αν δεν υπήρχε ο «κατεστημένος» λόγος του Θεού; Έτσι κι εκείνοι οι φιλελεύθεροι που απλώς τραντάζουν και διαστρεβλώνουν το «κατεστημένο». Όλοι είναι διαστρεβλωτές, σαν εκείνους τους διαστρεβλωτές του νόμου. Ο Σωκράτης αναγνώριζε το δίκαιο, τον νόμο· οι Έλληνες διατηρούσαν πάντα την αυθεντία του νόμου και του δικαίου. Αν μαζί με την αναγνώριση αυτή ήθελαν και το όφελός τους, ο καθένας το δικό του, τότε έπρεπε να το αναζητήσουν στη διαστρέβλωση του νόμου ή μηχανορραφία. Ο Αλκιβιάδης[232], ένας μεγαλοφυής μηχανορράφος, εγκαινιάζει την περίοδο της αθηναϊκής «παρακμής»· ο Σπαρτιάτης Λύσανδρος[233] και άλλοι δείχνουν ότι η μηχανορραφία είχε γίνει γενικά ελληνική. Το ελληνικό *δίκαιο*, πάνω στο οποίο στηρίζονταν τα ελληνικά *κράτη*, έπρεπε να διαστρεβλωθεί και να υπονομευτεί από τους εγωιστές που υπήρχαν μέσα σ' αυτά τα *κράτη*, και τα κράτη χάθηκαν για να γίνουν πιο ελεύθερα τα *άτομα*, ο ελληνικός λαός έπεσε επειδή τα άτομα νοιάζονταν λιγότερο γι' αυτόν απ' όσο για τον εαυτό τους. Γενικά, όλα τα κράτη, πολιτεύματα, εκκλησίες κτλ. καταστράφηκαν από την *αποσκίρτηση* των ατόμων· διότι το άτομο είναι ο ασυμφιλίωτος εχθρός κάθε *γενικότητας*, κάθε *δεσμού*, δηλαδή κάθε πέδης. Κι όμως οι άνθρωποι έχουν την ψευδαίσθηση ακόμη και σήμερα ότι ο άνθρωπος χρειάζεται «ιερούς δεσμούς», αυτός, ο θανάσιμος εχθρός κάθε «δεσμού». Η παγκόσμια ιστορία δείχνει ότι κανένας δεσμός δεν έμεινε ποτέ αδιάρρηκτος, ότι ο άνθρωπος ακά-

ματα υπερασπίζεται τον εαυτό του απέναντι σε κάθε λογής δεσμούς· και όμως, τυφλωμένοι, οι άνθρωποι επινοούν συνεχώς καινούργιους δεσμούς, και νομίζουν π.χ. ότι έχουν φτάσει στον σωστό, όταν τους επιβάλλει κανείς τον δεσμό ενός δήθεν ελεύθερου πολιτεύματος, έναν ωραίο, συνταγματικό δεσμό· τα διακοσμητικά σιρίτια, οι δεσμοί εμπιστοσύνης μεταξύ «– –» μοιάζουν να έχουν γίνει κάπως άτονοι, αλλά οι άνθρωποι δεν έχουν πάει μακρύτερα απ' ό,τι από το λουρί στην καλτσοδέτα και στον λαιμοδέτη.

Καθετί ιερό είναι δεσμός, πέδη.

Καθετί ιερό διαστρεβλώνεται και πρέπει να διαστρεβλωθεί από διαστρεβλωτές του δικαίου· γι' αυτό η εποχή μας έχει σε όλες τις σφαίρες πλήθος από τέτοιους διαστρεβλωτές. Ετοιμάζουν το σπάσιμο του δικαίου, την απουσία δικαίου.

Καημένοι Αθηναίοι, που σας κατηγορούσαν για στρεψοδικία και σοφιστεία: Καημένε Αλκιβιάδη, που σε κατηγορούσαν για μηχανορραφίες! Αυτό ήταν όμως το καλύτερο σημείο σας, το πρώτο σας βήμα προς την ελευθερία. Ο Αισχύλος[234], ο Ηρόδοτός[235] σας κτλ. απλώς ήθελαν να έχουν έναν ελεύθερο ελληνικό λαό· εσείς ήσασταν οι πρώτοι που μαντέψατε κάτι από την ελευθερία *σας*.

Ένας λαός καταπιέζει εκείνους που ανεβαίνουν πάνω από τη *μεγαλειότητά του*, μέσω του οστρακισμού εναντίον των πολύ ισχυρών πολιτών, μέσω της ιεράς εξέτασης εναντίον των αιρετικών της εκκλησίας, μέσω της –ιεράς εξέτασης εναντίον των ενόχων για εσχάτη προδοσία μέσα στο κράτος κ.ο.κ.

Διότι ο λαός ενδιαφέρεται μόνο για την «αυτοεπιβεβαίωσή» του· απαιτεί «πατριωτική αυτοθυσία» από τον καθένα. Για τον λαό, συνεπώς, ο καθένας είναι *δι' εαυτόν* αδιάφορος, ένα μηδέν, και δεν μπορεί να κάνει, ούτε να αντέξει, αυτό που το άτομο και μόνον αυτό πρέπει να κάνει, δηλαδή να κάνει *τον εαυτό του να αξίζει*. Κάθε λαός, κάθε κράτος είναι άδικο απέναντι στον *εγωιστή*.

Για όσο καιρό εξακολουθεί να υπάρχει έστω και ένας θεσμός τον οποίο δεν πρέπει να διαλύσει το άτομο, η κυριότητά μου και το ανήκειν στον εαυτό μου είναι ακόμη πολύ μακρινά πράγματα. Πώς μπορώ π.χ. να είμαι ελεύθερος αν πρέπει να δεσμεύομαι με όρκο σε ένα σύνταγμα, μια χάρτα, έναν νόμο, να «ορκίζομαι πίστη ψυχή τε και σώματι» στον λαό μου; Πώς μπορώ να είμαι δικός μου όταν οι ικανότητές μου πρέπει να αναπτύσσονται μόνο μέχρι εκεί που δεν «διαταράζουν την αρμονία της κοινωνίας» (Βέιτλινγκ);

Η δύση των λαών και της ανθρωπότητας θα με καλέσει να ανατείλω εγώ.

Άκου, τη στιγμή που γράφω αυτές τις γραμμές, οι καμπάνες αρχίζουν να χτυπούν, αναγγέλλοντας για αύριο τη γιορτή των χιλίων χρόνων της αγαπημένης μας Γερμανίας. Σημάνατε, σημάνατε τον νεκρώσιμο ήχο σας! Ηχείτε αρκετά επίσημα, λες και το γλωσσίδι σας κινείται από το προαίσθημα ότι συνοδεύει τη σορό ενός νεκρού. Ο γερμανικός λαός και οι γερμανικοί λαοί έχουν μια χιλιετή ιστορία πίσω τους: τι μακρόχρονη ζωή! Ω, αναπαυθείτε εν ειρήνη, μην ξανασηκώνεστε ποτέ πια, προκειμένου όλοι να ελευθερωθούν, που τόσο πολύ καιρό τους είχατε στα δεσμά. –Ο λαός είναι νεκρός. –Καλά να είμαι εγώ!

Ω, πολυβασανισμένε μου γερμανικέ λαέ –ποιο ήταν το βάσανό σου; Ήταν το βάσανο μιας σκέψης που δεν μπορεί να δημιουργήσει ένα σώμα για τον εαυτό της, το βάσανο ενός περιφερόμενου σαν το φάντασμα πνεύματος, που λιώνει και γίνεται μηδέν στο άκουσμα κάθε λαλήματος πετεινού και μολαταύτα λαχταρά για λύτρωση και εκπλήρωση. Και σε μένα ακόμη έζησες πολύ καιρό, εσύ αγαπημένη –σκέψη, εσύ αγαπημένο –στοιχειό. Νόμιζα κιόλας πως είχα βρει τη λέξη της λύτρωσης, πως είχα ανακαλύψει σάρκα και κόκαλα για το περιφερόμενο πνεύμα· εδώ ακούω τώρα τις καμπάνες που σε συνοδεύουν στην αιώνια ανάπαυση· εδώ σβήνει η τελευταία ελπίδα, εδώ σιωπά η τελευταία αγάπη, εγκαταλείπω το έρημο σπίτι των πεθαμένων και ζητώ κατάλυμα στους ζωντανούς:

Διότι μόνον ο ζωντανός έχει δίκιο.

Καλό ταξίδι, εσύ όνειρο τόσων πολλών εκατομμυρίων· καλό ταξίδι, χιλιόχρονε τύραννε των παιδιών σου!

Αύριο θα σε πάνε στον τάφο· σύντομα, οι αδελφοί σου, οι λαοί, θα σε ακολουθήσουν. Και όταν όλοι θα έχουν περάσει, η ανθρωπότητα θα θαφτεί, και εγώ θα είμαι κάτοχος του εαυτού μου, ένας χαμογελαστός κληρονόμος!

* * *

Η λέξη «κοινωνία» (*Gesellschaft*) έχει την καταγωγή της στη λέξη «αίθουσα» (*Sal*). Αν μια αίθουσα χωράει πολλούς ανθρώπους, τότε τους κάνει να βρίσκονται σε κοινωνία. *Είναι* σε κοινωνία, και το πολύ πολύ αποτελούν μια κοινωνία σαλονιού χρησιμοποιώντας τις παραδο-

σιακές μορφές της ομιλίας του σαλονιού. Όσο για την πραγματική συναλλαγή, πρέπει να τη θεωρήσουμε ανεξάρτητη από την κοινωνία: μπορεί να συμβαίνει ή να απουσιάζει, δίχως να αλλάζει τη φύση αυτού που ονομάζεται κοινωνία. Αυτοί που βρίσκονται στην αίθουσα είναι μια κοινωνία ακόμη και ως βουβά πρόσωπα ή όταν ταΐζουν ο ένας τον άλλο με τις κενές περιεχομένου φράσεις φιλοφροσύνης. Η συναλλαγή είναι αμοιβαιότητα, είναι η δράση, το *commercium* [συναλλαγή] των ατόμων· η κοινωνία είναι μόνον η συνύπαρξη μέσα σε μια αίθουσα, και ακόμη και τα αγάλματα του μουσείου είναι σε κοινωνία, είναι «ομαδοποιημένα». Οι άνθρωποι συνηθίζουν να λένε «αυτοί καταλαμβάνουν μια αίθουσα από κοινού», ισχύει όμως μάλλον το αντίθετο: η αίθουσα είναι εκείνη που μας καταλαμβάνει, που μας έχει μέσα της. Αυτά για τη φυσική σημασία της λέξης κοινωνία. Από δω φαίνεται ότι η κοινωνία δεν έχει γεννηθεί από σένα και μένα, αλλά από κάτι τρίτο, που μας κάνει εταίρους και είναι δημιουργικό, δημιουργεί την κοινωνία.

Έτσι ακριβώς μια φυλακή-κοινωνία ή συντροφικότητα φυλακής (εκείνων που απολαμβάνουν την ίδια φυλακή). Εδώ βρίσκουμε έναν τρίτο παράγοντα, πληρέστερο σε σημασία από εκείνον τον τοπικό, την αίθουσα. Η φυλακή δεν σημαίνει πια ένα χώρο μόνον, αλλά έναν χώρο με σαφή αναφορά στους ενοίκους του: διότι είναι φυλακή μόνο λόγω του ότι είναι προορισμένη για φυλακισμένους, δίχως τους οποίους θα ήταν ένα απλό κτίριο. Τι δίνει μια κοινή στάμπα σ' αυτούς που είναι συγκεντρωμένοι μέσα της; Προφανώς, η φυλακή, διότι μόνο μέσω της φυλακής είναι αυτοί φυλακισμένοι. Ποιος καθορίζει τότε τον *τρόπο ζωής* της φυλακής-κοινωνίας; Η φυλακή! Ποιος καθορίζει τη συναλλαγή τους; Μήπως πάλι η φυλακή; Ασφαλώς, μπορούν να έρθουν σε συναλλαγή μόνον ως φυλακισμένοι, δηλαδή μόνο στο βαθμό που τους επιτρέπουν οι νόμοι της φυλακής· αλλά το να έχουν συναλλαγή οι ίδιοι, εγώ με σένα, αυτό δεν μπορεί να το κάνει η φυλακή, η οποία, αντίθετα, πρέπει να προσέχει και να προφυλάγεται από μια τέτοια εγωιστική, καθαρά προσωπική συναλλαγή. Το να κάνουμε *από κοινού* μια δουλειά, να δουλεύουμε μια μηχανή, να εκτελούμε κάτι γενικά –γι' αυτό φροντίζει όντως η φυλακή· αλλά το να ξεχνώ ότι είμαι φυλακισμένος, και να έχω μια συναλλαγή με σένα, που ομοίως αψηφάς τη φυλακή, είναι κάτι που βάζει σε κίνδυνο τη φυλακή, και όχι μόνο δεν προκαλείται απ' αυτήν, αλλά και πρέπει να μην το επιτρέψει αυτή. Γι' αυτό τον λόγο, η ιερή και ηθικά προσανατολισμένη γαλ-

λική βουλή αποφασίζει να εισάγει τον «κατά μόνας εγκλεισμό», και άλλοι άγιοι θα κάνουν το ίδιο προκειμένου να σταματήσουν «τη συναλλαγή που εξαχρειώνει». Η φυλάκιση είναι η κατεστημένη και –ιερή κατάσταση, καμιά απόπειρα παραβίασής της δεν είναι επιτρεπτή. Η παραμικρή αμφισβήτηση τέτοιου είδους είναι τιμωρητέα, όπως είναι κάθε εξέγερση εναντίον κάθε ιερού πράγματος, από το οποίο πρέπει να περιβάλλεται και να αιχμαλωτίζεται ο άνθρωπος.

Σαν την αίθουσα, η φυλακή αποτελεί μια κοινωνία, μια συντροφικότητα, μια κοινότητα (όπως στην κοινότητα της εργασίας), όχι όμως *συναλλαγή*, αμοιβαιότητα, *ένωση*. Αντίθετα, κάθε ένωση μέσα στη φυλακή φέρει μαζί της τον επικίνδυνο σπόρο μιας «συνωμοσίας», ο οποίος υπό ευμενείς συνθήκες μπορεί να ξεπεταχθεί και να δώσει καρπούς.

Μολαταύτα, κανένας δεν μπαίνει συνήθως θεληματικά στη φυλακή και σπάνια παραμένει θεληματικά σ' αυτήν, αλλά τρέφει την εγωιστική επιθυμία για ελευθερία. Εδώ φαίνεται λοιπόν ότι η προσωπική συναλλαγή έχει εχθρικές σχέσεις προς την κοινωνία-φυλακή και τείνει προς τη διάλυση αυτής της κοινωνίας, αυτής της από κοινού κράτησης.

Ας εξετάσουμε λοιπόν κοινότητες όπου, καταπώς φαίνεται, μένουμε πρόθυμα και θεληματικά, δίχως να θέλουμε να τις θέσουμε σε κίνδυνο μέσω των εγωιστικών ενορμήσεών μας.

Ως τέτοια κοινότητα εμφανίζεται πρώτα η *οικογένεια*. Γονείς, σύζυγοι, αδελφοί, αδελφές αποτελούν ένα όλο ή μια οικογένεια, στης οποίας τη διεύρυνση μπορούν να βοηθήσουν, αν ληφθούν υπόψη, οι πλησιέστεροι συγγενείς. Η οικογένεια είναι πραγματική κοινότητα μόνον όταν ο νόμος της οικογένειας, η ευσέβεια[236] ή οικογενειακή αγάπη, τηρείται από τα μέλη της. Ένας γιος, στον οποίο γονείς και αδέλφια έχουν γίνει αδιάφορα, *υπήρξε γιος*· επειδή η υιικότητα έπαψε να είναι αποτελεσματική, δεν έχει μεγαλύτερη σημασία από τον προ πολλού τελειωμένο δεσμό μεταξύ μητέρας και παιδιού μέσω του ομφάλιου λώρου. Το ότι κάποτε ζήσαμε μέσα σ' αυτό τον σαρκικό δεσμό δεν μπορεί ως γεγονός να αναιρεθεί· και σ' αυτό τον βαθμό μένει κανείς αμετάκλητα ο γιος της τάδε μητέρας και ο αδελφός των υπόλοιπων παιδιών της· αυτό θα γίνει όμως δεσμός με διάρκεια μόνον μέσω της ευσέβειας που έχει διάρκεια, αυτού του πνεύματος της οικογένειας. Τα άτομα είναι με την πληρέστερη έννοια μέλη μιας οικογένειας μόνον όταν κάνουν καθήκον τους τη *διαρκή ύπαρξη* της οικο-

γένειας· μόνον ως *συντηρητικοί* κρατιούνται μακριά από το να αμφιβάλλουν για τη βάση τους, την οικογένεια. Για κάθε μέλος της οικογένειας ένα πράγμα πρέπει να είναι στέρεο και ιερό, συγκεκριμένα η ίδια η οικογένεια ή, ακριβέστερα, η ευσέβεια. Το ότι η οικογένεια πρέπει να *υπάρχει*, αυτό παραμένει απαράβατη αλήθεια για το μέλος, για όσο καιρό είναι αυτό ελεύθερο από εκείνο τον εγωισμό που είναι εχθρικός προς την οικογένεια. Με μια λέξη: αν είναι ιερή η οικογένεια, κανένας απ' αυτούς που της ανήκουν δεν μπορεί να αποσκιρτήσει απ' αυτήν· αλλιώς γίνεται «εγκληματίας» εναντίον της: δεν πρέπει ποτέ να επιδιώκει ένα συμφέρον εχθρικό προς αυτήν, π.χ. να κάνει έναν αταίριαστο γάμο. Εκείνος που το κάνει, έχει «ατιμάσει την οικογένεια», «την έχει κάνει να ντρέπεται» κ.ο.κ.

Τώρα, αν η εγωιστική ενόρμηση ενός ατόμου δεν έχει αρκετή δύναμη, αυτό υποτάσσεται και κάνει ένα γάμο που ανταποκρίνεται στις αξιώσεις της οικογένειας, ακολουθεί μια καριέρα που ταιριάζει με την κοινωνική του θέση κ.ο.κ., κοντολογίς «αποτελεί τιμή για την οικογένεια».

Αν, αντίθετα, το εγωιστικό αίμα κυλάει με αρκετή ορμή μέσα στις φλέβες του, προτιμά να γίνει «εγκληματίας» απέναντι στην οικογένεια και να αποφεύγει τους νόμους της.

Ποιο από τα δυο βρίσκεται πιο κοντά στην καρδιά μου, το καλό της οικογένειας ή το δικό μου καλό; Σε αναρίθμητες περιπτώσεις, αμφότερα πηγαίνουν εν ειρήνη μαζί, και τα οφέλη που αποκομίζει η οικογένεια είναι συγχρόνως δικά μου και αντιστρόφως. Τότε είναι δύσκολο να αποφασιστεί αν σκέφτομαι το *δικό μου συμφέρον* ή το *κοινό συμφέρον*, και ίσως κολακεύομαι κάπως για την ανιδιοτέλειά μου. Έρχεται όμως η μέρα που μια αναγκαιότητα να διαλέξω ανάμεσα στα δυο με κάνει να τρέμω, όταν έχω στον νου μου να ατιμάσω το οικογενειακό μου δέντρο, να προσβάλλω γονείς, αδέλφια και συγγενείς. Τι γίνεται τώρα; Τώρα θα φανεί τι κρύβω στα βάθη της καρδιάς μου· τώρα θα αποκαλυφθεί αν η ευσέβεια στεκόταν ποτέ για μένα ψηλότερα από τον εγωισμό, τώρα δεν θα μπορέσει ο εγωιστής να κρυφτεί άλλο κάτω από την επίφαση της ανιδιοτέλειας. Μια επιθυμία εγείρεται μέσα στην ψυχή μου και, μεγαλώνοντας από ώρα σε ώρα, γίνεται πάθος. Ποιος σκέφτεται λοιπόν αμέσως ότι η παραμικρή σκέψη που μπορεί να προκύψει εναντίον του πνεύματος της οικογένειας, της ευσέβειας, φέρει μέσα της μια παράβαση του πνεύματος αυτού; Πράγματι, ποιος έχει από την πρώτη στιγμή πλήρη επίγνωση του

πράγματος αυτού; Αυτό συμβαίνει στην Ιουλιέτα στο *Ρωμαίος και Ιουλιέτα*[237]. Το ατιθάσευτο πάθος δεν μπορεί τελικά να χαλιναγωγηθεί πλέον, και υποσκάπτει το οικοδόμημα της ευσέβειας. Θα πείτε βέβαια ότι η οικογένεια διώχνει από ιδία θέληση εκείνους τους πεισματάρηδες που ακούνε περισσότερο το πάθος τους από την ευσέβεια· οι καλοί προτεστάντες χρησιμοποίησαν την ίδια δικαιολογία με πολλή επιτυχία εναντίον των καθολικών, και την πίστευαν και οι ίδιοι. Δεν είναι όμως παρά μια υπεκφυγή, προκειμένου να βγάλει κανείς την ενοχή από πάνω του. Οι καθολικοί είχαν σε εκτίμηση τον κοινό δεσμό της εκκλησίας, και έδιωχναν τους αιρετικούς επειδή οι δεύτεροι δεν είχαν σε τόση εκτίμηση τον δεσμό της εκκλησίας ώστε να θυσιάσουν τις πεποιθήσεις τους σ' αυτόν· επομένως, οι πρώτοι κρατούσαν γερά τον δεσμό, επειδή ο δεσμός, η καθολική, δηλαδή η ενιαία και μοναδική εκκλησία, ήταν ιερή γι' αυτούς· αντίθετα, οι δεύτεροι περιφρονούσαν τον δεσμό. Το ίδιο και αυτοί που δεν στερούνται ευσέβειας. Δεν τους διώχνουν, αλλά διώχνουν οι ίδιοι τον εαυτό τους, επειδή βάζουν το πάθος τους, την ιδία θέλησή τους ψηλότερα από τον δεσμό της οικογένειας.

Μερικές φορές όμως μια επιθυμία τρεμοσβήνει σε μια λιγότερο παθιασμένη και πεισματάρικη καρδιά από της Ιουλιέτας. Η υποχωρητική κοπέλα προσφέρει τον εαυτό της *θυσία* στην οικογενειακή γαλήνη. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι κι εδώ επικρατούσε το ίδιον όφελος, διότι η απόφαση ερχόταν από το ότι η υποχωρητική κοπέλα αισθανόταν πιο ικανοποιημένη από την ενότητα της οικογένειας παρά από την εκπλήρωση της επιθυμίας της. Μπορεί να είναι κι έτσι· τι γίνεται όμως, αν έμενε ένα σίγουρο σημάδι ότι ο εγωισμός είχε θυσιαστεί στην ευσέβεια; Τι γίνεται αν, μετά τη θυσία της επιθυμίας η οποία στρεφόταν εναντίον της οικογενειακής γαλήνης, παρέμενε η επιθυμία αυτή τουλάχιστον ως ανάμνηση μιας «θυσίας» σε έναν ιερό δεσμό; Τι γίνεται αν η υποχωρητική κοπέλα είχε επίγνωση ότι άφησε ανικανοποίητη την ιδία θέλησή της και υποτάχθηκε ταπεινά σε μια ανώτερη δύναμη; Υποταγμένη και θυσιασμένη, επειδή η δεισιδαιμονία της ευσέβειας ασκούσε την κυριαρχία της πάνω της!

Εκεί νίκησε ο εγωισμός, εδώ νικά η ευσέβεια, και η εγωιστική καρδιά ματώνει· εκεί ο εγωισμός ήταν ισχυρός, εδώ ήταν –αδύναμος. Οι αδύναμοι όμως, όπως ξέρουμε προ πολλού, είναι οι –ανιδιοτελείς. Γι' αυτούς, γι' αυτά τα αδύναμα μέλη της, νοιάζεται η οικογένεια, επειδή *ανήκουν* σ' αυτήν· δεν ανήκουν στον εαυτό τους ούτε νοιάζονται γι'

αυτόν. Αυτή την αδυναμία εξυμνεί π.χ. ο Χέγκελ, όταν θέλει να αφήσει τα προξενιά στην επιλογή των γονιών.

Ως ιερή κοινότητα, στην οποία το άτομο οφείλει υπακοή, η οικογένεια ασκεί επίσης το δικαστικό λειτούργημα· ένα τέτοιο «οικογενειακό δικαστήριο» περιγράφεται π.χ. στο *Cabanis* του Γουίλιμπαλντ Αλέξις[238]. Εδώ ο πατέρας, εν ονόματι του «οικογενειακού συμβουλίου», βάζει τον απείθαρχο γιο του στον στρατό και τον διώχνει από τη βεβηλωμένη οικογένεια, προκειμένου να την αποκαθάρει μέσω αυτής της τιμωρίας. –Η πιο συνεπής ανάπτυξη της οικογενειακής υπευθυνότητας περιέχεται στο κινέζικο δίκαιο, σύμφωνα με το οποίο ολόκληρη η οικογένεια πρέπει να πληρώσει για το πταίσμα/ενοχή του ατόμου.

Στις μέρες μας, πάντως, το χέρι της οικογενειακής δύναμης σπάνια φτάνει αρκετά μακριά για να αναλάβει την τιμωρία των αποστατών (στις περισσότερες περιπτώσεις, το κράτος προστατεύει και από την αποκλήρωση). Ο εγκληματίας εναντίον της οικογένειας (εγκληματίας της οικογένειας) καταφεύγει στην περιοχή του κράτους και είναι ελεύθερος, όπως ο εγκληματίας εναντίον του κράτους ο οποίος καταφεύγει στην Αμερική, κι έτσι δεν τον φτάνουν πια οι τιμωρίες του κράτους του. Εκείνος που έχει ντροπιάσει την οικογένειά του, ο αχάριστος γιος, προστατεύεται από την τιμωρία της οικογένειας, επειδή το κράτος, αυτός ο προστάτης άρχοντας, αφαιρεί από την οικογενειακή τιμωρία την «ιερότητά» της και τη βεβηλώνει, θεσπίζοντας ότι είναι μόνον –«εκδίκηση»: παρεμποδίζει την τιμωρία, αυτό το ιερό οικογενειακό δικαίωμα, επειδή μπροστά στη δική του «ιερότητα» η υποδεέστερη ιερότητα της οικογένειας πάντοτε ωχριά και αποκαθαγιάζεται μόλις έρθει σε σύγκρουση μ' αυτή την ανώτερη ιερότητα. Δίχως τη σύγκρουση, το κράτος αφήνει σε ισχύ τη μικρότερη ιερότητα της οικογένειας· στην αντίθετη περίπτωση όμως, φτάνει στο σημείο να επιβάλλει το έγκλημα εναντίον της οικογένειας, επιφορτίζοντας π.χ. τον γιο να αρνηθεί υπακοή στους γονείς του όταν θέλουν να τον παρασύρουν σε ένα έγκλημα εναντίον του κράτους.

Έτσι λοιπόν, ο εγωιστής έχει σπάσει τους δεσμούς της οικογένειας και έχει βρει στο κράτος έναν πάτρωνα ενάντια στο άσχημα θιγμένο πνεύμα της οικογένειας. Μα πού έχει πέσει αυτός τώρα; Ακριβώς σε μια καινούργια *κοινωνία*, όπου περιμένουν τον εγωισμό του τα ίδια δόκανα και δίχτυα από τα οποία μόλις ξέφυγε. Διότι και το κράτος είναι μια κοινωνία, όχι μια ένωση, είναι η διευρυμένη *οικογένεια* («πατέρας της χώρας», «μητέρα της χώρας», «παιδιά της χώρας»).

Αυτό που ονομάζεται κράτος, είναι ένας ιστός και πλέγμα εξάρτησης και προσχώρησης, ένα *συνανήκειν*, ένα κρατείν ομού, όπου αυτοί που έχουν τοποθετηθεί μαζί προσαρμόζονται μεταξύ τους ή, κοντολογίς, αλληλεξαρτώνται: είναι η *τάξη* αυτής της *εξάρτησης*. Ας υποθέσουμε ότι ο βασιλιάς, του οποίου η εξουσία δίνει εξουσία σε όλους όσοι βρίσκονται κάτω απ' αυτόν μέχρι τον κλητήρα, εξαφανιζόταν: τότε, όλοι εκείνοι στους οποίους θα ήταν αφυπνισμένη η αίσθηση της τάξης, θα συνέχιζαν να διατηρούν την τάξη ενάντια στην αταξία της κτηνωδίας. Αν νικούσε η αταξία, το κράτος θα χανόταν.

Είναι όμως αυτή η σκέψη αγάπης, το να προσαρμοζόμαστε δηλαδή ο ένας στον άλλο, το να προσκολλώμαστε ο ένας στον άλλο και να εξαρτώμαστε ο ένας από τον άλλο, πραγματικά ικανή να μας κερδίσει; Σύμφωνα μ' αυτήν, το κράτος θα ήταν η *αγάπη* πραγματοποιημένη, το είναι-για-κάθε-άλλον και το ζην-για-κάθε-άλλον όλων. Μπροστά στην αίσθηση της τάξης δεν χάνεται η ιδία θέληση; Οι άνθρωποι δεν θα είναι ευχαριστημένοι όταν η δύναμη μεριμνά για την τάξη, δηλαδή όταν κανένας «δεν πλησιάζει πολύ τον άλλο», συνεπώς, όταν η *αγέλη* μετατοπίζεται ή τακτοποιείται συνετά; Τότε όλα βρίσκονται «σε άριστη τάξη», κι αυτή η άριστη τάξη ονομάζεται –κράτος!

Οι κοινωνίες και τα κράτη μας *είναι* δίχως να τα *κάνουμε* εμείς, είναι ενωμένα δίχως τη δική μας συνένωση, είναι προκαθορισμένα και κατεστημένα ή έχουν μια ίδια, ανεξάρτητη *ύπαρξη*, είναι απέναντι σε μας τους εγωιστές το αδιάλυτα κατεστημένο. Ο αγώνας που κάνει ο κόσμος σήμερα είναι, όπως ειπώθηκε, στραμμένος εναντίον του «κατεστημένου». Κι όμως, οι άνθρωποι φροντίζουν να το παρερμηνεύουν αυτό, σαν να επρόκειτο να αντικατασταθεί αυτό που είναι κατεστημένο σήμερα με ένα άλλο, καλύτερο κατεστημένο. Ο πόλεμος όμως πρέπει να κηρυχτεί ενάντια στο ίδιο το κατεστημένο, το *κράτος*, όχι ενάντια σε ένα καθορισμένο κράτος ούτε στην εκάστοτε κατάσταση του κράτους· οι άνθρωποι δεν πρέπει να αποβλέπουν σε ένα άλλο κράτος (στο «λαϊκό κράτος» π.χ.), αλλά στην *ένωσή* τους, στη συνένωση, σ' αυτή τη διαρκώς ρευστή συνένωση κάθε υπάρχοντος. Ένα κράτος υπάρχει δίχως τη συνεργασία μου: είμαι γεννημένος μέσα σ' αυτό, μεγαλωμένος σ' αυτό, υποχρεωμένος σ' αυτό και πρέπει να του «δείχνω σεβασμό». Με παίρνει υπό την «εύνοιά» του, και ζω από τη «χάρη» του. Έτσι, το ανεξάρτητο καθεστώς του κράτους θεμελιώνει την έλλειψη ανεξαρτησίας μου· η «φυσική ανάπτυξή» του και ο οργα-

νισμός του απαιτούν να μην μεγαλώνει ελεύθερα η δική μου φύση, αλλά να κόβεται για να ταιριάζει σ' αυτό. Προκειμένου να μπορεί αυτό να αναπτύσσεται φυσικά, εφαρμόζει σε μένα τα ψαλίδια της «κουλτούρας»· μου δίνει μόρφωση και παιδεία προσαρμοσμένες σ' αυτό και όχι σε μένα, και μου διδάσκει π.χ. να σέβομαι τους νόμους, ν' αποφεύγω κάθε παραβίαση της κρατικής ιδιοκτησίας (δηλαδή της ιδιωτικής ιδιοκτησίας), να σέβομαι τη θεϊκή και επίγεια υψηλότητα κ.ο.κ., κοντολογίς μου διδάσκει –να είμαι *ατιμώρητος*, «θυσιάζοντας» την κυριότητά μου στην «ιερότητα» (ιερό μπορεί να είναι το καθετί, π.χ. η ιδιοκτησία, η ζωή των άλλων κ.ο.κ.). Σ' αυτό συνίσταται το είδος κουλτούρας και παιδείας που μπορεί να μου δώσει το κράτος: με εκπαιδεύει να γίνω «χρήσιμο όργανο», «χρήσιμο μέλος της κοινωνίας»).

Αυτό πρέπει να κάνει κάθε κράτος, τόσο το λαϊκό κράτος όσο και το απολυταρχικό ή συνταγματικό. Πρέπει να το κάνει αυτό όσο καιρό εμείς παραμένουμε βυθισμένοι στην πλάνη ότι αυτό είναι ένα εγώ, το οποίο ύστερα εφαρμόζει στον εαυτό του το όνομα ενός «ηθικού, μυστικιστικού ή πολιτικού προσώπου». Εγώ, που είμαι πραγματικά εγώ, πρέπει να βγάλω αυτή τη λεοντή του εγώ από αυτόν τον αλαζόνα φαγά γαϊδουράγκαθων. Σε πόσες παρόμοιες κλοπές δεν συγκατατέθηκα στην παγκόσμια ιστορία, παραχωρώντας στον ήλιο, στο φεγγάρι και στα άστρα, στις γάτες και στους κροκόδειλους την τιμή να λογίζονται σαν «εγώ»! Ύστερα ήρθαν ο Ιεχωβάς, ο Αλλάχ και ο Κύριός μας ο Θεός: και σ' αυτούς χάρισα το εγώ! Ύστερα ήρθαν οι οικογένειες, οι φυλές, οι λαοί, και τελικά η ανθρωπότητα και τιμήθηκαν σαν να ήταν «εγώ»· ύστερα ήρθαν η εκκλησία, το κράτος με την αξίωση να είναι «εγώ» –και εγώ τα έβλεπα ήρεμος. Πού είναι το περίεργο που υπήρχε πάντα μαζί μ' αυτά και ένα πραγματικό εγώ, το οποίο με διαβεβαίωνε καταπρόσωπο ότι δεν ήταν το *εσύ* μου, αλλά το δικό μου πραγματικό *εγώ*. Αφού έκανε το ίδιο ο κατεξοχήν Υιός του Ανθρώπου, γιατί να μην το κάνει και *ένας* γιος του ανθρώπου; Έτσι, έβλεπα το εγώ μου πάντα πάνω από μένα και έξω από μένα και ποτέ δεν μπορούσα πραγματικά να έρθω στον εαυτό μου.

Ποτέ δεν πίστευα στον εαυτό μου· ποτέ δεν πίστευα στο παρόν μου, έβλεπα τον εαυτό μου μόνο στο μέλλον. Το παιδί πιστεύει πως θα γίνει σωστό εγώ, σωστό «υποκείμενο», μόνον όταν θα γίνει άντρας· ο άντρας πιστεύει ότι θα γίνει κάτι σωστό μόνο στο επέκεινα. Και, για να έρθουμε αμέσως κοντύτερα στην πραγματικότητα, ακόμη και οι καλύτεροι σήμερα εξακολουθούν να πείθουν ο ένας τον άλ-

λο ότι πρέπει κανείς να πάρει μέσα του το κράτος, τον λαό του, την ανθρωπότητα και δεν ξέρω τι άλλο ακόμα, για να είναι πραγματικό εγώ, «ελεύθερος δημότης», «πολίτης», «ελεύθερος ή αληθινός άνθρωπος»· κι αυτοί βλέπουν τη δική μου αλήθεια και πραγματικότητα στην πρόσληψη ενός ξένου εγώ και στην αφοσίωση σ' αυτό. Και σε τι είδους εγώ; Σε ένα εγώ, που δεν είναι ένα εγώ ή ένα εσύ, αλλά ένα *φανταστικό* εγώ, ένα στοιχειό.

Ενώ κατά τον Μεσαίωνα η εκκλησία μπορούσε να ανεχτεί να ζουν ποικίλα κράτη ενωμένα μέσα της, τα κράτη έμαθαν μετά τη Μεταρρύθμιση, ειδικά μετά τον Τριακονταετή Πόλεμο, να ανέχονται να συγκεντρώνονται κάτω από ένα στέμμα ποικίλες εκκλησίες (ομολογίες πίστης). Όλα όμως τα κράτη είναι θρησκευτικά και, αντιστοίχως, «χριστιανικά κράτη», και θέτουν ως καθήκον τους να βάλουν τους αδέσμευτους, τους «εγωιστές», στα δεσμά του αφύσικου, δηλαδή να τους εκχριστιανίσουν. Όλοι οι διακανονισμοί του χριστιανικού κράτους έχουν ως σκοπό τον *εκχριστιανισμό του λαού*. Έτσι, το δικαστήριο έχει τον σκοπό να εξαναγκάσει τους ανθρώπους στη δικαιοσύνη, το σχολείο τον σκοπό να τους εξαναγκάσει στην πνευματική καλλιέργεια –κοντολογίς, τον σκοπό να προστατεύσει τους χριστιανικά δρώντες από τους μη χριστιανικά δρώντες, να δώσει την *κυριαρχία* στη χριστιανική δράση, να την κάνει *ισχυρή*. Ανάμεσα σ' αυτά τα μέσα εξαναγκασμού το κράτος *υπολόγιζε* και την *εκκλησία*, απαιτούσε –μια καθορισμένη θρησκεία από τον καθένα. Ο Ντυπέν[239] είπε πρόσφατα εναντίον της εκκλησίας, «η διδασκαλία και η εκπαίδευση ανήκουν στο κράτος».

Ασφαλώς, καθετί που αφορά στην αρχή της ηθικότητας είναι κρατική υπόθεση. Γι' αυτό ανακατεύεται τόσο πολύ το κινέζικο κράτος στα οικογενειακά θέματα, και εκεί δεν είναι κανείς τίποτε αν δεν είναι πρώτα καλό παιδί των γονιών του. Τα οικογενειακά θέματα είναι και σε μας κρατικά θέματα, μόνο που το δικό μας κράτος –δείχνει εμπιστοσύνη στις οικογένειες δίχως οδυνηρή εποπτεία· κρατά την οικογένεια δεμένη με τον δεσμό του γάμου, και αυτός ο δεσμός δεν μπορεί να κοπεί δίχως το κράτος.

Το ότι το κράτος όμως με καθιστά υπεύθυνο για τις αρχές μου και απαιτεί ορισμένες από μένα, αυτό μπορεί να με κάνει να ρωτήσω: Τι το νοιάζει αυτό για τη «λασκαρισμένη βίδα μέσα στο κεφάλι μου» (αρχή); Ενδιαφέρεται πάρα πολύ, επειδή το κράτος είναι η *–ιθύνουσα αρχή*. Υποτίθεται ότι σε θέματα διαζυγίου, γενικά στο δίκαιο του γά-

μου, το ζήτημα είναι η αναλογία δικαιωμάτων μεταξύ εκκλησίας και κράτους. Το ζήτημα είναι μάλλον αν οτιδήποτε ιερό πρέπει να κυριαρχεί πάνω στον άνθρωπο, είτε λέγεται πίστη είτε ηθικός νόμος (ηθικότητα). Το κράτος συμπεριφέρεται σαν κυρίαρχος, ακριβώς όπως έκανε παλιότερα η εκκλησία. Η δεύτερη στηρίζεται στην ευσέβεια, το πρώτο στην ηθικότητα.

Οι άνθρωποι μιλούν για την ανοχή, την ελευθερία που παραχωρείται σε αντιτιθέμενες τάσεις και τα τοιαύτα, χάρη στα οποία διακρίνονται τα πολιτισμένα κράτη. Ασφαλώς, ορισμένα κράτη είναι αρκετά ισχυρά για να βλέπουν απλώς με αυταρέσκεια ακόμη και τις πιο αδέσμευτες συναντήσεις, ενώ άλλα ορμηνεύουν τους κλητήρες τους να υποβάλλουν σε διωγμό τις πίπες καπνίσματος. Ωστόσο, τόσο για το ένα κράτος όσο και για το άλλο, το παιχνίδι των ατόμων μεταξύ τους, η φασαρία του πηγαινέλα τους, η καθημερινή τους ζωή, είναι ένα *ελάσσονος σημασίας επεισόδιο*, το οποίο πρέπει να αρκεστούν να αφήσουν σ' αυτά, επειδή δεν μπορούν να κάνουν τίποτε μ' αυτό. Αρκετά κράτη εξακολουθούν να δωλίζουν τον κώνωπα και να καταπίνουν την κάμηλο[240], ενώ άλλα είναι πιο έξυπνα. Τα άτομα είναι «πιο ελεύθερα» στα δεύτερα κράτη, επειδή είναι λιγότερο παρενοχλούμενα. *Εγώ* όμως δεν είμαι ελεύθερος σε *κανένα* κράτος. Η περίφημη ανοχή των κρατών είναι απλώς μια ανοχή προς τους «άκακους», τους «ακίνδυνους»· είναι μόνο μια ανύψωση πάνω από τη μικροπρέπεια, μόνον ένας πιο αξιοσέβαστος, μεγαλόσχημος, περήφανος –δεσποτισμός. Ένα ορισμένο κράτος έμοιαζε για ένα διάστημα να θέλει να είναι πάνω από τις *λογοτεχνικές* διαμάχες, που μπορούσαν να διεξάγονται με όλη τους τη ζέση· η Αγγλία είναι υπεράνω της *λαϊκής αναταραχής* και –του καπνίσματος. Αλίμονο όμως στη λογοτεχνία που τα βάζει με το ίδιο το κράτος, αλίμονο στις λαϊκές συμμορίες που «βάζουν σε κίνδυνο» το κράτος. Σε εκείνο το κράτος που ανέφερα ονειρεύονται «ελεύθερη επιστήμη», στην Αγγλία «ελεύθερη ζωή του λαού».

Το κράτος αφήνει τα άτομα να *παίζουν* όσο το δυνατόν πιο ελεύθερα, μόνο που δεν πρέπει να παίρνουν τα πράγματα στα *σοβαρά*, δεν πρέπει να *το* ξεχνούν. Ο άνθρωπος δεν πρέπει να συναλλάσσεται *ανέμελα* με τον άνθρωπο, όχι δίχως «εποπτεία και μεσολάβηση εκ των άνω». Δεν πρέπει να κάνω όλα όσα μπορώ να κάνω, αλλά μόνον όσα μου επιτρέπει το κράτος· δεν πρέπει να αξιοποιώ τις σκέψεις *μου*, την εργασία *μου*, γενικά καθετί δικό μου.

Το κράτος έχει πάντα τον μοναδικό σκοπό να περιορίζει, να τιθα-

σεύει, να υποτάσσει το άτομο –να το κάνει *υποτελή* σε κάποια γενικότητα· διαρκεί μόνο για όσο καιρό δεν είναι το άτομο το παν του παντός, και είναι μόνον η καθαρά αποτυπωμένη *περιστολή εμού*, ο περιορισμός μου, η δουλεία μου. Ποτέ ένα κράτος δεν αποβλέπει στο να επιφέρει την ελεύθερη δραστηριότητα του ατόμου, αλλά πάντα τη δραστηριότητα που είναι συνδεδεμένη με τον *σκοπό του κράτους*. Από το κράτος δεν συμβαίνει τίποτε *κοινό*, τόσο λίγο όσο μπορεί να αποκαλέσει κανείς ένα κομμάτι ύφασμα κοινή εργασία όλων των μεμονωμένων μερών μιας μηχανής· είναι μάλλον η εργασία ολόκληρης της μηχανής ως ενότητας, είναι *εργασία μηχανής*. Κατά τον ίδιο τρόπο, η *μηχανή του κράτους* κάνει τα πάντα· διότι αυτή κινεί τα γρανάζια των ατομικών πνευμάτων, από τα οποία κανένα δεν ακολουθεί την δική του ενόρμηση. Το κράτος προσπαθεί να παρεμποδίσει κάθε ελεύθερη δραστηριότητα μέσω της λογοκρισίας του, της επιτήρησής του, της αστυνομίας του, και θεωρεί αυτή την παρεμπόδιση καθήκον του, διότι είναι όντως καθήκον αυτοδιατήρησης. Το κράτος θέλει να κάνει κάτι τον άνθρωπο, γι' αυτό ζουν μέσα σ' αυτό μόνο *φτιαγμένοι* άνθρωποι· όποιος θέλει να είναι ο εαυτός του, είναι αντίπαλος του κράτους και δεν είναι τίποτε. «Δεν είναι τίποτε» σημαίνει απλώς ότι το κράτος δεν τον χρησιμοποιεί, δεν του δίνει καμιά θέση, κανένα αξίωμα, κανένα επάγγελμα και τα τοιαύτα.

Ο Έντγκαρ Μπάουερ[241] εξακολουθεί να ονειρεύεται στο *Liberalen Bestrebungen*[242] μια «κυβέρνηση που, βγαίνοντας από τον λαό, δεν θα έρχεται ποτέ σε αντίθεση μ' αυτόν[243]». Ασφαλώς, παίρνει ο ίδιος πίσω τη λέξη «κυβέρνηση»: «Στη δημοκρατία δεν υπάρχει κυβέρνηση, αλλά μόνο μια εκτελεστική εξουσία. Μια εξουσία που προέρχεται καθαρά και μόνον από τον λαό· που δεν έχει ανεξάρτητη δύναμη, ανεξάρτητες αρχές, ανεξάρτητους αξιωματούχους απέναντι στον λαό· αλλά που έχει το θεμέλιό της, την πηγή της δύναμης και των αρχών της στη μοναδική, ανώτατη δύναμη του κράτους, στον λαό. Συνεπώς, η έννοια κυβέρνηση δεν ταιριάζει καθόλου για το λαϊκό κράτος[244].» Το πράγμα όμως παραμένει το ίδιο. Αυτό που «έχει αναδυθεί, θεμελιώνεται, ξεπηδά από την πηγή» γίνεται κάτι «ανεξάρτητο» και έρχεται αμέσως σε αντίθεση, όπως ένα παιδί μόλις βγει από την κοιλιά της μάνας του. Η κυβέρνηση δεν θα ήταν τίποτε απολύτως, αν δεν ήταν κάτι ανεξάρτητο και αντιτιθέμενο.

«Στο ελεύθερο κράτος δεν υπάρχει κυβέρνηση κ.ο.κ.[245]» Αυτό θέλει να πει ότι ο λαός, όταν είναι ο *ανώτατος άρχων*, δεν αφήνει να καθο-

δηγείται από καμιά ανώτερη δύναμη. Συμβαίνει τίποτε διαφορετικό στην απόλυτη μοναρχία; Υπάρχει μήπως εκεί για τον *ανώτατο άρχοντα* μια κυβέρνηση που στέκεται πάνω απ' αυτόν; *Πάνω* από τον ανώτατο άρχοντα, είτε ονομάζεται αυτός ηγεμόνας είτε λαός, δεν στέκεται ποτέ μια κυβέρνηση, αυτό είναι αυτονόητο. Πάνω από *μένα* όμως στέκεται μια κυβέρνηση σε κάθε «κράτος», τόσο στο απόλυτο όσο και στο δημοκρατικό ή «ελεύθερο». *Εγώ* την έχω εξίσου άσχημα και στο ένα και στο άλλο.

Η δημοκρατία δεν είναι τίποτε άλλο από –απόλυτη μοναρχία· διότι δεν έχει διαφορά αν ο μονάρχης ονομάζεται ηγεμόνας ή λαός, αφού και οι δύο είναι «μεγαλειότητα». Η ίδια η συνταγματική μοναρχία αποδεικνύει ότι κανένας δεν είναι ικανός και δεν θέλει να είναι μόνον ένα όργανο. Οι υπουργοί καταδυναστεύουν τον κύριό τους, τον ηγεμόνα, οι βουλευτές τον κύριό τους, τον λαό. Εδώ, λοιπόν, τα *κόμματα* είναι ήδη ελεύθερα, δηλαδή το κόμμα των υπαλλήλων (το λεγόμενο λαϊκό κόμμα). Ο ηγεμόνας πρέπει να συμφωνήσει με τη θέληση των υπουργών, ο λαός χορεύει στον ρυθμό που του παίζουν οι αίθουσες συνελεύσεων. Το συνταγματικό πολίτευμα είναι πιο προηγμένο από τη δημοκρατία, επειδή είναι το *κράτος σε επικείμενη διάλυση*.

Ο Έντγκαρ Μπάουερ αρνείται[246] ότι ο λαός είναι μια «προσωπικότητα» στο συνταγματικό κράτος· είναι στη δημοκρατία; Λοιπόν, στο συνταγματικό κράτος ο λαός είναι –*κόμμα*, και ένα κόμμα είναι ασφαλώς μια «προσωπικότητα», αν θέλει κανείς να μιλήσει γενικά για ένα «πολιτικό[247]» ηθικό πρόσωπο. Το θέμα είναι ότι ένα ηθικό πρόσωπο, είτε λέγεται λαϊκό κόμμα είτε λαός είτε επίσης «ο Κύριος», κατά κανένα τρόπο δεν είναι πρόσωπο, αλλά στοιχειό.

Ο Ε. Μπάουερ συνεχίζει: «η κηδεμονία είναι το χαρακτηριστικό μιας κυβέρνησης[248]». Στ' αλήθεια, είναι ακόμη περισσότερο χαρακτηριστικό ενός λαού και «λαϊκού κράτους»· είναι το χαρακτηριστικό κάθε *κυριαρχίας*. Ένα λαϊκό κράτος, που «ενώνει μέσα του όλη τη δύναμη στην πληρότητά της», ο «απόλυτος κύριος», δεν μπορεί να με αφήσει ισχυρό. Και τι χίμαιρα, να μη θέλουμε πια να ονομάζουμε τους «υπαλλήλους του λαού» «υπηρέτες», «όργανα», επειδή «εκτελούν την ελεύθερη, ορθολογική νομική θέληση του λαού[249]». Πιστεύει: «Μόνον αν υποταχθούν όλοι οι υπαλληλικοί κύκλοι στις απόψεις της κυβέρνησης θα μπορέσει να δημιουργηθεί ενότητα μέσα στο κράτος[250]»· όμως, το «λαϊκό κράτος» του πρέπει επίσης να έχει «ενότητα»· πώς θα γινόταν να λείπει από εκεί η υποταγή, η υποταγή στη –θέληση του λαού;

«Στο συνταγματικό κράτος, το συνολικό οικοδόμημα της κυβέρνησης στηρίζεται τελικά στον αντιβασιλέα και στη *διάθεσή* του[251].» Πώς θα μπορούσε να είναι αλλιώς στο «λαϊκό κράτος»; Εκεί δεν θα κυβερνιόμουν πάλι *εγώ* από τη διάθεση του *λαού*, και υπάρχει καμιά διαφορά *για μένα* ανάμεσα στο να βλέπω τον εαυτό μου εξαρτημένο από τη διάθεση του ηγεμόνα και στο να τον βλέπω εξαρτημένο από τη διάθεση του λαού, τη λεγόμενη «κοινή γνώμη»; Αν η εξάρτηση σημαίνει απλώς «θρησκευτική σχέση», όπως ορθά υποστηρίζει ο Ε. Μπάουερ, τότε στο λαϊκό κράτος ο λαός παραμένει *για μένα* η ανώτερη δύναμη, η «μεγαλειότητα» (διότι στη «μεγαλειότητα» έγκειται η αληθινή ουσία του Θεού και του ηγεμόνα), με την οποία έχω θρησκευτική σχέση. –Όπως ο κυρίαρχος αντιβασιλέας, έτσι και ο κυρίαρχος λαός δεν θίγεται από κανένα *νόμο*. Η συνολική προσπάθεια του Ε. Μπάουερ καταλήγει *σε μια αλλαγή κυρίων*. Αντί να θέλει να κάνει ελεύθερο τον *λαό*, θα έπρεπε να είχε κατά νου τη μοναδική πραγματοποιήσιμη ελευθερία, τη δική του.

Στο συνταγματικό κράτος η ίδια η *απολυταρχία* ήρθε επιτέλους σε σύγκρουση με τον εαυτό της, καθώς χωρίστηκε στα δύο· η κυβέρνηση θέλει να είναι απόλυτη, και ο λαός θέλει να είναι απόλυτος. Αυτά τα δύο απόλυτα θα φθαρούν το ένα εναντίον του άλλου.

Ο Ε. Μπάουερ καταφέρεται εναντίον τού ότι ο αντιβασιλιάς δίνεται από τη *γέννηση*, από την *τύχη*. Όμως, όταν γίνει «ο λαός η μοναδική δύναμη μέσα στο κράτος[252]», δεν έχουμε *εμείς* έναν κύριο από *τύχη*; Τι είναι λοιπόν ο λαός; Ο λαός ήταν πάντα μόνο το *σώμα* της κυβέρνησης: είναι πολλοί κάτω από ένα καπέλο (το καπέλο ενός ηγεμόνα) ή πολλοί κάτω από ένα σύνταγμα. Και το σύνταγμα είναι ο –ηγεμόνας. Ηγεμόνες και λαοί θα εξακολουθούν να υπάρχουν για όσο καιρό δεν *καταρρεύσουν* και οι δύο, δηλαδή δεν *πέσουν μαζί*. Αν κάτω από ένα σύνταγμα υπάρχουν πολλοί «λαοί» –όπως στην αρχαία περσική μοναρχία και σήμερα– τότε οι «λαοί» αυτοί ισχύουν μόνον ως «επαρχίες». Σε κάθε περίπτωση, για μένα ο λαός είναι μια –τυχαία δύναμη, μια δύναμη της φύσης, ένας εχθρός τον οποίο πρέπει να νικήσω.

Τι μπορεί κανείς να σκεφτεί κάτω από το όνομα ενός «οργανωμένου[253]» λαού; Έναν λαό «που δεν έχει πια κυβέρνηση», που κυβερνά τον εαυτό του. Στον οποίο, συνεπώς, κανένα εγώ δεν έχει την εξέχουσα θέση· ένας λαός οργανωμένος από τον οστρακισμό. Η αποβολή των εγώ, ο οστρακισμός, κάνει τον λαό μονοκράτορα.

Αν μιλάτε για τον λαό, πρέπει να μιλάτε για τον ηγεμόνα· διότι ο

λαός, για να γίνει υποκείμενο και να γράψει ιστορία, πρέπει, όπως καθετί που δρα, να έχει μια *κεφαλή*, τον «αρχηγό» του. Ο Βέιτλινγκ το παρουσιάζει αυτό στο *Trio*[254] του, και ο Προυντόν δηλώνει, «*une société, pour ainsi dire acéphale, ne peut vivre*» [«μια κοινωνία που είναι, κατά κάποιο τρόπο, ακέφαλη, δεν μπορεί να ζήσει[255]»].

Η *vox populi* [φωνή λαού] τοποθετείται πάντα μπροστά μας, και η «κοινή γνώμη» πρέπει να κυβερνά τους ηγέτες. Ασφαλώς, η *vox populi* είναι την ίδια στιγμή *vox dei* [φωνή Θεού]· έχουν όμως καμιά χρησιμότητα και οι δυο τους και η *vox principis* [φωνή ηγέτη] δεν είναι επίσης *vox dei*;

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε τους «Εθνικούς»[256]. Το να ζητάς από τα τριάντα οκτώ κρατίδια της Γερμανίας να δρουν σαν *ένα έθνος* μπορεί να μπει μόνον πλάι στην ανόητη επιθυμία να ενωθούν σε ένα σμήνος τριάντα οκτώ σμήνη μέλισσες, που οδηγούνται από τριάντα οκτώ βασίλισσες. Όλες παραμένουν *μέλισσες*· αυτό που ισχύει όμως δεν είναι ότι συνανήκουν και μπορούν να βρεθούν μαζί οι μέλισσες ως μέλισσες, αλλά ότι συνδέονται οι *υπήκοοι* μέλισσες με τις *κυβερνώσες* βασίλισσες. Μέλισσες και λαοί στερούνται θέλησης, και τους οδηγεί το *ένστικτο* των βασιλισσών τους.

Αν υποδείκνυε κανείς στις μέλισσες την «ιδιότητά τους να είναι μέλισσες», στην οποία είναι τουλάχιστον όλες ίσες μεταξύ τους, θα έκανε το ίδιο που κάνουν σήμερα με τόσο πάθος, υποδεικνύοντας στους Γερμανούς την ιδιότητά τους να είναι οι Γερμανοί. Διότι η ιδιότητα να είσαι Γερμανός μοιάζει ακριβώς σ' αυτό με την «ιδιότητα να είσαι μέλισσα», στο ότι φέρει μέσα της την αναγκαιότητα για σχίσματα και χωρισμούς, δίχως όμως να φτάνει στα άκρα, όπου ο χωρισμός βρίσκει ο ίδιος το τέλος του μέσω της ολοκλήρωσης της πραγματοποίησής του: εννοώ, δίχως να φτάνει στον χωρισμό του ανθρώπου από τον άνθρωπο. Η ιδιότητα να είσαι Γερμανός διαιρεί όντως τον εαυτό της σε διαφορετικούς λαούς και φυλές, δηλαδή κυψέλες· το άτομο όμως που έχει την ιδιότητα να είναι Γερμανός εξακολουθεί να είναι ανίσχυρο σαν τη μεμονωμένη μέλισσα. Και όμως, μόνον άτομα μπορούν να έρθουν σε ένωση μεταξύ τους, και όλες οι συμμαχίες και λίγκες μεταξύ λαών είναι και παραμένουν μηχανικές συναθροίσεις, διότι αυτοί που συναθροίζονται, τουλάχιστον στο βαθμό που οι «λαοί» θεωρούνται αυτοί που συναθροίζονται, *στερούνται θέλησης*. Μόνο με τον τελευταίο χωρισμό τελειώνει ο ίδιος ο χωρισμός και μετατρέπεται σε συνένωση.

Τώρα, οι Εθνικοί[256] κοπιάζουν να εγκαθιδρύσουν την αφηρημένη, δίχως ζωή ενότητα της «ιδιότητας να είναι μέλισσες»· οι κάτοχοι του εαυτού τους όμως θα αγωνιστούν για τη δική τους ηθελημένη ενότητα, την ένωση. Το χαρακτηριστικό όλων των αντιδραστικών επιθυμιών είναι ότι θέλουν να εγκαθιδρύσουν κάτι *γενικό*, αφηρημένο, μια κενή, δίχως ζωή *έννοια*· αντίθετα, οι κάτοχοι του εαυτού τους προσπαθούν να απαλλάξουν το ρωμαλέο, ζωντανό, επιμέρους *άτομο* από τον κυκεώνα των γενικοτήτων. Οι αντιδραστικοί θα ήθελαν να κάνουν να ξεπηδήσει από τη γη ένας *λαός*, ένα *έθνος*· οι κάτοχοι του εαυτού τους έχουν στο νου τους μόνο τον εαυτό τους. Στην ουσία, οι δύο προσπάθειες που είναι σήμερα στην ημερήσια διάταξη –συγκεκριμένα, η παλινόρθωση των επαρχιακών δικαιωμάτων, των παλιών διαιρέσεων της χώρας (Φράνκοι, Βαυαροί κτλ., Λάουσιτς[257] κτλ.), και η παλινόρθωση ολόκληρης της εθνικότητας συμπίπτουν. Οι Γερμανοί όμως θα γίνουν ένα, δηλαδή θα συνενωθούν, μόνον όταν ανατρέψουν την ιδιότητά τους να είναι μέλισσες, καθώς και όλες τις κυψέλες· κοντολογίς, μόνον όταν θα είναι κάτι περισσότερο από –Γερμανοί: μόνον τότε θα μπορέσουν να σχηματίσουν μια «Γερμανική Ένωση». Δεν πρέπει να θέλουν να επιστρέψουν στην εθνικότητά τους, στη μητρική κοιλιά, προκειμένου να ξαναγεννηθούν, αλλά να αφήσουν τον καθένα να επιστρέψει *στον εαυτό του*. Πόσο γελοία αισθηματικό είναι να βλέπεις έναν Γερμανό να αρπάζει το χέρι ενός άλλου και να το σφίγγει με ιερό δέος επειδή «είναι κι αυτός Γερμανός!» Μ' αυτό γίνεται κάπως μεγάλος! Αυτό όμως θα εξακολουθήσει να θεωρείται συγκινητικό μόνο για όσο καιρό θα είναι οι άνθρωποι ενθουσιώδεις με την «αδελφοσύνη», δηλαδή για όσο καιρό έχουν μια «*οικογενειακή διάθεση*». Από τη δεισιδαιμονία της «ευσέβειας», από την «αδελφοσύνη» ή «παιδικότητα», ή όπως αλλιώς ονομάζονται οι ευσυγκίνητες φράσεις ευσέβειας, από το *πνεύμα της οικογένειας* δεν μπορούν να ελευθερωθούν οι Εθνικοί, που θέλουν να έχουν μια μεγάλη *οικογένεια Γερμανών*.

Πέραν τούτου, οι λεγόμενοι Εθνικοί πρέπει να καταλάβουν σωστά τον εαυτό τους για να αποσπαστούν από τη σύνδεσή τους με τους καλοκάγαθους Γερμανομανείς. Διότι η συνένωση για υλικούς σκοπούς και συμφέροντα, την οποία απαιτούν από τους Γερμανούς, δεν καταλήγει σε τίποτε άλλο από μια εθελούσια ένωση. Ο Καριέρ[258] φωνάζει ενθουσιασμένος: «Οι σιδηρόδρομοι είναι για το μάτι που βλέπει μακριά ο δρόμος για μια *ζωή του λαού* που με τέτοια σημασία δεν εμφανίστηκε πουθενά μέχρι τώρα[259].» Πολύ σωστά, θα είναι μια ζωή του

λαού, που πουθενά αλλού δεν εμφανίστηκε, επειδή δεν είναι –ζωή του λαού. –Ο Καριέρ αυτοαναιρείται εξάλλου πιο κάτω: «Η καθαρή ανθρώπινη ιδιότητα ή ανθρωπιά δεν μπορεί να αντιπροσωπευτεί καλύτερα παρά από έναν λαό που εκπληρώνει την αποστολή του»[260]. Μ' αυτό αντιπροσωπεύεται όμως μόνον η εθνικότητα. «Η ασαφής γενικότητα είναι κατώτερη από τη μορφή την κλεισμένη στον εαυτό της, που είναι η ίδια ένα όλον, και ζει ως ζωντανό μέλος του αληθινά γενικού, του οργανωμένου.» Μα ακριβώς ο λαός είναι η «ασαφής γενικότητα», και μόνον ένας άνθρωπος η «κλεισμένη στον εαυτό της μορφή».

Ο απρόσωπος χαρακτήρας αυτού που ονομάζουν «λαός, έθνος» φαίνεται καθαρά και από το εξής: από το ότι ένας λαός, ο οποίος θέλει να φανερώσει το εγώ του με το καλύτερο των δυνάμεών του, βάζει στην κεφαλή του τον *άβουλο* ηγέτη. Βρίσκεται πράγματι μπροστά στην εξής εναλλακτική λύση: ή να υποταχθεί σε έναν ηγεμόνα, ο οποίος πραγματοποιεί μόνο *τον εαυτό του, την ατομική ευχαρίστησή του* –τότε δεν αναγνωρίζει στον «απόλυτο κύριο» τη δική του θέληση, τη λεγόμενη θέληση του λαού– ή να βάλει στο θρόνο έναν ηγεμόνα, ο οποίος δεν εκδηλώνει *καμία ιδία* θέληση –τότε έχει έναν ηγεμόνα *άβουλο*, του οποίου τη θέση θα κάλυπτε εξίσου καλά κάποιος καλά ρυθμισμένος μηχανισμός ρολογιού. –Επομένως, η διόραση πρέπει να πάει μόνον ένα βήμα παρακάτω: τότε φαίνεται από μόνο του ότι το εγώ του λαού είναι μια απρόσωπη, «πνευματική» δύναμη, ο –νόμος. Το εγώ του λαού, συνεπώς είναι ένα –στοιχειό, όχι ένα εγώ. Εγώ είμαι εγώ μόνον απ' αυτό, από το ότι κάνω τον εαυτό μου· από το ότι δεν με κάνει κάποιος άλλος, αλλά εγώ πρέπει να είμαι το έργο μου. Τι γίνεται όμως μ' αυτό το εγώ του λαού; Η *τύχη* το παίζει στα χέρια του λαού, η τύχη τού δίνει τον τάδε ή τον δείνα εκ γενετής κύριο, τυχαία γεγονότα τού δίνουν τον εκλεκτό· δεν είναι προϊόν του (προϊόν του «*κυρίαρχου*» λαού), όπως είμαι εγώ *δικό μου* προϊόν. Σκέψου ότι κάποιος θέλει να σε πείσει ότι δεν είσαι το δικό σου εγώ, αλλά ότι ο Χανς ή ο Κουντς είναι το δικό σου εγώ! Αυτό όμως συμβαίνει στον λαό, και δίκαια. Διότι ο λαός έχει ένα εγώ τόσο λίγο όσο έχουν ένα *εγώ* οι έντεκα πλανήτες υπολογισμένοι μαζί, μολονότι περιστρέφονται γύρω από ένα κοινό *κέντρο*.

Τα λόγια του Μπεϊγύ είναι αντιπροσωπευτικά της δουλικής διάθεσης που εκδηλώνουν διάφοροι μπροστά στον κυρίαρχο λαό, όπως μπροστά στον ηγεμόνα. «Δεν έχω», λέει αυτός, «πια ιδιαίτερο λογικό

όταν έχει εκφραστεί το γενικό λογικό. Ο πρώτος μου νόμος ήταν η θέληση του έθνους· μόλις αυτό συγκεντρώθηκε, δεν ήξερα τίποτε πέρα από την κυρίαρχη θέλησή του.» Δεν θέλει να έχει «ιδιαίτερο λογικό», και όμως μόνον αυτό το ιδιαίτερο λογικό κάνει τα πάντα. Το ίδιο αφαρπάζεται και ο Μιραμπώ με τα λόγια: «Καμιά δύναμη πάνω στη γη δεν έχει το *δικαίωμα* να λέει στους αντιπροσώπους του έθνους: θέλω![261]»

Όπως συνέβαινε και με τους Έλληνες, θα ήθελαν σήμερα να κάνουν τον άνθρωπο *ζῷον πολιτικόν*, πολίτη του κράτους ή πολιτικό άνθρωπο. Όπως ακριβώς λογιζόταν για πολύ καιρό «πολίτης του ουρανού». Ο Έλληνας όμως υποβιβάστηκε μαζί με το *κράτος* του, ο πολίτης του ουρανού υποβιβάστηκε μαζί με τον ουρανό· εμείς αντίθετα, δεν θέλουμε να χαθούμε μαζί με τον *λαό*, το έθνος και την εθνικότητα, δεν θέλουμε να είμαστε απλώς *πολιτικοί* άνθρωποι ή πολιτικοί. Από τον καιρό της Επανάστασης προσπάθησαν «να κάνουν τον λαό ευτυχισμένο», και κάνοντας τον λαό ευτυχισμένο, μεγάλο και τα τοιαύτα, έκαναν εμάς δυστυχισμένους: η ευτυχία του λαού είναι η δυστυχία μου.

Τι κούφια λόγια λένε με στομφώδη ευπρέπεια οι πολιτικοί φιλελεύθεροι φαίνεται και πάλι στο έργο του Νάουβερκ[262] *Über die Teilnahme am Staate*. Εδώ ακούγονται παράπονα για εκείνους που είναι αδιάφοροι και δεν παίρνουν μέρος, που δεν είναι πολίτες με την πλήρη έννοια, και ο συγγραφέας μιλάει σαν να μη μπορεί κανείς να είναι άνθρωπος γενικά, αν δεν παίρνει μέρος ενεργά στη ζωή του κράτους, αν δεν είναι δηλαδή πολιτικός. Σ' αυτό έχει δίκιο· διότι, αν το κράτος λογίζεται ως φύλακας καθετί «ανθρώπινου», δεν μπορούμε να έχουμε τίποτε ανθρώπινο δίχως να παίρνουμε μέρος στο κράτος. Τι δείχνει όμως αυτό εναντίον του εγωιστή; Τίποτε απολύτως, επειδή ο εγωιστής είναι απέναντι στον εαυτό του ο φύλακας του ανθρώπινου και έχει να πει στο κράτος μόνον: «Μη μου κρύβεις τον ήλιο[263].» Μόνον όταν το κράτος έρχεται σε επαφή με την κυριότητά του, δείχνει ο εγωιστής ενεργό ενδιαφέρον γι' αυτό. Αν η κατάσταση του κράτους δεν αγγίζει τον άνθρωπο που είναι βουτηγμένος στη μελέτη μέσα στο γραφείο του, πρέπει αυτός να ασχοληθεί μαζί του επειδή είναι το «ιερότερο καθήκον» του; Για όσο καιρό το κράτος ενεργεί όπως του αρέσει, τι ανάγκη έχει αυτός να σηκώσει το κεφάλι του από τις μελέτες του; Ας ασχοληθούν μαζί του εκείνοι που έχουν προσωπικό συμφέρον να αλλάξει η κατάσταση αυτή. Το «ιερό καθήκον» ούτε τώρα ούτε ποτέ

δεν έκανε τους ανθρώπους να σκεφτούν για το κράτος –τόσο λίγο όσο τους έκανε να γίνουν άνθρωποι της επιστήμης, καλλιτέχνες κτλ. Μόνον ο εγωισμός μπορεί να τους σπρώξει σ' αυτό, και θα το κάνει μόλις χειροτερέψουν τα πράγματα. Αν δείχνατε στους ανθρώπους ότι ο εγωισμός τους απαιτεί να ασχοληθούν με τις υποθέσεις του κράτους, δεν θα χρειαζόταν να τους φωνάξετε για πολύ· αν, αντίθετα, τους καλείτε στην αγάπη της πατρίδας και τα τοιαύτα, θα κηρύττετε για πολύ καιρό αυτή την «υπηρεσία της αγάπης» σε κουφές καρδιές. Φυσικά, κατά την άποψή σας οι εγωιστές δεν θα συμμετάσχουν καθόλου στις υποθέσεις του κράτους.

Ο Νάουβερκ διατυπώνει μια γνήσια φιλελεύθερη φράση: «Ο άνθρωπος εκπληρώνει πλήρως την κλήση του μόνον όταν αισθάνεται και γνωρίζει τον εαυτό του ως μέλος του ανθρώπινου γένους, και είναι ενεργός ως τέτοιο. Το άτομο δεν μπορεί να πραγματοποιήσει την ιδέα της ανθρωπιάς αν δεν στηρίζεται σε ολόκληρη την ανθρώπινη ιδιότητα, αν δεν αντλεί τις δυνάμεις του απ' αυτήν σαν τον Ανταίο[264].»

Στο ίδιο σημείο λέει: «Η σχέση του ανθρώπου με τη *res publica* [τα δημόσια πράγματα] υποβαθμίζεται σε καθαρά θεολογικό ζήτημα από τη θεολογική άποψη· δηλαδή απορρίπτεται και ακυρώνεται.» Λες και η πολιτική άποψη κάνει κάτι διαφορετικό με τη θρησκεία! Κατ' αυτήν, η θρησκεία είναι «ιδιωτικό ζήτημα».

Αν, αντί για το «ιερό καθήκον», τον «προορισμό του ανθρώπου», την «κλήση του για πλήρη ανθρωπιά» και παρόμοιες εντολές, παρουσιάζαμε στους ανθρώπους την άποψη ότι το *ίδιον όφελός* τους παραβλάπτεται όταν αφήνουν το καθετί στο κράτος να γίνεται όπως γίνεται, τότε θα τους μιλούσαμε δίχως φλυαρίες, όπως πρέπει να τους μιλά κανείς σε καίριες στιγμές, αν θέλει να πετύχει τον σκοπό του. Αντ' αυτού, λέει ο εχθρικός προς τους θεολόγους συγγραφέας μας: «Αν υπήρξε κάποτε μια εποχή όπου το *κράτος* προέβαλε αξιώσεις σε όλους *τους δικούς του*, αυτή η εποχή είναι η δική μας. –Ο σκεπτόμενος άνθρωπος βλέπει στη συμμετοχή στη θεωρία και την πράξη του κράτους ένα *καθήκον*, ένα από τα ιερότερα καθήκοντα που εναπόκεινται σ' αυτόν» –και μετά εξετάζει ενδελεχέστερα «την απόλυτη αναγκαιότητα να συμμετέχει ο καθένας στο κράτος».

Εκείνος στου οποίου την καρδιά ή το κεφάλι ή και στα δύο κάθεται το *κράτος*, εκείνος που κατέχεται από το κράτος ή που *πιστεύει στο κράτος*, είναι πολιτικός και παραμένει τέτοιος εσαεί.

«Το κράτος είναι το πιο αναγκαίο μέσο για την πλήρη ανάπτυξη της

ανθρωπότητας.» Σίγουρα υπήρξε τέτοιο, για όσο καιρό θέλαμε να αναπτύξουμε την ανθρωπότητα· αν όμως θέλουμε να αναπτύξουμε τον εαυτό μας, μπορεί να είναι για μας μόνο ένα μέσο παρεμπόδισης.

Μπορούμε ακόμη να μεταρρυθμίσουμε και να βελτιώσουμε το κράτος και τον λαό; Τόσο λίγο όσο τους ευγενείς, τον κλήρο, την εκκλησία κτλ.: μπορούμε να τους καταργήσουμε, να τους εκμηδενίσουμε, να τους εξαλείψουμε, όχι να τους μεταρρυθμίσουμε. Μπορώ να αλλάξω κάτι α-νόητο σε μεστό νοήματος μεταρρυθμίζοντάς το ή πρέπει να το πετάξω κατευθείαν;

Στο εξής, ό,τι είναι να γίνει, δεν πρέπει να γίνει σχετικά με το *κράτος* (τη μορφή του κράτους κτλ.), αλλά σχετικά με μένα. Έτσι, όλα τα ζητήματα σχετικά με την εξουσία του ηγεμόνα, το σύνταγμα κ.ο.κ. βυθίζονται στην αληθινή τους άβυσσο και μηδενικότητα. Εγώ, αυτό το μηδέν, θα βγάλω μέσα από τον εαυτό μου τα *δημιουργήματά* μου.

* * *

Στο κεφάλαιο της κοινωνίας ανήκει και το «κόμμα», του οποίου το εγκώμιο έχουν πλέξει πρόσφατα.

Μέσα στο κράτος είναι έγκυρο το *κόμμα*. «Κόμμα, κόμμα, ποιος δεν θα έπρεπε να συμμετέχει σε ένα τέτοιο!» Το άτομο όμως είναι *μοναδικό*, όχι μέλος του κόμματος. Ενώνεται ελεύθερα και χωρίζεται πάλι ελεύθερα. Το κόμμα δεν είναι τίποτε άλλο από ένα κράτος μέσα στο κράτος, και σ' αυτή τη μικρή κυψέλη πρέπει να επικρατεί «ειρήνη» όπως και στη μεγαλύτερη. Ακριβώς εκείνοι που υποστηρίζουν εντονότερα ότι πρέπει να υπάρχει *αντιπολίτευση* μέσα στο κράτος, καταφέρονται εναντίον κάθε διαφωνίας μέσα στο κόμμα. Μια απόδειξη πως κι αυτοί –θέλουν απλώς ένα κράτος. Όλα τα κόμματα δεν συντρίβονται όταν χτυπήσουν πάνω στο κράτος, αλλά πάνω στον μοναδικό.

Τίποτε δεν ακούει συχνότερα κανείς στις μέρες μας από την παρότρυνση να μένει πιστός στο κόμμα του· τα μέλη του κόμματος δεν περιφρονούν τίποτε περισσότερο από έναν αποστάτη. Πρέπει να ακολουθεί κανείς τυφλά το κόμμα του, και να επιδοκιμάζει άνευ όρων και να υπερασπίζεται τις θεμελιώδεις αρχές του. Τα πράγματα εδώ δεν είναι βέβαια τόσο άσχημα όσο σε κλειστές εταιρίες, επειδή αυτές δεσμεύουν τα μέλη τους με πάγιους νόμους ή καταστατικά (π.χ. τα μοναχικά τάγματα, η εταιρία του Ιησού κτλ.). Το κόμμα όμως παύει να είναι ένωση ακριβώς τη στιγμή που κάνει *δεσμευτικές* ορισμένες αρ-

χές και θέλει να τις προστατεύσει από επιθέσεις· αυτή η στιγμή όμως είναι ακριβώς η ληξιαρχική πράξη γέννησης του κόμματος. Ως κόμμα, αυτό είναι ήδη μια *γεννημένη εταιρία*, μια νεκρή ένωση, μια ιδέα που έχει γίνει έμμονη. Ως κόμμα της απολυταρχίας, δεν μπορεί να θέλει να αμφιβάλλουν τα μέλη του για την άθραυστη αλήθεια αυτής της αρχής· αυτά θα μπορούσαν να θρέψουν αυτή την αμφιβολία μόνον αν ήταν αρκετά εγωιστικά ώστε να θέλουν ακόμη να είναι κάτι έξω από το κόμμα τους, μη οπαδοί. Μη οπαδοί δεν μπορούν να είναι ως άνθρωποι του κόμματος, αλλά μόνον ως εγωιστές. Αν είσαι προτεστάντης και ανήκεις σ' αυτό το κόμμα, πρέπει μόνο να δικαιολογήσεις τον προτεσταντισμό, το πολύ πολύ να τον «εξαγνίσεις», όχι να τον απορρίψεις· αν είσαι χριστιανός και ανήκεις στους ανθρώπους του χριστιανικού κόμματος, δεν μπορείς να πας πέρα απ' αυτό ως μέλος του κόμματος αυτού, αλλά μόνον όταν ο εγωισμός σου, ο μη κομματισμός σου, σε σπρώξει προς τα εκεί. Πόσες προσπάθειες δεν έκαναν οι χριστιανοί, μέχρι τον Χέγκελ και τους κομουνιστές, για να κάνουν ισχυρό το κόμμα τους! Έμειναν στο ότι ο χριστιανισμός πρέπει να περιέχει την αιώνια αλήθεια, και ότι το μόνο που χρειάζεται είναι να τη βρει κανείς σ' αυτόν, να την διαπιστώσει και να τη δικαιολογήσει.

Κοντολογίς, το κόμμα δεν ανέχεται τον μη κομματισμό, και ακριβώς σ' αυτόν εμφανίζεται ο εγωισμός. Τι με νοιάζει το κόμμα; Θα βρω αρκετούς που θα *συνενωθούν* μαζί μου, δίχως να ορκίζονται αφοσίωση στη σημαία μου.

Όποιος εγκαταλείπει ένα κόμμα για να πάει σε ένα άλλο, αντιμετωπίζεται αμέσως σαν «αποστάτης». Ασφαλώς, η *ηθικότητα* απαιτεί να είναι κανείς πιστός στο κόμμα του, και αν αποστατήσει απ' αυτό, σημαίνει ότι λερώνεται με το στίγμα της «απιστίας»· η κυριότητα όμως αγνοεί κάθε νόμο «πίστης, αφοσίωσης κτλ.», η κυριότητα επιτρέπει τα πάντα, ακόμη και την αποστασία, την αποσκίρτηση. Ασύνειδα, ακόμη και οι πιο ηθικοί άνθρωποι αφήνονται να οδηγηθούν απ' αυτή την αρχή όταν πρόκειται να κρίνουν κάποιον που προσχωρεί στο *δικό* τους κόμμα –και γίνονται μάλιστα οι ίδιοι προσηλυτιστές· θα έπρεπε μόνο να συνειδητοποιήσουν την ίδια στιγμή το γεγονός ότι πρέπει να δράσει κανείς *ανήθικα*, προκειμένου να κάνει το δικό του· δηλαδή, στην περίπτωση για την οποία μιλάμε, το ότι πρέπει να σπάσει την πίστη, ακόμη και τον όρκο του, προκειμένου να καθορίσει τον εαυτό του αντί να τον καθορίζουν ηθικές εκτιμήσεις. Στα μάτια των ανθρώπων που έχουν αυστηρή ηθική κρίση, ένας αποστάτης εμφανίζεται

πάντα με αμφίβολα χρώματα, και δεν είναι εύκολο να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους· διότι τον λερώνει η κηλίδα της «απιστίας», δηλαδή μιας ανηθικότητας. Στους κατώτερους ανθρώπους η άποψη αυτή βρίσκεται σχεδόν παντού· οι φωτισμένοι άνθρωποι περιέρχονται κι εδώ, όπως παντού, σε αβεβαιότητα και αναταραχή, και η αναγκαία θεμελιωμένη στην αρχή της ηθικότητας αντίφαση δεν εισέρχεται, λόγω της σύγχυσης των εννοιών τους, καθαρά στη συνείδησή τους. Δεν τολμούν να αποκαλέσουν ανοιχτά ανήθικο τον αποστάτη, επειδή οι ίδιοι παρακινούν τους άλλους στην αποστασία, στην αποσκίρτηση από τη μια θρησκεία στην άλλη κτλ.· ούτε όμως μπορούν να εγκαταλείψουν την οπτική γωνία της ηθικότητας. Και όμως αυτή θα ήταν η ευκαιρία να βγουν έξω από τα πλαίσια της ηθικότητας.

Είναι μήπως κόμμα οι ανήκοντες στον εαυτό τους ή μοναδικοί; Πώς θα μπορούσαν να *ανήκουν στον εαυτό τους* αν *ανήκαν* σε ένα κόμμα;

Ή μήπως πρέπει να μην ανήκει κανείς σε κανένα κόμμα; Ακριβώς όταν προσχωρήσει κανείς σ' αυτά και μπει στον κύκλο τους, συνάπτει μια *ένωση* μαζί τους, η οποία διαρκεί τόσο όσο το κόμμα και εγώ επιδιώκουμε ένα και τον αυτό σκοπό. Σήμερα όμως εγώ εξακολουθώ να συμμερίζομαι την τάση του κόμματος, όπως αύριο μπορώ να μην το κάνω πια αυτό και να γίνω «άπιστος» απέναντι σ' αυτό. Το κόμμα δεν έχει τίποτε *δεσμευτικό* (υποχρεωτικό) για μένα, και εγώ δεν το σέβομαι· αν δεν μου αρέσει πια, το εχθρεύομαι.

Σε κάθε κόμμα που νοιάζεται για τον εαυτό του και την ύπαρξή του, τα μέλη είναι τόσο περισσότερο ανελεύθερα (ή, καλύτερα, άτομα που δεν ανήκουν στον εαυτό τους), στερούνται τόσο περισσότερο εγωισμού όσο περισσότερο υπηρετούν αυτή την επιθυμία του κόμματος. Η ανεξαρτησία του κόμματος καθορίζει τη μη ανεξαρτησία των μελών του κόμματος.

Ένα κόμμα, όποιου είδους κι αν είναι, δεν μπορεί ποτέ να κάνει δίχως μια *ομολογία πίστης*. Διότι αυτοί που ανήκουν στο κόμμα πρέπει να *πιστεύουν* στην αρχή του, δεν πρέπει να αμφιβάλλουν ούτε να διερωτώνται γι' αυτήν. Για κάθε μέλος του κόμματος, η αρχή αυτή πρέπει να είναι σίγουρη, αναμφίβολη. Αυτό σημαίνει: πρέπει να ανήκει κανείς σε ένα κόμμα ψυχή τε και σώματι, αλλιώς δεν είναι αληθινά άνθρωπος του κόμματος, αλλά περισσότερο ή λιγότερο –εγωιστής. Αρκεί να γεννηθεί μέσα σου μια αμφιβολία για τον χριστιανισμό, και δεν είσαι πια αληθινός χριστιανός, έχεις ανεβάσει τον εαυτό σου στην «αυθάδεια» να θέτεις ένα ερώτημα για αυτόν και να τον σέρνεις στο

δικαστήριο του εγωισμού σου. Έχεις *–αμαρτήσει* έναντι του χριστιανισμού, αυτής της κομματικής υπόθεσης (διότι αυτό δεν είναι π.χ. υπόθεση των Εβραίων, που είναι άλλο κόμμα). Καλό όμως θα είναι για σένα, αν δεν αφήσεις να φοβηθείς: η αυθάδειά σου σε βοηθά στην κυριότητα.

Άρα, ένας εγωιστής δεν θα μπορούσε ποτέ να αγκαλιάσει ένα κόμμα ή να ενταχθεί σε ένα κόμμα; Ναι, θα μπορούσε, μόνο που δεν μπορεί να αφήσει να τον αγκαλιάσει και τον πάρει το κόμμα. Γι' αυτόν, το κόμμα παραμένει πάντα μια συνάθροιση: είναι ένας από το κόμμα, παίρνει μέρος.

* * *

Το καλύτερο κράτος είναι προφανώς εκείνο που έχει τους πιο νομοταγείς πολίτες, και όσο περισσότερο χάνεται το πνεύμα αφοσίωσης στη *νομιμότητα* τόσο περισσότερο μειώνεται σε δύναμη και ποιότητα το κράτος, αυτό το σύστημα της ηθικότητας, αυτή η ίδια η ηθική ζωή. Μαζί με τους «καλούς πολίτες» χάνεται και διαλύεται σε αναρχία και ανομία και το καλό κράτος. «Σεβασμός προς τον νόμο!» Μ' αυτό το τσιμέντο κρατιέται το σύνολο του κράτους. «Ο νόμος είναι *ιερός*, και όποιος τον παραβαίνει είναι *εγκληματίας*.» Δίχως έγκλημα δεν υπάρχει κράτος: ο ηθικός κόσμος –και αυτό είναι το κράτος– βρίθει από παλιάνθρωπους, απατεώνες, ψεύτες, κλέφτες κ.ο.κ. Καθώς το κράτος είναι η «κυριαρχία του νόμου», η ιεραρχία του, ο εγωιστής, σε όλες τις περιπτώσεις που το *δικό του* όφελος πάει αντίθετα προς εκείνο του κράτους, μπορεί να ικανοποιήσει τον εαυτό του μόνο με το έγκλημα.

Το κράτος δεν μπορεί να εγκαταλείψει την αξίωση να είναι *ιεροί* οι *νόμοι* του και οι διατάξεις του. Έτσι, το άτομο δεν μπορεί να θεωρείται μπροστά στο κράτος παρά ως το *ανίερο* (βάρβαρος, φυσικός άνθρωπος, «εγωιστής»), ακριβώς όπως το έβλεπε κάποτε η εκκλησία· μπροστά στο άτομο το κράτος φοράει το φωτοστέφανο ενός αγίου. Έτσι προκύπτει ένας νόμος π.χ. κατά της μονομαχίας. Δύο άνθρωποι, που συμπίπτουν σ' αυτό, στο ότι θέλουν να διακινδυνεύσουν τη ζωή τους για μια υπόθεση (ανεξάρτητα από το ποια είναι αυτή), δεν επιτρέπεται να το κάνουν, επειδή το κράτος δεν το θέλει: θεσπίζει μια τιμωρία γι' αυτό το πράγμα. Πού υπάρχει λοιπόν η ελευθερία του αυτοκαθορισμού; Τελείως διαφορετικά είναι τα πράγματα π.χ. στη Βό-

ρεια Αμερική, όπου η κοινωνία αποφασίζει να αφήσει εκείνους που επιδίδονται σε μονομαχίες να αναλάβουν ορισμένες άσχημες *συνέπειες* της πράξης τους, π.χ. την άρση της πίστωσης που απολάμβαναν μέχρι τότε. Η άρση της πίστωσης είναι υπόθεση του καθενός, και όταν μια κοινωνία θέλει να την άρει για τον τάδε ή τον δείνα λόγο, εκείνος που πλήττεται δεν μπορεί να παραπονιέται για παράβλαψη της ελευθερίας του: η κοινωνία απλώς διεκδικεί τη δική της ελευθερία. Αυτό δεν είναι τιμωρία για ένα αμάρτημα, τιμωρία για ένα *έγκλημα*. Η μονομαχία δεν είναι έγκλημα, αλλά μόνο μια πράξη, εναντίον της οποίας η κοινωνία παίρνει μέτρα, αποφασίζει μια *άμυνα*. Αντίθετα, το κράτος στιγματίζει τη μονομαχία σαν έγκλημα, σαν παραβίαση του ιερού νόμου του: την κάνει *περίπτωση εγκλήματος*. Η κοινωνία αφήνει στην απόφαση του ατόμου το αν θα αναλάβει τις κακές συνέπειες και τους μπελάδες που προκύπτουν από τον τρόπο δράσης του, άρα αναγνωρίζει την ελεύθερη απόφασή του· το κράτος συμπεριφέρεται τελείως αντίθετα, καθώς αρνείται κάθε δικαίωμα στην απόφαση του ατόμου και αναγνωρίζει το μοναδικό δικαίωμα στη δική του απόφαση, στον νόμο του κράτους, έτσι ώστε εκείνος που παραβιάζει τις εντολές του κράτους να αντιμετωπίζεται σαν κάποιος που παραβιάζει τις εντολές του Θεού –άποψη την οποία είχε κάποτε και η εκκλησία. Εδώ ο Θεός είναι ο άγιος καθ' εαυτόν και δι' εαυτόν, και οι εντολές της εκκλησίας, όπως και του κράτους, είναι εντολές αυτού του Αγίου, τις οποίες μεταβιβάζει στον κόσμο μέσω των χρισμένων και ελέω Θεού αρχόντων του. Αν η εκκλησία είχε *θανάσιμα αμαρτήματα*, το κράτος έχει *συνεπαγόμενα την ποινή του θανάτου εγκλήματα*· αν η πρώτη είχε *αιρετικούς*, το δεύτερο έχει *προδότες*· αν η πρώτη είχε *εκκλησιαστικές ποινές*, το δεύτερο έχει *ποινές για εγκλήματα*· αν η πρώτη είχε *ιεροεξεταστικές* διαδικασίες, το δεύτερο έχει *οικονομικές*· κοντολογίς, εκεί αμαρτίες, εδώ έγκλημα, εκεί αμαρτωλοί, εδώ εγκληματίες, εκεί Ιερά Εξέταση κι εδώ –Ιερά Εξέταση. Δεν θα πέσει η ιερότητα του κράτους όπως εκείνη της εκκλησίας; Το δέος μπροστά στους νόμους του, ο σεβασμός μπροστά στην υψηλότητά του, η ταπεινότητα των «υπηκόων» του –όλα αυτά θα παραμείνουν; Δεν θα χάσει τα ψιμύθιά του το «πρόσωπο του αγίου»;

Τι τρέλα να ζητούν μερικοί από την κρατική εξουσία να έρθει σε έναν έντιμο αγώνα με το άτομο, και, όπως εκφράζονται οι ίδιοι σχετικά με την ελευθερία του τύπου, να μοιράζει εξίσου τον ήλιο και τον αέρα! Αν το κράτος, αυτή η σκέψη, πρέπει να είναι μια ισχύουσα δύνα-

μη, απλώς πρέπει να είναι ανώτερη δύναμη από το άτομο. Το κράτος είναι «ιερό» και δεν πρέπει να εκτίθεται στις «αναιδείς επιθέσεις» των ατόμων. Αν το κράτος είναι *ιερό*, πρέπει να υπάρχει λογοκρισία. Οι πολιτικοί φιλελεύθεροι δέχονται το πρώτο και μάχονται τη συνέπεια. Σε κάθε περίπτωση όμως παραχωρούν κατασταλτικά μέτρα στο κράτος, διότι –μένουν κολλημένοι στο ότι το κράτος είναι κάτι *παραπάνω* από το άτομο και εφαρμόζει μια δικαιολογημένη εκδίκηση, που ονομάζεται τιμωρία.

Η *τιμωρία* έχει νόημα μόνον όταν πρέπει να εξασφαλίσει την εξιλέωση για την προσβολή ενός *ιερού* πράγματος. Αν κάτι είναι ιερό για κάποιον, αυτός αξίζει τιμωρία αν δράσει ως εχθρός του. Ένας άνθρωπος που αφήνει μια ανθρώπινη ζωή να υπάρχει, *επειδή* είναι ιερή γι' αυτόν, και που νιώθει *φόβο* να την αγγίξει, είναι απλώς *–θρήσκος* άνθρωπος.

Ο Βέιτλινγκ φορτώνει το έγκλημα στην «κοινωνική αταξία» και ζει με την προσδοκία ότι κάτω από κομουνιστικές διευθετήσεις τα εγκλήματα θα γίνουν αδύνατα, επειδή θα λείψουν οι πειρασμοί γι' αυτά, π.χ. το χρήμα. Ωστόσο, καθώς η οργανωμένη κοινωνία του ανυψώνεται επίσης σε ιερή και απαραβίαστη, κάνει λάθος μ' αυτή την καλόκαρδη γνώμη. Δεν θα λείπουν οι άνθρωποι που θα ορκίζονται πίστη στην κομουνιστική κοινωνία με το στόμα τους, αλλά θα δουλεύουν ύπουλα για την καταστροφή της. Πέραν τούτου, ο Βέιτλινγκ οφείλει να μένει στα «θεραπευτικά μέσα ενάντια στα φυσικά υπολείμματα των ανθρώπινων ασθενειών και αδυναμιών», και «θεραπευτικά μέσα» σημαίνει ήδη ότι τα άτομα θα θεωρούνται ότι «καλούνται» για μια ορισμένη «σωτηρία» και συνεπώς θα αντιμετωπίζονται σύμφωνα με τις απαιτήσεις αυτής της «ανθρώπινης κλήσης». Το *θεραπευτικό μέσο* ή η *γιατρειά* είναι μόνον η ανάποδη όψη της *τιμωρίας*· η *θεωρία της θεραπείας* πάει παράλληλα με τη *θεωρία της τιμωρίας*· αν η δεύτερη βλέπει σε μια πράξη ένα αμάρτημα εναντίον του δικαίου, η πρώτη τη θεωρεί αμάρτημα του ανθρώπου *εναντίον του εαυτού του*, έκπτωση από την υγεία του. Το σωστό είναι όμως να τη βλέπω είτε ως πράξη που με *βολεύει* είτε που *δεν με βολεύει*, ως εχθρική ή φιλική προς *εμένα*, να την μεταχειρίζομαι ως *ιδιοκτησία* μου, την οποία τρέφω ή καταστρέφω. Το «έγκλημα» ή η «ασθένεια» δεν είναι, ούτε το ένα ούτε η άλλη, *εγωιστική* θεώρηση του ζητήματος, δηλαδή δεν είναι κρίση *που ξεκινά από μένα*, αλλά από έναν *άλλο*, είτε προσβάλλει το *δίκαιο*, το γενικό δίκαιο, είτε την *υγεία* εν μέρει του ατόμου (του *άρρωστου*),

εν μέρει του γενικού (*της κοινωνίας*). Το «έγκλημα» αντιμετωπίζεται δίχως έλεος, η «ασθένεια» με «φιλόστοργη ηπιότητα, συμπόνια» και τα τοιαύτα.

Η τιμωρία ακολουθεί το έγκλημα. Αν το έγκλημα χαθεί επειδή έχει εξαλειφθεί το ιερό, τότε η τιμωρία πρέπει να ακολουθήσει κι αυτή τον ίδιο δρόμο, διότι κι αυτή δεν έχει σημασία παρά σε σχέση με κάτι ιερό. Οι εκκλησιαστικές τιμωρίες έχουν καταργηθεί. Γιατί; Επειδή το πώς συμπεριφέρεται κανείς απέναντι στον «άγιο Θεό» είναι δική του υπόθεση. Αλλά, όπως έχει χαθεί αυτή η τιμωρία, η *εκκλησιαστική τιμωρία*, έτσι πρέπει να χαθούν και όλες οι *τιμωρίες*. Όπως η αμαρτία εναντίον του λεγόμενου Θεού είναι ιδιωτική υπόθεση ενός ανθρώπου, το ίδιο είναι και η αμαρτία εναντίον κάθε είδους του λεγόμενου ιερού. Σύμφωνα με τις θεωρίες μας του ποινικού δικαίου, με των οποίων «τη βελτίωση σύμφωνα με τα προστάγματα των καιρών» μάταια βασανίζονται οι άνθρωποι, θέλουν να *τιμωρήσουν* τον άνθρωπο για τη μια ή την άλλη «απανθρωπιά»· κι έτσι κάνουν την ηλιθιότητα αυτών των θεωριών ιδιαίτερα σαφή με τη συνέπειά τους, απαγχονίζοντας τους μικρούς κλέφτες και αφήνοντας τους μεγάλους να κινούνται ελεύθερα. Για την παραβίαση της ιδιοκτησίας έχουν το σωφρονιστήριο και για τον «εξαναγκασμό της σκέψης», την καταπίεση των «φυσικών ανθρώπινων δικαιωμάτων» έχουν μόνον –ιδέες και παρακλήσεις.

Ο ποινικός κώδικας συνεχίζει να υπάρχει μόνο μέσω του ιερού και χάνεται από μόνος του όταν εγκαταλείπεται η τιμωρία. Τώρα θέλουν να δημιουργήσουν παντού έναν καινούργιο ποινικό νόμο, δίχως να αναλογιστούν καθόλου για την ίδια την τιμωρία. Ακριβώς όμως η τιμωρία πρέπει να παραχωρήσει τη θέση της στην επανόρθωση, η οποία με τη σειρά της δεν μπορεί να αποβλέπει στο να δώσει ικανοποίηση στο δίκαιο ή στη δικαιοσύνη, αλλά να παράσχει σε *μας* μια ικανοποιητική έκβαση. Αν κάποιος μάς κάνει αυτό που δεν *θέλουμε να ανεχτούμε*, τσακίζουμε τη δύναμή του και προβάλλουμε τη δική μας: παίρνουμε *εμείς* ικανοποίηση απ' αυτόν και δεν πέφτουμε στην τρέλα να θέλουμε να ικανοποιήσουμε το δίκαιο (το στοιχειό). Δεν είναι το *ιερό* αυτό που πρέπει να υπερασπιστεί τον εαυτό του έναντι του ανθρώπου, αλλά ο άνθρωπος έναντι του ανθρώπου· όπως και ο *Θεός* δεν υπερασπίζεται πια τον εαυτό του έναντι του ανθρώπου, ο Θεός, στον οποίο παλιότερα (και εν μέρει ακόμη και σήμερα) όλοι οι «υπηρέτες του Θεού» πρόσφεραν τα χέρια τους για να τιμωρηθεί ο βλάσφημος, όπως προσφέρουν σήμερα τα χέρια τους στο ιερό. Αυτή η αφοσίωση

στο ιερό κάνει επίσης ώστε οι άνθρωποι να παραδίδουν, δίχως ζωντανή, ιδία συμμετοχή, τους κακοποιούς στα χέρια της αστυνομίας και των δικαστηρίων: μια άνευ συμμετοχής εκχώρηση στις αρχές, «οι οποίες, φυσικά, θα χειριστούν καλύτερα τα ιερά πράγματα». Ο κόσμος είναι τελείως τρελός που ρίχνει την αστυνομία ενάντια σε καθετί που του φαίνεται ανήθικο ή συχνά μόνον απρεπές, κι αυτή η λαϊκή λύσσα για το ηθικό προστατεύει τον θεσμό της αστυνομίας περισσότερο απ' όσο θα μπορούσε να τον προστατέψει η κυβέρνηση.

Στο έγκλημα ο εγωιστής επιβεβαίωσε μέχρι τώρα τον εαυτό του και κορόιδεψε το ιερό: η ρήξη με το ιερό, ή μάλλον του ιερού, μπορεί να γενικευτεί. Μια επανάσταση δεν επιστρέφει ποτέ, αλλά ένα ισχυρό, ριψοκίνδυνο, αδιάντροπο, ασυνείδητο, περήφανο *–έγκλημα*, δεν βρυχάται με μακρινούς κεραυνούς, και δεν βλέπεις πώς ο ουρανός σιωπά και σκοτεινιάζει προνοητικά;

* * *

Όποιος αρνείται να ξοδέψει τις δυνάμεις του για τέτοιες περιορισμένες κοινωνίες όπως η οικογένεια, το κόμμα, το έθνος, λαχταρά πάντα μια πιο αξιόλογη κοινωνία, και πιστεύει πως βρήκε το αληθινό αντικείμενο της αγάπης, ίσως, στην «ανθρώπινη κοινωνία» ή «ανθρωπότητα», στην οποία θεωρεί τιμή του να θυσιαστεί: στο εξής «ζει για την *ανθρωπότητα* και την υπηρετεί».

Λαός είναι το όνομα του *σώματος*, *κράτος* του *πνεύματος*, αυτού του *κυρίαρχου προσώπου*, το οποίο με καταπίεζε μέχρι τώρα. Μερικοί θέλησαν να μεταμορφώσουν λαούς και κράτη διευρύνοντάς τα σε «ανθρωπότητα» και «γενικό λογικό»· μ' αυτή τη διεύρυνση όμως, μόνον η δουλεία έγινε ακόμη πιο έντονη, και οι φιλάνθρωποι και οι ανθρωπιστές είναι τόσο απόλυτοι κύριοι όσο οι πολιτικοί και οι διπλωμάτες.

Σύγχρονοι κριτικοί καταφέρονται εναντίον της θρησκείας, επειδή τοποθετεί τον Θεό, το θεϊκό, το ηθικό κ.ο.κ. *έξω* από τον άνθρωπο ή τα κάνει κάτι αντικειμενικό· αντίθετα, αυτοί μεταθέτουν αυτά τα υποκείμενα *μέσα* στον άνθρωπο. Οι κριτικοί αυτοί όμως πέφτουν στο καθαυτό λάθος της θρησκείας, δηλαδή δίνουν στον άνθρωπο έναν «προορισμό», καθώς θέλουν να είναι αυτός θεϊκός, ανθρώπινος και τα τοιαύτα: η ηθικότητα, η ελευθερία και η ανθρωπιά, κτλ., είναι η ουσία του ανθρώπου. Και, όπως η θρησκεία, και η πολιτική ήθελε να «εκ-

παιδεύσει» τον άνθρωπο, να τον φέρει στην πραγματοποίηση της «ουσίας» του, του «προορισμού» του, να τον κάνει κάτι –συγκεκριμένα, «αληθινό άνθρωπο»· η πρώτη με τη μορφή του «αληθινού πιστού», η δεύτερη με τη μορφή του «αληθινού πολίτη ή υπηκόου». Στην πραγματικότητα είναι το ίδιο αν ονομάζει κανείς τον προορισμό το θεϊκό ή το ανθρώπινο.

Κάτω από τη θρησκεία και την πολιτική ο άνθρωπος βρίσκεται στη σκοπιά του *θα έπρεπε*: θα έπρεπε να γίνει το ένα ή το άλλο, θα έπρεπε να είναι έτσι και έτσι. Μ' αυτό το αίτημα, αυτή την εντολή προχωρά ο καθένας όχι μόνο μπροστά στον άλλο, αλλά και μπροστά στον εαυτό του. Αυτοί οι κριτικοί λένε: Θα έπρεπε να είσαι ολόκληρος, ελεύθερος άνθρωπος. Έτσι, κι αυτοί μπαίνουν στον πειρασμό να διακηρύξουν μια καινούργια *θρησκεία*, ένα καινούργιο απόλυτο, ένα ιδεώδες –συγκεκριμένα, την ελευθερία. Οι άνθρωποι *θα έπρεπε* να είναι ελεύθεροι. Άρα, θα μπορούσαν να εμφανιστούν ακόμη και *ιεραπόστολοι* της ελευθερίας, όπως έστειλε ο χριστιανισμός ιεραπόστολους της πίστης, με την πεποίθηση ότι οι πάντες ήταν προορισμένοι να γίνουν χριστιανοί. Η ελευθερία θα αποτελούσε τότε (όπως αποτελούσε μέχρι τούδε η πίστη ως εκκλησία, η ηθικότητα ως κράτος) μια καινούργια *κοινότητα*, εστία μιας παρόμοιας «προπαγάνδας». Ασφαλώς, καμιά αντίρρηση δεν μπορεί να εγερθεί εναντίον ενός συνέρχεσθαι· άλλο τόσο όμως πρέπει να εναντιωνόμαστε σε κάθε ανανέωση της παλιάς *μέριμνας για μας*, της καλλιέργειας για κάποιο σκοπό –κοντολογίς, της αρχής να *μας κάνουν κάτι*, χριστιανούς, υπήκοους ή ελεύθερους και ανθρώπους, δεν έχει σημασία τι.

Μπορεί να πει κανείς, μαζί με τον Φόυερμπαχ και άλλους, ότι η θρησκεία έβγαλε το ανθρώπινο έξω από τον άνθρωπο και το τοποθέτησε σε ένα επέκεινα, ότι αυτό εκεί, απρόσιτο, συνεχίζει την ύπαρξή του σαν κάτι καθ' εαυτό προσωπικό, σαν ένας «Θεός»: έτσι όμως δεν εξαντλείται καθόλου η πλάνη της θρησκείας. Μπορεί κανείς πολύ καλά να αφήσει την προσωπικότητα του βγαλμένου έξω προσωπικού να πέσει, μπορεί να μετατρέψει τον Θεό σε θεϊκό, και να παραμένει μολαταύτα θρήσκος. Διότι το «θρήσκος» συνίσταται στη δυσαρέσκεια με τον *παρόντα* άνθρωπο, δηλαδή στο στήσιμο μιας «τελειότητας» για την οποία πρέπει να πασχίσουμε, στον «άνθρωπο που αγωνίζεται για την ολοκλήρωσή του[265]». («*Πρέπει* να είστε τέλειοι, όπως είναι ο πατέρας σας στους ουρανούς[266].»: συνίσταται στην παγίωση ενός *ιδεώδους*, ενός απόλυτου. Η τελειότητα είναι το «ύψιστο αγαθό», το *finis*

bonorum· το ιδεώδες του καθένα είναι ο τέλειος άνθρωπος, ο αληθινός, ο ελεύθερος άνθρωπος κ.ο.κ.

Οι προσπάθειες της νεότερης εποχής αποβλέπουν στο να στήσουν το ιδεώδες του «ελεύθερου ανθρώπου». Αν μπορούσε να το βρει κανείς, θα είχαμε μια καινούργια –θρησκεία, επειδή θα είχαμε ένα καινούργιο ιδεώδες· θα είχαμε μια καινούργια λαχτάρα, ένα καινούργιο βάσανο, μια καινούργια αφοσίωση, μια καινούργια θεότητα, μια καινούργια μεταμέλεια.

Με το ιδεώδες της «απόλυτης ελευθερίας» γίνεται ο ίδιος σάλος όπως με κάθε απόλυτο, και σύμφωνα με τον Χες, π.χ., «αυτή πρέπει να είναι πραγματοποιήσιμη στην απόλυτη ανθρώπινη κοινωνία[267]». Πράγματι, αυτή η πραγματοποίηση ονομάζεται αμέσως μετά «κλήση»· ομοίως ορίζει μετά αυτός την ελευθερία ως «ηθικότητα»: πρέπει να αρχίσει η βασιλεία της «δικαιοσύνης» (ισότητας) και της «ηθικότητας» (ελευθερίας).

Γελοίος είναι εκείνος που, ενώ οι σύντροφοι της φυλής του, της οικογένειάς του, του έθνους του κ.ο.κ. έχουν μεγάλη αξία, «φουσκώνει από περηφάνια» για την αξία των συντρόφων του· τυφλός όμως είναι κι εκείνος που θέλει να είναι μόνον «άνθρωπος». Κανένας τους δεν εναποθέτει την αξία του στην *αποκλειστικότητα*, αλλά στη *σύνδεση* ή στον «δεσμό», που τον ενώνει με άλλους, στους δεσμούς του αίματος, της εθνικότητας, της ανθρώπινης ιδιότητας.

Μέσω των σημερινών «Εθνικών» αναζωπυρώθηκε η διένεξη ανάμεσα σ' εκείνους που πιστεύουν ότι έχουν απλώς ανθρώπινο αίμα και ανθρώπινους δεσμούς αίματος, και στους άλλους που περηφανεύονται για το ιδιαίτερο αίμα τους και για τους ιδιαίτερους δεσμούς αίματός τους.

Αν παραβλέψουμε το γεγονός ότι η περηφάνια μπορεί να σημαίνει έπαρση, και αν την πάρουμε μόνο για συνείδηση, ανακαλύπτουμε μια τεράστια διαφορά ανάμεσα στην περηφάνια στο να «ανήκει» κανείς σε ένα έθνος και συνεπώς να είναι ιδιοκτησία του, και στο να αποκαλεί κανείς μια εθνικότητα ιδιοκτησία του. Η εθνικότητα είναι ιδιότητά μου, το έθνος όμως κάτοχος και κύριός μου. Αν έχεις σωματική δύναμη, μπορείς να την εφαρμόσεις σε ένα κατάλληλο μέρος και να έχεις γι' αυτήν επίγνωση ή περηφάνια· αν, αντίθετα, το δυνατό σου σώμα έχει εσένα, τότε σε τρώει παντού και στα πιο ακατάλληλα μέρη, για να δείξει τη δύναμή του: δεν μπορείς να δώσεις σε κανέναν το χέρι σου, δίχως να του το σφίξεις δυνατά.

Η άποψη ότι είναι κανείς κάτι περισσότερο από μέλος της οικογένειας, κάτι περισσότερο από σύντροφος της φυλής, από άτομο του λαού κ.ο.κ. οδήγησε τελικά στο να λένε ότι είναι κανείς κάτι παραπάνω απ' όλα αυτά, επειδή είναι άνθρωπος, ή: ο άνθρωπος είναι κάτι παραπάνω από Εβραίος, Γερμανός κ.ο.κ. «Γι' αυτό ας είναι ο καθένας πλήρως και μόνον –άνθρωπος!» Θα μπορούσε κανείς μάλλον να πει: Επειδή είμαστε κάτι παραπάνω απ' αυτό που λένε για μας, θέλουμε να είμαστε αυτό, όπως και κάτι «παραπάνω»; Άρα, άνθρωπος και Γερμανός, άνθρωπος και Γουέλφος[268] κ.ο.κ.; Οι Εθνικοί έχουν δίκιο· δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς την εθνικότητά του: και οι ανθρωπιστές έχουν δίκιο· δεν μπορεί να μένει κανείς στη στενότητα του εθνικού. Στη *μοναδικότητα* λύνεται η αντίφαση: το εθνικό είναι ιδιότητά μου. Εγώ όμως δεν εξαντλούμαι σ' αυτήν· ομοίως και το ανθρώπινο είναι ιδιότητά μου, εγώ όμως δίνω στον άνθρωπο την ύπαρξή του πρώτα μέσω της μοναδικότητάς μου.

Η ιστορία αναζητά *τον* άνθρωπο: αυτός όμως είναι εγώ, εσύ, εμείς. Αναζητήθηκε ως μυστηριώδες *ον*, ως το θεϊκό, πρώτα ως *ο Θεός* κατόπιν ως *ο άνθρωπος* (ανθρώπινη ιδιότητα, ανθρωπιά και ανθρωπότητα) και βρέθηκε ως το άτομο, ο πεπερασμένος, ο μοναδικός.

Είμαι κάτοχος της ανθρώπινης ιδιότητας, είμαι η ανθρώπινη ιδιότητα και δεν κάνω τίποτε για το καλό μιας άλλης ανθρώπινης ιδιότητας. Εσύ που είσαι μια μοναδική ανθρώπινη ιδιότητα, είσαι τρελός αν κορδώνεσαι θέλοντας να ζήσεις για μια άλλη ανθρώπινη ιδιότητα απ' αυτήν που είσαι ο ίδιος.

Η σχέση που εξετάσαμε μέχρι τώρα, μεταξύ του εγώ και του *κόσμου των ανθρώπων*, προσφέρει μια πληθώρα φαινομένων, στα οποία θα έχουμε πολλές φορές την ευκαιρία να επιστρέψουμε· εδώ όμως, όπου θέλουμε να δώσουμε απλώς μια ιδέα της σχέσης αυτής σε αδρές γραμμές, πρέπει να σταματήσουμε για να περάσουμε στην εξέταση δύο άλλων πλευρών προς τις οποίες ακτινοβολεί. Επειδή δηλαδή εγώ βρίσκομαι σε σχέση όχι απλώς με τους ανθρώπους, στο βαθμό που αντιπροσωπεύουν την έννοια «άνθρωπος» ή είναι παιδιά του ανθρώπου (παιδιά *του ανθρώπου*, με την ίδια έννοια όπως στην έκφραση «παιδιά του Θεού»), αλλά και μ' αυτό που έχουν από τον άνθρωπο και το ονομάζουν δικό τους, και επειδή, συνεπώς, συνδέομαι όχι μόνο μ' αυτό που *είναι* αυτοί μέσω του ανθρώπου, αλλά και με τις ανθρώπινες *κτήσεις* τους, θα πρέπει να βάλω στον κύκλο της συζήτησης, εκτός από τον κόσμο των ανθρώπων, και τον κόσμο των αισθήσεων και

των ιδεών, και να πω κάτι τόσο για τα αισθητά όσο και για τα πνευματικά αγαθά που οι άνθρωποι αποκαλούν δικά τους.

Ανάλογα με το πόσο έχει αναπτυχθεί και συλληφθεί σαφώς η έννοια του ανθρώπου, μας τον δίνουν να τον σεβόμαστε ως αυτό ή εκείνο το *αξιοσέβαστο πρόσωπο*, και από την ευρύτερη κατανόηση της έννοιας αυτής βγήκε τελικά η εντολή: «να σεβόμαστε τον άνθρωπο στον καθένα». Αν όμως εγώ σέβομαι τον άνθρωπο, ο σεβασμός μου πρέπει να εκτείνεται και στο ανθρώπινο ή σ' αυτό που είναι ο άνθρωπος.

Οι άνθρωποι έχουν κάτι *δικό τους*, κι εγώ πρέπει να το αναγνωρίσω αυτό και να το θεωρήσω ιερό. Το δικό τους έγκειται εν μέρει στις εξωτερικές, εν μέρει στις εσωτερικές *κτήσεις*. Οι πρώτες είναι πράγματα, οι δεύτερες πνευματικότητες, σκέψεις, πεποιθήσεις, ευγενή αισθήματα. Εγώ όμως πρέπει πάντα να σέβομαι μόνο τα *νόμιμα ή ανθρώπινα* υπάρχοντα: τα παράνομα και τα απάνθρωπα δεν πρέπει να τα προσέχω, διότι το πραγματικά ίδιον των ανθρώπων είναι μόνον το ίδιον *του* ανθρώπου. Εσωτερική κτήση αυτού του είδους είναι π.χ. η θρησκεία· επειδή η *θρησκεία* είναι ελεύθερη, δηλαδή είναι του ανθρώπου, γι' αυτό *εγώ* δεν πρέπει να τη θίγω. Άλλη εσωτερική κτήση είναι η *τιμή*· είναι ελεύθερη και δεν πρέπει να θίγεται από μένα (αγωγές για προσβολή της τιμής, γελοιογραφίες κτλ.). Η θρησκεία και η τιμή είναι «πνευματική ιδιοκτησία». Στην κορυφή της εμπράγματης ιδιοκτησίας στέκεται το πρόσωπο: το πρόσωπό μου είναι η πρώτη ιδιοκτησία μου. Εξ ου και η ελευθερία του προσώπου· μόνον όμως το *νόμιμο* ή ανθρώπινο πρόσωπο είναι ελεύθερο, το άλλο το κλείνουν μέσα. Η ζωή σου είναι ιδιοκτησία σου· είναι όμως ιερή για τους ανθρώπους μόνον αν δεν είναι ζωή ενός μη ανθρώπου.

Ό,τι δεν μπορεί να υπερασπιστεί ο άνθρωπος ως τέτοιος από τα σωματικά αγαθά, μπορούμε να του το πάρουμε: αυτό είναι το νόημα του ανταγωνισμού, της ελευθερίας του επιτηδεύματος. Ό,τι δεν μπορεί να υπερασπιστεί αυτός από τα πνευματικά αγαθά πέφτει και πάλι στα χέρια μας: μέχρι εκεί φτάνει η ελευθερία της συζήτησης, της επιστήμης, της κριτικής.

Τα *καθαγιασμένα* αγαθά όμως είναι απαραβίαστα. Καθαγιασμένα και εγγυημένα από ποιον; Πρώτα πρώτα, από το κράτος, από την κοινωνία, κυρίως όμως από τον άνθρωπο ή από την «έννοια», την «έννοια του πράγματος»· διότι η έννοια των καθαγιασμένων αγαθών είναι ότι είναι αληθινά ανθρώπινα ή μάλλον ότι ο κάτοχος τα κατέχει ως άνθρωπος και όχι ως μη άνθρωπος.

Στην πνευματική πλευρά, τέτοιο αγαθό είναι η πίστη του ανθρώπου, η τιμή του, το ηθικό του αίσθημα –ναι, το αίσθημα της ευπρέπειας, της αιδούς κτλ. Ενέργειες (ομιλίες, κείμενα) που θίγουν την τιμή είναι τιμωρητέες· επιθέσεις «στα θεμέλια κάθε θρησκείας»· επιθέσεις στην πολιτική πίστη, κοντολογίς, επιθέσεις σε καθετί που έχει «δικαιωματικά» ένας άνθρωπος.

Πόσο θα επεκτείνει ο κριτικός φιλελευθερισμός την ιερότητα των αγαθών, σ' αυτό το σημείο δεν έχει κάνει καμιά δήλωση, και σίγουρα φαντάζεται ότι είναι εχθρικός απέναντι σε κάθε ιερότητα· καθώς όμως μάχεται τον εγωισμό, οφείλει να θέτει όρια σ' αυτόν, και δεν μπορεί να αφήσει τον μη άνθρωπο να επιτεθεί στο ανθρώπινο. Αν κέρδιζε την εξουσία, στη θεωρητική του περιφρόνηση για τη «μάζα» θα αντιστοιχούσε μια πρακτική αποποίηση.

Τι έκταση έχει η έννοια «άνθρωπος», και τι εμπίπτει μέσω αυτού στον ατομικό άνθρωπο –τι είναι, συνεπώς, ο άνθρωπος και το ανθρώπινο–, σ' αυτό το σημείο οι διάφορες αποχρώσεις του φιλελευθερισμού διαφέρουν, και ο πολιτικός, ο κοινωνικός, ο ανθρωπιστής άνθρωπος διεκδικούν πάντα ο ένας περισσότερο από τον άλλο «τον άνθρωπο». Όποιος έχει συλλάβει καλύτερα αυτή την έννοια, αυτός ξέρει καλύτερα τι είναι «του ανθρώπου». Το κράτος συλλαμβάνει αυτή την έννοια ακόμη μέσα σε πολιτικά όρια, η κοινωνία σε κοινωνικά· η ανθρωπότητα, έτσι λέγεται, είναι η πρώτη που τη συλλαμβάνει στο ακέραιο, ή «η ιστορία της ανθρωπότητας την αναπτύσσει». Όμως, αν «έχει βρεθεί ο άνθρωπος», τότε ξέρουμε τι είναι ίδιον του ανθρώπου, την ιδιοκτησία του ανθρώπου, το ανθρώπινο.

Ας αφήσουμε όμως τον ατομικό άνθρωπο να έχει αξιώσεις για τόσο πολλά δικαιώματα, επειδή του «δίνουν το δικαίωμα» γι' αυτά ο άνθρωπος ή η έννοια του ανθρώπου, δηλαδή το είναι του ως ανθρώπου: τι με νοιάζει *εμένα* το δικαίωμα και η αξίωσή του; Αν έχει το δικαίωμά του μόνον από τον άνθρωπο και δεν το έχει από *μένα*, τότε για *μένα* δεν έχει δικαίωμα. Η ζωή του, π.χ., μετράει για μένα μόνο γι' αυτό που *αξίζει για μένα*. Δεν σέβομαι ούτε ένα δήθεν δικαίωμα ιδιοκτησίας (ή το δικαίωμά του για εμπράγματα αγαθά), ούτε το δικαίωμά του «στο ιερό της εσωτερικής του φύσης» (ή το δικαίωμά του να παραμένουν άθικτα τα πνευματικά αγαθά και θεότητες, οι θεοί του). Τα αγαθά του, τόσο τα αισθητά όσο και τα πνευματικά, είναι *δικά μου*, και τα διαθέτω ως ιδιοκτήτης, ανάλογα με τη –δύναμή μου.

Το *ζήτημα της ιδιοκτησίας* κρύβει μια ευρύτερη έννοια απ' αυτήν

που επιτρέπει να φανεί η περιορισμένη διατύπωσή του. Καθώς το συνδέουν μόνον μ' αυτό που ονομάζεται κτήσεις μας, δεν μπορεί να βρει λύση· η απόφαση βρίσκεται σε εκείνον «από τον οποίο έχουμε τα πάντα». Η ιδιοκτησία εξαρτάται από τον *ιδιοκτήτη*.

Η Επανάσταση έστρεψε τα όπλα της ενάντια σε καθετί που ερχόταν «από τη χάρη του Θεού», ενάντια στο θεϊκό δίκαιο, στη θέση του οποίου εγκαθιδρύθηκε το ανθρώπινο δίκαιο. Σ' αυτό που απονέμεται από τη χάρη του Θεού αντιπαρατάχτηκε το προερχόμενο «από την ουσία του ανθρώπου».

Τώρα, καθώς η σχέση των ανθρώπων μεταξύ τους, αντίθετα προς το θρησκευτικό δόγμα το οποίο εντέλλεται ένα «αγαπάτε αλλήλους για χάρη του Θεού», έπρεπε να πάρει την ανθρώπινη θέση της με ένα «αγαπάτε αλλήλους για χάρη του ανθρώπου», η επαναστατική διδασκαλία δεν μπορούσε να κάνει άλλο πράγμα, σ' ό,τι αφορά πρώτα τις σχέσεις των ανθρώπων με τα πράγματα αυτού του κόσμου, από το να ξεκαθαρίσει ότι ο κόσμος, ο οποίος μέχρι τότε ρυθμιζόταν σύμφωνα με την τάξη του Θεού, ανήκε στο εξής στον «άνθρωπο».

Ο κόσμος ανήκει «στον άνθρωπο», και εγώ πρέπει να τον σέβομαι ως ιδιοκτησία του.

Ιδιοκτησία είναι το δικό μου!

Με την αστική έννοια, ιδιοκτησία σημαίνει *ιερή* ιδιοκτησία, κατά τρόπο ώστε εγώ οφείλω να *σέβομαι* την ιδιοκτησία σου. «Σεβασμός για την ιδιοκτησία!» Γι' αυτό θα ήθελαν οι πολιτικοί να κατέχει ο καθένας το κομματάκι ιδιοκτησίας του, και οι προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση προκάλεσαν εν μέρει έναν απίστευτο τεμαχισμό. Ο καθένας πρέπει να έχει το κόκαλό του, στο οποίο μπορεί να βρει κάτι να δαγκώσει.

Η υπόθεση παρουσιάζεται διαφορετικά με την εγωιστική έννοια. Εγώ δεν κάνω πίσω δειλά μπροστά στη δική σου και στη δική σας ιδιοκτησία, αλλά τη βλέπω πάντα σαν *δική μου* ιδιοκτησία, την οποία δεν χρειάζεται καθόλου να «σέβομαι». Κάνετε κι εσείς το ίδιο μ' αυτό που ονομάζεται ιδιοκτησία μου!

Με βάση αυτή την άποψη, θα κατανοήσουμε ευκολότερα ο ένας τον άλλο.

Οι πολιτικοί φιλελεύθεροι έχουν έγνοια να καταργήσουν, στο μέτρο του δυνατού, όλες τις υποτέλειες, και να κάνουν τον καθένα ελεύθερο κύριο στο έδαφός του, έστω κι αν το έδαφος αυτό έχει μόνο τόση έκταση όση μπορεί να κορεστεί επαρκώς από την κοπριά ενός αν-

θρώπου. (Ο αγρότης της ιστορίας παντρεύτηκε στα γηρατειά του «προκειμένου να επωφεληθεί από τα περιττώματα της γυναίκας του».) Ας είναι όμως τόσο μικρή αυτή η ιδιοκτησία, αρκεί να την έχει κανείς, αρκεί να έχει μια *αξιοσέβαστη ιδιοκτησία*! Όσο περισσότεροι τέτοιοι ιδιοκτήτες, τέτοιοι χωρικοί δίχως γη υπάρχουν, τόσο περισσότερους «ελεύθερους ανθρώπους και καλούς πατριώτες» έχει το κράτος.

Ο πολιτικός φιλελευθερισμός, όπως καθετί θρησκευτικό, υπολογίζει στον *σεβασμό*, στην ανθρωπιά, στις αρετές της αγάπης. Γι' αυτό ζει σε συνεχή εκνευρισμό. Διότι στην πράξη οι άνθρωποι δεν σέβονται τίποτε, και κάθε μέρα οι μικρές κτήσεις αγοράζονται από μεγαλύτερους ιδιοκτήτες και οι «ελεύθεροι άνθρωποι» γίνονται μεροκαματιάρηδες.

Αν, αντίθετα, οι μικροϊδιοκτήτες είχαν σκεφτεί ότι και η μεγάλη ιδιοκτησία είναι δική τους, δεν θα είχαν αποκλείσει τον εαυτό τους απ' αυτήν με σεβασμό, και δεν θα ήταν αποκλεισμένοι.

Η ιδιοκτησία, όπως την εννοούν οι αστοί φιλελεύθεροι, αξίζει τις επιθέσεις του Προυντόν και των κομουνιστών: είναι αβάσιμη, επειδή ο αστός ιδιοκτήτης δεν είναι στην πραγματικότητα παρά ένας άνθρωπος δίχως ιδιοκτησία, ένας *αποκλεισμένος* από παντού. Ενώ θα μπορούσε να του ανήκει ο κόσμος, αυτός δεν κατέχει ούτε το ασήμαντο σημείο γύρω από το οποίο περιστρέφεται ο δεύτερος.

Ο Προυντόν δεν θέλει τον *propriétaire* [ιδιοκτήτη], αλλά τον *posseseur* [κάτοχο] ή *usufruitier*[269] [επικαρπωτή]. Τι σημαίνει αυτό; Θέλει η γη να μην ανήκει σε κανέναν· το όφελος όμως απ' αυτήν –έστω κι αν μπορούσε κανείς να πάρει μόνον το ένα εκατοστό απ' αυτό το όφελος, απ' αυτόν τον καρπό– είναι ιδιοκτησία κάποιου, την οποία μπορεί να διαθέσει όπως θέλει. Εκείνος που έχει μόνον το όφελος ενός χωραφιού, ασφαλώς δεν είναι ιδιοκτήτης του· ακόμη λιγότερο εκείνος που, όπως θα ήθελε ο Προυντόν, πρέπει να εγκαταλείψει τόσο ποσοστό απ' αυτό το όφελος όσο υπερβαίνει τις ανάγκες του· είναι όμως ιδιοκτήτης του μεριδίου που του μένει. Συνεπώς, ο Προυντόν αρνείται μόνον αυτή και εκείνη την ιδιοκτησία, όχι την ίδια την ιδιοκτησία. Αν δεν θέλουμε πια να αφήνουμε τη γη στους γαιοκτήμονες, αλλά να την ιδιοποιηθούμε εμείς, ενωνόμαστε γι' αυτό τον σκοπό, σχηματίζουμε μια ένωση, μια *société*, που γίνεται η ίδια ιδιοκτήτρια· αν φανούμε τυχεροί σ' αυτό, τότε εκείνοι παύουν να είναι γαιοκτήμονες. Και, όπως με τη γη, έτσι μπορούμε να τους εκδιώξουμε και από πολλή άλ-

λη ιδιοκτησία, προκειμένου να την κάνουμε *δική μας* ιδιοκτησία, ιδιοκτησία των *–κατακτητών*. Οι κατακτητές σχηματίζουν μια εταιρία, την οποία μπορεί να φανταστεί κανείς τόσο μεγάλη που να αγκαλιάζει βαθμηδόν όλη την ανθρώπινη ιδιότητα· η λεγόμενη ανθρώπινη ιδιότητα όμως είναι ως τέτοια μόνο μια σκέψη (στοιχειό)· η πραγματικότητά της είναι τα άτομα. Και τα άτομα αυτά ως συλλογική μάζα θα μεταχειριστούν το έδαφος και τη γη όχι λιγότερο αυθαίρετα από το μεμονωμένο άτομο, τον λεγόμενο *propriétaire*. Άρα, και μ' αυτό τον τρόπο, η *ιδιοκτησία* παραμένει, και μάλιστα ως «αποκλειστική», με την έννοια ότι η *ανθρώπινη ιδιότητα*, αυτή η μεγάλη εταιρία, αποκλείει το *άτομο* από την ιδιοκτησία της (αφήνοντάς του ίσως μόνον, ως τιμάριο, ένα κομμάτι της), όπως αποκλείει καθετί που δεν είναι ανθρώπινη ιδιότητα, μην επιτρέποντας π.χ. στα ζώα να έχουν ιδιοκτησία. –Έτσι λοιπόν θα συνεχίσει να υπάρχει αυτή. Αυτό από το οποίο θα ήθελαν να πάρουν *μερίδιο όλοι*, θα αποσπάται από εκείνο το άτομο που θα θέλει να το έχει μόνο του και θα γίνεται *κοινό αγαθό*. Καθώς θα είναι *κοινό αγαθό*, όλοι θα έχουν *μερίδιο* σ' αυτό, και το μερίδιο του καθένα θα είναι η *ιδιοκτησία* του. Έτσι, σύμφωνα με τις παλιές μας σχέσεις, ένα σπίτι που ανήκει σε πέντε κληρονόμους είναι κοινό αγαθό τους· το ένα πέμπτο του εισοδήματος που αποδίδει είναι όμως ιδιοκτησία του καθένα από τους πέντε. Ο Προυντόν θα μπορούσε να γλιτώσει από το φλύαρο πάθος του αν έλεγε: «Υπάρχουν μερικά πράγματα που ανήκουν μόνο σε λίγους, και για τα οποία εμείς θέλουμε από δω και πέρα να εγείρουμε αξιώσεις ή να τα κυνηγήσουμε. Ας τα πάρουμε, διότι φτάνει κανείς στην ιδιοκτησία μόνον παίρνοντας, και η ιδιοκτησία που είναι αυτή τη στιγμή αποκομμένη από μας έφτασε στα χέρια των ιδιοκτητών μόνον επειδή την πήραν. Θα μπορέσει να χρησιμοποιηθεί καλύτερα αν είναι στα χέρια *όλων μας* παρά αν την ελέγχουν λίγοι. Ας συνεταιριστούμε λοιπόν για τον σκοπό αυτής της αρπαγής (*vol*).» –Αντί γι' αυτό, ο Προυντόν προσπαθεί να μας κάνει να πιστέψουμε ότι η κοινωνία είναι ο πρωταρχικός κάτοχος και ο μοναδικός ιδιοκτήτης με απαράγραπτο δικαίωμα· σε βάρος αυτής έγιναν οι λεγόμενοι ιδιοκτήτες κλέφτες (*la propriété c' est le vol*)· αν αυτή τώρα αφαιρέσει από τον τωρινό ιδιοκτήτη την ιδιοκτησία του, δεν του κλέβει τίποτε, διότι απλώς κάνει χρήση του απαράγραπτου δικαιώματός της. –Τόσο μακριά μπορεί να φτάσει κανείς με το στοιχειό της κοινωνίας ως *ηθικού προσώπου*. Αντίθετα, στον άνθρωπο ανήκει ό,τι μπορεί αυτός να αποκτήσει: ο κόσμος ανήκει σε

μένα. Λέτε τίποτε διαφορετικό με την αντίθετη φράση σας: «Ο κόσμος ανήκει σε *όλους*»; Όλοι είναι εγώ και πάλι εγώ, κτλ. Αλλά εσείς κάνετε το «όλοι» στοιχειό, το κάνετε ιερό, έτσι που το «όλοι» γίνεται μετά ο εμπνέων φόβο *κύριος* του ατόμου. Και στο πλευρό σας έρχεται τότε το φάντασμα του «δικαιώματος».

Ο Προυντόν, όπως και οι κομουνιστές, μάχεται τον *εγωισμό*. Γι' αυτό είναι συνεχιστές και συνεπείς εκτελεστές της χριστιανικής αρχής, της αρχής της αγάπης, της θυσίας για κάτι γενικό, για κάτι ξένο. Ολοκληρώνουν μέσα στην ιδιοκτησία αυτό που υπήρχε ως δεδομένο για πολύ καιρό, συγκεκριμένα την έλλειψη ιδιοκτησίας του ατόμου. Όταν λέει ο νόμος: «*Ad reges potestas omnium pertinet, ad singulos proprietas; omnia rex imperio possidet, singuli dominio*» [«η δύναμη πάνω σε όλα τα πράγματα ανήκει στους βασιλιάδες, η ιδιοκτησία στα άτομα· ο βασιλιάς κατέχει τα πάντα με όρους διοίκησης, τα άτομα με όρους κυριότητας»], αυτό σημαίνει: ο βασιλιάς είναι ιδιοκτήτης, διότι μόνον αυτός μπορεί να ελέγχει και να διαθέτει τα «πάντα», έχει *potestas* [δύναμη] και *imperium* [εξουσία] πάνω τους. Οι κομουνιστές το κάνουν αυτό σαφέστερο, διότι μεταβιβάζουν αυτό το *imperium* στην «κοινωνία όλων». Άρα: επειδή είναι εχθροί του εγωισμού, γι' αυτό είναι -χριστιανοί, ή γενικότερα: θρήσκοι άνθρωποι, άνθρωποι που πιστεύουν στα φαντάσματα, εξαρτώμενοι, υπηρέτες κάποιας γενικότητας (του Θεού, της κοινωνίας κ.ο.κ.). Και σ' αυτό ο Προυντόν μοιάζει με τους χριστιανούς, στο ότι αποδίδει στον Θεό αυτό που αρνείται στους ανθρώπους. Τον ονομάζει *Propriétaire* της γης[270]. Έτσι αποδεικνύει ότι δεν μπορεί να σκεφτεί τον ιδιοκτήτη ως τέτοιο· φτάνει σ' έναν ιδιοκτήτη τελικά, αλλά τον μεταθέτει στο επέκεινα.

Ιδιοκτήτες δεν είναι ο Θεός ή ο άνθρωπος (η «ανθρώπινη κοινωνία»), αλλά το άτομο.

* * *

Ο Προυντόν (και ο Βέιτλινγκ) νομίζει ότι έχει πει το χειρότερο για την ιδιοκτησία όταν την αποκαλεί κλοπή (*vol*). Προσπερνώντας το στενόχωρο ερώτημα για το ποια καλώς θεμελιωμένη αντίρρηση θα μπορούσε να διατυπωθεί εναντίον της κλοπής, ρωτάμε απλώς: Είναι η έννοια «κλοπή» γενικώς δυνατή αν δεν δίνει κανείς ισχύ στην έννοια «ιδιοκτησία»; Πώς μπορεί κανείς να κλέψει, αν δεν είναι ήδη υπαρκτή η ιδιοκτησία; Αυτό που δεν ανήκει σε κανέναν, δεν μπορεί να κλαπεί:

το νερό που αντλεί κανείς από τη θάλασσα, *δεν το κλέβει*. Κατά συνέπεια, η ιδιοκτησία δεν είναι κλοπή, αλλά μόνο μέσω της ιδιοκτησίας καθίσταται δυνατή η κλοπή. Ο Βέιτλινγκ είναι υποχρεωμένος να καταλήξει κι αυτός σ' αυτό το συμπέρασμα, καθώς θεωρεί τα πάντα *ιδιοκτησία όλων*: αν κάτι είναι «*ιδιοκτησία όλων*», το άτομο που το ιδιοποιείται δεν διαπράττει καμιά κλοπή.

Η ατομική ιδιοκτησία ζει χάρη στο *δίκαιο*. Μόνο στο δίκαιο βρίσκει την εγγύησή της –η κατοχή δεν είναι ακόμη ιδιοκτησία, γίνεται «δική μου» μόνον αν συγκατατεθεί το δίκαιο· δεν είναι γεγονός, *fait*, όπως νομίζει ο Προυντόν, αλλά πλάσμα της φαντασίας, σκέψη. Αυτό είναι η δικαιική ιδιοκτησία, η νόμιμη ιδιοκτησία, η εγγυημένη ιδιοκτησία. Δεν είναι *δική μου* μέσω εμού, αλλά μέσω του *–δικαίου*.

Μολαταύτα, ιδιοκτησία είναι η έκφραση για την *απεριόριστη κυριαρχία* πάνω σε κάτι (πράγμα, ζώο, άνθρωπο), το οποίο «μπορώ εγώ να διαχειριστώ και να διαθέσω όπως μου αρέσει». Σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο, «*ius utendi et abutendi re sua, quatenus iuris ratio patitur*» [«το δικαίωμα να χρησιμοποιείς και να καταχράσαι την ιδιοκτησία σου όσο σου το επιτρέπει η αρχή του δικαίου»], *δικαίωμα αποκλειστικό και απεριόριστο*· η ιδιοκτησία όμως εξαρτάται από τη δύναμη. Αυτό που έχω στην εξουσία μου, αυτό είναι το δικό μου. Για όσο καιρό επιβεβαιώνομαι ως κάτοχος ενός πράγματος, είμαι ιδιοκτήτης του· αν αυτό φύγει από μένα πάλι, αδιάφορα μέσω ποιας δύναμης, π.χ. μέσω της αναγνώρισης εκ μέρους μου ενός δικαιώματος κάποιου άλλου πάνω σ' αυτό το πράγμα, τότε η ιδιοκτησία σβήνει. Έτσι, ιδιοκτησία και κατοχή συμπίπτουν. Δεν είναι ένα δικαίωμα έξω από τη δύναμή μου αυτό που με νομιμοποιεί, αλλά αποκλειστικά η δύναμή μου: αν δεν την έχω πια, το πράγμα εξαφανίζεται μακριά μου. Όταν οι Ρωμαίοι δεν είχαν πια καμιά δύναμη απέναντι στους Γερμανούς, η παγκόσμια αυτοκρατορία της Ρώμης *ανήκε* στους δεύτερους, και θα ακουγόταν γελοίο να επιμένει κανείς ότι οι Ρωμαίοι είχαν, μολαταύτα, παραμείνει οι καθαυτό ιδιοκτήτες. Όποιος ξέρει πώς να πάρει και να υπερασπιστεί το πράγμα, σ' αυτόν ανήκει ώσπου να του το ξαναπάρουν, όπως η ελευθερία ανήκει σ' αυτόν που την *παίρνει*.

Μόνον η δύναμη αποφασίζει για την ιδιοκτησία, και, όσο το κράτος (αδιάφορα αν είναι το κράτος των πολιτών ή των κουρελήδων ή των ανθρώπων απλώς) είναι το μόνο που έχει δύναμη, είναι και ο μόνος ιδιοκτήτης· εγώ, ο μοναδικός, δεν έχω τίποτε, και παίρνω τα πάντα ως τιμάριο, είμαι βασάλος, και, ως τέτοιος, υπηρέτης. Κάτω από την κυ-

ριαρχία του κράτους δεν υπάρχει *δική μου* ιδιοκτησία.

Θέλω να ανεβάσω την αξία μου, την αξία της κυριότητας, και πρέπει να κατεβάσω την ιδιοκτησία; Όχι, όπως εγώ δεν έχαιρα σεβασμού μέχρι τώρα, επειδή ο λαός, η ανθρώπινη ιδιότητα και χίλιες άλλες γενικότητες ήταν τοποθετημένες ψηλότερα, έτσι και η ιδιοκτησία δεν έχει αναγνωριστεί μέχρι σήμερα με την πλήρη της αξία. Και η ιδιοκτησία ήταν μόνον ιδιοκτησία ενός φαντάσματος, π.χ. ιδιοκτησία του λαού· ολόκληρη η ύπαρξή μου «ανήκε στην πατρίδα»· εγώ ανήκα στην πατρίδα, στον λαό, στο κράτος και, κατά συνέπεια, καθετί που εγώ ονόμαζα *δικό μου*. Ζητούν από τα κράτη να εξαφανίσουν την ενδημική πενία. Μου φαίνεται ότι είναι σαν να ζητάς να κόψει το ίδιο το κράτος το κεφάλι του και να το βάλει στα πόδια του· διότι όσο είναι το κράτος το εγώ, το ατομικό εγώ πρέπει να είναι ένας φτωχοδιάβολος, ένα μη εγώ. Το κράτος έχει ως μόνο συμφέρον να είναι το ίδιο πλούσιο· αν ο Μίχελ είναι πλούσιος και ο Πέτερ φτωχός, το ίδιο του κάνει· θα μπορούσε μια χαρά να είναι φτωχός ο Μίχελ και πλούσιος ο Πέτερ. Το κράτος βλέπει αδιάφορα αν ένας πλουταίνει κι ένας άλλος φτωχαίνει, δίχως να νοιάζεται γι' αυτό το παιχνίδι της εναλλαγής. Ως *άτομα* αυτοί είναι πραγματικά ίσοι μπροστά του· σ' αυτό το πράγμα είναι δίκαιο το κράτος: μπροστά του και οι δύο είναι –τίποτε, όπως «είμαστε όλοι αμαρτωλοί ενώπιον του Θεού»· από την άλλη μεριά, έχει πολύ μεγάλο συμφέρον τα άτομα που το κάνουν εγώ τους να έχουν μερίδιο στον πλούτο *του*· τα κάνει μετόχους στην *ιδιοκτησία του*. Μέσω της ιδιοκτησίας, με την οποία αμείβει τα άτομα, τα δαμάζει· παραμένει όμως ιδιοκτησία *του*, και ο καθένας έχει την επικαρπία της μόνο για όσο καιρό φέρει μέσα του το εγώ του κράτους ή είναι «νομοταγές μέλος της κοινωνίας»· στην αντίθετη περίπτωση, η ιδιοκτησία κατάσχεται ή εξατμίζεται με επίπονες δικαστικές διαδικασίες. Άρα, η ιδιοκτησία είναι και παραμένει *ιδιοκτησία του κράτους*, όχι ιδιοκτησία του εγώ. Το ότι το κράτος δεν αφαιρεί αυθαίρετα από το άτομο αυτό που έχει από το κράτος, σημαίνει απλώς ότι το κράτος δεν ληστεύει τον εαυτό του. Όποιος είναι εγώ του κράτους, δηλαδή καλός πολίτης ή υπήκοος, διατηρεί ανεμπόδιστος το τιμάριό του ως *τέτοιο* εγώ, όχι ως δικό του εγώ. Σύμφωνα με τον κώδικα, η ιδιοκτησία είναι αυτό που ονομάζω δικό μου «δυνάμει του Θεού και του δικαίου». Είναι όμως δικό μου δυνάμει του Θεού και του δικαίου μόνο για όσο καιρό το κράτος δεν έχει τίποτε εναντίον αυτού του πράγματος.

Στις απαλλοτριώσεις, στους αφοπλισμούς και τα τοιαύτα (όπως ό-

ταν το δημόσιο ταμείο κατάσχει κληρονομιές όταν οι κληρονόμοι δεν έχουν εμφανιστεί έγκαιρα) πόσο φανερή είναι η συνήθως κρυμμένη αρχή ότι μόνον ο λαός, «το κράτος», είναι ιδιοκτήτης, ενώ το άτομο τιμαριοδόχος!

Το κράτος, θέλω να πω, δεν μπορεί να σκοπεύει να έχει ο καθένας ιδιοκτησία, να είναι πλούσιος ή απλώς εύπορος *για τον εαυτό του*· δεν μπορεί να αναγνωρίσει τίποτε, να απονείμει τίποτε, να παραχωρήσει τίποτε σε εμένα ως εμένα. Το κράτος δεν μπορεί να αναχαιτίσει την ενδημική πενία, επειδή η φτώχεια της κατοχής είναι δική μου φτώχεια. Όποιος δεν είναι τίποτε άλλο εκτός απ' αυτό που τον κάνουν η τύχη ή ένας άλλος, συγκεκριμένα το κράτος, δεν *έχει* τίποτε άλλο εκτός απ' αυτό που του δίνει ο άλλος, και δίκαια. Κι αυτός ο άλλος θα του δώσει μόνον ό,τι *αξίζει*, δηλαδή ό,τι αξίζει *μέσω των υπηρεσιών του*. Δεν δίνει αυτός αξία στον εαυτό του, αλλά το κράτος τού δίνει την αξία του.

Η πολιτική οικονομία ασχολείται πολύ μ' αυτό το θέμα. Αυτό όμως βρίσκεται πολύ πιο πέρα από το «εθνικό», καθώς και από τις έννοιες και τον ορίζοντα του κράτους, το οποίο γνωρίζει μόνο την κρατική ιδιοκτησία και δεν μπορεί να διανείμει παρά μόνον αυτήν. Γι' αυτό το λόγο συνδέει τις κτήσεις της ιδιοκτησίας με *όρους*, όπως συνδέει τα πάντα με όρους, π.χ. τον γάμο, καθώς θεωρεί έγκυρο μόνο τον γάμο τον καθαγιασμένο από το κράτος, κι έτσι τον αποσπά από τη δική μου εξουσία. Η ιδιοκτησία είναι όμως ιδιοκτησία *μου*, όταν την έχω *άνευ όρων*: μόνον εγώ, ως *άνευ όρων* εγώ, έχω ιδιοκτησία, συνάπτω μια σχέση αγάπης, κάνω ελεύθερο εμπόριο.

Το κράτος δεν ασχολείται με μένα και με το δικό μου, αλλά με τον εαυτό του και με το δικό του: αξίζω γι' αυτό μόνον ως *παιδί του*, ως «παιδί της χώρας»· ως *εγώ* δεν είμαι απολύτως τίποτε γι' αυτό. Διότι, κατά την αντίληψη του κράτους, αυτό που συμβαίνει σε μένα ως εγώ είναι κάτι *τυχαίο*: τόσο ο πλούτος μου όσο και η φτώχεια μου. Όμως, αν εγώ με όλα τα δικά μου είμαι κάτι τυχαίο για το κράτος, αυτό το πράγμα αποδεικνύει ότι το κράτος δεν μπορεί να *με* καταλάβει: *εγώ* πάω πέρα από τις έννοιές του ή η κατανόησή του είναι πολύ περιορισμένη για να με συλλάβει. Γι' αυτό το λόγο δεν μπορεί να κάνει τίποτε για μένα.

Η ενδημική πενία είναι η *δική μου έλλειψη αξίας*, το φαινόμενο ότι δεν μπορώ να πραγματοποιήσω αξία από μένα. Γι' αυτό το λόγο, κράτος και ενδημική πενία είναι ένα και το αυτό. Το κράτος δεν μ' α-

φήνει να έρθω στην αξία μου και εξακολουθεί να υπάρχει μόνο μέσω της έλλειψης αξίας μου: εσαεί επιδιώκει να *αντλήσει όφελος* από μένα, δηλαδή να με εκμεταλλευτεί, να με γδύσει, να με χρησιμοποιήσει, έστω κι αν αυτή η χρησιμοποίηση έγκειται στο να παράσχω ένα *proles* (προλεταριάτο)· θέλει να είμαι «δημιούργημά του».

Η ενδημική πενία μπορεί να καταργηθεί μόνον όταν εγώ ως εγώ *πραγματοποιήσω αξία* από μένα, όταν δώσω αξία στον εαυτό μου, και ορίσω την τιμή μου ο ίδιος. Πρέπει να ξεσηκωθώ για να αναδειχτώ.

Ό,τι παράγω, αλεύρι, λινό ύφασμα ή σίδερο και κάρβουνο, το οποίο κερδίζω με κόπο από τη γη, είναι εργασία *μου*, από την οποία θέλω να πραγματοποιήσω αξία. Τότε όμως μπορεί να παραπονιέμαι για καιρό ότι δεν πληρώνομαι για την εργασία μου σύμφωνα με την αξία της: ο πληρωτής δεν θα με ακούσει, και το κράτος θα κρατήσει ομοίως απαθή στάση ώσπου να νομίσει ότι πρέπει να με «κατευνάσει», για να μην εκραγώ *εγώ* μαζί με τη φοβισμένη δύναμή μου. Αυτός ο «κατευνασμός» θα είναι το μόνο πράγμα που θα κάνει, και, αν μου έρθει να ζητήσω περισσότερα, το κράτος θα στραφεί πάλι εναντίον μου με όλη τη δύναμη των λιονταρίσιων δοντιών και των αετίσιων νυχιών του: γιατί είναι ο βασιλιάς των ζώων, λιοντάρι και αετός. Αν αρνηθώ να αρκεστώ στην τιμή που θα καθορίσει για τα εμπορεύματα και την εργασία μου, αν επιδιώξω να καθορίσω την τιμή των εμπορευμάτων μου μόνος μου, δηλαδή «να πληρωθώ», αρχικά θα έρθω σε σύγκρουση με τους αγοραστές του εμπορεύματος. Αν η σύγκρουση αυτή τερματιστεί από μια συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών, το κράτος δεν θα προβάλει εύκολα αντιρρήσεις· γιατί, το πώς τα πάνε τα άτομα μεταξύ τους, δεν το απασχολεί και πολύ, αρκεί να μην μπαίνουν στο δρόμο του. Η ζημία του και ο κίνδυνός του αρχίζουν μόνον από τη στιγμή που αυτά δεν συμφωνούν και, ελλείψει ενός διακανονισμού, πιάνουν το ένα το άλλο απ' το λαιμό. Το κράτος δεν μπορεί να ανεχτεί να έχει ο άνθρωπος άμεση σχέση με τον άνθρωπο· πρέπει να βρίσκεται ανάμεσα ως *–μεσολαβητής*, πρέπει να *–παρεμβαίνει*. Ό,τι ήταν ο Χριστός, ό,τι ήταν οι άγιοι, η εκκλησία, αυτό έχει γίνει το κράτος, δηλαδή «μεσολαβητής». Χωρίζει τον άνθρωπο από τον άνθρωπο για να μπει ανάμεσά τους ως «πνεύμα». Οι εργάτες που ζητούν μεγαλύτερο μισθό αντιμετωπίζονται σαν εγκληματίες, από τη στιγμή που θέλουν να το *επιβάλλουν αυτό με το ζόρι*. Τι πρέπει να κάνουν; Δίχως αυτόν τον εξαναγκασμό, δεν θα τον αποκτήσουν, και

στον εξαναγκασμό το κράτος βλέπει μια αυτοβοήθεια, έναν καθορισμό της τιμής από το εγώ, μια γνήσια, ελεύθερη πραγματοποίηση αξίας από την ιδιοκτησία του, την οποία δεν μπορεί να δεχτεί. Τι πρέπει να κάνουν λοιπόν οι εργάτες; Να κοιτάξουν τον εαυτό τους και να μην ζητούν τίποτε από το κράτος;

Όπως, όμως, είναι η κατάσταση σε σχέση με την υλική εργασία μου, έτσι είναι και με την πνευματική εργασία μου. Το κράτος μού επιτρέπει να πραγματοποιήσω αξία από όλες τις σκέψεις μου και να βρω ανθρώπους γι' αυτές (ήδη πραγματοποιώ αξία απ' αυτές όταν μου προσκομίζουν τιμές από τους ακροατές τους, και τα τοιαύτα)· μόνον όμως όσο οι σκέψεις *μου* –είναι σκέψεις *του*. Αν, από την άλλη μεριά, καλλιεργώ σκέψεις που το κράτος δεν μπορεί να εγκρίνει (δηλαδή να τις κάνει δικές του), τότε δεν μου επιτρέπει καθόλου να πραγματοποιήσω αξία απ' αυτές, να τις φέρω στην *ανταλλαγή*, στο *εμπόριο*. Οι σκέψεις *μου* είναι ελεύθερες μόνον όταν μού δίνονται από τη *χάρη* του κράτους, μόνον όταν είναι σκέψεις του κράτους. Αυτό με αφήνει να φιλοσοφώ ελεύθερα μόνο στο βαθμό που αποδεικνύω πως είμαι «κρατικός φιλόσοφος»· *εναντίον* του κράτους δεν πρέπει να φιλοσοφώ, όση ευχαρίστηση κι αν νιώθει όταν το βοηθώ στις «ελλείψεις» του, όταν το «προάγω» κτλ. –Συνεπώς, όπως μπορώ να συμπεριφέρομαι μόνον ως ένα εγώ που έχει πάρει την ευμενή άδεια του κράτους, που είναι εφοδιασμένο με πιστοποιητικά νομιμότητας και χαρτιά από την αστυνομία, έτσι δεν μου επιτρέπεται να πραγματοποιήσω αξία από το δικό μου, εκτός κι αν αυτό αποδείξει πως είναι δικό του, το οποίο έχω ως τιμάριο από το κράτος. Οι δρόμοι μου πρέπει να είναι δρόμοι του κράτους, αλλιώς με συλλαμβάνει· οι σκέψεις μου πρέπει να είναι σκέψεις του, αλλιώς μου κλείνει το στόμα.

Το κράτος δεν έχει να φοβάται τίποτε περισσότερο από την αξία εμού, και δεν πρέπει να προσέχει τίποτε περισσότερο από το να φυλάγεται από κάθε ευκαιρία που μου προσφέρεται να *πραγματοποιήσω αξία* από μένα τον ίδιο. *Εγώ* είμαι ο θανάσιμος εχθρός του κράτους, το οποίο πάντα ταλαντεύεται ανάμεσα στην εναλλαγή: αυτό ή εγώ. Γι' αυτό το λόγο, επιμένει αυστηρά όχι μόνον να μην *με* αφήνει να έχω κύρος, αλλά και να καταστέλλει αυτό που είναι *δικό μου*. Στο κράτος δεν υπάρχει ιδιοκτησία, δηλαδή ιδιοκτησία του ατόμου, αλλά μόνο κρατική ιδιοκτησία. Μόνο μέσω του κράτους έχω εγώ αυτό που έχω, όπως μόνο μέσω του κράτους είμαι αυτό που είμαι. Η ιδιωτική ιδιοκτησία μου είναι μόνον ό,τι μου αφήνει το κράτος από τη *δική του*,

αποκόβοντας άλλους απ' αυτήν (κάνοντάς την ιδιωτική)· είναι κρατική ιδιοκτησία.

Όμως, σε αντίθεση προς το κράτος, αισθάνομαι ολοένα πιο καθαρά ότι εξακολουθεί να μένει σε μένα μια μεγάλη δύναμη, η δύναμη πάνω στον εαυτό μου, δηλαδή πάνω σε καθετί που ανήκει μόνο σε μένα και που *υπάρχει* μόνον επειδή είναι δικό μου.

Τι να κάνω αν οι δρόμοι μου δεν είναι πια δρόμοι του, αν οι σκέψεις μου δεν είναι πια σκέψεις του; Κοιτώ τον εαυτό μου και δεν ζητώ τίποτε απ' αυτό! Στις σκέψεις *μου*, που δεν τις έχω καθαγιασμένες από καμιά συγκατάθεση, έγκριση ή χάρη, έχω την πραγματική ιδιοκτησία μου, μια ιδιοκτησία με βάση την οποία μπορώ να συναλλάσσομαι. Διότι, ως δικές μου, είναι *δημιουργήματά* μου, και είμαι σε θέση να τις δώσω για να πάρω *άλλες σκέψεις*: τις δίνω και τις ανταλλάσσω με άλλες, οι οποίες είναι στο εξής η καινούργια, αγορασμένη ιδιοκτησία μου.

Τι είναι λοιπόν η ιδιοκτησία *μου*; Τίποτε άλλο απ' αυτό που είναι στην *εξουσία* μου! Σε ποια ιδιοκτησία έχω εγώ δικαίωμα; Σε κάθε ιδιοκτησία για την οποία *–εξουσιοδοτώ* τον εαυτό μου. Δίνω στον εαυτό μου το δικαίωμα της ιδιοκτησίας παίρνοντας ιδιοκτησία για μένα ή δίνοντας στον εαυτό μου τη *δύναμη* του ιδιοκτήτη, την πλήρη εξουσία, την εξουσιοδότηση.

Καθετί πάνω στο οποίο έχω δύναμη την οποία κανένας δεν μπορεί να μου αποσπάσει, παραμένει ιδιοκτησία μου· ας αποφασίζει λοιπόν η δύναμη για την ιδιοκτησία, κι εγώ θα περιμένω τα πάντα από τη δύναμή μου! Μια ξένη δύναμη, μια δύναμη την οποία εγώ αφήνω σε έναν άλλο, με κάνει δούλο: τότε ας αφήσω τη δική μου δύναμη να με κάνει ιδιοκτήτη. Ας ξαναπάρω λοιπόν πίσω τη δύναμη που παραχώρησα σε άλλους από άγνοια για τη ρώμη της *ίδιας μου* της δύναμης! Ας πω στον εαυτό μου ότι όσο φτάνει η δύναμή μου, αυτό είναι ιδιοκτησία μου, και ας διεκδικήσω ως ιδιοκτησία μου ό,τι αισθάνομαι αρκετά δυνατός για να αγγίσω, και ας αφήσω την πραγματική ιδιοκτησία μου να φτάσει τόσο μακριά όσο δίνω στον εαυτό μου το δικαίωμα, δηλαδή τον *εξουσιοδοτώ*, να πάρει.

Εδώ πρέπει να αποφασίσει ο εγωισμός, το ίδιον όφελος· όχι η αρχή της αγάπης, όχι μοτίβα της αγάπης όπως η ευσπλαχνία, η πραότητα, η καλοσύνη ή ακόμη η δικαιοσύνη και η επιείκεια (διότι και η *justitia* [επιείκεια] είναι φαινόμενο της –αγάπης, προϊόν της αγάπης): η αγάπη γνωρίζει μόνο *θυσίες* και απαιτεί την «αυτοθυσία».

Ο εγωισμός δεν σκέφτεται να θυσιάσει κάτι, να παραχωρήσει κάτι που θέλει· απλώς αποφασίζει: αυτό που μου χρειάζεται, πρέπει να το έχω και θα το εξασφαλίσω για μένα.

Όλες οι προσπάθειες να δοθούν λογικοί νόμοι για την ιδιοκτησία φεύγουν από τον κόλπο της *αγάπης* για να χαθούν στην έρημη θάλασσα των καθορισμών. Ο σοσιαλισμός και ο κομουνισμός δεν αποτελούν εξαίρεση του κανόνα. Ο καθένας πρέπει να είναι εφοδιασμένος με επαρκή μέσα, και δεν έχει πολλή σημασία αν τα βρίσκει κανείς με σοσιαλιστικό τρόπο σε μια προσωπική ιδιοκτησία ή να τα αντλεί με κομουνιστικό τρόπο από την κοινοκτημοσύνη των αγαθών. Το μυαλό του ατόμου είναι και παραμένει το ίδιο, παραμένει εξαρτώμενο. Η διανεμητική *αρχή της επιείκειας* με αφήνει να έχω μόνον ό,τι ορίζει η αίσθηση της επιείκειας, η *γεμάτη αγάπη* μέριμνά της για όλους. Για μένα, για το άτομο, δεν υπάρχει μικρότερο εμπόδιο στη *συλλογική περιουσία* απ' ό,τι στις *ατομικές περιουσίες*· καμιά τους δεν είναι δική μου, ούτε αυτή: είτε η περιουσία ανήκει στη συλλογικότητα, που δίνει ένα μέρος σε μένα, είτε σε ατομικούς κατόχους, είναι για μένα ο ίδιος καταναγκασμός, καθώς δεν μπορώ να αποφασίσω για καμιά από τις δυο. Αντίθετα, ο κομουνισμός, με την κατάργηση κάθε προσωπικής ιδιοκτησίας, με βυθίζει ακόμη περισσότερο στην εξάρτηση από έναν άλλο, συγκεκριμένα από τη γενικότητα ή συλλογικότητα· και, όσο ηχηρά κι αν επιτίθεται πάντα στο κράτος, αυτό στο οποίο αποβλέπει είναι να εγκαθιδρύσει πάλι ένα κράτος, ένα *status*, μια κατάσταση που παρεμποδίζει την ελεύθερη κίνησή μου, μια κυρίαρχη δύναμη πάνω από μένα. Ο κομουνισμός εξεγείρεται δίκαια εναντίον της πίεσης που υφίσταμαι από τους ατομικούς ιδιοκτήτες· ακόμη πιο φρικτή είναι όμως η δύναμη που βάζει στα χέρια της συλλογικότητας.

Ο εγωισμός διαλέγει έναν άλλο δρόμο για να ξεριζώσει τη στερούμενη κατοχής πλέμπα. Δεν λέει: Να περιμένεις αυτό που θα σου δώσει η αρχή της επιείκειας εν ονόματι της συλλογικότητας (διότι από παλιά τα «κράτη» έκαναν τέτοιες δωρεές, κι ο καθένας έπαιρνε «ανάλογα με την αξία του», και συνεπώς ανάλογα με το βαθμό που μπορούσε να *αξίζει*, να τις αποκτήσει με τις *υπηρεσίες* του), αλλά λέει: Να αδράξεις και να πάρεις αυτό που σου χρειάζεται! Έτσι κηρύσσεται ο πόλεμος όλων εναντίον όλων. *Εγώ* μόνον καθορίζω τι θέλω να έχω.

«Αυτό όμως δεν είναι καινούργια σοφία, διότι έτσι έκαναν οι συμφεροντολόγοι όλων των εποχών!» Δεν είναι καθόλου αναγκαίο όμως

να είναι καινούργιο το πράγμα, όταν υπάρχει η *συνείδηση* γι' αυτό. Αυτή η τελευταία όμως δεν μπορεί να επικαλεστεί πως είναι μεγάλης ηλικίας, εκτός κι αν συμπεριλάβουμε ίσως εδώ τον αιγυπτιακό και τον σπαρτιάτικο νόμο· διότι, το πόσο λίγο τρέχουσα είναι, φαίνεται από την προαναφερθείσα φράση, που μιλάει με περιφρόνηση για «συμφεροντολόγους». Αρκεί να γνωρίζουμε ότι η στάση του να αδράχνεις δεν είναι αξιοπεριφρόνητη, αλλά φανερώνει την καθαρή πράξη του εγωιστή που είναι ένα με τον εαυτό του.

Μόνον όταν δεν περιμένω ούτε από άτομα ούτε από τη συλλογικότητα αυτό που μπορώ να δώσω εγώ στον εαυτό μου, μόνον τότε ξεφεύγω από τα δίχτυα της –αγάπης· η πλέμπα παύει να είναι πλέμπα μόνον όταν *αρπάζει*. Μόνον ο φόβος της να κάνει αυτό το πράγμα, και η αντίστοιχη τιμωρία, την κάνουν πλέμπα. Μόνον η απόφανση ότι είναι *αμαρτία*, έγκλημα να αδράχνεις, δημιουργεί μια πλέμπα. Και το ότι η πλέμπα μένει αυτό που είναι (επειδή δέχεται την παραπάνω απόφανση), γι' αυτό είναι η ίδια ένοχη όπως και, ειδικότερα, εκείνοι που απαιτούν «συμφεροντολογικά» (για να τους επιστρέψω την αγαπημένη τους λέξη) να είναι σεβαστή η απόφανση αυτή. Κοντολογίς, το μόνο που φέρει την ευθύνη είναι η έλλειψη *συνείδησης* αυτής της «καινούργιας σοφίας», η παλιά συνείδηση της αμαρτίας.

Αν καταφέρουν οι άνθρωποι να χάσουν τον σεβασμό για την ιδιοκτησία, ο καθένας θα έχει ιδιοκτησία, όπως όλοι οι δούλοι γίνονται ελεύθεροι άνθρωποι μόλις πάψουν να σέβονται τον κύριο ως κύριο. *Ενώσεις* θα πολλαπλασιάσουν τότε, και σ' αυτό τον τομέα, τα μέσα του ατόμου και θα σιγουρέψουν την ιδιοκτησία του που θα δέχεται επιθέσεις.

Σύμφωνα με τη γνώμη των κομουνιστών, η κοινότητα πρέπει να είναι ιδιοκτήτης. Αντίθετα, *εγώ είμαι ιδιοκτήτης* και έρχομαι σε συνεννόηση με τους άλλους σχετικά με την ιδιοκτησία μου. Αν η κοινότητα δεν κάνει ό,τι με βολεύει, εξεγείρομαι εναντίον της και υπερασπίζομαι την ιδιοκτησία μου. Είμαι ιδιοκτήτης, αλλά η ιδιοκτησία δεν είναι *ιερή*. Θα είμαι απλώς κάτοχος; Όχι, επειδή μέχρι τώρα ο καθένας ήταν απλώς κάτοχος, είχε σίγουρη την κατοχή ενός μικρού κομματιού και άφηνε τους άλλους να έχουν κι αυτοί την κατοχή μικρών κομματιών· τώρα όμως μου ανήκουν *τα πάντα*, είμαι ιδιοκτήτης *όλων όσων χρειάζομαι* και βάζω στο χέρι. Αν λεχθεί αυτό με σοσιαλιστικό τρόπο, η κοινωνία μού δίνει αυτό που χρειάζομαι –ο εγωιστής λέει: εγώ παίρνω αυτό που χρειάζομαι. Αν οι κομουνιστές συμπεριφέρονται

σαν κουρελήδες, ο εγωιστής συμπεριφέρεται σαν ιδιοκτήτης.

Όλες οι προσπάθειες να γίνει ευτυχισμένη η πλέμπα και όλες οι αδελφότητες του Κύκνου[271] πρέπει να αποτύχουν, καθώς απορρέουν από την αρχή της αγάπης. Μόνον ο εγωισμός μπορεί να βοηθήσει την πλέμπα, και αυτή τη βοήθεια πρέπει να δώσει –και θα δώσει– στον εαυτό της η πλέμπα. Αν δεν αφήνει να αναγκάζεται να νιώθει φόβο, είναι δύναμη. «Οι άνθρωποι θα έχαναν κάθε σεβασμό, αν δεν τους ανάγκαζαν να νιώθουν φόβο», λέει ο μπαμπούλας Νόμος στον *Παπουτσωμένο γάτο*[272].

Συνεπώς, η ιδιοκτησία δεν πρέπει και δεν μπορεί να καταργηθεί· πρέπει μάλλον να αποσπαστεί από τα χέρια των φαντασμάτων και να γίνει ιδιοκτησία *μου*· τότε η εσφαλμένη συνείδηση, ότι δεν μπορώ να εξουσιοδοτήσω τον εαυτό μου για τόσο πολλά όσα χρειάζομαι, θα πάψει να υπάρχει.

«Τι δεν χρειάζεται όμως ο άνθρωπος!» Λοιπόν, όποιος χρειάζεται πολλά, και ξέρει πώς να τα πάρει, βοηθούσε πάντα τον εαυτό του γι' αυτό, όπως έκανε ο Ναπολέοντας[273] με την Ηπειρωτική Ευρώπη και η Γαλλία με το Αλγέρι. Έτσι, το μόνο πράγμα που επιβάλλεται είναι να μάθει επιτέλους η γεμάτη σεβασμό «πλέμπα» να βοηθά τον εαυτό της και να παίρνει αυτό που χρειάζεται. Κι αν φτάσει πολύ μακριά για σας, τότε υπερασπιστείτε τον εαυτό σας. Δεν έχετε καμιά ανάγκη να της χαρίσετε οτιδήποτε με καλή καρδιά· και όταν μάθει αυτή να γνωρίζει τον εαυτό της ή μάλλον, όποιος από την πλέμπα μάθει να γνωρίζει τον εαυτό του, αυτός θα πετάξει από πάνω του την ιδιότητά του να είναι πλέμπα και θα αρνηθεί τις ελεημοσύνες σας. Είναι όμως πάντα γελοίο να ανακηρύσσετε την πλέμπα «αμαρτωλή και εγκληματική», όταν δεν θέλει να ζήσει από τις αγαθοεργίες σας, επειδή μπορεί να κάνει κάτι για το καλό του εαυτού της. Οι δωρεές σας την εξαπατούν και την αποθαρρύνουν. Υπερασπιστείτε την ιδιοκτησία σας, τότε θα είστε δυνατοί· αν, από την άλλη μεριά, θέλετε να διατηρήσετε την ικανότητά σας να χαρίζετε, και ίσως να έχετε τόσο περισσότερα δικαιώματα όσο περισσότερες ελεημοσύνες δίνετε (φόροι για τους φτωχούς), αυτό θα διαρκέσει τόσο όσο θα το αφήσουν να διαρκέσει εκείνοι που λαμβάνουν τις δωρεές[274].

Κοντολογίς, το ζήτημα της ιδιοκτησίας δεν μπορεί να λυθεί τόσο φιλικά όσο ονειρεύονται οι σοσιαλιστές και οι κομουνιστές. Λύνεται μόνο από τον πόλεμο όλων εναντίον όλων. Οι φτωχοί θα γίνουν ελεύθεροι και ιδιοκτήτες μόνον αν –*εξεγερθούν*, ανυψωθούν, ανεβούν. Ό,τι κι

αν τους χαρίσουν, θα θέλουν πάντα περισσότερα· διότι δεν θέλουν τίποτε λιγότερο από το να μην τους χαρίζει πια κανένας τίποτα.

Θα ρωτήσει κανείς: τι θα γίνει όμως αν πάρουν θάρρος οι μη κατέχοντες; Τι είδους εξίσωση θα γίνει; Εξίσου καλά θα μπορούσε κανείς να ρωτήσει αν μπορώ να εξετάσω το ωροσκόπιο ενός παιδιού. Το τι θα κάνει ένας δούλος, που έχει σπάσει τα δεσμά του, αυτό –θα περιμένουμε να το δούμε.

Ο Κάιζερ, σε μια μπροσούρα ανάξια λόγου τόσο στη μορφή όσο και στο περιεχόμενό της (*Die Persönlichkeit des Eigentümers in Bezug auf den Sozialismus und Kommunismus* κτλ.[275]), ελπίζει ότι το *κράτος* θα κάνει μόνο του μια εξομοίωση των περιουσιών. Πάντα το κράτος! Ο κύριος μπαμπάς! Όπως η εκκλησία θεωρούνταν και παρουσιαζόταν σαν «μητέρα» των πιστών, έτσι το κράτος σήμερα έχει εξ ολοκλήρου το πρόσωπο του προνοητικού πατέρα.

* * *

Ο *ανταγωνισμός* δείχνει πιο στενά συνδεδεμένος με την αρχή του αστισμού. Είναι αυτός τίποτε άλλο από *ισότητα* (*égalité*); Και η ισότητα δεν είναι προϊόν της ίδιας Επανάστασης, που προκλήθηκε από τους αστούς ή τις μεσαίες τάξεις; Επειδή δεν απαγορεύεται σε κανέναν να ανταγωνίζεται όλους τους άλλους μέσα στο κράτος (εκτός από τον ηγεμόνα, ο οποίος αντιπροσωπεύει το ίδιο το κράτος) και να προσπαθεί να ανεβεί στο ύψος τους, και μάλιστα, να τους ανατρέπει ή να τους εκμεταλλεύεται για δικό του όφελος, ανεβαίνοντας πάνω απ' αυτούς και, με μεγαλύτερη προσπάθεια, αφαιρώντας τους τη βολή τους –αυτό χρησιμεύει ως σαφής απόδειξη ότι μπροστά στο δικαστήριο του κράτους ο καθένας έχει μόνο την αξία ενός «απλού ατόμου» και δεν μπορεί να υπολογίζει σε καμιά εύνοια. Τρέξτε ταχύτερα και πλειοδοτείστε σε σχέση με τους άλλους, όσο θέλετε και μπορείτε, αυτό δεν με στενοχωρεί εμένα, το κράτος! Μεταξύ σας είστε ελεύθεροι να ανταγωνίζεστε, είστε ανταγωνιστές· αυτή είναι η *κοινωνική* σας θέση. Όμως, μπροστά σε μένα, το κράτος, δεν είστε τίποτε άλλο από «απλά άτομα[276]»!

Ό,τι υποβλήθηκε με τη μορφή της αρχής ή της θεωρίας ως η ισότητα όλων βρήκε εδώ, στον ανταγωνισμό, την πραγματοποίηση και την πρακτική εκτέλεσή του· διότι η *égalité* είναι –ελεύθερος ανταγωνισμός. Μπροστά στο κράτος, όλοι είναι –απλά άτομα· στην κοινωνία ή στις

αμοιβαίες σχέσεις τους –ανταγωνιστές.

Δεν χρειάζεται να είμαι τίποτε άλλο από απλό άτομο για να μπορώ να ανταγωνίζομαι όλους τους άλλους, εκτός από τον ηγεμόνα και την οικογένειά του: μια ελευθερία που παλιότερα ήταν αδύνατη λόγω του ότι μόνο μέσω της συντεχνίας του και στο εσωτερικό αυτής απολάμβανε κανείς μια ελευθερία της βλέψης.

Στο επαγγελματικό σωματείο και στον φεουδαλισμό το κράτος συμπεριφέρεται μη ανεκτικά και επιλεκτικά, επειδή απονέμει *προνόμια*· στον ανταγωνισμό και στον φιλελευθερισμό συμπεριφέρεται ανεκτικά και όχι επιλεκτικά, επειδή απονέμει μόνο *πατέντες* (διπλώματα που διαβεβαιώνουν τον αιτούντα ότι η δουλειά είναι ανοιχτή [προστατευόμενη από προνόμιο] γι' αυτόν) ή «παραχωρήσεις». Τώρα, καθώς το κράτος έχει αφήσει τα πάντα στους *αιτούντες*, πρέπει να έρθει σε σύγκρουση με *όλους*, επειδή όλοι και ο καθένας έχουν το δικαίωμα να υποβάλλουν αίτηση. Θα δεχτεί «επιθέσεις» και θα χαθεί απ' αυτές.

Είναι τότε πραγματικά «ελεύθερος» ο «ελεύθερος ανταγωνισμός»; Είναι, μάλιστα, πραγματικά «ανταγωνισμός», δηλαδή *προσώπων*, όπως ισχυρίζεται ότι είναι, επειδή σ' αυτόν τον τίτλο βασίζει το δικαίωμά του; Προέκυψε ασφαλώς από πρόσωπα που έγιναν ελεύθερα από κάθε προσωπική κυριαρχία. Είναι «ελεύθερος» ένας ανταγωνισμός, τον οποίο το κράτος, αυτός ο κυρίαρχος στην αστική αρχή, περιβάλλει με χίλια εμπόδια; Υπάρχει ένας πλούσιος βιοτέχνης που έχει μια λαμπρή δουλειά, και εγώ θα ήθελα να τον ανταγωνιστώ. «Τράβα μπρος», λέει το κράτος, «δεν έχω αντίρρηση προς το *πρόσωπό* σου ως ανταγωνιστή.» Ναι, απαντώ εγώ, αλλά γι' αυτό χρειάζομαι χώρο για κτίρια, χρειάζομαι χρήματα! «Αυτό είναι κακό, αν δεν έχεις όμως χρήματα, δεν μπορείς να ανταγωνιστείς. Δεν πρέπει να πάρεις τίποτα από κανέναν, διότι εγώ προστατεύω και παρέχω προνόμια στην ιδιοκτησία.» Ο ελεύθερος ανταγωνισμός δεν είναι «ελεύθερος», επειδή μου λείπουν τα *πράγματα* για ανταγωνισμό. Ενάντια στο *πρόσωπό* μου δεν μπορεί να υπάρξει καμιά αντίρρηση, επειδή όμως δεν έχω τα πράγματα, πρέπει να αποσύρω και το πρόσωπό μου. Και ποιος έχει τα αναγκαία πράγματα; Μήπως εκείνος ο βιοτέχνης; Θα μπορούσα να τα πάρω απ' αυτόν! Όχι, το κράτος τα έχει ως ιδιοκτησία, ο βιοτέχνης μόνον ως τιμάριο, ως κατοχή.

Επειδή όμως δεν μπορεί να γίνει τίποτε με τον βιοτέχνη, θα ανταγωνιστώ αυτόν τον καθηγητή του δικαίου· ο άνθρωπος είναι βλαξ, κι

εγώ, που ξέρω εκατό φορές περισσότερα απ' αυτόν, θα του πάρω το ακροατήριό του. «Σπούδασες και πήρες πτυχία, φίλε;» Όχι, αλλά και τι μ' αυτό; Καταλαβαίνω πολύ καλά τι χρειάζεται για την εκπαίδευση σ' αυτό τον τομέα. «Λυπάμαι, αλλά ο ανταγωνισμός δεν είναι εδώ "ελεύθερος". Ενάντια στο πρόσωπό σου δεν μπορεί να ειπωθεί τίποτε, αλλά το *πράγμα*, το διδακτορικό δίπλωμα, λείπει. Κι αυτό το δίπλωμα απαιτώ εγώ, το κράτος. Παρακάλεσέ με πρώτα γι' αυτό κι ύστερα θα δούμε τι θα γίνει.»

Αυτή λοιπόν είναι η «ελευθερία» του ανταγωνισμού. Μόνο το κράτος, ο *κύριός* μου, με καθιστά ικανό να ανταγωνίζομαι.

Ανταγωνίζονται όμως πραγματικά τα *πρόσωπα* το ένα το άλλο; Όχι, και πάλι μόνο τα *πράγματα*! Τα χρήματα κατά πρώτο λόγο κτλ.

Στον αγώνα ο ένας θα μένει πάντα πίσω από τον άλλο (π.χ. ένας ποιητάστρος πίσω από έναν ποιητή). Έχει όμως διαφορά αν τα μέσα που λείπουν στον άτυχο ανταγωνιστή είναι προσωπικά ή υλικά, και αν τα υλικά μέσα μπορούν να αποκτηθούν μέσω *προσωπικής δύναμης* ή μόνο μέσω *χάρης*, ως δώρο· όπως όταν ο πιο φτωχός άνθρωπος πρέπει να αφήσει τον πλούτο του στον πλούσιο, δηλαδή να του κάνει ένα δώρο. Όμως, αν πρέπει να περιμένω την *έγκριση του κράτους* για να αποκτήσω ή να χρησιμοποιήσω (όπως στην περίπτωση της λήψης πτυχίου) τα μέσα, έχω τα μέσα μέσω *της χάρης του κράτους*[277].

Ο ελεύθερος ανταγωνισμός έχει συνεπώς μόνο το εξής νόημα: όλοι μετρούν για το κράτος ως ίσα τέκνα του, και ο καθένας μπορεί να κινηθεί και να τρέξει για να αξίζει τα *αγαθά και τις παροχές χάρης του κράτους*. Γι' αυτό, όλοι κυνηγούν τα αγαθά, το έχειν, την κατοχή (είτε χρήματος είτε αξιωμάτων, τίτλων τιμής κ.ο.κ.), κοντολογίς το *πράγμα*.

Για την αστική αντίληψη, ο καθένας είναι κάτοχος ή «ιδιοκτήτης». Πού οφείλεται τότε το ότι οι περισσότεροι δεν έχουν σχεδόν τίποτα; Στο ότι οι περισσότεροι χαίρονται ήδη με το ότι είναι γενικά κάτοχοι, έστω και λίγων κουρελιών, όπως τα παιδιά χαίρονται με τα πρώτα τους παντελόνια ή με την πρώτη δεκάρα που τους χαρίζουν. Ακριβέστερα, όμως, το ζήτημα έχει ως εξής. Ο φιλελευθερισμός εμφανίστηκε μαζί με τη δήλωση ότι ανήκε στην ουσία του ανθρώπου να μην είναι ιδιοκτησία, αλλά ιδιοκτήτης. Καθώς επρόκειτο εδώ για τον «άνθρωπο» και όχι για το άτομο, το «πόσο πολύ» (που είχε να κάνει ακριβώς με το ειδικό συμφέρον του ατόμου) αφέθηκε σ' αυτό. Έτσι, ο εγωισμός του ατόμου βρήκε το πιο ελεύθερο πεδίο δράσης σ' αυτό το «πό-

σο πολύ» και αφοσιώθηκε σε έναν ακούραστο ανταγωνισμό.

Μολαταύτα, ο τυχερός εγωισμός όφειλε να γίνει κώλυμα για τους λιγότερο τυχερούς, και οι τελευταίοι, εξακολουθώντας να πατούν στην αρχή της ανθρώπινης ιδιότητας, έθεσαν το ερώτημα σχετικά με το «πόσο πολύ» της κατοχής και απάντησαν λέγοντας ότι «ο άνθρωπος πρέπει να έχει όσα χρειάζεται».

Είναι δυνατόν να ικανοποιηθεί ο εγωισμός *μου* μ' αυτό; Αυτό που χρειάζεται ο «άνθρωπος» δεν παρέχει κατά κανένα τρόπο ένα κριτήριο για να μετρηθώ εγώ και οι ανάγκες μου· διότι μπορεί να χρειάζομαι περισσότερα ή λιγότερα. Πρέπει μάλλον να έχω τόσα όσα είμαι σε θέση να ιδιοποιηθώ.

Ο ανταγωνισμός πάσχει από τη δυσμενή συνθήκη ότι δεν έχει ο καθένας στη διάθεσή του *τα μέσα* για τον ανταγωνισμό, επειδή αυτά δεν λαμβάνονται από την προσωπικότητα αλλά από την τύχη. Οι περισσότεροι είναι *άνευ μέσων* και γι' αυτό *άνευ αγαθών*.

Γι' αυτό ζητούν οι σοσιαλιστές τα *μέσα* για όλους και αποβλέπουν σε μια κοινωνία που θα προσφέρει μέσα. Την αξία των χρημάτων σου, λένε, δεν την αναγνωρίζουμε πια ως ικανότητά σου· πρέπει να δείξεις και μια άλλη ικανότητα, συγκεκριμένα την *εργασιακή δύναμή* σου. Στην κατοχή μιας ιδιοκτησίας ή ως «κατέχων» ο άνθρωπος δεν δείχνει ασφαλώς ότι είναι άνθρωπος· γι' αυτό δεχτήκαμε για τόσο πολύ καιρό τον κατέχοντα, τον οποίο ονομάσαμε «ιδιοκτήτη». Κατέχεις όμως τα πράγματα μόνο για όσο καιρό «δεν έχεις εκδιωχτεί απ' αυτή την ιδιοκτησία».

Ο ιδιοκτήτης είναι ικανός μόνο στο βαθμό που οι άλλοι δεν είναι. Επειδή το εμπόρευμά σου αποτελεί την ικανότητά σου μόνο για όσο καιρό μπορείς να το υπερασπιστείς, δηλαδή για όσο καιρό εμείς δεν είμαστε ικανοί να κάνουμε τίποτε μ' αυτό, κοίτα να βρεις καμιά άλλη ικανότητα· διότι εμείς τώρα ξεπερνάμε, με τη δύναμή μας, τη δήθεν ικανότητά σου.

Το κέρδος ήταν εξαιρετικά μεγάλο όταν επιβλήθηκε να θεωρείται κανείς κατέχων. Η δουλεία καταργήθηκε, και ο καθένας που δούλευε μέχρι τότε αγγαρεία για τον κύριο και αποτελούσε λίγο πολύ ιδιοκτησία του, έγινε τώρα «κύριος». Από κει και πέρα όμως, το έχειν και τα αγαθά σου δεν είναι πια επαρκή και δεν αναγνωρίζονται· αντίθετα, ανεβαίνει η αξία των εργασιών σου και της εργασίας σου. Τώρα σεβόμαστε το ότι *υποτάσσεις* τα πράγματα, όπως άλλοτε σεβόμασταν το ότι τα κατείχες. Η εργασία σου είναι η ικανότητά σου! Είσαι κύ-

ριος ή κατέχων μόνο των *δεδουλευμένων*, όχι των *κληρονομημένων*. Επειδή όμως τώρα το καθετί είναι κληρονομημένο και κάθε γκρόσεν[278] που κατέχεις φέρει όχι μια σφραγίδα εργασίας αλλά μια σφραγίδα κληρονομιάς, το καθετί πρέπει να λιώσει και να ξαναφτιαχτεί.

Είναι όμως πραγματικά η εργασία μου, όπως θεωρούν οι κομουνιστές, η μόνη μου ικανότητα ή μήπως έγκειται αυτή σε ό,τι είμαι ικανός να κάνω; Και δεν πρέπει η κοινωνία των εργαζόμενων να το παραδεχτεί αυτό, υποστηρίζοντας επίσης τους άρρωστους, τα παιδιά, τους γέρους –κοντολογίς, τους ανίκανους να δουλέψουν; Αυτοί εξακολουθούν να είναι ικανοί για αρκετά πράγματα, π.χ. να διατηρούν τη ζωή τους αντί να τη στερηθούν. Αν είναι ικανοί να σας κάνουν να επιθυμείτε τη συνέχιση της ύπαρξής τους, έχουν μια δύναμη πάνω σας. Σ' όποιον δεν ασκεί καμία απολύτως δύναμη πάνω σας, δεν θα παράσχετε τίποτε· μπορεί να πεθάνει.

Συνεπώς, αυτό για το οποίο είσαι *ικανός* είναι η *ικανότητά* σου! Αν είσαι ικανός να παράσχεις ευχαρίστηση σε χιλιάδες, τότε χιλιάδες θα σε ανταμείψουν γι' αυτό· γιατί θα είναι στο χέρι σου να παραλείψεις να το κάνεις αυτό, άρα πρέπει να αγοράσουν την πράξη σου. Αν δεν είσαι ικανός να *σαγηνεύσεις* κανέναν, μπορεί να πεθάνεις της πείνας.

Όμως εγώ, που είμαι ικανός για πολλά, δεν πρέπει να έχω κάποιο πλεονέκτημα σε σχέση με εκείνους που δεν είναι;

Είμαστε όλοι καταμεσής στην αφθονία· δεν πρέπει λοιπόν να βοηθήσω τον εαυτό μου όσο πιο καλά μπορώ, αλλά μόνο να περιμένω και να δω πόσο πολύ μένει για μένα μετά μια ίση μοιρασιά;

Ενάντια στον ανταγωνισμό ορθώνεται η αρχή της κοινωνίας των κουρελήδων, η –*διανομή*.

Το άτομο δεν αντέχει να το βλέπουν σαν απλό *μέρος*, μέρος της κοινωνίας –επειδή είναι κάτι *περισσότερο*· η μοναδικότητά του αποκρούει αυτή την περιορισμένη σύλληψη.

Επομένως, δεν περιμένει την ικανότητά του από τη μοιρασιά των άλλων, και ακόμη και στην κοινωνία των εργαζόμενων εμφανίζεται η υποψία ότι σε μια ίση διανομή οι αδύνατοι θα εκμεταλλεύονται τους ισχυρούς· περιμένει την ικανότητά του μάλλον από τον εαυτό του, και λέει τώρα αυτό που είμαι ικανός να έχω, αυτή είναι η ικανότητά μου. Τι ικανότητα δεν έχει το παιδί στο χαμόγελό του, στο παιχνίδι του, στις φωνές του, κοντολογίς στην απλή ύπαρξή του! Είσαι σε θέση να αντισταθείς στην επιθυμία του; Δεν του δίνεις, αν είσαι μητέρα, το στήθος, και αν είσαι πατέρας, τόσα από τα υπάρχοντά σου όσα χρειά-

ζεται; Άρα, σε εξαναγκάζει, γι' αυτό κατέχει αυτό που ονομάζετε δικό σας.

Αν το πρόσωπό σου έχει σημασία για μένα, με πληρώνεις ήδη με την απλή ύπαρξή σου· αν έχω να κάνω μόνο με μια από τις ιδιότητές σου, τότε η υποχωρητικότητά σου, ίσως, ή η αρωγή σου, έχει μια αξία (χρηματική αξία) για μένα, και εγώ την *αγοράζω*.

Αν δεν ξέρεις πώς να δώσεις καμιά άλλη αξία από τη χρηματική στην εκτίμησή μου, τότε μπορεί να προκύψει η περίπτωση την οποία αναφέρει η ιστορία, ότι Γερμανοί, τέκνα της πατρίδας, πουλήθηκαν στην Αμερική. Έπρεπε αυτοί που αφέθηκαν να γίνουν αντικείμενο εμπορίου, να αξίζουν περισσότερα για τον πωλητή; Προτιμούσε τα μετρητά απ' αυτό το ζωντανό εμπόρευμα, που δεν ήξερε πώς να κάνει τον εαυτό του πολύτιμο γι' αυτόν. Το ότι δεν ανακάλυψε τίποτε πιο αξιόλογο σ' αυτό το εμπόρευμα, ήταν ασφαλώς ένα ελάττωμα της ικανότητάς του· χρειάζεται όμως να είσαι απατεώνας για να δώσεις περισσότερα απ' όσα έχεις. Πώς να δείξει σεβασμό όταν δεν τον είχε και μάλιστα δεν μπορούσε να τον έχει για ένα τέτοιο μπουλούκι!

Φέρεστε εγωιστικά όταν σέβεστε ο ένας τον άλλο όχι ως κατέχοντες ή κουρελήδες ή εργαζόμενοι, αλλά ως ένα μέρος της ικανότητάς σας, ως «*χρήσιμα υποκείμενα*». Τότε δεν θα δίνετε τίποτε στον κατέχοντα («ιδιοκτήτη») για τις κτήσεις του ούτε σ' εκείνον που εργάζεται, αλλά μόνο σ' εκείνον *τον οποίο χρειάζεστε*. Οι Βορειοαμερικανοί αναρωτιούνται: Χρειαζόμαστε έναν βασιλιά; Και απαντούν: Ούτε χέλερ[279] δεν αξίζει αυτός και η εργασία του για μας.

Λέγεται ότι ο ανταγωνισμός αφήνει όλα τα πράγματα ανοιχτά σε όλους. Η έκφραση δεν είναι ακριβής και καλύτερα να διατυπωνόταν έτσι: ο ανταγωνισμός κάνει τα πάντα *αγοραστά*. *Εγκαταλείποντας* τα πάντα σ' αυτούς, ο ανταγωνισμός τα αφήνει στην αξιολόγηση ή την εκτίμησή τους, και απαιτεί μια *τιμή* γι' αυτά.

Εκείνοι που επιθυμούν να αγοράσουν στερούνται ως επί το πλείστον τα μέσα για να κάνουν την αγορά: δεν έχουν χρήματα. Με χρήμα μπορείς να έχεις τα αγοραστά πράγματα («Με το χρήμα μπορείς να τα έχεις όλα!»), ακριβώς αυτό όμως λείπει. Πού μπορεί κανείς να βρει χρήμα, αυτή την τρέχουσα ή κυκλοφορούσα ιδιοκτησία; Μάθε λοιπόν ότι έχεις τόσο χρήμα όση –δύναμη έχεις· διότι μετράς τόσο όσο κάνεις τον εαυτό σου να μετρά.

Δεν πληρώνει κανείς με χρήμα, το οποίο μπορεί να λείπει, αλλά με την ικανότητά του, χάρη στην οποία μόνον είμαστε «ικανοί»· διότι εί-

μαστε ιδιοκτήτες μόνον όσο φτάνει το χέρι της δύναμής μας.

Ο Βέιτλινγκ σκέφτηκε ένα καινούργιο μέσο πληρωμής, την εργασία. Το αληθινό μέσο πληρωμής όμως παραμένει πάντα η *ικανότητα*. Πληρώνεις μ' αυτό που έχεις στην «ικανότητά» σου. Γι' αυτό σκέψου πώς θα μεγαλώσεις την ικανότητά σου.

Καθώς το δεχόμαστε αυτό, να που βρισκόμαστε πάλι μπροστά στο σύνθημα: «Στον καθένα σύμφωνα με την ικανότητά του!» Ποιος θα μου *δώσει* σύμφωνα με την ικανότητά μου; Η κοινωνία μήπως; Τότε θα έπρεπε να δεχτώ την εκτίμησή της. Καλύτερα να *πάρω* σύμφωνα με την ικανότητά μου.

«Τα πάντα ανήκουν σε όλους!» Η πρόταση αυτή ξεπηδά από την ίδια ανυπόστατη θεωρία. Στον καθένα ανήκει μόνον αυτό για το οποίο είναι ικανός. Αν πω: Ο κόσμος ανήκει σε μένα, κι αυτά είναι κούφια λόγια, που έχουν ένα νόημα μόνο στο βαθμό που δεν σέβομαι καμιά ξένη ιδιοκτησία. Μου ανήκει όμως τόσο από τον κόσμο όσο είμαι ικανός γι' αυτό ή έχω εντός της ικανότητάς μου.

Δεν αξίζει κανείς να έχει αυτό που αφήνει να του πάρουν από αδυναμία· δεν είναι άξιος γι' αυτό επειδή δεν είναι ικανός γι' αυτό.

Μια δυνατή φασαρία ακούγεται για τη «χιλιόχρονη αδικία» που διαπράχθηκε από τους πλούσιους σε βάρος των φτωχών. Λες και πρέπει να ενοχοποιηθούν οι πλούσιοι για τη φτώχεια και ομοίως οι φτωχοί για τον πλούτο! Υπάρχει άλλη διαφορά μεταξύ τους από την ικανότητα και την ανικανότητα, από τον ικανό και τον ανίκανο; Πού συνίσταται το έγκλημα των πλουσίων; «Στη σκληρή καρδιά τους.» Ποιος όμως συντήρησε τους φτωχούς, ποιος νοιάστηκε για τη διατροφή τους, όταν δεν μπορούσαν πια να δουλέψουν; Ποιος έδωσε ελεημοσύνες, που πήραν το όνομά τους από το έλεος; Οι πλούσιοι δεν ήταν «ελεήμονες» σε κάθε εποχή; Δεν είναι ακόμη και σήμερα «πονόψυχοι», όπως αποδεικνύουν οι φόροι για τους φτωχούς, τα νοσοκομεία, τα κάθε λογής ιδρύματα;

Όλα αυτά όμως δεν σας ικανοποιούν! Πρέπει λοιπόν να κάνουν *μοιρασιά* οι πλούσιοι με τους φτωχούς; Τώρα η απαίτησή σας είναι ότι πρέπει να καταργήσουν τη φτώχεια. Πέρα από το γεγονός ότι δύσκολα θα βρισκόταν ένας ανάμεσά σας που θα έπραττε έτσι και που θα ήταν τρελός για να το πράξει, γιατί οι πλούσιοι να αφήσουν τα πουπουλά τους και να παραδοθούν, εξυπηρετώντας έτσι το όφελος των φτωχών και όχι το δικό τους; Εσύ, εσύ που έχεις το *τάλερ*[280] σου κάθε μέρα, είσαι πλούσιος σε σχέση με χιλιάδες που ζουν με τέσσερα γκρό-

σεν. Είναι προς το συμφέρον σου να το μοιραστείς μ' αυτές τις χιλιάδες ή είναι μάλλον προς το δικό τους;

Με τον ανταγωνισμό είναι λιγότερο συνδεδεμένη η πρόθεση να κάνει κανείς το πράγμα *όσο καλύτερα γίνεται* απ' όσο η πρόθεση να το κάνει κανείς όσο το δυνατόν πιο *επικερδές*, πιο παραγωγικό. Γι' αυτό οι άνθρωποι σπουδάζουν για να μπουν στο δημόσιο (σπουδάζουν για να βρουν μια καλοπληρωμένη δουλειά), σπουδάζουν να σκύβουν το κεφάλι και να κολακεύουν, σπουδάζουν τη ρουτίνα και την «εξοικείωση με τη δουλειά», δουλεύουν «για τα μάτια του κόσμου». Γι' αυτό, ενώ φαινομενικά πρόκειται για μια «καλή υπηρεσία», στην πραγματικότητα αποβλέπουν μόνο σε μια «καλή δουλειά», στο να κερδίσουν χρήματα. Το πράγμα εκτελείται μόνο φαινομενικά για χάρη του πράγματος, στην πραγματικότητα όμως εν όψει του κέρδους που αποφέρει. Θα ήθελε βέβαια κανείς να μην είναι λογοκριτής, θέλει όμως την προαγωγή· θα ήθελε κανείς να δικάζει, να διοικεί κ.ο.κ. σύμφωνα με τις καλύτερες πεποιθήσεις του, φοβάται όμως τη μετάθεση ή και την απόλυση· πάνω απ' όλα, πρέπει κανείς να ζήσει.

Έτσι, όλη αυτή η διαδικασία είναι ένας αγώνας για την *προσφιλή ζωή*, και ανεβαίνοντας βαθμηδόν, για περισσότερη ή λιγότερη «καλοζωία».

Κι όμως, όλος αυτός ο μόχθος και η μέριμνα φέρνουν για τους περισσότερους μόνο «πικρότερη ζωή» και «πικρότερη φτώχεια». Κι αυτό ως ανταμοιβή για τόση σοβαρότητα!

Η ακατάπαυστη απόκτηση δεν μας αφήνει να ανασάνουμε, να φτάσουμε σε μια *ήσυχη απόλαυση*: δεν χαιρόμαστε τα αποκτήματά μας.

Η οργάνωση της εργασίας όμως αφορά μόνον εκείνες τις εργασίες που μπορούν να κάνουν άλλοι για μας, π.χ. τη σφαγή των ζώων, την καλλιέργεια των χωραφιών κ.ο.κ.· οι υπόλοιπες παραμένουν εγωιστικές, επειδή κανένας π.χ. δεν μπορεί να φτιάξει στη θέση σου τις μουσικές σου συνθέσεις, να διεκπεραιώσει τα σχέδια που έχεις για τη ζωγραφική κτλ.: κανένας δεν μπορεί να αντικαταστήσει τις δουλειές του Ραφαήλ[281]. Οι τελευταίες είναι δουλειές ενός μοναδικού προσώπου, που είναι ο μόνος ικανός να επιτελέσει, ενώ οι πρώτες θα άξιζαν να ονομαστούν «ανθρώπινες», επειδή ό,τι είναι *ίδιον* του καθένα σ' αυτές έχει ελάχιστη σημασία, και σχεδόν «κάθε άνθρωπος» θα μπορούσε να εκπαιδευτεί έτσι ώστε να τις κάνει.

Όμως, καθώς η κοινωνία μπορεί να λαμβάνει υπόψη μόνο εργασίες για κοινό όφελος ή *ανθρώπινες*, όποιος κάνει οτιδήποτε *μοναδικό*, μέ-

νει έξω από τη μέριμνά της· και μάλιστα μπορεί να διαταραχθεί από την παρέμβασή της. Το μοναδικό πρόσωπο θα βγει με τα έργα του έξω από την κοινωνία, η κοινωνία όμως δεν παράγει κανένα μοναδικό άτομο.

Γι' αυτό είναι πάντα χρήσιμο να συμφωνούμε σχετικά με τις *ανθρώπινες* εργασίες, προκειμένου να μην διεκδικούν, όπως γίνεται στον ανταγωνισμό, όλο τον χρόνο και τον κόπο μας. Μέχρι αυτό το σημείο θα δώσει τους καρπούς του ο κομουνισμός. Διότι, πριν από την κυριαρχία του αστικού καθεστώτος, ακόμη κι εκείνο για το οποίο είναι ικανοί ή μπορούν να γίνουν ικανοί όλοι οι άνθρωποι ήταν συνδεδεμένο με λίγους και αποσπασμένο από τους υπόλοιπους: ήταν ένα προνόμιο. Το αστικό καθεστώς θεωρούσε δίκαιο να αφήνει ελεύθερο ό,τι έμοιαζε να υπάρχει για «κάθε άνθρωπο». Επειδή όμως αυτό αφηνόταν ελεύθερο, δεν δινόταν σε κανέναν, αλλά αφηνόταν μάλλον στον καθένα να το πιάσει με τις *ανθρώπινες* δυνάμεις του. Έτσι όμως το πνεύμα στράφηκε στην απόκτηση του ανθρώπινου, το οποίο έγνεφε στο εξής στον καθένα, και γεννήθηκε μια κίνηση που τόσο δυνατά ακούγεται κάτω από το όνομα του «υλισμού».

Ο κομουνισμός προσπαθεί να ελέγξει την πορεία της κίνησης αυτής διαδίδοντας την πίστη ότι το ανθρώπινο δεν αξίζει τόσο πολύ βάσανο, και ότι αν γινόταν μια έξυπνη οργάνωση θα μπορούσε να αποκτηθεί δίχως τη μεγάλη δαπάνη χρόνου και δυνάμεων που φαινόταν μέχρι τώρα απαιτούμενη.

Για ποιον όμως πρέπει να κερδηθεί χρόνος; Για τι πράγμα χρειάζεται ο άνθρωπος περισσότερο χρόνο από τον απαραίτητο για να φρεσκάρει την εργασιακή δύναμή του; Εδώ ο κομουνισμός σιωπά.

Για τι πράγμα; Για να χαρεί τον εαυτό του ως μοναδικός, αφού έχει κάνει το καθήκον του ως άνθρωπος!

Μέσα στην πρώτη χαρά να μπορούμε να απλώνουμε το χέρι προς καθετί ανθρώπινο, ξεχάσαμε να θέλουμε οτιδήποτε άλλο· και ριχτήκαμε με τα μούτρα στον ανταγωνισμό, λες και η κατοχή του ανθρώπινου ήταν ο σκοπός όλων των επιθυμιών μας.

Οι άνθρωποι όμως κουράστηκαν να τρέχουν και παρατηρούν σιγά σιγά ότι «η κατοχή δεν σε κάνει ευτυχή». Γι' αυτό σκέφτονται να αποκτήσουν το αναγκαίο πιο φτηνά και να ξοδέψουν γι' αυτό μόνο τόσο χρόνο και κόπο όσο απαιτεί απολύτως αυτό. Η τιμή του πλούτου πέφτει και η ικανοποιημένη φτώχεια, ο ανέμελος κουρελής, γίνεται σαγηνευτικό ιδεώδες.

Όλες αυτές οι ανθρώπινες δραστηριότητες, για τις οποίες ο καθένας θεωρεί ικανό τον εαυτό του, πρέπει να αμείβονται υψηλότερα και να επιδιώκονται με κόπο και δαπάνη όλων των ζωτικών δυνάμεων; Ήδη στην κοινότοπη έκφραση, «αχ, αν ήμουν υπουργός ή ..., όλα θα ήταν διαφορετικά», εκφράζεται η πεποίθηση ότι θεωρεί κανείς τον εαυτό του ικανό να παίξει τον ρόλο ενός τέτοιου ανώτερου αξιωματούχου· αισθάνεται κανείς ότι για τέτοια πράγματα δεν χρειάζεται η μοναδικότητα, αλλά μόνο μια μόρφωση την οποία μπορούν να αποκτήσουν, αν όχι όλοι, τουλάχιστον πολλοί, δηλαδή ότι για τέτοια πράγματα χρειάζεται να είναι κανείς απλώς συνηθισμένος άνθρωπος.

Αν δεχτούμε ότι, όπως η *τάξη* ανήκει στην ουσία του κράτους, έτσι και η *υποταγή* είναι θεμελιωμένη στη φύση του, τότε βλέπουμε ότι οι υφιστάμενοι ή εκείνοι που έχουν πάρει προαγωγή *επιβαρύνουν* και *εξαπατούν* δυσανάλογα εκείνους που έχουν τοποθετηθεί στις κατώτερες βαθμίδες. Οι τελευταίοι όμως παίρνουν θάρρος (πρώτα από σοσιαλιστική άποψη, αργότερα όμως με εγωιστική συνείδηση, από την οποία θέλουμε τώρα να δώσουμε λίγο χρώμα στα λόγια τους) να θέσουν το ερώτημα: από τι είναι λοιπόν η ιδιοκτησία σας ασφαλής, εσείς άνθρωποι της προαγωγής; –Και δίνουν οι ίδιοι την απάντηση: Από το ότι εμείς παραλείπουμε να παρέμβουμε! Κι έτσι από την προστασία *μας*! Και τι δίνετε σε μας γι' αυτό το πράγμα; Κλοτσιές και περιφρόνηση δίνετε στον «κοινό λαό»· αστυνομική παρακολούθηση, και μια κατήχηση με τη βασική πρόταση: «Να σέβεσαι αυτό που *δεν είναι δικό σου*, αυτό που ανήκει *σε άλλους*! Να σέβεσαι τους άλλους και ιδίως τους ανωτέρους σου!» Εμείς όμως απαντάμε: «Αν θέλετε τον σεβασμό μας, *αγοράστε* τον σε μια τιμή αρεστή σε μας. Θα σας αφήσουμε την ιδιοκτησία σας, αν μας δώσετε το σωστό ισοδύναμο για αυτή την πράξη μας.» Αλήθεια, τι ισοδύναμο δίνει ο στρατηγός σε καιρό ειρήνης για τις πολλές χιλιάδες του ετήσιου εισοδήματός του; –Ένας άλλος για τις εκατοντάδες χιλιάδες και εκατομμύρια το χρόνο; Τι ισοδύναμο δίνετε για το ότι εμείς μασουλάμε πατάτες και σας βλέπουμε ήρεμα να καταπίνετε στρείδια; Αγοράστε από μας τα στρείδια τόσο ακριβά όσο πρέπει να αγοράσουμε εμείς τις πατάτες από σας –κι ύστερα μπορείτε να συνεχίσετε να τα τρώτε. Ή μήπως φαντάζεστε ότι τα στρείδια δεν ανήκουν σε μας τόσο όσο σε σας; Θα φωνάξετε για *βία*, αν απλώσουμε τα χέρια μας και τα καταβροχθίσουμε μαζί σας, και θα έχετε δίκιο. Δίχως βία δεν μπορούμε να τα πάρουμε, όπως κι εσείς τα έχετε ασκώντας βία σε μας.

Πάρτε όμως τα στρείδια σας και φάτε τα, κι ας εξετάσουμε την πλησιέστερη ιδιοκτησία μας, την εργασία· γιατί το άλλο είναι μόνον κατοχή. Βασανιζόμαστε δώδεκα ώρες με τον ιδρώτα του προσώπου μας, και μας προσφέρετε λίγα γκρόσεν γι' αυτό. Τότε να πάρετε κι εσείς για την εργασία σας το ίδιο. Δεν θέλετε; Φαντάζεστε ότι η εργασία μας είναι πλουσιοπάροχα πληρωμένη μ' αυτό τον μισθό, ενώ αντίθετα η δική σας αξίζει πολλές χιλιάδες. Όμως, αν δεν εκτιμούσατε την εργασία σας τόσο πολύ, και μας δίνατε μια καλύτερη ευκαιρία να πραγματοποιήσουμε αξία από μας, τότε θα μπορούσαμε, αν το επέτρεπαν οι περιστάσεις, να παράγουμε πολύ πιο σημαντικά πράγματα απ' ό,τι εσείς με τις πολλές χιλιάδες τάλερ σας· κι αν παίρνατε τον ίδιο μισθό με μας, θα γινόσασταν πιο εργατικοί για να κερδίσετε περισσότερα. Αν κάνετε όμως κάτι που φαίνεται σε μας να αξίζει δέκα και εκατό φορές περισσότερο από τη δική μας εργασία, πρέπει να πάρετε εκατό φορές περισσότερα γι' αυτό· εμείς, από την άλλη μεριά, σκεφτόμαστε να παράγουμε πράγματα για τα οποία θα μας ανταμείψετε περισσότερο απ' όσο με το συνηθισμένο μεροκάματο. Θέλουμε να τα πάμε καλά μεταξύ μας, αρκεί πρώτα να συμφωνήσουμε σ' αυτό –ότι κανένας πια δεν χρειάζεται να *χαρίζει* κάτι στον άλλο. Τότε ίσως να φτάσουμε τόσο μακριά ώστε να πληρώνουμε ακόμη και τους ανάπηρους, τους άρρωστους και τους γέρους με μια δέουσα τιμή προκειμένου να μη φεύγουν από κοντά μας πεινασμένοι και ενδεείς· διότι, αν θέλουμε να ζήσουν κι αυτοί, είναι καλό να αγοράσουμε εμείς την εκπλήρωση της θέλησής μας. Λέω «να αγοράσουμε», άρα δεν εννοώ καμιά άθλια «ελεημοσύνη». Διότι, ακόμη κι εκείνοι που δεν μπορούν να δουλέψουν έχουν ιδιοκτησία τους τη ζωή τους· αν δεν θέλουμε (ανεξάρτητα για ποιον λόγο) να μας αποστερήσουν αυτή τη ζωή, μπορούμε να το πετύχουμε αυτό μόνο μέσω της αγοράς· και μάλιστα ίσως να θέλουμε μια καλή ζωή γι' αυτούς, επειδή μας αρέσει να μας περιστοιχίζουν φιλικά πρόσωπα. Κοντολογίς, δεν θέλουμε να μας χαρίσετε τίποτε, αλλά και δεν θέλουμε να σας χαρίσουμε τίποτε. Για αιώνες σάς δίναμε ελεημοσύνη από καλόκαρδη –ηλιθιότητα, μοιράζαμε τον οβολό των φτωχών και δίναμε στους κυρίους αυτό που δεν είναι των κυρίων· τώρα, ανοίξτε το πορτοφόλι σας, γιατί η τιμή του εμπορεύματός μας θα ανεβεί στο εξής τρομακτικά. Δεν θέλουμε να πάρουμε από σας τίποτα, απολύτως τίποτα, μόνο που πρέπει να πληρώσετε καλύτερα γι' αυτό που θέλετε να έχετε. Τι έχεις λοιπόν εσύ; «Έχω μια περιουσία χιλίων *μόργκεν*[282].» Κι εγώ είμαι ζευγάς σου, και

στο εξής θα καλλιεργώ τα χωράφια σου μόνο για ένα τάλερ τη μέρα μισθό. «Τότε θα πάρω άλλον.» Δεν θα βρεις άλλον, διότι οι ζευγάδες έχουν αλλάξει, κι αν εμφανιστεί κάποιος που παίρνει λιγότερα, καλά θα κάνει να φυλαχτεί από μας. Εκεί είναι η υπηρέτρια, που απαιτεί ήδη εξίσου πολλά, και δεν βρίσκεις πια καμιά κάτω απ' αυτή την τιμή. «Ε, τότε θα καταστραφώ!» Μη βιάζεσαι τόσο! Θα πάρεις σίγουρα τόσα όσα κι εμείς, κι αν δεν γίνει αυτό, θα αφήσουμε τόσα όσα θα σου επιτρέψουν να ζεις σαν κι εμάς. «Έχω συνηθίσει όμως να ζω καλύτερα.» Δεν έχουμε τίποτε εναντίον αυτού του πράγματος, αλλά δεν είναι μέλημά μας· αν μπορείς να οικονομήσεις περισσότερα, τράβα μπρος. Πρέπει εμείς να προσληφθούμε με κατώτερη τιμή για να μπορέσεις εσύ να ζεις άνετα; Ο πλούσιος ταΐζει πάντα τον φτωχό με τα λόγια: «Τι με νοιάζει η ανάγκη σου; Δες πώς θα τα βγάλεις πέρα στον κόσμο, δεν είναι δική μου υπόθεση, αλλά *δική σου*.» Επομένως, ας είναι δική μας υπόθεση, κι ας μην αφήσουμε τους πλούσιους να μας σουφρώσουν τα μέσα που έχουμε για να πραγματοποιήσουμε αξία από μας. «Εσείς όμως αμόρφωτοι άνθρωποι δεν χρειάζεστε και τόσα πολλά.» Λοιπόν, θα πάρουμε κάτι παραπάνω, για να αποκτήσουμε τη μόρφωση που ίσως χρειαζόμαστε. «Όμως, αν καταστρέψετε έτσι τους πλούσιους, ποιος θα προστατεύει μετά τις τέχνες και τις επιστήμες;» Θα το κάνει η ποσότητα· συνεισφέρουμε όλοι κι έτσι μαζεύουμε ένα ωραίο ποσό –εξάλλου, εσείς οι πλούσιοι αγοράζετε μόνο τα πιο απαίσια βιβλία και τις πιο γλυκερές εικόνες της Παναγίας ή ένα ζευγάρι ζωηρά πόδια χορευτών! «Ω καταραμένη ισότητα!» Όχι, καλέ μου γερο-κύριε, καμιά ισότητα. Θέλουμε μόνο να μετράμε γι' αυτό που αξίζουμε, κι αν εσείς αξίζετε περισσότερο, τότε θα μετράτε περισσότερο από μας. Θέλουμε μόνο να *αξίζουμε την τιμή μας* και πιστεύουμε ότι θα δείξουμε πως αξίζουμε την τιμή που θα πληρώσετε.

Μπορεί το κράτος να αφυπνίσει ένα τόσο σίγουρο θάρρος και μια τόσο ισχυρή αυτοσυνειδησία σε έναν οικιακό υπηρέτη; Μπορεί να κάνει τον άνθρωπο να αισθάνεται τον εαυτό του και μάλιστα να θέσει έναν τέτοιο σκοπό για τον εαυτό του; Μπορεί να θέλει να αναγνωρίζει το άτομο την αξία του και να πραγματοποιεί αυτή την αξία από τον εαυτό του; Ας κρατήσουμε τα μέρη του διπλού αυτού ερωτήματος χωριστά, και ας δούμε πρώτα αν το κράτος μπορεί να προκαλέσει ένα τέτοιο πράγμα. Καθώς απαιτείται η ομοφωνία των ζευγάδων, μόνον αυτή η ομοφωνία μπορεί να το προκαλέσει, και ένας νόμος του κράτους θα αποφευγόταν με χίλιους τρόπους από τον ανταγωνισμό

και κρυφά. Μπορεί όμως το κράτος να το ανεχθεί αυτό; Το κράτος είναι αδύνατον να ανεχθεί να υφίστανται οι άνθρωποι έναν εξαναγκασμό από κάποιον άλλον κι όχι απ' αυτό· κατά συνέπεια, δεν μπορεί να ανεχθεί την αυτοβοήθεια των ομοφωνούντων ζευγάδων εναντίον εκείνων που θέλουν να προσληφθούν με κατώτερους μισθούς. Ας υποθέσουμε όμως ότι το κράτος φτιάχνει τον νόμο, και ότι όλοι οι ζευγάδες συμφωνούν μ' αυτόν: μπορεί το κράτος να το αντέξει αυτό;

Σε μεμονωμένες περιπτώσεις –ναι· μόνο που η μεμονωμένη περίπτωση είναι κάτι παραπάνω απ' αυτό, είναι *περίπτωση αρχής*. Το ερώτημα αφορά στο σύνολο της *αυτοπραγματοποίησης αξίας του εγώ από τον εαυτό του* και συνεπώς της αυτοσυναίσθησής του *εναντίον* του κράτους. Μέχρις εδώ συμφωνούν και οι κομουνιστές· καθώς όμως η αυτοπραγματοποίηση αξίας από τον εαυτό στρέφεται αναγκαία εναντίον του κράτους, στρέφεται και εναντίον της *κοινωνίας*, και συνεπώς πηγαίνει πέρα από το κοινό και τον κομουνισμό –από εγωισμό.

Ο κομουνισμός κάνει τη βασική αρχή του αστισμού, το ότι ο καθένας είναι κάτοχος («ιδιοκτήτης»), αναμφισβήτητη αλήθεια, πραγματικότητα, καθώς η μέριμνα για *απόκτηση* σταματάει τώρα και ο καθένας *έχει* από την αρχή ό,τι χρειάζεται. Στην εργασιακή του δύναμη *έχει* την ικανότητά του, και αν δεν την χρησιμοποιεί, είναι λάθος του. Το άρπαγμα και το κυνήγι έχει φτάσει σε ένα τέλος, και κανένας ανταγωνισμός δεν μένει χωρίς επιτυχία (αυτό συμβαίνει όντως πολύ συχνά σήμερα), επειδή κάθε κίνηση της εργασίας φέρνει στο σπίτι μια επαρκή προμήθεια των αναγκαίων. Τώρα, για πρώτη φορά, είναι κανείς *πραγματικός κάτοχος*, επειδή αυτό που έχει στην εργασιακή του δύναμη δεν μπορεί πια να του φύγει, όπως απειλούσε ανά πάσα στιγμή να κάνει υπό το σύστημα του ανταγωνισμού. Είναι κανείς *ξέγνοιαστος* και εξασφαλισμένος κάτοχος. Και είναι αυτό το πράγμα επειδή αναζητά την ικανότητά του όχι πια σε ένα εμπόρευμα, αλλά στην ίδια του την εργασία, στην ικανότητα για εργασία, άρα επειδή είναι *κουρελής*, άνθρωπος με πλούτο αποκλειστικά ιδεατό. *Εγώ*, όμως, δεν μπορώ να αρκεστώ στα λίγα που μπορώ να εξοικονομήσω μέσω της εργασιακής μου δύναμης, επειδή η ικανότητά μου δεν συνίσταται απλώς στην εργασία μου.

Με την εργασία μπορώ να επιτελέσω τα επίσημα λειτουργήματα ενός προέδρου, ενός υπουργού κτλ.· τα αξιώματα αυτά απαιτούν μόνο μια γενική καλλιέργεια –δηλαδή μια τέτοια που είναι γενικά κα-

τορθωτή (διότι η γενική καλλιέργεια δεν είναι απλώς αυτή που έχει κατορθώσει ο καθένας, αλλά εκείνη που μπορεί να κατορθώσει ο καθένας, άρα κάθε ειδική, π.χ. ιατρική, στρατιωτική, φιλολογική καλλιέργεια, για την οποία κανένας «καλλιεργημένος άνθρωπος» δεν πιστεύει ότι ξεπερνάει τις δυνάμεις του), ή, ευρύτερα, μόνο μια δεξιότητα προσιτή σε όλους.

Όμως, ακόμη κι αν αυτά τα αξιώματα μπορούν να περιέρχονται στον καθένα, μόνον η μοναδική δύναμη του ατόμου, που προσιδιάζει σ' αυτό μόνο, τους δίνει, για να το πούμε έτσι, ζωή και σημασία. Το ότι αυτός δεν χειρίζεται το αξίωμά του σαν «συνηθισμένος άνθρωπος», αλλά βάζει μέσα του την ικανότητα της μοναδικότητάς του, γι' αυτό το πράγμα δεν πληρώνεται, όταν γενικά πληρώνεται ως αξιωματούχος ή υπουργός. Αν το έχει κάνει αυτό για να κερδίσει το ευχαριστώ σας, κι εσείς θέλετε να διατηρήσετε αυτή την άξια ευχαριστιών δύναμη του μοναδικού, πρέπει να τον πληρώσετε όχι σαν απλό άνθρωπο που επιτέλεσε μόνο ό,τι είναι ανθρώπινο, αλλά σαν κάποιον που επιτελεί το μοναδικό. Κάντε το ίδιο και με τη δική σας εργασία!

Δεν μπορεί να καθοριστεί μια συγκεκριμένη τιμή για τη μοναδικότητά μου, όπως μπορεί γι' αυτό που κάνω ως άνθρωπος. Μόνο για το δεύτερο μπορεί να καθοριστεί μια συγκεκριμένη τιμή.

Προχωρήστε, λοιπόν, σε μια γενική εκτίμηση για τις ανθρώπινες εργασίες, μην στερείτε όμως τη μοναδικότητά σας απ' αυτό που αξίζει!

Οι *ανθρώπινες* ή *γενικές* ανάγκες μπορούν να ικανοποιηθούν μέσω της κοινωνίας· για την ικανοποίηση των *μοναδικών* αναγκών όμως πρέπει να ψάξεις εσύ. Έναν φίλο και μια φιλική εξυπηρέτηση, ακόμη και μια εξυπηρέτηση ενός ατόμου, δεν μπορεί να σου τις παράσχει η κοινωνία. Και όμως εσύ θα έχεις ανάγκη κάθε στιγμή από μια τέτοια εξυπηρέτηση και θα ζητάς κάποιον που να σου είναι χρήσιμος ακόμη και στις πιο ήσσονες περιστάσεις. Συνεπώς, μην στηρίζεσαι στην κοινωνία, αλλά κοίτα να έχεις αυτό που χρειάζεται για να αγοράσεις την πραγματοποίηση των επιθυμιών σου.

Το χρήμα θα διατηρηθεί ανάμεσα στους εγωιστές; –Στο αποτύπωμα της παλιάς σφραγίδας κολλάει μια κληρονομημένη κατοχή. Αν δεν αφήνεστε πια να πληρώνεστε μ' αυτή, καταστρέφεται: αν δεν κάνετε τίποτε γι' αυτό το χρήμα, χάνει όλη τη δύναμή του. Καταργήστε την *κληρονομιά* και έχετε σπάσει την επίσημη σφραγίδα του εκτελεστή της διαθήκης. Σήμερα τα πάντα είναι κληρονομιά, είτε είναι ήδη κληρονομημένα είτε περιμένουν τους κληρονόμους τους. Αν είναι δικά

σας, γιατί τα αφήνετε να τα σφραγίζουν για σας, γιατί σέβεστε τη σφραγίδα;

Γιατί όμως δεν δημιουργείτε ένα καινούργιο χρήμα; Καταστρέφετε τότε το εμπόρευμα επειδή του αφαιρείτε την κληρονομική σφραγίδα; Λοιπόν, το χρήμα είναι ένα εμπόρευμα, και μάλιστα ένα ουσιαστικό *μέσο ή ικανότητα*. Διότι προστατεύει από την αποστέωση των πόρων, τους κρατά σε ροή και πραγματοποιεί την ανταλλαγή τους. Αν ξέρετε ένα καλύτερο μέσο ανταλλαγής, προχωρήστε εμπρός· θα είναι όμως και πάλι «χρήμα». Δεν σας βλάπτει το χρήμα, αλλά η ανικανότητά σας να το πάρετε. Αφήστε την ικανότητά σας να ενεργήσει, συγκεντρωθείτε, και δεν θα σας λείψει το χρήμα –το δικό σας χρήμα, το χρήμα της *δικής σας* σφραγίδας. Αλλά το να δουλεύουμε δεν το ονομάζω «αφήνουμε την ικανότητά μας να ενεργήσει». Εκείνοι που μόνο «ψάχνουν δουλειά» και «θέλουν να εργάζονται σκληρά» ετοιμάζουν για τον εαυτό τους την αναπόφευκτη –ανεργία.

Η καλοτυχία και η κακοτυχία εξαρτώνται από το χρήμα. Το χρήμα είναι μια δύναμη στην αστική περίοδο επειδή το πολιορκούν από όλες τις μεριές σαν κορίτσι, αλλά δεν το παντρεύεται κανένας. Όλο το ρομάντζο και η ιπποσύνη της *ερωτοτροπίας* με ένα προσφιλές αντικείμενο ξαναζούν μέσα στον ανταγωνισμό. Το χρήμα, ένα αντικείμενο πόθου, το παίρνουν οι τολμηροί «ιππότες της βιομηχανίας[283]».

Εκείνος που έχει τύχη, παίρνει τη νύφη στο σπίτι. Ο κουρελής έχει τύχη· την οδηγεί στο σπίτι του, στην «κοινωνία», και καταστρέφει την παρθενιά της. Στο σπίτι του, αυτή δεν είναι πια νύφη, αλλά σύζυγος· και μαζί με την παρθενιά της χάνεται και το οικογενειακό της όνομα. Ως κυρία του σπιτιού, η παρθένα «Χρήμα» ονομάζεται «Εργασία», γιατί «Εργασία» είναι το όνομα του άντρα της. Είναι ένα κτήμα του άντρα της.

Για να τελειώσω μ' αυτή την εικόνα, το παιδί της εργασίας και του χρήματος είναι πάλι κορίτσι, ανύπαντρο και συνεπώς χρήμα, αλλά με σίγουρη καταγωγή από την εργασία, τον πατέρα του. Η μορφή του προσώπου, το «ομοίωμα», φέρει μια άλλη σφραγίδα.

Τέλος, όσον αφορά στον ανταγωνισμό για μια ακόμη φορά, οφείλει την ύπαρξή του στο ότι δεν ασχολούνται όλοι με *την υπόθεσή τους* και δεν φτάνουν σε μια αμοιβαία *κατανόηση* γι' αυτόν. Το ψωμί π.χ. είναι ανάγκη όλων των κατοίκων μιας πόλης· γι' αυτό θα μπορούσαν να συμφωνήσουν εύκολα να φτιάξουν ένα δημόσιο αρτοποιείο. Αντί γι' αυτό, αφήνουν την παροχή του απαιτούμενου ψωμιού στους ανταγω-

νιζόμενους αρτοποιούς. Έτσι και το κρέας στους κρεοπώλες, το κρασί στους οινοπώλες κτλ.

Η κατάργηση του ανταγωνισμού δεν σημαίνει ότι ευνοείται η συντεχνία. Η διαφορά είναι η εξής: στη *συντεχνία* η παρασκευή του ψωμιού κ.ο.κ. είναι υπόθεση των μελών της συντεχνίας· στον *ανταγωνισμό* υπόθεση των τυχαίων ανταγωνιστών· στην *ένωση* υπόθεση εκείνων που χρειάζονται ψωμί, δηλαδή δική μου, δική σου υπόθεση, όχι υπόθεση του συντεχνιακού ή του ανάδοχου αρτοποιού, αλλά υπόθεση των *ενωμένων*.

Αν *εγώ* δεν ασχολούμαι με τη *δική μου* υπόθεση, πρέπει να είμαι *ευχαριστημένος* μ' αυτά που θέλουν άλλοι να μου δώσουν. Το να έχω ψωμί, είναι δική μου υπόθεση, δική μου επιθυμία και ευχή, και όμως οι άνθρωποι το αφήνουν στους αρτοποιούς και ελπίζουν το πολύ πολύ να έχουν μέσω της διαμάχης, της αντιζηλίας, της αντιπαλότητάς τους, κοντολογίς του ανταγωνισμού τους, ένα όφελος, στο οποίο δεν θα μπορούσε κανείς να βασιστεί στην περίπτωση των μελών της συντεχνίας, οι οποίοι ήταν *αποκλειστικά και ολοκληρωτικά* κάτοχοι του δικαιώματος της παρασκευής ψωμιού. –Αυτό που χρειάζεται ο καθένας, σ' αυτού την προμήθεια και την παραγωγή θα έπρεπε να συμμετάσχει επίσης ο καθένας· είναι *δική του* υπόθεση, δική του ιδιοκτησία, όχι ιδιοκτησία του συντεχνιακού ή ανάδοχου μάστορα.

Ας κοιτάξουμε πίσω άλλη μια φορά. Ο κόσμος ανήκει στα παιδιά αυτού του κόσμου, στα παιδιά των ανθρώπων· δεν είναι πια κόσμος του Θεού, αλλά κόσμος των ανθρώπων. Όσο μπορεί να αντλήσει κάθε άνθρωπος απ' αυτόν, ας το ονομάσει δικό του· μόνον ο αληθινός άνθρωπος, το κράτος, η ανθρώπινη κοινωνία ή ανθρωπότητα θα προσέξουν ώστε ο καθένας να μην κάνει δικό του τίποτε άλλο απ' ό,τι ιδιοποιείται ως άνθρωπος, δηλαδή με ανθρώπινο τρόπο. Η μη ανθρώπινη ιδιοποίηση είναι αυτό στο οποίο δεν συγκατατίθεται ο άνθρωπος, δηλαδή είναι μια «εγκληματική» ιδιοποίηση, όπως η ανθρώπινη, αντίστροφα, είναι «δικαιωματική», αποκτημένη διά της «οδού του δικαίου».

Έτσι μιλούν από την Επανάσταση και μετά.

Η ιδιοκτησία μου όμως δεν είναι πράγμα, διότι αυτό έχει ανεξάρτητη ύπαρξη από μένα· μόνον η δύναμή μου είναι δική μου. Όχι αυτό το δέντρο, αλλά η δύναμή μου ή ο έλεγχός μου πάνω σ' αυτό, είναι αυτό που είναι δικό μου.

Τώρα, πώς εκφράζεται διαστρεβλωμένα αυτή η δύναμη; Λένε πως

έχω δικαίωμα σ' αυτό το δέντρο ή πως είναι η *δικαιωματική* ιδιοκτησία μου. Άρα το έχω *αποκτήσει* με τη δύναμη. Το ότι η δύναμη πρέπει να διαρκέσει προκειμένου να *κρατηθεί* το δέντρο ή καλύτερα: το ότι η δύναμη δεν είναι ένα πράγμα που υπάρχει από μόνο του, αλλά έχει ύπαρξη μόνο στο *διαθέτον δύναμη* εγώ, σε μένα τον δυνατό –είναι κάτι που ξεχνιέται. Η δύναμη, όπως και κάθε άλλη *ιδιότητά* μου, π.χ. η ανθρώπινη ιδιότητα, η μεγαλειότητα κ.ο.κ., εξυψώνεται σε κάτι που υπάρχει από μόνο του, άρα σε κάτι που εξακολουθεί να υπάρχει για πολύ καιρό μετά τη στιγμή που θα πάψει να είναι *δική μου* δύναμη. Μετασχηματισμένη κατ' αυτό τον τρόπο σε φάντασμα, η δύναμη είναι –*δικαίωμα*. Αυτή η *διαιωνισμένη* δύναμη δεν σβήνει ούτε με το θάνατό μου, αλλά μεταφέρεται ή «κληρονομείται».

Τα πράγματα δεν ανήκουν πραγματικά σε μένα, αλλά στο δικαίωμα.

Από την άλλη μεριά, αυτό δεν είναι παρά μια τύφλωση. Διότι η δύναμη του ατόμου γίνεται μόνιμη και δικαίωμα μόνον από άλλους που ενώνουν τη δύναμή τους με τη δική του. Η ψευδαίσθηση συνίσταται στο ότι πιστεύουν πως δεν μπορούν να πάρουν πίσω τη δύναμή τους. Και πάλι το ίδιο φαινόμενο: η δύναμη χωρίζεται από μένα. Δεν μπορώ να πάρω πίσω τη δύναμη που έδωσα στον κάτοχο. Έτσι, έχει κανείς «καταστήσει άλλον πληρεξούσιο γι' αυτήν», έχει χαρίσει τη δύναμή του, έχει αρνηθεί να σκεφτεί κάτι καλύτερο.

Ο ιδιοκτήτης μπορεί να παραιτηθεί από τη δύναμή του και από το δικαίωμά του για ένα πράγμα δίνοντάς το, σπαταλώντας το, και τα τοιαύτα. Κι *εμείς* δεν μπορούμε να κάνουμε το ίδιο με τη δύναμη που του δώσαμε;

Ο *νόμιμος* άνθρωπος, ο *δίκαιος*, δεν επιθυμεί να ονομάζει δικό του τίποτε το οποίο δεν έχει «δικαιωματικά» ή για το οποίο δεν έχει το δικαίωμα και συνεπώς μόνο *νόμιμη ιδιοκτησία*.

Τώρα, ποιος θα γίνει δικαστής και θα του απονείμει το δικαίωμά του; Τελικά, βέβαια, ο άνθρωπος, ο οποίος του απονέμει τα ανθρώπινα δικαιώματα: τότε μπορεί να πει, με απείρως ευρύτερη έννοια από εκείνη του Τερέντιου[284], «*humani nihil a me alienum puto*», δηλαδή *το ανθρώπινο είναι ιδιοκτησία μου*. Ό,τι κι αν κάνει, για όσο καιρό έχει αυτή την άποψη δεν μπορεί να απαλλαχτεί από έναν δικαστή· και στην εποχή μας οι ποικίλοι δικαστές που έχουν επιλεχτεί, έχουν χωριστεί σε δύο πρόσωπα θανάσιμα εχθρικά μεταξύ τους, τον Θεό και τον άνθρωπο. Οι μεν επικαλούνται το θεϊκό δικαίωμα, οι δε το ανθρώπινο

δικαίωμα ή τα δικαιώματα του ανθρώπου.

Είναι σαφές ότι και στις δύο περιπτώσεις το άτομο δεν δίνει το δικαίωμα στον εαυτό του.

Βρέστε μου μια ενέργεια σήμερα που να μην είναι παραβίαση του δικαίου! Κάθε στιγμή τα δικαιώματα του ανθρώπου ποδοπατούνται από τη μια μεριά, ενώ οι αντίπαλοί τους δεν μπορούν να ανοίξουν το στόμα τους δίχως να ξεστομίσουν μια βλασφημία εναντίον του θεϊκού δικαιώματος. Δίνετε μια ελεημοσύνη και τότε κοροϊδεύετε ένα ανθρώπινο δικαίωμα, διότι η σχέση ζητιάνου και αγαθοεργού ανθρώπου είναι μη ανθρώπινη· εκφράζετε μια αμφιβολία, και τότε αμαρτάνετε σε βάρος ενός θεϊκού δικαιώματος. Τρώτε ξερό ψωμί με ευχαρίστηση, και τότε παραβαίνετε το δικαίωμα του ανθρώπου με την αταραξία σας· το τρώτε με δυσαρέσκεια, και τότε καθυβρίζετε το θεϊκό δικαίωμα με την αποστροφή σας. Δεν υπάρχει ούτε ένας ανάμεσά σας που να μην διαπράττει ένα έγκλημα ανά πάσα στιγμή· τα λόγια σας είναι εγκλήματα, και κάθε παρεμπόδιση της ελευθερίας του λόγου σας είναι επίσης έγκλημα. Είστε εγκληματίες όλοι!

Είστε όμως τέτοιοι μόνον επειδή πατάτε όλοι σε *έδαφος δικαίου*, δηλαδή επειδή ούτε καν ξέρετε, ούτε καταλαβαίνετε πώς να εκτιμήσετε το ότι είστε εγκληματίες.

Η απαραβίαστη ή ιερή ιδιοκτησία αναπτύχθηκε επίσης σ' αυτό το έδαφος: είναι μια *δικαιική έννοια*.

Ένα σκυλί βλέπει το κόκαλο στην εξουσία ενός άλλου, και στέκει παράμερα μόνον αν νιώθει πολύ αδύναμο. Ο άνθρωπος όμως σέβεται το *δικαίωμα* του άλλου στο κόκαλό του. Η δεύτερη ενέργεια θεωρείται, συνεπώς, *ανθρώπινη*, η πρώτη *κτηνώδης* ή «εγωιστική».

Και όπως εδώ, έτσι και γενικά, ονομάζεται «*ανθρώπινο*» όταν βλέπει κανείς στο καθετί κάτι *πνευματικό* (εδώ το δικαίωμα), δηλαδή όταν κάνει το καθετί φάντασμα και φέρεται απέναντί του όπως σε ένα φάντασμα, με την εμφάνιση του οποίου μπορεί κανείς να τρομάξει, αλλά δεν μπορεί να το σκοτώσει. Είναι ανθρώπινο να βλέπεις το ατομικό όχι ως ατομικό αλλά ως γενικότητα.

Στη φύση ως τέτοια δεν σέβομαι εγώ τίποτα πια, αλλά γνωρίζω πως έχω το δικαίωμα σε καθετί εναντίον της· στο δέντρο μέσα σ' αυτό τον κήπο, αντίθετα, πρέπει να σέβομαι το *ξένο αγαθό* (λένε μονόπλευρα: «την ιδιοκτησία»), πρέπει να κρατώ το χέρι μου μακριά απ' αυτό. Αυτό φτάνει σε ένα τέλος όταν εγώ μπορώ όντως να αφήσω αυτό το δέντρο σε έναν άλλο, όπως αφήνω το μπαστούνι μου κτλ. σε έναν άλλο,

αλλά δεν το βλέπω εκ των προτέρων σαν ξένο προς εμένα, δηλαδή ιερό. Επιπλέον, δεν κάνω κανένα *έγκλημα* προς τον εαυτό μου να το κόψω αν το θελήσω, και μένει ιδιοκτησία μου, ώσπου να το παραχωρήσω σε άλλους: είναι και παραμένει *δικό μου*. Στην περιουσία του αρτοποιού βλέπω κάτι ξένο τόσο λίγο όσο έβλεπε ο Ναπολέων στις χώρες των βασιλιάδων: δεν φοβόμαστε να την «*κατακτήσουμε*», και αναζητούμε γύρω μας μέσα γι' αυτό το σκοπό. Την απογυμνώνουμε, συνεπώς, από το *πνεύμα του ξένου αγαθού*, το οποίο φοβόμασταν.

Επομένως, είναι αναγκαίο να μη διεκδικώ πια τίποτε ως *άνθρωπος*, αλλά τα πάντα ως εγώ, αυτό το εγώ· και κατά συνέπεια να μη διεκδικώ τίποτε ανθρώπινο, αλλά το δικό μου· δηλαδή, τίποτε που με αφορά ως άνθρωπο, αλλά –αυτό που θέλω και επειδή το θέλω.

Η δικαιωματική ή νόμιμη ιδιοκτησία ενός άλλου θα είναι μόνον εκείνη που είναι σωστό *για σένα* να είναι δική του ιδιοκτησία. Αν αυτό σταματήσει, τότε η ιδιοκτησία αυτή έχει χάσει τη νομιμότητά της για σένα, και θα γελάς με το απόλυτο δικαίωμα σ' αυτήν.

Πέρα από τη μέχρι τούδε συζήτηση της ιδιοκτησίας με την περιορισμένη έννοια, παρουσιάζεται μπροστά στο γεμάτο σεβασμό φρόνημά μας μια άλλη ιδιοκτησία, απέναντι στην οποία πρέπει να «αμαρτάνουμε» ακόμη λιγότερο. Είναι εκείνη των πνευματικών αγαθών, του «αδύτου της εσωτερικής φύσης». Αυτό που θεωρεί ιερό ένας άνθρωπος, κανένας άλλος δεν πρέπει να το περιγελάει, επειδή, όσο αναληθές κι αν είναι, και με όσο ενθουσιασμό κι αν προσπαθούν να πείσουν, «με τρόπο σεμνό και γεμάτο αγάπη», για μια αληθινή ιερότητα εκείνον που προσχωρεί σ' αυτό και το πιστεύει, το *ίδιο* το *ιερό* πρέπει μολαταύτα να τιμάται πάντα σ' αυτό: ο παραπλανημένος άνθρωπος πιστεύει στο ιερό, έστω και σε ένα εσφαλμένο ιερό, κι έτσι πρέπει τουλάχιστον να είναι σεβαστή η πίστη του στο ιερό.

Σε πιο απλές εποχές από τη δική μας, ήταν συνηθισμένο να απαιτούν μια ιδιαίτερη πίστη και την αφοσίωση σε ένα καθορισμένο ιερό, και δεν αντιμετώπιζαν με το γάντι εκείνους που πίστευαν αλλιώτικα· από τη στιγμή, όμως, που η «ελευθερία της πίστης» διαδιδόταν ολοένα περισσότερο, ο «ζηλόφθονος Θεός και μοναδικός Κύριος» συγχωνεύτηκε βαθμιαία με ένα «υπέρτατο ον», και ήταν αρκετό για την ανθρωπιστική ανοχή να σέβεται ο καθένας «κάτι ιερό».

Αναγμένο στην πιο ανθρώπινη έκφραση, αυτό το ιερό είναι «ο ίδιος ο άνθρωπος» και «το ανθρώπινο». Αν εμπιστευόταν κανείς την απατηλή φαινομενικότητα σύμφωνα με την οποία το ανθρώπινο είναι

καθ' ολοκληρίαν το ίδιόν μας και ελεύθερο από όλο τον χαρακτήρα του επέκεινα με τον οποίο είναι χρωματισμένο το θεϊκό –σύμφωνα με την οποία, ναι, ο άνθρωπος είναι τόσο πολύ εγώ όσο κι εσύ– θα μπορούσε να δημιουργηθεί η περήφανη ψευδαίσθηση ότι η κουβέντα δεν είναι πια για κάτι «ιερό» και ότι τώρα νιώθουμε παντού οικεία και όχι πια ανοίκεια, δηλαδή στο ιερό και στο ιερό δέος: η έκσταση μπροστά στον «επιτέλους ανακαλυφθέντα άνθρωπο» σκεπάζει την εγωιστική κραυγή πόνου, και το στοιχειό που έχει γίνει τόσο οικείο θεωρείται αληθινό εγώ μας.

Όμως «Ουμάνους [Ανθρώπινος] είναι το όνομα του αγίου» (βλ. Γκαίτε[285]), και το ανθρώπινο είναι μόνον το πιο διαυγασμένο ιερό.

Ο εγωιστής λέει ακριβώς το αντίθετο. Ακριβώς επειδή εσύ θεωρείς κάτι ιερό, εγώ σε περιγελώ· και ακόμη κι αν σεβόμουν τα πάντα σε σένα, ακριβώς το άδυτό σου δεν το σέβομαι.

Μαζί μ' αυτές τις αντιτιθέμενες απόψεις πρέπει επίσης να δεχτούμε την ύπαρξη μιας αντιφατικής συμπεριφοράς απέναντι στα πνευματικά αγαθά: ο εγωιστής τα προσβάλλει, ο θρήσκος άνθρωπος (δηλαδή, ο καθένας που τοποθετεί την «ουσία» του πάνω από τον εαυτό του) οφείλει, κατά συνέπεια, να τα προστατεύει. Αλλά ποια πνευματικά αγαθά θα προστατεύονται και ποια θα μένουν απροστάτευτα, εξαρτάται αποκλειστικά από την έννοια που φτιάχνει κανείς για το «υπέρτατο ον»· κι εκείνος που φοβάται τον Θεό, π.χ., έχει να προστατεύσει περισσότερα απ' όσα εκείνος (ο φιλελεύθερος) που φοβάται τον άνθρωπο.

Στα πνευματικά αγαθά θιγόμαστε (αντίθετα απ' ό,τι στα αισθητά αγαθά) με πνευματικό τρόπο, και η αμαρτία ενάντια σ' αυτά έγκειται σε μια άμεση *αποκαθαγίαση*, ενώ ενάντια στα αισθητά λαμβάνει χώρα μια υπεξαίρεση ή απαλλοτρίωση· τα ίδια τα αγαθά υπεξαιρούνται και αποκαθαγιάζονται, όχι απλώς παίρνονται· το ιερό διακυβεύεται άμεσα. Με τη λέξη «ασέβεια» ή «αναίδεια» κατονομάζεται καθετί που μπορεί να διαπραχθεί σαν *έγκλημα* εναντίον των πνευματικών αγαθών, εναντίον καθετί ιερού για μας· και η χλεύη, η καθύβριση, η περιφρόνηση, η αμφιβολία, και τα τοιαύτα, είναι απλώς διαφορετικές *αποχρώσεις της εγκληματικής αναίδειας*.

Θα προσπεράσω εδώ τους πολλούς τρόπους με τους οποίους μπορεί να γίνει η αποκαθαγίαση, και θα αναφερθώ κατά προτίμηση μόνο σ' εκείνη την αποκαθαγίαση που θέτει σε κίνδυνο το ιερό μέσω ενός *μη υφιστάμενου περιορισμούς τύπου*.

Για όσο καιρό απαιτείται σεβασμός έστω και για μια πνευματική ουσία, ο λόγος και ο τύπος πρέπει να είναι υποδουλωμένοι εν ονόματί της· διότι για άλλο τόσο μπορεί ο εγωιστής να την «καταπατήσει» με τις *εκφράσεις* του, πράγμα που πρέπει να εμποδιστεί να το κάνει τουλάχιστον μέσω της «δέουσας τιμωρίας», αν δεν προτιμά κανείς να πάρει το πιο ορθό μέτρο εναντίον του, την προληπτική χρήση της αστυνομικής εξουσίας, π.χ. τη λογοκρισία.

Τι αναστεναγμός για την ελευθερία του τύπου! Από τι λοιπόν πρέπει να ελευθερωθεί ο τύπος; Ασφαλώς από μια εξάρτηση, από ένα συνανήκειν και μια τάση να υπηρετεί! Αλλά το να ελευθερωθεί από όλα αυτά, αυτό είναι υπόθεση του καθενός, και μπορεί να θεωρηθεί σίγουρο ότι όταν εσύ λυτρωθείς από την τάση να υπηρετείς, εκείνο που θα συνθέτεις και θα γράφεις θα σου ανήκει ως *δικό σου* αντί να το έχεις σκεφτεί και συντάξει στην *υπηρεσία* μιας οποιασδήποτε δύναμης. Τι μπορεί να πει και να τυπώσει ένας που πιστεύει στον Χριστό, το οποίο να είναι πιο ελεύθερο απ' αυτή την πίστη στον Χριστό απ' όσο είναι αυτός ο ίδιος; Αν δεν μπορώ ή δεν πρέπει να γράψω κάτι, το βασικό φταίξιμο είναι ίσως δικό *μου*. Όσο λίγο κι αν μοιάζει αυτό να σχετίζεται με το θέμα, η εφαρμογή του είναι μολαταύτα πολύ κοντά. Με έναν νόμο περί τύπου χαράζω ή αφήνω να χαράξουν ένα όριο στα δημοσιεύματά μου, πέρα από το οποίο αρχίζουν το λάθος και η *τιμωρία* του. Εγώ ο *ίδιος περιορίζω* τον εαυτό μου.

Αν έπρεπε να είναι ελεύθερος ο τύπος, τίποτε δεν θα ήταν τόσο σημαντικό όσο η απελευθέρωσή του ακριβώς από κάθε εξαναγκασμό που μπορεί να του επιβληθεί *εν ονόματι ενός νόμου*. Και για να γίνει μπορετό αυτό, εγώ ο ίδιος θα έπρεπε να είμαι απαλλαγμένος από την υπακοή στον νόμο.

Ασφαλώς, η απόλυτη ελευθερία του τύπου είναι, όπως κάθε απόλυτη ελευθερία, κάτι ανύπαρκτο. Ο τύπος μπορεί να απελευθερωθεί από πολλά πράγματα, αλλά πάντα μόνον απ' αυτά από τα οποία είμαι απελευθερωμένος κι εγώ. Αν απελευθερωθούμε από το ιερό, αν γίνουμε ελεύθεροι από *κάθε ιερό και κάθε νόμο*, το ίδιο θα γίνουν και τα λόγια μας.

Όσο λίγο μπορούμε *εμείς* να πούμε ότι είμαστε απαλλαγμένοι από κάθε εξαναγκασμό μέσα στον κόσμο, τόσο λίγο μπορούν να ξεφύγουν απ' αυτόν και τα γραπτά μας. Αλλά όσο ελεύθεροι είμαστε εμείς, τόσο ελεύθερα μπορούμε να τα κάνουμε κι εκείνα.

Πρέπει λοιπόν να γίνουν *δικά μας*, αντί να συνεχίσουν να υπηρετούν

ένα στοιχειό, όπως έκαναν μέχρι τώρα.

Παραμένει κανείς μέσα στην ασάφεια όταν ακούει αυτή την κραυγή για ελευθερία του τύπου. Αυτό που ζητούν προφανώς είναι να αφήσει το κράτος τον τύπο ελεύθερο· αυτό όμως που πραγματικά επιδιώκουν, δίχως να το ξέρουν, είναι να γίνει ο τύπος ελεύθερος από το κράτος ή να απαλλαχτεί από το κράτος. Το πρώτο είναι μια *παράκληση* στο κράτος, το δεύτερο μια *εξέγερση* εναντίον του κράτους. Ως «παράκληση για ένα δικαίωμα», και μάλιστα ως σοβαρό αίτημα υπέρ της ελευθερίας του τύπου, προϋποθέτει το κράτος ως δότη, και μπορεί να ελπίζει μόνο σε ένα *δώρο*, μια άδεια, μια απονομή. Είναι πιθανό να δράσει ένα κράτος τόσο ανόητα ώστε να δώσει το δώρο που του ζητούν· μπορεί να βάλει όμως κανείς ό,τι στοίχημα θέλει ότι εκείνοι που θα δεχτούν το δώρο δεν θα ξέρουν πώς να το χρησιμοποιήσουν για όσο καιρό βλέπουν το κράτος σαν αλήθεια: δεν θα καταπατήσουν αυτό το «ιερό» και θα φωνάξουν να γίνει ένας ποινικός νόμος περί τύπου εναντίον του καθένα που θα τολμούσε να κάνει κάτι τέτοιο.

Με δυο λόγια, ο τύπος δεν θα γίνει ελεύθερος απ' αυτό από το οποίο εγώ δεν είμαι ελεύθερος.

Μήπως δείχνω έτσι ότι είμαι αντίπαλος της ελευθερίας του τύπου; Κάθε άλλο, απλώς ισχυρίζομαι ότι δεν θα την έχουμε ποτέ αν θέλουμε μόνον αυτήν, την ελευθερία του τύπου, αν αποβλέπουμε δηλαδή σε μια άδεια δίχως περιορισμούς. Ζητιανέψτε γι' αυτή την άδεια: θα περιμένετε για πάντα γι' αυτήν, διότι δεν υπάρχει κανένας στον κόσμο που θα μπορούσε να σας τη δώσει. Για όσο καιρό θέλετε να είστε «εξουσιοδοτημένοι» για τη χρήση του τύπου με μια άδεια, θα ζείτε με μάταιες ελπίδες και παράπονα.

«Ανοησίες! Εσύ που τρέφεις παρόμοιες σκέψεις μ' αυτές που υπάρχουν στο βιβλίο σου, δεν μπορείς δυστυχώς να τις δημοσιεύσεις παρά μόνον σε μια ευτυχή συγκυρία ή διά της πλαγίας οδού· μολαταύτα, εξεγείρεσαι εναντίον κάποιου που πιέζει και παρενοχλεί το δικό του κράτος ώσπου να του δώσει την άδεια τυπώματος που αρνούνταν μέχρι τότε;» Ένας συγγραφέας που θα άκουγε αυτά τα λόγια ίσως έδινε –γιατί μέχρι εκεί φτάνει η αναίδεια τέτοιων ανθρώπων– την εξής απάντηση: «Προσέξτε καλά τι λέτε! Τι κάνω λοιπόν για να εξασφαλίσω ελευθερία του τύπου για το βιβλίο μου; Ζητώ άδεια ή μήπως ψάχνω, δίχως να θέτω κανένα ζήτημα νομιμότητας, μια ευνοϊκή ευκαιρία και την αδράχνω δίχως να με νοιάζει καθόλου το κράτος και οι επιθυμίες του; Εγώ –η λέξη που προκαλεί τρόμο πρέπει να εκφωνηθεί– ε-

ξαπατώ το κράτος. Ασύνειδα κάνετε κι εσείς το ίδιο. Από το βήμα σας του λέτε ότι πρέπει να παραιτηθεί από την ιερότητα και το απαραβίαστό του, ότι πρέπει να παραδοθεί στις επιθέσεις των γραφιάδων, δίχως να φοβάται ότι διατρέχει κίνδυνο. Έτσι όμως το επιβουλεύεστε, διότι, αν χάσει τον απρόσιτο χαρακτήρα του, θα χάσει και την ύπαρξή του. Σε *σας* μπορεί όντως να παραχωρήσει ελευθερία γραφής, όπως έκανε η Αγγλία· είστε *πιστοί του κράτος* και ανίκανοι να γράψετε εναντίον του κράτους, όσο πολύ κι αν θέλετε να το μεταρρυθμίσετε και να "διορθώσετε τις ατέλειές του". Τι θα γινόταν όμως αν αντίπαλοι του κράτους επωφελούνταν απ' αυτή την ελευθερία του λόγου και εφορμούσαν, εξοπλισμένοι με ανένδοτα επιχειρήματα, εναντίον της εκκλησίας, του κράτους, των ηθών και καθετί "ιερού"; Εσείς θα ήσασταν τότε οι πρώτοι που, κυριευμένοι από φοβισμένη αγωνία, θα ζητούσατε την ανάκληση των *Νόμων του Σεπτεμβρίου*[286]. Θα μετανιώνατε, αλλά πολύ αργά, για τη βλακεία που κάνατε νωρίτερα να πείσετε με τη φλυαρία σας και να εξαπατήσετε το κράτος ή την κυβέρνηση του κράτους. –Εγώ όμως αποδεικνύω με την πράξη μου μόνο δύο πράγματα. Πρώτον, ότι η ελευθερία του τύπου είναι πάντα συνδεδεμένη με "ευνοϊκές περιστάσεις", και κατά συνέπεια δεν θα είναι ποτέ απόλυτη ελευθερία· δεύτερον, όμως, ότι όποιος θέλει να την απολαύσει, πρέπει να αναζητήσει και ει δυνατόν να δημιουργήσει την ευνοϊκή περίσταση, κάνοντας χρήση του *δικού του πλεονεκτήματος* εναντίον του κράτους και θεωρώντας τον εαυτό του και τη θέλησή του κάτι παραπάνω από το κράτος και κάθε "ανώτερη δύναμη". Η ελευθερία του τύπου μπορεί να επιβληθεί όχι μέσα στο κράτος, αλλά μόνον εναντίον αυτού· μπορεί να εγκαθιδρυθεί, μπορεί να αποκτηθεί όχι ως συνέπεια μιας *παράκλησης*, αλλά ως έργο μιας *εξέγερσης*. Κάθε αίτημα και κάθε εισήγηση υπέρ της ελευθερίας του τύπου είναι ήδη μια εξέγερση, συνειδητή ή ασύνειδη: πράγμα το οποίο μόνον η μετριότητα των φιλισταίων δεν θα ομολογήσει και δεν μπορεί να ομολογήσει στον εαυτό της μέχρι τη στιγμή που θα δει ανατριχιάζοντας τη ρητή και αναμφισβήτητη επιτυχία του. Διότι η ζητούμενη ελευθερία του τύπου έχει στην αρχή φιλικό και καλοπροαίρετο πρόσωπο, καθώς απέχει πάρα πολύ από το να σκέφτεται να αφήσει ποτέ να εγκαθιδρυθεί η "αναίδεια του τύπου"· σιγά σιγά όμως η καρδιά της σκληραίνει, και βγάζει το συμπέρασμα ότι μια ελευθερία δεν είναι πραγματικά ελευθερία αν είναι *στην υπηρεσία* του κράτους, της ηθικής ή του νόμου. Είναι βέβαια ελευθερία από τον κατα-

ναγκασμό της λογοκρισίας, όχι όμως ελευθερία από τον καταναγκασμό του νόμου. Ο τύπος, από τη στιγμή που θα κυριευτεί από την επιθυμία για ελευθερία, θέλει πάντα να γίνεται ολοένα πιο ελεύθερος, ώσπου στο τέλος ο συγγραφέας λέει στον εαυτό του, δεν είμαι πραγματικά ελεύθερος παρά μόνον όταν δεν ζητώ πια τίποτε· και το γράψιμο είναι ελεύθερο μόνον όταν είναι *δικό μου*, όταν δεν μου το επιτάσσει καμιά δύναμη ή αυθεντία, καμιά πίστη, κανένας φόβος· ο τύπος δεν πρέπει να είναι ελεύθερος –αυτό είναι πάρα πολύ λίγο– πρέπει να είναι *δικός μου*: –η κυριότητα *του τύπου ή η ιδιοκτησία του τύπου*, ιδού τι θέλω να πάρω.

»Η ελευθερία του τύπου είναι πράγματι μόνον *άδεια του τύπου*, και το κράτος ποτέ δεν θα θελήσει ή δεν θα μπορέσει να μου επιτρέψει να το κάνω σκόνη μέσω του τύπου.

»Ας βελτιώσουμε τώρα, εν κατακλείδι, την παραπάνω γλώσσα που εξακολουθεί να είναι ασαφής λόγω του όρου "ελευθερία του τύπου": *η ελευθερία του τύπου*, η ηχηρή απαίτηση των φιλελεύθερων, είναι ασφαλώς δυνατή *μέσα στο κράτος*· και μάλιστα, είναι δυνατή μόνο *μέσα στο κράτος*, επειδή είναι μια *άδεια*, και συνεπώς αυτός που δίνει την άδεια (το κράτος) δεν μπορεί να λείπει. Ως άδεια όμως έχει το όριο της μέσα σ' αυτό το ίδιο το κράτος, το οποίο εύλογα δεν θα επιτρέψει περισσότερα απ' όσα είναι ταιριαστά μ' αυτό και με την ευημερία του: το κράτος καθορίζει αυτό το όριο ως *νόμο της ύπαρξης* και της επέκτασής του. Το ότι ένα κράτος ανέχεται περισσότερα από ένα άλλο, είναι μόνο μια ποσοτική διαφορά, η μόνη μολαταύτα που έχουν στην καρδιά τους οι πολιτικοί φιλελεύθεροι: θέλουν στη Γερμανία, π.χ., μόνο "μια πιο εκτεταμένη, ευρύτερη άδεια ελευθερίας του λόγου". Η ελευθερία του τύπου, την οποία επιδιώκουν, είναι υπόθεση *του λαού*, και όσο δεν την κατέχει ο λαός (το κράτος), εγώ δεν μπορώ να τη χρησιμοποιήσω. Από τη σκοπιά της ιδιοκτησίας του τύπου, τα πράγματα είναι διαφορετικά. Ας κάνει ο λαός μου δίχως ελευθερία του τύπου, εγώ θα επιδιώξω να τυπώσω αυτά που γράφω με τη δύναμη ή τον δόλο· παίρνω άδεια να τυπώσω μόνον από *–μένα* και τη δύναμή μου.

»Αν ο τύπος είναι *δικός μου*, χρειάζομαι άδεια από το κράτος για να τον χρησιμοποιήσω τόσο λίγο όσο χρειάζομαι για να φυσήξω τη μύτη μου. Ο τύπος είναι ιδιοκτησία *μου* από τη στιγμή που τίποτε πια δεν είναι πάνω από μένα: διότι απ' αυτή τη στιγμή το κράτος, η εκκλησία, ο λαός, η κοινωνία και τα τοιαύτα παύουν να υπάρχουν, επει-

δή χρωστούν την ύπαρξή τους μόνο στην έλλειψη σεβασμού που έχω για τον εαυτό μου, και μαζί με την εξάλειψη αυτής της υποτίμησης χάνονται κι αυτά· υπάρχουν μόνον όταν υπάρχουν *πάνω από μένα*, μόνον ως *δυνάμεις και ισχυροί*. Μήπως μπορείτε να φανταστείτε ένα κράτος όπου όλοι οι πολίτες του δεν σκέφτονται τίποτε γι' αυτό; Θα ήταν όνειρο, μια φαινομενική ύπαρξη, όπως η "ενωμένη Γερμανία".

»Ο τύπος είναι δικός μου από τη στιγμή που εγώ είμαι δικός μου, κύριος του εαυτού μου: στον εγωιστή ανήκει ο κόσμος, επειδή αυτός δεν ανήκει σε καμιά δύναμη του κόσμου.

»Μ' αυτό ο τύπος μου μπορεί ακόμη να είναι πολύ *ανελεύθερος*, όπως π.χ. αυτή τη στιγμή. Ο κόσμος όμως είναι μεγάλος, και βοηθά κανείς τον εαυτό του όπως μπορεί. Αν ήθελα να παραιτηθώ από την *ιδιοκτησία* του τύπου μου, θα μπορούσα εύκολα να πετύχω να τυπώνεται ό,τι παράγουν τα δάχτυλά μου. Επειδή όμως θέλω να επιβεβαιώσω την ιδιοκτησία μου, πρέπει αναγκαστικά να εξαπατήσω τους εχθρούς μου. "Δεν θα δεχόσουν την άδειά τους, αν σου δινόταν;" Ασφαλώς, με χαρά· διότι η άδειά τους θα ήταν για μένα μια απόδειξη ότι τους ξεγέλασα και τους έβαλα στο δρόμο του χαμού τους. Δεν ενδιαφέρομαι για την άδειά τους, όπως και για την τρέλα και τη συντριβή τους. Δεν επιδιώκω την άδειά τους σαν να κολάκευα τον εαυτό μου (όπως κάνουν οι πολιτικοί φιλελεύθεροι) ότι και οι δυο μας, εγώ κι αυτοί, μπορούμε να ζήσουμε πλάι πλάι και μαζί, και μάλιστα να ανεβάσουμε και να στηρίξουμε ο ένας τον άλλο· αλλά την επιδιώκω προκειμένου να τους κάνω να ματώσουν μέχρι θανάτου απ' αυτό, προκειμένου να πάψουν να υπάρχουν αυτοί οι χορηγοί της άδειας. Δρω ως συνειδητός εχθρός, εξαπατώντας τους και χρησιμοποιώντας την *αλογιστία* τους.

»Ο τύπος είναι *δικός μου*, όταν δεν αναγνωρίζω έξω από μένα κανέναν *κριτή* σχετικά με τη χρησιμοποίησή του, όταν το γράψιμό μου δεν καθορίζεται πια από την ηθική ή τη θρησκεία ή τον σεβασμό για τους νόμους τους κράτους και τα τοιαύτα, αλλά από μένα και από τον εγωισμό μου!»

Τώρα, τι θα είχατε να ανταπαντήσετε σ' εκείνον που σας δίνει μια τόσο αναιδή απάντηση; –Θα μπορούσαμε ίσως να κάνουμε πιο εύγλωττη τη φράση ως εξής: Ποιου είναι ο τύπος, του λαού (κράτους) ή δικός μου; Οι πολιτικοί, από τη μεριά τους, αποβλέπουν μόνο στο να απελευθερώσουν τον τύπο από προσωπικές και αυθαίρετες παρεμβάσεις των κατόχων της δύναμης, δίχως να σκέφτονται ότι για να εί-

ναι πραγματικά ανοιχτός ο τύπος για όλους, θα έπρεπε να είναι ελεύθερος και από τους νόμους, δηλαδή από τη θέληση του λαού (του κράτους). Θέλουν να τον κάνουν «υπόθεση του λαού».

Όμως, αν γίνει ο τύπος ιδιοκτησία του λαού, απέχει ακόμη πολύ από του να είναι δικός μου· αντίθετα, διατηρεί για μένα την υποδεέστερη σημασία μιας άδειας. Ο λαός παίζει τον κριτή με τις σκέψεις μου· έχει το δικαίωμα να μου ζητήσει τον λόγο γι' αυτές ή να με καταστήσει υπεύθυνο και υπόλογο γι' αυτές. Οι ένορκοι, όταν δέχονται επίθεση οι έμμονες ιδέες τους, έχουν τόσο σκληρά κεφάλια και καρδιές όσο οι πιο άκαμπτοι δυνάστες και οι δουλικοί αξιωματούχοι τους.

Στο *Die liberalen Bestrebungen*[287] ο Έντγκαρ Μπάουερ ισχυρίζεται ότι η ελευθερία του τύπου είναι αδύνατη στο απολυταρχικό και στο συνταγματικό κράτος, ενώ αντίθετα βρίσκει τη θέση της στο «ελεύθερο κράτος». «Εδώ», λέει, «αναγνωρίζεται ότι το άτομο έχει το δικαίωμα να εκφραστεί, επειδή δεν είναι πια άτομο αλλά μέλος μιας αληθινής και ορθολογικής γενικότητας.» Έτσι, όχι το άτομο, αλλά το «μέλος», έχει ελευθερία του τύπου. Όμως, αν για τον σκοπό της ελευθερίας του τύπου το άτομο πρέπει πρώτα να δείξει την πίστη του στη γενικότητα, στον λαό· αν δεν έχει αυτή την ελευθερία *μέσω της δικής του δύναμης* –τότε είναι *μια ελευθερία του λαού*, μια ελευθερία η οποία του χορηγείται λόγω της πίστης του, της «ιδιότητάς του να είναι μέλος». Το αντίστροφο είναι το σωστό: ακριβώς ως άτομο έχει ο καθένας ανοιχτή μπροστά του την ελευθερία της έκφρασης. Δεν έχει όμως το «δικαίωμα»: αυτή η ελευθερία δεν είναι, ασφαλώς, «ιερό δικαίωμά» του. Έχει μόνο τη *δύναμη*: αλλά μόνον η δύναμη τον κάνει ιδιοκτήτη. Δεν χρειάζομαι συγκατάθεση για την ελευθερία του τύπου, δεν χρειάζομαι την έγκριση του λαού, δεν χρειάζομαι το «δικαίωμα» γι' αυτήν, ούτε καμιά «αιτιολόγηση». Και την ελευθερία του τύπου, όπως κάθε ελευθερία, πρέπει να την «πάρω»· ο λαός, «όντας ο μόνος κριτής», δεν μπορεί να μου τη *δώσει*. Μπορεί να δεχτεί δίχως κουβέντα την ελευθερία που παίρνω εγώ ή να πάρει μέτρα εναντίον της: δεν μπορεί να τη δώσει, να τη χαρίσει, να την απονείμει. Εγώ την εφαρμόζω *παρά* τον λαό, καθαρά ως άτομο, δηλαδή την αποσπώ παλεύοντας με τον εχθρό μου, τον λαό, και την αποκτώ, την *παίρνω* μόνον μέσα από έναν τέτοιο αγώνα. Την παίρνω όμως επειδή είναι ιδιοκτησία μου.

Ο Σάντερ[288], εναντίον του οποίου γράφει ο Ε. Μπάουερ, διεκδικεί

την ελευθερία του τύπου «ως *δικαίωμα και ελευθερία του πολίτη μέσα στο κράτος*[289].» Τι διαφορετικό κάνει ο Ε. Μπάουερ; Και γι' αυτόν είναι μόνον ένα δικαίωμα του ελεύθερου *πολίτη*.

Η ελευθερία του τύπου απαιτείται λοιπόν κάτω από το όνομα ενός «γενικού ανθρώπινου δικαιώματος». Ενάντια σ' αυτό θεμελιώθηκε η αντίρρηση: δεν ξέρει να τη χρησιμοποιήσει σωστά κάθε άνθρωπος, επειδή κάθε άτομο δεν είναι αληθινά άνθρωπος. Ποτέ μια κυβέρνηση δεν αρνήθηκε την ελευθερία του τύπου *στον άνθρωπο* ως τέτοιο· *ο άνθρωπος* όμως δεν γράφει τίποτε, επειδή είναι φάντασμα. Κάθε κυβέρνηση αρνούνταν αυτή την ελευθερία πάντοτε σε *άτομα*, και την παραχωρούσε σε άλλους, στα όργανά της. Αν θέλουμε λοιπόν να έχουν αυτή την ελευθερία όλοι, πρέπει να βεβαιώσουμε ακριβώς ότι ανήκει στο άτομο, σε μένα, όχι στον άνθρωπο ή στο άτομο στο βαθμό που είναι αυτό άνθρωπος. Εξάλλου, ένας άλλος από έναν άνθρωπο (ένα ζώο π.χ.) δεν μπορεί να τη χρησιμοποιήσει. Η γαλλική κυβέρνηση π.χ. δεν αμφισβητεί την ελευθερία του τύπου ως δικαίωμα του ανθρώπου, αλλά ζητά από το άτομο μια εγγύηση ότι είναι πραγματικά άνθρωπος· διότι απονέμει την ελευθερία του τύπου όχι στο άτομο αλλά στον άνθρωπο.

Ακριβώς με το πρόσχημα ότι *δεν είναι ανθρώπινο*, μου αφαίρεσαν το δικό μου: το ανθρώπινο μού το άφησαν ολόκληρο και ανέπαφο.

Η ελευθερία του τύπου μπορεί να δημιουργήσει μόνον έναν *υπεύθυνο* τύπο· *ο ανεύθυνος* προέρχεται μόνον από την ιδιοκτησία του τύπου.

* * *

Για τη συναλλαγή με τους ανθρώπους έχει τεθεί ιδίως σε όσους ζουν θρησκευτικά ένας ρητός νόμος, του οποίου την τήρηση μπορεί κανείς κατά καιρούς να λησμονήσει και έτσι να αμαρτήσει, αλλά του οποίου την απόλυτη αξία δεν τολμά κανείς ποτέ να αμφισβητήσει: είναι ο νόμος –της *αγάπης*, προς την οποία δεν έχουν δείξει απιστία ούτε κι εκείνοι που μοιάζουν να πολεμούν την αρχή της και να μισούν το όνομά της· διότι κι αυτοί έχουν αγάπη, και μάλιστα αγαπούν πιο βαθιά και πιο αγνά, αγαπούν «τον άνθρωπο και την ανθρωπότητα».

Το νόημα του νόμου αυτού μπορεί να διατυπωθεί ως εξής: κάθε άνθρωπος πρέπει να έχει ένα κάτι που να βρίσκεται πάνω απ' αυτόν. Οφείλεις να βάλεις το «ιδιωτικό συμφέρον» σου σε δεύτερη μοίρα, όταν

πρόκειται για την ευημερία των άλλων, για το καλό της πατρίδας, το κοινό καλό, το καλό της ανθρωπότητας, την καλή υπόθεση και τα τοιαύτα! Πατρίδα, κοινωνία, ανθρωπότητα κ.ο.κ. πρέπει να βρίσκονται πάνω από σένα, και το «ιδιωτικό συμφέρον» σου πρέπει να οπισθοχωρεί μπροστά στο συμφέρον τους· διότι δεν πρέπει να είσαι –εγωιστής.

Η αγάπη είναι μια θρησκευτική απαίτηση που πάει πολύ μακριά: δεν περιορίζεται, όπως θα μπορούσε να υποτεθεί, στην αγάπη για τον Θεό και τον άνθρωπο, αλλά έχει την πρωτοκαθεδρία σε κάθε σχέση. Ό,τι κι αν κάνουμε, σκεφτόμαστε, θέλουμε, ο λόγος γι' αυτό πρέπει να είναι πάντα η αγάπη. Έτσι, έχουμε το δικαίωμα να κρίνουμε, μόνον όμως «με αγάπη». Μπορούμε ασφαλώς να κριτικάρουμε τη Βίβλο, και μάλιστα σοβαρά, αλλά ο κριτικός οφείλει πριν απ' όλα να την *αγαπά* και να τη βλέπει ως το ιερό βιβλίο. Τι άλλο σημαίνει αυτό εκτός από το ότι δεν πρέπει να την κριτικάρει μέχρι θανάτου, ότι πρέπει να την αφήσει να υπάρχει, και μάλιστα ως ένα ιερό, μη ανατρέψιμο πράγμα; –Και στην κριτική μας του ανθρώπου επίσης, η αγάπη πρέπει να παραμείνει ο αμετάβλητος βασικός τόνος. Ασφαλώς, οι κρίσεις που εμπνέονται από μίσος, δεν είναι καθόλου *δικές μας* κρίσεις, αλλά κρίσεις του μίσους που μας κυβερνά, «μνησίκακες κρίσεις». Οι κρίσεις όμως που μας εμπνέει η αγάπη είναι περισσότερο *δικές μας*; Είναι κρίσεις της αγάπης που μας κυβερνά, είναι «αγαπητικές, επιεικείς» κρίσεις, δεν είναι *δικές μας*, και συνεπώς δεν είναι πραγματικές κρίσεις. Όποιος φλέγεται από αγάπη για τη δικαιοσύνη φωνάζει, *fiat iustitia, pereat mundus*! Μπορεί σίγουρα να ρωτήσει και να εξετάσει τι είναι καθαυτό η δικαιοσύνη ή τι απαιτεί, και *σε τι* έγκειται, όχι όμως *αν* είναι κάτι.

Είναι αλήθεια ότι «αυτός που μένει στην αγάπη, μένει στον Θεό και ο Θεός σ' αυτόν[290]». Ο Θεός μένει σ' αυτόν, δεν απαλλάσσεται απ' αυτόν, δεν γίνεται άθεος· και μένει στον Θεό, δεν έρχεται στον εαυτό του και στο σπίτι του, μένει στην αγάπη προς τον Θεό, και δεν γίνεται άνθρωπος δίχως αγάπη.

«Ο Θεός είναι αγάπη! Όλες οι εποχές και όλες οι γενιές αναγνωρίζουν σ' αυτή τη λέξη το κεντρικό σημείο του χριστιανισμού.» Ο Θεός, που είναι αγάπη, είναι ένας ενοχλητικός Θεός: δεν μπορεί να αφήσει τον κόσμο σε ησυχία, αλλά θέλει να τον *κάνει ευλογημένο*. «Ο Θεός έγινε άνθρωπος για να κάνει τον άνθρωπο θείκό[291].» Βάζει παντού το χέρι του, και τίποτε δεν συμβαίνει δίχως αυτόν· παντού έχει τις «κα-

λύτερες προθέσεις» του, τα «ασύλληπτα σχέδια και βουλεύματά» του. Το λογικό, που είναι ο ίδιος, πρέπει να προωθηθεί και να πραγματοποιηθεί σε όλο τον κόσμο. Η πατρική του φροντίδα μάς αφαιρεί κάθε ανεξαρτησία. Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε γνωστικό δίχως να ειπωθεί ότι ο Θεός το έκανε, και δεν μας βρίσκει κανένα κακό δίχως να μάθουμε ότι ο Θεός το θέλησε έτσι· δεν έχουμε τίποτε που δεν μας το έχει δώσει αυτός, αυτός «έδωσε» τα πάντα. Όμως, όπως κάνει ο Θεός, έτσι κάνει και ο άνθρωπος. Αν ο πρώτος θέλει να κάνει τον κόσμο *ευλογημένο*, ο δεύτερος θέλει να τον κάνει *ευτυχισμένο*, να κάνει όλους τους ανθρώπους ευτυχισμένους. Γι' αυτό, κάθε «άνθρωπος» θέλει να αφυπνίσει σε όλους τους ανθρώπους το λογικό, το οποίο θεωρεί ότι έχει αυτός ο ίδιος: τα πάντα πρέπει να είναι παντελώς ορθολογικά. Ο Θεός βασανίζεται με τον διάβολο, και ο φιλόσοφος με το άλογο και το τυχαίο. Ο Θεός δεν αφήνει κανένα ον να βαδίσει με τον βηματισμό του, και ο άνθρωπος ομοίως θέλει να μας κάνει να βαδίζουμε μόνο με ανθρώπινο τρόπο.

Όποιος όμως είναι γεμάτος από ιερή (θρησκευτική, ηθική, ανθρωπιστική) αγάπη, αυτός αγαπά μόνο το στοιχειό, τον «αληθινό άνθρωπο» και διώκει με βαριά ανοικτιρμοσύνη το άτομο, τον πραγματικό άνθρωπο, κάτω από τον φλεγματικό νομικό τίτλο της λήψης μέτρων εναντίον του «μη ανθρώπου». Βρίσκει αξιέπαινο και απαραίτητο να ασκήσει την ασπλαχνία με τον σκληρότερο τρόπο· διότι η αγάπη για το στοιχειό ή γενικότητα τον διατάζει να μισεί ό,τι δεν είναι φάντασμα, τον εγωιστή ή άτομο· αυτό είναι το νόημα του περίφημου φαινομένου της αγάπης που ονομάζεται «δικαιοσύνη».

Ο άνθρωπος που κατηγορείται για μια εγκληματική πράξη δεν έχει να περιμένει καμιά επιείκεια, και κανένας δεν ρίχνει φιλικά ένα κάλυμμα πάνω στη δυστυχή γύμνια του. Δίχως συγκίνηση, ο αυστηρός δικαστής τραβάει τα τελευταία κουρέλια της συγγνώμης από το σώμα του φτωχού κατηγορούμενου· δίχως οίκτο, ο δεσμοφύλακας τον ρίχνει στη γεμάτη υγρασία κατοικία του· δίχως συμφιλίωση, όταν εκπνεύσει ο χρόνος της τιμωρίας, πετάει τον στιγματισμένο άνθρωπο και πάλι ανάμεσα στους ανθρώπους, τους καλούς, χριστιανούς, νομοταγείς αδελφούς του, που τον φτύνουν με περιφρόνηση. Ναι, δίχως έλεος ένας εγκληματίας που «αξίζει θάνατο» οδηγείται στο ικρίωμα, και μπροστά στα μάτια ενός χαρούμενου όχλου ο ικανοποιημένος ηθικός νόμος γιορτάζει την υψηλή –εκδίκησή του. Διότι μόνον ένας μπορεί να ζήσει, ή ο ηθικός νόμος ή ο εγκληματίας. Όπου οι εγκλημα-

τίες ζουν ατιμώρητοι, ο ηθικός νόμος έχει χαθεί· και όπου επικρατεί αυτός, εκείνοι πρέπει να χαθούν. Η έχθρα τους είναι ακατάλυτη.

Η χριστιανική εποχή είναι ακριβώς εκείνη της *ευσπλαχνίας*, της *αγάπης*, της μέριμνας να λάβουν οι άνθρωποι ό,τι τους ανήκει, ναι, να οδηγηθούν να εκπληρώσουν την ανθρώπινη (θεϊκή) κλήση τους. Γι' αυτό το λόγο, όσον αφορά στη συναλλαγή επιβλήθηκε το ότι αυτό κι εκείνο είναι η ουσία του ανθρώπου και συνεπώς η κλήση του, στην οποία τον έχει καλέσει είτε ο Θεός είτε, σύμφωνα με τις σημερινές αντιλήψεις, η ανθρώπινη υπόστασή του (το είδος). Εξ ου και ο ζήλος για προσηλυτισμό. Το ότι οι κομουνιστές και οι ανθρωπιστές περιμένουν από τον άνθρωπο περισσότερα από τους χριστιανούς δεν αλλάζει κατά κανένα τρόπο την κοινή οπτική τους. Ο άνθρωπος πρέπει να πάρει το ανθρώπινο! Αν αρκούσε στους ευσεβείς να γινόταν μερτικό του ανθρώπου το θεϊκό, οι ανθρωπιστές απαιτούν να μην του περικοπεί το ανθρώπινο. Και οι μεν και οι δε εναντιώνονται στο εγωιστικό. Φυσικά, διότι το εγωιστικό δεν μπορεί να δοθεί ή να παραχωρηθεί (ως τιμάριο) στον άνθρωπο· αυτός πρέπει να το προμηθευτεί μόνος του. Η αγάπη παρέχει το πρώτο, το δεύτερο όμως μπορεί να μου δοθεί μόνον από μένα.

Μέχρι τώρα, η συναλλαγή στηριζόταν στην αγάπη, στην *πλήρη σεβασμού* συμπεριφορά, στο να κάνει ο καθένας κάτι για τον άλλο. Όπως ο καθένας όφειλε στον εαυτό του να τον κάνει μακάριο ή την ευλογία να πάρει πάνω του την υπέρτατη ουσία και να τη φέρει σε μια *vérité* (αλήθεια και πραγματικότητα), έτσι όφειλε και στους *άλλους* να τους βοηθήσει να πραγματώσουν την ουσία τους και την κλήση τους: και στις δύο περιπτώσεις, όφειλε στην ουσία του ανθρώπου να συμβάλλει στην πραγμάτωσή της.

Κανένας όμως δεν οφείλει στον εαυτό του να τον κάνει κάτι ούτε στους άλλους να τους κάνει κάτι· διότι κανένας δεν οφείλει τίποτε στην ουσία του ή σ' εκείνη των άλλων. Η συναλλαγή που βασίζεται στην ουσία είναι μια συναλλαγή με το στοιχειό, όχι με κάτι πραγματικό. Αν έχω συναλλαγή με την υπέρτατη ουσία, δεν έχω συναλλαγή με τον εαυτό μου, και, αν έχω συναλλαγή με την ουσία του ανθρώπου, δεν έχω συναλλαγή με τους ανθρώπους.

Η αγάπη του φυσικού ανθρώπου γίνεται μέσω της κουλτούρας *εντολή*. Ως εντολή όμως ανήκει *στον* άνθρωπο ως τέτοιο, όχι σε μένα· είναι η *ουσία* μου, για την οποία πολύς θόρυβος γίνεται, όχι η ιδιοκτησία μου. *Ο* άνθρωπος, δηλαδή η ανθρώπινη ιδιότητα, παρουσιάζει αυ-

τή την απαίτηση σε μένα· η αγάπη είναι κάτι που *απαιτείται*, είναι το *καθήκον* μου. Αντί, λοιπόν, να έχει κερδηθεί πραγματικά για μένα, έχει κερδηθεί για τη γενικότητα, *τον* άνθρωπο, ως ιδιοκτησία ή ιδιαιτερότητά του: «στον άνθρωπο, δηλαδή σε κάθε άνθρωπο ταιριάζει να αγαπά: η αγάπη είναι το καθήκον και η κλήση του ανθρώπου κ.ο.κ.»

Κατά συνέπεια, πρέπει και πάλι να διεκδικήσω την αγάπη *για μένα*, και να τη λυτρώσω από τη δύναμη *του* ανθρώπου.

Αυτό που ήταν αρχικά *δικό μου*, αλλά *τυχαία*, ενστικτωδώς, μου έχει παραχωρηθεί ως ιδιοκτησία του ανθρώπου· γίνομαι τιμαριοδόχος στην αγάπη, γίνομαι υποτελής της ανθρωπότητας, μόνον ένα δείγμα αυτού του είδους, και δρω, αγαπώ, όχι ως *εγώ*, αλλά ως *άνθρωπος*, ως δείγμα του ανθρώπου, του ανθρώπινου. Η όλη κατάσταση του πολιτισμού είναι το *φεουδαρχικό σύστημα*, όπου η ιδιοκτησία είναι *του* ανθρώπου ή της ανθρωπότητας, όχι η *δική μου*. Ένα τερατώδες φεουδαρχικό κράτος ιδρύθηκε, έκλεψαν από το άτομο τα πάντα και έδωσαν τα πάντα «στον άνθρωπο». Το άτομο υποχρεώθηκε τελικά να εμφανιστεί ως «αμαρτωλός πέρα για πέρα».

Δεν πρέπει λοιπόν να έχω κανένα ζωντανό ενδιαφέρον για το πρόσωπο του άλλου, δεν πρέπει να είναι στην καρδιά μου η χαρά *του* και το καλό *του*, δεν πρέπει η τέρψη που του παρέχω να είναι μεγαλύτερη από όλες τις άλλες δικές μου τέρψεις; Αντίθετα, μπορώ να θυσιάσω με χαρά γι' αυτόν αναρίθμητες απολαύσεις, μπορώ να αρνηθώ στον εαυτό μου αναρίθμητα πράγματα για να ανεβάσω τη *δική του* ευχαρίστηση, και μπορώ να ρισκάρω γι' αυτόν αυτό που χωρίς αυτόν θα ήταν το πιο αγαπητό πράγμα σε μένα, τη ζωή μου, την ευημερία μου, την ελευθερία μου. Ευχαρίστησή μου και ευτυχία μου είναι να τέρπομαι με την ευχαρίστησή του και την ευτυχία του. *Εμένα* όμως, *τον ίδιο μου τον εαυτό*, δεν τον θυσιάζω γι' αυτόν, και παραμένω εγωιστής και –τον απολαμβάνω. Αν θυσιάζω γι' αυτόν όλα όσα θα κρατούσα αν δεν τον αγαπούσα, αυτό είναι πολύ απλό και πιο συνηθισμένο στη ζωή απ' ό,τι φαίνεται· δεν αποδεικνύει όμως τίποτε παραπάνω από το ότι αυτό το πάθος είναι σε μένα ισχυρότερο από όλα τα άλλα πάθη. Και ο χριστιανισμός μάς διδάσκει να θυσιάζουμε όλα τα άλλα πάθη γι' αυτό. Όμως, αν για ένα πάθος θυσιάζω άλλα, αυτό δεν σημαίνει ότι θυσιάζω *τον εαυτό μου*, ούτε ότι θυσιάζω κάτι απ' αυτά μέσω των οποίων είμαι αληθινά ο εαυτός μου· δεν θυσιάζω την ιδιαίτερη αξία μου, την *αυτοκυριότητά* μου. Όπου συμβαίνει αυτή η κακή περίπτωση, η αγάπη δεν φαίνεται καλύτερη από οποιοδήποτε άλλο

πάθος, στο οποίο υπακούω τυφλά. Ο φιλόδοξος άνθρωπος, που άγεται από τη φιλοδοξία και παραμένει κουφός σε κάθε προειδοποίηση που γεννά μέσα του μια ήσυχη στιγμή, έχει αφήσει το πάθος του να εξελιχθεί σε δυνάστη απέναντι στον οποίο εγκαταλείπει κάθε δύναμη διάλυσης: έχει παραδοθεί, επειδή δεν μπορεί να *διαλύσει* τον εαυτό του, και κατά συνέπεια δεν μπορεί να απαλλαχτεί από το πάθος: είναι κατεχόμενος.

Κι εγώ αγαπώ τους ανθρώπους, όχι απλώς άτομα, αλλά τον καθένα. Τους αγαπώ όμως με συνείδηση του εγωισμού· τους αγαπώ, επειδή η αγάπη με κάνει ευτυχισμένο, αγαπώ επειδή η αγάπη είναι φυσική για μένα, επειδή μου αρέσει. Δεν γνωρίζω καμιά «εντολή αγάπης». Έχω *συμπάθεια* για κάθε αισθανόμενο ον, και το βάσανό του με βασανίζει, η ανακούφισή του με ανακουφίζει. Μπορώ να το σκοτώσω, όχι όμως να το βασανίσω. Αντίθετα, ο υψηλόφρων, ενάρετος φιλισταίος πρίγκιπας Ροδόλφος στα *Mystères de Paris*[292] σχεδιάζει να υποβάλλει σε μαρτύρια τους κακούς, επειδή προκάλεσαν την «αγανάκτησή» του. Αυτή η συμπάθεια αποδεικνύει μόνον ότι το αίσθημα των αισθανόμενων είναι και δικό μου, ιδιοκτησία μου· αντίθετα, η άσπλαχνη συμπεριφορά του «δίκαιου ανθρώπου» –ενάντια στον συμβολαιογράφο Φεράντ π.χ.– μοιάζει με την αναισθησία εκείνου του ληστή που έκοβε ή τέντωνε τα πόδια των αιχμαλώτων του ανάλογα με τα μέτρα του κρεβατιού του[293]. Το κρεβάτι του Ροδόλφου, πάνω στο οποίο κόβει τους ανθρώπους για να ταιριάζουν, είναι η έννοια του «καλού». Το αίσθημα του δικαίου, της αρετής κ.ο.κ. κάνει τους ανθρώπους σκληρόκαρδους και μισαλλόδοξους. Ο Ροδόλφος δεν αισθάνεται όπως ο συμβολαιογράφος, αλλά το αντίθετο· αισθάνεται ότι «καλά να πάθει ο παλιάνθρωπος»· αυτό δεν είναι συμπάθεια.

Αγαπάτε τον άνθρωπο, γι' αυτό βασανίζετε τον ατομικό άνθρωπο, τον εγωιστή· η φιλανθρωπία σας είναι βασανισμός του ανθρώπου.

Αν δω τον αγαπημένο να υποφέρει, υποφέρω κι εγώ μαζί του, και δεν ησυχάζω ώσπου να δοκιμάσω τα πάντα για να τον παρηγορήσω και να τον ανακουφίσω· αν τον δω χαρούμενο, χαίρομαι κι εγώ με τη χαρά του. Αυτό δεν συνεπάγεται ότι ο πόνος ή η χαρά προκαλείται σε μένα από το ίδιο πράγμα που έχει αυτό το αποτέλεσμα σ' αυτόν, όπως αποδεικνύεται επαρκώς από κάθε σωματικό πόνο που εγώ δεν νιώθω όπως αυτός· πονάει το δόντι του, αλλά εμένα με πονάει ο πόνος του.

Όμως, επειδή δεν μπορώ να αντέξω τη γεμάτη θλίψη ζαρωματιά

στο μέτωπο του αγαπημένου, γι' αυτό το λόγο, και συνεπώς για μένα, τη σβήνω με τα φιλιά μου. Αν δεν αγαπούσα το πρόσωπο αυτό, θα μπορούσε να κάνει συνέχεια ζαρωματιές, δεν θα με ένοιαζαν· απλώς διώχνω μακριά *τη δική μου* έγνοια.

Πώς τώρα κάποιος ή κάτι που δεν αγαπώ έχουν *δικαίωμα* να τους αγαπώ; Πρώτη έρχεται η αγάπη μου ή το δικαίωμά τους; Γονείς, συγγενείς, πατρίδα, λαός, γενέθλια πόλη κ.ο.κ. και τελικά γενικά οι συνάνθρωποι («αδέλφια», «αδελφοσύνη») ισχυρίζονται ότι έχουν δικαίωμα στην αγάπη μου, και τη διεκδικούν δίχως περισσότερες κουβέντες. Τη βλέπουν σαν *ιδιοκτησία τους* και εμένα, όταν δεν το σέβομαι αυτό, σαν ληστή που τους παίρνει αυτό που τους αφορά και είναι δικό τους. *Οφείλω* να αγαπώ. Αν η αγάπη είναι νόμος και εντολή, τότε πρέπει να εκπαιδευτώ σ' αυτήν, να καλλιεργηθώ γι' αυτήν και, αν την παραβώ, να τιμωρηθώ. Γι' αυτό οι άνθρωποι θα ασκήσουν μια όσο το δυνατόν ισχυρότερη «ηθική επιρροή» πάνω μου, προκειμένου να με φέρουν στην αγάπη. Και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι μπορεί κανείς να διεγείρει και να σαγηνεύσει τους ανθρώπους ώστε να αγαπούν, όπως μπορεί να κάνει και με άλλα πάθη –π.χ. ώστε να μισούν. Το μίσος διασχίζει ολόκληρες γενιές, επειδή απλώς οι πρόγονοι του ενός ανήκαν στους Γουέλφους κι εκείνοι του άλλου στους Γιβελίνους.

Η αγάπη όμως δεν είναι εντολή, αλλά, όπως όλα τα αισθήματά μου, *ιδιοκτησία μου*. *Αποκτήστε*, δηλαδή αγοράστε την ιδιοκτησία μου, κι εγώ θα την αφήσω σ' εσάς. Μια εκκλησία, ένας λαός, μια πατρίδα, μια οικογένεια κ.ο.κ., που δεν ξέρουν πώς να αποκτήσουν την αγάπη μου, δεν χρειάζεται να τα αγαπώ· και καθορίζω την τιμή αγοράς της αγάπης μου απολύτως όπως μου αρέσει.

Η ιδιοτελής αγάπη απέχει πολύ από την ανιδιοτελή, μυστικιστική ή ρομαντική αγάπη. Μπορεί κανείς να αγαπά καθετί δυνατό, όχι απλώς ανθρώπους, αλλά γενικά ένα «αντικείμενο» (το κρασί, την πατρίδα του κ.ο.κ.). Η αγάπη γίνεται τυφλή και τρελή από το ότι ένα *πρέπει* την αποσπά από την εξουσία μου (ξεμυάλισμα), γίνεται ρομαντική από το ότι ένα *θα έπρεπε* μπαίνει μέσα της, δηλαδή από το ότι ένα «αντικείμενο» γίνεται ιερό για μένα, ή εγώ δένομαι μ' αυτό από το καθήκον, τη συνείδηση, τον όρκο. Τώρα, το αντικείμενο δεν υπάρχει πια για μένα, αλλά εγώ γι' αυτό.

Η αγάπη είναι «κατάσταση του κατεχόμενου» όχι ως αίσθημά μου –ως τέτοιο εγώ μάλλον το κατέχω ως ιδιοκτησία μου– αλλά μέσω της ξενότητας του αντικειμένου. Η θρησκευτική αγάπη συνίσταται στην

εντολή να αγαπάς τον αγαπημένο ως «ιερό» ον ή να προσκολλάσαι σε ένα ιερό· για την ανιδιοτελή αγάπη, υπάρχουν αντικείμενα *απολύτως αξιαγάπητα*, για τα οποία πρέπει να χτυπά η καρδιά μου, π.χ. οι συνάνθρωποι ή η σύζυγός μου, οι συγγενείς μου κτλ. Η ιερή αγάπη αγαπά το ιερό στον αγαπημένο, και συνεπώς ασκείται στο να τον κάνει αυτόν ολοένα περισσότερο ιερό («άνθρωπο»).

Ο αγαπημένος είναι ένα αντικείμενο που *θα έπρεπε* να αγαπιέται από μένα. Δεν είναι αντικείμενο της αγάπης μου για χάρη του ότι, λόγω του ότι ή από το ότι το αγαπώ, αλλά είναι αντικείμενο αγάπης καθ' εαυτό και δι' εαυτό. Δεν το κάνω εγώ αντικείμενο αγάπης, αλλά είναι τέτοιο εξ αρχής· διότι δεν έχει σημασία εδώ το ότι έγινε τέτοιο από την επιλογή μου (ως σύζυγος, αρραβωνιαστικιά, και τα τοιαύτα), διότι ακόμη κι έτσι, ως το πρόσωπο που επιλέχτηκε κάποτε, απέκτησε «ένα ίδιον δικαίωμα στην αγάπη μου», κι εγώ επειδή το αγάπησα, έχω την υποχρέωση να το αγαπώ για πάντα. Συνεπώς, δεν είναι αντικείμενο της αγάπης *μου*, αλλά αντικείμενο της αγάπης γενικά: ένα αντικείμενο που *θα έπρεπε* να αγαπιέται. Η αγάπη ανήκει σ' αυτόν, του οφείλεται, είναι *δικαίωμά* του, ενώ εγώ είμαι *υποχρεωμένος* να τον αγαπώ. Η αγάπη μου, δηλαδή ο φόρος της αγάπης που του πληρώνω, είναι στην πραγματικότητα αγάπη *του*, την οποία εισπράττει απλώς από μένα σαν φόρο.

Κάθε αγάπη την οποία λερώνει ακόμη και η πιο μικρή κηλίδα της υποχρέωσης, είναι ανιδιοτελής, και «κατάσταση του κατεχόμενου» στην έκταση που απλώνεται η κηλίδα αυτή. Όποιος πιστεύει ότι *χρωστάει* κάτι στο αντικείμενο της αγάπης του, αγαπά ρομαντικά ή θρησκευτικά.

Η οικογενειακή αγάπη, όπως εννοείται συνήθως ως «ευσέβεια», είναι θρησκευτική αγάπη· η αγάπη της πατρίδας, που εξυμνείται ως «πατριωτισμός», το ίδιο. Όλες οι ρομαντικές αγάπες μας κινούνται στα ίδια πλαίσια: παντού η υποκρισία ή μάλλον η αυτοεξαπάτηση μιας «ανιδιοτελούς αγάπης», ένα ενδιαφέρον για το αντικείμενο για χάρη του αντικειμένου, όχι για δική μου και μόνο χάρη.

Η θρησκευτική ή ρομαντική αγάπη διακρίνεται από την αισθητή αγάπη από τη διαφορά του αντικειμένου, όχι όμως από την εξάρτηση της σχέσης προς αυτό. Στη δεύτερη περίπτωση, είναι και οι δύο «κατάσταση του κατεχόμενου», στην πρώτη όμως το ένα αντικείμενο είναι ανίερο και το άλλο ιερό. Η κυριαρχία του αντικειμένου πάνω μου είναι ίδια και στις δύο περιπτώσεις, μόνο που τη δεύτερη φορά είναι

αισθητό και την πρώτη πνευματικό (φαντασματικό). Η αγάπη μου είναι δική μου μόνον όταν συνίσταται σε ένα ιδιοτελές και εγωιστικό συμφέρον, και όταν, κατά συνέπεια, το αντικείμενο της αγάπης μου είναι πραγματικά *δικό μου* αντικείμενο ή ιδιοκτησία μου. Δεν χρωστώ τίποτα στην ιδιοκτησία μου και δεν έχω κανένα καθήκον απέναντι σ' αυτήν, τόσο λίγο όσο θα είχα ένα καθήκον απέναντι στο μάτι μου· αν μολαταύτα την προστατεύω με τη μέγιστη μέριμνα, το κάνω μόνο για λογαριασμό μου.

Η αρχαιότητα στερούνταν αγάπης τόσο λίγο όσο και η χριστιανική εποχή· ο θεός της αγάπης είναι παλιότερος από τον Θεό της Αγάπης. Αλλά η μυστικιστική «κατάσταση του κατεχόμενου» ανήκει στους νεότερους.

Η ιδιότητα της αγάπης να με κατέχει έγκειται στην αποξένωση του αντικειμένου ή στην ανημποριά μου απέναντι στην ξενότητα και την ανώτερη δύναμή του. Για τον εγωιστή τίποτε δεν είναι αρκετά υψηλό ώστε να ταπεινωθεί αυτός μπροστά του, τίποτε τόσο ανεξάρτητο ώστε να ζει από αγάπη γι' αυτό, τίποτε τόσο ιερό ώστε να θέλει να θυσιαστεί σ' αυτό. Η αγάπη του εγωιστή αναβλύζει από το ίδιον όφελος, κυλά στην κοίτη του ιδίου οφέλους και εκβάλλει πάλι στο ίδιον όφελος.

Για το αν μπορεί αυτό να ονομάζεται ακόμα αγάπη; Αν ξέρετε μια άλλη λέξη γι' αυτό, προχωρήστε και επιλέξτε την· τότε η γλυκιά λέξη αγάπη μπορεί να σβήσει μαζί με τον πεθαμένο κόσμο· επί του παρόντος, εγώ τουλάχιστον δεν βρίσκω καμιά στη χριστιανική γλώσσα μας, και έτσι μένω στον παλιό ήχο και «αγαπώ» το αντικείμενό *μου*, την –ιδιοκτησία μου.

Τρέφω αγάπη μόνο στο βαθμό που είναι ένα από τα αισθήματά μου· ως δύναμη όμως πάνω από μένα, ως θεϊκή δύναμη, όπως λέει ο Φόυερμπαχ, ως πάθος από το οποίο δεν πρέπει να αποσπαστώ, ως θρησκευτικό και ηθικό καθήκον, την –περιφρονώ. Ως αίσθημά μου, είναι *δική μου*· ως βασική αρχή στην οποία «ορκίζομαι» και αφιερώνω την ψυχή μου, είναι δυναστική και *θεϊκή*, όπως είναι *διαβολικό* το μίσος ως βασική αρχή: το ένα δεν είναι καλύτερο από το άλλο. Κοντολογίς, η εγωιστική αγάπη, δηλαδή η αγάπη μου, δεν είναι ούτε ιερή ούτε ανίερη, ούτε θεϊκή ούτε διαβολική.

«Μια αγάπη που δεν περιορίζεται από την πίστη είναι ψεύτικη αγάπη. Ο μόνος περιορισμός που δεν έρχεται σε αντίφαση με την ουσία της αγάπης είναι ο αυτοπεριορισμός της αγάπης από το λογικό,

τη διάνοια. Η αγάπη που απαξιεί την αυστηρότητα, τον νόμο, τη διάνοια, είναι θεωρητικά ψεύτικη και πρακτικά ολέθρια αγάπη[204].» Άρα, η αγάπη είναι στην ουσία της *ορθολογική*! Έτσι νομίζει ο Φόυερμπαχ· αντίθετα, ο πιστός νομίζει ότι η αγάπη είναι στην ουσία της *πιστεύουσα*. Ο πρώτος καταφέρεται εναντίον της *ανορθολογικής* αγάπης, ο δεύτερος εναντίον της *μη πιστεύουσας*. Και για τους δύο, το πολύ πολύ να είναι αυτή ένα *splendidum vitium* [εξαίσιο ελάττωμα]. Δεν αφήνουν και οι δύο την αγάπη να υπάρχει, έστω και υπό τη μορφή του άλογου και της απιστίας; Δεν τολμούν να πουν ότι η ανορθολογική ή μη πιστεύουσα αγάπη είναι κάτι άνευ νοήματος, δεν είναι αγάπη, όπως δεν θα τολμούσαν να πουν ότι τα ανορθολογικά ή άπιστα δάκρυα δεν είναι δάκρυα. Όμως, αν και η ανορθολογική κτλ. αγάπη πρέπει να θεωρηθεί αγάπη κι αν, μολαταύτα, είναι ανάξια του ανθρώπου, το συμπέρασμα είναι απλούστατα το εξής: η αγάπη δεν είναι το ύψιστο πράγμα, αλλά το λογικό ή η πίστη· μπορεί να αγαπά ακόμη κι αυτός που δεν έχει λογικό ή πίστη· η αγάπη όμως έχει αξία μόνον όταν είναι αγάπη ενός ανθρώπου που διαθέτει λογικό ή πίστη. Όταν ο Φόυερμπαχ αποκαλεί την ορθολογικότητα της αγάπης «αυτοπεριορισμό» της, πέφτει θύμα οπτικής απάτης· ο πιστεύων θα μπορούσε εξίσου δικαιολογημένα να ονομάσει «αυτοπεριορισμό» της αγάπης την πίστη. Η ανορθολογική αγάπη δεν είναι ούτε «ψεύτικη» ούτε «ολέθρια»· εκτελεί την υπηρεσία της ως αγάπη.

Απέναντι στον κόσμο, και ιδιαίτερα στους ανθρώπους, πρέπει να *υιοθετήσω ένα καθορισμένο αίσθημα* και να τους «προϋπαντώ με αγάπη», με το αίσθημα της αγάπης, από την αρχή. Σίγουρα, εδώ εκδηλώνεται πολύ περισσότερη ελεύθερη θέληση και αυτοκαθορισμός από το αν αφήσω να με κυριέψουν, μέσω του κόσμου, όλα τα πιθανά αισθήματα, και αν μείνω εκτεθειμένος στις πιο αλλόκοτες, πιο τυχαίες εντυπώσεις. Πορεύομαι στον κόσμο μάλλον με ένα σχηματισμένο εκ των προτέρων αίσθημα, σαν να ήταν προκατάληψη και σχηματισμένη εκ των προτέρων γνώμη· έχω προδιαγράψει εκ των προτέρων στον εαυτό μου τη συμπεριφορά μου απέναντί του, και, παρά όλους τους πειρασμούς του, αισθάνομαι και σκέφτομαι γι' αυτόν μόνον όπως αποφάσισα κάποτε να αισθάνομαι και να σκέφτομαι. Ενάντια στην κυριαρχία του κόσμου, ασφαλίζω τον εαυτό μου με την αρχή της αγάπης· διότι, οτιδήποτε κι αν συμβεί, εγώ –αγαπώ. Το άσχημο π.χ. μού προκαλεί απωθητική εντύπωση· αλλά, αποφασισμένος να αγαπώ, υπερνικώ αυτή την εντύπωση, όπως κάνω με κάθε αντιπάθεια.

Το αίσθημα όμως, το οποίο αποφάσισα και στο οποίο καταδίκασα τον εαυτό μου από την αρχή, είναι ένα *στενό* αίσθημα, επειδή είναι προκαθορισμένο αίσθημα, από το οποίο δεν μπορώ να αποσπαστώ ή να δηλώσω ότι αποσπάστηκα. Επειδή είναι σχηματισμένο εκ των προτέρων, είναι μια *προκατάληψη*. Δεν δείχνω πια εγώ τον εαυτό μου απέναντι στον κόσμο, αλλά η αγάπη μου δείχνει τον εαυτό της. Ο *κόσμος* όντως δεν με κυβερνά, άλλο τόσο αναπόφευκτα όμως με κυβερνά το πνεύμα της *αγάπης*. Νίκησα τον κόσμο για να γίνω δούλος του πνεύματος αυτού.

Αν είπα, αρχικά, αγαπώ τον κόσμο, τώρα προσθέτω το εξής: δεν τον αγαπώ, διότι τον *εκμηδενίζω* όπως εκμηδενίζω τον εαυτό μου· τον *διαλύω*. Δεν περιορίζω τον εαυτό μου σε ένα αίσθημα για τους ανθρώπους, αλλά δίνω ελεύθερο πεδίο δράσης σε όλα αυτά για τα οποία είμαι ικανός. Γιατί δεν πρέπει να τολμήσω να το πω ξεκάθαρα; Ναι, *χρησιμοποιώ* τον κόσμο και τους ανθρώπους! Έτσι, μπορώ να μένω ανοιχτός σε κάθε εντύπωση δίχως να με αποχωρίζει από τον εαυτό μου μια απ' αυτές. Μπορώ να αγαπώ, να αγαπώ με όλη μου την ψυχή, και να αφήνω την πιο αναλωτική φλόγα του πάθους να καίει μέσα στην καρδιά μου, δίχως να παίρνω τον αγαπημένο για οτιδήποτε άλλο από *τροφή* του πάθους μου, με την οποία αυτό αναζωογονεί κάθε φορά τον εαυτό του. Όλη μου η μέριμνα απευθύνεται μόνο στο *αντικείμενο της αγάπης μου*, μόνο σ' αυτόν τον οποίο *χρειάζεται* η αγάπη μου, μόνον σ' αυτόν, τον «πολυαγαπημένο». Πόσο αδιάφορος θα ήταν για μένα αυτός, δίχως –την αγάπη μου! Μόνο την αγάπη μου τρέφω μ' αυτόν, γι' αυτό τον *χρειάζομαι*: τον *απολαμβάνω*.

Ας πάρουμε ένα άλλο κοντινό παράδειγμα. Βλέπω πώς οι άνθρωποι τρομάζουν βουτηγμένοι στη σκοτεινή δεισιδαιμονία από ένα λεφούσι φαντασμάτων. Αν αφήσω, στο μέτρο των δυνάμεών μου, να πέσει λιγάκι ημερήσιο φως πάνω σ' αυτά τα στοιχειά της νύχτας, μήπως θα το κάνω αυτό επειδή μου το εμπνέει η αγάπη που έχω για σας; Μήπως γράφω από αγάπη για τους ανθρώπους; Όχι, γράφω επειδή θέλω να παράσχω στις σκέψεις *μου* μια ύπαρξη μέσα στον κόσμο· κι ακόμη κι αν βλέπω εκ των προτέρων ότι οι σκέψεις αυτές θα πάρουν τη γαλήνη και την ηρεμία σας, ακόμη κι αν βλέπω τους πιο αιματηρούς πολέμους και την πτώση πολλών γενεών να βλασταίνουν απ' αυτό τον σπόρο σκέψης –μολαταύτα, θα τον σπείρω. Κάντε μ' αυτόν ό,τι θέλετε και μπορείτε, αυτό είναι δική σας υπόθεση και δεν με απασχολεί. Ίσως να έχετε μόνο μπελάδες, αγώνα και θάνατο απ' αυ-

τό το πράγμα, ελάχιστοι θα αντλήσουν χαρά απ' αυτό. Αν είχα στην καρδιά μου το καλό σας, θα δρούσα όπως η εκκλησία, όταν απομάκρυνε τη Βίβλο από τους λαϊκούς, ή οι χριστιανικές κυβερνήσεις, οι οποίες θεωρούν ιερό καθήκον τους να «προστατέψουν τον κοινό άνθρωπο από τα κακά βιβλία».

Όμως, όπως δεν εκφράζω αυτό που σκέφτομαι για χάρη σας, έτσι δεν το εκφράζω ούτε για χάρη της αλήθειας. Όχι:

> Τραγουδώ, όπως τραγουδάει το πουλί,
> Που είναι μέσα στα κλαδιά:
> Το τραγούδι που βγαίνει από το λαρύγγι,
> Είναι αμοιβή που πλούσια αμείβει[295].

Τραγουδώ –επειδή είμαι τραγουδιστής. Αλλά σας *χρησιμοποιώ* γι' αυτό επειδή –χρειάζομαι αφτιά.

Όπου βρίσκω τον κόσμο στον δρόμο μου –και τον βρίσκω παντού στον δρόμο μου– τον καταναλώνω για να κατευνάσω την πείνα του εγωισμού μου. Για μένα δεν είστε τίποτε άλλο παρά –η τροφή μου, ακόμη κι αν εσείς τρώτε και χρησιμοποιείτε εμένα. Έχουμε μόνο μία σχέση ο ένας με τον άλλο, αυτή της *χρησιμότητας*, της ωφελιμότητας, του οφέλους. Δεν χρωστάμε *ο ένας στον άλλο* τίποτε, διότι αυτό που φαίνεται να σας χρωστώ, το χρωστώ το πολύ πολύ στον εαυτό μου. Αν σου δείχνω ευδιάθετη όψη, για να σε κάνω χαρούμενο κι εσένα, τότε η ευδιαθεσία σου έχει σημασία για *μένα*, και η όψη σου εξυπηρετεί την επιθυμία *μου*· σε χίλιους άλλους, που δεν θέλω να τους κάνω ευδιάθετους, δεν τη δείχνω.

* * *

Πρέπει να εκπαιδευτεί κανείς σ' αυτή την αγάπη που θεμελιώνεται στην «ουσία του ανθρώπου» ή που, στην εκκλησιαστική και ηθική περίοδο, βρίσκεται πάνω από μας ως «εντολή». Το με ποιο τρόπο η ηθική επιρροή, βασικό συστατικό της εκπαίδευσής μας, επιδιώκει να ρυθμίσει τη συναλλαγή των ανθρώπων, θα το δούμε εδώ με εγωιστικά μάτια σε ένα παράδειγμα τουλάχιστον.

Εκείνοι που μας εκπαιδεύουν, μεριμνούν από νωρίς να μας κάνουν να ξεσυνηθίσουμε το ψέμα και να εντυπώσουν στο μυαλό μας τη βασική αρχή ότι πρέπει να λέει κανείς πάντα την αλήθεια. Αν κάναμε βάση αυτού του κανόνα το ίδιον όφελος, ο καθένας θα καταλάβαινε

εύκολα πώς με το ψέμα χάνει την εμπιστοσύνη προς αυτόν την οποία ελπίζει να αφυπνίσει στους άλλους, και πόσο σωστό αποδεικνύεται το ρητό: κανένας δεν πιστεύει έναν ψεύτη, ακόμη κι όταν λέει την αλήθεια. Θα αισθανόταν όμως, συγχρόνως, ότι θα έπρεπε να ανταμώσει με αλήθεια μόνον εκείνον τον οποίο αυτός *εξουσιοδοτεί* να την ακούσει. Αν ένας κατάσκοπος διασχίζει μεταμφιεσμένος το εχθρικό στρατόπεδο και τον ρωτήσουν ποιος είναι, εκείνοι που τον ρωτούν είναι σίγουρα εξουσιοδοτημένοι να εξετάσουν το όνομά του, αλλά ο μεταμφιεσμένος άνθρωπος δεν τους δίνει το δικαίωμα να μάθουν την αλήθεια απ' αυτόν· τους λέει ό,τι θέλει, όχι όμως το σωστό. Και όμως η ηθική απαιτεί, «δεν πρέπει να λες ψέματα!» Μέσω της ηθικής αυτοί δικαιούνται να περιμένουν την αλήθεια· μέσω εμού όμως δεν έχουν αυτό το δικαίωμα, και αναγνωρίζω μόνο το δικαίωμα που απονέμω *εγώ*. Σε μια συγκέντρωση επαναστατών η αστυνομία μπαίνει ανάμεσά τους και ρωτάει τον ομιλητή πώς λέγεται· ο καθένας ξέρει ότι η αστυνομία έχει το δικαίωμα να το κάνει αυτό, αλλά δεν το έχει από τον *επαναστάτη*, διότι είναι εχθρός της· αυτός της λέει ένα ψεύτικο όνομα και –την εξαπατά με ένα ψέμα. Η αστυνομία δεν φέρεται τόσο ανόητα ώστε να βασιστεί στην αγάπη του εχθρού της για την αλήθεια· αντίθετα, δεν τον πιστεύει ασυζητητί, αλλά «επαληθεύει», όποτε μπορεί, την ταυτότητα του ερωτώμενου ατόμου. Πράγματι, το κράτος φέρεται παντού με απιστία απέναντι στα άτομα, επειδή αναγνωρίζει ως φυσικό εχθρό του τον εγωισμό τους: πάντα ζητά «δικαιολογητικά», κι όποιος δεν έχει να δείξει τέτοια πέφτει θύμα της ανακριτικής εξέτασής του. Το κράτος δεν πιστεύει και δεν εμπιστεύεται το άτομο, κι έτσι βάζει τον εαυτό του μαζί του στη *σύμβαση του ψέματος*· με εμπιστεύεται μόνον όταν έχει *πείσει τον εαυτό του* για την αλήθεια των λεγομένων μου, πράγμα για το οποίο συχνά δεν του μένει άλλο μέσο από τον όρκο. Αυτό το πράγμα (ο όρκος) δείχνει πολύ καθαρά ότι το κράτος δεν βασίζεται στην αξιοπιστία μας και στην αγάπη μας για την αλήθεια, αλλά στο *συμφέρον* μας, στο *ίδιον όφελός* μας: στηρίζεται στο ότι δεν θέλουμε να τα χαλάσουμε με τον Θεό μέσω ενός ψεύτικου όρκου.

Ας φανταστούμε τώρα έναν γάλλο επαναστάτη το έτος 1788, που λέει σε φίλους την πασίγνωστη σήμερα φράση, «ο κόσμος δεν θα βρει ησυχία ώσπου να κρεμαστεί ο τελευταίος βασιλιάς με τα άντερα του τελευταίου παπά». Ο βασιλιάς ήταν τότε παντοδύναμος· ας υποθέσουμε ότι τα λόγια αυτά φανερώνονται κατά τύχη, δίχως ωστόσο να

μπορούν να προσκομιστούν μάρτυρες, κι ότι κατόπιν ζητούν από τον κατηγορούμενο να ομολογήσει. Θα το κάνει αυτό ή όχι; Αν αρνηθεί, λέει ψέματα και μένει –ατιμώρητος· αν ομολογήσει, είναι ειλικρινής και –του κόβουν το κεφάλι. Αν η αλήθεια είναι γι' αυτόν κάτι παραπάνω από οτιδήποτε άλλο, εντάξει, ας πεθάνει. Μόνον ένας ασήμαντος ποιητής θα μπορούσε να προσπαθήσει να φτιάξει μια τραγωδία από το τέλος της ζωής του, γιατί τι ενδιαφέρον υπάρχει στο να δείξεις πώς ένας άνθρωπος υποκύπτει από δειλία; Όμως, αν είχε το θάρρος να μην είναι δούλος της αλήθειας και της ειλικρίνειας, θα μπορούσε να ρωτήσει το εξής: γιατί χρειάζεται να ξέρουν οι δικαστές τι είπα εγώ μεταξύ φίλων; Αν *ήθελα* να το μάθουν, θα το έλεγα σ' αυτούς, όπως το είπα και στους φίλους μου. Δεν θέλω να το μάθουν. Χώνονται στην εμπιστοσύνη μου δίχως να τους έχω εξουσιοδοτήσει γι' αυτό και να τους έχω κάνει έμπιστούς μου· *θέλουν* να μάθουν αυτό που εγώ *θέλω* να κρατήσω μυστικό. Ελάτε λοιπόν, εσείς που θέλετε να τσακίσετε τη θέλησή μου με τη θέλησή σας, και δοκιμάστε τα κότσια σας! Μπορείτε να με τιμωρήσετε με βασανιστήρια, μπορείτε να με απειλήσετε με την κόλαση και την αιώνια καταδίκη, μπορείτε να με εξαντλήσετε τόσο που να πάρω ψεύτικο όρκο, αλλά δεν θα μου αποσπάσετε την αλήθεια, επειδή *θέλω* να σας πω ψέματα, καθώς δεν σας έχω δώσει αξίωση και δικαίωμα στην ειλικρίνειά μου. Ας με κοιτάξει από πάνω ο Θεός, «που είναι η αλήθεια», όσο απειλητικά θέλει, ας με δυσκολέψει όσο θέλει το ψέμα, εγώ έχω μολαταύτα το θάρρος να πω ψέματα· και, ακόμη κι αν βαριόμουν τη ζωή μου, ακόμη κι αν τίποτε δεν μου φαινόταν πιο καλόδεχτο από το δικό σας σπαθί του δημίου, δεν θα έχετε μολαταύτα τη χαρά να βρείτε σε μένα έναν δούλο της αλήθειας, τον οποίο οι παπαδίστικες τέχνες σας κάνουν προδότη της *θέλησής* του. Όταν είπα αυτά τα λόγια εσχάτης προδοσίας, δεν ήθελα να ξέρετε τίποτε απ' αυτά· την ίδια θέληση έχω και τώρα, και δεν αφήνομαι να φοβηθώ την κατάρα του ψέματος.

Ο Σιγισμούνδος[296] δεν είναι ένας ελεεινός παλιάνθρωπος επειδή παρέβη τον βασιλικό του λόγο, αλλά παρέβη τον λόγο του επειδή ήταν παλιάνθρωπος· θα μπορούσε να τον είχε κρατήσει και θα εξακολουθούσε να είναι παλιάνθρωπος, υπηρέτης των παπάδων. Ο Λούθηρος, σπρωγμένος από μια ανώτερη δύναμη, έγινε άπιστος προς τον καλογερικό του όρκο: έγινε τέτοιος για χάρη του Θεού[297]. Και οι δύο παρέβησαν τον όρκο τους ως *κατεχόμενοι*: ο Σιγισμούνδος, επειδή ήθελε να φανεί *ειλικρινής* ομολογητής της θεϊκής *αλήθειας*, δηλαδή της α-

ληθινής, γνήσια καθολικής πίστης· ο Λούθηρος, για να δώσει μαρτυρία υπέρ του ευαγγελίου *ειλικρινά* και με απόλυτη αλήθεια, ψυχή τε και σώματι· και οι δύο έγιναν επίορκοι για να είναι ειλικρινείς απέναντι στην «ανώτερη αλήθεια». Η μόνη διαφορά είναι οι ιερείς απάλλαξαν τον πρώτο, ενώ ο δεύτερος απάλλαξε τον εαυτό του μόνος του. Τι άλλο τήρησαν και οι δύο από εκείνο που περιέχεται στα αποστολικά λόγια: «Δεν είπες ψέματα στους ανθρώπους, αλλά στον Θεό[298]»; Είπαν ψέματα στους ανθρώπους, έσπασαν τον όρκο τους μπροστά στα μάτια του κόσμου, προκειμένου να μην πουν ψέματα στον Θεό, αλλά να τον υπηρετήσουν. Έτσι μας έδειξαν έναν τρόπο να χειριζόμαστε την αλήθεια μπροστά στους ανθρώπους. Για τη δόξα του Θεού και για χάρη του Θεού, –μια επιορκία, ένα ψέμα, μια αθέτηση ενός βασιλικού λόγου!

Τι θα γινόταν τώρα αν αλλάζαμε λιγάκι το πράγμα και γράφαμε: μια επιορκία και ένα ψέμα –*για χάρη μου*; Δεν θα επιδοκιμάζαμε έτσι κάθε αισχρότητα; Έτσι φαίνεται, σίγουρα, και όμως είναι ίδιο με το «για χάρη του Θεού». Όλες οι αισχρότητες δεν διαπράχθηκαν για χάρη του Θεού, όλα τα ικριώματα δεν γέμισαν για χάρη του, όλα τα άουτο ντα φε[299] δεν εγκαθιδρύθηκαν για χάρη του, όλη η αποβλάκωση δεν εισήχθηκε για χάρη του; Και σήμερα ακόμη για χάρη του Θεού δεν πεδουκλώνουν το πνεύμα μικρών παιδιών με τη θρησκευτική εκπαίδευση; Δεν παραβιάστηκαν ιεροί όρκοι για χάρη του, και δεν τρέχουν από δω κι από κει κάθε μέρα ιεραπόστολοι και ιερείς, για να κάνουν Εβραίους, εθνικούς, προτεστάντες ή καθολικούς να προδώσουν την πίστη των προγόνων τους –για χάρη του; Και θα ήταν χειρότερο το «*για χάρη μου*»; Τι σημαίνει λοιπόν το *για λογαριασμό μου*; Εδώ οι άνθρωποι σκέφτονται αμέσως το «ανέντιμο κέρδος». Όμως, όποιος δρα από αγάπη για το ανέντιμο κέρδος το κάνει όντως για λογαριασμό του, όπως γενικά δεν υπάρχει τίποτε που να μην κάνει κανείς για λογαριασμό του –μεταξύ άλλων κι ό,τι γίνεται για τη δόξα του Θεού· μολαταύτα, εκείνος, για τον οποίο επιδιώκει το κέρδος, είναι δούλος του κέρδους, δεν είναι πάνω από το κέρδος, είναι κάποιος ο οποίος ανήκει στο κέρδος, στο πορτοφόλι, όχι στον εαυτό του, δεν είναι κύριος του εαυτού του. Ένας άνθρωπος που τον κυβερνά το πάθος της πλεονεξίας δεν πρέπει να ακολουθεί τις εντολές αυτού του *κυρίου*; Και, αν καμιά φορά τον αιφνιδιάζει μια αδύναμη καλοσύνη, αυτό δεν φαίνεται σαν εξαιρετική περίπτωση ακριβώς του ίδιου είδους όπως όταν ευσεβείς πιστοί χάνουν καμιά φορά την καθοδήγηση

του Κυρίου τους και παγιδεύονται από τα τεχνάσματα του «διαβόλου»; Έτσι, ένας πλεονέκτης άνθρωπος δεν είναι ένας άνθρωπος που κατέχει τον εαυτό του, αλλά ένας υπηρέτης· και δεν μπορεί να κάνει τίποτε για χάρη του, αν δεν το κάνει συγχρόνως για χάρη του κυρίου του –ακριβώς όπως ο θεοφοβούμενος άνθρωπος.

Περίφημη είναι η επιορκία που έκανε ο Φραγκίσκος Α΄ ενάντια στον αυτοκράτορα Κάρολο Ε΄[300]. Όχι αργότερα, όταν σκέφτηκε ώριμα την υπόσχεσή του, αλλά αμέσως, όταν έδωσε τον όρκο του, ο βασιλιάς Φραγκίσκος τον πήρε πίσω τόσο με τη σκέψη του όσο και με μια μυστική διαμαρτυρία που υπέγραψε μπροστά στους συμβούλους του· ξεστόμισε μια προμελετημένη επιορκία. Ο Φραγκίσκος δεν έδειξε απρόθυμος να εξαγοράσει την απελευθέρωσή του, αλλά η τιμή που όρισε ο Κάρολος του φάνηκε πολύ υψηλή και άδικη. Ακόμη κι αν ο Κάρολος φέρθηκε ελεεινά προσπαθώντας να αποσπάσει όσα περισσότερα μπορούσε, ο Φραγκίσκος φέρθηκε σαν κουρελής όταν θέλησε να εξαγοράσει την ελευθερία του με λιγότερα λύτρα· και οι μεταγενέστερες ενέργειές του, μεταξύ των οποίων και μια δεύτερη αθέτηση του λόγου του, αποδεικνύουν επαρκώς πόσο τον είχε υποταγμένο το φιλικατζίδικο πνεύμα και τον έκανε κουρελή απατεώνα. Μολαταύτα, τι μπορούμε να πούμε για την κατηγορία της επιορκίας εναντίον του; Κατά πρώτο λόγο, σίγουρα, πάλι αυτό: ότι όχι η επιορκία, αλλά η φιλαργυρία του τον ντρόπιαζε· ότι δεν ήταν αξιοπεριφρόνητος για την επιορκία του, αλλά έκανε τον εαυτό του ένοχο επιορκίας επειδή ήταν αξιοπεριφρόνητος άνθρωπος. Η επιορκία του Φραγκίσκου όμως, αν εξεταστεί από μόνη της, απαιτεί μια άλλη κρίση. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο Φραγκίσκος δεν ανταποκρίθηκε στην εμπιστοσύνη που του έδειξε ο Κάρολος αφήνοντάς τον ελεύθερο. Αν όμως ο Κάρολος τον ευνοούσε πραγματικά με μια τέτοια εμπιστοσύνη, θα του είχε ορίσει ήδη την τιμή που θεωρούσε ανάλογη για την απελευθέρωσή του, και θα του είχε δώσει την ελευθερία του περιμένοντας απ' αυτόν να πληρώσει τα λύτρα. Ο Κάρολος δεν έτρεφε τέτοια εμπιστοσύνη, απλώς πίστευε στην ανημποριά του Φραγκίσκου και στην ευπιστία του, η οποία δεν θα του επέτρεπε να ενεργήσει ενάντια στον όρκο του· ο Φραγκίσκος όμως διέψευσε αυτό τον εύπιστο υπολογισμό. Όταν ο Κάρολος πίστευε ότι εξασφαλιζόταν από τον εχθρό του με έναν όρκο, ακριβώς εδώ τον απάλλασσε από κάθε υποχρέωση. Ο Κάρολος έδειξε πίστη στον βασιλιά για μια βλακεία, μια στενή συνείδηση, και χωρίς να εμπιστεύεται τον Φραγκίσκο, βασίστηκε μόνο στη βλακεία

του Φραγκίσκου, δηλαδή στην ευσυνειδησία του: τον άφησε να φύγει ελεύθερος από τη φυλακή της Μαδρίτης μόνο για να τον κρατήσει πιο σίγουρα στη φυλακή της ευσυνειδησίας, τη μεγάλη αυτή φυλακή που χτίστηκε από τη θρησκεία για το ανθρώπινο πνεύμα: τον έστειλε πίσω στη Γαλλία δεμένο με αόρατες αλυσίδες· πού είναι το παράξενο αν ο ο Φραγκίσκος προσπάθησε να αποδράσει και να σπάσει τις αλυσίδες; Κανένας δεν θα τον κατηγορούσε αν είχε φύγει κρυφά από τη Μαδρίτη, διότι βρισκόταν υπό την εξουσία ενός εχθρού· κάθε καλός χριστιανός όμως τον κατακρίνει που θέλησε να απαλλαχτεί και από τα δεσμά του Θεού. (Μόνον αργότερα τον απάλλαξε ο πάπας από τον όρκο του.)

Είναι αξιοκαταφρόνητο να διαφεύδουμε μια εμπιστοσύνη την οποία προκαλούμε οικειοθελώς· δεν είναι όμως ντροπή για τον εγωισμό να αφήσουμε όποιον θέλει να μας βάλει κάτω από την εξουσία του μέσω ενός όρκου να ματώσει μέχρι θανάτου από την ανεπιτυχή έκβαση του στερούμενου εμπιστοσύνης δόλου του. Αν θέλησες να με δεσμεύσεις, τότε μάθε ότι ξέρω πώς να σπάσω τα δεσμά σου.

Το βασικό είναι αν *εγώ* δίνω το δικαίωμα για εμπιστοσύνη σ' αυτόν που μου δείχνει εμπιστοσύνη. Όταν με ρωτάει ο διώκτης του φίλου μου πού πήγε αυτός, σίγουρα θα τον βάλω σε λάθος δρόμο. Γιατί ρωτάει εμένα, τον φίλο του διωκώμενου ανθρώπου; Προκειμένου να μην είμαι ένας ψεύτης, προδότης φίλος, προτιμώ να φανώ ψεύτης προς τον εχθρό. Θα μπορούσα ασφαλώς να απαντήσω με θαρραλέα ευσυνειδησία: «Δεν θέλω να το πω» (έτσι αποφασίζει για την περίπτωση ο Φίχτε)· έτσι θα έσωζα την αγάπη μου για την αλήθεια και δεν θα έκανα για τον φίλο μου –τίποτε, επειδή, αν δεν παραπλανούσα τον εχθρό, ο εχθρός θα μπορούσε να ακολουθήσει συμπτωματικά τον σωστό δρόμο, και τότε η αγάπη μου για την αλήθεια θα παρέδιδε σ' αυτόν τον φίλο μου ως λεία, επειδή θα με εμπόδιζε από το –θάρρος να πω ένα ψέμα. Όποιος έχει την αλήθεια ως είδωλο, ως ιερό πράγμα, πρέπει να *ταπεινώνεται* μπροστά σ' αυτήν, πρέπει να μην αψηφά τις απαιτήσεις της, να μην αντιστέκεται με θάρρος· κοντολογίς, πρέπει να απαρνείται τον *ηρωισμό του ψέματος*. Διότι για το ψέμα δεν χρειάζεται λιγότερο θάρρος απ' όσο για την αλήθεια: το θάρρος για το ψέμα λείπει κυρίως στους νέους, οι οποίοι προτιμούν να ομολογήσουν την αλήθεια και να ανεβούν γι' αυτό στο ικρίωμα αντί να προσπαθήσουν να βλάψουν τη δύναμη ενός εχθρού με την αναίδεια ενός ψέματος. Γι' αυτούς η αλήθεια είναι «ιερή», και το ιερό απαιτεί πάντοτε τυφλό σε-

βασμό, υποταγή και αυτοθυσία. Αν δεν είστε αναιδείς, αν δεν είστε χλευαστές του ιερού, είστε χαλιναγωγημένοι και υπηρέτες του. Αρκεί να βάλει κανείς έναν κόκκο αλήθειας μέσα στη φάκα για σας, και θα πάτε να τον τσιμπήσετε –και να ο χαζός πιασμένος! Δεν θέλετε να πείτε ψέματα; Τότε γίνετε θύματα της αλήθειας και –μάρτυρες! Μάρτυρες –για τι; Για σας, για την αυτοκυριότητά σας; Όχι, για τη θεά σας –για την αλήθεια. Γνωρίζετε μόνο δύο *υπηρεσίες*, μόνο δύο είδη υπηρετών: τους υπηρέτες της αλήθειας και τους υπηρέτες του ψέματος. Τότε εν ονόματι του Θεού υπηρετείστε την αλήθεια!

Και άλλοι πάλι υπηρετούν την αλήθεια· αλλά την υπηρετούν «με μέτρο» και θεωρούν πως υπάρχει π.χ. μεγάλη διαφορά ανάμεσα σε ένα απλό και σε ένα διά όρκου ψέμα. Και όμως το όλο κεφάλαιο του όρκου συμπίπτει μ' εκείνο του ψέματος, καθώς ένας όρκος είναι, όπως όλοι ξέρουν, μια πολύ διαβεβαιωτική δήλωση. Θεωρείτε πως δικαιούστε να πείτε ψέματα, αρκεί να μην ορκιστείτε την ίδια στιγμή; Όποιος το παίρνει αυτά στα σοβαρά, πρέπει να κρίνει και να καταδικάζει εξίσου αυστηρά ένα ψέμα και έναν ψεύτικο όρκο. Επιβιώνει όμως πάντα ένα παμπάλαιο σημείο διαφωνίας στην ηθική, το οποίο συνήθως αντιμετωπίζεται με το όνομα «ψέμα από ανάγκη». Όποιος τολμά να συνηγορεί υπέρ αυτού, δεν μπορεί, κατά συνέπεια, να απορρίπτει και τον «όρκο από ανάγκη». Αν δικαιολογώ το ψέμα μου ως ψέμα από ανάγκη, δεν πρέπει να είμαι τόσο μικρόψυχος ώστε να αφαιρώ από το δικαιολογημένο ψέμα την πιο ισχυρή επιβεβαίωση. Ό,τι κι αν κάνω, γιατί να μην το κάνω πλήρως και δίχως επιφυλάξεις (*reservatio mentalis*); Αν πω ψέματα, γιατί να μην το κάνω πλήρως, με πλήρη συνείδηση και με όλες τις δυνάμεις μου; Ως κατάσκοπος, θα πρέπει να επιβεβαιώνω με όρκο τις ψεύτικες δηλώσεις μου, κάθε φορά που μου το ζητάει ο εχθρός· αφού είμαι αποφασισμένος να του πω ψέματα, θα έπρεπε ξαφνικά να γίνω δειλός και αναποφάσιστος μπροστά σε έναν όρκο; Τότε θα ήμουν εκ των προτέρων χαμένος ως κατάσκοπος και ψεύτης· διότι τότε θα έβαζα οικειοθελώς στα χέρια του εχθρού ένα μέσο για να με τσακώσει. –Και το κράτος φοβάται τον όρκο από ανάγκη, και γι' αυτό το λόγο δεν δίνει στον κατηγορούμενο τη δυνατότητα να ορκιστεί. Εσείς όμως δεν δικαιολογείτε τον φόβο του κράτους· ψεύδεσθε, αλλά δεν παίρνετε ψεύτικους όρκους. Αν π.χ. κάνετε σε κάποιον μια καλοσύνη και δεν θέλετε να το μάθει, αλλά αυτός το μαντεύει και σας το λέει καταπρόσωπο, το αρνείστε· αν επιμένει, λέτε, «αλήθεια, όχι!» Αν το πράγμα πάει στον όρκο, τότε

θα αρνηθείτε· διότι, σταματάτε πάντα στα μισά του δρόμου, επειδή φοβάστε το ιερό. *Απέναντι στο ιερό δεν έχετε ιδία θέληση.* Ψεύδεσθε με –μέτρο, όπως είστε ελεύθεροι «με μέτρο», είστε θρήσκοι «με μέτρο» (ο κλήρος δεν πρέπει «να ξεπερνά τα όρια»· γύρω απ' αυτό το θέμα γίνεται σήμερα η πιο ανούσια διαμάχη μεταξύ του πανεπιστημίου και της εκκλησίας), έχετε μοναρχικά φρονήματα «με μέτρο» (θέλετε έναν μονάρχη περιορισμένο από το σύνταγμα, από έναν θεμελιώδη νόμο του κράτους) –το καθετί σωστά *μετρημένο*, χλιαρό και χλομό, μισό του Θεού, μισό του διαβόλου.

Υπήρχε ένα πανεπιστήμιο όπου η συνήθεια ήταν να θεωρούν οι φοιτητές μηδαμινό και κενό περιεχομένου κάθε λόγο τιμής που έπρεπε να δίνουν στον πανεπιστημιακό κριτή. Πράγματι, οι φοιτητές δεν έβλεπαν σ' αυτή την απαίτηση παρά μια παγίδα, από την οποία δεν μπορούσαν να ξεφύγουν παρά αφαιρώντας της κάθε σημασία. Όποιος σ' εκείνο το πανεπιστήμιο παρέβαινε τον λόγο τιμής που έδινε σε έναν από τους συμφοιτητές του, ήταν άτιμος, ενώ εκείνος που τον έδινε στον πανεπιστημιακό κριτή γελούσε μαζί με τους άλλους για το κορόιδο, το οποίο φανταζόταν ότι ένας λόγος τιμής έχει την ίδια αξία μεταξύ φίλων και μεταξύ εχθρών. Αυτό που δίδαξε εδώ τους φοιτητές να δρουν έτσι δεν ήταν τόσο μια ορθή θεωρία όσο η πρακτική αναγκαιότητα, διότι, δίχως αυτή τη διέξοδο, θα οδηγούνταν αναπόφευκτα να προδώσουν τους συμφοιτητές τους. Όμως, όπως το μέσο επιβεβαιώθηκε στην πράξη, έτσι έχει και τη θεωρητική του επιβεβαίωση. Ένας λόγος τιμής, ένας όρκος, είναι τέτοιοι μόνο για εκείνον στον οποίο δίνω εγώ το δικαίωμα να τους δεχτεί· όποιος με εξαναγκάζει να το κάνω αυτό, παίρνει μόνον έναν βεβιασμένο, δηλαδή *εχθρικό* λόγο, τον λόγο ενός εχθρού, τον οποίο δεν έχει δικαίωμα να πιστεύει· διότι ο εχθρός δεν σου δίνει κανένα τέτοιο δικαίωμα.

Πέραν τούτου, τα δικαστήρια του κράτους δεν αναγνωρίζουν το απαράβατο του όρκου. Διότι, αν είχα ορκιστεί σε κάποιον, που υποβάλλεται σε ανάκριση, να μην πω τίποτε εναντίον του, το δικαστήριο θα απαιτήσει τη δήλωσή μου παρά το ότι με δεσμεύει ένας όρκος, και, σε περίπτωση που θα αρνηθώ, θα διατάξει την κράτησή μου ώσπου να αποφασίσω να παραβώ τον όρκο μου. Το δικαστήριο «με απαλλάσσει από τον όρκο μου» –τι μεγαλοψυχία! Αν κάποια δύναμη μπορεί να με απαλλάξει από τον όρκο μου, η μόνη που έχει δικαίωμα να το κάνει είναι εγώ ο ίδιος.

Σαν κάτι αξιοπερίεργο, και για να θυμηθούμε τους κάθε λογής συ-

νήθεις όρκους, ας αναφέρουμε εδώ εκείνον που έβαλε ο αυτοκράτορας Παύλος[301] να πάρουν οι πολωνοί αιχμάλωτοι (Κοσιούσκο, Ποτόκι, Νιέμτσεβιτς[302] και άλλοι) πριν να τους αφήσει ελεύθερους: «Ορκιζόμαστε όχι μόνο πίστη και υπακοή στον αυτοκράτορα, αλλά και υποσχόμαστε να χύσουμε το αίμα μας για τη δόξα του· δεσμευόμαστε να αποκαλύπτουμε κάθε απειλή για το πρόσωπό του και για την αυτοκρατορία του που θα πέφτει στην αντίληψή μας· δηλώνουμε τέλος ότι σ' όποιο μέρος της γης κι αν βρισκόμαστε, θα αρκεί μια λέξη του αυτοκράτορα για να μας κάνει να εγκαταλείψουμε τα πάντα και να τρέξουμε ευθύς κοντά του.»

* * *

Σε μια περιοχή φαίνεται ο εγωισμός να υπερίπταται προ πολλού της αρχής της αγάπης, και να εξακολουθεί να χρειάζεται η αρχή αυτή μόνο σίγουρη συνείδηση ή, για να το πούμε έτσι, νίκη με καλή συνείδηση. Η περιοχή αυτή είναι η *Spekulation* στη διπλή της εκδήλωση ως σκέπτεσθαι και ως εμπόριο. Ρίχνεται κανείς στη σκέψη, ό,τι κι αν βγει απ' αυτό, και κερδοσκοπεί κανείς, όσο πολλοί κι αν μπορεί να υποφέρουν από τα κερδοσκοπικά εγχειρήματά του. Μα όταν το ζήτημα γίνεται στο τέλος σοβαρό, όταν πρέπει να εξαλειφθεί ακόμη και το τελευταίο υπόλειμμα θρησκευτικότητας, ρομαντισμού ή «ανθρώπινης ιδιότητας», τότε χτυπάει ο σφυγμός της θρησκευτικής συνείδησης και *ομολογεί* κανείς τουλάχιστον την ανθρώπινη ιδιότητά του. Ο άπληστος κερδοσκόπος ρίχνει μερικά κέρματα στο κουτί για τους φτωχούς και «κάνει το καλό», ο τολμηρός στοχαστής παρηγοριέται με το ότι δουλεύει για την προαγωγή του ανθρώπινου γένους και ότι η ερημιά του «αποβαίνει σε καλό» της ανθρωπότητας ή, σε μια άλλη περίπτωση, ότι «υπηρετεί την ιδέα»· η ανθρωπότητα, η ιδέα είναι γι' αυτόν αυτό το κάτι για το οποίο πρέπει να αναγνωρίσει ότι τον ξεπερνάει.

Μέχρι σήμερα, το σκέπτεσθαι και το εμπορεύεσθαι γίνονται –για χάρη του Θεού. Εκείνοι που για έξι μέρες αναποδογυρίζουν τα πάντα για τους ιδιοτελείς σκοπούς τους, θυσιάζουν την έβδομη μέρα στον Κύριο· κι εκείνοι που καταστρέφουν εκατό «καλές υποθέσεις» με το ανελέητο σκέπτεσθαί τους, το κάνουν αυτό στην υπηρεσία μιας άλλης «καλής υπόθεσης», και πρέπει να σκέφτονται –εκτός από τον εαυτό τους– κι έναν άλλο, όπως τον λαό, την ανθρωπότητα κτλ., τον οποίο θα ωφελήσει η προσωπική τους ικανοποίηση. Αυτός ο άλλος όμως εί-

ναι ένα ον πάνω απ' αυτούς, ένα ανώτερο ή υπέρτατο ον· και γι' αυτό, λέω εγώ, μοχθούν για την αγάπη του Θεού.

Επίσης, μπορώ να πω ότι ο έσχατος λόγος των πράξεών τους είναι –η αγάπη. Όχι μια οικειοθελής αγάπη όμως, όχι η δική τους, αλλά μια φόρου υποτελής αγάπη, ή ανήκουσα στο υπέρτατο ον (δηλαδή στον Θεό, που είναι ο ίδιος αγάπη)· κοντολογίς, όχι η εγωιστική, αλλά η θρησκευτική· μια αγάπη που ξεπηδά από την ψευδαίσθησή τους ότι *οφείλουν* να πληρώνουν έναν φόρο αγάπης, ότι οφείλουν να μην είναι «εγωιστές».

Αν *εμείς* θέλουμε να λυτρώσουμε τον κόσμο από πολλών ειδών ανελευθερία, το θέλουμε αυτό όχι για λογαριασμό του, αλλά για λογαριασμό μας; διότι, καθώς δεν είμαστε λυτρωτές του κόσμου εξ επαγγέλματος και από «αγάπη», θέλουμε μόνο να τον κερδίσουμε από άλλους. Θέλουμε να τον κάνουμε *δικό μας*· δεν πρέπει πια να τον κατέχει σαν *δουλοπάροικο* ο Θεός (η εκκλησία) ή ο νόμος (το κράτος), αλλά να γίνει *δικός μας*· γι' αυτό επιδιώκουμε να τον «κερδίσουμε», να τον «κυριέψουμε» για μας, και, προϋπαντώντας τον και «δίνοντας» τον εαυτό μας σ' αυτόν, να ολοκληρώσουμε και να καταστήσουμε περιττή τη δύναμη που στρέφει εναντίον μας. Αν ο κόσμος είναι δικός μας, δεν θα δοκιμάσει πια καμιά δύναμη *εναντίον* μας, αλλά μόνο *μαζί* μας. Το ίδιον όφελός μου έχει συμφέρον στην απελευθέρωση του κόσμου, προκειμένου να γίνει αυτός –ιδιοκτησία μου.

Πρωταρχική κατάσταση του ανθρώπου δεν είναι η απομόνωση ή η μοναχικότητα, αλλά η κοινωνία. Η ύπαρξή μας αρχίζει με την πιο βαθιά σύνδεση, καθώς ζούμε ήδη μαζί με τη μητέρα μας πριν αρχίσουμε να αναπνέουμε· όταν βλέπουμε το φως του κόσμου, βρισκόμαστε και πάλι στην αγκαλιά ενός ανθρώπου· η αγάπη του μας κουνά στα γόνατά του, μας φοράει πάνες και μας συνδέει με το πρόσωπό του με χίλιους δεσμούς. Η κοινωνία είναι η *φυσική κατάστασή* μας. Και γι' αυτό, όσο περισσότερο μαθαίνουμε να αισθανόμαστε τον εαυτό μας, η σύνδεση που ήταν αρχικά η πιο βαθιά γίνεται ολοένα πιο χαλαρή και η διάλυση της πρωταρχικής κοινωνίας πιο έκδηλη. Για να έχει για μια ακόμη φορά το παιδί που είχε στην αγκαλιά της, η μητέρα πρέπει να πάει να το πάρει από τον δρόμο και μέσα από τους συντρόφους του στο παιχνίδι. Το παιδί προτιμά τη *συναλλαγή* στην οποία εισέρχεται με τους *ομοίους* του από την *κοινωνία*, στην οποία δεν εισήλθε αλλά μόνο γεννήθηκε.

Η διάλυση της *κοινωνίας* όμως είναι *συναλλαγή* ή *ένωση*. Ασφαλώς,

μια κοινωνία προκύπτει επίσης από ένωση, μόνον όμως όπως μια έμμονη ιδέα προκύπτει από μια σκέψη –συγκεκριμένα, από την εξαφάνιση της ενέργειας της σκέψης (του ίδιου του σκέπτεσθαι, το οποίο παίρνει πίσω ακατάπαυστα όλες τις σκέψεις που σταθεροποιούνται) από τη σκέψη. Αν μια ένωση έχει κρυσταλλωθεί σε κοινωνία, έχει πάψει να είναι συνασπισμός· διότι ο συνασπισμός είναι ένα ασταμάτητο ενώνεσθαι· έχει γίνει τελεσίδικη ένωση, έχει φτάσει σε μια ακινητοποίηση, έχει εκφυλιστεί σε κάτι παγιωμένο· είναι –*νεκρή* ως ένωση, είναι το κουφάρι της ένωσης ή του συνασπισμού, είναι –κοινωνία, κοινότητα. Εύγλωττο παράδειγμα τέτοιου είδους μας δίνει το *κόμμα*.

Το ότι μια κοινωνία, π.χ. η κοινωνία του κράτους, μειώνει την *ελευθερία* μου, λίγο με εξεγείρει. Διότι πρέπει να αφήνω την ελευθερία μου να περιορίζεται από κάθε λογής δυνάμεις και από τον καθένα που είναι πιο δυνατός από μένα, και μάλιστα από κάθε συνάνθρωπό μου· ακόμη κι αν ήμουν ο μονοκράτορας πασών των P–[303], δεν θα απολάμβανα απόλυτη ελευθερία. Την *κυριότητα* όμως δεν θέλω να αφήσω να μου την πάρουν. Και η κυριότητα είναι ακριβώς αυτό που έχει στο μάτι η κοινωνία, αυτό που πρέπει να υποκύψει στη δύναμή της.

Πράγματι, μια κοινωνία στην οποία ανήκω μου παίρνει αρκετές ελευθερίες, αλλά μου δίνει από την άλλη μεριά άλλες· ούτε έχει σημασία αν εγώ στερώ τον εαυτό μου αυτής ή της άλλης ελευθερίας (όταν συνάπτω π.χ. ένα οποιοδήποτε συμβόλαιο). Από την άλλη μεριά, θέλω να κρατήσω ζηλότυπα την κυριότητά μου. Κάθε κοινότητα έχει, ανάλογα με την πληρότητα της δύναμής της, την ασθενέστερη ή ισχυρότερη κλίση να γίνει *εξουσία* για τα μέλη της και να θέτει *όρια* σ' αυτά: ζητά, και πρέπει να ζητά, ένα «περιορισμένο μυαλό υπηκόων»· ζητά εκείνοι που ανήκουν σ' αυτήν να είναι υποταγμένοι σ' αυτήν, «υπήκοοί» της· υπάρχει μόνο διά της *υποταγής*. Εδώ δεν πρέπει να αποκλείεται μια ορισμένη ανοχή· αντίθετα, η κοινωνία θα καλοδεχτεί βελτιώσεις, διορθώσεις και μομφές, στο βαθμό που είναι αυτές υπολογισμένες για το κέρδος της: η μομφή όμως πρέπει να είναι «καλοπροαίρετη», όχι «αναιδής και ασεβής», μ' άλλα λόγια, πρέπει να αφήνει κανείς απαράβλαπτη και να θεωρεί ιερή την υπόσταση της κοινωνίας. Η κοινωνία απαιτεί αυτοί που ανήκουν σ' αυτήν να μην φεύγουν *πέρα απ' αυτήν* και να μην ανυψώνονται, αλλά να μένουν «μέσα στα όρια της νομιμότητας», δηλαδή να επιτρέπουν στον εαυτό τους μόνο τόσα όσα τους επιτρέπει η κοινωνία και οι νόμοι της.

Υπάρχει μια διαφορά ανάμεσα στο αν μια κοινωνία περιορίζει την ελευθερία μου ή την κυριότητά μου. Αν ισχύει το πρώτο, έχουμε να κάνουμε με έναν *συνασπισμό*, μια συμφωνία, μια ένωση· αν όμως απειλείται με καταστροφή η κυριότητά μου, έχουμε να κάνουμε με μια *δύναμη δι' εαυτήν*, μια *δύναμη πάνω από μένα*, ένα πράγμα απρόσιτο σε μένα, το οποίο μπορώ να θαυμάζω, να λατρεύω, να σέβομαι, να τιμώ, όχι όμως να υπερνικώ και να αναλώνω, και τούτο επειδή είμαι *παραιτημένος*. Αυτό υπάρχει μέσω της *παραίτησής* μου, της *άρνησης του εαυτού μου*, της ατολμίας μου –που λέγεται *ταπεινότητα*. Η ταπεινότητά μου φτιάχνει το θάρρος της κοινωνίας, η υποταγή μου της δίνει την κυριαρχία.

Σε σχέση όμως με την *ελευθερία*, δεν υπάρχει ουσιώδης διαφορά ανάμεσα σε κράτος και ένωση. Όπως το πρώτο είναι ασυμβίβαστο με την άμετρη ελευθερία, έτσι και η δεύτερη μπορεί εξίσου λίγο να γεννηθεί ή να υπάρχει δίχως να είναι η ελευθερία περιορισμένη με όλων των ειδών τους τρόπους. Ο περιορισμός της ελευθερίας είναι αναπόφευκτος παντού, διότι δεν μπορούμε να *απαλλαγούμε* από τα πάντα· δεν μπορεί κανείς να πετάξει σαν πουλί, μόνο και μόνο επειδή θα ήθελε να πετάξει, διότι δεν μπορεί να απαλλαχτεί από το βάρος του· δεν μπορεί κανείς να ζήσει όσο θέλει κάτω από το νερό, σαν ψάρι, επειδή δεν μπορεί να κάνει δίχως αέρα και του είναι αδύνατο να απαλλαχτεί απ' αυτήν την απαραίτητη ανάγκη και τα τοιαύτα. Όπως η θρησκεία, και πιο αποφασιστικά ο χριστιανισμός, βασάνισαν τον άνθρωπο με την απαίτηση να πραγματοποιήσει το αφύσικο και το αντιφατικό, έτσι πρέπει να θεωρήσουμε λογική κατάληξη αυτής της θρησκευτικής υπερβολικής απαίτησης και πίεσης το ότι τελικά ανυψώθηκε σε ιδεώδες η *ίδια η ελευθερία*, η *απόλυτη ελευθερία*, κι έτσι βγήκε στο φως η α-νοησία του ανέφικτου. –Ασφαλώς, η ένωση θα προσφέρει μεγαλύτερο ποσοστό ελευθερίας, η οποία μάλιστα θα μπορέσει να θεωρηθεί «καινούργια ελευθερία», αφού θα ξεφεύγει κανείς χάρη σ' αυτήν από κάθε καταναγκασμό που προσιδιάζει στη ζωή του κράτους και της κοινωνίας· παρ' όλα αυτά όμως, θα συνεχίσει να περιέχει αρκετή ανελευθερία και έλλειψη ελεύθερης θέλησης. Διότι σκοπός της δεν είναι –η ελευθερία (την οποία θυσιάζει, αντίθετα, στην κυριότητα), αλλά μόνον η *κυριότητα*. Σε σχέση μ' αυτό το πράγμα, η διαφορά μεταξύ κράτους και ένωσης είναι αρκετά μεγάλη. Το πρώτο είναι εχθρός και φονιάς της *κυριότητας*, η δεύτερη κόρη και συνεργάτιδα της *κυριότητας*· το πρώτο είναι ένα πνεύμα που θέλει να λατρεύ-

εται σαν πνεύμα και αλήθεια, η δεύτερη είναι δικό μου έργο, *δικό μου προϊόν*· το κράτος είναι ο κύριος του πνεύματός μου, που απαιτεί πίστη και ορίζει για μένα άρθρα πίστης, το πιστεύω της νομιμότητας· ασκεί ηθική επιρροή, κυριαρχεί πάνω στο πνεύμα μου, διώχνει το εγώ μου για να μπει αυτό στη θέση του ως «αληθινό εγώ μου» –κοντολογίς, το κράτος είναι *ιερό*, και απέναντι σε μένα, τον ατομικό άνθρωπο, είναι ο αληθινός άνθρωπος, το πνεύμα, το φάντασμα· η ένωση όμως είναι δική μου δημιουργία, δικό μου δημιούργημα, δεν είναι ιερή, δεν είναι μια πνευματική δύναμη που βρίσκεται πάνω από το πνεύμα μου, είναι τόσο λίγο τέτοια όσο οποιοσδήποτε συνεταιρισμός. Όπως δεν θέλω να είμαι δούλος των αξιωμάτων μου, αλλά τα παραδίδω συνεχώς στην κριτική μου δίχως *καμιά εγγύηση* και δεν αναλαμβάνω καμιά υποχρέωση για τη μονιμότητά τους, το ίδιο, και ακόμη λιγότερο, δεν δεσμεύομαι για το μέλλον μου στην ένωση και δεν πουλώ την ψυχή μου σ' αυτήν, όπως λένε ότι γίνεται με τον διάβολο και όπως πράγματι συμβαίνει με το κράτος και με κάθε πνευματική εξουσία. Αντίθετα, εγώ είμαι και παραμένω για μένα *κάτι περισσότερο* από το κράτος, την εκκλησία, τον Θεό και τα τοιαύτα, άρα και κάτι απείρως περισσότερο από την ένωση.

Η κοινωνία που θέλει να ιδρύσει ο κομουνισμός μοιάζει να βρίσκεται πιο κοντά στον *συνασπισμό*. Διότι πρέπει να αποβλέπει στο «καλό όλων», ναι όλων, φωνάζει ο Βέιτλινγκ αναρίθμητες φορές, όλων! Και φαίνεται όντως ότι μέσα σ' αυτήν κανένας δεν θα είναι υποχρεωμένος να στέκεται πίσω. Τι θα είναι όμως αυτή η ευημερία; Έχουν όλοι μία και την αυτή ευημερία, είναι όλοι εξίσου καλά με ένα και το αυτό πράγμα; Αν είναι έτσι, τότε το ζήτημα είναι η «αληθινή ευημερία». Έτσι όμως δεν ερχόμαστε ακριβώς στο σημείο όπου αρχίζει η βίαιη κυριαρχία της θρησκείας; Ο χριστιανισμός λέει, μην κοιτάς επίγεια πράγματα, αλλά αναζήτησε την αληθινή σου ευημερία, γίνε –ευσεβής χριστιανός· το να είσαι χριστιανός είναι η αληθινή ευημερία. Είναι η αληθινή ευημερία «όλων», επειδή είναι η ευημερία του ανθρώπου ως τέτοιου (αυτού του στοιχειού). Τώρα, η ευημερία όλων πρέπει σίγουρα να είναι και ευημερία *δική σου* και *δική μου*; Όμως, αν εγώ κι εσύ δεν βλέπουμε αυτή την ευημερία *σαν δική μας* ευημερία, θα υπάρξει μέριμνα γι' αυτό στο οποίο *εμείς* αισθανόμαστε καλά; Αντίθετα, η κοινωνία έχει θεσπίσει μια ευημερία ως την «αληθινή ευημερία»· κι αν αυτή η ευημερία ονομάζεται π.χ. απόλαυση για την οποία εργάζεται κανείς έντιμα, αλλά εσύ προτιμάς τη γεμάτη απολαύσεις τεμπελιά,

την απόλαυση δίχως εργασία, τότε η κοινωνία, που μεριμνά για την «ευημερία όλων», θα αποφύγει συνετά να νοιαστεί γι' αυτό στο οποίο εσύ είσαι καλά. Ο κομουνισμός, διακηρύσσοντας το καλό όλων, ακυρώνει ακριβώς την ευημερία εκείνων οι οποίοι ζούσαν μέχρι τότε από τα εισοδήματά τους και προφανώς ένιωθαν καλύτερα απ' ό,τι με την προοπτική του αυστηρού ωράριου εργασίας που πρεσβεύει ο Βέιτλινγκ. Γι' αυτό ισχυρίζεται ο τελευταίος ότι η ευημερία εκατομμυρίων ανθρώπων δεν μπορεί να συνίσταται στην ευημερία λίγων χιλιάδων, και ότι οι δεύτεροι πρέπει να μας παραδώσουν την ιδιαίτερη ευημερία *τους* «για χάρη του γενικού καλού». Όχι, μην απαιτείτε από τους ανθρώπους να θυσιάσουν την ειδική τους ευημερία για τη γενική, διότι αυτή η χριστιανική αξίωση δεν βγάζει πουθενά· θα καταλάβουν καλύτερα την αντίθετη παραίνεση, να μην αφήσουν δηλαδή να τους αποσπάσει κανείς τη *δική τους* ευημερία, αλλά να τη θεμελιώσουν σε μόνιμη βάση. Τότε θα οδηγηθούν να νοιαστούν μόνοι τους με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για την ευημερία τους, αν *ενωθούν* με άλλους γι' αυτό τον σκοπό, αν δηλαδή «θυσιάσουν ένα μέρος της ελευθερίας τους», όχι όμως για την ευημερία των άλλων, αλλά για τη δική τους. Μια έκκληση στη διάθεση των ανθρώπων για αυτοθυσία και στην αυτοαπαρνούμενη αγάπη τους πρέπει τελικά να έχει χάσει τη σαγηνευτική εμφάνισή της όταν, μετά μια αποτελεσματικότητα αιώνων, δεν έχει αφήσει τίποτε πίσω της παρά μόνο τη σημερινή –μιζέρια. Γιατί να εξακολουθούμε να περιμένουμε άκαρπα να φέρει καλύτερους καιρούς η αυτοθυσία; Γιατί να μην το ελπίζουμε αυτό από τον *σφετερισμό*; Η σωτηρία δεν έρχεται πια απ' αυτούς που δίνουν, χαρίζουν, αγαπούν, αλλά απ' αυτούς που *παίρνουν*, που ιδιοποιούνται (που σφετερίζονται), από τους ιδιοκτήτες. Ο κομουνισμός, και, συνειδητά ή ασύνειδα, ο ανθρωπισμός, που διασύρει τον εγωισμό, εξακολουθούν να υπολογίζουν στην *αγάπη*.

Αν η κοινότητα είναι κάποτε ανάγκη για τον άνθρωπο, κι αν ευνοεί κατά την άποψή του τους σκοπούς του, τότε πολύ σύντομα, επειδή γίνεται η αρχή του, του επιτάσσει και τους νόμους της, τους νόμους –της κοινωνίας. Η αρχή των ανθρώπων ανυψώνεται πάνω απ' αυτούς σε κυρίαρχη δύναμη, γίνεται η υπέρτατη ουσία τους, ο Θεός τους, και, ως τέτοιος –νομοθέτης. Ο κομουνισμός δίνει σ' αυτή την αρχή την πιο αυστηρή συνέπεια, και ο χριστιανισμός είναι η θρησκεία της κοινωνίας, διότι όπως λέει ορθά ο Φόυερμπαχ, αν και δεν το εννοεί ορθά, η αγάπη είναι η ουσία του ανθρώπου· δηλαδή, η ουσία της κοινωνίας ή ενός

κοινωνιακού (κομουνιστικού) ανθρώπου. Κάθε θρησκεία είναι μια λατρεία της κοινωνίας, αυτή η αρχή από την οποία κυριαρχείται ο κοινωνιακός (καλλιεργημένος) άνθρωπος· επίσης, κανένας θεός δεν είναι ποτέ αποκλειστικός θεός ενός εγώ, αλλά πάντα μιας κοινωνίας ή κοινότητας, είτε της κοινωνίας, της «οικογένειας» (*Lar. Penates*[304]), ενός «λαού» («εθνικός θεός») είτε «όλων των ανθρώπων» («είναι Πατέρας όλων των ανθρώπων»).

Κατά συνέπεια, έχει κανείς μια προοπτική να ξεριζώσει εντελώς τη θρησκεία μόνον όταν απαρχαιώσει την *κοινωνία* και καθετί που απορρέει απ' αυτή την αρχή. Ακριβώς όμως στον κομουνισμό προσπαθεί να κορυφωθεί αυτή η αρχή, καθώς καθετί μέσα της πρέπει να γίνει *κοινό* για την εδραίωση της –«ισότητας». Αν κερδηθεί αυτή η «ισότητα», τότε δεν λείπει και η «ελευθερία». Ποιου ελευθερία όμως; *Της κοινωνίας*! Η κοινωνία είναι τότε το παν του παντός, και οι άνθρωποι είναι «ο ένας για τον άλλο». Θα είναι η δόξα του –κράτους της αγάπης.

Εγώ όμως θα προτιμούσα να αναφερθώ στο ίδιον όφελος των ανθρώπων παρά στην «υπηρεσία της αγάπης» τους, στο έλεος, στη συμπόνια τους κ.ο.κ. Το πρώτο απαιτεί *αμοιβαιότητα* (όπως εσύ σε μένα, έτσι κι εγώ σε σένα), δεν κάνει τίποτε «δωρεάν», και μπορεί να κερδηθεί και να *–αγοραστεί*. Με τι όμως αποκτώ εγώ την υπηρεσία της αγάπης; Εξαρτάται από την τύχη αν έχω να κάνω με ένα «αγαπητικό» πρόσωπο. Την υπηρεσία του φιλόστοργου προσώπου μπορώ να την έχω μόνο *–ζητιανεύοντας*, είτε με την αξιοθρήνητη εμφάνισή μου είτε με την ανάγκη μου για βοήθεια, την αθλιότητά μου, την *–οδύνη* μου. Τι μπορώ να του προσφέρω για τη βοήθειά του; Τίποτε! Πρέπει να τη δεχτώ ως *δώρο*. Η αγάπη *δεν πληρώνεται* ή μάλλον, η αγάπη μπορεί σίγουρα να πληρωθεί, μόνον όμως από αντιαγάπη («μια καλοσύνη αξίζει μια άλλη»). Τι αθλιότητα, τι ζητιανιά είναι να δέχεσαι χρόνο με το χρόνο δώρα, δίχως κάποια υπηρεσία σε ανταπόδοση, όπως αυτά που συγκεντρώνονται π.χ. από τους φτωχούς μεροκαματιάρηδες! Τι μπορεί να κάνει ο παραλήπτης για τον δότη και για τα πφένιχ[305] που χαρίζει και που αποτελούν τον πλούτο του; Ο μεροκαματιάρης θα είχε όντως περισσότερη απόλαυση αν ο παραλήπτης, με τους νόμους του, τους θεσμούς του κ.ο.κ., τους οποίους πρέπει μολαταύτα να πληρώνει ο μεροκαματιάρης, δεν υπήρχε καθόλου. Και όμως, το φτωχό πλάσμα εξακολουθεί να *αγαπά* τον κύριό του.

Όχι, η κοινότητα, ως ο «σκοπός» της μέχρι τούδε κοινωνίας, είναι

κάτι αδύνατο. Ας αρνηθούμε καλύτερα κάθε υποκρισία της κοινότητας και ας αναγνωρίσουμε ότι, αν είμαστε ίσοι ως άνθρωποι, δεν είμαστε ίσοι επειδή δεν είμαστε άνθρωποι. Είμαστε ίσοι *μόνο στη σκέψη*, μόνον όταν είμαστε αντικείμενο της σκέψης, όχι όπως είμαστε πραγματικά και σωματικά. Εγώ είμαι ένα εγώ, κι εσύ είσαι ένα εγώ: δεν είμαι όμως αυτό το εγώ που έχουμε σκεφτεί· αυτό το εγώ στο οποίο είμαστε όλοι ίσοι είναι μόνο *σκέψη μου*. Είμαι άνθρωπος και είσαι άνθρωπος: «άνθρωπος» όμως είναι μόνο μια σκέψη, μια γενικότητα· ούτε εγώ ούτε εσύ μπορούμε να λεχθούμε, είμαστε *άφατοι*, επειδή μόνον οι σκέψεις μπορούν να λεχθούν και συνίστανται στο ομιλείν.

Ας μην προσβλέπουμε λοιπόν στην κοινότητα, αλλά στη *μονοπλευρικότητα*. Ας μην αναζητούμε την πιο περιεκτική κοινότητα, την «ανθρώπινη κοινωνία», αλλά ας αναζητούμε στους άλλους μόνο μέσα και όργανα τα οποία μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ως ιδιοκτησία μας! Όπως δεν βλέπουμε ως ίσους μας τα δέντρα, τα ζώα, έτσι και η προϋπόθεση ότι οι άλλοι είναι *ίσοι μας* εκπηγάζει από μια υποκρισία. Κανένας δεν είναι *ίσος μου*, αλλά τον θεωρώ, εξίσου και με τα άλλα όντα, ιδιοκτησία μου. Σε αντίθεση προς αυτό, μου λένε ότι πρέπει να είμαι ένας άνθρωπος μεταξύ «συνανθρώπων[306]». Πρέπει να «σέβομαι» τον συνάνθρωπο σ' αυτούς. Για μένα, κανένας δεν είναι πρόσωπο άξιο σεβασμού, ούτε και ο συνάνθρωπος, αλλά αποκλειστικά, όπως και όλα τα άλλα όντα, *αντικείμενο*, για το οποίο έχω ενδιαφέρον ή όχι, ένα ενδιαφέρον ή αδιάφορο αντικείμενο, ένα χρησιμοποιήσιμο ή μη χρησιμοποιήσιμο πρόσωπο.

Και, αν μπορώ να τον χρησιμοποιήσω, αναμφίβολα τον καταλαβαίνω και γίνομαι ένα μ' αυτόν, προκειμένου, διά της συμφωνίας, να ενισχύσω τη *δύναμή μου*, και, διά της συνδυασμένης δύναμης, να πετύχω περισσότερα απ' όσα μπορεί η ατομική δύναμη. Σ' αυτό τον συνδυασμό δεν βλέπω παρά έναν πολλαπλασιασμό της ισχύος μου, και την κρατώ μόνο για όσο καιρό είναι η πολλαπλασιασμένη ισχύς *μου*. Έτσι όμως είναι μια –ένωση.

Η ένωση δεν κρατιέται από ένα φυσικό ούτε από έναν πνευματικό δεσμό, και δεν είναι φυσική ούτε πνευματική συμμαχία. Δεν την πραγματοποιεί ένα *αίμα* ούτε μια *πίστη* (δηλαδή πνεύμα). Σε μια φυσική συμμαχία –όπως μια οικογένεια, μια φυλή, ένα έθνος, και τέλος η ίδια η ανθρωπότητα– τα άτομα έχουν μόνον αξία *δειγμάτων* του ίδιου είδους ή γένους· σε μια πνευματική συμμαχία –όπως ένας δήμος, μια εκκλησία– το άτομο σημαίνει μόνον ένα *μέλος* του ίδιου πνεύμα-

τος· και στις δύο περιπτώσεις, αυτό που είσαι εσύ ως μοναδικός πρέπει –να καταπνιγεί. Ως μοναδικός δεν μπορείς να επιβεβαιωθείς παρά μόνο μέσα στην ένωση, επειδή η ένωση δεν σε κατέχει, αλλά την κατέχεις εσύ ή την κάνεις χρήσιμη σε σένα.

Στην ένωση, και μόνο σ' αυτήν, αναγνωρίζεται η ιδιοκτησία, διότι κανένας δεν παίρνει πια το δικό του σαν τιμάριο από οποιοδήποτε ον. Οι κομουνιστές απλώς ωθούν μακρύτερα τις συνέπειες αυτού που υπήρχε ήδη προ πολλού στη διάρκεια της θρησκευτικής εξέλιξης, και ιδίως στο κράτος· δηλαδή, της απουσίας ιδιοκτησίας, του φεουδαρχικού συστήματος.

Το κράτος προσπαθεί να δαμάσει τον επιθυμούντα άνθρωπο· μ' άλλα λόγια, προσπαθεί να κατευθύνει την επιθυμία του προς το κράτος μόνο, και να την *ικανοποιήσει* μ' αυτό που προσφέρει. Το να κορέσει την επιθυμία για χάρη του επιθυμούντος είναι κάτι που δεν του περνάει από το μυαλό: απεναντίας, στιγματίζει ως «εγωιστικό άνθρωπο» εκείνον που αποπνέει αχαλίνωτη επιθυμία, και ο «εγωιστικός» άνθρωπος είναι εχθρός του. Είναι τέτοιος για το κράτος επειδή του λείπει η ικανότητα να συμφωνήσει μαζί του· ο εγωιστής είναι ακριβώς αυτό που δεν μπορεί να καταλάβει το κράτος. Το κράτος, που νοιάζεται μόνο για τον εαυτό του (και βέβαια δεν θα μπορούσε να ήταν αλλιώς), δεν μεριμνά για τις ανάγκες μου, αλλά μεριμνά μόνο για το πώς θα με ξεκάνει, δηλαδή πώς θα φτιάξει από μένα ένα άλλο εγώ, έναν καλό πολίτη. Παίρνει μέτρα για την «βελτίωση των ηθών». –Και με τι κερδίζει τα άτομα για τον εαυτό του; Με τον εαυτό του, μ' αυτό που είναι του κράτους, με την *κρατική ιδιοκτησία*. Θα είναι συνεχώς ενεργό προκειμένου να κάνει τους πάντες συμμετέχοντες στα «αγαθά» του, παρέχοντάς τους «τα αγαθά του πολιτισμού»· χαρίζει σ' αυτούς την εκπαίδευσή του, ανοίγει γι' αυτούς δίοδο για τα πολιτιστικά ιδρύματα και θεσμούς, τους καθιστά ικανούς να φτάσουν στην ιδιοκτησία (δηλαδή σε ένα τιμάριο) μέσω της βιομηχανίας κτλ. Για όλα αυτά τα τιμάρια, το κράτος ζητά ως πληρωμή μόνο το τέλος ενός συνεχούς *ευχαριστώ*. Οι «αχάριστοι» όμως ξεχνούν να το καταβάλλουν. –Όσο για την κοινωνία, ούτε αυτή μπορεί να δράσει διαφορετικά από το κράτος.

Σε μια ένωση φέρνεις ολόκληρη τη δύναμή σου, την ικανότητά σου, και *κάνεις τον εαυτό σου να μετράει*· σε μια κοινωνία *χρησιμοποιείσαι* μέσω της εργασιακής σου δύναμης· στην πρώτη ζεις εγωιστικά, στη δεύτερη ανθρώπινα, δηλαδή θρησκευτικά, σαν «μέλος του σώματος

αυτού του Κυρίου»: στην κοινωνία οφείλεις ό,τι έχεις, και είσαι υποχρεωμένος σ' αυτήν, είσαι –κατεχόμενος από «κοινωνικά καθήκοντα»· την ένωση τη χρησιμοποιείς και την παρατάς, δίχως να νοιάζεσαι για καθήκον και για πίστη, όταν ξέρεις ότι δεν μπορείς να βγάλεις πια απ' αυτήν κανένα όφελος. Αν μια κοινωνία είναι κάτι παραπάνω από σένα, τότε είναι περισσότερα για σένα απ' ό,τι ο εαυτός σου· μια ένωση είναι μόνο το όργανό σου ή το ξίφος με το οποίο οξύνεις και αυξάνεις τη φυσική σου ισχύ· η ένωση υπάρχει για σένα και μέσω εσού, η κοινωνία, αντίστροφα, διεκδικεί εσένα για τον εαυτό της και υπάρχει και δίχως εσένα· κοντολογίς, η κοινωνία είναι *ιερή*, η ένωση *δική σου*: η κοινωνία *σε* αναλώνει, την ένωση την αναλώνεις *εσύ*.

Δεν θα παραλείψουν όμως να υποβάλλουν την ένσταση ότι η συμφωνία που έχει κλειστεί μπορεί και πάλι να μας γίνει βάρος και να περιορίσει την ελευθερία μας· θα πουν ότι κι εμείς θα καταλήξουμε στο: «ο καθένας πρέπει να θυσιάσει ένα μέρος της ελευθερίας του για χάρη της γενικότητας». Η θυσία όμως δεν θα γίνει καθόλου για χάρη της «γενικότητας», τόσο λίγο όσο έκλεισα τη συμφωνία για χάρη της «γενικότητας» ή οποιουδήποτε άλλου ανθρώπου· έκλεισα τη συμφωνία μόνο για χάρη του προσωπικού μου συμφέροντος, *από ίδιον όφελος*. Όσον αφορά τη θυσία, «θυσιάζω» μόνο ό,τι δεν βρίσκεται υπό τη δύναμή μου, δηλαδή τίποτε.

Για να επιστρέψουμε στην ιδιοκτησία, ιδιοκτήτης είναι ο κύριος. Διάλεξε λοιπόν αν θέλεις να είσαι εσύ κύριος ή αν θέλεις να είναι η κοινωνία! Απ' αυτό εξαρτάται αν θα είσαι *ιδιοκτήτης ή κουρελής*! Ο εγωιστής είναι ιδιοκτήτης, ο σοσιαλιστής κουρελής. Αλλά η κουρελοσύνη ή απουσία ιδιοκτησίας είναι το νόημα του φεουδαλισμού, του φεουδαρχικού συστήματος, το οποίο από τον τελευταίο αιώνα άλλαξε μόνο τον άρχοντά του, βάζοντας τον «άνθρωπο» στη θέση του Θεού, και δεχόμενο ως τιμάριο από τον άνθρωπο αυτό που ήταν προηγουμένως τιμάριο από τη χάρη του Θεού. Το ότι η κουρελοσύνη του κομουνισμού οδηγείται από την ανθρωπιστική αρχή στην απόλυτη ή πιο κουρελιάρικη κουρελοσύνη, το δείξαμε πιο πάνω· συγχρόνως όμως, πώς η κουρελοσύνη μπορεί μόνον έτσι να μεταστραφεί σε κυριότητα. Το *παλιό* φεουδαρχικό σύστημα τσαλαπατήθηκε τόσο πολύ από την Επανάσταση που από τότε κάθε αντιδραστικός δόλος έμεινε άκαρπος, και θα μείνει για πάντα άκαρπος, επειδή το νεκρό –είναι νεκρό· αλλά και η ανάσταση έπρεπε να αποδειχτεί αλήθεια στη χριστιανική ιστορία, πράγμα που έκανε: διότι στο επέκεινα ο φεουδαλισμός

ξαναγεννιέται με ένα μετουσιωμένο σώμα –ο *καινούργιος* φεουδαλισμός υπό την επικυριαρχία του «ανθρώπου».

Ο χριστιανισμός δεν έχει εκμηδενιστεί, αλλά οι πιστοί έχουν δίκιο να δέχονται με εμπιστοσύνη μέχρι τώρα ότι κάθε αγώνας εναντίον του χριστιανισμού μπορεί να υπηρετεί μόνο τον εξαγνισμό και την επιβεβαίωσή του· διότι ο χριστιανισμός πράγματι μόνο μετουσιώθηκε, και ο «αποκαλυφθείς χριστιανισμός[307]» είναι –ο *ανθρώπινος χριστιανισμός*. Ζούμε ακόμα εντελώς στη χριστιανική εποχή, και ακριβώς εκείνοι που θυμώνουν περισσότερο μαζί του, είναι αυτοί που τον «ολοκληρώνουν» με τον περισσότερο ζήλο. Όσο πιο ανθρώπινος, τόσο πιο αγαπητός έχει γίνει σε μας ο φεουδαλισμός· διότι όσο λιγότερο πιστεύουμε πως είναι ακόμα φεουδαλισμός, με τόσο περισσότερη εμπιστοσύνη τον θεωρούμε κυριότητα και πιστεύουμε πως έχουμε βρει το «πιο απολύτως δικό μας» όταν ανακαλύπτουμε το «ανθρώπινο».

Ο φιλελευθερισμός θέλει να μου δώσει το δικό μου, σκέπτεται όμως να μου το παράσχει όχι κάτω από τον τίτλο του δικού μου, αλλά κάτω από τον τίτλο του «ανθρώπινου». Λες και είναι αυτό εφικτό κάτω απ' αυτή τη μάσκα! Τα δικαιώματα του ανθρώπου, το πολύτιμο έργο της επανάστασης, έχουν το νόημα ότι ο άνθρωπος μέσα μου με *εξουσιοδοτεί* γι' αυτό και για κείνο: εγώ ως άτομο, δηλαδή ως αυτός ο άνθρωπος, δεν είμαι εξουσιοδοτημένος, αλλά ο άνθρωπος έχει το δικαίωμα και με εξουσιοδοτεί. Επομένως, ως άνθρωπος μπορώ να είμαι εξουσιοδοτημένος· επειδή όμως είμαι παραπάνω από άνθρωπος, συγκεκριμένα, ένας *ιδιαίτερος* άνθρωπος, μπορεί να μου αρνηθούν αυτό το πράγμα, σε μένα, τον ιδιαίτερο. Αν, αντίθετα, επιμείνετε στην *αξία* των χαρισμάτων σας, διατηρήσετε την τιμή τους, δεν αφήσετε να σας αναγκάσουν να πουλήσετε κάτω του κόστους, δεν αφήσετε να σας πείσουν ότι το εμπόρευμά σας δεν αξίζει την τιμή του, δεν γελοιοποιήσετε τον εαυτό σας με μια «γελοία τιμή», αλλά μιμηθείτε τον γενναίο άνθρωπο που λέει, θα *πουλήσω* τη ζωή (ιδιοκτησία) μου ακριβά, ο εχθρός δεν θα την αποκτήσει *φτηνά*, τότε θα έχετε αναγνωρίσει ως ορθό πράγμα το αντίθετο του κομουνισμού, και το σύνθημά σας δεν θα είναι «δώσε την ιδιοκτησία σου!», αλλά «*κάνε την ιδιοκτησία σου να αξίζει!*»

Πάνω από την πύλη της εποχής μας δεν βρίσκεται το απολλώνιο ρητό «Γνώθι σαυτόν[308]», αλλά το «Κάνε τον εαυτό σου να αξίζει!»

Ο Προυντόν αποκαλεί την ιδιοκτησία «κλοπή» (*le vol*). Η ξένη ιδιοκτησία όμως –και μιλάει γι' αυτήν μόνο– δεν είναι λιγότερο υπαρκτή

μέσω αποποίησης, εκχώρησης και ταπεινότητας· είναι ένα *δώρο*. Γιατί να ζητάς οίκτο με τόσο αισθηματικό τρόπο, σαν ένας φτωχός που τον έχουν ληστέψει, όταν είσαι ένας τρελός, δειλός δότης δώρων; Γιατί κι εδώ πάλι να ρίξουμε το φταίξιμο στους άλλους, σαν να μας ληστεύουν, ενώ εμείς οι ίδιοι φέρουμε την ευθύνη, αφού αφήνουμε τους άλλους αλήστευτους; Οι φτωχοί ευθύνονται για το ότι υπάρχουν πλούσιοι.

Γενικά, κανένας δεν καταφέρεται εναντίον της ιδιοκτησίας του, αλλά μόνον εναντίον της *ξένης*. Στην πραγματικότητα, δεν επιτίθενται στην ιδιοκτησία, αλλά στην αποξένωση της ιδιοκτησίας. Θέλουν να μπορούν να ονομάσουν δικά τους *περισσότερα*, όχι *λιγότερα*· θέλουν να ονομάσουν τα πάντα *δικά τους*. Γι' αυτό αγωνίζονται εναντίον της *ξενότητας*, εναντίον της *ξενικτησίας*, για να χρησιμοποιήσω έναν νεολογισμό παρόμοιο με τη λέξη ιδιοκτησία. Και πώς βοηθούν τον εαυτό τους σ' αυτό; Αντί να μετασχηματίσουν το ξένο σε δικό τους, το παίζουν αμερόληπτοι και ζητούν μόνο να αφεθεί όλη η ιδιοκτησία σε ένα τρίτο μέρος, όπως στην ανθρώπινη κοινωνία. Διεκδικούν το ξένο όχι στο δικό τους όνομα αλλά στο όνομα ενός τρίτου μέρους. Τώρα σβήνει το «εγωιστικό» βερνίκι και όλα είναι τόσο καθαρά και –ανθρώπινα!

Η απουσία ιδιοκτησίας ή η κουρελοσύνη, αυτή είναι λοιπόν η «ουσία του χριστιανισμού» και κάθε θρησκευτικότητας (δηλαδή ευσέβειας, ηθικότητας, ανθρώπινης ιδιότητας), η οποία εκδηλώθηκε πιο καθαρά, και έγινε, ως «χαρμόσυνη είδηση», ευαγγέλιο ικανό για ανάπτυξη, στην «απόλυτη θρησκεία». Έχουμε μπροστά μας την πιο αξιοπρόσεκτη ανάπτυξη στον σημερινό αγώνα εναντίον της ιδιοκτησίας, έναν αγώνα που πρέπει να οδηγήσει τον «άνθρωπο» στη νίκη και να ολοκληρώσει την απουσία ιδιοκτησίας: η νικηφόρα ανθρώπινη ιδιότητα είναι η νίκη –του χριστιανισμού. Αλλά ο κατ' αυτό τον τρόπο «ανακαλυφθείς χριστιανισμός» είναι ο ολοκληρωμένος φεουδαλισμός, το πιο περιεκτικό φεουδαρχικό σύστημα, δηλαδή η –τέλεια κουρελοσύνη.

Πάλι λοιπόν μια «επανάσταση» εναντίον του φεουδαρχικού συστήματος;

Η επανάσταση και η εξέγερση δεν πρέπει να θεωρούνται συνώνυμες. Η πρώτη συνίσταται σε μια ανατροπή των συνθηκών, της κατεστημένης κατάστασης ή *status*, του κράτους ή της κοινωνίας, και είναι, κατά συνέπεια, μια *πολιτική ή κοινωνική πράξη*· η δεύτερη έχει

όντως ως αναπόφευκτη συνέπεια έναν μετασχηματισμό των συνθηκών, όμως δεν αρχίζει απ' αυτόν αλλά από την ανικανοποίηση των ανθρώπων με τον εαυτό τους, δεν είναι ένας ένοπλος ξεσηκωμός, αλλά ένας ξεσηκωμός των ατόμων, ένας σηκωμός δίχως μέριμνα για τις διευθετήσεις που προκύπτουν απ' αυτόν. Η επανάσταση απέβλεπε σε καινούργιες *διευθετήσεις*· η εξέγερση μάς οδηγεί όχι πια στο να *αφεθούμε* να διευθετηθούμε, αλλά στο να διευθετήσουμε τον εαυτό μας, και δεν δημιουργεί αστραφτερές ελπίδες για «θεσμούς». Δεν είναι αγώνας εναντίον του κατεστημένου, επειδή, αν σημειώσει επιτυχία, το κατεστημένο καταρρέει από μόνο του· είναι μόνον μια διαδικασία εξαγωγής του εαυτού μου από το κατεστημένο. Μόλις αφήσω το κατεστημένο, είναι νεκρό και αρχίζει να σαπίζει. Τώρα, καθώς σκοπός μου δεν είναι η ανατροπή του κατεστημένου αλλά η ανύψωσή μου πάνω απ' αυτό, η πρόθεση και η δράση μου δεν είναι πολιτικές ή κοινωνικές, αλλά *εγωιστικές*, καθώς κατευθύνονται μόνο προς εμένα και την κυριότητά μου.

Η επανάσταση διατάζει να κάνουμε *διευθετήσεις*, η εξέγερση απαιτεί να *ανεβάσουμε ή να ανυψώσουμε τον εαυτό μας*. Τι *σύνταγμα* πρέπει να διαλέξουμε, αυτό το ερώτημα απασχόλησε τα επαναστατικά κεφάλια, και ολόκληρη η πολιτική περίοδος βρίθει από συνταγματικούς αγώνες και ζητήματα, όπως και τα κοινωνικά ταλέντα ήταν ασυνήθιστα επινοητικά σε κοινωνικές διευθετήσεις (φαλανστήρια[309] και τα τοιαύτα). Ο εξεγερμένος πασχίζει να απαλλαχτεί από το σύνταγμα[310].

Όταν για λόγους σαφήνειας αναζητώ μια σύγκριση, η ίδρυση του χριστιανισμού έρχεται απρόσμενα στο μυαλό μου. Από τη φιλελεύθερη πλευρά υπογραμμίζουν ως κακό σημείο στους πρώτους χριστιανούς το ότι κήρυτταν την υπακοή στην κατεστημένη εθνική κοινωνική τάξη πραγμάτων, επέβαλαν να αναγνωρίζονται οι αρχές των εθνικών, και έδιναν εμπιστευτικά την εντολή «δώσε τα του Καίσαρος τω Καίσαρι[311]». Κι όμως, πόση αναταραχή προέκυψε την ίδια εποχή εναντίον της ρωμαϊκής επικυριαρχίας, πόσο στασιαστικοί αποδείχτηκαν οι Εβραίοι και ακόμη και οι Ρωμαίοι εναντίον της κοσμικής κυβέρνησής τους! Κοντολογίς, πόσο δημοφιλής ήταν η «πολιτική δυσαρέσκεια»! Εκείνοι οι χριστιανοί δεν ήθελαν να ξέρουν τίποτε γι' αυτό· δεν συμπαρατάσσονταν με τις «φιλελεύθερες τάσεις». Η εποχή ήταν πολιτικά τόσο ταραγμένη που, όπως λένε τα ευαγγέλια, οι άνθρωποι νόμιζαν ότι δεν μπορούσαν να κατηγορήσουν τον ιδρυτή του χριστιανι-

σμού με περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας απ' ό,τι αν τον εγκαλούσαν για «πολιτικές μηχανορραφίες», και μολαταύτα τα ίδια ευαγγέλια αναφέρουν ότι ακριβώς αυτός συμμετείχε λιγότερο σε τέτοιες πολιτικές δραστηριότητες. Γιατί όμως δεν ήταν επαναστάτης, δημαγωγός, όπως ευχαρίστως θα ήθελαν να τον δουν να είναι οι Εβραίοι; Γιατί δεν ήταν φιλελεύθερος; Επειδή δεν περίμενε τη σωτηρία από μια αλλαγή των *συνθηκών*, και όλη αυτή η διαδικασία τον άφηνε αδιάφορο. Δεν ήταν επαναστάτης, όπως π.χ. ο Καίσαρας[312], αλλά ένας εξεγερμένος: δεν ήταν ανατροπέας του κράτους, αλλά κάποιος που όρθωνε *τον εαυτό του*. Γι' αυτό, το ζήτημα ήταν γι' αυτόν μόνον ένα «να είστε έξυπνοι και συνετοί όπως τα φίδια», που εκφράζει το ίδιο νόημα μ' εκείνο της ειδικής περίπτωσης «δώστε τα του Καίσαρος τω Καίσαρι»· διότι δεν διεξήγαγε έναν φιλελεύθερο ή πολιτικό αγώνα ενάντια στις κατεστημένες αρχές, αλλά ήθελε να περπατήσει τον *δικό του* δρόμο, αδιάφορος γι' αυτές τις αρχές και ανενόχλητος απ' αυτές. Όχι λιγότερο αδιάφοροι γι' αυτόν απ' όσο η κυβέρνηση ήταν οι εχθροί του, διότι κανένας δεν καταλάβαινε τι ζητούσε, και απλώς έπρεπε να τους κρατά μακριά του δείχνοντας την εξυπνάδα και σύνεση του φιδιού. Όμως, ακόμη κι αν δεν ήταν υποκινητής του λαού σε στάση, δημαγωγός ή επαναστάτης, ήταν, όπως και όλοι οι παλιοί χριστιανοί, ένας *εξεγερμένος*, που ανέβασε τον εαυτό του πάνω από καθετί που έμοιαζε υψηλό για την κυβέρνηση και τους αντιπάλους της, και αποσπάστηκε από καθετί με το οποίο αυτοί παρέμεναν δεμένοι, εξαλείφοντας συγχρόνως τις πηγές ζωής ολόκληρου του εθνικού κόσμου, μαζί με τις οποίες ήταν υποχρεωμένο να χαθεί και το κατεστημένο κράτος· ακριβώς επειδή έδιωξε από πάνω του την ανατροπή του κατεστημένου, ήταν ο θανάσιμος εχθρός του και ο πραγματικός καταστροφέας του· διότι το περιτείχισε, συνεχίζοντας να χτίζει πάνω του, με αυτοπεποίθηση και δίχως ενδοιασμούς, τον *δικό του* ναό, δίχως να δίνει προσοχή στους πόνους εκείνων που βρέθηκαν περιτοιχισμένοι.

Τώρα, αυτό που συνέβη στην εθνική τάξη του κόσμου θα συμβεί και στη χριστιανική; Μια επανάσταση δεν φέρνει ασφαλώς το τέλος, αν δεν έχει προηγηθεί μια εξέγερση!

Η συναλλαγή μου με τον κόσμο, σε τι αποβλέπει; Θέλω να τον απολαύσω, γι' αυτό πρέπει να είναι ιδιοκτησία μου και γι' αυτό θέλω να τον κερδίσω. Δεν θέλω την ελευθερία ούτε την ισότητα των ανθρώπων· θέλω μόνο τη *δική μου* δύναμη πάνω σ' αυτόν, θέλω να τον κάνω ιδιοκτησία μου, δηλαδή *απολαύσιμο*. Κι αν δεν το καταφέρω αυ-

τό, ε, τότε θα θεωρήσω δική μου τη δύναμη ζωής και θανάτου που κρατούν για τον εαυτό τους η εκκλησία και το κράτος. Στιγματίστε εκείνη τη χήρα του αξιωματικού, που κατά τη φυγή της από τη Ρωσία, αφού τρώει μια σφαίρα στο πόδι, βγάζει την καλτσοδέτα απ' αυτό, στραγγαλίζει το παιδί της, και ύστερα αιμορραγεί κι αυτή μέχρι θανάτου πλάι στο πτώμα του –στιγματίστε τη μνήμη της παιδοκτόνου. Ποιος ξέρει όμως πόσο πολύ αυτό το παιδί θα μπορούσε «να ωφελήσει τον κόσμο», αν έμενε στη ζωή; Η μητέρα το δολοφόνησε επειδή ήθελε να πεθάνει *ικανοποιημένη* και γαλήνια. Ίσως αυτή η περίπτωση μιλάει στον αισθηματισμό σας, και δεν μπορείτε να διαβάσετε σ' αυτήν τίποτε παραπάνω. Ας είναι· εγώ από τη μεριά μου τη χρησιμοποιώ ως παράδειγμα γι' αυτό, για το ότι η ικανοποίησή *μου* αποφασίζει για τη σχέση μου με τους ανθρώπους και για το ότι δεν απαρνούμαι, για καμιά ταπεινότητα, τη δύναμη πάνω στη ζωή και τον θάνατο.

Όσον αφορά στα «κοινωνικά καθήκοντα» γενικά, ένας άλλος δεν μου δίνει τη θέση μου απέναντι σε άλλους, συνεπώς ούτε ο Θεός ούτε η ανθρώπινη ιδιότητα προδιαγράφουν για μένα τη σχέση μου με τους ανθρώπους· εγώ τη δίνω στον εαυτό μου. Αυτό μπορεί να ειπωθεί πιο χτυπητά ως εξής: δεν έχω κανένα καθήκον προς τους άλλους, όπως έχω ένα *καθήκον* προς τον εαυτό μου (π.χ. της αυτοσυντήρησης, άρα όχι της αυτοκτονίας) μόνο για όσο διάστημα ξεχωρίζω τον εαυτό μου από τον εαυτό μου (την αθάνατη ψυχή μου από την επίγεια ύπαρξή μου κ.ο.κ.)

Δεν *ταπεινώνομαι* πια μπροστά σε καμιά δύναμη, και αναγνωρίζω ότι όλες οι δυνάμεις είναι μόνον η δύναμή μου, τις οποίες πρέπει να υποτάξω αμέσως μόλις απειλήσουν να γίνουν μια δύναμη *εναντίον μου ή πάνω από μένα*· η καθεμία τους πρέπει να είναι μόνον ένα *από τα μέσα μου* για να επιβληθώ, όπως ένα σκυλί αντιπροσωπεύει τη δύναμή μας πάνω στο θήραμα, αλλά το σκοτώνουμε αν ορμήσει πάνω μας. Όλες τις δυνάμεις που με κυριαρχούν, τις βάζω να με υπηρετούν. Τα είδωλα υπάρχουν μέσω εμού· χρειάζεται μόνον να μην τα δημιουργήσω εκ νέου, τότε δεν υπάρχουν πια· οι «ανώτερες δυνάμεις» υπάρχουν μόνο επειδή εγώ ανυψώνω αυτές και υποβιβάζω τον εαυτό μου.

Συνεπώς, η σχέση μου με τον κόσμο είναι η εξής: δεν κάνω πια τίποτε γι' αυτόν «για χάρη του Θεού». Δεν κάνω τίποτε «για χάρη του ανθρώπου», αλλά μόνο «για χάρη του εαυτού μου». Μόνον έτσι με ι-

κανοποιεί ο κόσμος, ενώ είναι χαρακτηριστικό για τη θρησκευτική άποψη –στην οποία περιλαμβάνω επίσης την ηθική και ανθρωπιστική άποψη– ότι απ' αυτήν το καθετί παραμένει *ευσεβής πόθος* (*pium desiderium*), δηλαδή ένα ζήτημα του επέκεινα, κάτι απρόσιτο. Όπως η γενική μακαριότητα των ανθρώπων, ο ηθικός κόσμος μιας γενικής αγάπης, η αιώνια ειρήνη, το σταμάτημα του εγωισμού κ.ο.κ. «Τίποτε σ' αυτόν τον κόσμο δεν είναι τέλειο.» Μ' αυτή τη θλιβερή φράση τον αποχωρίζονται οι καλοί και καταφεύγουν στο καμαράκι τους κοντά στον Θεό ή στην περήφανη «αυτοσυνειδησία» τους. Εμείς όμως μένουμε σ' αυτόν τον «ατελή» κόσμο, επειδή ακόμη κι έτσι μπορούμε να τον χρησιμοποιήσουμε για την –αυτοαπόλαυσή μας.

Η συναλλαγή μου με τον κόσμο συνίσταται στο να τον απολαμβάνω, κι έτσι στο να τον αναλώνω για την αυτοαπόλαυσή μου. Η *συναλλαγή* είναι η *απόλαυση του κόσμου* και ανήκει στην –αυτοαπόλαυσή μου.

3. Η αυτοαπόλαυσή μου

Βρισκόμαστε στο σύνορο μιας περιόδου. Μέχρι τώρα, ο κόσμος δεν σκεφτόταν τίποτε άλλο από το κέρδος της ζωής, μεριμνούσε για τη –ζωή. Διότι, ανεξάρτητα από το αν κάθε δραστηριότητα είναι στραμμένη με ένταση προς τη ζωή εδώ κάτω ή προς τη ζωή στο επέκεινα, προς την πρόσκαιρη ή την αιώνια ζωή, ανεξάρτητα από το αν κανείς φλέγεται για το «καθημερινό ψωμί» («δος ημίν σήμερον τον άρτον ημών τον επιούσιον») ή για το «άγιο ψωμί» («το αληθινό ψωμί από τον ουρανό»· το ψωμί του Θεού, που έρχεται από τον ουρανό και *δίνει ζωή στον κόσμο*»· «το ψωμί της ζωής[313]»), ανεξάρτητα από το αν μεριμνά κανείς για την «προσφιλή ζωή» ή για τη «ζωή στην αιωνιότητα» –αυτό δεν αλλάζει τον σκοπό της έντασης και της μέριμνας, που σε όλες τις περιπτώσεις δείχνει πως είναι η ζωή. Οι νεοτερικές τάσεις αναγγέλλονται μήπως αλλιώς; Σήμερα οι άνθρωποι θέλουν να μην δυσκολεύεται κανείς όσον αφορά στις πιο απαραίτητες ανάγκες της ζωής, αλλά να νιώθει ασφαλής ως προς αυτές· και, από την άλλη μεριά, διδάσκουν ότι ο άνθρωπος έχει να ασχοληθεί με το εδώ κάτω και να ζήσει στον πραγματικό κόσμο, δίχως μάταιες μέριμνες για ένα επέκεινα.

Ας πάρουμε το ίδιο πράγμα από μια άλλη πλευρά. Όταν έχει κανείς

αγωνία μόνο για τη ζωή, εύκολα ξεχνάει, μέσα σ' αυτή την ανησυχία, την *απόλαυση* της ζωής. Αν απασχολείται μόνο με τη ζωή και σκέφτεται ότι «ας έχω μόνο την προσφιλή μου ζωή», δεν εφαρμόζει την πλήρη του ισχύ για να χρησιμοποιήσει, δηλαδή για να απολαύσει τη ζωή. Πώς όμως χρησιμοποιεί κανείς τη ζωή; Αναλώνοντάς την, σαν το κερί, το οποίο χρησιμοποιεί κανείς καίγοντάς το. Χρησιμοποιεί κανείς τη ζωή και συνεπώς, τον εαυτό του, τον ζωντανό, *αναλώνοντας* αυτήν και τον εαυτό του. Η *απόλαυση* της ζωής είναι ανάλωση της ζωής.

Τώρα –αναζητούμε την *απόλαυση* της ζωής! Και τι έκανε ο θρησκευτικός κόσμος; Αναζητούσε τη ζωή. Σε τι έγκειται η αληθινή ζωή, η μακάρια ζωή κ.ο.κ.; Πώς μπορούμε να την προσεγγίσουμε; Τι πρέπει να κάνει και να γίνει ο άνθρωπος για να είναι αληθινός ζωντανός; Πώς εκπληρώνει αυτή την κλήση; Αυτά και άλλα παρόμοια ερωτήματα δείχνουν ότι οι ερωτώντες εξακολουθούσαν να αναζητούν *τον εαυτό τους* –συγκεκριμένα, τον εαυτό τους με την αληθινή έννοια, με την έννοια του αληθινού ζην. «Αυτό που είμαι είναι αφρός και σκιά· αυτό που θα γίνω, είναι το αληθινό μου εγώ.» Να κυνηγάς αυτό το εγώ, να το παράγεις, να το πραγματοποιείς, αυτό είναι το σκληρό καθήκον των θνητών, που πεθαίνουν μόνο για να *αναστηθούν*, ζουν μόνο για να πεθάνουν, ζουν μόνο για να βρουν την αληθινή ζωή.

Μέχρι τη στιγμή που θα είμαι βέβαιος για τον εαυτό μου και δεν θα αναζητώ πια τον εαυτό μου, δεν είμαι αληθινά ιδιοκτησία μου· έχω τον εαυτό μου και γι' αυτό τον χρησιμοποιώ και τον απολαμβάνω. Από την άλλη μεριά, ποτέ δεν μπορώ να χαίρομαι τον εαυτό μου όσο συνεχίζω να σκέφτομαι ότι ακόμη πρέπει να βρω το αληθινό μου εγώ και να φτάσω σ' αυτό, ότι όχι εγώ, αλλά ο Χριστός ή κάποιο άλλο πνευματικό, δηλαδή φαντασματικό εγώ, π.χ. ο αληθινός άνθρωπος, η ουσία του ανθρώπου, και τα τοιαύτα, ζει σε μένα.

Μια τεράστια απόσταση χωρίζει τις δύο απόψεις. Στην παλιά, πηγαίνω προς τον εαυτό μου, στην καινούργια, ξεκινώ απ' αυτόν· στην παλιά, λαχταρώ τον εαυτό μου, στην καινούργια, έχω τον εαυτό μου και κάνω με τον εαυτό μου ό,τι κάνει κανείς με οποιαδήποτε άλλη ιδιοκτησία –απολαμβάνω τον εαυτό μου όπως μου αρέσει. Δεν φοβάμαι πια για τη ζωή μου, αλλά τη «σπαταλώ».

Στο εξής, το ερώτημα δεν είναι πια πώς μπορούμε να αποκτήσουμε ζωή, αλλά πώς μπορούμε να τη σπαταλήσουμε, να την απολαύσουμε· ή, όχι πώς μπορούμε να παράγουμε το αληθινό εγώ μέσα μας, αλλά πώς μπορούμε να το διαλύσουμε, να το ζήσουμε ολοκληρωτικά.

Τι άλλο θα μπορούσε να ήταν το ιδεώδες, εκτός από το αναζητούμενο και πάντα μακρινό εγώ; Αναζητά κανείς τον εαυτό του, άρα δεν έχει ακόμη τον εαυτό του· προσβλέπει σ' αυτό που *πρέπει* να είναι, άρα *δεν* είναι αυτό. Ζει κανείς με τη *λαχτάρα* και έχει ζήσει χιλιάδες χρόνια μ' αυτήν, έχει ζήσει με την *ελπίδα*. Τελείως διαφορετικά ζει κανείς με την *–απόλαυση*!

Μήπως αυτό ισχύει μόνο για τους λεγόμενους ευσεβείς; Όχι, ισχύει για όλους όσοι ανήκουν στην απερχόμενη περίοδο της ιστορίας, ακόμη και στους φίλους των απολαύσεων. Ακόμη και γι' αυτούς, μετά μια βδομάδα εργασίας ακολουθούσε μια Κυριακή και μετά την τύρβη του κόσμου το όνειρο ενός καλύτερου κόσμου, μιας γενικής ανθρώπινης ευτυχίας, κοντολογίς ένα ιδεώδες. Οι φιλόσοφοι όμως ειδικά αντιπαρατάσσονται στους ευσεβείς. Σκέφτηκαν όμως τίποτε άλλο από το ιδεώδες, στοχάστηκαν για τίποτε άλλο εκτός από το απόλυτο εγώ; Λαχτάρα και ελπίδα παντού, και μόνον αυτές. Για μένα, αυτό ονομάζεται ρομαντισμός.

Αν η *απόλαυση της ζωής* πρέπει να θριαμβεύσει πάνω *στη λαχτάρα για ζωή* ή στην ελπίδα για ζωή, πρέπει να το κάνει στη διπλή σημασία της, την οποία εισάγει ο Σίλλερ στο *Ideal und das Leben*[314]· πρέπει να συντρίψει την πνευματική και την κοσμική ένδεια, να εξολοθρεύσει το ιδεώδες και –την ανάγκη για καθημερινό ψωμί. Όποιος πρέπει να ξοδέψει τη ζωή του για να παρατείνει τη ζωή, δεν μπορεί να την απολαύσει, και όποιος αναζητά ακόμη τη ζωή του, δεν την έχει και μπορεί εξίσου λίγο να την απολαύσει: αμφότεροι είναι φτωχοί, «μακάριοι όμως οι πτωχοί[315]».

Εκείνοι που πεινούν για την αληθινή ζωή δεν έχουν δύναμη πάνω στην παρούσα ζωή τους, αλλά πρέπει να την χρησιμοποιήσουν με σκοπό να κερδίσουν την αληθινή ζωή, και πρέπει να τη θυσιάσουν εντελώς σ' αυτή τη βλέψη και σ' αυτό το καθήκον. Αν εκείνοι οι θρήσκοι, που ελπίζουν σε μια ζωή στο επέκεινα και θεωρούν τη ζωή εδώ κάτω απλώς προετοιμασία για την άλλη, φανερώνουν πολύ καθαρά την υποτέλεια της επίγειας ύπαρξής τους, την οποία αφιερώνουν αποκλειστικά στην υπηρεσία της ουράνιας ύπαρξης στην οποία ελπίζουν, θα έκανε κανείς μεγάλο λάθος αν ήθελε να δει τους πιο φωτισμένους και ορθολογικούς σαν λιγότερο αυτοθυσιαζόμενους. Πράγματι, στην «αληθινή ζωή» υπάρχει μια πολύ πιο περιεκτική σημασία απ' αυτήν που μπορεί να εκφράσει η ουράνια ζωή. Μήπως δεν είναι –για να εισάγω αμέσως την φιλελεύθερη έννοιά της– η «ανθρώπινη»

και «αληθινά ανθρώπινη» ζωή η αληθινή; Κι ο καθένας κάνει ήδη αυτή την αληθινά ανθρώπινη ζωή από την αρχή ή πρέπει πρώτα να ανυψωθεί σ' αυτήν με σκληρές προσπάθειες; Την έχει ήδη στην παρούσα ζωή του ή πρέπει να αγωνιστεί γι' αυτήν ως μέλλουσα ζωή του, η οποία θα του απονεμηθεί μόνον «όταν δεν κηλιδώνεται πια από κανέναν εγωισμό»; Σ' αυτή την άποψη, η ζωή υπάρχει μόνο για να κερδίσει ζωή, και ζει κανείς μόνο για να κάνει την ουσία του ανθρώπου ζωντανή εν εαυτή, ζει για χάρη αυτής της ουσίας. Έχει κανείς τη ζωή του μόνο για να παράσχει στον εαυτό του, μέσω αυτής, την «αληθινή ζωή», καθαρισμένη από κάθε εγωισμό. Γι' αυτό το λόγο, φοβάται να χρησιμοποιήσει τη ζωή του όπως του αρέσει: αυτή είναι μόνο για «καλή χρήση».

Κοντολογίς, έχει κανείς *μια κλήση στη ζωή*, ένα καθήκον στη ζωή· έχει κάτι να πραγματοποιήσει και να παράγει με τη ζωή του, ένα κάτι για το οποίο η ζωή μας είναι μόνο μέσο και εργαλείο, ένα κάτι που αξίζει περισσότερο απ' αυτή τη ζωή, ένα κάτι στο οποίο *χρωστάμε* τη ζωή μας. Έχουμε έναν Θεό που ζητά μια *ζωντανή θυσία*. Μόνον η τραχύτητα της ανθρώπινης θυσίας χάθηκε με τον καιρό· η ίδια η ανθρώπινη θυσία έμεινε ανέπαφη, και κάθε ώρα εγκληματίες πέφτουν θύματα της δικαιοσύνης, κι εμείς οι «φτωχοί αμαρτωλοί» σκοτώνουμε τον εαυτό μας προσφέροντάς τον θυσία για την «ανθρώπινη ουσία», την «ιδέα της ανθρωπότητας», την «ανθρώπινη ιδιότητα» και για άλλα είδωλα και θεούς, όποιο κι αν είναι το όνομά τους.

Επειδή όμως χρωστάμε τη ζωή μας σ' αυτό το κάτι, δεν έχουμε το δικαίωμα (αυτό είναι το επόμενο σημείο) να το πάρουμε από μας.

Η συντηρητική τάση του χριστιανισμού δεν επιτρέπει να σκεφτόμαστε τον *θάνατο* αλλιώς απ' ό,τι με τον σκοπό να του βγάλουμε το κεντρί του και να συνεχίσουμε ωραία να ζούμε και να διατηρούμαστε. Ο χριστιανός αφήνει τα πάντα να συμβούν και να πέφτουν πάνω του, αρκεί να μπορεί –αυτός ο αρχιεβραίος– να μπει στον ουρανό με παζάρεμα και λαθρεμπόριο· δεν πρέπει να σκοτώσει τον εαυτό του, πρέπει μόνο να τον –διατηρήσει και να δουλέψει για την «προετοιμασία της μελλοντικής του κατοικίας». Ο συντηρητισμός ή η «υπερνίκηση του θανάτου» βρίσκεται στην καρδιά του· «έσχατος εχθρός καταργείται ο θάνατος[316]». «...Του σωτήρα μας Ιησού Χριστού, που κατάργησε τον θάνατο και φώτισε τη ζωή και την αφθαρσία διά του ευαγγελίου[317].» «Αφθαρσία», σταθερότητα.

Ο ηθικός άνθρωπος θέλει το καλό, το σωστό· και όταν αποκτά τα

μέσα που οδηγούν σ' αυτό τον σκοπό, πραγματικά οδηγούν, αυτά δεν είναι *δικά του* μέσα, αλλά εκείνα του ίδιου του καλού, του σωστού κτλ. Τα μέσα αυτά δεν είναι ποτέ ανήθικα, επειδή ο ίδιος ο καλός σκοπός διαμεσολαβείται απ' αυτά: ο σκοπός αγιάζει τα μέσα. Ονομάζουν αυτό το αξίωμα ιησουίτικο, αλλά είναι «ηθικό» πέρα για πέρα. Ο ηθικός άνθρωπος δρα *στην υπηρεσία* ενός σκοπού ή μιας ιδέας: να κάνει τον εαυτό του *όργανο* της ιδέας του καλού, όπως ο ευσεβής άνθρωπος θεωρεί δόξα του να είναι όργανο ή εργαλείο του Θεού. Το να περιμένεις τον θάνατο, είναι αυτό το οποίο υποδεικνύει ως καλό η ηθική εντολή· το να δίνεις τον θάνατο στον εαυτό σου είναι ανήθικο και κακό: η *αυτοκτονία* δεν βρίσκει δικαιολογία μπροστά στη δικαστική έδρα της ηθικότητας. Αν ο θρήσκος την απαγορεύει, επειδή «δεν έχεις δώσει εσύ ζωή στον εαυτό σου, αλλά ο Θεός, ο οποίος μπορεί να σου την ξαναπάρει» (λες και, ακόμη κι αν υιοθετήσουμε αυτή την άποψη, ο Θεός δεν μου την ξαναπαίρνει τόσο όταν σκοτώνω τον εαυτό μου όσο και όταν με σκοτώνει ένα κεραμίδι που πέφτει από μια στέγη ή μια εχθρική σφαίρα· γιατί και σ' εμένα έχει προκαλέσει την απόφαση του θανάτου!), ο ηθικός άνθρωπος την απαγορεύει επειδή χρωστώ τη ζωή μου στην πατρίδα, κτλ., «επειδή δεν ξέρω αν μπορώ ακόμη να κάνω κάτι καλό με τη ζωή μου». Φυσικά, σε μένα το καλό χάνει ένα όργανο, όπως ο Θεός ένα εργαλείο. Αν είμαι ανήθικος, το καλό το υπηρετεί η *βελτίωσή* μου, αν είμαι «άθεος», ο Θεός χαίρεται με τη *μετάνοιά* μου. Συνεπώς, η αυτοκτονία είναι τόσο άθεη όσο και ασεβής. Αν κάποιος, που έχει ως οπτική γωνία τη θρησκευτικότητα, αφαιρέσει τη ζωή του, το έχει κάνει επειδή έχει ξεχάσει τον Θεό· όμως, αν η οπτική γωνία της αυτοκτονίας είναι η ηθικότητα, το έχει κάνει επειδή έχει ξεχάσει το καθήκον του, επειδή έχει γίνει ανήθικος. Οι άνθρωποι βασανίστηκαν πολύ με το ερώτημα αν ο θάνατος της Αιμιλίας Γκαλότι μπορεί να δικαιολογηθεί ενώπιον της ηθικότητας (τον θεωρούν αυτοκτονία, όπως και είναι ουσιαστικά). Το ότι αυτή είναι τόσο ξετρελαμένη με την παρθενία, αυτό το ηθικό καλό, ώστε να δώσει ακόμη και τη ζωή της γι' αυτήν, είναι ασφαλώς κάτι ηθικό· και πάλι όμως, το ότι δεν εμπιστεύεται τη δύναμή της πάνω στη σάρκα της, είναι κάτι ανήθικο. Τέτοιες αντιφάσεις σχηματίζουν γενικά την τραγική σύγκρουση των ηθικών δραμάτων· και πρέπει κανείς να σκέφτεται και να αισθάνεται ηθικά για να βρει κάποιο ενδιαφέρον σ' αυτά.

Ό,τι ισχύει για την ευσέβεια και την ηθικότητα εφαρμόζεται αναγκαστικά και στην ανθρώπινη ιδιότητα, επειδή ο καθένας χρωστά εξί-

σου τη ζωή του στον άνθρωπο, στην ανθρωπότητα ή στο είδος. Μόνον όταν δεν είμαι υποχρεωμένος απέναντι σε οποιοδήποτε ον, είναι η διατήρηση της ζωής –δική μου υπόθεση. «Ένα πήδημα απ' αυτή τη γέφυρα με ελευθερώνει!»

Όμως, αν χρωστάμε τη διατήρηση της ζωής μας σ' αυτό το ον το οποίο πρέπει να κάνουμε να ζει μέσα μας, δεν είναι λιγότερο καθήκον μας να μην περνάμε αυτή τη ζωή σύμφωνα με την *ευχαρίστησή* μας, αλλά να τη διαμορφώνουμε σύμφωνα μ' αυτό το ον. Όλο μου το αισθάνεσθαι, το σκέπτεσθαι και το θέλειν, όλο μου το πράττειν και το επιδιώκειν, ανήκει –σ' αυτό.

Αυτό που είναι σύμφωνο μ' αυτό το ον συνάγεται από την έννοια του όντος αυτού· και πόσο διαφορετικά συνελήφθη αυτή η έννοια! Ή πόσο διαφορετικά φαντάστηκαν αυτό το ον! Δείτε τι απαιτήσεις έχει το υπέρτατο ον από τους μουσουλμάνους· πόσο διαφορετικές, πάλι, νομίζει πως ακούει απ' αυτό ο χριστιανός· πόσο διαφορετική συνεπώς είναι η διαμόρφωση της ζωής των δύο! Μόνον ένα πράγμα κρατούν όλοι γερά, ότι το υπέρτατο ον πρέπει να *διευθύνει* τη ζωή μας.

Για τους ευσεβείς όμως, που έχουν ως κριτή τους τον Θεό, και τα λόγια του ως εγχειρίδιο με οδηγίες για τη ζωή τους, μιλώ παντού μόνον αναμνηστικά, διότι ανήκουν σε μια πεθαμένη πια περίοδο εξέλιξης και μένουν ως απολιθώματα στις μόνιμες θέσεις τους· στην εποχή μας τον λόγο δεν τον έχουν πια οι ευσεβείς αλλά οι φιλελεύθεροι, και η ίδια η ευσέβεια δεν μπορεί να μην βάφει το χλομό της πρόσωπο με το κοκκινάδι του φιλελευθερισμού. Οι φιλελεύθεροι όμως δεν λατρεύουν ως κριτή τους τον Θεό και δεν ξετυλίγουν τη ζωή τους με βάση τις οδηγίες του θεϊκού λόγου, αλλά ρυθμίζονται με βάση τον άνθρωπο: θέλουν να είναι όχι «θεϊκοί» αλλά «ανθρώπινοι» και να ζουν έτσι.

Ο άνθρωπος είναι το υπέρτατο ον του φιλελεύθερου, ο άνθρωπος είναι ο *κριτής* της ζωής του, η ανθρώπινη ιδιότητα οι *οδηγίες* του ή η κατήχησή του. Ο Θεός είναι πνεύμα, αλλά ο άνθρωπος είναι το «τελειότερο πνεύμα», το τελικό αποτέλεσμα του μακρόχρονου κυνηγιού του πνεύματος ή της «έρευνας μέσα στα βάθη της θεϊκότητας», δηλαδή στα βάθη του πνεύματος.

Το καθένα από τα χαρακτηριστικά σου πρέπει να είναι ανθρώπινο· εσύ ο ίδιος πρέπει να είσαι τέτοιος από την κορυφή ώς τα νύχια, μέσα και έξω· διότι η ανθρώπινη ιδιότητα είναι η κλήση σου.

Κλήση – προορισμός – καθήκον!

Ό,τι μπορεί να γίνει κανείς, αυτό γίνεται. Ένας γεννημένος ποιητής μπορεί να εμποδιστεί από δυσμενείς συνθήκες να ανεβεί στην κορυφή της εποχής του και να δημιουργήσει, έπειτα από τις μεγάλες σπουδές που είναι απαραίτητες γι' αυτό το πράγμα, *ολοκληρωμένα* έργα τέχνης· θα κάνει όμως ποίηση, είτε είναι ζευγάς είτε τόσο τυχερός ώστε να ζει στην αυλή της Βαϊμάρης. Ένας γεννημένος μουσικός θα κάνει μουσική, είτε για όλα τα όργανα είτε για μια απλή φλογέρα. Ένα γεννημένο φιλοσοφικό κεφάλι μπορεί να αποδείξει τι είναι ως πανεπιστημιακός φιλόσοφος ή ως φιλόσοφος του χωριού. Τέλος, ένας γεννημένος βλάκας, ο οποίος –πράγμα που ταιριάζει πολύ–, μπορεί συγχρόνως να είναι ένας παμπόνηρος, θα παραμείνει (όπως μπορεί να επιβεβαιώσει ο καθένας που έχει επισκεφτεί σχολεία με πολλά τέτοια παραδείγματα συναδέλφων του) για πάντα ηλίθιος, είτε έχει εκπαιδευτεί και ασκηθεί για να γίνει διευθυντής γραφείου είτε υπηρετεί τον ίδιο διευθυντή ως στιλβωτής παπουτσιών. Μάλιστα, τα εκ γενετής περιορισμένα μυαλά αποτελούν αναμφισβήτητα την πιο πολυάριθμη τάξη ανθρώπων. Γιατί να μην υπάρχουν άλλωστε και στο ανθρώπινο είδος οι ίδιες αναμφισβήτητες διαφορές που συναντώνται σε κάθε ζωικό είδος; Οι περισσότερο προικισμένοι και οι λιγότερο προικισμένοι βρίσκονται παντού.

Τόσο ηλίθιοι όμως που να μην μπορείς να τους υποβάλλεις ιδέες είναι μόνο λίγοι. Έτσι, όλοι οι άνθρωποι θεωρούνται συνήθως ικανοί να έχουν θρησκεία. Ως ένα βαθμό, μπορούν να εκγυμναστούν και σε άλλες ιδέες, σε κάποια κατανόηση της μουσικής, ακόμη και σε λίγη φιλοσοφία κ.ο.κ. Από δω ξεκινά το ιερατείο της θρησκείας, της ηθικότητας, της κουλτούρας, της επιστήμης κτλ., και οι κομουνιστές, π.χ., θέλουν να κάνουν τα πάντα προσιτά σε όλους μέσω του «δημόσιου σχολείου» τους. Ακούγεται συνήθως ο ισχυρισμός ότι αυτή η «μεγάλη μάζα» δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα δίχως θρησκεία· οι κομουνιστές τον διευρύνουν στην πρόταση ότι όχι μόνον η «μεγάλη μάζα», αλλά όλοι ανεξαιρέτως καλούνται στα πάντα.

Δεν αρκεί που η μεγάλη μάζα εκπαιδεύτηκε στη θρησκεία, τώρα πρέπει να ασχοληθεί και με «καθετί ανθρώπινο». Η εκγύμναση γίνεται ολοένα πιο γενική και περιεκτική.

Εσείς φτωχά πλάσματα, που θα μπορούσατε να ζήσετε τόσο ευτυχισμένα, αν μπορούσατε να κάνετε άλματα όπως θα θέλατε, είστε υποχρεωμένα να χορεύετε σύμφωνα με τη φλογέρα του δασκάλου και του αρκουδιάρη, για να κάνετε κόλπα για τα οποία ποτέ δεν θα θέ-

λατε να χρησιμοποιήσετε τον εαυτό σας. Και δεν εξεγείρεστε επιτέλους με το ότι σας παίρνουν πάντα αλλιώς απ' ό,τι θα θέλατε να φαίνεστε. Όχι, θέτετε μηχανικά στον εαυτό σας το ερώτημα που σας θέτουν: «Για τι πράγμα είμαι κεκλημένος; Τι *πρέπει* να κάνω;» Αρκεί να ρωτήσετε έτσι, για να βάλετε τον εαυτό σας να *πει* τι πρέπει να κάνετε και να *διατάξει* να το κάνετε, για να βάλετε τον εαυτό σας να υποδείξει την *κλήση σας* ή αλλιώς για να τη διατάξετε και να την επιβάλετε στον εαυτό σας σύμφωνα με την παραγγελία του πνεύματος. Σε σχέση με τη θέληση, αυτό λέγεται: θέλω να κάνω αυτό που *πρέπει*.

Ένας άνθρωπος δεν είναι «κεκλημένος» για τίποτε και δεν έχει κανένα «καθήκον», κανένα «προορισμό», όπως δεν έχει μια «κλήση» ένα ζώο ή φυτό. Το λουλούδι δεν ακολουθεί την κλήση να ολοκληρωθεί, αλλά ξοδεύει όλες τις δυνάμεις του για να απολαύσει και να αναλώσει τον κόσμο όσο καλά μπορεί, δηλαδή ρουφά τόσους χυμούς από τη γη, τόσο αέρα από τον ουρανό, τόσο φως από τον ήλιο, όσο μπορεί να πάρει και να αποθηκεύσει. Το πουλί δεν ζει σύμφωνα με καμιά κλήση, αλλά χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του όσο περισσότερο μπορεί· πιάνει έντομα και κελαηδά όσο τραβάει η καρδιά του. Οι δυνάμεις όμως του λουλουδιού και του πουλιού είναι ισχνές σε σύγκριση με εκείνες ενός ανθρώπου, και ένας άνθρωπος που χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του θα επηρεάσει τον κόσμο πολύ πιο έντονα απ' ό,τι το λουλούδι και το ζώο. Κλήση δεν έχει, έχει όμως δυνάμεις που εκδηλώνονται εκεί που βρίσκονται, επειδή το είναι τους συνίσταται αποκλειστικά στην εκδήλωσή τους, και είναι τόσο λίγο ικανές να μείνουν ανενεργές όσο και η ζωή, η οποία, αν «σταματούσε» έστω και για ένα δευτερόλεπτο, δεν θα ήταν πια ζωή. Τώρα, θα μπορούσε κανείς να φωνάξει στον άνθρωπο: χρησιμοποίησε τη δύναμή σου. Ωστόσο, η προσταγή αυτή θα μπορούσε να πάρει το νόημα ότι καθήκον του ανθρώπου είναι να χρησιμοποιεί τη δύναμή του. Δεν είναι έτσι. Αντίθετα, ο καθένας χρησιμοποιεί πραγματικά τη δύναμή του δίχως να το βλέπει αυτό πρώτα ως κλήση του: κάθε στιγμή, ο καθένας χρησιμοποιεί όση δύναμη κατέχει. Λένε για έναν νικημένο άνθρωπο ότι θα έπρεπε να βάλει περισσότερη δύναμη· ξεχνούν όμως ότι αν τη στιγμή που υπέκυπτε, είχε το σθένος να κινητοποιήσει περισσότερο τις δυνάμεις του (π.χ. τις σωματικές), δεν θα παρέλειπε να το κάνει: ακόμη κι αν επρόκειτο για αποθάρρυνση ενός λεπτού, αυτό ήταν και απουσία δύναμης ενός λεπτού. Οι δυνάμεις μπορούν ασφαλώς να ενταθούν και να πολλαπλασιαστούν, ιδίως από την αντίσταση του εχθρού

ή από τη βοήθεια του φίλου· εκεί όμως που παρατηρείται η απουσία χρησιμοποίησής τους, μπορεί κανείς να είναι σίγουρος ότι και οι ίδιες είναι απούσες. Μπορεί να βγάλει κανείς σπίθες από μια πέτρα χτυπώντας την, δίχως χτύπημα όμως δεν βγαίνει τίποτε· με τον ίδιο τρόπο χρειάζεται και ένας άνθρωπος την «ώθηση».

Τώρα, επειδή οι δυνάμεις αποδεικνύονται πάντα από μόνες τους ενεργές, η διαταγή να χρησιμοποιούνται είναι περιττή και άνευ νοήματος. Το να χρησιμοποιεί τις δυνάμεις του δεν είναι *κλήση* και καθήκον του ανθρώπου, αλλά *πράξη* του, που υπάρχει και είναι πραγματική ανά πάσα στιγμή. Η δύναμη είναι μόνο μια απλούστερη λέξη για την εξωτερίκευση της δύναμης.

Τώρα, όπως αυτό το τριαντάφυλλο είναι από την αρχή αληθινό τριαντάφυλλο, αυτό το αηδόνι πάντα αληθινό αηδόνι, έτσι κι εγώ δεν είμαι για πρώτη φορά αληθινός άνθρωπος μόλις εκπληρώσω την κλήση μου και αρχίσω να ζω σύμφωνα με τον προορισμό μου, αλλά είμαι «αληθινός άνθρωπος» από την αρχή. Το πρώτο μου ψέλλισμα είναι το σημάδι ζωής ενός «αληθινού ανθρώπου», οι αγώνες που δίνω στη ζωή είναι τα ξεχειλίσματα της δύναμής του, η τελευταία μου ανάσα είναι η τελευταία εκπνοή της δύναμης του «ανθρώπου».

Ο αληθινός άνθρωπος δεν βρίσκεται στο μέλλον, ένα αντικείμενο επιθυμίας, αλλά βρίσκεται, υπαρκτός και πραγματικός, στο παρόν. Το πώς και το ποιος είμαι, χαρούμενος και πονεμένος, παιδί ή γέρος, με εμπιστοσύνη ή αμφιβολία, κοιμισμένος ή ξυπνητός, εγώ είμαι αυτό, εγώ είμαι ο αληθινός άνθρωπος.

Όμως, αν είμαι άνθρωπος, και βρήκα πράγματι στον εαυτό μου αυτόν τον οποίο χαρακτήριζε η θρησκευτική ανθρώπινη ιδιότητα μακρινό σκοπό, τότε καθετί «αληθινά ανθρώπινο» είναι επίσης *δικό μου*. Ό,τι αποδόθηκε στην ιδέα της ανθρώπινης ιδιότητας ανήκει σε μένα. Εκείνη την ελευθερία του εμπορίου π.χ., την οποία πρέπει να πετύχει κάποτε η ανθρωπότητα και την οποία μεταθέτουν οι άνθρωποι σαν μαγικό όνειρο στο χρυσό μέλλον της ανθρωπότητας, εγώ την παίρνω εκ των προτέρων ως ιδιοκτησία μου και την ασκώ προσώρας με τη μορφή του λαθρεμπορίου. Ασφαλώς, λίγοι λαθρέμποροι θα ήξεραν να δώσουν αυτή την εξήγηση για τη δραστηριότητά τους, αλλά το ένστικτο του εγωισμού αντικαθιστά τη συνείδησή τους. Έδειξα πιο πάνω το ίδιο πράγμα για την ελευθερία του τύπου.

Το καθετί είναι δικό μου, γι' αυτό φέρνω πίσω σε μένα ό,τι θέλει να αποσπαστεί από μένα, προπαντός όμως φέρνω πάντα πίσω τον εαυ-

τό μου, όταν κάποια υποταγή μου με έχει κάνει να ξεφύγω από τον εαυτό μου. Κι αυτό όμως δεν είναι κλήση μου, αλλά φυσική πράξη μου.

Αρκεί, υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάλογα με το αν κάνω τον εαυτό μου αφετηρία ή σκοπό. Στη δεύτερη περίπτωση, εγώ δεν έχω τον εαυτό μου, άρα είμαι ακόμη ξένος προς τον εαυτό μου, είμαι η *ουσία* μου, η «αληθινή ουσία» μου, και αυτή η ξένη προς εμένα «αληθινή ουσία» θα με κοροϊδεύει σαν στοιχειό με χίλιων λογιών ονόματα. Επειδή εγώ δεν είμαι ακόμη εγώ, ένας άλλος (όπως ο Θεός, ο αληθινός άνθρωπος, ο αληθινά ευσεβής άνθρωπος, ο ορθολογικός άνθρωπος, ο ελεύθερος άνθρωπος κ.ο.κ.) είναι εγώ, το εγώ μου.

Μακριά ακόμη από τον εαυτό μου, χωρίζω τον εαυτό μου σε δύο μισά, από τα οποία το ένα, αυτό που δεν έχω φτάσει και που πρέπει να εκπληρώσω, είναι το αληθινό. Το πρώτο, το αναληθές, πρέπει να το προσφέρω θυσία· δηλαδή το μη πνευματικό. Το άλλο, το αληθινό, πρέπει να είναι ο συνολικός άνθρωπος, δηλαδή το πνεύμα. Τότε λέγεται, «το πνεύμα είναι η καθαυτό ουσία του ανθρώπου», ή «ο άνθρωπος υπάρχει ως άνθρωπος μόνον πνευματικά». Τώρα, υπάρχει ένας άπληστος πόθος να πιάσει κανείς το πνεύμα, λες και έτσι θα τσάκωνε τον *εαυτό του*· κι έτσι, στο κυνήγι του εαυτού χάνει κανείς από τα μάτια του αυτό που είναι.

Και, όπως κυνηγά με ορμή τον εαυτό του, στον οποίο ποτέ δεν φτάνει, έτσι περιφρονεί και τον κανόνα των έξυπνων ανθρώπων να παίρνουν τους ανθρώπους όπως είναι, και προτιμά να τους παίρνει όπως θα έπρεπε να ήταν· και, γι' αυτό το λόγο, ρίχνει τον καθένα στο κυνήγι αυτού του εγώ που θα έπρεπε να ήταν και «επιχειρεί να κάνει τους πάντες εξίσου εξουσιοδοτημένους, εξίσου αξιοσέβαστους, εξίσου ηθικούς ή ορθολογικούς ανθρώπους[318]».

Ναι, «αν οι άνθρωποι ήταν αυτό που *θα έπρεπε* να ήταν, αυτό που *θα μπορούσαν* να ήταν, αν ήταν όλοι οι άνθρωποι ορθολογικοί, αγαπούσαν ο ένας τον άλλο σαν αδελφό του», τότε θα ήταν μια παραδεισιακή ζωή[319]. –Εντάξει, οι άνθρωποι είναι όπως πρέπει να είναι, όπως μπορούν να είναι. Πώς πρέπει να είναι; Σίγουρα όχι παραπάνω απ' ό,τι μπορούν να είναι! Και τι μπορούν να είναι; Όχι παραπάνω, και πάλι, απ' ό,τι –μπορούν, δηλαδή απ' ό,τι έχουν την ικανότητα, τη δύναμη να είναι. Αυτό είναι όμως πραγματικά, διότι αυτό που δεν είναι, είναι *ανίκανοι* να είναι· διότι το να είσαι ικανός σημαίνει –πραγματικά είσαι. Δεν είναι κανείς ικανός για κάτι που δεν είναι πραγματικά·

δεν είναι κανείς ικανός να κάνει αυτό που δεν κάνει πραγματικά. Θα μπορούσε να βλέπει ένας άνθρωπος που τυφλώθηκε από καταρράκτη; Ναι, αν είχε κάνει εγχείρηση και αυτή πετύχαινε. Τώρα όμως δεν μπορεί να δει, επειδή δεν βλέπει. Η δυνατότητα και η πραγματικότητα πάντοτε συμπίπτουν. Δεν μπορεί κανείς να κάνει τίποτε το οποίο δεν κάνει, όπως δεν κάνει κανείς τίποτε που δεν μπορεί να κάνει.

Η ιδιομορφία αυτού του ισχυρισμού χάνεται όταν σκέφτεται κανείς ότι οι λέξεις «είναι δυνατόν να...» δεν περιέχουν σχεδόν ποτέ άλλο νόημα από το «μπορώ να φανταστώ ότι...», π.χ. είναι δυνατόν να ζουν ορθολογικά όλοι οι άνθρωποι, δηλαδή μπορώ να φανταστώ ότι όλοι... Τώρα, καθώς η σκέψη μου δεν μπορεί να κάνει, και συνεπώς δεν κάνει, όλους τους ανθρώπους να ζουν ορθολογικά, αλλά αυτό πρέπει να μένει στους ίδιους τους ανθρώπους, το γενικό λογικό είναι για μένα μόνο σκεπτό, μια σκεπτότητα· ως τέτοια όμως είναι στην ουσία μια *πραγματικότητα*, η οποία ονομάζεται δυνατότητα μόνο σε σχέση μ' αυτό που δεν *μπορώ* να πετύχω, συγκεκριμένα την ορθολογικότητα των άλλων. Όσο εξαρτάται από σένα, όλοι οι άνθρωποι μπορούν να είναι ορθολογικοί, διότι εσύ δεν έχεις τίποτε εναντίον αυτού του πράγματος· πράγματι, όσο εκτείνεται η σκέψη σου, ίσως δεν μπορείς να ανακαλύψεις κανένα εμπόδιο, και συνεπώς τίποτε δεν στέκεται ανάμεσα στο πράγμα και στη σκέψη σου· το πράγμα είναι σκεπτό για σένα.

Καθώς όμως οι άνθρωποι δεν είναι ακόμη όλοι ορθολογικοί, πιθανόν να μη γίνουν ποτέ τέτοιοι.

Αν κάτι, για το οποίο εύκολα φαντάζεται κανείς ότι είναι δυνατό, δεν είναι δυνατό ή δεν συμβαίνει, τότε μπορεί κανείς να είναι σίγουρος ότι κάτι άλλο βρίσκεται στο δρόμο του πράγματος και ότι το δεύτερο είναι αδύνατο. Η εποχή μας έχει την τέχνη, την επιστήμη της κ.ο.κ.· η τέχνη μπορεί να είναι ξεκάθαρα κακή, μπορούμε όμως να πούμε ότι αξίζαμε μια καλύτερη και «μπορούσαμε» να την είχαμε, αν θέλαμε; Έχουμε ακριβώς τόση τέχνη όση μπορούμε να έχουμε. Η σημερινή τέχνη μας είναι η *μόνη δυνατή τέχνη*, και γι' αυτό πραγματική, σήμερα.

Ακόμη και με την έννοια στην οποία θα μπορούσαμε τελικά να περιστείλουμε τη λέξη «δυνατό», έτσι ώστε να σημαίνει «μελλοντικό», αυτό διατηρεί την πλήρη δύναμη του «πραγματικού». Αν πει κανείς π.χ., «είναι δυνατόν να ανατείλει αύριο ο ήλιος» –αυτό σημαίνει μόνον, «για σήμερα το αύριο είναι το πραγματικό μέλλον»· διότι σχεδόν

δεν χρειάζεται η υπόδειξη ότι ένα μέλλον είναι μόνον τότε πραγματικό «μέλλον» όταν δεν έχει εμφανιστεί ακόμη.

Προς τι όμως αυτή η μακρόχρονη εκτίμηση μιας λέξης; Αν δεν ενέδρευε πίσω της η πιο πλούσια σε συνέπειες παρανόηση χιλιάδων χρόνων, αν αυτή η μοναδική έννοια της λεξούλας «δυνατόν» δεν κατατρυχόταν από όλα τα στοιχειά των κατεχόμενων ανθρώπων, η εξέτασή της θα μας απασχολούσε λίγο εδώ.

Η σκέψη, όπως δείξαμε παραπάνω, κυριαρχεί τον κατεχόμενο κόσμο. Λοιπόν, η δυνατότητα δεν είναι τίποτε άλλο από σκεπτότητα, και αναρίθμητες θυσίες έχουν γίνει μέχρι τώρα στη φρικτή *σκεπτότητα*. Ήταν *σκεπτό* ότι οι άνθρωποι θα μπορούσαν να γίνουν ορθολογικοί, ήταν σκεπτό ότι θα μπορούσαν να γνωρίσουν τον Χριστό, ήταν σκεπτό ότι θα μπορούσαν να γίνουν ηθικοί και ενθουσιώδεις για το καλό, ήταν σκεπτό ότι θα μπορούσαν όλοι να ζητήσουν καταφύγιο στους κόλπους της εκκλησίας· ήταν σκεπτό ότι θα μπορούσαν να μην σκεφτούν, πουν και πράξουν τίποτε επικίνδυνο για το κράτος, ήταν σκεπτό ότι θα *μπορούσαν* να είναι υπάκουοι υπήκοοι: όμως, επειδή ήταν σκεπτό –έτσι προχωράει η συναγωγή– ήταν δυνατό, και, επιπλέον, επειδή ήταν δυνατό στους ανθρώπους (ακριβώς εδώ βρίσκεται το παραπλανητικό σημείο: επειδή είναι σκεπτό για μένα, είναι δυνατό για τους *ανθρώπους*), γι' αυτό *όφειλαν* αυτοί να είναι έτσι, ήταν η *κλήση* τους· και τέλος, πρέπει να παίρνει κανείς τους ανθρώπους μόνο σύμφωνα μ' αυτή την κλήση, μόνον ως *κεκλημένους*, όχι «όπως είναι, αλλά όπως πρέπει να είναι».

Και η περαιτέρω συναγωγή; Ο άνθρωπος δεν είναι το άτομο, αλλά μια *σκέψη*, ένα *ιδεώδες*, με το οποίο συνδέεται το άτομο όχι όπως ένα παιδί με έναν άντρα, αλλά όπως ένα σημάδι με κιμωλία με ένα σημάδι που έχουμε σκεφτεί ή όπως ένα πεπερασμένο δημιούργημα με τον αιώνιο Δημιουργό ή, σύμφωνα με τις σύγχρονες απόψεις, όπως το δείγμα με το είδος. Εδώ βγαίνει στη φόρα η εξύμνηση της «ανθρώπινης ιδιότητας», της «αιώνιας, αθάνατης», στης οποίας τη δόξα (*in maiorem humanitatis gloriam* [προς μεγάλη δόξα της ανθρωπότητας[320]]) πρέπει να αφιερωθεί το άτομο και να βρει την «αθάνατη φήμη» του στο ότι έκανε κάτι υπέρ του «πνεύματος της ανθρώπινης ιδιότητας».

Έτσι οι *στοχαστές* κυριαρχούν στον κόσμο για όσο καιρό διαρκεί η εποχή των ιερέων ή των δασκάλων, και αυτό που σκέφτονται, είναι δυνατό, αυτό όμως που είναι δυνατό, αυτό πρέπει να πραγματοποι-

ηθεί. *Σκέφτονται* ένα ιδεώδες του ανθρώπου, το οποίο για την ώρα είναι πραγματικό μόνο στη σκέψη τους· σκέφτονται όμως επίσης τη δυνατότητα πραγματοποίησής του, κι εδώ δεν χωράει συζήτηση, η πραγματοποίηση είναι πραγματικά –σκεπτή, είναι μια –ιδέα.

Όμως εγώ κι εσύ μπορεί να είμαστε άνθρωποι για τους οποίους ένας Κρουμάχερ μπορεί να *σκέφτεται* ότι θα μπορούσαμε ακόμη να γίνουμε καλοί χριστιανοί· αν όμως ήθελε να «δουλέψει» με μας, σύντομα θα τον κάναμε να αισθανθεί ότι η χριστιανικότητά μας είναι μόνο *σκεπτή*, αλλά αλλιώς *αδύνατη*: αν συνέχιζε να μας κουράζει με τις ενοχλητικές του *σκέψεις*, την «καλή πίστη» του, τότε θα μάθαινε ότι δεν έχουμε καμιά απολύτως *ανάγκη* να γίνουμε αυτό που δεν μπορούμε να γίνουμε.

Κι έτσι συνεχίζεται αυτό το πράγμα, πολύ πιο πέρα από τους ευσεβέστερους των ευσεβών. «Αν όλοι οι άνθρωποι ήταν ορθολογικοί, αν έκαναν όλοι το σωστό, αν καθοδηγούνταν όλοι από τη φιλανθρωπία κ.ο.κ.!» Το λογικό, το σωστό, η φιλανθρωπία κ.ο.κ. τοποθετούνται μπροστά στα μάτια των ανθρώπων σαν κλήση τους, σαν σκοπός των βλέψεών τους. Τι σημαίνει λοιπόν να είσαι ορθολογικός; Να αντιλαμβάνεσαι τον εαυτό σου; Όχι, το λογικό είναι ένα βιβλίο γεμάτο νόμους, που ψηφίστηκαν εναντίον του εγωισμού.

Η μέχρι τούδε ιστορία είναι η ιστορία του *πνευματικού* ανθρώπου. Μετά την περίοδο της αισθητότητας, αρχίζει η καθαυτό ιστορία, δηλαδή η περίοδος της πνευματικότητας, της διανοητικότητας, της μη αισθητότητας, της υπεραισθητότητας, της α-νοησίας. Ο άνθρωπος αρχίζει τώρα να θέλει να είναι και να γίνει *κάτι*. Τι; Καλός, ωραίος, αληθινός· ακριβέστερα, ηθικός, ευσεβής, φιλοφρονητικός κ.ο.κ. Θέλει να κάνει τον εαυτό του «σωστό άνθρωπο», «κάτι σωστό». Ο *άνθρωπος* είναι ο σκοπός του, το πρέπει του, ο προορισμός του, η κλήση του, το καθήκον του, το *–ιδεώδες* του: είναι για τον εαυτό του ένας μελλοντικός, ένας του επέκεινα. Και τι τον κάνει «σωστό τύπο»; Το να είναι αληθινός, καλός, ηθικός, και τα τοιαύτα. Τώρα βλέπει με μισό μάτι όποιον δεν αναγνωρίζει το ίδιο «τι», δεν αναζητά την ίδια ηθικότητα, δεν έχει την ίδια πίστη· καταδιώκει «τους διασπαστικούς, τους αιρετικούς, τις αιρέσεις» κ.ο.κ.

Κανένα πρόβατο, κανένα σκυλί δεν κοπιάζει να γίνει «σωστό πρόβατο, σωστό σκυλί»· κανένα ζώο δεν παρουσιάζει την ουσία του σαν καθήκον, δηλαδή σαν έννοια, την οποία πρέπει να πραγματοποιήσει. Πραγματοποιεί τον εαυτό του, ζώντας τον εαυτό του, δηλαδή διαλύ-

οντάς τον, πεθαίνοντας. Δεν ζητά να είναι ή να γίνει οτιδήποτε άλλο απ' ό,τι είναι.

Σας συμβουλεύω, μήπως, να γίνετε όμοιοι με τα ζώα; Στο ότι πρέπει να γίνετε ζώα, σ' αυτό δεν μπορώ να σας παροτρύνω, διότι θα ήταν πάλι ένα καθήκον, ένα ιδεώδες («στη φιλοπονία η μέλισσα μπορεί να σε ξεπεράσει»). Θα ήταν το ίδιο αν επιθυμούσε κανείς να γίνουν τα ζώα άνθρωποι. Η φύση σας είναι, μια για πάντα, ανθρώπινη· είστε ανθρώπινες φύσεις, ανθρώπινα όντα. Όμως, επειδή ακριβώς είστε ήδη τέτοια, δεν χρειάζεται να γίνετε τέτοια. Και τα ζώα «εκγυμνάζονται», και ένα εκγυμνασμένο ζώο εκτελεί πολλών λογιών αφύσικα πράγματα. Ένα εκγυμνασμένο σκυλί όμως δεν είναι καλύτερο για τον εαυτό του από ένα φυσικό σκυλί, και δεν έχει κέρδος απ' αυτό, έστω κι αν είναι καλύτερη παρέα για μας.

Προσπάθειες να «διαμορφωθούν» όλοι οι άνθρωποι σε ηθικά, ορθολογικά, ευσεβή, ανθρώπινα «όντα» (δηλαδή, η εκγύμναση), ήταν της μόδας προ αμνημονεύτων χρόνων. Ναυάγησαν πάνω στην αδάμαστη εγώτητα, πάνω στην ιδία φύση, πάνω στον εγωισμό. Οι εκγυμνασμένοι δεν φτάνουν ποτέ το ιδεώδες τους, και μόνο διακηρύσσουν με το στόμα τους τις υψηλές αρχές ή κάνουν μια *διακήρυξη*, μια διακήρυξη πίστης. Απέναντι σ' αυτή τη διακήρυξη πρέπει στη ζωή «να αναγνωρίσουν πως είναι πέρα για πέρα αμαρτωλοί» και μένουν πίσω από το ιδεώδες τους, είναι «αδύναμοι άνθρωποι» και φέρουν μαζί τους τη συνείδηση της «ανθρώπινης αδυναμίας».

Είναι διαφορετικό αν δεν κυνηγάς ένα *ιδεώδες*, θεωρώντας το «προορισμό» σου, αλλά διαλύεις τον εαυτό σου, όπως διαλύει τα πάντα ο χρόνος. Η διάλυση δεν είναι «προορισμός» σου, επειδή είναι παρόν.

Ασφαλώς, η *κουλτούρα*, η θρησκευτικότητα των ανθρώπων τους ελευθέρωσε, μόνον όμως από έναν κύριο, για να τους οδηγήσει σε έναν άλλο. Από τη θρησκεία έμαθα να δαμάζω τις ορέξεις μου, κάμπτω την αντίσταση του κόσμου μέσω του δόλου που έχει βάλει στα χέρια μου η *επιστήμη*· δεν υπηρετώ κανέναν· «δεν είμαι λακές κανενός». Τότε όμως έρχεται η διαταγή: Οφείλεις να υπακούς στον Θεό περισσότερο απ' όσο τον άνθρωπο. Έτσι, είμαι όντως ελεύθερος από τον ανορθολογικό καθορισμό μέσω των ενορμήσεών μου, αλλά υπάκουος στον κύριο «*λογικό*». Έχω κερδίσει «πνευματική ελευθερία», «ελευθερία του πνεύματος». Συγχρόνως όμως έχω γίνει υποτελής στο ίδιο αυτό *πνεύμα*. Το πνεύμα μού δίνει διαταγές, το λογικό με καθοδηγεί, είναι ηγέτες και διοικητές μου. Κυριαρχούν οι «ορθολογικοί», οι «υ-

πηρέτες του πνεύματος». Όμως, αν *εγώ* δεν είμαι *σάρκα*, δεν είμαι ούτε πνεύμα. Η ελευθερία του πνεύματος είναι δική μου δουλεία, επειδή είμαι κάτι παραπάνω από σάρκα ή πνεύμα.

Αναμφίβολα, η κουλτούρα με έχει κάνει *ισχυρό*. Μου έδωσε δύναμη πάνω σε όλες τις *ορμές*, τόσο πάνω στις ενορμήσεις της φύσης μου όσο και πάνω στις απαιτήσεις και τις βιαιότητες του κόσμου. Ξέρω, και έχω κερδίσει τη δύναμη γι' αυτό το πράγμα μέσω της κουλτούρας, ότι δεν χρειάζεται να αφήνομαι να με εξαναγκάζει οποιαδήποτε όρεξη, ευχαρίστηση, συγκίνησή μου κτλ.· είμαι –*κύριός* τους· με τον ίδιο τρόπο γίνομαι, με τις επιστήμες και τις τέχνες, *κύριος* του ανθιστάμενου κόσμου, κύριος στον οποίο υπακούουν η στεριά και η θάλασσα και στον οποίο οφείλουν να δίνουν λογαριασμό ακόμη και τα άστρα. Το πνεύμα με έκανε *κύριο*. –Δεν έχω όμως δύναμη πάνω στο ίδιο το πνεύμα. Από τη θρησκεία (κουλτούρα) μαθαίνω τα μέσα για την «υπερνίκηση του κόσμου», αλλά όχι πώς να υποτάξω και τον *Θεό* και να γίνω κύριός του· διότι ο Θεός «είναι το πνεύμα». Κι αυτό το ίδιο πνεύμα, του οποίου κύριος είμαι ανίκανος να γίνω, μπορεί να έχει τις πιο πολυειδείς μορφές: μπορεί να ονομάζεται Θεός ή πνεύμα του λαού, κράτος, οικογένεια, λογικό, επίσης –ελευθερία, ανθρώπινη ιδιότητα, άνθρωπος.

Εγώ δέχομαι με ευγνωμοσύνη αυτά που απέκτησαν για μένα αιώνες κουλτούρας· δεν θέλω να πετάξω και να παρατήσω τίποτα: δεν έζησα μάταια. Η εμπειρία ότι έχω *δύναμη* πάνω στη φύση μου και δεν χρειάζεται να είμαι δούλος των ορέξεών μου, δεν πρέπει να χαθεί για μένα· η εμπειρία ότι μπορώ να υποτάξω τον κόσμο με τα μέσα που μου δίνει η κουλτούρα αγοράστηκε πολύ ακριβά για να μπορέσω να την ξεχάσω. Θέλω όμως ακόμη περισσότερα.

Ρωτούν τι μπορεί να γίνει ο άνθρωπος, τι μπορεί να κάνει, ποια αγαθά να προμηθευτεί, και του παρουσιάζουν ως κλήση το ανώτατο όλων. Λες και *για μένα* τα πάντα είναι δυνατά!

Αν δει κανείς κάποιον να καταστρέφεται σε μια μανία, σε ένα πάθος κτλ. (όπως στο ψιλικατζίδικο πνεύμα, στη ζήλια), του δημιουργείται η επιθυμία να τον γλιτώσει απ' αυτή την κατοχή και να τον βοηθήσει στην «αυτοϋπερνίκησή» του. Θέλουμε να τον κάνουμε άνθρωπο! Αυτό θα ήταν πολύ ωραίο αν μια καινούργια κατοχή δεν έμπαινε αμέσως στη θέση της παλιάς. Ελευθερώνει όμως κανείς από τη φιλαργυρία κάποιον που είναι δούλος σ' αυτήν μόνο και μόνο για να τον παραδώσει στην ευσέβεια, στην ανθρώπινη ιδιότητα ή σε κάποια άλ-

λη αρχή, και να τον μεταφέρει και πάλι σε μια *έμμονη άποψη*.

Αυτή η μεταφορά από μια περιορισμένη άποψη σε μια υψηλή εκφράζεται με τα λόγια: η αίσθηση δεν πρέπει να κατευθύνεται στο φθαρτό, αλλά μόνο στο άφθαρτο· όχι στο προσωρινό, αλλά στο αιώνιο, στο απόλυτο, στο θεϊκό, στο καθαρά ανθρώπινο κ.ο.κ. –στο *πνευματικό*.

Οι άνθρωποι διέκριναν από πολύ νωρίς ότι δεν ήταν αδιάφορο με τι συγκινούνταν κανείς ή με τι απασχολούνταν· αναγνώρισαν τη σπουδαιότητα του *αντικειμένου*. Ένα αντικείμενο εξυψωμένο πάνω από την ατομικότητα των πραγμάτων είναι η *ουσία* των πραγμάτων· ναι, η ουσία είναι μόνο το σκεπτό σ' αυτά, είναι για τον *σκεπτόμενο* άνθρωπο. Γι' αυτό, μην κατευθύνετε πια την *αίσθησή* σας στα *πράγματα*, αλλά τις *σκέψεις* σας στην *ουσία*. «Μακάριοι αυτοί που δεν βλέπουν και όμως πιστεύουν[321]»· δηλαδή, ευτυχισμένοι είναι οι *σκεπτόμενοι*, διότι έχουν να κάνουν με το αόρατο και πιστεύουν σ' αυτό. Μολαταύτα, ακόμη και ένα αντικείμενο της σκέψης, το οποίο αποτελούσε για αιώνες ουσιαστικό σημείο διαμάχης, καταλήγει στο τέλος στο «να μην αξίζει να γίνεται λόγος γι' αυτό». Αυτό το είδαν οι άνθρωποι και μολαταύτα συνέχισαν να φαντάζονται ότι το αντικείμενο έχει μια εσωτερικά έγκυρη σπουδαιότητα, μια απόλυτη αξία, λες και η κούκλα δεν είναι για το κοριτσάκι το σπουδαιότερο πράγμα, και το Κοράνι για τον Τούρκο. Για όσο καιρό εγώ δεν είμαι το μοναδικό σπουδαίο πράγμα για μένα, δεν έχει σημασία σε ποιο αντικείμενο «δίνω βάρος», και μόνον το μεγαλύτερο ή μικρότερο *έγκλημα* που κάνω σε βάρος του έχει αξία. Ο βαθμός της προσκόλλησης και της αφοσίωσής μου δείχνει το σημείο της υποτέλειάς μου, ο βαθμός του αμαρτήματός μου δείχνει το μέτρο της κυριότητάς μου.

Τελικά όμως, και γενικά, πρέπει να ξέρει κανείς πώς «να βγάλει το καθετί από το μυαλό του», για να μπορέσει έστω –να κοιμηθεί. Δεν μπορεί να μας απασχολεί τίποτε με το οποίο δεν απασχολούμαστε εμείς οι ίδιοι: ο φιλόδοξος δεν μπορεί να αποσπαστεί από τα φιλόδοξα σχέδιά του, ο θεοφοβούμενος από τη σκέψη του Θεού· Το ξεμυάλισμα και η «κατάσταση του κατεχόμενου» συμπίπτουν.

Το να θέλει να πραγματοποιήσει την ουσία του ή να ζήσει σύμφωνα με την έννοιά της (πράγμα που σημαίνει για τους πιστεύοντες στον Θεό «είμαι ευσεβής» και για τους πιστεύοντες στην ανθρώπινη ιδιότητα «ζω ανθρώπινα») είναι κάτι που μόνον ο αισθητός και αμαρτωλός άνθρωπος μπορεί να το προτείνει στον εαυτό του, ο άνθρωπος

στο βαθμό που έχει να διαλέξει ανάμεσα στην ευτυχία των αισθήσεων και στην ειρήνη της ψυχής, στο βαθμό που είναι «φτωχός αμαρτωλός». Ο χριστιανός δεν είναι τίποτε άλλο από ένας αισθητός άνθρωπος, ο οποίος, επειδή γνωρίζει το ιερό και έχει συνείδηση ότι το παραβαίνει, βλέπει τον εαυτό του σαν φτωχό αμαρτωλό: η αισθητότητα, συνειδητοποιημένη σαν «αμαρτωλότητα», είναι χριστιανική συνείδηση, είναι ο ίδιος ο χριστιανός. Και αν η «αμαρτία» και η «αμαρτωλότητα» δεν ακούγονται πια από τα στόματα των νεότερων, αλλά, αντί γι' αυτές, τους απασχολούν ο «εγωισμός», η «φιλαυτία», η «ιδιοτέλεια», και τα τοιαύτα· αν ο διάβολος έχει μεταφραστεί στον «μη άνθρωπο» ή στον «εγωιστικό άνθρωπο» –αυτό σημαίνει ότι ο χριστιανός υπάρχει λιγότερο απ' όσο πριν; Η παλιά διένεξη μεταξύ καλού και κακού, ένας δικαστής πάνω από μας, δηλαδή ο άνθρωπος, μια κλήση, η κλήση να κάνουμε τον εαυτό μας άνθρωπο –δεν είναι πάντα εδώ; Αν τώρα δεν ονομάζεται «κλήση», αλλά «καθήκον» ή «υποχρέωση», η αλλαγή του ονόματος είναι εντελώς σωστή, διότι ο «άνθρωπος» δεν είναι σαν τον Θεό ένα προσωπικό ον που μπορεί να «καλέσει»· πέρα από το όνομα όμως, το πράγμα παραμένει όπως παλιά.

* * *

Ο καθένας έχει μια σχέση με τα αντικείμενα, κι ακόμη περισσότερο, ο καθένας σχετίζεται διαφορετικά μ' αυτά. Ας διαλέξουμε ως παράδειγμα εκείνο το βιβλίο με το οποίο σχετίστηκαν εκατομμύρια άνθρωποι εδώ και δύο χιλιάδες χρόνια, τη Βίβλο. Τι είναι αυτή, τι ήταν, για τον καθένα; Μόνον *ό,τι την έκανε ο καθένας*! Για εκείνον που δεν την κάνει τίποτε για τον εαυτό του, αυτή δεν είναι τίποτε απολύτως· για εκείνον που τη χρησιμοποιεί σαν φυλαχτό, έχει αποκλειστικά την αξία, τη σημασία ενός μαγικού μέσου· για εκείνον που, σαν τα παιδιά, παίζει μαζί της, δεν είναι παρά ένα παιχνίδι κτλ.

Τώρα, ο χριστιανισμός ζητά να είναι η Βίβλος *το ίδιο πράγμα για όλους*: το ιερό βιβλίο ή η «Αγία Γραφή». Αυτό σημαίνει ότι η άποψη του χριστιανού πρέπει να είναι και άποψη των άλλων ανθρώπων και ότι κανένας δεν πρέπει να σχετίζεται διαφορετικά μ' αυτό το αντικείμενο. Έτσι όμως καταστρέφεται η κυριότητα της σχέσης, και ένα πνεύμα, μια διάθεση, εδραιώνεται ως η «*αληθινή*», η «μόνη αληθινή». Με τον περιορισμό της ελευθερίας να κάνω τη Βίβλο ό,τι θέλω, περιορίζεται γενικά η ελευθερία του πράττειν· και στη θέση της μπαίνει ο

καταναγκασμός μιας άποψης ή κρίσης. Όποιος εκφέρει την κρίση ότι η Βίβλος ήταν μια μακρόχρονη πλάνη της ανθρωπότητας, κρίνει *–εγκληματικά.*

Στην πραγματικότητα, το παιδί που την κάνει κομμάτια ή παίζει μ' αυτήν, ο βασιλιάς των Ίνκα Αταχουάλπα[322] που ακουμπά το αφτί του πάνω της και την πετάει πέρα με περιφρόνηση επειδή παραμένει βουβή, κρίνει εξίσου σωστά τη Βίβλο με τον ιερέα που εξυμνεί σ' αυτήν τον «λόγο του Θεού» ή με τον κριτικό που τη βλέπει σαν προχειροδουλειά των ανθρώπινων χεριών. Διότι το πώς χειριζόμαστε τα πράγματα είναι θέμα της *αρεσκείας* μας, της *ελεύθερης θέλησής* μας: τα χρησιμοποιούμε σύμφωνα με την *ευχαρίστηση της καρδιάς μας* ή, σαφέστερα, τα χρησιμοποιούμε όπως *μπορούμε*. Γιατί οι κληρικοί βγάζουν δυνατές φωνές όταν βλέπουν πώς ο Χέγκελ και οι θεωρητικοί θεολόγοι κάνουν θεωρητικές σκέψεις ξεκινώντας από τα περιεχόμενα της Βίβλου; Ακριβώς επειδή ασχολούνται μαζί της σύμφωνα με την ευχαρίστηση της καρδιάς τους ή επειδή «καταπιάνονται αυθαίρετα μ' αυτήν».

Όμως, επειδή όλοι δείχνουμε αυθαιρεσία στον χειρισμό των πραγμάτων, δηλαδή κάνουμε μ' αυτά ό,τι μας *αρέσει* περισσότερο, σύμφωνα με την *αρέσκειά* μας (τίποτε δεν αρέσει περισσότερο στον φιλόσοφο από το να μπορεί να ανιχνεύει μια «ιδέα» στο καθετί, όπως αρέσει στον θεοφοβούμενο να κάνει φίλο του τον Θεό μέσω κάθε πράγματος, π.χ. θεωρώντας τη Βίβλο ιερή), γι' αυτό πουθενά δεν συναντάμε τόσο οδυνηρή αυθαιρεσία, τόσο φρικτή τάση για βία, τόσο ηλίθιο καταναγκασμό όσο στην ίδια την περιοχή της *–ίδιας μας της ελεύθερης θέλησης*. Αν ενεργούμε αυθαίρετα παίρνοντας τα ιερά αντικείμενα έτσι ή αλλιώς, πώς θέλουμε να κατακρίνουμε τα ιερατικά πνεύματα αν μας παίρνουν εξίσου αυθαίρετα, *με τον δικό τους τρόπο*, και εκτιμούν πως μας αξίζει η πυρά των αιρετικών ή μια άλλη τιμωρία, ας πούμε η –λογοκρισία;

Ό,τι είναι ένας άνθρωπος, αυτό κάνει από τα πράγματα· «όπως κοιτάς τον κόσμο, έτσι σε κοιτά κι αυτός πάλι». Τότε ακούγεται και πάλι η συνετή συμβουλή. Πρέπει να τον κοιτάς μόνο «σωστά, αβίαστα». Λες και το παιδί δεν κοιτά τη Βίβλο «σωστά και αβίαστα» όταν την κάνει παιχνίδι. Αυτή τη φρόνιμη οδηγία μάς δίνει ο Φόυερμπαχ. Δεν κοιτά κανείς τα πράγματα σωστά όταν κάνει απ' αυτά ό,τι *θέλει* (με τη λέξη πράγματα εννοούνται εδώ γενικώς αντικείμενα, όπως ο Θεός, οι συνάνθρωποί μας, μια αγαπημένη, ένα βιβλίο, ένα ζώο κ.ο.κ.). Και

γι' αυτό τα πράγματα και το κοίταγμά τους δεν έρχονται πρώτα, αλλά εγώ είμαι πρώτος, η θέλησή μου είναι πρώτη. *Θέλει* κανείς να βγάλει σκέψεις από τα πράγματα, *θέλει* να ανακαλύψει λογικό στον κόσμο, *θέλει* να έχει ιερότητα αυτός: γι' αυτό θα τα βρει αυτά. «Ζητείτε και ευρήσετε[323].» *Αυτό* που θέλω να αναζητήσω, το καθορίζω *εγώ*: θέλω π.χ. να βρω τη διαπαιδαγώγησή μου στη Βίβλο· θα τη βρω εκεί· θέλω να διαβάσω και να ελέγξω τη Βίβλο σε βάθος· ανάλογα με τις δυνάμεις μου, θα προκύψει μια εμπεριστατωμένη διδαχή και κριτική. Διαλέγω για μένα αυτό στο οποίο είναι στραμμένο το πνεύμα μου, και διαλέγοντας αποδεικνύομαι –αυθαίρετος.

Συνδεδεμένη μ' αυτό είναι η διόραση ότι κάθε κρίση που εκφέρω για ένα αντικείμενο είναι *δημιούργημα* της θέλησής μου· κι αυτή η διόραση πάλι με οδηγεί να μην χαθώ μέσα στο *δημιούργημα*, στην κρίση, αλλά να παραμείνω ο *δημιουργός*, ο κριτής, που πάντα δημιουργεί εκ νέου. Όλα τα κατηγορήματα των αντικειμένων είναι αποφάνσεις μου, κρίσεις μου, δημιουργήματά μου. Αν θέλουν να αποσπαστούν από μένα και να είναι κάτι δι' εαυτό ή να επιβληθούν σε μένα, τότε το πιο επείγον πράγμα που έχω να κάνω είναι να τα πάρω πίσω στο μηδέν τους, δηλαδή σε μένα, τον δημιουργό. Ο Θεός, ο Χριστός, η Αγία Τριάδα, η ηθικότητα, το καλό κτλ. είναι τέτοια δημιουργήματα, για τα οποία δεν πρέπει να επιτρέπω στον εαυτό μου να λέει μόνον ότι είναι αλήθειες, αλλά ότι είναι και απάτες. Όπως μια φορά θέλησα και θέσπισα την ύπαρξή τους, έτσι θέλω να έχω την άδεια να επιθυμώ και τη μη ύπαρξή τους· δεν πρέπει να τα αφήσω να μεγαλώσουν πάνω από το κεφάλι μου, δεν πρέπει να έχω την αδυναμία να τα αφήσω να γίνουν κάτι «απόλυτο», έτσι ώστε να διαιωνιστούν και να αποσπαστούν από τη δύναμη και την απόφασή μου. Αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θα έπεφτα θύμα στην *αρχή της σταθερότητας*, την καθαυτό αρχή ζωής της θρησκείας, που ασχολείται με τη δημιουργία «ανέγγιχτων ιερών», «αιώνιων αληθειών», κοντολογίς ενός «ιερού» και με την αφαίρεση του *δικού σου* από σένα.

Το αντικείμενο μάς κάνει κατεχόμενους ανθρώπους τόσο με την ιερή μορφή του όσο και με την ανίερη, τόσο ως υπεραισθητό αντικείμενο όσο και ως αισθητό. Η όρεξη ή μανία αναφέρεται και στα δύο, και η φιλαργυρία και η λαχτάρα για τον ουρανό βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο. Όταν οι διαφωτιστές θέλησαν να κερδίσουν τους ανθρώπους υπέρ του αισθητού κόσμου, ο Λάβατερ[324] κήρυξε τη λαχτάρα για το αόρατο. Οι μεν θέλουν να προκαλέσουν *συγκίνηση*, οι δε *κίνηση*, δρα-

στηριότητα.

Η σύλληψη των αντικειμένων είναι πέρα για πέρα διαφορετική, όπως βλέπουμε στους ποικίλους τρόπους με τους οποίους συνελήφθη και συλλαμβάνεται ο Θεός, ο Χριστός, ο κόσμος. Σ' αυτό το πράγμα ο καθένας είναι ένας «διαφωνών», και έπειτα από αιματηρές μάχες επιτεύχθηκε τελικά να μην καταδικάζονται πια αντίθετες απόψεις για το ίδιο αντικείμενο σαν αιρέσεις που αξίζουν θάνατο. Οι «διαφωνούντες» συμφιλιώνονται. Γιατί όμως θα έπρεπε μόνο να διαφωνώ, να σκέφτομαι αλλιώς, για ένα πράγμα; Γιατί να μην σπρώξω τη διαφωνία μου στο έσχατο άκρο της, δηλαδή να μην λάβω καθόλου υπόψη μου το πράγμα, άρα να μην σκεφτώ τίποτε γι' αυτό, να το συντρίψω; Τότε η ίδια η *σύλληψη* παίρνει τέλος, επειδή δεν υπάρχει πια τίποτε να συλλάβω. Γιατί πρέπει να λέω, «ο Θεός δεν είναι ο Αλλάχ, δεν είναι ο Βράχμα, δεν είναι ο Ιεχωβάς, αλλά –ο Θεός»· αλλά όχι, «ο Θεός δεν είναι παρά μια απάτη»; Γιατί με στιγματίζουν οι άνθρωποι αν είμαι «αθεϊστής»; Επειδή βάζουν το δημιούργημα πάνω από τον δημιουργό («και σεβάστηκαν και λάτρεψαν το δημιούργημα περισσότερο από τον δημιουργό[325]») και χρειάζονται ένα *κυρίαρχο αντικείμενο*, ώστε να υπηρετεί ωραία το υποκείμενο, *υποταγμένο*. Πρέπει να λυγίσω μπροστά στο απόλυτο, *οφείλω* να το κάνω.

Με τη «βασιλεία των σκέψεων» ο χριστιανισμός ολοκληρώθηκε· η σκέψη είναι αυτή η εσωτερικότητα μέσα στην οποία σβήνουν όλα τα φώτα του κόσμου, γίνεται ανύπαρκτη κάθε ύπαρξη, είναι το παν του παντός ο εσωτερικός άνθρωπος (η καρδιά, το κεφάλι). Αυτή η βασιλεία των σκέψεων περιμένει τη λύτρωσή της, περιμένει, σαν τη Σφίγγα, την απάντηση του Οιδίποδα στο αίνιγμα, για να μπει επιτέλους στο θάνατό της. *Εγώ* είμαι ο καταστροφέας της ύπαρξής της, διότι στην περιοχή του δημιουργού δεν αποτελεί πια μια βασιλεία από μόνη της ούτε ένα κράτος εν κράτει, αλλά ένα δημιούργημα της δημιουργικής μου –απουσίας σκέψης. Μόνο μαζί και συγχρόνως με τον ναρκωμένο *σκεπτόμενο* κόσμο μπορεί ο κόσμος των χριστιανών, ο χριστιανισμός, και η ίδια η θρησκεία, να αφανιστούν· μόνον όταν φεύγουν οι σκέψεις, δεν υπάρχουν πια πιστοί. Για τον στοχαστή, το σκέπτεσθαί του είναι μια «υψηλή εργασία, μια ιερή δραστηριότητα», και στηρίζεται σε μια στέρεη *πίστη*, την πίστη στην αλήθεια. Αρχικά, η προσευχή είναι ιερή δραστηριότητα, ύστερα αυτή η ιερή «αφοσίωση» περνά σε ένα ορθολογικό και συλλογιζόμενο σκέπτεσθαι, το οποίο, όμως, διατηρεί την άθραυστη βάση της πίστης του στην «ιερή αλήθεια»

και είναι μόνο μια θαυμάσια μηχανή που βάζει στην υπηρεσία του το πνεύμα της αλήθειας. Το ελεύθερο σκέπτεσθαι και η ελεύθερη επιστήμη με απασχολούν –διότι δεν είμαι εγώ ελεύθερος, δεν απασχολώ εγώ τον εαυτό μου, αλλά ελεύθερο είναι το σκέπτεσθαι και με απασχολεί– με τον ουρανό και με το ουράνιο ή «θεϊκό»· δηλαδή, με τον κόσμο και το κοσμικό, όχι μ' αυτό τον κόσμο, αλλά με έναν «άλλο»· είναι μόνον το αναποδογύρισμα και η διατάραξη του κόσμου, μια ενασχόληση με την *ουσία* του κόσμου, άρα μια τρέλα. Ο στοχαστής είναι τυφλός απέναντι στην αμεσότητα των πραγμάτων και είναι ανίκανος να τα ελέγξει: δεν τρώει, δεν πίνει, δεν απολαμβάνει· διότι εκείνος που τρώει και πίνει δεν είναι ποτέ ο στοχαστής, και μάλιστα αυτός ξεχνάει το φαγητό και το πιοτό, το προχώρημα στη ζωή, τις μέριμνες της διατροφής κ.ο.κ. μπροστά στο σκέπτεσθαι· τα ξεχνάει όπως κι εκείνος που προσεύχεται. Γι' αυτό εμφανίζεται σαν ελαφρόμυαλος και αλλόκοτος, σαν *τρελός*, στον ρωμαλέο γιο της φύσης, ακριβώς όπως εμφανίζονταν στους αρχαίους οι παράφρονες. Το ελεύθερο σκέπτεσθαι είναι παραφροσύνη, επειδή είναι *καθαρή κίνηση της εσωτερικότητας*, του απλώς *εσωτερικού ανθρώπου*, που καθοδηγεί και ρυθμίζει το υπόλοιπο του ανθρώπου. Ο σαμάνος και ο θεωρησιακός φιλόσοφος αντιπροσωπεύουν τα πιο χαμηλά και τα πιο ψηλά σκαλιά της κλίμακας του *εσωτερικού* ανθρώπου, του –Μογγόλου. Ο σαμάνος και ο φιλόσοφος παλεύουν με φαντάσματα, δαίμονες, *πνεύματα*, θεούς.

Εντελώς διαφορετικό απ' αυτό το *ελεύθερο* σκέπτεσθαι είναι το *ίδιον* σκέπτεσθαι, το σκέπτεσθαί *μου*, ένα σκέπτεσθαι που δεν με καθοδηγεί, αλλά καθοδηγείται, συνεχίζεται ή διακόπτεται, από μένα όπως μου αρέσει. Η διάκριση αυτού του ιδίου σκέπτεσθαι από το ελεύθερο σκέπτεσθαι είναι παρόμοια μ' εκείνη της ιδίας αισθητότητας, την οποία ικανοποιώ όπως μου αρέσει, από την ελεύθερη, αχαλίνωτη αισθητότητα, στην οποία υποκύπτω.

Στο *Grundsätzen der Philosophie der Zukunft*, ο Φόυερμπαχ αναφέρεται πάντα επίμονα στο *Είναι*. Σ' αυτό το πράγμα παραμένει επίσης, παρά όλη την αντιπαλότητά του προς τον Χέγκελ και την απόλυτη φιλοσοφία, κολλημένος στην αφαίρεση· διότι το «Είναι» είναι αφαίρεση, όπως και «το εγώ». Μόνον εγώ *δεν* είμαι μόνον αφαίρεση: *εγώ είμαι* το παν του παντός, συνεπώς, ακόμη και αφαίρεση ή τίποτε: είμαι όλα και τίποτα· δεν είμαι απλή σκέψη, την ίδια στιγμή όμως είμαι γεμάτος σκέψεις, ένας κόσμος σκέψεων. Ο Χέγκελ καταδικάζει

το ίδιον, το δικό μου, τη –«γνώμη» μου. Το «απόλυτο σκέπτεσθαι» είναι το σκέπτεσθαι που ξεχνά ότι είναι *δικό μου* σκέπτεσθαι, ότι *εγώ* σκέπτομαι και ότι αυτό δεν υπάρχει παρά μέσω *εμού*. Όμως εγώ, ως εγώ, καταπίνω πάλι το δικό μου, είμαι κύριός του· μόνο τη *γνώμη* μου μπορώ ανά πάσα στιγμή να αλλάξω, να την εκμηδενίσω, να την πάρω πίσω στον εαυτό μου και να την αναλώσω. Ο Φόυερμπαχ θέλει να πλήξει το «απόλυτο σκέπτεσθαι» του Χέγκελ με το *μη υπερνικήσιμο* Είναι. Όμως το Είναι υπερνικιέται σε μένα τόσο καλά όσο και το σκέπτεσθαι. Είναι το Είναι *μου*, όπως το άλλο είναι το σκέπτεσθαί *μου*.

Κατ' αυτό τον τρόπο, φυσικά, ο Φόυερμπαχ δεν προχωράει μακρύτερα από το να δώσει την καθ' εαυτήν κοινότοπη απόδειξη ότι εγώ χρειάζομαι τις *αισθήσεις* για όλα ή ότι δεν μπορώ να κάνω καθόλου δίχως τα όργανα αυτά. Ασφαλώς, δεν μπορώ να σκέφτομαι αν δεν υπάρχω αισθητά. Για το σκέπτεσθαι όμως, όπως και για το αισθάνεσθαι, και συνεπώς για το αφηρημένο όπως και για το αισθητό, χρειάζομαι πάνω απ' όλα *εμένα*, αυτό το τελείως ιδιαίτερο εμένα, αυτό το *μοναδικό* εμένα. Αν δεν ήμουν αυτό, αν ήμουν π.χ. ο Χέγκελ, δεν θα έβλεπα τον κόσμο όπως τον βλέπω, θα έβγαζα από τον κόσμο το φιλοσοφικό σύστημα που έβγαλε ο Χέγκελ κ.ο.κ. Θα είχα βέβαια αισθήσεις, όπως όλοι οι άλλοι άνθρωποι, αλλά δεν θα τις χρησιμοποιούσα όπως τις χρησιμοποιώ.

Έτσι, ο Φόυερμπαχ[326] εξαπέλυσε εναντίον του Χέγκελ την κατηγορία ότι κάνει κακή χρήση της γλώσσας, επειδή εννοεί με πολλές λέξεις κάτι άλλο απ' αυτό που εννοεί η φυσιολογική συνείδηση· κι όμως κάνει κι αυτός το ίδιο λάθος όταν δίνει τόσο εξέχον νόημα στο «αισθητό», νόημα που δεν έχει αυτό συνήθως. Έτσι, λέει, «το αισθητό δεν είναι το ανίερο, το δίχως σκέψη, το χειροπιαστό, αλλά αυτό που κατανοείται από μόνο του[327]». Όμως, αυτό είναι το ιερό, το μεστό σκέψης, το κρυμμένο, αυτό που μπορεί να κατανοηθεί μόνο με διαμεσολάβηση –άρα δεν είναι πια αυτό που ονομάζουν οι άνθρωποι αισθητό. Το αισθητό είναι μόνον εκείνο που υπάρχει για *τις αισθήσεις*· αυτό που, από την άλλη μεριά, μπορούν να απολαύσουν μόνον εκείνοι που το απολαμβάνουν με κάτι *παραπάνω* από τις αισθήσεις, που πηγαίνουν πέρα από την αισθητηριακή απόλαυση ή την αισθητηριακή πρόσληψη, το πολύ πολύ διαμεσολαβείται ή εισάγεται από τις αισθήσεις, δηλαδή οι αισθήσεις είναι η *συνθήκη* της απόκτησής του, το ίδιο όμως δεν είναι πια αισθητό. Το αισθητό, ό,τι κι αν είναι, γίνεται, όταν το παίρνω μέσα μου, κάτι μη αισθητό, το οποίο μπορεί, όμως, να έχει και

πάλι αισθητά αποτελέσματα, ξυπνώντας π.χ. τα πάθη μου και το αίμα μου.

Είναι καλό που ο Φόυερμπαχ ξανατιμά τις αισθήσεις, το μόνο όμως πράγμα που μπορεί να κάνει έτσι είναι να ντύσει τον υλισμό της «νέας φιλοσοφίας» του μ' αυτό που ήταν μέχρι τώρα ιδιοκτησία του ιδεαλισμού, με την «απόλυτη φιλοσοφία». Όσο λίγο αφήνονται οι άνθρωποι να πειστούν ότι μπορεί να ζήσει κανείς με το «πνευματικό» μόνον, δίχως ψωμί, εξίσου λίγο θα πιστέψουν τα λόγια του Φόυερμπαχ ότι ως αισθητό ον είναι κανείς ήδη τα πάντα, και άρα πνευματικός, πλήρης σκέψεων κ.ο.κ.

Τίποτε απολύτως δεν δικαιολογείται από το *Είναι*. Αυτό το οποίο έχουμε σκεφτεί *υπάρχει* τόσο καλά όσο υπάρχει κι εκείνο το οποίο δεν έχουμε σκεφτεί· η πέτρα στον δρόμο *είναι*, και η παράστασή μου γι' αυτήν *είναι* επίσης. Αμφότερες είναι μόνο σε διαφορετικούς *χώρους*, η πρώτη στον αέριο χώρο, η δεύτερη στο κεφάλι μου, μέσα σε *μένα*· διότι κι εγώ είμαι χώρος όπως ο δρόμος.

Οι επαγγελματίες, οι προνομιούχοι, δεν ανέχονται καμιά ελευθερία της σκέψης, δεν ανέχονται δηλαδή σκέψεις που δεν προέρχονται από «τον δότη όλων των καλών», είτε αυτός ονομάζεται Θεός είτε πάπας, εκκλησία ή οτιδήποτε άλλο. Αν κάποιος έχει τέτοιες αθέμιτες σκέψεις, πρέπει να τις ψιθυρίσει στο αφτί του εξομολογητή του, και να αφήσει να τιμωρηθεί απ' αυτόν ώσπου το μαστίγιο να γίνει αβάσταχτο για τις ελεύθερες σκέψεις. Μ' άλλα λόγια, και το επαγγελματικό πνεύμα μεριμνά ώστε να μην έρχονται καθόλου ελεύθερες σκέψεις, προπαντός, από μια σοφή εκπαίδευση. Αυτός στον οποίο έχουν εγχαραχθεί δεόντως οι βασικές αρχές της ηθικής, ποτέ δεν θα είναι πια ελεύθερος από ηθικολογικές σκέψεις, και η ληστεία, η ψευδορκία, η εξαπάτηση και τα τοιαύτα παραμένουν γι' αυτόν έμμονες ιδέες, από τις οποίες δεν τον προστατεύει καμιά ελευθερία της σκέψης. Έχει τις σκέψεις του «εκ των άνω» και δεν πάει παραπέρα.

Είναι διαφορετικά με τους κατόχους δικαιωμάτων εκμετάλλευσης ή πατεντών. Ο καθένας τους πρέπει να έχει σκέψεις και να κάνει σκέψεις όπως θέλει. Αν έχει την πατέντα ή το δικαίωμα εκμετάλλευσης μιας ικανότητας-να-σκέφτεται, δεν χρειάζεται κανένα ιδιαίτερο *προνόμιο*. Όμως, «επειδή όλοι οι άνθρωποι είναι ορθολογικοί», ο καθένας είναι ελεύθερος να βάλει στο κεφάλι του όποια ιδέα θέλει, και, ανάλογα με την πατέντα του φυσικού χαρίσματός του, να έχει ένα μεγαλύτερο ή μικρότερο πλούτο σκέψεων. Κανένας δεν ακούει τις παραι-

νέσεις ότι πρέπει κανείς «να τιμά όλες τις γνώμες και τις πεποιθήσεις», ότι «κάθε πεποίθηση είναι δικαιολογημένη», ότι «πρέπει να είμαστε ανεκτικοί απέναντι στις απόψεις των άλλων» κ.ο.κ.

Όμως, «οι σκέψεις σας δεν είναι σκέψεις μου και οι δρόμοι σας δεν είναι δρόμοι μου». Ή μάλλον, εννοώ το αντίθετο: Οι σκέψεις σας είναι σκέψεις *μου*, τις οποίες διαθέτω όπως θέλω, και τις οποίες ρίχνω κάτω δίχως έλεος· είναι ιδιοκτησία μου, την οποία εκμηδενίζω όπως θέλω. Δεν περιμένω από σας πρώτα την άδεια για να κονιορτοποιήσω και να σκορπίσω με ένα φύσημα τις σκέψεις σας. Δεν με ενδιαφέρει το ότι κι εσείς ονομάζετε αυτές τις σκέψεις δικές σας, παραμένουν δικές μου όπως και να έχει το πράγμα, και το τι θα κάνω μ' αυτές είναι *δική μου υπόθεση*, όχι σφετερισμός. Μπορεί να μου αρέσει να σας αφήσω στις σκέψεις σας· τότε θα μείνω σιωπηλός. Πιστεύετε ότι οι σκέψεις πετούν γύρω ελεύθερες σαν πουλιά και ότι ο καθένας μπορεί να πιάσει κάποια, την οποία θα αξιοποιούσε κατόπιν ως απαραβίαστη ιδιοκτησία του; Ό,τι πετάει γύρω είναι *–δικό μου*.

Πιστεύετε ότι έχετε τις σκέψεις σας για τον εαυτό σας και ότι δεν χρειάζεται να απολογηθείτε σε κανέναν γι' αυτές ή, όπως επίσης λέτε, ότι έχετε να δώσετε λογαριασμό γι' αυτές μόνο στον Θεό; Όχι, και οι μεγάλες και οι μικρές σκέψεις σας ανήκουν σε μένα, και τις μεταχειρίζομαι όπως μου αρέσει.

Η σκέψη είναι *δική μου* μόνον όταν δεν έχω κανέναν ενδοιασμό να τη βάλω σε κίνδυνο θανάτου ανά πάσα στιγμή, όταν δεν έχω να φοβάμαι την απώλειά της ως *απώλεια για μένα*, απώλεια δική μου. Η σκέψη είναι δική μου μόνον όταν μπορώ όντως να την υποτάξω, αυτή όμως δεν μπορεί ποτέ να με υποτάξει, ποτέ να με φανατίσει, να με κάνει όργανο της πραγματοποίησής της.

Έτσι, η ελευθερία της σκέψης υπάρχει όταν μπορώ να έχω όλες τις δυνατές σκέψεις· οι σκέψεις γίνονται όμως ιδιοκτησία μόνον με το να μην είναι ικανές να γίνουν κύριες. Την εποχή της ελευθερίας της σκέψης *κυριαρχούν* σκέψεις (ιδέες)· όμως, αν φτάσω στην ιδιοκτησία της σκέψης, τότε συμπεριφέρονται ως δημιουργήματά μου.

Αν η ιεραρχία δεν είχε εισχωρήσει τόσο βαθιά ώστε να αφαιρέσει από τους ανθρώπους κάθε θάρρος να επιδιώξουν ελεύθερες σκέψεις, δηλαδή σκέψεις ίσως δυσάρεστες στον Θεό, θα έπρεπε να θεωρούμε την ελευθερία της σκέψης λέξη τόσο κενή περιεχομένου όσο ίσως την ελευθερία της πέψης.

Σύμφωνα με τη γνώμη των επαγγελματιών, η σκέψη *δίνεται* σε μέ-

να· σύμφωνα με τους ελεύθερους στοχαστές, εγώ *αναζητώ* τη σκέψη. Στους πρώτους, η αλήθεια έχει ήδη βρεθεί και υπάρχει, μόνο που εγώ πρέπει –να τη λάβω από τον δότη μέσω χάρης· στους δεύτερους, η αλήθεια πρέπει να αναζητηθεί και είναι ο κείμενος στο μέλλον σκοπός μου, προς τον οποίο πρέπει να τρέξω.

Και στις δύο περιπτώσεις, η αλήθεια (η αληθινή σκέψη) βρίσκεται έξω από μένα, και εγώ φιλοδοξώ να την *αποκτήσω*, είτε μέσω δωρεάς (χάρης) είτε μέσω απόκτησης (ιδίας αξίας). Συνεπώς, 1) η αλήθεια είναι *προνόμιο*· 2) όχι, ο δρόμος προς αυτήν είναι *πατέντα* για όλους, και ούτε η Βίβλος ούτε οι άγιοι πατέρες ούτε η εκκλησία ούτε κανένας άλλος είναι κάτοχοι της αλήθειας· μπορεί όμως να γίνει κανείς κάτοχός της –θεωρητικολογώντας.

Και οι μεν και οι δε, το βλέπει κανείς, είναι *άνευ ιδιοκτησίας* σε σχέση με την αλήθεια: την έχουν είτε ως *τιμάριο* (διότι ο «άγιος πατέρας» π.χ. δεν είναι μοναδικός· ως μοναδικός είναι αυτός ο Σέξτος, ο Κλήμης κ.ο.κ., αλλά ως Σέξτος, Κλήμης κ.ο.κ. δεν έχει την αλήθεια· την έχει ως «άγιος πατέρας», δηλαδή ως πνεύμα) είτε ως *ιδεώδες*. Ως ιδεώδες, αυτή είναι μόνο για λίγους (τους προνομιούχους)· ως ιδεώδες, είναι για *όλους* (τους κατόχους πατέντας).

Η ελευθερία της σκέψης έχει λοιπόν το νόημα ότι όλοι προχωράμε στο σκοτάδι και στους δρόμους της πλάνης, ο καθένας όμως μπορεί σ' αυτό το δρόμο να πλησιάσει την *αλήθεια* και να είναι συνεπώς στον σωστό δρόμο («όλοι οι δρόμοι οδηγούν στη Ρώμη, στο τέλος του κόσμου κ.ο.κ.»). Άρα η ελευθερία της σκέψης σημαίνει αυτό μόνον, ότι η αληθινή σκέψη δεν είναι *δική μου*· διότι, αν ήταν τέτοια, γιατί να θέλουν οι άνθρωποι να με αποκλείσουν απ' αυτήν;

Το σκέπτεσθαι έχει γίνει εντελώς ελεύθερο και έχει διατυπώσει ένα πλήθος αληθειών στις οποίες πρέπει *εγώ* να υποταχθώ. Επιδιώκει να ολοκληρωθεί σε ένα *σύστημα* και να δώσει στον εαυτό του ένα «απόλυτο σύνταγμα». Στο κράτος π.χ. αναζητά την ιδέα, ώσπου παρήγαγε το «ορθολογικό κράτος», στο οποίο εγώ οφείλω να προσαρμοστώ· στον άνθρωπο (ανθρωπολογία), ώσπου «βρήκε τον άνθρωπο».

Ο στοχαστής διακρίνεται από τον πιστό μόνο στο ότι πιστεύει *πολύ περισσότερο* απ' αυτόν, ο οποίος από τη μεριά του σκέφτεται πολύ λιγότερο με την πίστη του (τα άρθρα της πίστης του). Ο στοχαστής έχει χίλια αξιώματα να πιστέψει, ο πιστός ξεμπερδεύει με λίγα· ο πρώτος όμως δίνει *συνοχή* στα αξιώματά του και παίρνει τη συνοχή για κριτήριο εκτίμησης της αξίας τους. Αν το ένα ή το άλλο δεν τον βο-

λεύει, το πετάει.

Οι στοχαστές πηγαίνουν παράλληλα με τους πιστούς στις διακηρύξεις τους. Αντί για «αν αυτό είναι από τον Θεό, δεν πρέπει να το εξαλείψετε», λένε «αν αυτό είναι από *την αλήθεια*, είναι αληθινό»· αντί για «δώστε στον Θεό τη δόξα», λένε «δώστε στην αλήθεια τη δόξα». Εμένα όμως μου φαίνεται το ίδιο αν νικήσει ο Θεός ή η αλήθεια· πάνω απ' όλα θέλω να νικήσω εγώ.

Πέραν τούτου, πώς μπορούμε να σκεφτούμε μια «απεριόριστη ελευθερία» έξω από το κράτος ή την κοινωνία; Το κράτος μπορεί όντως να προστατεύει τον ένα από τον άλλο, δεν πρέπει όμως να αφήνει τον εαυτό του να διατρέχει κίνδυνο από μια άμετρη ελευθερία, από τη λεγόμενη «αχαλινωσιά». Έτσι, στην «ελευθερία της εκπαίδευσης» το *κράτος* δηλώνει μόνο το εξής –ότι είναι ικανοποιημένο με οποιονδήποτε διδάσκει όπως θα ήθελε το κράτος (ή, μιλώντας πιο περιεκτικά, η πολιτική εξουσία). Αυτό το «όπως θα ήθελε το κράτος» πρέπει να μετράει για τους ανταγωνιζόμενους, και αν, π.χ., ο κλήρος δεν το εννοεί έτσι όπως το κράτος, τότε αποκλείεται μόνος του από τον *ανταγωνισμό* (βλ. Γαλλία). Το όριο που χαράζεται αναγκαστικά στο κράτος για κάθε επιμέρους και γενικό ανταγωνισμό ονομάζεται «εποπτεία και επιστασία του κράτους». Βάζοντας την ελευθερία της εκπαίδευσης μέσα στα δέοντα όρια, το κράτος καθορίζει συγχρόνως το εύρος της ελευθερίας της σκέψης· επειδή, κατά κανόνα, οι άνθρωποι δεν σκέφτονται μακρύτερα απ' όσο έχουν σκεφτεί οι δάσκαλοί τους.

Ακούστε τον υπουργό Γκυζό[328]: «Η μεγάλη δυσκολία σήμερα είναι *η καθοδήγηση και η κυριάρχηση του πνεύματος*. Παλιότερα εκπλήρωνε η εκκλησία αυτή την αποστολή, σήμερα δεν είναι επαρκής γι' αυτήν. Από το πανεπιστήμιο πρέπει να περιμένουμε αυτή τη μεγάλη υπηρεσία, και το πανεπιστήμιο δεν θα παραλείψει να την κάνει. Εμείς, η *κυβέρνηση*, έχουμε το καθήκον να το στηρίξουμε σ' αυτό. Η Χάρτα ζητά την ελευθερία της σκέψης και της συνείδησης[329].» Έτσι, προς όφελος της ελευθερίας της σκέψης και της συνείδησης, ο υπουργός ζητά «την καθοδήγηση και κυριάρχηση του πνεύματος».

Ο καθολικισμός έσερνε τον εξεταζόμενο ενώπιον του δικαστηρίου της εκκλησιαστικότητας, ο προτεσταντισμός ενώπιον του δικαστηρίου του βιβλικού χριστιανισμού. Η βελτίωση θα ήταν μικρή αν τον έσερναν ενώπιον του δικαστηρίου του λογικού, όπως θέλει π.χ. ο Ρούγκε[330]. Το αν η εκκλησία, η Βίβλος ή το λογικό (το οποίο άλλωστε επι-

καλούνταν ήδη ο Λούθηρος και ο Χους) είναι η *ιερή αυθεντία* δεν έχει ουσιαστική διαφορά.

Το «πρόβλημα της εποχής μας» δεν μπορεί να λυθεί ακόμη κι αν τεθεί ως εξής: είναι εξουσιοδοτημένο οτιδήποτε γενικό ή μόνο το ατομικό; Είναι εξουσιοδοτημένη η γενικότητα (όπως το κράτος, ο νόμος, τα ήθη, η ηθικότητα κ.ο.κ) ή η ατομικότητα; Μπορεί να λυθεί για πρώτη φορά αν πάψουμε γενικά να ρωτάμε για την «εξουσιοδότηση» και να διεξάγουμε μια απλή μάχη εναντίον των «προνομίων». –Μια «ορθολογική» ελευθερία της διδασκαλίας, που «αναγνωρίζει μόνο τη συνείδηση του λογικού[331]», δεν μας οδηγεί στον σκοπό. Χρειαζόμαστε μάλλον μια *εγωιστική* ελευθερία της διδασκαλίας, μια ελευθερία της διδασκαλίας για κάθε κυριότητα, μέσα στην οποία *εγώ* γίνομαι *αντιληπτός* και μπορώ να εκφραστώ ανεμπόδιστα. Το ότι κάνω τον εαυτό μου «*αντιληπτό*», αυτό μόνον είναι «λογικό», έστω κι αν είναι τόσο ανορθολογικό· επειδή αφήνω τον εαυτό μου να γίνει αντιληπτός, κι έτσι τον αντιλαμβάνομαι κι ο ίδιος, άλλοι, όπως κι εγώ ο ίδιος, θα με απολαύσουν και συγχρόνως θα με αναλώσουν.

Ποιο θα ήταν το κέρδος αν ελευθερωνόταν τώρα το ορθολογικό εγώ, όπως ελευθερώθηκαν άλλοτε το ορθόδοξο εγώ, το νομιμόφρον εγώ, το ηθικό εγώ κ.ο.κ.; Θα ήταν αυτό δική μου ελευθερία;

Αν είμαι ελεύθερος ως «ορθολογικό εγώ», τότε το ορθολογικό σε μένα ή το λογικό είναι ελεύθερο· κι αυτή η ελευθερία του λογικού ή ελευθερία της σκέψης ήταν από παλιά το ιδεώδες του χριστιανικού κόσμου. Ήθελαν να ελευθερώσουν το σκέπτεσθαι –και, όπως ειπώθηκε προηγουμένως, η πίστη είναι επίσης σκέπτεσθαι, όπως και το σκέπτεσθαι πίστη· οι στοχαστές, δηλαδή τόσο οι πιστεύοντες όσο και οι ορθολογικοί, επρόκειτο να ελευθερωθούν· για τους υπόλοιπους η ελευθερία ήταν αδύνατη. Η ελευθερία όμως των στοχαστών είναι η «ελευθερία των τέκνων του Θεού», και συγχρόνως η πιο ανελέητη –ιεραρχία ή κυριαρχία της σκέψης· διότι εγώ υποτάσσομαι στη σκέψη. Αν οι σκέψεις είναι ελεύθερες, εγώ είμαι σκλάβος τους· δεν έχω δύναμη πάνω τους, και με κυριαρχούν αυτές. Θέλω όμως να έχω τη σκέψη, θέλω να είμαι πλήρης σκέψεων, συγχρόνως όμως θέλω να είμαι άνευ σκέψεων, και, αντί για ελευθερία της σκέψης, κρατώ για μένα την απουσία σκέψης.

Αν το θέμα είναι να κάνω τον εαυτό μου κατανοητό και να επικοινωνήσω, μπορώ ασφαλώς να χρησιμοποιήσω μόνον *ανθρώπινα* μέσα, τα οποία είναι στις προσταγές μου επειδή είμαι συνάμα άνθρωπος.

Και πραγματικά έχω σκέψεις μόνον ως *άνθρωπος*· όπως είμαι, συγχρόνως, και *άνευ σκέψεων*. Όποιος δεν μπορεί να απαλλαγεί από μια σκέψη είναι, στο βαθμό αυτό, *μόνον* άνθρωπος, δούλος της *γλώσσας*, αυτού του ανθρώπινου θεσμού, αυτού του θησαυρού *ανθρώπινων* σκέψεων. Η γλώσσα ή «ο λόγος» μάς τυραννά σκληρότατα, επειδή φέρνει εναντίον μας μια ολόκληρη στρατιά *έμμονων ιδεών*. *Παρατήρησε* τον εαυτό σου μια φορά στην πράξη του στοχασμού, τώρα αμέσως, και θα ανακαλύψεις ότι προχωράς παραπέρα μόνο με το να γίνεσαι άνευ σκέψεων και άνευ ομιλίας κάθε στιγμή. Δεν είσαι άνευ σκέψεων και άνευ ομιλίας απλώς (φερ' ειπείν) στον ύπνο, αλλά ακόμη και στον πιο βαθύ στοχασμό· και μάλιστα τότε στον ύψιστο βαθμό. Και μόνο μέσω αυτής της απουσίας σκέψεων, αυτής της παραγνωρισμένης «ελευθερίας της σκέψης» ή ελευθερίας από τις σκέψεις είσαι δικός σου. Μόνον ξεκινώντας απ' αυτήν κατορθώνεις να χρησιμοποιήσεις τη γλώσσα ως *ιδιοκτησία σου*.

Αν το σκέπτεσθαι δεν είναι σκέπτεσθαί *μου*, είναι απλώς μια τραβηγμένη σε μάκρος σκέψη· είναι δουλική εργασία ή εργασία «ενός υπηρέτη της λέξης». Συγκεκριμένα, για το σκέπτεσθαί μου η έναρξη δεν είναι μια σκέψη αλλά εγώ, και γι' αυτό είμαι επίσης και σκοπός του, έστω κι αν η συνολική πορεία του είναι μόνο μια πορεία της αυτοαπόλαυσής μου· από την άλλη μεριά, για το απόλυτο ή ελεύθερο σκέπτεσθαι η έναρξη είναι το ίδιο το σκέπτεσθαι, και βασανίζεται κάνοντας αυτή την έναρξη ακρότατη «αφαίρεση» (π.χ. ως Είναι). Αυτή η ίδια αφαίρεση ή αυτή η σκέψη τραβιέται μετά σε μάκρος.

Το απόλυτο σκέπτεσθαι είναι υπόθεση του ανθρώπινου πνεύματος, κι αυτό είναι ιερό πνεύμα. Άρα το σκέπτεσθαι είναι υπόθεση των κληρικών, που έχουν «αίσθηση γι' αυτό», μια αίσθηση για «τα ύψιστα συμφέροντα της ανθρωπότητας», για «το πνεύμα».

Για τον πιστό, οι αλήθειες είναι *κανονισμένη* υπόθεση, γεγονός· για τον ελεύθερο στοχαστή, μια υπόθεση που μένει να *κανονιστεί*. Όσο άπιστο κι αν είναι το απόλυτο σκέπτεσθαι, η απιστία του έχει όρια, και παραμένει πάντα μια πίστη στην αλήθεια, στο πνεύμα, στην ιδέα και στην τελική της νίκη: το σκέπτεσθαι αυτό δεν αμαρτάνει έναντι του ιερού πνεύματος. Κάθε σκέπτεσθαι όμως που δεν αμαρτάνει έναντι του ιερού πνεύματος είναι πίστη στα πνεύματα ή στα φαντάσματα.

Μπορώ να απαρνηθώ τόσο λίγο το σκέπτεσθαι όσο το αισθάνεσθαι, τόσο λίγο τη δραστηριότητα του πνεύματος όσο τη δραστηριότητα των αισθήσεων. Όπως το αισθάνεσθαι είναι η αίσθησή μας για τα

πράγματα, έτσι και το σκέπτεσθαι είναι η αίσθησή μας για τις ουσίες (σκέψεις). Οι ουσίες έχουν την ύπαρξή τους σε καθετί αισθητό, ειδικά στις λέξεις. Η δύναμη των λέξεων ακολουθεί εκείνη των πραγμάτων: πρώτα εξαναγκάζεται κανείς με το ραβδί και μετά με την πεποίθηση. Η δύναμη των πραγμάτων ξεπερνά το θάρρος μας, το πνεύμα μας· απέναντι στη δύναμη μιας πεποίθησης, και συνεπώς της λέξης, ακόμη και το όργανο βασανισμού και το ξίφος χάνουν τη δύναμη και την υπεροχή τους. Οι άνθρωποι της πεποίθησης είναι οι άνθρωποι του κλήρου, που ανθίστανται σε κάθε δέλεαρ του Σατανά.

Ο χριστιανισμός αφαίρεσε από τα πράγματα αυτού του κόσμου μόνο το ακαταμάχητό τους, μας έκανε ανεξάρτητους απ' αυτά. Με όμοιο τρόπο, ανεβάζω τον εαυτό μου πάνω από τις αλήθειες και τη δύναμή τους: όπως είμαι πάνω από το αισθητό, έτσι είμαι και πάνω από την αλήθεια. *Μπροστά σε μένα* οι αλήθειες είναι τόσο κοινές και αδιάφορες όσο τα πράγματα· δεν με πάνε μακριά και δεν μου εμπνέουν ενθουσιασμό. Δεν υπάρχει ούτε μια αλήθεια, δικαίωμα, ελευθερία, ανθρώπινη ιδιότητα κ.ο.κ. που να έχει υπόσταση μπροστά σε μένα, και στην οποία να υποτάσσομαι. Δεν είναι παρά λέξεις, τίποτε άλλο από λέξεις, όπως όλα τα πράγματα δεν είναι για τον χριστιανό παρά «μάταια πράγματα». Στα λόγια και τις αλήθειες (κάθε λέξη είναι μια αλήθεια, εφόσον ισχυρίζεται ο Χέγκελ ότι δεν μπορεί κανείς να *πει* ένα ψέμα) δεν υπάρχει σωτηρία για μένα, όπως στα πράγματα και στις ματαιότητες δεν υπάρχει σωτηρία για τον χριστιανό. Όπως τα πλούτη του κόσμου αυτού δεν με κάνουν ευτυχισμένο, έτσι δεν με κάνουν και οι αλήθειες του. Την ιστορία του πειρασμού δεν την παίζει πια ο Σατανάς, αλλά το πνεύμα· και αυτό δεν παρασέρνει με τα πράγματα του κόσμου αυτού, αλλά με τις σκέψεις του, με τη «λάμψη της ιδέας».

Μαζί με τα εγκόσμια αγαθά, όλα τα ιερά αγαθά πρέπει να παραμεριστούν ως στερούμενα αξίας.

Οι αλήθειες είναι φράσεις, τρόποι ομιλίας, λέξεις (*λόγος*)· αν συνδεθούν ή μπουν σε σειρά και συνάρθρωση, σχηματίζουν τη λογική, την επιστήμη, τη φιλοσοφία.

Για να σκέφτομαι και να μιλώ χρειάζομαι αλήθειες και λέξεις, όπως χρειάζομαι τροφές για να τρώω· δίχως αυτές δεν μπορώ να σκεφτώ ή να μιλήσω. Οι αλήθειες είναι σκέψεις των ανθρώπων, που έχουν εναποτεθεί σε λέξεις και γι' αυτό υπάρχουν τόσο όσο και άλλα πράγματα, αν και υπάρχουν μόνο για το πνεύμα ή το σκέπτεσθαι. Είναι αν-

θρώπινες εκτιμήσεις και ανθρώπινα δημιουργήματα, και ακόμη κι αν έχουν δοθεί από θεϊκές αποκαλύψεις, εξακολουθούν να έχουν την ιδιότητα της ξενότητας για μένα· ναι, ως δικά μου δημιουργήματα αποξενώνονται από μένα ήδη αμέσως μετά την πράξη της δημιουργίας.

Ο χριστιανός άνθρωπος είναι ο άνθρωπος με πίστη στο σκέπτεσθαι, ο οποίος πιστεύει στην υπάτη εξουσία των σκέψεων και θέλει να κάνει τις σκέψεις, τις λεγόμενες «αρχές», να κυριαρχήσουν. Αρκετοί βέβαια ελέγχουν τις σκέψεις και δεν διαλέγουν καμιά απ' αυτές σαν κύριό τους δίχως κριτική, όμοιοι με τον σκύλο που μυρίζει τους ανθρώπους για να ανακαλύψει «τον κύριό του»· αποβλέπει πάντα στην *κυρίαρχη* σκέψη. Ο χριστιανός μπορεί να μεταρρυθμίσει πάρα πολλά πράγματα και να εξεγερθεί, μπορεί να καταστρέψει τις κυρίαρχες έννοιες αιώνων· θα αποβλέπει όμως πάντα σε μια καινούργια «αρχή» ή καινούργιο κύριο, θα θέτει πάντα μια «βαθύτερη» αλήθεια, θα παράγει πάντα μια καινούργια λατρεία, θα διακηρύσσει πάντα ένα πνεύμα κεκλημένο για κυριαρχία, θα εδραιώνει πάντα έναν *νόμο* για όλους.

Αν υπάρχει έστω μία αλήθεια στην οποία πρέπει να αφιερώσει τη ζωή του και τις δυνάμεις του ο άνθρωπος επειδή είναι άνθρωπος, τότε είναι υποταγμένος σε έναν κανόνα, κυριαρχία, νόμο κ.ο.κ, είναι υπηρέτης. Υποτίθεται ότι ο άνθρωπος, η ανθρώπινη ιδιότητα, η ελευθερία κτλ. είναι τέτοιες αλήθειες.

Από την άλλη μεριά, μπορεί κανείς να πει: αν θα θελήσεις να ασχοληθείς περαιτέρω με το σκέπτεσθαι, αυτό εξαρτάται από σένα· μόνο να ξέρεις ότι, *αν* είναι να κάνεις κάτι αξιόλογο με το σκέπτεσθαί σου, πρέπει να λύσεις πολλά σοβαρά προβλήματα, δίχως την υπερνίκηση των οποίων δεν θα μπορέσεις να προχωρήσεις παραπέρα. Επομένως, δεν υπάρχει καθήκον ή κλήση για σένα να ανακατευτείς με σκέψεις (ιδέες, αλήθειες)· αν όμως θέλεις να το κάνεις, καλά θα κάνεις να χρησιμοποιήσεις ό,τι πέτυχαν ήδη οι δυνάμεις των άλλων για την επίλυση των δύσκολων αυτών ζητημάτων.

Έτσι, εκείνος που θέλει να σκεφτεί, έχει ασφαλώς ένα καθήκον, το οποίο *αυτός* θέτει συνειδητά ή ασύνειδα στον εαυτό του με το να το θέλει αυτό· κανένας όμως δεν έχει το καθήκον να σκέφτεται ή να πιστεύει. –Στην πρώτη περίπτωση, μπορεί να πει κανείς: Δεν πηγαίνεις αρκετά μακριά, έχεις ένα περιορισμένο και προκατειλημμένο ενδιαφέρον, δεν φτάνεις ώς το βάθος του πράγματος, κοντολογίς δεν το ελέγχεις πλήρως. Όμως, από την άλλη μεριά, όσο μακριά κι αν μπορείς

να φτάσεις κάθε φορά, είσαι, μολαταύτα, πάντα στο τέλος, δεν έχεις την κλήση να προχωρήσεις πιο πέρα, δρας μόνον όπως θέλεις ή μπορείς. Όπως με κάθε άλλη εργασία, μπορείς να την παρατήσεις όταν δεν θα έχεις πια την όρεξη γι' αυτήν. Το ίδιο, όταν δεν μπορείς πια να *πιστέψεις* σε μια υπόθεση, δεν οφείλεις να εξαναγκάσεις τον εαυτό σου να την πιστεύει ή να ασχολείται μαζί της συνεχώς όπως με μια ιερή αλήθεια της πίστης, κάτι που κάνουν οι φιλόσοφοι και οι θεολόγοι, αλλά μπορείς ήρεμα να αποσύρεις το ενδιαφέρον απ' αυτήν και να την αφήσεις να συνεχίσει τον δρόμο της. Τα ιερατικά πνεύματα θα παρουσιάσουν ασφαλώς αυτή την έλλειψη ενδιαφέροντός σου σαν «τεμπελιά, απουσία σκέψης, πώρωση, αυτοεξαπάτηση» και τα τοιαύτα. Εσύ όμως άφησέ τους να λένε ανοησίες. Καμιά υπόθεση, κανένα δήθεν «ύψιστο συμφέρον της ανθρωπότητας», καμιά «ιερή υπόθεση» δεν αξίζει να την υπηρετείς, και να ασχολείσαι μαζί της *για χάρη της*· μπορείς να αναζητήσεις την αξία της μόνο στο εξής, στο αν αξίζει κάτι για *σένα* για χάρη σου. Γίνετε σαν τα παιδιά, μας συνιστά η βιβλική ρήση[332]. Τα παιδιά όμως δεν έχουν ιερό ενδιαφέρον και δεν ξέρουν τίποτε από μια «καλή υπόθεση». Ξέρουν όμως με άλλη τόση ακρίβεια προς τα πού είναι στραμμένο το μυαλό τους και υπολογίζουν με όλη τους τη δύναμη πώς θα τα καταφέρουν να φτάσουν σ' αυτό το σκοπό.

Το σκέπτεσθαι θα πάψει να υπάρχει τόσο λίγο όσο το αισθάνεσθαι. Η δύναμη όμως των σκέψεων και των ιδεών, η κυριαρχία των θεωριών και των αρχών, η ανωτάτη εξουσία του πνεύματος, κοντολογίς η *-ιεραρχία*, θα διαρκέσει τόσο πολύ όσο θα μονοπωλούν τον λόγο οι κληρικοί, δηλαδή οι θεολόγοι, οι φιλόσοφοι, οι πολιτικοί, οι φιλισταίοι, οι φιλελεύθεροι, οι δάσκαλοι, οι υπηρέτες, οι γονείς, τα παιδιά, τα παντρεμένα ζευγάρια, ο Προυντόν, η Γεωργία Σάνδη[333], ο Μπλούντσλι[334] κ.ο.κ., κ.ο.κ.: η ιεραρχία θα διαρκέσει όσο οι άνθρωποι πιστεύουν σε αρχές, τις σκέφτονται, ή και τις κριτικάρουν: διότι ακόμη και η πιο ανελέητη κριτική, που υπονομεύει όλες τις ισχύουσες αρχές, *πιστεύει ακόμη τελικά στην αρχή*.

Ο καθένας κριτικάρει, το κριτήριο όμως είναι διαφορετικό. Οι άνθρωποι τρέχουν πίσω από το «σωστό» κριτήριο. Το σωστό κριτήριο είναι η πρώτη προϋπόθεση. Ο κριτικός ξεκινά από μια πρόταση, μια αλήθεια, μια πίστη. Αυτό δεν είναι δημιουργία του κριτικού, αλλά του δογματικού· συνήθως παίρνεται ασυζητητί από την κουλτούρα της εποχής, όπως η «ελευθερία», η «ανθρώπινη ιδιότητα» κ.ο.κ. Ο κριτικός δεν «ανακάλυψε τον άνθρωπο», αλλά η αλήθεια αυτή εδραιώθηκε α-

πό τον δογματικό, και ο κριτικός (ο οποίος μπορεί να είναι το ίδιο πρόσωπο μ' αυτόν) πιστεύει σ' αυτή την αλήθεια, σ' αυτό το άρθρο πίστης. Μ' αυτή την πίστη, και κατεχόμενος απ' αυτή την πίστη, κριτικάρει.

Το μυστικό της κριτικής είναι κάποια «αλήθεια» ή άλλη: αυτή παραμένει το μυστήριό της που την ενεργοποιεί.

Εγώ όμως κάνω διάκριση μεταξύ *δουλικής* και *ιδίας* κριτικής. Αν κριτικάρω κάτω από την προϋπόθεση ενός υπέρτατου όντος, η κριτική μου *υπηρετεί* το ον και γίνεται για χάρη του: αν είμαι κατεχόμενος από την πίστη σε ένα «ελεύθερο κράτος», τότε κριτικάρω κάθε συναφές αντικείμενο από την άποψη τού αν ταιριάζει μ' αυτό το κράτος· διότι εγώ *αγαπώ* αυτό το κράτος· αν κριτικάρω ως ευσεβής άνθρωπος, τότε για μένα τα πάντα χωρίζονται σε δύο κατηγορίες, στα θεϊκά και στα διαβολικά, και ενώπιον της κριτικής μου η φύση συνίσταται σε ίχνη του Θεού ή ίχνη του διαβόλου (εξ ου και ονόματα όπως «δώρο του Θεού», «βουνό του Θεού», «άμβωνας του διαβόλου»), οι άνθρωποι σε πιστεύοντες και μη πιστεύοντες· αν κριτικάρω, τέλος, πιστεύοντας στον άνθρωπο ως «αληθινή ουσία», τότε τα πάντα χωρίζονται για μένα στις δύο κατηγορίες του ανθρώπου και του μη ανθρώπου κ.ο.κ.

Η κριτική έμεινε μέχρι σήμερα έργο αγάπης: διότι πάντοτε την ασκούσαμε για την αγάπη κάποιου όντος. Κάθε δουλική κριτική είναι προϊόν αγάπης, μια «κατάσταση του κατεχόμενου», και προχωρά σύμφωνα με το ρητό της Καινής Διαθήκης, «πάντα δε δοκιμάζετε, το καλόν κατέχετε[335]». «Το καλό» είναι η λυδία λίθος, το κριτήριο. Το καλό, επιστρέφοντας με χίλια ονόματα και μορφές, παρέμενε πάντα η προϋπόθεση, παρέμενε το δογματικό παγιωμένο σημείο γι' αυτή την κριτική, παρέμενε η –έμμονη ιδέα.

Καθώς στρώνεται στη δουλειά ο κριτικός, προϋποθέτει αμερόληπτα την «αλήθεια» και την αναζητά με την πίστη ότι θα τη βρει. Θέλει να ανακαλύψει το αληθινό, που ακριβώς είναι γι' αυτόν αυτό το «καλό».

Προϋποθέτω δεν σημαίνει τίποτε άλλο από το βάζω μπροστά μια *σκέψη* ή σκέφτομαι κάτι πριν από οτιδήποτε άλλο και σκέφτομαι τα υπόλοιπα ξεκινώντας απ' αυτό το πράγμα *που έχει ήδη συλληφθεί από τη σκέψη*, τα μετρώ και τα κριτικάρω με βάση αυτό. Μ' άλλα λόγια, αυτό σημαίνει ότι το σκέπτεσθαι γενικά πρέπει να ξεκινάει από κάτι που έχει ήδη συλληφθεί από τη σκέψη. Αν το σκέπτεσθαι ξεκι-

νούσε ούτως ή άλλως, αντί να το ξεκινάμε, αν το σκέπτεσθαι ήταν υποκείμενο, μια προσωπικότητα δρώσα από μόνη της, όπως ακόμη και το φυτό είναι τέτοιο, τότε δεν θα υπήρχε εγκατάλειψη της αρχής ότι το σκέπτεσθαι πρέπει να ξεκινά από τον εαυτό του. Ακριβώς όμως η προσωποποίηση του σκέπτεσθαι προκαλεί τις πολυάριθμες αυτές πλάνες. Στο εγελιανό σύστημα πάντα μιλούν σαν να σκεφτόταν και να δρούσε το σκέπτεσθαι ή το «σκεπτόμενο πνεύμα», δηλαδή το προσωποποιημένο σκέπτεσθαι, το σκέπτεσθαι ως φάντασμα· στον κριτικό φιλελευθερισμό, λέγεται πάντα ότι η «κριτική» κάνει το ένα και το άλλο ή αλλιώς ότι η «αυτοσυνειδησία» βρίσκει το ένα και το άλλο. Αν όμως το σκέπτεσθαι θεωρείται ότι είναι ο προσωπικά δρων, τότε το ίδιο το σκέπτεσθαι πρέπει να προϋποτίθεται· αν η κριτική θεωρείται τέτοια, μια σκέψη πρέπει ομοίως να στέκεται μπροστά. Το σκέπτεσθαι και η κριτική μπορούν να είναι ενεργές μόνο ξεκινώντας από τον εαυτό τους, πρέπει να είναι οι ίδιες προϋπόθεση της δραστηριότητάς τους, διότι διαφορετικά δεν μπορούν να είναι ενεργές. Το σκέπτεσθαι όμως, ως ένα πράγμα που προϋποτίθεται, είναι μια έμμονη σκέψη, ένα *δόγμα*· συνεπώς, το σκέπτεσθαι και η κριτική μπορούν να ξεκινήσουν μόνον από ένα *δόγμα*, από μια σκέψη, μια έμμονη ιδέα, μια προυπόθεση.

Έτσι επιστρέφουμε σ' εκείνο που διατυπώσαμε παραπάνω, ότι ο χριστιανισμός συνίσταται στην ανάπτυξη ενός κόσμου σκέψεων ή είναι η καθαυτό «ελευθερία της σκέψης», η «ελεύθερη σκέψη», το «ελεύθερο πνεύμα». Η «αληθινή» κριτική, την οποία εγώ αποκαλώ «δουλική», είναι γι' αυτό εξίσου «ελεύθερη» κριτική, διότι δεν είναι *δική μου*.

Αλλιώς είναι τα πράγματα όταν αυτό που είναι δικό σου δεν μετατρέπεται σε κάτι που είναι-για-τον-εαυτό-του, δεν προσωποποιείται, δεν γίνεται ανεξάρτητο από τον εαυτό του ως «πνεύμα». Το σκέπτεσθαί *σου* έχει ως προϋπόθεση όχι το «σκέπτεσθαι», αλλά *εσένα*. Τότε όμως δεν προϋποθέτεις τον εαυτό σου; Ναι, αλλά όχι για μένα, αλλά για το σκέπτεσθαί μου. Πριν από το σκέπτεσθαί μου, υπάρχω –εγώ. Απ' αυτό συνεπάγεται ότι το σκέπτεσθαί μου δεν έχει πριν απ' αυτό μια *σκέψη*, ή ότι το σκέπτεσθαί μου είναι «δίχως προϋπόθεση». Διότι η προϋπόθεση που είμαι εγώ για το σκέπτεσθαί μου δεν είναι μια προϋπόθεση που *έχει φτιαχτεί από το σκέπτεσθαι* ούτε μία που *έχει συλληφθεί από το σκέπτεσθαι*, αλλά είναι *σκέπτεσθαι που θέτει το ίδιο τον εαυτό του*, είναι ο *ιδιοκτήτης* της σκέψης, και αποδεικνύει μό-

νον ότι το σκέπτεσθαι δεν είναι τίποτε παραπάνω από *–ιδιοκτησία*, ότι ένα «ανεξάρτητο» σκέπτεσθαι, ένα «σκεπτόμενο πνεύμα», δεν υπάρχει καθόλου.

Αυτή η αντιστροφή του συνήθους τρόπου να βλέπουμε τα πράγματα θα μπορούσε να μοιάσει με κενό παιχνίδι με αφαιρέσεις, τόσο πολύ ώστε ακόμη κι εκείνοι εναντίον των οποίων κατευθύνεται θα μπορούσαν να αφεθούν στην αθώα όψη που του δίνω, αν δεν είχε πρακτικές συνέπειες.

Για να τις εκφράσω όσο πιο πυκνά γίνεται, ο ισχυρισμός που διατυπώνεται σήμερα είναι ότι μέτρο όλων των πραγμάτων δεν είναι ο άνθρωπος, αλλά εγώ είμαι το μέτρο αυτό[336]. Ο δουλικός κριτικός έχει μπροστά στα μάτια του ένα άλλο ον, μια ιδέα, την οποία θέλει να υπηρετεί· γι' αυτό, σφαγιάζει μόνο τα ψεύτικα είδωλα για χάρη του Θεού του. Αυτό που γίνεται από αγάπη γι' αυτό το ον, τι άλλο είναι από *–έργο* της αγάπης; Εγώ όμως, όταν κριτικάρω, δεν έχω μπροστά στα μάτια μου ούτε καν τον εαυτό μου, αλλά μόνον προκαλώ μια ευχαρίστηση στον εαυτό μου, διασκεδάζω τον εαυτό μου σύμφωνα με τα γούστα μου: σύμφωνα με τις ανάγκες μου, μασώ το πράγμα ή αναπνέω μόνον το άρωμά του.

Η διαφορά ανάμεσα στις δύο αυτές στάσεις θα φανεί ακόμη πιο εντυπωσιακά αν σκεφτεί κανείς ότι ο δουλικός κριτικός υποθέτει πως υπηρετεί την ίδια την υπόθεση (το πράγμα), επειδή απλώς τον καθοδηγεί η αγάπη.

Οι άνθρωποι δεν θέλουν να παρατήσουν *την* αλήθεια ή «την αλήθεια γενικά», αλλά να την αναζητήσουν. Τι άλλο είναι αυτή από το *être supreme*, η υπέρτατη ουσία; Ακόμη και η «αληθινή κριτική» θα έπρεπε να απελπιστεί αν έχανε την πίστη της στην αλήθεια. Κι όμως η αλήθεια είναι μόνο μια *–σκέψη*· δεν είναι όμως απλώς «μια» σκέψη, αλλά η σκέψη που βρίσκεται πάνω απ' όλες τις σκέψεις, η αναντίρρητη σκέψη· είναι η ίδια *η* σκέψη, που πρώτη καθαγιάζει τις άλλες· είναι η καθαγίαση των σκέψεων, η «απόλυτη», η «ιερή» σκέψη. Η αλήθεια διατηρείται περισσότερο απ' όλους τους θεούς· διότι μόνο στην υπηρεσία της αλήθειας, και από αγάπη γι' αυτήν, ανέτρεψαν οι άνθρωποι τους θεούς και στο τέλος τον ίδιο τον Θεό. «Η αλήθεια» επιζεί της πτώσης του κόσμου των θεών, επειδή είναι η αθάνατη ψυχή αυτού του φθαρτού κόσμου των θεών, είναι η ίδια η θεϊκότητα.

Θέλω να απαντήσω στο ερώτημα του Πόντιου Πιλάτου: τι είναι αλήθεια; Αλήθεια είναι η ελεύθερη σκέψη, η ελεύθερη ιδέα, το ελεύθε-

ρο πνεύμα· αλήθεια είναι ό,τι είναι ελεύθερο από σένα, ό,τι δεν είναι δικό σου, ό,τι δεν είναι στη δύναμή σου. Όμως αλήθεια είναι επίσης το εντελώς ανεξάρτητο, απρόσωπο, μη πραγματικό και ασώματο· η αλήθεια δεν μπορεί να εμφανίζεται όπως εμφανίζεσαι εσύ· δεν μπορεί να κινείται, να αλλάζει, να εξελίσσεται· η αλήθεια περιμένει τα πάντα από σένα και τα δέχεται από σένα και υπάρχει μόνο μέσω εσού: διότι υπάρχει μόνο μέσα στο –κεφάλι σου. Παραδέχεσαι ότι η αλήθεια είναι μια σκέψη, λες όμως δεν είναι αληθινή σκέψη οποιαδήποτε σκέψη ή, για να εκφραστώ όπως εσύ, δεν είναι αληθινά και πραγματικά σκέψη οποιαδήποτε σκέψη. Και με τι μετράς και αναγνωρίζεις την αληθινή σκέψη; Με την *ανημποριά σου*, δηλαδή με το ότι δεν μπορείς πια να την πιάσεις από πουθενά! Όταν αυτή σε υποτάσσει, σε ενθουσιάζει και σε παρασύρει, τότε τη θεωρείς αληθινή. Η κυριαρχία της πάνω σου πιστοποιεί για σένα την αλήθεια της· και όταν σε κατέχει και εσύ είσαι κατεχόμενος απ' αυτήν, είσαι ικανοποιημένος επειδή έχεις βρει τον –*κύριο και αφέντη* σου. Όταν αναζητούσες την αλήθεια, τι λαχταρούσε η καρδιά σου; Τον κύριό σου! Δεν αναζητούσες τη *δική σου* δύναμη, αλλά έναν δυνατό, και ήθελες να εξυμνήσεις έναν Δυνατό («*Ύμνείτε τον Κύριον και Θεόν ημών!*[337]»). Η αλήθεια, αγαπητέ μου Πιλάτε, είναι –ο Κύριος, και όλοι όσοι αναζητούν την αλήθεια, αναζητούν και εξυμνούν τον Κύριο. Πού υπάρχει ο Κύριος; Πού αλλού από τα κεφάλια τους; Είναι μόνον πνεύμα, και εκεί όπου πιστεύεις ότι τον βλέπεις πραγματικά, είναι –φάντασμα· διότι ο κύριος είναι απλώς κάτι εσκεμμένο, και μόνον η χριστιανική αγωνία και βάσανος να κάνει το αόρατο ορατό και το πνευματικό σωματικό, γέννησε το φάντασμα, και ήταν το φρικτό χάλι της πίστης στα φαντάσματα.

Όσο καιρό πιστεύεις στην αλήθεια, δεν πιστεύεις στον εαυτό σου, και είσαι ένας –*υπηρέτης*, ένας –*θρησκευόμενος άνθρωπος*. Εσύ μόνον είσαι η αλήθεια ή μάλλον είσαι κάτι παραπάνω από την αλήθεια, η οποία δεν είναι απολύτως τίποτε μπροστά σου. Βεβαίως, ρωτάς κι εσύ για την αλήθεια, βεβαίως «κριτικάρεις» κι εσύ, αλλά δεν ρωτάς για μια «ανώτερη αλήθεια», η οποία θα ήταν ανώτερη από σένα, και δεν κριτικάρεις με βάση το κριτήριο μιας τέτοιας αλήθειας. Ασχολείσαι με τις σκέψεις και τις ιδέες όπως με τα φαινόμενα των πραγμάτων, μόνο με σκοπό να τις κάνεις εύγεστες σε σένα, απολαύσιμες και *δικές σου*: θέλεις μόνο να τις υποτάξεις και να γίνεις *ιδιοκτήτης* τους, θέλεις να προσανατολιστείς προς αυτές και να νιώθεις σαν στο σπίτι σου σ' αυτές, και τις βρίσκεις αληθινές, ή τις βλέπεις κάτω από το α-

ληθινό τους φως, όταν δεν μπορούν πια να ξεγλιστρήσουν από σένα, όταν δεν έχουν πια σημεία άπιαστα ή ακατανόητα, ή όταν σε *βολεύουν*, είναι *ιδιοκτησία* σου. Αν στη συνέχεια γίνουν πάλι δυσκολότερες και ξεφύγουν πάλι από την εξουσία σου, τότε αυτό είναι η αναλήθεια τους, δηλαδή η ανημποριά σου. Η ανημποριά σου είναι δύναμή τους, η ταπεινότητά σου υψηλότητά τους. Συνεπώς, η αλήθεια τους είσαι εσύ, ή είναι το μηδέν που είσαι εσύ γι' αυτές και μέσα στο οποίο διαλύονται: η αλήθεια τους είναι το *μηδέν τους*.

Μόνον ως ιδιοκτησία μου ησυχάζουν τα πνεύματα, οι αλήθειες· και τότε, για πρώτη φορά, είναι πραγματικά, όταν έχουν χάσει τη θλιβερή ύπαρξή τους και έχουν γίνει ιδιοκτησία μου, όταν δεν λέγεται πια «η αλήθεια αναπτύσσεται, κυριαρχεί, κάνει τον εαυτό της να αξίζει· η ιστορία (έννοια κι αυτή) νικά», και τα τοιαύτα. Η αλήθεια ποτέ δεν νίκησε, αλλά ήταν πάντα το *μέσο* μου για τη νίκη, όπως το σπαθί («το σπαθί της αλήθειας»). Η αλήθεια είναι νεκρή, ένα γράμμα, μια λέξη, ένα υλικό το οποίο μπορώ να αναλώσω. Κάθε αλήθεια δι' εαυτήν είναι νεκρή, ένα πτώμα· ζωντανή είναι μόνο με τον ίδιο τρόπο που είναι ζωντανά τα πνευμόνια μου, δηλαδή στο βαθμό που είμαι εγώ ο ίδιος ζωντανός. Οι αλήθειες είναι υλικό, όπως τα λαχανικά και τα αγριόχορτα. Σε μένα μένει να αποφασίσω αν είναι λαχανικά ή αγριόχορτα.

Τα αντικείμενα είναι για μένα μόνον υλικό το οποίο χρησιμοποιώ. Όπου απλώνω το χέρι μου, πιάνω μια αλήθεια, την οποία διευθετώ για μένα. Η αλήθεια είναι σίγουρη για μένα, και δεν χρειάζεται να τη λαχταρώ. Το να προσφέρω μια υπηρεσία στην αλήθεια, δεν είναι καθόλου πρόθεσή μου· είναι για μένα μόνον ένα μέσο διατροφής για το σκεπτόμενο κεφάλι μου, όπως είναι οι πατάτες για το στομάχι μου που χωνεύει ή όπως είναι ένας φίλος για την κοινωνική μου καρδιά. Για όσο καιρό έχω τη διάθεση και τη δύναμη να σκέφτομαι, κάθε αλήθεια με υπηρετεί μόνο για να την επεξεργάζομαι σύμφωνα με τις δυνάμεις μου. Όπως η πραγματικότητα ή η εγκοσμιότητα είναι «μάταιες και μηδαμινές» για τον χριστιανό, το ίδιο είναι για μένα η αλήθεια. Υπάρχει, ακριβώς όπως συνεχίζουν να υπάρχουν τα πράγματα αυτού του κόσμου, μολονότι οι χριστιανοί απέδειξαν τη μηδαμινότητά τους· είναι όμως *μάταιη*, επειδή δεν έχει την *αξία* της σ' *αυτήν*, αλλά *σε μένα*. *Δι' εαυτήν* είναι *άνευ αξίας*. Η αλήθεια είναι ένα *–δημιούργημα*.

Όπως παράγετε αναρίθμητα πράγματα με τη δραστηριότητά σας,

ναι, διαμορφώνετε εκ νέου την επιφάνεια της γης και στήνετε παντού ανθρώπινα έργα, μπορείτε ακόμη να ανακαλύψετε αναρίθμητες αλήθειες με το σκέπτεσθαί σας, και εμείς θέλουμε πρόθυμα να χαρούμε μ' αυτές. Μολαταύτα, όπως δεν μου αρέσει να παραδοθώ για να υπηρετήσω μηχανικά τις μηχανές που ανακαλύψατε πρόσφατα, αλλά μόνο να βοηθήσω να λειτουργούν αυτές για δικό μου όφελος, έτσι θέλω μόνο να χρησιμοποιήσω τις αλήθειες σας, δίχως να αφήνομαι να χρησιμοποιούμαι για τις απαιτήσεις τους.

Όλες οι αλήθειες *κάτω* από μένα είναι της αρεσκείας μου· μια αλήθεια *πάνω* από μένα, μια αλήθεια από την οποία θα έπρεπε να *καθοδηγούμαι*, δεν την γνωρίζω. Για μένα δεν υπάρχει αλήθεια, διότι τίποτε δεν είναι παραπάνω από μένα! Ούτε καν η ουσία μου ούτε η ουσία του ανθρώπου είναι παραπάνω από μένα, αυτή τη «σταγόνα στον ωκεανό», αυτόν τον «ασήμαντο άνθρωπο»!

Νομίζετε πως έχετε πει κάτι εξαιρετικό όταν ισχυρίζεστε θαρραλέα ότι επειδή κάθε εποχή έχει τη δική της αλήθεια, δεν υπάρχει «απόλυτη αλήθεια». Κι όμως, έτσι αφήνετε σε κάθε εποχή την αλήθεια της και δημιουργείτε αληθινά μια «απόλυτη αλήθεια», μια αλήθεια που δεν λείπει από καμιά εποχή, επειδή κάθε εποχή, όποια κι αν είναι η αλήθεια της, έχει οπωσδήποτε μια «αλήθεια».

Πρέπει να πει κανείς μόνον ότι οι άνθρωποι σκέφτονταν κάθε εποχή, και έτσι είχαν σκέψεις ή αλήθειες, και ότι στην επόμενη εποχή αυτές ήταν άλλες απ' ό,τι στην προηγούμενη; Όχι, κάθε εποχή έχει την «αλήθεια της πίστης» της· και πράγματι δεν υπήρξε ακόμη εποχή στην οποία να μην αναγνωρίστηκε μια «ανώτερη αλήθεια», μια αλήθεια στην οποία οι άνθρωποι πίστευαν ότι έπρεπε να υποτάσσονται ως «υψηλότητα και μεγαλειότητα». Κάθε αλήθεια μιας εποχής είναι η έμμονη ιδέα της, και, αν οι άνθρωποι έβρισκαν αργότερα μια άλλη αλήθεια, αυτό συνέβαινε πάντα επειδή αναζητούσαν μια άλλη αλήθεια: μεταρρύθμιζαν μόνο την τρέλα και της φορούσαν ένα μοντέρνο ρούχο. Διότι ήθελαν –ποιος θα μπορούσε να αμφισβητήσει τη δικαιολογία τους γι' αυτό;– ήθελαν να «εμπνέονται από μια ιδέα». Ήθελαν να κυριαρχούνται, να –κατέχονται από μια *σκέψη*! Ο πιο μοντέρνος κυρίαρχος αυτού του είδους είναι η «ουσία μας» ή «ο άνθρωπος».

Για όλη την ελεύθερη κριτική, το κριτήριο ήταν η σκέψη· για την ιδία κριτική, κριτήριο είμαι εγώ, ο ανείπωτος, άρα όχι απλώς εσκεμμένος· διότι αυτό που έχουμε σκεφτεί, μπορούμε πάντα να το πούμε, επειδή λέξη και σκέψη συμπίπτουν. Είναι αληθινό αυτό που είναι δι-

κό μου, αναληθές εκείνο του οποίου ιδιοκτησία είμαι· αληθινή π.χ. η ένωση, αναληθή το κράτος και η κοινωνία. Η «ελεύθερη και αληθινή» κριτική μεριμνά για τη συνεπή κυριαρχία μιας σκέψης, μιας ιδέας, ενός πνεύματος· η «ιδία» κριτική μεριμνά μόνο για την *αυτοαπόλαυσή* μου. Σ' αυτό το πράγμα μοιάζει πράγματι –και δεν θέλουμε να την γλιτώσουμε απ' αυτή τη «ντροπή»!– με την ενστικτώδη κριτική των ζώων. Για μένα, όπως και για το ζώο που κριτικάρει, δεν πρόκειται παρά για μένα, όχι «για την υπόθεση». *Εγώ* είμαι το κριτήριο της αλήθειας, αλλά δεν είμαι ιδέα, αλλά κάτι παραπάνω από ιδέα, δηλαδή ανείπωτος. Η κριτική *μου* δεν είναι «ελεύθερη», δεν είναι ελεύθερη από μένα, και δεν είναι «δουλική», δεν είναι στην υπηρεσία μιας ιδέας, αλλά είναι *ιδία* μου κριτική.

Η αληθινή ή ανθρώπινη κριτική προσπαθεί να βρει αν κάτι *ταιριάζει* στον άνθρωπο, στον αληθινό άνθρωπο· αλλά μέσω της ιδίας κριτικής εσύ ανακαλύπτεις αν αυτό ταιριάζει *σε σένα*.

Η ελεύθερη κριτική ασχολείται με *ιδέες*, και γι' αυτό είναι πάντα θεωρητική. Όσο πολύ κι αν τα βάζει με τις ιδέες, δεν απαλλάσσεται ποτέ απ' αυτές. Χτυπιέται με τα φαντάσματα, αλλά μπορεί να το κάνει αυτό μόνον επειδή τα θεωρεί φαντάσματα. Οι ιδέες με τις οποίες έχει να κάνει, δεν εξαφανίζονται εντελώς: το πρωινό αεράκι μιας καινούργιας μέρας δεν τις διώχνει μακριά.

Ο κριτικός μπορεί όντως να φτάσει σε μια αταραξία απέναντι στις ιδέες, ποτέ όμως δεν *απαλλάσσεται* απ' αυτές· δεν θα καταλάβει ποτέ ότι πάνω από τον *σωματικό άνθρωπο* δεν υπάρχει κάτι ανώτερο –δηλαδή η ανθρώπινη ιδιότητά του, η ελευθερία κ.ο.κ. Γι' αυτόν μένει πάντα μια «κλήση» του ανθρώπου, η «ανθρώπινη ιδιότητα». Κι αυτή η ιδέα της ανθρώπινης ιδιότητας παραμένει απραγματοποίητη, επειδή είναι και οφείλει να παραμείνει «ιδέα».

Αν, αντίθετα, συλλαμβάνω την ιδέα ως *δική μου* ιδέα, τότε είναι ήδη πραγματοποιημένη, επειδή *εγώ* είμαι η πραγματικότητά της: η πραγματικότητά της έγκειται στο ότι εγώ, ο σωματικός, την έχω.

Λένε ότι η ιδέα της ελευθερίας πραγματοποιείται στην ιστορία του κόσμου[338]. Το αντίθετο ισχύει· η ιδέα αυτή είναι πραγματική στο βαθμό που ένας άνθρωπος την σκέφτεται, και είναι πραγματική στο βαθμό που είναι ιδέα, δηλαδή όπως εγώ τη σκέφτομαι ή την έχω. Δεν αναπτύσσεται η έννοια της ελευθερίας, αλλά αναπτύσσονται οι άνθρωποι, και, φυσικά, σ' αυτή την αυτοανάπτυξη, αναπτύσσουν και το σκέπτεσθαί τους.

Κοντολογίς, ο κριτικός δεν είναι ακόμη *ιδιοκτήτης*, διότι ακόμη αγωνίζεται με τις ιδέες όπως με ισχυρούς ξένους –όπως ο χριστιανός δεν είναι *ιδιοκτήτης* των «κακών επιθυμιών» του για όσο καιρό είναι υποχρεωμένος να τις μάχεται· για εκείνον που αγωνίζεται εναντίον του ελαττώματος, γι' αυτόν το ελάττωμα *υπάρχει*.

Η κριτική παραμένει κολλημένη στην «ελευθερία της γνώσης», στην ελευθερία του πνεύματος, και το πνεύμα κερδίζει την αληθινή ελευθερία του μόνον όταν πληρούται από την καθαρή, αληθινή ιδέα· αυτή είναι η ελευθερία του σκέπτεσθαι, που δεν μπορεί να κάνει δίχως σκέψεις.

Η κριτική χτυπάει μια ιδέα με μια άλλη, όπως εκείνη του προνομίου μ' εκείνη της ανθρωπιάς ή εκείνη του εγωισμού μ' εκείνη της ανιδιοτέλειας.

Γενικά, το ξεκίνημα του χριστιανισμού βγαίνει στη σκηνή πάλι με το κριτικό του τέλος, καθώς και τις δύο φορές χτυπιέται ο «εγωισμός». Δεν είμαι για να κάνω εμένα, το άτομο, να αξίζει, αλλά την ιδέα, το γενικό.

Ο πόλεμος του ιερατείου με τον *εγωισμό*, των πνευματικά προσανατολισμένων με τους κοσμικά προσανατολισμένους, αποτελεί το περιεχόμενο όλης της χριστιανικής ιστορίας. Στην πιο πρόσφατη κριτική, ο πόλεμος αυτός αγκαλιάζει τα πάντα, και ο φανατισμός γίνεται πλήρης. Εξάλλου, μόνον έτσι θα μπορέσει να πεθάνει, αφού εξαντλήσει όλη την ύπαρξη και όλη τη λύσσα του.

* * *

Τι με νοιάζει αν είναι χριστιανικό ό,τι σκέφτομαι και κάνω; Με νοιάζει αν είναι ανθρώπινο, φιλελεύθερο, ανθρωπιστικό ή μη ανθρώπινο, αντιφιλελεύθερο και αντιανθρωπιστικό; Αν επιτελεί αυτό που θέλω, αν ικανοποιώ τον εαυτό μου μ' αυτό, τότε βάλτε του όποια κατηγορήματα θέλετε: για μένα είναι το ίδιο.

Ίσως κι εγώ, την επόμενη ακριβώς στιγμή, να αμυνθώ ενάντια στις προηγούμενες σκέψεις μου· κι εγώ μπορεί να αλλάξω ξαφνικά τον τρόπο δράσης μου· αλλά όχι επειδή δεν αντιστοιχεί προς τον χριστιανισμό, όχι επειδή πηγαίνει ενάντια στα αιώνια ανθρώπινα δικαιώματα, όχι επειδή χτυπάει καταπρόσωπο την ιδέα της ανθρωπιάς, της ανθρώπινης ιδιότητας και του ανθρωπισμού, αλλά –επειδή εγώ δεν είμαι πια το παν σ' αυτόν, επειδή δεν μου παρέχει πια πλήρη απόλαυ-

ση, επειδή αμφιβάλλω για την προγενέστερη σκέψη μου ή δεν μου αρέσει πια ο τρόπος δράσης που εφάρμοζα.

Όπως ο κόσμος ως ιδιοκτησία έχει γίνει *υλικό* με το οποίο επιχειρώ ό,τι θέλω, έτσι και το πνεύμα ως ιδιοκτησία πρέπει να βουλιάξει και να γίνει ένα *υλικό*, μπροστά στο οποίο δεν νιώθω πια κανένα ιερό δέος. Τότε, πρώτον, δεν θα ανατρίχιαζα πια μπροστά σε μια σκέψη, κι ας φαινόταν όσο αλαζονική και «διαβολική» ήθελε, επειδή, αν απειλεί να γίνει πολύ στενόχωρη και δυσάρεστη σε *μένα*, το τέλος της βρίσκεται υπό τη δύναμή μου· ούτε όμως θα έκανα πίσω μπροστά σε οποιαδήποτε πράξη, με το πρόσχημα ότι κατοικεί μέσα της ένα πνεύμα αθεΐας, ανηθικότητας, παρανομίας, όσο λίγο ήθελε να απέχει ο άγιος Βονιφάτιος, λόγω θρησκευτικών τύψεων, από το κόψιμο της ιερής δρυός των εθνικών. Αν τα *πράγματα* του κόσμου γίνουν κάποτε μάταια, τότε και οι *σκέψεις* του πνεύματος πρέπει να γίνουν μάταιες.

Καμιά σκέψη δεν είναι ιερή, διότι καμιά σκέψη δεν περνάει για «ευσέβεια»· κανένα αίσθημα δεν είναι ιερό (δεν υπάρχει ιερό αίσθημα φιλίας, μητρικό αίσθημα κ.ο.κ.), καμιά πίστη δεν είναι ιερή. Είναι όλες *απαλλοτριώσιμες*, η απαλλοτριώσιμη ιδιοκτησία μου, και όπως τις δημιουργώ, έτσι και τις εκμηδενίζω.

Ο χριστιανός δεν μπορεί να χάσει όλα τα *πράγματα* ή αντικείμενα, τα πιο αγαπημένα πρόσωπα, αυτά τα «αντικείμενα» της αγάπης του, δίχως να θεωρήσει χαμένο τον εαυτό του, δηλαδή, με τη χριστιανική έννοια, το πνεύμα του, την ψυχή του. Ο ιδιοκτήτης μπορεί να πετάξει από πάνω του όλες τις *σκέψεις*, που έμεναν αγαπητές στην ψυχή του και άναβαν τον ζήλο του, και ομοίως μπορεί να τις «ξανακερδίσει με χίλιους τρόπους», διότι αυτός, ο δημιουργός τους, παραμένει.

Ασύνειδα και αθέλητα πασχίζουμε όλοι για την κυριότητα, και δύσκολα θα βρεθεί κάποιος ανάμεσά μας που να μην έχει παρατήσει ένα ιερό αίσθημα, μια ιερή σκέψη, μια ιερή πίστη· και μάλιστα δεν θα βρεθεί κανένας που να μην μπορεί να απαλλαγεί από τη μια ή την άλλη ιερή σκέψη του. Ολόκληρη η διαμάχη μας με τις πεποιθήσεις ξεκινά από τη γνώμη ότι ίσως είμαστε ικανοί να βγάλουμε τον αντίπαλο έξω από τα χαρακώματα της σκέψης του. Αυτό όμως που κάνω ασύνειδα, το κάνω μισά, και γι' αυτό έπειτα από κάθε νίκη επί μιας πίστης γίνομαι πάλι *αιχμάλωτος* (κατεχόμενος) μιας πίστης, η οποία παίρνει τότε ολόκληρο το εγώ μου *στην υπηρεσία* της, και με κάνει ενθουσιώδη οπαδό του λογικού, αφού έπαψα να είμαι ενθουσιώδης οπαδός της Βίβλου ή της ιδέας της ανθρώπινης ιδιότητας, αφού πολέ-

μησα αρκετό καιρό υπέρ της ιδέας του χριστιανισμού.

Αναμφίβολα, ως ιδιοκτήτης σκέψεων, θα καλύψω την ιδιοκτησία μου με την ασπίδα μου, όπως ακριβώς δεν αφήνω, ως ιδιοκτήτης πραγμάτων, τον πρώτο τυχόντα να απλώσει χέρι σ' αυτά· συγχρόνως όμως, με χαμόγελο θα περιμένω την έκβαση της μάχης, με χαμόγελο θα καλύψω με την ασπίδα μου τα πτώματα των σκέψεών μου και της πίστης μου, με χαμόγελο θα θριαμβεύσω όταν θα έχω ηττηθεί. Εδώ είναι το αστείο του πράγματος. Όποιος έχει «υψηλά αισθήματα», είναι ικανός να ξαλαφρώσει το χιούμορ του στη μικρότητα των ανθρώπων· αλλά να αφήσω το χιούμορ να παίξει με όλες τις «μεγάλες σκέψεις, υψηλά αισθήματα, ευγενή έμπνευση και ιερή πίστη» –αυτό το πράγμα προϋποθέτει ότι εγώ είμαι κάτοχος των πάντων.

Αν η θρησκεία εδραίωσε την αρχή ότι είμαστε όλοι αμαρτωλοί, εγώ εδραιώνω την αντίθετη: είμαστε όλοι τέλειοι! Γιατί κάθε στιγμή, είμαστε όλα όσα μπορούμε να είμαστε· και ποτέ δεν χρειάζεται να είμαστε περισσότερα. Επειδή καμιά έλλειψη δεν μας βαραίνει, η αμαρτία δεν έχει κανένα νόημα. Δείξτε μου έναν αμαρτωλό στον κόσμο, από τη στιγμή που κανένας δεν θα κάνει ό,τι ικανοποιεί έναν ανώτερο! Αν έχω να κάνω ό,τι ικανοποιεί μόνον εμένα, δεν είμαι αμαρτωλός αν δεν κάνω ό,τι δεν ικανοποιεί τον εαυτό μου, επειδή δεν παραβαίνω κανένα «ιερό» μέσα μου· αν, αντίθετα, πρέπει να είμαι ευσεβής, πρέπει να κάνω ό,τι ικανοποιεί τον Θεό· και αν πρέπει να δρω ανθρώπινα, πρέπει να κάνω ό,τι ικανοποιεί την ουσία του ανθρώπου, την ιδέα της ανθρώπινης ιδιότητας κ.ο.κ. Αυτό που ονομάζει «αμαρτωλός» η θρησκεία, ο ανθρωπισμός το ονομάζει «εγωιστής». Αλλά για μια ακόμη φορά: αν δεν χρειάζεται να κάνω ό,τι ικανοποιεί οποιονδήποτε άλλο, ο «εγωιστής», τον οποίο έχει γεννήσει ο ανθρωπισμός σήμερα σαν διάβολο της μόδας, δεν είναι μια απλή ανοησία; Ο εγωιστής, μπροστά στον οποίο τρέμουν οι ανθρωπιστές, είναι ένα στοιχειό τόσο όσο είναι και ο διάβολος: υπάρχει μόνον ως φάντασμα που τρομάζει και ως φανταστικό σχήμα μέσα στα κεφάλια τους. Αν δεν αιωρούνταν ανάμεσα στους δύο πόλους της παμπάλαιης διάκρισης μεταξύ καλού και κακού, στα οποία έχουν δώσει τα μοντέρνα ονόματα του «ανθρώπινου» και του «εγωιστικού», δεν θα είχαν ανανεώσει τον γκριζομάλλη «αμαρτωλό» κάνοντάς τον «εγωιστή», δεν θα είχαν βάλει ένα καινούργιο μπάλωμα πάνω σε ένα παλιό ρούχο[339]. Δεν μπορούν όμως να κάνουν αλλιώς, διότι θεωρούν καθήκον τους να είναι «άνθρωποι». Έχουν απαλλαχτεί από τον «Καλό», αλλά το καλό έχει παραμείνει[340]!

Είμαστε όλοι τέλειοι, και σ' όλη τη γη δεν υπάρχει ούτε ένας άνθρωπος που να είναι αμαρτωλός! Υπάρχουν τρελοί που φαντάζονται πως είναι ο Θεός Πατέρας, ο Θεός Υιός ή ο Άνθρωπος στο φεγγάρι, και έτσι ο κόσμος βρίθει από τρελούς που νομίζουν πως είναι αμαρτωλοί· όπως όμως οι πρώτοι δεν είναι ο άνθρωπος στο φεγγάρι, έτσι και οι δεύτεροι δεν είναι –αμαρτωλοί. Η αμαρτία τους είναι φανταστική.

Ωστόσο, μπορεί να αντιτείνει κανείς επίβουλα ότι η τρέλα τους ή η «κατάστασή τους του κατεχόμενου» είναι τουλάχιστον η αμαρτία τους. Η «κατάστασή τους του κατεχόμενου» δεν είναι τίποτε άλλο απ' αυτό που μπόρεσαν να παράγουν, το αποτέλεσμα της ανάπτυξής τους, όπως η πίστη του Λούθηρου στη Βίβλο ήταν αυτό που ήταν ικανός να πετύχει. Η ανάπτυξη του ενός τον οδηγεί στο τρελοκομείο, η ανάπτυξη του άλλου στο Πάνθεον και στη Βαλχάλα[341].

Δεν υπάρχει αμαρτωλός και αμαρτωλός εγωισμός!

Φύγε μακριά μου με τη «φιλανθρωπία» σου! Σύρσου, εσύ φιλάνθρωπε, μέσα στα «άντρα του ελαττώματος», μείνε για λίγο μέσα στον συνωστισμό της μεγάλης πόλης: δεν θα βρεις παντού αμαρτία, αμαρτία και πάλι αμαρτία; Δεν θα θρηνήσεις για τη διεφθαρμένη ανθρώπινη ιδιότητα, δεν θα θρηνήσεις για τον τερατώδη εγωισμό; Θα δεις έναν πλούσιο άνθρωπο δίχως να τον βρεις ανοικτίρμονα και «εγωιστή»; Ίσως να αποκαλείς ήδη τον εαυτό σου αθεϊστή, μένεις όμως πιστός στο χριστιανικό αίσθημα ότι ένα χοντρό σκοινί περνάει από την τρύπα μιας βελόνας[342] ευκολότερα απ' ό,τι να μην είναι «μη άνθρωπος» ένας πλούσιος. Πόσους βλέπεις γενικά που δεν θα τους έριχνες στην «εγωιστική μάζα»; Τι βρήκε λοιπόν η φιλανθρωπία σου (αγάπη για τους ανθρώπους); Τίποτε άλλο από ανθρώπους ανάξιους να αγαπηθούν! Και από πού ξεπηδούν όλοι αυτοί; Από σένα, από τη φιλανθρωπία σου! Φέρνεις τον αμαρτωλό μαζί σου μέσα στο κεφάλι σου, γι' αυτό τον βρίσκεις, γι' αυτό τον χώνεις παντού. Μην αποκαλείς τους ανθρώπους αμαρτωλούς, και δεν είναι: μόνον εσύ είσαι ο δημιουργός των αμαρτωλών· εσύ, που φαντάζεσαι ότι αγαπάς τους ανθρώπους, είσαι αυτός που τους ρίχνει στον βούρκο της αμαρτίας, αυτός που τους διαχωρίζει σε ανθρώπους με ελαττώματα και ενάρετους ανθρώπους, σε ανθρώπους και μη ανθρώπους, αυτός που τους λερώνει με τα πτύελα της δικής του «κατάστασης του κατεχόμενου»· διότι δεν αγαπάς τους *ανθρώπους*, αλλά τον *άνθρωπο*. Εγώ όμως σου λέω πως ποτέ δεν είδες κανέναν αμαρτωλό –μόνο τον ονειρεύτηκες.

Χάνω την όρεξη για την αυτοαπόλαυσή μου όταν σκέφτομαι ότι

πρέπει να υπηρετήσω έναν άλλο, όταν φαντάζομαι ότι έχω υποχρέωση προς αυτόν, ότι είμαι κεκλημένος για «αυτοθυσία», «αφοσίωση», «ενθουσιασμό». Εντάξει: αν δεν υπηρετώ καμιά ιδέα, καμιά «ανώτερη ουσία» πια, τότε είναι φανερό από μόνο του ότι δεν υπηρετώ πια κανέναν άνθρωπο, αλλά –υπό όλες τις περιστάσεις– *τον εαυτό μου*. Έτσι όμως δεν είμαι μόνο εκ των πραγμάτων και κατά τα φαινόμενα, αλλά και για τη συνείδησή μου, ο –μοναδικός.

Σε αφορά περισσότερο απ' όσο το θεϊκό, το ανθρώπινο κ.ο.κ.· σε αφορά το *δικό σου*.

Δες τον εαυτό σου σαν πιο δυνατό απ' όσο σου παραχωρούν, και θα έχεις περισσότερη δύναμη· δες τον εαυτό σου σαν κάτι παραπάνω, και θα έχεις κάτι παραπάνω.

Όχι μόνο δεν είσαι *κεκλημένος* για οτιδήποτε θεϊκό, *εξουσιοδοτημένος* για οτιδήποτε ανθρώπινο, αλλά είσαι *ιδιοκτήτης* του δικού σου, δηλαδή όλων εκείνων που διαθέτεις τη δύναμη να τα κάνεις δικά σου· είσαι κατάλληλος και ικανός για καθετί που είναι δικό σου.

Οι άνθρωποι σκέφτονταν πάντα ότι έπρεπε να μου δώσουν έναν προορισμό ευρισκόμενο έξω από μένα, κι έτσι στο τέλος απαίτησαν να διεκδικήσω το ανθρώπινο, επειδή εγώ –είμαι άνθρωπος. Αυτός είναι ο χριστιανικός μαγικός κύκλος. Το εγώ του Φίχτε είναι επίσης η ίδια ουσία έξω από μένα, διότι ο καθένας είναι εγώ· και, αν έχει μόνον αυτό το εγώ δικαιώματα, τότε είναι «το εγώ», και όχι εγώ. Εγώ όμως, δεν είμαι ένα εγώ πλάι σε άλλα εγώ, αλλά το μοναδικό εγώ: είμαι μοναδικός. Γι' αυτό και οι απαιτήσεις μου είναι μοναδικές, και οι πράξεις μου· κοντολογίς, το καθετί σε μένα είναι μοναδικό. Και μόνον ως αυτό το μοναδικό εγώ ιδιοποιούμαι εγώ τα πάντα, καθώς δραστηριοποιώ και αναπτύσσω τον εαυτό μου μόνον ως αυτό το εγώ. Δεν αναπτύσσομαι ως άνθρωπος ούτε αναπτύσσω τον άνθρωπο, αλλά, ως εγώ, αναπτύσσω –τον εαυτό μου.

Αυτό είναι το νόημα του –*μοναδικού*.

III. Ο ΜΟΝΑΔΙΚΟΣ

Η προχριστιανική και η χριστιανική εποχή επιδιώκουν αντίθετους σκοπούς· η πρώτη θέλει να ιδανικοποιήσει το πραγματικό, η δεύτερη να πραγματοποιήσει το ιδανικό· η πρώτη αναζητά το «άγιο πνεύμα», η δεύτερη το «μετουσιωμένο σώμα». Γι' αυτό, η πρώτη τελειώνει με την αναισθησία απέναντι στο πραγματικό, με την «περιφρόνηση του κόσμου», ενώ η δεύτερη θα τελειώσει με την απόρριψη του ιδεώδους, με την «περιφρόνηση του πνεύματος».

Η αντίθεση ανάμεσα στο πραγματικό και το ιδεώδες είναι ασυμφιλίωτη, και το ένα δεν μπορεί να γίνει ποτέ το άλλο: αν το ιδεώδες γινόταν το πραγματικό, δεν θα ήταν πια το ιδεώδες· και αν το πραγματικό γινόταν το ιδεώδες, θα υπήρχε μόνο το ιδεώδες, το πραγματικό όμως όχι. Η αντίθεση μεταξύ των δύο δεν μπορεί να ξεπεραστεί παρά αν τα εκμηδενίσει *κανείς* και τα δύο. Μόνο μ' αυτό το «κανείς», τον τρίτο, βρίσκει η αντίθεση το τέλος της· διαφορετικά, η ιδέα και η πραγματικότητα δεν συμπίπτουν ποτέ. Η ιδέα δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παραμένοντας ιδέα, αλλά μόνον όταν πεθαίνει ως ιδέα· το ίδιο ισχύει και για το πραγματικό.

Οι Αρχαίοι είναι οπαδοί της ιδέας, ενώ οι Νεότεροι οπαδοί της πραγματικότητας. Ούτε οι μεν ούτε οι δε κατορθώνουν να απαλλαχτούν από την αντίθεση αυτή, και λαχταρούν οι μεν το πνεύμα –και, όταν αυτή η λαχτάρα του αρχαίου κόσμου φάνηκε να είχε ικανοποιηθεί και το πνεύμα αυτό να είχε έρθει–, οι δε, αμέσως, την εκκοσμίκευση του πνεύματος αυτού, η οποία πρέπει να μείνει για πάντα «ευσεβής πόθος».

Ο ευσεβής πόθος των Αρχαίων ήταν η *ιερότητα*, ο ευσεβής πόθος των Νεότερων είναι η *σωματικότητα*. Όμως, όπως η αρχαιότητα θα υποχρεωνόταν να χαθεί αν ικανοποιούνταν η λαχτάρα της (διότι η αρχαιότητα συνίστατο μόνο στη λαχτάρα), έτσι και η σωματικότητα δεν μπορεί ποτέ να επιτευχθεί μέσα στον κύκλο της χριστιανικότητας. Όπως το χαρακτηριστικό της καθαγίασης ή της κάθαρσης διασχίζει τον αρχαίο κόσμο (οι νίψεις κ.ο.κ.), έτσι κι εκείνο της ενσωμάτωσης διασχίζει τον χριστιανικό κόσμο: ο Θεός εισβάλλει σ' αυτό τον κόσμο, γίνεται σάρκα και θέλει να τον λυτρώσει, δηλαδή να τον γεμίσει με τον εαυτό του· καθώς όμως είναι «η ιδέα» ή «το πνεύμα», οι άνθρωποι (ο Χέγκελ π.χ.) εισάγουν τελικά την ιδέα στο καθετί, στον κόσμο, και α-

ποδεικνύουν «ότι η ιδέα είναι, ότι το λογικό είναι, σε καθετί». Στον «σοφό» των εθνικών Στωικών αντιστοιχεί στη σημερινή κουλτούρα «ο άνθρωπος»· και οι δύο είναι όντα *–δίχως σάρκα*. Ο μη πραγματικός «σοφός», αυτός ο ασώματος «άγιος» των Στωικών, έγινε πραγματικό πρόσωπο, ενσώματος «Άγιος» στον Θεό *που έγινε σάρκα*· ο μη πραγματικός «άνθρωπος», το ασώματο εγώ, θα γίνει πραγματικός στο *σωματικό εγώ*, σε μένα.

Τον χριστιανισμό διαπερνά το ερώτημα για την «ύπαρξη του Θεού», το οποίο, επειδή επαναλαμβάνεται συνεχώς, αποτελεί μαρτυρία ότι η ορμή για ύπαρξη, σωματικότητα, προσωπικότητα, πραγματικότητα απασχολούσε συνεχώς το πνεύμα, επειδή αυτό δεν έβρισκε ποτέ μια ικανοποιητική λύση. Τελικά το ερώτημα για την ύπαρξη του Θεού έπεσε, μόνον όμως για να αναδυθεί πάλι στην πρόταση ότι το «θεϊκό» έχει ύπαρξη (Φόυερμπαχ). Κι αυτό όμως δεν έχει ύπαρξη, και το έσχατο καταφύγιο που συνίσταται στη διαβεβαίωση ότι το «καθαρά ανθρώπινο» είναι πραγματοποιήσιμο, δεν θα αποτελεί άσυλο παρά για λίγο καιρό ακόμα. Καμιά ιδέα δεν έχει ύπαρξη, διότι καμιά δεν είναι ικανή για σωματικότητα. Η σχολαστική διαμάχη του ρεαλισμού και του νομιναλισμού έχει το ίδιο περιεχόμενο· κοντολογίς, αυτό διασχίζει ολόκληρη την ιστορία του χριστιανισμού και δεν μπορεί να τελειώσει *μέσα σ' αυτήν*.

Ο χριστιανικός κόσμος δουλεύει για να *πραγματοποιήσει ιδέες* στις ατομικές σχέσεις της ζωής, στους θεσμούς και στους νόμους της εκκλησίας και του κράτους· αυτές όμως αντιστέκονται και πάντα κρατούν πίσω κάτι μη ενσαρκωμένο (μη πραγματοποιήσιμο). Μολαταύτα, αυτή η ενσάρκωση επιδιώκεται ακατάπαυστα, ανεξάρτητα από το ότι ποτέ δεν προκύπτει *σωματικότητα*.

Εκείνος που πραγματοποιεί δεν ενδιαφέρεται και πολύ για πραγματικότητες· ενδιαφέρεται όμως απολύτως αν είναι αυτές πραγματοποιήσεις της ιδέας· γι' αυτό ερευνά πάντα αν στο πραγματοποιημένο κατοικοεδρεύει στ' αλήθεια η ιδέα, ο πυρήνας του· και εξετάζοντας το πραγματικό, εξετάζει την ίδια στιγμή την ιδέα, για να δει αν είναι πραγματοποιήσιμη όπως νομίζει αυτός ή αν την έχει σκεφτεί λανθασμένα και γι' αυτό το λόγο ανεφάρμοστα.

Ο χριστιανός δεν ασχολείται πια με την οικογένεια, το κράτος κ.ο.κ. ως *υπάρξεις*· οι χριστιανοί δεν οφείλουν, όπως οι Αρχαίοι, να θυσιαστούν γι' αυτά τα «θεϊκά πράγματα», αλλά πρέπει να τα χρησιμοποιούν για να κάνουν το *πνεύμα ζωντανό* μέσα τους. Η *πραγματική*

οικογένεια έχει γίνει αδιάφορη, και απ' αυτήν πρόκειται να προκύψει μια *ιδεώδης*, η οποία θα είναι τότε η «αληθινά πραγματική», μια ιερή οικογένεια, ευλογημένη από τον Θεό ή, σύμφωνα με τον φιλελεύθερο τρόπο σκέψης, μια «ορθολογική» οικογένεια. Στους Αρχαίους, η οικογένεια, το κράτος, η πατρίδα κ.ο.κ είναι θεϊκά εφόσον είναι *υπαρκτά* πράγματα· στους νεότερους, η θεϊκότητα έρχεται μόνο μετά, το υπαρκτό είναι αμαρτωλό και γήινο και πρέπει να «λυτρωθεί», δηλαδή να γίνει αληθινά πραγματικό. Αυτό έχει το ακόλουθο νόημα: το υπαρκτό και πραγματικό δεν είναι η οικογένεια κ.ο.κ., αλλά το θεϊκό, η ιδέα· το αν *αυτή* η οικογένεια θα γίνει πραγματική, παίρνοντας μέσα της το αληθινά πραγματικό, την ιδέα, είναι άδηλο. Δεν είναι καθήκον του ατόμου να υπηρετεί την οικογένεια σαν να είναι αυτή το θεϊκό, αλλά, αντίστροφα, να υπηρετεί το θεϊκό και να οδηγήσει προς αυτό την οικογένεια, που είναι ακόμη μη θεϊκή, δηλαδή να υποτάξει τα πάντα στο όνομα της ιδέας, να στήσει παντού το λάβαρο της ιδέας, να φέρει την ιδέα σε πραγματική αποτελεσματικότητα.

Επειδή όμως τόσο ο χριστιανισμός όσο και η αρχαιότητα έχουν να κάνουν με το *θεϊκό*, καταλήγουν πάντα σ' αυτό, έστω κι από τους πιο αντίθετους δρόμους. Στο τέλος της εποχής των εθνικών, το θεϊκό γίνεται *εξωκοσμικό*, στο τέλος του χριστιανισμού *ενδοκοσμικό*. Η αρχαιότητα δεν καταφέρνει να τοποθετήσει το θεϊκό εντελώς έξω από τον κόσμο, και μόλις κάνει ο χριστιανισμός αυτό το πράγμα, το θεϊκό λαχταρά αμέσως να επανέλθει στον κόσμο και θέλει να τον «λυτρώσει». Εντός του χριστιανισμού όμως δεν συμβαίνει, και δεν μπορεί να συμβεί, το θεϊκό ως *ενδοκοσμικό* να γίνει πραγματικά *το ίδιο το κοσμικό*: παραμένει αρκετό υπόλοιπο που διατηρεί και πρέπει να διατηρεί τον εαυτό του αδιαπέραστο, ως το «άσχημο», ανορθολογικό, τυχαίο, «εγωιστικό» –«κοσμικό» με την κακή έννοια του όρου. Ο χριστιανισμός αρχίζει με το ότι ο Θεός γίνεται άνθρωπος και συνεχίζει το έργο του προσηλυτισμού και της σωτηρίας σε όλες τις εποχές προκειμένου να ετοιμάσει όλους τους ανθρώπους και καθετί ανθρώπινο να υποδεχτούν τον Θεό και να διαποτίσει τα πάντα με πνεύμα: επιμένει να ετοιμάσει μια εστία για το «πνεύμα».

Όταν η έμφαση δόθηκε τελικά στον άνθρωπο ή στην ανθρώπινη ιδιότητα, ήταν και πάλι η ιδέα που «*διακήρυξαν αιώνια*». «Ο άνθρωπος δεν πεθαίνει!» Πίστεψαν ότι είχαν βρει τώρα την πραγματικότητα της ιδέας: Ο *άνθρωπος* είναι το εγώ της ιστορίας, της ιστορίας του κόσμου· αυτός, αυτό το *ιδεώδες*, είναι αυτό που πραγματικά ανα-

πτύσσει, δηλαδή *πραγματοποιεί* τον εαυτό του. Είναι ο αληθινά πραγματικός και σωματικός, διότι η ιστορία είναι το σώμα του, στο οποίο τα άτομα είναι απλώς μέλη. Ο Χριστός είναι το εγώ της ιστορίας του κόσμου, ακόμη και της προχριστιανικής ιστορίας· κατά τη νεοτερική θεώρηση, είναι ο άνθρωπος, η εικόνα του Χριστού έχει εξελιχθεί σε *εικόνα του ανθρώπου*: ο άνθρωπος ως τέτοιος, ο άνθρωπος απολύτως, είναι το «*κεντρικό σημείο*» της ιστορίας. Με τον «άνθρωπο» επιστρέφει το φανταστικό ξεκίνημα· διότι ο «άνθρωπος» είναι τόσο φανταστικός όσο και ο Χριστός. Ο «άνθρωπος», ως το εγώ της ιστορίας του κόσμου, κλείνει τον κύκλο των χριστιανικών αντιλήψεων.

Ο μαγικός κύκλος του χριστιανισμού θα έσπαζε αν σταματούσε η ένταση ανάμεσα σε ύπαρξη και κλήση, δηλαδή ανάμεσα σε μένα όπως είμαι εγώ και σε μένα όπως πρέπει να είμαι· εξακολουθεί να υπάρχει μόνον ως η λαχτάρα της ιδέας για τη σωματικότητά της, και εξαφανίζεται μαζί με τον χαλαρωτικό χωρισμό των δύο: μόνον όταν η ιδέα παραμένει –ιδέα, όπως ο άνθρωπος ή η ανθρώπινη ιδιότητα είναι όντως μια ιδέα δίχως σώμα, παραμένει και ο χριστιανισμός. Η σωματική ιδέα, το σωματικό ή «ολοκληρωμένο» πνεύμα αιωρείται μπροστά στον χριστιανό ως η «Δευτέρα παρουσία» ή ως ο «σκοπός της ιστορίας»· δεν αντιπροσωπεύει το παρόν γι' αυτόν.

Το άτομο μπορεί μόνο να πάρει μέρος στην ίδρυση της βασιλείας του Θεού ή, σύμφωνα με τη νεοτερική σύλληψη του ίδιου πράγματος, στην ανάπτυξη και στην ιστορία της ανθρώπινης ιδιότητας· και μόνο στο βαθμό που συμμετέχει σ' αυτό το πράγμα τού αρμόζει μια χριστιανική αξία ή, σύμφωνα με τη νεοτερική έκφραση, ανθρώπινη αξία· κατά τα άλλα, είναι χώμα και σάκος με σκουλήκια.

Το ότι το άτομο είναι από μόνο του μια ιστορία του κόσμου, και κατέχει την ιδιοκτησία του στην υπόλοιπη ιστορία του κόσμου, ξεπερνάει καθετί το χριστιανικό. Για τον χριστιανό, η ιστορία του κόσμου είναι το ανώτερο πράγμα, επειδή είναι η ιστορία του Χριστού ή του «ανθρώπου»· για τον εγωιστή, αξία έχει μόνον *η δική του ιστορία*, επειδή θέλει να αναπτύξει μόνο *τον εαυτό του*, όχι την ιδέα-ανθρωπότητα ούτε το σχέδιο του Θεού ούτε τις προθέσεις της θείας πρόνοιας ούτε την ελευθερία κ.ο.κ. Ο εγωιστής δεν βλέπει τον εαυτό του σαν όργανο της ιδέας ή σαν αγγείο του Θεού, δεν αναγνωρίζει καμιά κλήση, δεν φαντάζεται ότι υπάρχει για την περαιτέρω ανάπτυξη της ανθρωπότητας και ότι πρέπει να συνεισφέρει γι' αυτή τον οβολό του, αλλά ζει πλήρως τον εαυτό του, δίχως να νοιάζεται για το αν θα ωφε-

λήσει αυτό ή θα βλάψει την ανθρωπότητα. Αν δεν υπήρχε εδώ ο κίνδυνος της παρεξήγησης ότι εκθειάζεται τώρα η φυσική κατάσταση, θα μπορούσα να θυμίσω το ποίημα του Λενάου[343] *Drei Zigeuner*. –Πώς, είμαι εγώ στον κόσμο για να πραγματοποιώ ιδέες; Για να συνεισφέρω, μέσω της ιδιότητάς μου του πολίτη, στην πραγματοποίηση της ιδέας «κράτος» ή μέσω του γάμου, ως σύζυγος και πατέρας, στο να δώσω ύπαρξη στην ιδέα της οικογένειας; Τι με νοιάζει μια τέτοια κλήση! Ζω σύμφωνα με μια κλήση τόσο λίγο όσο αναπτύσσεται και ευωδιάζει ένα λουλούδι σύμφωνα με μια κλήση.

Το ιδεώδες «άνθρωπος» *πραγματοποιείται* όταν η χριστιανική αντίληψη αντιστρέφεται και γίνεται η εξής φράση: «Εγώ, αυτός ο μοναδικός, είμαι ο άνθρωπος.» Το εννοιολογικό ερώτημα, «τι είναι ο άνθρωπος;» –έχει μετατραπεί τότε στο προσωπικό ερώτημα, «ποιος είναι ο άνθρωπος;» Με το «τι» αναζητούσαν την έννοια, για να την πραγματοποιήσουν· με το «ποιος» δεν υπάρχει πια καθόλου ερώτημα, αλλά η απάντηση δίνεται αμέσως από τον ερωτώντα προσωπικά: το ερώτημα απαντιέται από μόνο του.

Λένε για τον Θεό, «ονόματα δεν σε ονομάζουν». Αυτό ισχύει για μένα: καμιά *έννοια* δεν με εκφράζει, τίποτε απ' όλα όσα χαρακτηρίζονται ουσία μου δεν με εξαντλεί· είναι μόνον ονόματα. Ομοίως, λένε για τον Θεό πως είναι τέλειος και δεν έχει καμιά κλήση να πασχίζει για τελειότητα. Το ίδιο ισχύει μόνο για μένα.

Είμαι *ιδιοκτήτης* της δύναμής μου, και είμαι τέτοιος όταν ξέρω πως είμαι *μοναδικός*. Στον *μοναδικό* ο ίδιος ο ιδιοκτήτης επιστρέφει στο δημιουργικό μηδέν, από το οποίο γεννήθηκε. Κάθε ανώτερη ουσία πάνω από μένα, είτε ο Θεός είτε ο άνθρωπος, αδυνατίζει το αίσθημα της μοναδικότητάς μου και χλομιάζει μόνο μπροστά στον ήλιο αυτής της συνείδησης. Αν τοποθετήσω την υπόθεσή μου σε μένα[344], στον μοναδικό, τότε αυτή στηρίζεται στον φθαρτό, στον θνητό δημιουργό της, ο οποίος αναλώνει τον εαυτό του, και μπορώ να πω:

Τοποθέτησα την υπόθεσή μου στο τίποτα[345].

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Δεύτερη σύζυγος του Στίρνερ.

2 «Ο αγών στον Όμηρο», στο Φρίντριχ Νίτσε, *Κείμενα για την Ελλάδα*, μετ. Ζήσης Σαρίκας, Θεσσαλονίκη, 2002.

3 Βλ. το κείμενό του που αναφέρεται παρακάτω, στη βιβλιογραφία.

4 Δεν θα εξετάσω περισσότερο το ζήτημα αυτών των αμφίβολων «εκλεκτικών συγγενειών». Εκείνος που επηρεάστηκε ίσως περισσότερο από τον Στίρνερ ήταν ο αμερικανός αναρχικός Μπέντζαμιν Τάκερ (βλ. Benjamin R. Tucker, *Instead of a Book. By a Man too Busy to Write One*, Νέα Υόρκη, 1967, α΄ έκδ. 1897). Επίσης, αρκούμαι να αναφέρω απλώς εδώ τις προσπάθειες σύνδεσης της φιλοσοφίας του Στίρνερ με το φιλοσοφικό ρεύμα του υπαρξισμού (Henri Arvon), την αρνητική διαλεκτική της Σχολής της Φραγκφούρτης (Henri Arvon) και, πιο πρόσφατα, τη φιλοσοφική θεωρία του γάλλου Μισέλ Φουκώ (Saul Newman). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί μελετητές, ιδίως κατά τη δεκαετία του 1970 και του 1980, περιόρισαν τη συνεισφορά του Στίρνερ στο ότι «ώθησε τον Μαρξ να απαλλαγεί μια ώρα αρχύτερα από τον εγελιανό ιδεαλισμό». Η άποψη αυτή, τυπικά «μαρξιστικής» κατεύθυνσης, είναι απαράδεκτη, καθώς διαγράφει την πρωτοτυπία και την ιδιαίτερη δυναμική μιας από τις πρώτες «αντιμαρξιστικές» σκέψεις.

5 Για μια εκτενέστερη ανάπτυξη των ιδεών του Νίτσε βλ. π.χ. Ζήσης Σαρίκας, *Το όραμα του υπεράνθρώπου. Μια ερμηνεία του έργου του Φρίντριχ Νίτσε «Έτσι μίλησε ο Ζαρατούστρα»*, Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 142-152.

6 *Ich hab' Mein Sach' auf Nichts gestellt*. Μια πιο ελεύθερη απόδοση είναι «όλα τα πράγματα είναι τίποτα για μένα». Η φράση αποτελεί τον πρώτο στίχο του ποιήματος του Γκαίτε *Vanitas! Vanitatum vanitas!*

7 Λούντβιχ Φόυερμπαχ (1802-1874), Γερμανός φιλόσοφος και ηγετική μορφή της εγελιανής αριστεράς τη δεκαετία του 1840.

8 Γερμανός φιλόσοφος (1809-1882), μέλος της εγελιανής αριστεράς, αν και ξεκίνησε την πορεία του ως εκπρόσωπος της εγελιανής δεξιάς. Υπήρξε ηγέτης των άτυπων ριζοσπαστικών εγελιανών ομάδων στο Βερολίνο, πρώτα της *Doktorklub* και κατόπιν της *Die Freien*.

9 *Vernunft*. Αποδίδω το αντίθετό του, *Unfernunft*, «ά-λογο».

10 Υπαινιγμός στα λόγια του Πέτρου και των αποστόλων στο *Αι πράξεις των αποστόλων*, ε΄ 29.

11 Άλλη ονομασία των Ερινύων. Οι Ερινύες είναι τρομερές αρχέγονες θεότητες που τιμωρούν το έγκλημα και την *ύβριν*. Τις ονόμαζαν και Ευμενίδες, δηλαδή «καλοπροαίρετες», για να τις κολακέψουν και να τις εξευμενίσουν.

12 Ο Ποσειδώνας, θεός της θάλασσας, παρουσιάζεται συχνά στην ελληνική μυθολογία και γραμματεία οργίλος και εκδικητικός.

13 Ρωμαίος κυβερνήτης (*procurator*) της Ιουδαίας (μεταξύ 26 και 36 μ.Χ.). Την εποχή της διακυβέρνησής του έγινε η σταύρωση του Ιησού. Πρβλ. *Κατά Ιωάννην ευαγγέλιον*, ιθ΄ 38.

14 Θα μπορούσε να αποδοθεί και «αλλοκοσμικό».

15 *Κατά Λουκάν ευαγγέλιον*, ια΄ 13. [M. S.]. (Όποιες σημειώσεις φέρουν αυτά τα εντός αγκυλών αρχικά είναι του συγγραφέα.)

16 Πολλές πατριωτικές φοιτητικές οργανώσεις (συχνά μυστικές) άνθισαν στη Γερμανία μετά τους Ναπολεόντειους πολέμους. Βασικοί σκοποί τους η ένωση της Γερμανίας και ένα πιο δημοκρατικό σύνταγμα. Αρκετές απ' αυτές υιοθέτησαν ή οδηγήθηκαν σε έναν ακραίο εθνικισμό.

17 *Η προς Εβραίους επιστολή*, ια΄ 13. [M. S.]

18 Βλ. *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, η΄ 22.

19 *Κατά Μάρκον ευαγγέλιον*, ι΄ 29. [M. S.]

20 Πρόκειται για τον πέμπτο αιώνα π.Χ. Ο Αθηναίος πολιτικός Περικλής έζησε περί το 495-429 π.Χ.

21 Διδάσκαλοι και φιλόσοφοι του πέμπτου και τέταρτου αιώνα π.Χ., που έστρεψαν το ενδιαφέρον τους κυρίως σε ζητήματα πολιτικής και ηθικής. Γνωστότεροι ο Πρωταγόρας, ο Ιππίας και ο Θρασύμαχος.

22 Μεγάλος αθηναίος φιλόσοφος (469-399 π.Χ.), δάσκαλος του Πλάτωνα και πολλών άλλων επιφανών Αθηναίων.

23 Ο σκεπτικισμός ήταν φιλοσοφικό κίνημα που υποστήριζε την αδυνατότητα της γνώσης. Οι ρίζες του ανάγονται στον Πύρρωνα, σημαντικότερος όμως εκπρόσωπός του θεωρείται ο Καρνεάδης (περί το 213- περί το 128 π.Χ). Οι σκεπτικοί συνιστούσαν τη μη δογματική έρευνα και την αναστολή της κρίσης (*εποχή*), μια διαδικασία που κατ' αυτούς κατέληγε στην *αταραξία* της ψυχής.

24 Βλ. *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ι΄ 16.

25 Ρενέ Ντεκάρτ (1596-1650), γάλλος φιλόσοφος και μαθηματικός.

26 Βασικός ήρωας του έργου του Adelebert von Chamisso *Peter Schlemihls Geschichte*, 1814.

27 Ο Στίρνερ παραφράζει τον *Ησαΐα*, 55:8.

28 Έλληνας λυρικός και ελεγειακός ποιητής (περί το 556-468 π.Χ.).

29 Έλληνας φιλόσοφος (περί το 400-325 π.Χ.), ηγέτης του κυνισμού, μιας από τις λεγόμενες «σωκρατικές» σχολές.

30 Ιδρυτής της κυρηναϊκής φιλοσοφικής σχολής, που ήταν επίσης «σωκρατική σχολή» (περί το 435-355 π.Χ.).

31 Η σχολή του στωικισμού ιδρύθηκε τυπικά από τον Ζήνωνα τον Κιτιέα (περί το 344-262 π.Χ.)

32 Η φιλοσοφική σχολή του επικουρισμού ιδρύθηκε από τον Επίκουρο (περί το 341-271 π.Χ.).

33 Έλληνας φιλόσοφος (περί το 460-357 π.Χ.), ιδρυτής (μαζί με τον Λεύκιππο) της ατομικής θεωρίας (ατομοκρατίας).

34 Ρωμαίος ποιητής (65-8 π.Χ.).

35 Ρωμαίος πολιτικός και φιλόσοφος (106-43 π.Χ.).

36 *Lebensweisheit*. Θα μπορούσε να μεταφραστεί και «πρακτική φιλοσοφία».

37 Σκεπτικός φιλόσοφος (περί το 365-περί το 230 π.Χ.).

38 Ιδρυτής του ελληνικού σκεπτικισμού (περί το 365-περί το 270 π.Χ.).

39 Ο «παγανιστής», ο μη χριστιανός.

40 *Προς Κορινθίους* Β΄, ε΄ 17. [M. S.]

41 Μαρτίνος Λούθηρος (1483-1546), γερμανός θεολόγος και η σπουδαιότερη φυσιογνωμία της γερμανικής Μεταρρύθμισης.

42 Ο Νικολό Μακιαβέλι (1469-1527) ήταν φλωρεντινός αξιωματούχος και πολιτικός συγγραφέας. Κυριότερο έργο του ο *Ηγεμόνας* (1531).

43 *Das Mädchen aus der Fremde*, ποίημα του Φρίντριχ Σίλλερ (1796).

44 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ιστ΄ 26.

45 Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christhentums*, δεύτερη έκδοση, Λειψία, 1843. [M. S.]

46 Βλ. π.χ. *Das Wesen des Christhentums*, ό. π., σ. 402. [M. S.]

47 Π.χ., *Η προς Ρωμαίους επιστολή*, η΄ 9· *Η Α΄ προς Κορινθίους επιστολή*, γ΄ 16· *Κατά Ιωάννην ευαγγέλιον*, κ΄ 22 και πολλά άλλα χωρία. [M. S.]

48 *Die Besessenen*. Η λέξη σημαίνει «κατεχόμενος από κάτι» ή «κυριευμένος από κάτι» και, ειδικότερα, «δαιμονιζόμενος», «δαιμονιόληπτος».

49 Ο ρομαντισμός είναι κίνημα καλλιτεχνών και συγγραφέων του τέλους του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα που αντιδιαστέλλεται στον κλασικισμό του Γκαίτε και του Σίλλερ λ.χ. Εκπρόσωποί του οι συγγραφείς Νοβάλις και Φρίντριχ Σλέγκελ. Ο Στίρνερ συνδέει εδώ τον ρομαντισμό με το πνευματικό και επιστημονικό ενδιαφέρον της εποχής για τον μαγνητισμό, την υπνοβασία και τον μεσμερισμό. Το Πρέβορστ, μια μικρή πόλη στο Βύρτεμπουργκ, ήταν κέντρο τέτοιων δραστηριοτήτων και τόπος διαμονής του περίφημου οραματιστή Φρέντερικ Χάουφε.

50 *Κατά Ιωάννην ευαγγέλιον*, α΄ 14.

51 Με την έννοια του αναφερόμενου στις ή προερχόμενου από τις αισθήσεις.

52 Πώς ηχούν οι ιερείς, πώς τα φτιάχνουν, / έτσι ώστε να έρχονται οι άνθρωποι απλώς και να ψελλίζουν σήμερα όπως ψέλλιζαν και χθες. / Ω, μην κατηγορείτε τους ιερείς! Γνωρίζουν την ανάγκη του ανθρώπου: / Μήπως δεν είναι γι' αυτόν η υπέρτατη ευτυχία να ψελλίζει σήμερα όπως και αύριο; [M. S.] (Το χωρίο αυτό προέρχεται από μια συλλογή 103 επιγραμμάτων που έγραψε ο Γκαίτε το 1790 με τον τίτλο *Βενετσιάνικα επιγράμματα*.)

53 Και «υπέρτατο ον».

54 Η έκφραση σημαίνει την ατέλειωτη δουλειά και μόχθο. Οι Δαναΐδες ήταν οι πενήντα κόρες του βασιλιά Δαναού που, με εξαίρεση την Υπερμήστρα, σκότωσαν τους συζύγους τους τη νύχτα του γάμου τους. Στον Άδη τιμωρήθηκαν να προσπαθούν αιώνια να γεμίσουν με νερό ένα τρύπιο πιθάρι.

55 Το πνεύμα του λαού είναι ο διακριτικός χαρακτήρας που μοιράζονται τα μέλη του λαού αυτού, η κοινωνική και πολιτισμική κληρονομιά τους, που εκφράζεται στα έθιμα, τους νόμους και τους θεσμούς τους. Για τον Χέγκελ, η ιστορία είναι μια σειρά διαδοχικών αναδύσεων διαφόρων *Volksgeiste*, τα οποία πραγματώνουν το καθένα πλήρως τον εαυτό του πριν παραχωρήσει τη θέση του σε κάποιον διάδοχο. Το *πνεύμα του λαού* είναι απλώς μέρος του *πνεύματος του κόσμου* (*Weltgeist*), το οποίο εκδηλώνεται στην ιστορία.

56 Στα νέα ελληνικά η λέξη σημαίνει τον στενόμυαλο και τον υποκριτή άνθρωπο. Στα γερμανικά όμως έχει μεγαλύτερο εύρος και σημαίνει τον στενόμυαλο, τον μικρο-

αστό, τον ακαλλιέργητο, τον μικρόψυχο εγωιστή. Οι γερμανοί φοιτητές ονόμαζαν *φιλισταίους* από τα τέλη του 17ου αιώνα τους μη μυημένους στα μυστικά της επιστήμης, εκείνους που είχαν, επομένως, περιορισμένη αντίληψη των πραγμάτων.

57 Η αναφορά του Στίρνερ στο *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ε' 22.

58 Χρημάτισε πάπας από το 1740-1758. Σπουδαίος μελετητής της θεολογίας και της εκκλησιαστικής ιστορίας, υπήρξε παράλληλα και προστάτης των γραμμάτων και των τεχνών.

59 Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, 1253a 3.

60 Η λατινική αυτή λέξη σημαίνει το «ιερό», τον «ναό».

61 Τα *Σαξωνικά πατριωτικά φύλλα* ήταν φιλελεύθερη εφημερίδα που εκδιδόταν στη Δρέσδη από το 1837 και στη Λειψία από το 1841.

62 Φρίντριχ Σλόσερ (1776-1861), πολυγραφότατος γερμανός φιλελεύθερος ιστορικός, ο διασημότερος ίσως στη Γερμανία της εποχής του.

63 Πωλ-Ανρί-Τιρύ, Μπαρόν ντ' Ολμπάχ (1723-1789), γάλλος φιλόσοφος, ηγετική μορφή του γαλλικού διαφωτισμού.

64 Ο πιετισμός είναι ένα μεταρρυθμιστικό κίνημα του 17ου αιώνα στο εσωτερικό της γερμανικής λουθηρανικής εκκλησίας.

65 Friedrich Schlosser, *Geschichte der achtzehnten Jahrhundert und des neunzechnten bis zum Sturz des französischen Kaiserreichs*, τόμος β', Χαϊδελβέργη, 1837, σ. 519. [M. S.]

66 Φρίντριχ Κρουμάχερ, πάστορας της γερμανικής μεταρρυθμιστικής εκκλησίας και θεολόγος.

67 Βασιλιάς της Ισπανίας (1556-1598) και της Πορτογαλίας (1580-1598) και ένθερμος υποστηρικτής της ρωμαϊκής καθολικής αντιμεταρρύθμισης.

68 Ίσως ο Στίρνερ να αναφέρεται εδώ στον καθολικό θεολόγο Καρλ Ράισαχ, ο οποίος εξέδωσε ένα βιβλίο με το όνομα *Athanasius Sincerus Philalethes*.

69 Προτεσταντικό κίνημα που ιδρύθηκε από προοδευτικούς θεολόγους στη Σαξωνία το 1841 και ασκούσε κριτική στον δογματισμό του σύγχρονού του λουθηρανισμού.

70 Η αναφορά είναι σε ορθολογιστές θεολόγους και οριενταλιστές, οι οποίοι δέχονταν πως οι αφηγήσεις των ευαγγελίων ήταν όντως ιστορικές, αλλά απέρριπταν τις ιστορικές εξηγήσεις που χρησιμοποιούσαν ως βάση τη θεϊκή παρέμβαση.

71 Ο ριζοσπάστης γάλλος συγγραφέας Πιερ-Ζοζέφ Προυντόν (1809-1865) θεωρείται, μαζί με τον Μιχαήλ Μπακούνιν, ηγετική μορφή του αναρχισμού του 19ου αιώνα.

72 Pierre-Joseph Proudhon, *De la création de l'ordre dans l'humanité ou principes d'organisation politique*, Παρίσι, 1843, σ. 36. [M. S.]

73 Ludwig Feuerbach, «Vorläufige Thesen zur Reformation der Philosophie», στο Arnold Ruge (επιμ.), *Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik*, τόμ. 2, Ζυρίχη και Βίντερτουρ, 1843, σ. 64. [M. S.]

74 Χέρμαν Σάμουελ Ρεϊμάρους (1694-1768), γερμανός φιλόσοφος και θεολόγος.

75 Γκέοργκ Βίλελμ Φρίντριχ Χέγκελ (1770-1831), γερμανός φιλόσοφος, ένας από τους μεγαλύτερους της ιστορίας.

76 Η ετυμολογία που προτείνει ο Στίρνερ είναι ότι η λέξη «*religion*» προέρχεται από το ρήμα *religare* (=ξαναδένω, προσδένω).

77 Αουγκούστ φον Κοτσεμπούε (1761-1819), γερμανός θεατρικός συγγραφέας, δημοφιλέστατος στην εποχή του. Δολοφονήθηκε από τον εθνικιστή φοιτητή θεολογίας

Λούντβιχ Σαντ, ο οποίος τον υποψιαζόταν για κατάσκοπο των Ρώσων.

78 Χριστιανός μάρτυρας, πιθανόν ρωμαϊκής καταγωγής. Πέθανε περί το 285 μ.Χ.

79 Πιθανόν να υπονοεί τους *guerillos*, ομάδες ισπανών ατάκτων που έκαναν ανταρτοπόλεμο εναντίον των γάλλων εισβολέων του Ναπολέοντα (1808-1814).

80 Αναφέρεται στην πίστη της καθολικής εκκλησίας.

81 Ρωμαίος αυτοκράτορας (37-68 μ.Χ.) διαβόητος για τη σκληρότητα και τις πάσης φύσεως ακρότητές του.

82 Καρλ Χάινριχ (από το 1808 Ρίτερ φον) Λανγκ (1764-1835), γερμανός ιστορικός, αρχειοφύλακας και συγγραφέας. Εξέδωσε τα σατιρικά απομνημονεύματά του το 1841-1842.

83 Αναφορά στην παραβολή του Φαρισαίου και του τελώνη. *Κατά Λουκάν ευαγγέλιον*, ιή΄ 10 κ.ε.

84 Ομώνυμη ηρωίδα μιας τραγωδίας του Λέσσινγκ γραμμένης μεταξύ του 1754 και του 1772.

85 Αλεξανδρινός θεολόγος και φιλόσοφος (περί το 185 - περί το 254). Ο Ωριγένης αυτοευνουχίστηκε εφαρμόζοντας ίσως καθ' υπερβολήν όσα λέει ο Ιησούς στο *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ιθ΄ 12 για εκείνους που ευνούχισαν τον εαυτό τους για να κατακτήσουν τη βασιλεία των ουρανών.

86 Γκόντολντ Εφραίμ Λέσσινγκ (1729-1781), γερμανός συγγραφέας, θεατρικός συγγραφέας και ποιητής.

87 Συγκαιρινός, μαθητής και φίλος του Σωκράτη, ο οποίος τον παρότρυνε να το σκάσει από τη φυλακή. Βλ. Πλάτων, *Κρίτων*.

88 Λουδοβίκος ΙΣΤ΄ (1754-1793), βασιλιάς της Γαλλίας (1774-1793). Στον καιρό του έγινε η Γαλλική Επανάσταση, η οποία του έδωσε δευτερεύοντα ρόλο μετά την επιτυχία της, για να τον κατηγορήσει στο τέλος ως προδότη και να τον ανεβάσει στη λαιμητόμο μαζί με τη σύζυγό του Μαρία Αντουανέτα. Όπου μιλάει ο Στίρνερ στο κείμενο για «επανάσταση» εννοεί, κατά κανόνα, τη Γαλλική Επανάσταση.

89 Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christentums*, ό. π., σ. 402. [M. S.]

90 *Αυτόθι*, σ. 403. [M. S.]

91 *Αυτόθι*, σ. 408. [M.S.]

92 Παλιός συριακός θεός, που εμφανίζεται αργότερα στην εκκλησιαστική παράδοση ως σατανικό πρόσωπο και έχει σχέση με το χρήμα και τον πλούτο.

93 Λουγκούστ Φράνκε (1663-1727), γερμανός πιετιστής και ειδικός επί θεμάτων παιδείας.

94 Ντάνιελ Ο' Κόνελ (1775-1847), ιρλανδός δικηγόρος, εθνικιστής πολιτικός αρχηγός και υποκινητής ταραχών.

95 Άγιος Βονιφάτιος (περί το 675-754), άγγλος μοναχός, δάσκαλος και ιερέας.

96 Μαξιμιλιανός Ροβεσπιέρος (1758-1794), γάλλος δικηγόρος και ηγέτης των Ιακωβίνων κατά τη Γαλλική Επανάσταση. Χαρακτηριζόταν «Αδιάφθορος».

97 Καρλ Κέρνερ (1791-1813), πολυγραφότατος γερμανός ποιητής και δραματουργός.

98 Αυτό απάντησε ο Λούθηρος ενώπιον της Δίαιτας της Βορμς (1521) σε μια ερώτηση του αρχιεπισκόπου της Τριρ.

99 Περίφημη ελληνίδα εταίρα.

100 Νινόν ντε Λενκλός (1620-1705), γαλλίδα κοσμική, διαβόητη για τις πολλές ερωτι-

κές σχέσεις της με σημαίνοντες της εποχής της.

101 Αρχιμήδης (περί το 287-212 π.Χ.), έλληνας μαθηματικός και εφευρέτης.

102 Φρίντριχ Κλόπστοκ (1724-1803), γερμανός ποιητής και συγγραφέας.

103 Σέσωστρις είναι το όνομα τριών φαραώ της Αιγύπτου. Ο Στίρνερ εννοεί μάλλον τον Σέσωστρι Γ΄ (1887-1849 π.Χ.), ο οποίος έκανε μια εκστρατεία για να κατακτήσει μέρη της Ασίας και της Ευρώπης.

104 Τιέν Σαν είναι το όνομα μεγάλου ορεινού συστήματος της κεντρικής Ασίας. Τα όρη Τιέν Σαν καλούνται αλλιώς *Ουράνια όρη*.

105 Ο Ρουσσώ, οι φιλάνθρωποι, και άλλοι, ήταν εχθρικοί προς την παιδεία και τη νόηση, παρέβλεπαν όμως το ότι αυτές υπήρχαν σε όλους τους ανθρώπους του χριστιανικού τύπου, και επιτίθενταν μόνον εναντίον της λόγιας και εκλεπτυσμένης παιδείας. [M. S.]

106 Bruno Bauer, *Die Septembertage 1792 und die ersten Kämpfe der Parteien der Republik in Frankreich*, μέρος Ι, Σαρλότενμπουργκ, 1844, σ. 7. (*Denkwürdigkeiten zur Geschichte der neueren Zeit seit der Französischen Revolution. Nach den Quellen und Original-Memoiren bearbeitet und hrsg. von Bruno Bauer und Edgar Bauer.* [M. S.]

107 *Αυτόθι*, σ. 6.

108 *Pfaffentum*. Το να είσαι παπάς, η ιδιότητα του παπά. Χρησιμοποιώ αυτό τον νεολογισμό (το ίδιο και αμέσως παρακάτω με τη λέξη «δασκαλοσύνη») για να διασώσω το υποτιμητικό νόημα που δίνει στις λέξεις αυτές ο Στίρνερ.

109 Λουί ντε Σαιν Ζυστ (1767-1794), γάλλος επαναστάτης, σύντροφος του Ροβεσπιέρου και αρχηγός των Ορεινών.

110 Πιθανή αναφορά στον Μάρκο Μάνλιο Καπιτολίνο, τον διοικητή της Ρώμης που αποσόβησε μια επίθεση των Γαλατών στην πόλη, επειδή τον ξύπνησε το κακάρισμα των ιερών χηνών. Αργότερα κατηγορήθηκε ότι προσπάθησε να γίνει τύραννος και καταδικάστηκε να γκρεμιστεί από τον Ταρπήιο βράχο.

111 Μάρκος Ατίλιος Ρέγουλος, ρωμαίος ύπατος. Συνελήφθη αιχμάλωτος το 255 π.Χ. στον πόλεμο εναντίον της Καρχηδόνας. Στη συνέχεια τον έστειλαν στη Ρώμη για να διαπραγματευθεί την απελευθέρωση κάποιων πλούσιων Καρχηδόνιων που είχαν αιχμαλωτιστεί.

112 Ζαν-Πωλ Μαρά (1743-1793), γάλλος επαναστάτης.

113 Το *Panthéon français* είναι ο επίσημος τόπος ταφής των εξεχόντων γάλλων πολιτών.

114 Ελληνικά στο κείμενο.

115 Η φράση αυτή αποδίδεται συνήθως στον Φερδινάνδο Α΄ (1503-1564), αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

116 Υπαινιγμός στην παραβολή του «ακάθαρτου πνεύματος». *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ιβ΄ 43.

117 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ιθ΄ 21.

118 Βλ. *Πράξεις των αποστόλων*, ε΄ 1-11.

119 Γερμανός ουτοπικός σοσιαλιστής (1817-1871).

120 August Becker, *Die Volksphilosophie unserer Tage*, Νοϋμύνστερ, Ζυρίχη, 1843, σ. 22. [M. S.]

121 *Αυτόθι*, σ. 32.

122 Υπαινιγμός στο *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιο*, κγ΄ 12.

123 Τα λόγια αυτά είναι από τον *Φάουστ* του Γκαίτε, μέρος πρώτο, στ. 512.

124 Bruno Bauer, βιβλιοκρισία του *Theodor Kliefoth. Einleitung in die Dogmengeschichte*, Πάρσιμ και Λούντβιχλουστ, 1839, στο Arnold Ruge (επιμ. έκδ.), *Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik*, τόμ. 2, Ζυρίχη και Βίντερτουρ, 1843, σ. 152-3. [M. S.]

125 Θεά βαβυλωνιακής καταγωγής, που επεκτάθηκε από την Εγγύς Ανατολή σε όλη τη Μεσόγειο. Λεγόταν επίσης Ιστάρ και συνδεόταν κατ' αρχήν με την ανεμπόδιστη σεξουαλικότητα και κατόπιν με τη μητρότητα, τη γονιμότητα και την ίαση.

126 Η πολυσυζητημένη αυτή φράση είναι του Χέγκελ από τον «Πρόλογο» στα *Στοιχεία της φιλοσοφίας του δικαίου*.

127 Γιόχαν Βόλφγκανγκ Γκαίτε (1749-1832), κυρίαρχη μορφή της σύγχρονης γερμανικής γραμματείας και τέχνης. Τα πολυάριθμα έργα του (143 τόμοι) παρουσιάζουν απίστευτη ποιότητα και ποικιλία μορφής και περιεχομένου.

128 Η φράση προέρχεται από ένα βραχύ ποίημα του Φρίντριχ Σίλλερ από τη συλλογή *Das Worte des Glaubens*, 1797.

129 Σερ Φράνσις Μπέικον (1561-1626), άγγλος πολιτικός και φιλόσοφος.

130 Ντέιβιντ Χιουμ (1711-1776), σκοτσέζος φιλόσοφος και ιστορικός.

131 Τα λόγια αυτά είναι, ελαφρώς παραποιημένα, του Μεφιστοφελή. Βλ. Γκαίτε, *Φάουστ*, στ. 2509.

132 *Πράξεις των αποστόλων*, ε΄ 29.

133 *Κατά Ιωάννην ευαγγέλιον*, β΄ 4. [M. S.]

134 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ι΄ 35. [M. S.]

135 Με την έννοια του χαρακτηρίζοντος την καθολική εκκλησία.

136 Πιθανή αναφορά στον καλβινισμό.

137 Πρόκειται για τη Λουθηρανή ομολογία πίστης, που παρουσιάστηκε στον αυτοκράτορα Κάρολο Ε΄ στη Δίαιτα του Άουγκσμπουργκ το 1530.

138 Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christentums*, σ. 403. [M. S.]

139 Ερρίκος Ζ΄ (περί το 1275-1313), κόμης του Λουξεμβούργου (από το 1288), γερμανός βασιλιάς (1308) και αυτοκράτορας (από το 1312).

140 Μεταρρυθμιστικό κίνημα ιδρυμένο από τον γάλλο θεολόγο Ιωάννη Καλβίνο (1509-1564).

141 Η έκφραση είναι του λατίνου ποιητή Οράτιου, *Epistulae*, βιβλίο Ι, επιστ. 6, στ. 1.

142 Οράτιος, *Ωδαί*, βιβλίο 3, ωδή 3, στ. 7.

143 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ια΄ 27. [M. S.]

144 *Κατά Λουκάν ευαγγέλιον*, ιζ΄ 6. [M. S.]

145 *Κατά Μάρκον ευαγγέλιον*, θ΄ 23. [M. S.]

146 Πρβλ. *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ιζ΄ 17-18.

147 Αν και ο Στίρνερ θα ήθελε να δώσει μεγαλύτερη εμβέλεια στον όρο αυτό, αναφέρεται κυρίως στην άτυπη μποέμικη συγκαιρινή του ομάδα των αριστερών εγελιανών που έδρευε στο Βερολίνο και έφερε το όνομα *Die Freien*. Αποτελούνταν από δασκάλους, σπουδαστές, αξιωματούχους, δημοσιογράφους και διανοούμενους, συνήθως υπό την κηδεμονία του Μπρούνο Μπάουερ. Ο Στίρνερ ανήκε βέβαια στην ομάδα αυτή, όπου τον γνώρισε, μεταξύ άλλων, και ο Φρίντριχ Ένγκελς (όχι όμως ο Καρλ Μαρξ).

148 *Bürgertum*. Ο *Bürger* ήταν κάποιος που υπερασπιζόταν ένα κάστρο, κι έτσι από τον δωδέκατο αιώνα, ο κάτοικος μιας πόλης. Η λέξη σημαίνει επίσης «πολίτης» και

«δημότης». Η λέξη *Bürgertum* βρίσκεται κοντά στην αγγλική *middle class* και στη γαλλική *bourgeoisie*, αν και δεν λείπουν οι διαφορές μεταξύ τους. Ο Στίρνερ χρησιμοποιεί και τη γερμανική και τη γαλλική λέξη, την οποία αποδίδω «μπουρζουαζία».

149 Μ' άλλα λόγια, σεβασμός της κάστας.

150 Ζαν-Συλβαίν Μπεϊγύ (1736-1793), γάλλος επιστήμονας και πολιτικός. Ο Στίρνερ αντλεί τα χωρία που παραθέτει εδώ και στην επόμενη παράγραφο από το Edgar Bauer, *Bailly und die ersten Tage der Französischen Revolution*, Σαρλότενμπουργκ, 1843.

151 Ο επίσκοπος της Ωτέν και Μπαριέρ ήταν ο Σαρλ-Μωρίς, κόμης ντε Ταλεϋράντ-Περιγκόρντ (1754-1838), γάλλος επίσκοπος και πολιτικός.

152 Ονορέ Γκαμπριέλ Ρικετί, κόμης ντε Μιραμπώ (1749-1791), από τους σημαντικότερους ηγέτες της Γαλλικής επανάστασης.

153 *Α΄ Προς Κορινθίους επιστολή*, η΄ 4. [M. S.]

154 Carl Witt (ανώνυμα), «Preußen seit der Einsetzung Arndts bis zur Absetzung Bauers», στο Georg Herwegh (επιμ. έκδ.), *Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz*, Ζυρίχη και Βίντερτουρ, 1843, σ. 12-13. [M. S.]

155 Ο Louis Blanc λέει ότι τον καιρό της Παλινόρθωσης: «Ο προτεσταντισμός έγινε το υπόβαθρο των ιδεών και των ηθών», *Histoire des dix ans 1830-1840*, τόμ. 1, Παρίσι, 1841, σ. 138. [M. S.]

156 Μ' αυτή την έκφραση ενέκριναν κάθε καινούργιο νόμο οι γάλλοι μονάρχες.

157 Ο Στίρνερ αναφέρεται μάλλον στη νομική εγγύηση της συνταγματικής μοναρχίας στη Γαλλία, *La Charte constitutionelle*, που εγκαθιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1814 από τον Λουδοβίκο ΙΖ΄.

158 *Polizei*. Τον 19ο αιώνα, ο όρος αυτός έχει διαφορετική και πολύ ευρύτερη σημασία απ' αυτή που έχει σήμερα η «αστυνομία». Ήταν κάτι πλησιέστερο στη «δημόσια διοίκηση» ή στον «κρατικό μηχανισμό» όπως λέει ο Στίρνερ. Επομένως, και το *Polizeistaat*, κατά λέξη «αστυνομικό κράτος», πρέπει να εννοηθεί για εκείνη την εποχή ως κάτι πλησιέστερο στη σημερινή έκφραση «κράτος προνοίας».

159 Πρβλ. *Κατά Λουκάν ευαγγέλιον*, ι΄ 7.

160 Ο Προυντόν φωνάζει: «Στη βιομηχανία όπως και στην επιστήμη, η δημοσίευση μιας εφεύρεσης είναι το πρώτο και ιερότερο των καθηκόντων», *De la création de l'ordre dans l'humanité ou principes d'organization politique*, Παρίσι, 1843, σ. 414. [M. S.]

161 Με τον όρο αυτό ο Στίρνερ αναφέρεται στην «εκστρατεία της καθαρής κριτικής» την οποία διεξήγαγε ο Μπρούνο Μπάουερ και οι οπαδοί του.

162 Edgar Bauer (ανώνυμα), βιβλιοκριτική του Flora Tristan, *Union ouvrière*, Παρίσι, 1843, στο Bruno Bauer (επιμ. έκδ.), *Allgemeine Literaturzeitung*, τεύχ. 5, Απρίλιος 1844. [M. S.]

163 Γιοχάνες Γκούτενμπεργκ (περί το 1398-1468), γερμανός τυπογράφος. Το 1450 εφηύρε την τυπογραφία με κινητούς, χυτούς χαρακτήρες.

164 Edgar Bauer (ανώνυμα), «Béraud über die Freudenmädchen», βιβλιοκριτική του F. F. A. Béraud, *Les filles publiques de Paris et la police qui les régit*, 2 τόμοι, Παρίσι και Λειψία, 1839, στο *Allgemeine Literaturzeitung*, τεύχ. 5, Απρίλιος 1844, σ. 26. [M. S.]

165 Bruno Bauer (ανώνυμα), βιβλιοκριτική του H. F. W. Hinrichs, *Politische Vorlesungen*, 2 τόμοι, Χαλ, 1843, στο *Allgemeine Literaturzeitung*, τεύχος 5, Απρίλιος 1844, σ. 24. [M. S.]

166 *Αυτόθι.*

167 Γιόχαν Κριστόφ Φρίντριχ Σίλλερ (1759-1805), γερμανός ποιητής, δραματουργός, κριτικός και ιστορικός.

168 Ιμάνουελ Καντ (1724-1804), μεγάλος γερμανός φιλόσοφος.

169 Βασιλιάς της Σουηδίας (1611-1632), ένθερμος υποστηρικτής του προτεσταντισμού.

170 Bruno Bauer, *Die Judenfrage*, Μπρουνσβίκ, 1843, σ. 66. [M. S.]

171 Bruno Bauer, *Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit*, Ζυρίχη και Βίντερτουρ, 1842, σ. 62-3. [M. S.]

172 Bruno Bauer, *Die Judenfrage*, σ. 60. [M. S.]

173 *Lumperei.* Το να είσαι κουρελής, η ιδιότητα του κουρελή.

174 Bruno Bauer (ανώνυμα), βιβλιοκριτική του H. F. W. Hinrichs, *Politische Vorlesungen*, 2 τόμοι, Χαλ, 1843, στο *Allgemeine Literaturzeitung*, τεύχ. 5, Απρίλιος 1844, σ. 23-5. [M. S.]

175 Bruno Bauer, *Die Judenfrage*, σ. 114. [M. S.]

176 Konrad Melchior Hirzel, «Korrespodenz aus Zürich», *Allgemeine Literaturzeitung*, τεύχ. 5, Απρίλιος 1844, σ. 15. [M. S.]

177 Bruno Bauer (ανώνυμα), βιβλιοκριτική του H. F. W. Hinrichs, *Politische Vorlesungen*, 2 τόμοι, Χαλ, 1843, στο *Allgemeine Literaturzeitung*, τεύχ. 5, Απρίλιος 1844, σ. 24. [M. S.]

178 *Bourgeoisie.*

179 Το χωρίο είναι από το Edgar Bauer (ανώνυμα), «1842», *Allgemeine Literaturzeitung*, τεύχ. 8, σ. 8.

180 Παλαιά ρωμαϊκή θεότητα των χειροτεχνών, ταυτίστηκε αργότερα με την ελληνική θεά της σοφίας Αθηνά.

181 *Προς Ρωμαίους επιστολή, στ΄* 18. [M. S.]

182 *Προς Γαλάτας επιστολή, δ΄* 26. [M. S.]

183 *Α΄ Καθολική επιστολή Πέτρου, β΄* 16. [M. S.]

184 *Καθολική επιστολή Ιακώβου, β΄* 2. [M. S.]

185 Έτσι αποκαλεί ο απόστολος Παύλος τον σατανά στη *Β΄ Προς Κορινθίους επιστολή, στ΄* 15.

186 *Selbstgenuss.*

187 Γκαίτε, *Φάουστ*, στ. 2509.

188 Πιθανός υπαινιγμός στο κόψιμο της ιερής βαλανιδιάς του Τορ στο Γκάισμαρ από τον άγιο Βονιφάτιο, προκειμένου να αποδείξει στους εθνικούς ότι οι θεοί τους ήταν ανίκανοι να τους προστατέψουν και να πάρουν εκδίκηση γι' αυτό το ανοσιούργημα.

189 Εννοεί τα «γερμανικά». Ο Στίρνερ δεν γράφει ολόκληρη τη λέξη για να αποφύγει τη λογοκρισία.

190 Καρλ Τέοντορ Βέλκερ (1790-1868), εξέχων γερμανός φιλελεύθερος πολιτικός.

191 *Προς Ρωμαίους επιστολή, η΄* 14. [M. S.]

192 Πρβλ. *Προς Ρωμαίους επιστολή, η΄* 16 και *Κατά Ιωάννην ευαγγέλιον, γ΄* 10. [M. S.]

193 Για παράδειγμα, Karl Marx, «Zur Judenfrage», στο *Deutsch-französische Jahrbücher*, έκδ. Arnold Ruge, Παρίσι, 1844, σ. 197. [M. S.]

194 Bruno Bauer, *Die Judenfrage*, Μπράουνσβάιγκ, 1843, σ. 62. [M. S.]

195 Moses Hess (ανώνυμα), *Die europäische Triarchie*, Λειψία, 1841, σ. 76. [M. S.]

196 Bruno Bauer, *Die Judenfrage*, Μπράουνσβάιγκ, 1843, σ. 84. [M. S.]

197 Γιόχαν Γκότλιμπ Φίχτε (1762-1814), γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος.

198 Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christentums*, 2η έκδοση, Λειψία, 1843, σ. 401. [M. S.]

199 *Κατά Μάρκον ευαγγέλιον*, γ΄ 29.

200 Έλληνας φιλόσοφος (384-322 π.Χ.), από τους μεγαλύτερους στην ιστορία της ανθρωπότητας.

201 Καθημερινή εφημερίδα του Βερολίνου (έτος έναρξης 1721).

202 Βίλχελμ Κρίστιαν Βέιτλινγκ (1808-1871), γερμανός ουτοπικός σοσιαλιστής.

203 Από το όνομα του Φρανσουά-Νοέλ Μπαμπέφ, του επονομαζόμενου και Γράκχου (1760-1797), γάλλου θεωρητικού και επαναστάτη.

204 Βλ. (Johann Caspar Bluntschli), *Die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefunden Papieren. Wörtlicher Abdruck des Kommissionsberichts an die H. Regierung des Standes Zürich*, Ζυρίχη, 1843, σ. 2-3. [M. S.]

205 Η παραπομπή του Στίρνερ είναι από το *Xenien*, «Rechtsfrage», στ. 91.

206 Άνταλμπερτ φον Καμίζο (1781-1838), γερμανός ποιητής, συγγραφέας, περιηγητής και βοτανολόγος.

207 August Becker, *Die Volksphilosophie unserer Tage*, Νοϋμύνστερ, Ζυρίχη, 1843, σ. 22 κ.ε. [M. S.]

208 Γκαίτε, *Φάουστ*, μέρος πρώτο, στ. 1978-9.

209 «Σε παρακαλώ, λυπήσου τα πνευμόνια μου! Εκείνος που θέλει να αποδείξει πως έχει δίκιο, κι έχει μόνο μια γλώσσα, θα το έχει σίγουρα!» [M. S.] –Τα λόγια αυτά είναι από τον *Φάουστ* του Γκαίτε, μέρος πρώτο, στ. 3068-70.

210 Ευριπίδης (περί το 485-περί το 406 π.Χ.), ένας από τους τρεις κορυφαίους έλληνες δραματουργούς.

211 Ευριπίδης, *Ορέστης*, 412. [M. S.]

212 Υπαινιγμός στην ομώνυμη πραγματεία του Καντ: *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*, 1795.

213 Υπαινιγμός στην απάντηση που έδωσε ο Ιησούς στους Φαρισαίους. Βλ. *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ιβ΄ 30.

214 Κατά τη διάρκεια των γιορτών αυτών (*Festum Asinorum*), έβαζαν έναν γάιδαρο στην εκκλησία και ταυτόχρονα γκάριζαν ή απήγγειλλαν τον *Λόγο του γαϊδάρου*.

215 Bettina von Arnim (ανώνυμα), *Dies Buch gehört dem König*, Βερολίνο, 1843, σ. 376. [M. S.]

216 Μπετίνα φον Άρνιμ (1785-1859), γερμανίδα συγγραφέας.

217 Μέρος της διακήρυξης έκτακτης ανάγκης που έκανε η Σύγκλητος της Ρώμης σε στιγμές εθνικής κρίσης.

218 *Αυτόθι*, σ. 376.

219 Εννοεί «σκληρή μητέρα».

220 *Αυτόθι*, σ. 374.

221 *Αυτόθι*, σ. 381.

222 Όνομα της μητέρας του Γκαίτε. Η κυρία Ρατ είναι το βασικό πρόσωπο του διαλόγου του έργου της Μπετίνα φον Άρνιμ *Αυτό το βιβλίο ανήκει στον βασιλιά*.

223 Υπαινιγμός στην «Επί του όρους ομιλίαν» του Ιησού. Βλ. *Κατά Ματθαίον ευαγ-*

γέλιον, ε΄ 29.

224 *Αυτόθι*, σ. 385.

225 Εννοείται ο βασιλιάς της Πρωσίας (1840-1861) Φρειδερίκος Γουλιέλμος Δ΄.

226 Ζωρζ-Ζακ Δαντόν (1759-1794), γάλλος ηγέτης της Επανάστασης.

227 Adolf Rutenburg (επιμ. έκδ.), *Bibliothek politischer Reden aus dem 18. und 19. Jahrhundert*, τόμ. 3, Βερολίνο, 1844, σ. 153.

228 Ζαν-Μπαπτίστ ντυ Βαλ ντε Γκρας, βαρόνος ντε Κλόοτς (1775-1794), πρωσικής καταγωγής, έγινε γαλλόφιλος, γάλλος υπήκοος και Ιακωβίνος.

229 Schiller, *Wallensteins Tod*, I.4, στ. 200-2.

230 Βασικό δημόσιο κτίριο κάθε ελληνικής πόλεως. Εκεί έδρευαν οι πρυτάνεις, δηλαδή οι βουλευτές, γινόταν οι υποδοχή των πρέσβεων και παρεχόταν διά βίου και με δημόσια δαπάνη σίτιση σε διακεκριμένους πολίτες.

231 Στη Δίαιτα αυτής της πόλης παρουσιάστηκε ο Λούθηρος το 1521 για να υπερασπιστεί τον εαυτό του απέναντι στην κατηγορία της αίρεσης.

232 Αλκιβιάδης (περί το 450-404 π.Χ.), αθηναίος στρατηγός και πολιτικός.

233 Λύσανδρος (πέθανε το 395 π.Χ.), σπαρτιάτης στρατηγός και πολιτικός.

234 Αισχύλος (περί το 525-456 π.Χ.), αθηναίος δραματικός ποιητής.

235 Ηρόδοτος (περί το 490-περί το 425 π.Χ.), έλληνας ιστορικός.

236 *Pietät*. Η λέξη δεν έχει θρησκευτικές συνδηλώσεις, αλλά σημαίνει την πίστη στους οικογενειακούς δεσμούς, τον σεβασμό προς τους γονείς κτλ.

237 Πρώτη ρομαντική τραγωδία του Ουίλλιαμ Σαίξπηρ (1595).

238 Γερμανός συγγραφέας (1798-1871). Το *Cabanis* είναι μυθιστόρημα πατριωτικού περιεχομένου.

239 Αντρέ-Μαρί Ντυπέν (1783-1865), γάλλος δικηγόρος και πολιτικός.

240 Βλ. *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, κγ΄ 24.

241 Έντγκαρ Μπάουερ (1820-1886), γερμανός συγγραφέας και δεξιός εγελιανός.

242 Για τις σκέψεις που ακολουθούν ισχύει ό,τι ειπώθηκε στο τέλος του κεφαλαίου για τον «ανθρωπιστικό φιλελευθερισμό», δηλαδή ότι επίσης συντάχθηκαν αμέσως μετά την εμφάνιση του βιβλίου που παρατίθεται. [M. S.]

243 Edgar Bauer, *Die liberalen Bestrebungen in Deutschland*, Ζυρίχη και Βίντερτουρ, 1843, αρ. 2, σ. 50. [M. S.]

244 *Αυτόθι*, σ. 69.

245 *Αυτόθι*, σ. 94.

246 *Αυτόθι*, σ. 56.

247 *Αυτόθι*, σ. 76.

248 *Αυτόθι*, σ. 69.

249 *Αυτόθι*, σ. 73.

250 *Αυτόθι*, σ. 74.

251 *Αυτόθι*, σ. 130.

252 *Αυτόθι*, σ. 132.

253 *Αυτόθι*, σ. 132.

254 Wilhelm Weitling, *Garantien der Harmonie und Freiheit*, Βίβις, 1842, σ. 151 κ.ε.

255 Pierre-Joseph Proudhon, *De la création de l'ordre dans l'humanité ou principes d'organisation politique*, Παρίσι, 1843, σ. 485. [M. S.]

256 *Nationalen*. Το γράφω με κεφαλαίο ε, για να αποφευχθεί κάθε σύγχυση με τους

εθνικούς (=μη χριστιανούς).

257 Περιοχή με ειδική στρατιωτική οργάνωση ανάμεσα στους ποταμούς Έλβα και Όντερ. Χώριζε την Σαξωνία από την Πολωνία.

258 Μόριτς Καριέρ (1817-1895), γερμανός φιλόσοφος.

259 Moriz Carrière, *Der Kölner Dom als freie deutsche Kirche. Gedanken über Nationalität, Kunst und Religion beim Wiederbeginn des Baues*, Στουτγκάρδη, 1843, σ. 3-4. [M. S.]

260 *Αυτόθι*, σ. 10.

261 Πηγές του Στίρνερ τα Edgar Bauer, *Bailly und die ersten Tage der Französischen Revolution*, Σαρλότενμπουργκ, 1843 και *Bruno und Edgar Bauer, Denkwürdigkeiten zur Geschichte der neueren Zeit seit der Französischen Revolution*.

262 Καρλ Λούντβιχ Νάουβερκ (1810-1891), γερμανός συγγραφέας. Ήταν μέλος των «Ελεύθερων».

263 Αυτά είπε ο κυνικός φιλόσοφος Διογένης στον Μέγα Αλέξανδρο. Βλ. Πλούταρχος, *Αλέξανδρος*, 14, 671d-e.

264 Γίγαντας που εξανάγκαζε κάθε ξένο που ερχόταν στη χώρα του να παλέψει μαζί του. Τον σκότωσε ο Ηρακλής. – Karl Nauwerck, *Über die Teilnahme am Staate*, Λειψία, 1844, σ. 16. [M. S.]

265 Bruno Bauer (ανώνυμα), «Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik?», στο Bruno Bauer (επιμ. έκδ.), *Allgemeiner Literaturzeitung*, τεύχ. 8, Ιούλιος 1844, σ. 22. [M. S.]

266 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ε΄ 48. [M. S.]

267 Moses Hess (ανώνυμα), «Sozialismus und Kommunismus», στο Georg Herwegh (επιμ. έκδ.), *Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz*, Ζυρίχη και Βίντερτουρ, 1843, σ. 89-90. [M. S.]

268 *Γουέλφοι* και *Γιβελίνοι*, ιταλικές πολιτικές παρατάξεις, η ονομασία των οποίων ελήφθη από αντιμαχόμενες γερμανικές οικογένειες.

269 Pierre-Joseph Proudhon, *Qu'est-ce que la propriété ? Ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement*, Παρίσι, 1841, σ. 83. [M. S.]

270 *Αυτόθι*, σ. 90.

271 Πιθανή αναφορά σε κάποιο από τα κοσμικά τάγματα της ιπποσύνης που άκμασαν, μαζί με άλλα τάγματα ιπποτών, τον δέκατο τέταρτο και δέκατο πέμπτο αιώνα.

272 Δραματικό παραμύθι (1797) του γερμανού συγγραφέα Λούντβιχ Τικ (1773-1853).

273 Ναπολέων Βοναπάρτης (1769-1821), γάλλος στρατηγός, πρώτος ύπατος και αυτοκράτορας της Γαλλίας.

274 Σε ένα διάταγμα καταγραφής για την Ιρλανδία, η κυβέρνηση πρότεινε να αναγνωριστούν ως εκλέκτορες εκείνοι που πληρώνουν 5 στερλίνες φόρο υπέρ των φτωχών. Επομένως, όποιος δίνει ελεημοσύνες, αποκτά πολιτικά δικαιώματα ή αλλιώς γίνεται Ιππότης του Κύκνου. [M. S.] – Οι *Ιππότες του κύκνου* ήταν μυθικές μορφές, μέρος της μυθολογίας της ιπποσύνης, που βοηθούσαν αυτούς που βρίσκονταν σε ανάγκη.

275 Χάινριχ Βίλχελμ Κάιζερ, γερμανός συγγραφέας.

276 Ο υπουργός Στάιν χρησιμοποίησε αυτή την έκφραση για τον κόμη φον Ρέισαχ, όταν τον παρέδωσε ψυχρά στην βαυαρέζικη κυβέρνηση, διότι γι' αυτόν, όπως είπε, «μια κυβέρνηση σαν της Βαυαρίας άξιζε περισσότερο από ένα απλό άτομο». Ο Ρέι-

σαχ είχε γράψει, κατόπιν διαταγής του Στάιν, εναντίον του Μοντγκελάς, και ο Στάιν συμφώνησε αργότερα στην έκδοση του Ρέισαχ, την οποία απαίτησε ο Μοντγκελάς ακριβώς λόγω αυτού του βιβλίου. Βλ. Friedrich Wilhelm Hinrichs, *Unser Zeitalter und wie es geworden, nach seinen politischen, kirchlichen und wissenschaftlichen Zuständen, mit besonderm Bezug auf Deutschland und namentlich Preußen*, τόμ. 1, Χαλ, 1843, σ. 280. [M. S.]

277 Στα λύκεια και τα πανεπιστήμια κτλ. οι φτωχοί ανταγωνίζονται τους πλούσιους. Μα στις περισσότερες περιπτώσεις μπορούν να το κάνουν αυτό μόνο μέσω υποτροφιών, οι οποίες –σημαντικό σημείο– ανάγονται σε μια εποχή όπου ο ανταγωνισμός απείχε ακόμη από του να είναι προεξάρχουσα αρχή. Η αρχή του ανταγωνισμού δεν θεσπίζει υποτροφίες, αλλά λέει, βοήθα τον εαυτό σου· δηλαδή εξασφάλισε μόνος σου τα μέσα. Αυτό που δίνει το κράτος για αυτό τον σκοπό, το κάνει από συμφέρον, για να διαμορφώσει τους «υπηρέτες» του. [M. S.]

278 Νόμισμα μικρής αξίας που κυκλοφορούσε μέχρι την καθιέρωση του μάρκου το 1871-3.

279 Παλιό γερμανικό νόμισμα μικρής αξίας.

280 Ασημένιο νόμισμα που κυκλοφορούσε μέχρι την εισαγωγή του μάρκου. Ένα τάλερ είχε 24 ή 32 γκρόσεν.

281 Ραφαέλο Σάντι (1483-1520), μεγάλος ιταλός ζωγράφος της Αναγέννησης.

282 Μέτρο επιφανείας αγρών (3.600 τ.μ.).

283 Η έκφραση αυτή σήμαινε, σε κάπως αρχαϊκά γερμανικά, τον απατεώνα ή τον δόλιο κερδοσκόπο.

284 Τερέντιος (περί το 195-περί το 159 π.Χ.), λατίνος δραματουργός. Η φράση είναι από το έργο του *Heauton Timorumenos*.

285 Goethe, *Die Geheimnisse*, στ. 245.

286 Οι νόμοι αυτοί εισήχθηκαν στη Γαλλία μετά την αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του βασιλιά Λουδοβίκου-Φιλίππου (1835). Οι νόμοι αυτοί περιόριζαν την ελευθερία του τύπου και άλλες μορφές δημόσιας έκφρασης.

287 *Ό. π.*, σ. 91 κ.ε.

288 Μέλος του νομοθετικού σώματος της Βάδης.

289 *Αυτόθι*, σ. 99.

290 *Κατά Ιωάννην ευαγγέλιον*, δ΄ 16.

291 Αθανάσιος (περί το 296-373), θεολόγος και επίσκοπος Αλεξανδρείας.

292 Μυθιστόρημα του γάλλου συγγραφέα Ευγένιου Σύη (1804-1875). Ο Στίρνερ έγραψε και μια βιβλιοκριτική για το βιβλίο αυτό.

293 Πρόκειται για τον Προκρούστη.

294 Ludwig Feuerbach, *Das Wesen des Christentums*, σ. 394. [M. S.]

295 Goethe, *Wilhelm Meister*, βιβλίο II, κεφ. 11.

296 Κάιζερ Σιγισμούνδος (1361-1437), γερμανός βασιλιάς και αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

297 Πιθανή αναφορά στον γάμο του Λούθηρου με την κιστερκιανή καλόγρια Κατερίνα φον Μπόρα.

298 *Πράξεις των αποστόλων*, ε΄ 4.

299 Κατά τον Μεσαίωνα, τελετή κατά την οποία οι αιρετικοί οι καταδικασμένοι σε θάνατο στην πυρά από την Ιερά Εξέταση αναγκάζονταν να ομολογήσουν την πίστη

τους στον Θεό.

300 Φραγκίσκος Α΄ (1494-1547), βασιλιάς της Γαλλίας. Κάρολος Ε΄ (1500-1558), βασιλιάς της Ισπανίας και αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

301 Παύλος Α΄ (1754-1801), τσάρος της Ρωσίας.

302 Και οι τρεις ήταν πολωνοί εθνικιστές ηγέτες.

303 Δηλαδή, τσάρος πασών των Ρωσιών. Ο Στίρνερ το γράφει έτσι επειδή φοβόταν τη λογοκρισία.

304 Οι *Lares* και οι *Penates* ήταν ρωμαϊκές θεότητες που προστάτευαν το σπίτι. Ο *lar familiaris* ήταν το πνεύμα του ιδρυτή του σπιτιού, το οποίο δεν το παρατούσε ποτέ.

305 Νόμισμα μικρής αξίας. 100 πφένιχ ισοδυναμούσαν μέχρι πολύ πρόσφατα με ένα μάρκο.

306 Bauer, *Die Judenfrage*, σ. 60. [M. S.]

307 Τίτλος βιβλίου του Bruno Bauer (*Das entdeckte Christentum*, Ζυρίχη, 1843).

308 Βλ. Πλάτων, *Πρωταγόρας*, 343b.

309 Αναφορά στην πρότυπη ουτοπική κοινωνία του γάλλου Φρανσουά Σαρλ Φουριέ (1772-1837). Το φαλανστήριο είναι το κύριο κτίριο της ιδεώδους κοινότητας, η οποία ονομαζόταν Φάλαγγα και αποτελούνταν από 1.600 και 1.800 μέλη.

310 Για να αποφύγω ενδεχόμενες κατηγορίες, δηλώνω ρητά ότι διαλέγω τη λέξη «εξέγερση» χάρη της ετυμολογικής σημασίας της, και συνεπώς δεν τη χρησιμοποιώ με την περιορισμένη έννοια η οποία απαγορεύεται από τον ποινικό κώδικα. [M. S.]

311 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, κβ΄ 21.

312 Γάιος Ιούλιος Καίσαρας (περί το 100-44 π.Χ.), επιφανής ρωμαίος αυτοκράτορας.

313 *Κατά Ιωάννην ευαγγέλιον*, στ΄.

314 Τρίτος τίτλος που έδωσε ο Σίλλερ το 1804 σε ένα φιλοσοφικό ποίημα που πρωτοκυκλοφόρησε ως *Das Reich der Schatten*.

315 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ε΄ 3. [M. S.]

316 *Α΄ προς Κορινθίους επιστολή*, ιε΄ 26. [M. S.]

317 *Επιστολή προς Τιμόθεον Β΄*, α΄ 10. [M. S.]

318 (Ανώνυμος), *Der Kommunismus in der Schweiz. Eine Beleuchtung des Kommissionalberichtes des herrn Dr. Bluntschli über die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefunden Papieren*, Βέρνη, 1843, σ. 24. [M. S.]

319 *Αυτόθι*, σ. 63.

320 Παρωδία του ιησουίτικου μοτίβου *Ad maiorem Dei gloriam*, «προς μεγάλη δόξα του Θεού».

321 *Κατά Ιωάννην ευαγγέλιον*, κ΄ 29. [M. S.]

322 Αταχουάλπα (περί το 1502-1533), βασιλιάς των Ίνκας στο Περού. Η χώρα του κατακτήθηκε από τον Ισπανό Φραγκίσκο Πιζάρο.

323 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ζ΄ 7.

324 Γιόχαν Κάσπαρ Λάβατερ (1741-1801), ελβετός πάστορας και συγγραφέας.

325 *Προς Ρωμαίους επιστολή*, α΄ 25. [M. S.]

326 Ludwig Feuerbach, *Grundsätzen der Philosophie der Zukunft*, Ζυρίχη και Βίντερτουρ, 1843, σ. 47 κ.ε. [M. S.]

327 *Αυτόθι*, σ. 69.

328 Φρανσουά Γκυζό (1787-1874), γάλλος πολιτικός και ιστορικός.

329 Βουλή των ομοτίμων, 25 Απριλίου 1844. [M. S.]

330 Arnold Ruge, «Bruno Bauer und die Lehrfreiheit», στο Arnold Ruge (επιμ.), *Anekdota zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik*, τόμ. 1, Ζυρίχη και Βίντερτουρ, 1843, σ. 120. [M. S.]

331 *Αυτόθι*, σ. 127.

332 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ιή 3.

333 Λογοτεχνικό ψευδώνυμο της γαλλίδας μυθιστοριογράφου Αμαντέν Ντυπέν (1804-1876).

334 Γιόχαν Κάσπαρ Μπλούντσλι (1808-1881), ελβετός καθηγητής δικαίου και δεξιός φιλελεύθερος.

335 *Α΄ προς Θεσσαλονικείς επιστολή*, ε΄ 21. [M. S.]

336 Την αντιστροφή αυτής της ρήσης του Πρωταγόρα έκανε ο Φόυερμπαχ.

337 *Ψαλμοί*, 99, 5.

338 Η άποψη αυτή ήταν, μεταξύ άλλων, και του Χέγκελ.

339 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, θ΄ 16.

340 Παρωδία των λεγομένων του Μεφιστοφελή στον *Φάουστ*, μέρος πρώτο, στ. 2509.

341 Τόπος διαμονής των πεσόντων στις μάχες ηρώων της σκανδιναβικής μυθολογίας.

342 *Κατά Ματθαίον ευαγγέλιον*, ιθ΄ 24.

343 Νικολάους Λενάου (1802-1850), αυστριακός ποιητής.

344 Αλλιώς, «αν ασχοληθώ μόνο με μένα».

345 Αλλιώς, «το καθετί είναι τίποτα για μένα».

Το ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΓΕΡΜΑΝΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΜΑΞ ΣΤΙΡΝΕΡ "Ο Μοναδικός και η Ιδιοκτησία του" χαρακτηρίστηκε το «πιο επαναστατικό που γράφτηκε ποτέ». Πρωτοδημοσιεύτηκε το 1844 και αποτελεί μια σφοδρότατη πολεμική εναντίον του αριστερού εγελιανισμού και των περιφανών εκπροσώπων του Λούντβιχ Φόυερμπαχ, Μπρούνο Μπάουερ, Μόζες Χες κ.ά. Είναι επίσης μία επίμονη και εντυπωσιακά γραμμένη κριτική τόσο του φιλελευθερισμού όσο και του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού, από τη σκοπιά ενός ακραίου και εκκεντρικού ατομικισμού.

Ο Καρλ Μαρξ ήταν ένας από τους πολλούς συγκαιρινούς του Στίρνερ που επιχείρησαν να ανασκευάσουν δια μακρών τα επιχειρήματά του. Πιο πρόσφατα, ο Στίρνερ χαρακτηρίστηκε ποικιλότροπα μηδενιστής αναρχικός, πρόδρομος του Νίτσε και προάγγελος του υπαρξισμού.

ISBN 960 - 8097- 25 - 8